SZABAD KIRÁLYI

DEBRECZEN VÁROS TÖRTÉNELME.

HARMADIK KÖTET

EGY TÉRKÉPPEL ÉS HÉT ÁBRÁVAL.

DEBRECZENNEK SZAB. KIRÁLYI VÁROSI RANGRA EMELTETÉSÉTŐL (1693), A MAI IDŐKIG.

IRTA

SZŰCS ISTVÁN

MAGYAR ACADÉMIAI LEVELEZŐ TAG.

DEBRECZEN,

NYOMATOTT A VÁROS KÖNYVNYOMDÁJÁBAN.

1871.

TARTALOM.

Harmadik korszak.

Debreczennek királyi városi rangra emeltetésétől (1693.) 1848-dik évig.

Első Rész.

Debreczen város külélete.

Első Fejezet.

Debreczennek királyi városi rangra emeltetésétől (1693.) a szathmári békekötésig (1711) 655—732. lap.

I. Királyi városok államélete átaljában 655—662. II. Közelebbről Debreczennek a magyar királysági államhozi viszonya. A városi tisztikar alkatrészeiben változás történik. Népszónoki állomás rendeztetik. Királyi biztos: Kapronczai György 662—667. III Adórendszer, adókivetés kulcsul nádori porták szolgálnak. A városra nehezedett adóteher Pósalaky János fáradozása folytán kevesbedik. Debreczen városnak ez időbeni adómennyisége 667—674. IV. Királyi biztosok: gr. Opersdorf Venczel, Rau Jakab, krompachi Holló Zsigmond, báró Tavonáth Albert, Trencséni Ignátz és Csellesz Lőrincz. Ezek működése. Lord Paget Debreczenen átútazik. A város ez időbeli bizonytalan állása 674—683. V. Népszónok Komáromi György, főbiró Dobozy István. Királyi biztos Kálmáncsai István megkisérli Debreczenben a bóldogságos szüz Mária tiszteletére templomhelyet foglalni, de nem bóldogul. 683—689. VI Debreczen a XVII-dik század végén és XVIII-dik század elején is viszontagságos időket él. A Tokaji Ferencz féle zendülés lecsendesittetik; de ujabb mozgalmak keletkeznek. 689—697. VII. Elmélkedés II. Rákóczy Ferencz felkeléséről. 697—701 VIII. Debreczennek ez időbeni viszontagságai. II. Dobozy István és II. Cs. Komáromi György jellemzése. A fölkelési mozgalmakba Debreczen is bevonatik. 701—707. IX. II. Rákóczy Ferencz fölkelésének változó szerencséje. Debreczen népének első futása. A német tábor Herbeville alatt Debreczent megszállja. A város e miatti sok kára. 707—718. X. Második kényszerült futása a városi népnek Rabutin hadai elől. Harmadik, negyedik s ötödik izbeli futása a városi népnek. Debreczen, hogy a sok sarczot elviselhesse, kénytelen adósságot szedni fel. 1709-dik év végén nagy pestis. 718—725. XI. A fölkelés végvonaglásban van. A város Löwenburg és Steinwille német tábornokoknak meghódol. A felkelés hanyatlásával Rákóczy, az ő szolgálatában vóltak ügyefogyott özvegyeit és árváit, Debreczen város hazafiui jóakara-

tába ajánlja. A szathmári béke-egyezmény gr. Pálffy János és Károlyi Sándor meghatalmazottak között megkészül, közegül Cs. Komáromi György használtatik. 725—732.

Második Fejezet.

A szathmári békeegyezménytől II. Leopold király uralkodása kezdetéig. 732—828. lap.

I. Általános elmélkedés a bekövetkezett időkről. 732—739. II. Népszónok Cs. Komáromi György, főbiró Diószegi Sámuel, királyi biztos Meixner Antal. Ennek működése. Debreczen városnak, Szabólcs és Szathmármegyékkel a jobbágyok visszakövetelése miatt viszálya támad. Ez Kállóban országos bizottmány által igazittatik el. Nagy-szombati országos értekezlet; királyi biztos gr. Brankovich István, ennek működése. XII. Károly svéd király Debreczenen átútazik. 739—745. III. Az 1715-dik évi országgyülésen Debreczen a sz. k. városok közé beczikkelyeztetik. Ennek körülményei előadatnak. A r. cath. egyház Debreczenben megtelepedik. Ennek lelkipásztorai. A r. cath. templom, torony és harangok leiratnak. A ferenczrendiek is megtelepednek. E rend itteni főnökeinek névsora. E rend 1788-dik évben itt megszünik. A tiszántuli kerületi tábla Váradról Debreczenbe áttétetik. A tábla elnökeinek névsora. 745—754. IV. Királyi biztos b. Vichter János, ennek működése. Debreczen a kiütött török háboru miatti zavarokban sokat szenved. Nevelik a zavart a beütött tatárok is. A zavar- nagy nehezen lecsendesül. A kegyes tanitórend megtelepedik Debreczenben. E rendnek Debreczenbeni történelme, pater-rectorainak névsora. Debreczen az aszály miatt sokat szenved s a közelgő pestistől retteg. 754—762. V. Debreczenen irtózatos tüzvész megy keresztül. Több éven át királyi biztos közbejötte nélkül történnek a tisztujitások. Az 1725-dik évben a felépült Kistemplom tornyára a gömb feltétetik, s a gömbbe emlékkirat tétetik. 1727-dik évben ismét irtózatos romlás a tüz miatt, melyben a közelebb épült templom is porrá égett. Királyi biztos b. Sztáray Imre. Ennek működése ellen az előljárók feltolyamodnak. 762—769. VI. Az 1739-dik évi pestisnek leirása. Domokos Márton főbiráskodása Gr. Károlyi Sándor búcsúlevele Debreczenhez. 769—781. VII. Debreczennek a gyula-fehérvári nagy-enyedi főtanoda részére hajdan 2000 forintos tartozási ügye végkép érvénytelenné válik. A Csipkés Komáromi-féle Biblia sorsa leiratik. 775—781. VIII. A szepesi kamara a papok és professoroknak városi pénztárból fizetését betiltja; e miatt a város, erélyes felterjesztést tesz — eredmény nélkül. — A felülről betiltott szabad választása a tisztviselőknek, csak oly feltét alatt adatik vissza, ha meghatározott számban r. cath. előljárók is beválasztatni fognak. A városi tanács sok szorongatásnak van kitétetve felülről. A tanács védi magát s feliratokat tesz. 781—787. IX. Endrődi Jonik ügye. A tanács e miatti zaklattatása. II. József császár körútjában Debreczenbe jön. Itteni időzése leiratik. 787—792. X. Királyi biztosok: b. Vécsey József, majd gr. Forgách Miklós. Részletezése ez utóbbi k. biztosi eljárásnak. 792—799. XI. További részletezése a jelzett k. biztosságnak. A városi tanács — mig csak lehet — ellenáll azon felső rendeletnek, hogy tisztujitás alkalmával, szentlélek segitségül hivása, és hitletétel végett, a ref. hitfelekezetü előljárók is a piáristák tem-

plomába menjenek. Egyes részletei a gr. Forgách-féle kir. biztosságnak érintetnek. 799—804. XII. Csokonai Vitéz Mihályról emlékezés. Az ő atyja naplója is kutfő, jelen dolgozatra nézve. A gr. Forgách-féle k. biztossági jegyzőkönyvet a m. k. helytartótanács is helybehagyja Felsőbb rendeletnél fogva, Domokos Lajos helyett, főbiró, Fáy János lesz. A város népének e miatti szomorusága. Majd megint főbiró lesz Domokos Lajos. II. József császár türödelmi rendelete. 804—812. XIII. Bélyei Péter ügye. Hejdelbergi káté viszontagsága. Salétrom-intézet ügye. Dohány abáldó. 812—818 XIV. II. József császár alatti politicai intézkedések rokonszenvre nem találnak. Domokos Lajos főbiró, hivatalából kitétetik. II. József császár halálával minden visszamegy az 1780-dik évi állapotra. II. Leopold országgyülést hirdet. Debreczen követeket választ, azoknak esküformája. Debreczen k. biztos jöttét be nem várva, tisztujitást tart, és főbiróul Domokos Lajost kivánja. Ez nem vállalja, és búcsu-levelet ir. Szombati István választatik főbiróul. 818—828.

Harmadik Fejezet.

II. Leopold király uralkodásától kezdve 1848-dik évig. 828—867.

I. A város e korszakbeli viszontagságai. Geöcz k. biztos. 1797-diki és 1802-dik évben irtóztató tüzvész 828—835. II. Domokos Lajos, és Csokonai Vitéz Mihály haláluk. Berzeviczy Pál kir. biztos. Főherczeg József nádor körutjában Debreczenbe jön. Polgárkatonaság. Rainer főherczeg e városon átútazik. 1811-diki tüzvész. Ibrányi Farkas kir. biztos. Tisztujitás. Az 1813-dik évi nagy (Sisvai) tél. 1815-dik évi jubileum. 835—845. III. 1816-dik évi gyertyaszentelői fergeteg. Királyi biztos Melczer László. A nagy élség. 1818-dik évi gazdászati viszonyok. Királyi biztos Szentiványi József eljárása. Főherczeg estei Ferdinánd s a Cumberlandi herczeg Debreczenbe jönnek. Királyi biztos Bekk Pál. Királyi biztos tusnádi Pálfy József. Főbiró Böszörményi Pál, ennek jellemzése; 1829-dik évi földrengés. 1830-dik évi árvizkor főbiró Rakovszky Dániel emberbaráti ténye. 845—857. IV. Cholera nyavalya. Szabad bormérés. Ártézi kut. Csokonai siremlék Város közháza ujból épül. 1840-dik évben királyi váltótörvényszék állittatik, s az izraëliták e városban megtelepednek. Temesváry Márton és Andaházy Szilágyi Mihály a Ludoviceára alapitványoznak. 1844-dik évben tisztujitás. Ujkorszak kezdete 857—867.

Második Rész.

Debreczen város belélete, királyi városi rangra emeltetésétől (1693.) 1848-dik évig.

Első Fejezet.

Debreczen város belélete, polgári, közigazgatási s törvénykezési, népességmozgalom- egészségügyi és jótékonysági tekintetben. 867—887.

Választott hites polgárok választás módja, ezeknek és a város főbirájának esküformája. A tanács és választott hites közönség müködése, törvénykezés, peres eljárás. Polgári öltözet-minta. Város főbiráinak névsora. 867—875. II. Debreczen város földirati helyzete, határ-területe. Ennek részletezése, erdősége, mezősége, vizei, népesség-moz-

galma, szorgalma, adója. 875—883. III. A város egészségügyi állása. Gyógyszerészet s orvosi létszám. Városi jótékony alapitványok 883—887. lap.

Második Fejezet.

Debreczen város belélete, egyházi, vallási és jótékonysági tekintetben. 887—920.

I. Egyház ügyeit kormányzó testület, ennek kegyeletes eljárása. Egyházi és városi előljáróság sokáig egy és ugyanaz volt. Az 1729-dik évben felépült kis-templom tornya gömbjébeni emlékirat. A kis-templom urasztalához tartozó némely régészeti dolgok. 887—893. II. Ref. nagy-templom alapjában s két tornya gömbjébeni emlékiratok; s nagy-templomhoz tartozó dolgok. 893—899. III. A ref. egyház jóltevői. 899—902. IV. A városi könyvnyomdának e korszakbeli állapota, nyomdai művezetők névsora. Debreczeni énekeskönyv. 902—906. V. Ref. lelkipásztorok névsora, különösebben: Ember Pál, Apáti Miklós, Szőnyi István, Körösi Mihály, Sződi István, Tatai Cs. Ferencz, Szilágyi Sámuel, Hunyady Ferencz, Szikszay György, Benedek Mihály, Diószeghy Sámuel, Földváry József, Lakatos József, Szoboszlai Pap István, Fésős András. 906—919.

Harmadik Fejezet.

Debreczen belélete iskolai tekintetben. 920—978.

I. Az anyagi forrásaiban megröviditett főiskola tanárainak fizethetése végett, az illető előljárók, külföldi hitsorsosaikhoz folyamodnak, s nyernek segitséget. Majd itt bent is kedvezőbb elbánásban részesül a főtanoda. A collégium belügyeinek kormányzata gazdászati s fegyelmi ügyekben. A deákok régibb időbeli ruha viseletét tárgyazó szabályok. 920—927. II. Főtanodai könyvtár, annak kezelési módja, s gyarapodása. Könyvtárban létező arczképek. Terményrajzi és természettani szertár, füvészkert. 927—936. III. Collegiumi nagy épület. A tanszervezetben főirány a hittani és böleselettani. A gymnasiumi tanrendszerben, fősuly, az ó classicai irodalomra volt fektetve. Ez eljárás indokolása. Lelkészi és tanitói képezde, jogi s államtani tudományoknak is tanitása 936—942. IV. A collégiumi tanári székek koronkint gyarapodása, s tanárok névszerinti elsorolása. 942—948. V. Elhunyt jelesb tanárok rövid életrajza: Szilágyi T. Márton, Maróthy György, Hatvani István, Varjas János, Szathmári P. István, Sinay Miklós, Buday Ézsaiás, Sárváry Pál, Varga István, Ercsey Dániel, Péczely József, Csécsi Imre, Kerekes Ferencz, Zákány József, Vecsey József. 948—975. VI. Főiskolai egyes alapitványozók. 975—978.

Negyedik Fejezet.

Debreczen város belélete, közmüveltség, kereskedelem, gazdászat és kézműipar tekintetében. 978—997.

I. Közmüveltség. (Tudomány és szépművészet) 978—986. II. Kereskedelem, mezőgazdászat, üzlet és forgalom. 986—991. III. Kézmüipar, s annak jelesb képviselői. 991—997.

Negyedik korszak.

1848-dik évtől mai időkig.

Első Rész.

Debreczen város külélete.

Első Fejezet.

1848-dik évtől 1861-dik évig. 998—1040.

I. $184^{7}/_{8}$-dik évi országgyülési törvények szelleme, s azoknak a királyi városok közt Debreczenre is kiható eredménye, Debreczen a szabadság védelmében tevékeny részt vesz. 998—1002. II. Az orosz seregek Cseodajeff vezér alatt megszállják Debreczent, de ismét eltávoznak. Korponai ezredes ellenállni kiván Paskevichnek Tisza-Füreднél, — siker nélkül. — Paskevich a Tiszán átkél, s Csegén át B.-Ujvárosra száll. Nagy Sándor tábort üt Debreczen alatt. 1002—1011. III. Nagy Sándor hadainak tábori fekvése. 1011—1014. IV. Debreczeni csata. Paskevich Debreczent megszállja 1015—1023. V. Debreczennek ez időbeli viszontagságos állapota. 1023—1029. VI. Csorba János polgármesterré neveztetik. Az ő idejebeli dolgok. 1029—1038. VII. Iskolai és egyházi ügyek. 1038—1040.

Második Fejezet.

1861-dik évtől 1867-dik évig s illetőleg mai időkig. 1041—1068.

I. Alkotmányos városi előljáróság választatik, ez nem sokára leköszön. Ideiglenes tanács és községtanács alakittatik. Árvatartó pénztár ügyében lényeges intézkedések történnek. Szélmalmok keletkeznek. Abbé Richard franczia vizkutató Debreczenben megfordul. 1041—1046. II. A város polgárainak gazdászati osztálya az 1863-dik évi aszály miatt sokat szenved. Ez inséges időbeni intézkedések. Kedvező mozzanatok is vannak. Terve egy nagyszerü öntöző csatornának, és a város mellett elvonuló országos vizi-útnak. 1046—1052. III. Városi hatóság közbejöttével eszközlött főbb intézkedések: Légszesz világitás; felsőbb gazdasági tanintézet; Szinház. 1052—1057. IV. 1867-dik évi városi tisztujitás, az alkotmányos előljáróság müködésének eredménye. Városi főispán neveztetik ki. Ez időbeli nevezetesb mozzanatok. 1870-dik évi népszámlálás és polgármesteri hivatalos jelentés eredménye. A főtanoda uj épülete alapköve letétetik. 1057—1063. V. Debreczenben megtelepedett héberek, s azoknak lelkészei. 1063—1068.

Második Rész.

Debreczen város belélete.

Hirlapirodalom s társadalmi mozgalom tekintetéből. 1068—1098.

I. Hirlapirodalom. 1068—1069. II. Társodalmi mozgalmak. Egyletek általjában, különösen: Casinó, Takarékpénztár, Gőzmalom-társulat, Kereskedelmi és iparkamara, Zenede, Kertészeti egylet, Szinügy-egylet, Lovar-egylet, jótékony nő-egylet, Emlékkert-társulat, Czukorgyár, Ügyvéd-egylet, lövésztársulat, torna-egylet, reál-kereskedelmi tanoda, gazdasági egylet, kereskedői testület, s kézműipar állása; debreczen-biharmegyei gyógyszerész testület, városi könyvnyomda, részvénytársulat. Teendők. 1070—1098.

Zárszó 1099—1104.

☛ *Figyelmet a sajtóhibákra, melyek az utólsó lapon kijegyeztettek.*

HARMADIK KORSZAK.

Debreczennek királyi városi rangra emeltetésétől (1693) az 1848-dik évig.

ELSŐ RÉSZ.

Debreczen város külélete.

ELSŐ FEJEZET.

Debreczennek királyi városi rangra emeltetésétől (1693) a szathmári békekötésig. (1711.)

I.

Debreczenre nézve, annak a magyar királysághoz csatoltatása s illetőleg királyi városi rangra emeltetése folytán egészen uj rendje következett be a dolgoknak. Mielőtt azonba belebocsátkoznánk az ide vonatkozó események részletezésébe; helyén látjuk czélunkhoz képest, a magyarhoni királyi városokat átalánosan tárgyazólag, rövidlegesen következőket fölemliteni:

Első mozzanatul a királyi városoknak a magyar államhoz közelebbről a vármegyékhezi jogviszonyait érintjük. Szerintünk a királyi városoknak állami jogviszonyai, a magyar államélet imez alapelvéből érthetők meg. Midőn régibb korbeli királyaink, az országnak vármegyékre ősileg elaprózott területén, valamely községet a thrón s haza iránti hív szolgálatok tekintetéből, azon helynek miveltségére, értelmiségére, műiparára és kereskedésére is figyelemmel levén, szabad királyi városi rangra emelték; az

érdeklett város, e ténykörülmény által, sem azon vármegyének kapcsából, melynek területéhez addig tartozott volt, nem szakasztatott el egészen; sem pedig a város addigi nem nemes lakosaiból polgárokká emelt egyének előnyére engedélyezett szabadalmok nem adományoztathattak az ugyanazon városban addigelő lakott, vagy azontul oda bekőltözött országos nemesek akár személyének, akár nemesi udvartelkeinek jogsérelmére. E nézetet fogadva el kiindulási pont gyanánt; behatóbban szólhatunk már a magyarhoni királyi városoknak 1848-dik év előtti államéletéről.

Közösen tudva van a tisztelt olvasó előtt a magyarhoni államjognak 1848-dik év előtti időkre szóló ama sarkalatos alapelve, mely szerint törvényhozási tekintetben rendi alkotvány létezvén, a politikai jogokat egyedül csak a széles értelemben ugynevezett nemesi rend élvezé, és a törvényhozó teremben a királyi városok — mint erkölcsileg nemes személyek — küldöttei, (együtt a latinszertartásu catholikus káptalanok, nemes kerületek és távollevők követeivel) akként alkoták a negyedik rendet, hogy ha a dolog szavazásra került, az összes királyi városok együttesen birtak egy szavazattal. Az is tudva van, mikép habár országos teherviselés tekintetéből elkülönözötten adóztattak is meg a királyi városok; országos adó, és a nemesség által elvállalt országos egyéb terhek kivetése s nemesi felkelés elrendelése alkalmával azonban, az adókulcs gyanánt használtatni szokott kapúk (porták) száma, minden királyi város részére, az illető vármegye rovallata alatt lett kitüntetve.

Tudva van a tisztelt olvasó előtt az is, hogy magánjogi tekintetben minden királyi város, nemcsak mint egy erkölcsi nemes személy volt kiegészitője valamely szomszédos vármegyének, hanem hatalmaskodás esetében, és nemesi jogon birtokolt fekvőségekre nézve is a közel eső vármegyének tartozott hatósága alá; a XVI. század óta pedig — mint hólt kéz — nemesi fekvő birtoknak örökvételi úton szerzésétől, országos törvénynél fogva

(1542: 33) tiltatott el. Csak is ezeket tudva, lesz érthetővé az 1542-dik évi országgyűlés 35-dik törvényczikk azon tartalma, melyszerint rendeltetik, hogy a királyi városok fekvőségei az illető vármegyétől el ne szakasztassanak, a netalán elszakasztottak pedig, azon vármegyéhez, melyhez előbbi időkben tartoztanak, minden lehetséggel visszacsatoltassanak.

És habár mindenik királyi város, saját polgárai és kebelbeli nem nemes lakosai irányában, ugy a polgári törvénykezést, mint a fenyitő és rendőri igazság szolgáltatást is, függetlenül más törvényhatóságoktól, önválasztotta előljárók közbejöttével gyakorolta; miután azonban a város körében lakó nemesek sem személyökre sem a város területén fekvő nemesi udvartelkeikre nézve, a városi törvényhatóságot elismerni kötelesek nem voltak: már csak az ily nemes személyek birói illetőségének világlatban (evidentia) tartása végett is, kellett, hogy minden egyik királyi város, valamely szomszédos vármegyéhez tartozónak tekintetett legyen. Hogy pedig királyi városi telkek vételéből az országos nemesek, és az ország bármely lakói ki ne zárassanak; volt reá gondja az 1609-dik évi országgyűlés 44-dik törvényczikkelyének. Valamint az 1655-dik évi országgyűlés 34-dik és 1659-dik évi országgyűlés 49. törvényczikkelyei annak ellenében is intézkedtek, nehogy a királyi város, idegenek felett, városi telkek elővételi jogával, avagy idegenek által már megvett telkek árának kifizetési jogával birjon. Az 1715-dik évi, 36-dik törvényczikk végre azt is elrendelte, hogy a polgárok által választandó városi tisztviselők személyét illetőleg, nemzetiségre és vallásra ne legyen tekintet.

Továbbá épen a királyi városokban lakó nemesek kiméléséből, s azoknak érdekében történt az, hogy az élelmi szerek árának még a királyi város területén is megszabási joga az illető vármegye hatásköréhez tartozott; ugyan azon alispán a nemesek ellen intézett végrehajtást az 1647: 92 és 1649: 20-dik törvény erejénél fogva, a királyi városok körében is megejthette; s ugyan az, a mér-

tékekre felügyelési jogát az 1715: 36. t. cz. 5. §-sa erejénél fogva, királyi városokban is gyakorolhatta. Sőt, ha az ide vonatkozó (1655: 31 és 1659: 71.) törvények egész kiterjedésökben érvényesittetének vala; minden a királyi városokban árult portékák, művek, készitmények árszabását is — az ipar nem kevés hátrányára — az illető vármegyék eszközölhették volna, mely e veszélyt azonban — nagy szerencséjére a királyi városoknak — az ellenkező szokás elháritotta. Egyébiránt a nemesek be- és kiviteli vagyonaitól a városok helypénzt s vámot nem szedhettek, s átaljában a királyi városok szabadalmai a nemesek hátrányára nem levén érvényesithetők, az e részben netalán rövidséget szenvedett nemesek, panaszukkal az illető vármegyéhez fordulhattak. Csak is ezek után érthető már az 1848-dik év előtti időkből szokásossá vált azon nevezete a vármegyének, mely ezen névfogalom alatt t. i. a többire valamely várról vagy jelentékeny városról elnevezett oly terület értetett, mely minden azon területen lakó egyháznagyok, országzászlósok, országnagyok, köznemesek, királyi-kiváltságolt és mező-városok, továbbá a jobbágy községek és bármi néven nevezett azon területi honlakók egyetemét foglalta magába.

A magyarhoni királyi városok államéletében — 1848. év előtti időkről szólva — második jelentékeny mozzanat az volt, hogy a midőn a királyi városok első folyamodásban saját törvényszékeik előtt letárgyalt bünfenyitő- és evangelicus házassági váló perei feljebbviteli uton a magyar királyi curiára (királyi itélő tábla és illetőleg hétszemélyes tábla) terjesztettek föl; ugyanakkor a polgári perek feljebbzésére nézve, némely királyi városok személynökiek voltak, mennyiben t. i. az ilyen városoknak első folyamodásilag saját törvényszékeik előtt letárgyalt polgári perei a királyi személynök (personalis praesentiae regiae in judiciis locumtenens) elnöklete alatt, az ez által tetszés szerint a magyar királyi curia biráiból összehivott tanácsülésben intéztettek el, és pedig véglegesen; a többi királyi városok pedig tárnokiak

voltak, mennyiben az ilyeneknek első folyamodásilag saját törvényszékök előtt lefolyt polgári perei a királyi tárnok mester elnöklete alatt, a tárnoki királyi városi küldöttekből alakult tanácsűlésben láttatván el határozattal, onnan végleges elintézésül a hétszemélyes táblára feljebbeztettek.

Nem kis fontosságu harmadik mozzanat volt végre a királyi városok államéletében azon alapelvül elfogadott ténykörülmény is, miszerint a királyi városok peculium regiumot (királyi tulajdont) képezvén, mint ilyenek nemcsak királyi censust fizettek az országos adón felül, hanem a városi tisztviselők, ügykezelés tekintetéből királyi szorosb ellenőrködés alá helyeztettek. Ennélfogva az 1715-dik évi országgyűlés 36-dik törvényczikkelye szerint, de sőt már ezt megelőző időkben is, a magyar királyok, a királyi városokban mind közigazgatási mind törvénykezési eljárás feletti őrködési jogukból kifolyólag koronkint kiküldött királyi biztosaik által ügyeltek föl a királyi városi tanácsi rendre. Ezen királyi biztosok müködése, valamint azoknak müködése alkalmából felterjesztett jelentések folytán keletkezett királyi és főkormányszéki rendeletek, többnemű változásnak lőnek okozói a királyi városok szellemi életében. A tisztviselők szabad választása joga, — némely egyes esetek kivételével — meghagyatott ugyan a királyi városoknál; ugy azonban, hogy az egész (kül- és bel-) tanács időszakonkénti ujra választása beszüntetett, és az elébb két, idővel három sarkalatos főbb tisztviselő kivételével, a tanácsnokok hivataloskodása életfogytiglan terjesztetett ki, s csak is a pénztárkezelő és számadás alatti tisztviselők — kik a tanácson kivül voltak — tétettek választástól függőkké. A tanácsbeliek részére évenkénti fizetés mennyisége — habár az továbbra is a városi pénztárból történt is — felsőbb rendeletek által lett megállapitva. A bel-tanács tagjainak választása viszonosság nélkül, a választó polgárok (kültanács) hatásköréhez számittatott, ugyan ezen kültanácsnak engedélyeztetett a jog, a kebelben időnként esett hézagoknak a kijelöltek közüli választás utjáni kiegészitésére. Magok a választó

polgárok is élethossziglan választattak; és ha az évenkint megtörténni szokott tisztujitás vezetését a király nem akarta a beltanácsnak engedélyezni; kiküldé királyi biztosát, s ezt illeté a megürült és ujból betöltendő hivatali állomásokrai kijelölés (candidatio), az igy kijelöltek közüli választás a kültanács teendőihez tartozván. Ugyanazon királyi biztos az időközben netalán feljelentett visszaélések esetében nyomozás végett kiküldetvén, a kihágás gyanujával terhelt egyéneket addig is — mig az ügy törvény utján ellátthatnék — hivataluktól felfüggeszteni fel volt jogositva.

Politikai ügyekben a királyi városok, a főkormányszékeknek (udvari cancellária, s magyar királyi helytartó tanács) voltak alárendelve; gazdászati ügyek kezelését illetőleg pedig, teljesen a magyar királyi kamara gyámságától függöttek; és ezen most nevezett kormányszékektől leérkezett rendeletek sikeresitését, a városi tanácsbeliek — ha ugyan folyamatban levő hivatali fizetésök beszüntetése veszélyének magokat kitenni nem kivánták — feltétlenül voltak kötelesek eszközölni. Ügykezelést illetőleg a beltanácsi foglalkozások, a kültanácséitól gondosan elkülönitve lettek, a mennyiben a kormányzási, közigazgatási, rendészeti és igazságszolgáltatási ügyek a beltanácsnak, a nagyobbszerü gazdászati ügyek elintézése pedig a választó polgárságnak teendőihez utasitatának. A szabályalkotási jog a királyi városokat akkint illette, hogy szabályok hozatalakor a szakismeretben és tekintélyben kitünő tanácsbeliek többsége határozott, a szabályok érvényessége azonban királyi jóváhagyástól tétetett függővé.

És körülbelől ezekben határozódott volt a magyarhoni királyi városoknak — 1848-dik év előtti időszakban — államélete.

II.

A fentebbiek után szólhatunk közelebbről Debreczen városnak e korszakra vonatkozólag a magyar királysági államhozi jogviszonyairól. Valamint azon idő folyásában, míg t. i. az önálló erdélyi fejedelemséghez tartozott volt

Debreczen város, ez a több hasonnemü mezővárosok között mindig mint legelső helyen álló, hivatott vala meg országgyülésre; úgy a magyar királysághoz visszacsatoltatása után, mihelyest 1715-dik évi 108-dik törvényczikkelynél fogva a többi magyarhoni királyi városok sorába beiratott volt; azon időtől kezdve mindig meghivatott a magyarhoni országgyülésre, a holott is, mint alább helyenkint látni fogjuk, két küldötte által képviseltette magát a nevezett város. E mellett mindjárt a magyar királysághoz visszacsatoltatása s illetőleg királyi várossá létele alkalmával, előtérbe lépett Debreczennek ez vagy amaz vármegyéhez tartozásának kérdése. E város t. i. az első és második korszakban, századok lefolyása alatt terjedelmes nemesi birtoktesteket, illetőleg pusztákat és pusztarészeket szerezgetett volt meg, melyek, habár beolvadtak is tettleg a város határterületébe, jogi szempontból mindazáltal két különböző vármegyének állottak hatósága alatt. Jelesen az elepi puszta, a kis és nagy Álomzuggal és a Kösélyszeggel együtt, továbbá az Ohat, Zám, Máta, Kis-Hegyes és Gut névü puszták, mintszintén a Nagy-Hegyes, Macs, Monostor, Pallag és Zelemér Szabolcsmegyéhez; ellenben az Ebes, Szepes, Pacz, Fancsika, Bánk és Haláp nevü puszták Biharvármegyéhez tartoztak.

Jóllehet tehát a nemesi jogu ingatlanok tekintetéből Debreczen város egyaránt volt Szabolcs és Biharvármegyéhez kapcsolati viszonyban, s ezen fekvő birtokai érdekében egyaránt képviselteté magát küldöttei által mindkét megye köz- és kisgyülésein; maga a város mindazáltal mint egy erkölcsi nemes személy, valamint a körében lakó egyes nemesek is Biharvármegyének tartoztak hatósága alá, s a városra kirótt adókulcsok (porták) száma is, a biharvármegyei hasonnemü porták rovallata alatt lett kitüntetve. Mind ez kétségkivül azon egyszerü oknál fogva történt ekként, mert Debreczen különben is, az 1526-dik év előtt, — és igy Erdélyhez csatoltatása előtti időkben is — Bihar vármegyének volt kiegészitője.

Azon ténykörülményt, hogy Debreczen város némi tekintetben Szabolcs vármegyéhezi jogviszonyai daczára, közelebbről Bihar vármegye hatóságának lett alárendelve, egy játszi elme (közvélemény szerint Némethy Pál) következő classicai szinezetű latin szép versekben énekelte volt meg:

Virgo fuit quondam, jam desponsata marito est
Debrecen, hánc bini deperiere proci.
Undiquaque Szabolcs ambit, Bihar attamen illam
Devinxit nimiâ fertilitate soli.
Pane Szabolcs et carne placet, sed munere Bacchi
Credibile est illi plura dedisse Bihar.
Amplexumque proci jam dedignata prioris
Despexit modicas dives amantis opes.

E latin verseknek magyar fordításbani értelme ide megy ki:

Régenten hajadon szűz volt, férjhez mene immár
Debreczen, ennek két ifju vadászta kegyét.
Minden igyekvéssel megnyerni kivánta Szabolcs, de
Termő földjéért többre becsülte Bihart.
Hust, kenyeret rak elébe Szabolcs, de aligha Lyaeus
Nedvéből jobban meg nem itatta Bihar.
És megelégelvén régibb kérőjc szerelmét,
Mint dúzs, túlnézett, hive kevés vagyonán.

Hogy a második korszakban egészen önállású Debreczen mindjárt 1693-ik évben Bihar vármegyéhez lett kapcsolva, megtetszik ez, az 1693-ik évi április 11-kén kelt királyi városi szabadalmat engedélyező okmánynak a jelen mü második kötetében felhívott idevonatkozó szavaiból (lásd II-ik kötet 498-ik lap). De megtetszik ez, az 1694-ik év mártius 19-ik napján kelt következő okmányból is*): „Anno 1694. die 19. martii. Én nemes Bihar vármegyében mostan Debreczen városában lakos Komjáti Zsigmond, fiaimmal Komjáti Pállal és Zsigmond-

*) Az eredeti feltalálható tiszántúli volt kerületi tábla irattárában $\frac{E.}{10}$ B. alatt.

dal együtt per praesentes recognoscálom, hogy in Anno 1693. die 18. octobris a pogány tatároknak estem volt keserves fogságába, kik is Vég-Gyula várában más törököknek eladtak, a honnét ki nem szabadulhattam különben, hanem sok becsületes emberek instántiájára a magam sok siránkozásim után szánt meg Istenért méltóságos váradi püspök Benkovics Ágoston uram ő nagysága, kitől kényszerültem háromszaz hatvan magyar forintot, — idest 360 fl. hungar. — felvenni. Ily conditio alatt, hogy ha ő Nagyságának a következő szent Demeter napjára, ugymint ad diem 26. octobr. anni currentis azon sommát le nem tehetném, avagy letenni nem akarnám, tehát ha valahol találtatik jószágom, azt elfoglalván, tétethessen satisfactiót ő nagysága; kire obligálom is magamat, gyermekeimet és successoraimat. Melynek nagyobb bizonyságára adtam ezen kezem irásával és pecsétemmel megerősitett levelemet az alább megirt személyek előtt. Datum Debreczen, anno et die supra notato Komjáti Zsigmond (p. h.), Komjáti Pál (p. h.), ifju Komjáti Zsigmond (p. h.) Coram me Joanne Borbély Cttus. Bihar Judlium. Coram me Michaële Kos, Coram me Joanne Comáromi, Coram me Nicolao Bölcskei Judlium Cottus Bihariensis. Coram me Petro Horváth Jurassore Cottus Bihar."

Törvénykezés szempontjából Debreczen város a tárnokszéki királyi városok közé lett beigtatva, és mint ilyen már az 1694-dik évben*) az akkori magyar királyi tárnokmester gróf Erdődy György meghivó levele által, az 1695. évi január 26-dik napjára kitüzött tárnokszéki ülésre küldöttei általi megjelenésre lett utasitva. Minek folytán a város küldöttei, névszerint Pósalaki János és Komáromy György Pozsonyban, a fentnevezett királyi tárnokmester előtt megjelenvén, s azt illő ajándékokkal megudvarolván, a 400 frt díjnak lefizetése és a szokásos bekebelezési eskü letétele után**), Debreczen város a tárnokszéki királyi vá-

*) Városi jegyzőkönyv 1694. deczember 23-ról.
**) Városi jegyzőkkönyv 1695. márczius 15-ről.

rosok gyülekezetébe besoroztatott és az efelől szóló bizonyitvány kiadmányoztatott.

Debreczennek a magyar királyi kormányhozi viszonyait illetőleg, mindjárt az 1694-dik év elején az eddigi idők szokásától azon eltérő jelenet mutatkozik, hogy felsőbb rendeletből kifolyólag az előbbi 1693-dik évben főbiróságot viselt Takács István az 1694-dik évre is megválasztaték főbiróul, továbbá az eddig esküdt birák czimen nevezettek senátori nevet, az előbbi időkben senátoroknak hivatott hites polgárok egyeteme pedig választott hites közönség nevezetét kapták, s e kültanács elnökéül, az eddigi másodbirói hivatal beszüntetésével tribunus plebis (népszónok) czimen ily minőségben Nyéki István választaték el. 1695-dik év elején leérkezett kormányrendelet folytán pedig a tribunus plebis, vagy magister civium (igy) nevü állomás akként lett rendszeresitve, hogy minden év elején elébb a tribunus plebis (népszónok), és csak ezután választatott meg a főbiró, — és ezen 1695-dik évre tribunus plebis, vagy magister civium vulgo polgármester (igy) gyanánt Komáromi István, főbiróul pedig Dobozy (II.) István lett elválasztva. Az 1694-dik és 1695-dik évek folyásában báró Heisspühl Károly, gróf Lőwenburg János és Teschner Antal, mint császári biztosok, megjelenvén Debreczenben; ezen csaknem másfél évig itt működött császári biztosság azonfelül, hogy 1266 köböl búzának, ugyanannyi mennyiségü gabonának és 1066 köböl abraknak a város népe általi kiszolgáltatását megrendelte*), egyszersmind a rendes adón kivül királyi census gyanánt 1000 magyar forintnak a királyi kincstárba Debreczen mint királyi város általi évenkint befizetését parancsolta meg**) s ily föltét alatt a város polgárai által idegen országokból behozott vagy innen kivitt portékáktól csak félharminczad fizetést kivánt (a vágómarhák, bor, ser és réz egész harminczad alatt maradván), az országon belül gyakorolt kereskedelmi üzlet semmi harmin-

*) Városi jegyzőkönyv 1694-dik évi szeptember 14-ről.

**) Városi magánlevéltár, kisebb r. okmánygyüjtemény 454. sz. n. 14.

czaddal nem terheltetvén. Még nagyobb jelentőséggel birt e tekintetben Debreczenre nézve az 1696-dik esztendő. Ez év elején tartatott t. i. meg legelsőben, Kapronczay György tokaji harminczadosnak, mint a Kassán székelő szepesi kamra küldöttjének és királyi biztosnak vezetése alatt Debreczenben a városi tisztujitás*), mely ez alkalommal népszónokul Pap Miklós, főbiróúl pedig Dobozy (II.) István választatának el. Ugyanazon királyi biztos, a nevezett kamara utasitása folytán, a tisztujitás idején előterjesztette a most érintett kormányszéknek azon óhajtását, miszerint Vilke György debreczeni királyi harminczados-tiszt, király ő felsége szándékainak elősegélése czéljából, és a város ügyeinek érdekében is, a városi beltanácsi rendbe vétetnék föl. Azonban népszónok Pap Miklós egész határozottsággal válaszolá, hogy a mennyiben Vilke György nem bevett városi polgár, ennélfogva ő tanácsnokká nem lehet; de különben is ilyes eljárásnak semmi szüksége nem forogna fön. A fentnevezett királyi biztos, daczára annak, hogy Vilke György Debreczen város területén semmi fekvőséggel nem birt, továbbra is sürgette ugyan annak a tanácsi rendbe fölvétetését, oly hozzáadással azonban, hogy miután a város népének ellenkező dolog tetszenék, azt ő hirül tenni és az őt kiküldő kamarának bejelenteni el nem mulasztandja. A tisztujitás bevégzése után a nevezett biztos január 6-dik napján a városból eltávozott, magával vivén a számára kirendelt két szekeren feles összeg pénzt, melyet ő a Debreczenből Erdélybe végkép elköltöző görög kereskedőktől — azoknak Székelyhidon keresztülutazása közben foglalt volt le.**)

III.

Elbeszélésünk folyamán, több izben kelletvén Debreczen város lakosainak országosan lett megadóztatásáról szólnunk; helyén láttuk itten a magyarkirálysági államban

*) Városi évkönyv 1696. évről.
**) Városi jegyzőkönyv 1696-dik évi január 6-dikáról.

1848-dik év előtti időkben divott adórendszerről — czélunkhoz képest — ide igtatni következőket:

A magyarhoni védrendszer folytán, hajdan az országos nemesek, mint született katonák, szükség esetében személyesen levén a haza védelmére fölkelni kötelesek; s ők saját zsebökből a haza szükségleteire koronkint országgyűlésileg önkint megszavazott segedelempénzzel járulván; a többire nézve rendes adózás terhétől s ingyen közmunkáktól ugy személyökre, mint nemesi jogon birt ingatlanságaikra nézve is, törvény erejénél fogva mentesek voltak. És miután a korona fényének föltartására, az e czélból kiszakasztott k o r o n a-j ó s z á g o k s jövedelmek s egyrészben a fiscalitási bevételek is szolgálának; a véghelyek fentartására, s netalán a koronának is szükségei fedezésére, majd az idő folyásában rendszeresitett állandó katonaság tartására is megkivántatott évenkénti rendes adó fizetése, — valamint az ingyen közmunkák teljesitésének kötelessége is, — egyedül a nem nemes osztályokra nehezedett. Hogy e tekintetben a volt jobbágyok urbéri udvartelkei szolgáltak volt hajdan adókulcsul, s hogy e tekintetből a jobbágyi udvartelkek portáknak neveztetének, és hogy ezen szó p o r t a mint adótárgy és adókivetésének kulcsa I. Károly király 1342-dik évi decretuma 19-dik §-sában fordul legelsőben elő; mind ezt már jelen mű 1-ső kötet 133-dik lapján, valamint azt is érintettük volt, hogy a porta név alatt akkor, oly jobbágyi udvartelek értetett, melyen egy szénával vagy gabonával megterhelt szekér megfordulhatott, ki- s be-mehetett. E p o r t a név, bár nem fenti értelemben továbbra is megmaradott adókulcs gyanánt, habár későbbi időkben az adókivetés, magyar hazánkban más rendszerben szabályoztatott is. Miután t. i. a jobbágyoknak vagyon-értéke, a magyar hazát dúló belháborúk, és török uralom szülte sanyargatások következtében igen megfogyatkozott volt; egy porta vagy kapuszám (mint adókivetési kulcs) alá több jobbágy telkeknek kellett foglaltatniok, ugy hogy már az 1609: 62, és 1613: 9 szerint, négy saját ekéjével dolgozó-telkes jobbágy, s illetőleg ugyan ennyi

vagyon-értékkel biró 12 házas zsellér számittatott egy-egy kapu számba, olyképen, hogy az igy kivetett adófizetésben a virágzóbb mezei gazdaságot vivő és vagyonosb jobbágy, a vele egy adókötelékben levő jobbágyon segitsen; a házas zsellérek pedig a közadón kivül eső ingyenes közmunkák és egyéb terhek viselésére nem köteleztettek.

A jobbágyokra nézve ezeknek vagyon-értékökhöz és adóképességökhöz mérten levén az adózási arány megállapitva; ugyan ezen arány vétetett volt alkalmazásba, a többi nem nemesek p. o. királyi, városi polgárok, s kiváltságolt kerületek lakosainak vagyonértékök megadóztatásánál, s illetőleg azoknak adóképességök megállapitásánál is.

Mellesleg legyen érintve, minthogy a viszontagságos idők folyásában a porták, mint adókulcsok körül számos zavarok keletkeztek; ezeknek elháritása tekintetéből a porták ujabb összeirása kiigazitása s ujból osztályozása iránt több rendbeli országgyülések intézkedtek; és miután az ilynemü szabályozás végett kiküldött conscriptorok, valamint az összeirás alapján, a szabályozást foganatositó országos küldöttségek is mindig, az ország koronkénti nádorának felvigyázása alatt működtenek; ez okból a szó alatti porták nádori porták (portae palatinales) nevet nyerték.

Adókivetési kúlcsul tehát a kapuszám (porta) használtatván, miként Cserey emlékezetben hagyta, a bóldogabb időkben kapuszám után elsőben 25 pénz fizettetett adó gyanánt. A háborus időkben megnevekedvén az országos szükség; több több adó rovatott egy kapuszámra. A már fentebb is idézett 1609: 62 és 1613: 9 szerint egy porta után négy forint lett kivetve. Ez adózási rendszert az 1647-dik évi 36-dik törvényczikk is helybenhagyta azon kevés módositással, hogy egy porta számba nem több, mint csak négy — saját ekéjével dolgozó, s 6 vagy 8 igavonó marha-erővel rendelkező — telkes-jobbágy vétessék, s ezekhezképest a felényi vagyonértékkel biró telkes jobbágyok nyólczan, igavonó jószágot nem biró házas zsellérek pedig tizenhatan számittassanak egy kapu számba. Később a háborus időkben az ország szükségei megszapo-

rodván, 15, 20, 30 forintra is felment egy kapu után a kivetett adó-mennyiség. Azonba mint Cserey állitja, soha a török világban feljebb — mint egy kaputól 30 forintot számitva — nem hágott a contributio. — De már a XVII. század végén, ugyancsak Cserey állitása szerint, volt oly idő, midőn csak készpénz 300, 400 forint, búza 120 köböl, zab 300 köböl, széna 50, 60 szekérrel, hús 40, 50 mázsa is repartiáltaték egy kapu után, ugy annyira, hogy beszámitva a beszámitandókat 1000 forintra is fölment egy kapu számnak esztendőnkénti contributiója. Ezen adózásnem ugyancsak a XVII. század végétől kezdve, portió név alatt fordul az évkönyvekben elő, melynek sulyos voltát az is nevelte, hogy az ezredek az országban fel s alá járván, valamit azok föléltek és fölemésztettek, mind az semmibe sem számittatott. A mely tábori szekerek pedig, évenkint porta szám szerint, a hadparancsnokok rendeletéből előállitandók voltak, azok többire mind szekerestől, mind marhástól odavesztek. A beszállásolt ezredek a szegény földnépén ingyen élődtek, s ilynemü nyomott helyzet miatt a megtartott computusok alkalmával emelt panasz jóformán meg sem hallgattaték.

Azon inséges időkben sem volt Debreczen város, igazán hű-előljárók szükében. Egyike volt az ilyeneknek Pósalaky János, elébb hites jegyzője, később pedig tanácsnoka szeretett szülőföldjének. Ő volt az, ki a gondviselés által arra lett kiválasztva, hogy Fényes Istvánnak szinte e város dicséretesen müködött jegyzőjének és másod birájának 1690-dik év október 10-kén történt elhalálozása után, Sárándy Dániel városi tanácsnokkal együtt, Bécsbe több izbeli utazást tett, és ottan Debreczen város népére elviselhetlenül nehézkedett adózási terhek lejebb szállitását czélozván eszközölni; a befolyásos fő- és nagy urak ajtajánál leselkedés, tekergés, unalmas várakozás, majd bejuthatás után, sok rimánkodás, epekedés és a kemény szivek meghajtása által némi könnyebbséget szerzett szeretett városának. A derék hazafi igen érdekesen rajzolja kéziratban hátrahagyott emlékiratában, mily ke-

serves volt neki ide vonatkozó feladatát mególdania. — Midőn többek között Bécsben fentnevezett követ-társával keservesen panaszolná, hogy magok Caraffa és Heissler német tábornokok, látva Debreczen város siralmas állapotát, a város népe adóját 23 portára szálliták le, és ime azt az országos rendek 72-re emelték volna fel; ha a városi küldöttség, Bécsben német miniszterekhez fordult ez ügyben, azok igy válaszoltak: A ti atyátok a palatinus és a többi magyarok. Ha pedig magyarokhoz folyamodott a küldöttség, kiki csak maga könnyebbségét nézte. — Isten azonban megsegité igaz járatában a küldöttséget; mert Pósalaky a város nyomoruságos állapotát történeti alakban leirván, azt több példányban a nádornak, országbirónak, horvátországi bánnak, püspököknek stb. nagy epekedés és esdeklés közben kiosztá, mindenütt pártfogásért rimánkodván.

És az eredmény az lett, hogy ezen és a több ehez hasonló országos sérelmek orvoslása végett az országos rendek nádor herczeg Eszterházy Pál elnöklete alatt, 1696-ik évi julius 6-dik napján Posonban megtartandó értekezletre összehivatván, oda Debreczen város részéről Pósalaky János jegyző és Sárándi Dániel tanácsnok küldetének*), kik is ugyanazon 1696-dik évi augusztus 5-dik napjáról vezetett városi jegyzőkönyv tanusitása szerint hazaérkezvén, jelentik, miszerint ország közönségesen végezte, hogy az adó fizetésben szabályul veendő arány feltalálhatása végett, az ország összeirassék, a minthogy ily czélból a városi jegyzőkönyvnek 1696-dik évi augusztus 15-dik napjáról szóló tartalma szerint, Debreczen város népének adó tekintetben összeirása végett, Lőcse város követei Alanda Bertalan tanácsnok, és Brockhoff György János jegyző megérkezvén, azok mellé az összeirás sikeresitése tekintetéből, Pósalaki János, Sárándi Dániel, Monori István és Nánási István helybeli előljárók adattak, kik is a megszabott hit forma szerint megeskettetvén, az összeiráshoz kez-

*) Városi jegyzőkönyv 1696-dik év junius 26-káról.

dének. Ezen valamint Debreczenben, ugy egész országul megejtett és átvizsgált összeirás folytán történt aztán az, hogy az 1703-dik évi április 3-ról Bécsből a nádori cancelláriából keletkezett megállapitás szerint a szorosan ugynevezett (erdélyországot t. i. ide nem számitva) magyarországi, továbbá tót- és horvát-országi megyékre 6282½, a királyi városokra pedig 413 porta, — tehát összesen 6695½ — vettetett ki. Ez összegből Biharmegye 80, Debreczen város pedig 29 portát kaptak.*) Ha már tudjuk, hogy a XVII. század végén, a dolgok rendes és szabályos menetelét véve föl, a katonaság élelmezése és szállásolása körülbelől negyedfél millió forintjába került az országnak**) s ha tudjuk az országul megállapitott porták számát is: igen könnyü leend (az összes adó-mennyiség felosztatván a porták számával) megtudni azt is, hogy egy portára hány forint esik az összes adómennyiségből. Az 1696-dik évben Debreczen város portája 31 volt. Ugyan ezen 1696. év május 31-dik napjáról Pestről van keltezve gróf Heissler Donátnak mint hadi főbiztosnak okmánya (városi magan levéltár kisebb r. okmánygyüjtemény 472. sz.) melyben a most nevezett tábornok bizonyságot tevén Debreczen városnak a török és tatár általi sokszoros sanyargattatásáról, az érintett várost, a Posonban egyebek közt, az adószabályozás végett is müködő országos értekezletnek kedvező figyelmébe és résztvevő pártolásába ajánlja.

A XVIII. század első évében a porták 5488½ számu mennyiségben levén országul megállapitva, az országra rótt 3 millió adóból 1700-dik év november 1-ső napjától 1701-dik év október utósó napjáig esett Debreczenre 12,466 forint 47 kr.***) Az 1711-dik évtől 1716-dik évig Debreczen város portája 29 volt. Az 1717-dik évre számittatott Debreczenre 45, az 1719-dik évben az országul megállapitott 5518 portából esett Debreczenre 58, az

*) Városi magánlevéltár, kisebb r. okmánygyüjtemény 630. sz.

**) Horváth M. Magyarország történelme negyedik kötet. Pest 1862. 238-dik lap.

***) Városi jegyzőkönyv 1701-dik év május 29-ről.

1724-dik évben pedig 46 porta. Az 1729-dik évben Debczen városra eső kapuszám (porta) 40 számra mérsékeltetett, majd a közbejött inséges idők miatt a városi előljáróságnak 1737-dik év julius 2-kán*) felterjesztett folyamodása következtében a 40 porta, 8-al szállittatott lejebb.

A köz-adó terhén kivül Debreczen város, mindjárt 1693. utáni időkben dézmafizetésre is szorittatott. Ugyanis Benkovics Ágoston váradi püspöknek 1695-dik évi március 19-kén**) a Debreczenben működött — fent már jelzett — cs. kir. biztosság előtti azon előadására, hogy ő az érintett város szőlőskerteitől dézmát követel; 1696-dik év február 26-dikáról Bécsből***) Wachrechtsberg Fülöp, a fent is irt biztosság igtatója, kiadta a határozatot, miszerint a dézma alól a város nem menekülhet, és mivel a szőlők nem kerti földeken, hanem pusztákon — melyek dézmások — feküsznek, mindaddig megmarad a dézmafizetést rendelő végzés, valameddig az ellenkező be nem bizonyittatik. Egybefüggés kedvéért megemlitjük azt is, hogy 1802-dik évben adó tekintetéből a szorosan vett Magyarország, továbbá Horvát és Tótország, összesen 6210 $^1/_3$ portában számittatott. Az összes adómennyiség országul 4.396,971 frt 43 $^1/_2$ krban lett megállapitva (lásd 1802-dik országgyülési napló 132 lap); ez összegen felül számittatván még, azon kerekszámmal 75,000 frtból álló toborzási (Werbung) költség is, melyet az országos rendek a kormánynak évenkint ajánlottak koronkénti hézag-pótlására azon állandó hadseregnek, melynek ujonczai mindenkor országgyülésileg állapittatván meg szám szerint, azok aztán a nem nemes osztályuak közől statutio utján állittattak volt ki. Ezen 6210 $^1/_3$ portából Bihar vármegyére 214 porta, Debreczenre pedig külön 45 porta esett (lásd 1802-diki országgyülési irományok 165 lap). Ez igy ment 1836-dik évig, mikor is az 182$^5/_7$-dik évi országgyülés rendeletéből az 1828-dik évben megejtett portalis conscriptio folytáni

*) Városi magánlevéltár, kisebb r. okmánygyüjtemény 1401. sz.
**) Városi magánlevéltár, kisebb r. okmánygyüjtemény 454. sz.
***) Városi magánlevéltár, kisebb r. okmánygyüjtemény 470. sz.

szabályozás alkalmával az országul 6210 3/8 portából álló és 4,395,244 frt 38 1/2 kr. összegben megállapitott adótartozási illetékből 42 portát kapott Debreczen város, s ennyitől is adózott volt 1848-dik évig. Látni lehet tehát, hogy utóbbi időkben a kapuszám (porta) csakis idealis adókulcs gyanánt tekintettett. Az egyes porták aprózott részei dicáknak neveztettek (a régibb időkben az adóbeszedők is dicatoroknak mondattak). A mint a porták egyes törvényhatóságokra (igy Debreczenre is) kirovattak; ezeknek a kormány felügyelete mellett az adózó népre kivetése és az adózási vagyonérték szerinti szabályozása az illető hatóságok joga és kötelessége volt.

Végre alkalomszerüleg azt jegyezzük meg, hogy a közelebb jelzett adórendszerből netalán támadható ügyeknek, valamint az adózó nép és katonaság közötti computualis kérdéseknek elintézése végett az 1723 : 100 t. cz. rendeleténél fogva, az egész ország egy tartományi főbiztos felügyelete alatt 10 tartományi biztosságra volt felosztva, és ezek a következők voltak, ugymint: pozsonyi, beszterczebányai, soproni, budai, kassai, debreczeni, pécsi, szerémi, temesvári és szilágysági. Mindenik tartományi biztosság több megyéket s kerületeket foglalt volt magában. Igy p. o. a debreczeni alá tartoztak: Máramaros, Bereg, Ugocsa, Szathmár, Szabolcs, Bihar vármegyék, s az ezek körében eső királyi városok és a hajdukerület. Azonban 1848-dik évvel e rendszer is megszünt.

IV.

A magyar királysági kormány azon eljárást, melyet Debreczen város irányában az 1696-dik évben azzal kezdett volt meg, hogy — mint fentebb láttuk — Kapronczay Györgyöt nevezte volt ki a városi tisztujitás vezetésére királyi biztosul, ugy látszik rendszeressé kivánta tenni. Ugyanis az 1697-dik év első napján megtartatott városi tisztujitásra királyi biztosul gróf Opersdorf Venczel szepesi kamarai tanácsos lett kiküldve, kinek is vezetése alatt a

tisztujitás alkalmával népszónokul Komáromi István, főbiróul pedig Dobozy István választatának, a beltanácsot 16 tag tevén. Alig hogy a most nevezett királyi biztos a városból eltávozott, ugyanazon 1697-dik év január 6-kán, az eddigi sok alkalmatlanság eltávoztatására, és az utczák gátjainak annál könnyebben s kevesebb munkával javitása végett, tanácsi határozatba ment, hogy a városnak csak négy kapuja legyen, u. m. Hatvan, Csapó, Anna és Miklós utczákon, a többi kapuk egészen bezárassanak, és kiki ugy végezze külső dolgát, hogy estig a városba bejöhessen, mert éjszakának idején senki be nem bocsáttatik. Ugyanaz napról az is határozatba ment, hogy a választott hites közönségbeli személyeknek helyül a tiszteletes Tanács széke előtt három szék és a balkéz felől való öreg-székek (igy) az öreg-templomban rendeltetének ki, azon hozzáadással, hogy valaki azontul másutt foglalna helyet, azt egyházfi uraimék azonnal három forintig megbüntethetik. Hogy egyébaránt, máskülönben is nagy gondja volt az előljáróságnak ez időben is, a vallásosságnak a városi nép között fentartására; kitetszik ez, az 1696-dik évről vezetett városi jegyzőkönyv április hó 6-dikán kelt következő tartalmából: „Minthogy mindenféle szitkok eláradtanak az emberek között; ezért valaki Isten neve ellen való szitkokkal káromkodni tapasztaltatik, megölettessék. A ki pedig lelkével és egyéb mocskos szavakkal botránkoztat, az a kalodába tétessék, vagy falóra ültettessék.“ Ugyanazon 1697-dik év április 8-án pedig a baromvásár váradutczáról anna-utczára, a kunyhók helyére, mint alkalmas helyre helyeztetett át, az ott létezett kunyhók pedig széthányattak. Az 1697-dik évi február 24-ről tanács határozatánál fogva a dohányzás és szivás erősen megtilalmaztatott, s rendeltetett, hogy valaki árulja, 12 frttal és dohányának megégetésével, a ki pedig szivja, vagy csak pipa találtatott is nála, nyakvassal büntettessék.

Egyébiránt ha a gróf Opersdorf Venczel királyi biztos ily minőségbeni működéséről — hihetőleg mert ő neki még, valamint elődének Kapronczaynak is csak a tér ta-

nulmányozása tűzetett feladatul — nincsen is a városi évkönyvekben részletes emlékezet; bőven ki lett az pótolva az 1698-dik év elején, szinte a városi tisztujitás megtartása végett kiküldött királyi biztos Rau Jakab szepesi kamarai első titkár eljárására vonatkozólag. Ez t. i. a városi tanácsülésben legelőször is Pósalaky János és Lévay István jegyzők által az 1697-dik évi deczember 12-ről Bécsből a magyar királyi udvari Cancelláriáról kelt, és engedelmességet parancsoló királyi leiratot (diploma paritionale), s ezután a szepesi kamarának őt kiküldő rendeletét felolvastatván, az általa megejtett kijelölés folytán népszónokul Dobozy Istvánt, főbiróul Komáromi Istvánt választatta el; s a beltanácsot, mely akkor 13 tagból állott, oly módon, hogy az ezentul csak 12 tagra szoritandó lészen; valamint a kültanácsot is, melynek tagjai 50 számra mérsékeltettek, állomásában megerősité. Majd következő pontokat, részint tüstént teljesités, részint felvilágositó felelet bevárása végett adott ki irásban a városi előljáróságnak, ugymint: 1. A városi számadások ez uttal kivonatban, ezentul pedig terjedelemben a királyi biztosság elé terjesztendők. 2. Egyházi javadalmak, melyekből a papok és iskolatanitók, és a városi jövedelmek, melyekből a bel- s kültanács fizetése és a város egyéb szükségei fedeztetnek, részletesen kimutatandók. 3. A kórodák száma s azoknak kezelési állapota előadandó. 4. Árvás javak mikénti kezeléséről kimutatás beterjesztendő. 5. Adó-kivetés és behajtás módozata felfedezendő. 6. Minden városi polgárnak, lakónak és zsellérnek neve, vagyoni állapota, száma és vallása bemondandó. 7. A polgári házakból mennyi az ép és lakható, mennyi az elhagyott és romban álló, az felfedezendő. 8. Adó- és köztartozási hátralékok kijelölendők. 9. Száraz és hig mértékek minősége kimutatandó. 10. Birák és előljárók fizetésének menyisége részletezendő. 11. Megadják-e a lakosok az előljáróknak a tartozott tiszteletet? Az isten-tisztelet hogy áll? s van-e a vallásosság és istenitisztelet szorgalmas gyakorlására az előljáróknak kellő gondjuk?

Ezen ekkint feltett kérdőpontok mindegyikére kielégitőleg és őszintén válaszolván a városi előljáróság; az érdekesb feleletek közől (sajnos, hogy a beterjesztett városi polgárok neveit föl nem találtuk) ime közöljük ezeket: a 2-dikra A papok, professorok és egyéb iskola-tanitók, fizetésöket közpénztárból veszik; a deákok részint a főiskolai főzdéből (coquia), részint gyermekek tanitása díjából, részint könyöradományból élelmeztetnek. A 3-dikra: Két kóroda van, az 50 számot tevő elaggott vagy munkatehetetlen szegény sorsu betegek számára, ugymint: bel- és külkóroda, melyben a nyomorgók a részökre régtől fogva szolgáló két száraz malom jövedelmeiből, házankint beszedett és istentisztelet alkalmával templom perselyében gyült és templomból kijövetelkor a kegyes lelkek által az alamizsnára várakozóknak osztott könyöradományokból s a kegyes hagyományozók netaláni végrendeleteiben nekik szánt illetőségből ápoltatnak. A 4-dikre és 5-dikre: Árvákra, árvás javakra, adók kivetésére lelkiismeretes gond volt mindig. A 6-dikra: polgár család 935, — zsellér család 460 számmal van. A 7-dikre: Nagyobb és jobb ház 64, — középszerü 64, — földalatti gunyhó 336, szétrombolt 360. (A Caraffa-világ előtt mindössze 2247 jó állapotbeli ház volt). A 10-dikre: Főbiró és polgármester vagy népszónok (igy) s tanácsnokok fizetése fejenkint 40 forint, főjegyzőé 150, aljegyzőé 100 s mindkettőnek nehány köböl buza, s nehány szekér fa; főpénztárnoké 20, borbiróé 120, serbiróé 30, épittetőé 20, városgazdáé 40, vámszedőé 20. A 11-dikre lelkiösméretesen felelték, hogy a polgárok ellen sem az előljárók iránti tisztelet megadása, sem egyházias tekintetéből legkisebb kifogás sem tétethetik.

Az 1699-dik évi városi tisztujitás vezetésére kiküldött királyi biztos Krompachi Holló Zsigmond szepesi kamarai tanácsos eljárása épen a közelebbi előde működésének szellemében történt. A mint t. i. népszónokul Dobozy István, főbiróul pedig Komáromi István elválasztva, s a beltanács 12 számból, a kültanács 50 számból álló tagjai és a fentnevezett két jegyzőhöz harmadikul elválasztatott Toldy Pál

hivatalukban megerősitve lettek; a királyi biztos által felelet s illetőleg felvilágositás végett következő kérdőpontok adatának ki a városi előljáróknak, u. m. 1. A város lakosai névsora utczánként bemutattassék. 2. A város népére kivetett adómennyiség és 3. A város cselekvő és szenvedő tartozásai mutattassanak ki. 4. Melyek a város ingatlan javai, s azok jövedelmei hova fordittatnak? 5. A hivatalnokok teendői és fizetése jelöltessenek meg. 6. A városi számadások terjesztessenek be. 7. Egyházak és iskolák jövedelmei mutattassanak ki. 8. Árvás vagyonok, 9. kórodák mikénti kezelése fedeztessék fel. 10. Minő és mennyi fegyver van a városi lakosok birtokában? 11. Minden polgári és bünfenyitő perek jegyzéke, 12. Mértékek minősége, 13. Közterhek felosztásábani eljárás tüntettessék ki. 14. Minő előző és gátló rendszabályok vannak a városban történhető veszély (tűzvész) elháritása tekintetéből szokásban. 15. A város tisztaságára és rend fentartására minő gond van forditva. 16. Hány saját háza van a város közönségének. 17. Mennyi a nagyobbszerű s kisebbszerű, mennyi az ép, mennyi a romladozó, vagy épen elhagyott telkek száma?

Az ezen kérdések, a mennyiben a felebbi évben működött királyi biztos kérdéseivel azonnemüek voltanak, azokra a mult évihez hasonló felelet adatott. A mennyiben pedig azoktól különböztek, az azokra adott feleletet, mint történeti érdekességgel birót feljegyezzük, ugymint a 14-re feleltetett, hogy a tűzvészt megelőző szabályul a kémények koronkénti söpretésére kellő gond van; a tűz támadhatásának pedig a dohányzás lévén egyik veszélyes okozója, innen a dohánynak mind behozása, mind itten árulása, annyival inkább szivása erősen tilalmaztatik, és valaki dohányzáson kapatik, megválthatlanul nyakvasba tétetik; tűzveszély támadásakor pedig intézkedés van, hogy a harangok azonnal félreveretvén, a tűzveszély helye irányát nappal a toronyból kifüggesztett vörös lobogó, éjjel pedig égőlámpa jelölje, a mikor is a város lakosai, s az ezekkel szivesen kezet fogó iskolai ifjuság tűzoltó szerekkel a hely-

szinére sietnek, s ottan a jelenlenni tartozó előljárók által tűzoltásra szorgalmaztatnak. 15-dikre: A város tisztaságára nézve az a rend van, hogy az utczákon végig vezetett árkokon az esőviz és egyéb tisztátalan folyadék levezettetik, az utálatos (igy) ganajból csinált garágyák — melyek eddig a városnak disztelenségére voltak — megtilalmaztattak, hogy senki se csinálja azokat. A rend feltartását illetőleg a tizházgazdák kötelességébe van téve, hogy lakostársaik erkölcsére felügyeljenek, a polgárházaknál netalán lappangó csavargókat, hivalkodókat, istenkáromlókat s más czégéres vétkekben léledzőket a birónak vagy más előljárónak minden különbség nélkül bejelentsék. Nehogy az utczák sár miatt eláradjanak, rendelés van téve, hogy minden ember saját háza előtt a gyalog-utat akár tőkével, akár homokkal megcsináltassa, a szekérutaknak mindenütt jókarban tartása a város közköltségén történvén. A 16-ikra: Elhagyott telkek száma 164, nagyobb téglaépületek 17, kisebbszerűek 66, részint fából, részint téglából 27, nagyobb félig földbe ásott gunyhók 104, kisebb földbe ásottak 324, romladozók 242, összesen 944. Némely telken három-négy gunyhó is épült; melyben a bejött szegénység vonult meg; ilyen volt 248, de már a beszorult vidékiek visszamentek. A kik itt maradtak, azok alamizsnából élnek. A többi földgunyhók semmivé lettek.

Ha már az ekkint kiküldött királyi biztosok által feleletre kiadott pontok közől több tételekre nézve, az akkori kormánynak a királyi tulajdon gyanánt tekintett Debreczen város közönsége, s a szegény nép javát és vagyon-biztonságát czélzó jóakaratu törekvéséről elismeréssel kell is nyilatkoznunk; épen nem lehet azonban titkolni, hogy nem kevés ügyességgel oly felvilágositást követelő tételek (értem az egyház és iskolaügyre vonatkozókat) is voltak ama pontok közé beszőve, melyek hordereje valamint már akkor mindjárt nagy aggodalommal tölté el a továbblátók keblét, ugy a nem sokára bekövetkező időkben sok keserűségnek, és igaztalan megröviditésnek levének okozójává.

Egyébiránt ezen 1699-dik év arról is emlékezetessé

leve Debreczen város évkönyvében, hogy Bécsből azt tartalmazó parancs jöve: „miszerint azelőtt 14 évvel, midőn török császártól a 4068 tallér és 45 kr. lefizetése mellett kiváltott hati scheriff (igy) obtineáltatott volt; ugyanakkor a török nagyvezér részére a nevezett okmány kiadmányozásáért a város által kötelezett 5000 oroszlános tallérért*), az effendi részére pedig 500 hasonló tallérért Maurocordató a császár tolmácsa vállalt volna kezességet, s erről Bonyhádi János a város akkori küldötte adóslevelet is adott volna Stambulban. Most tehát azon összeg beszedetni parancsoltatott annyival is inkább, mert a mi kevés eddigelé azon összegből fizettetett volna, az a kamatot sem ütné meg. Meghagyatik tehát a városi előljáróságnak, hogy ezen tartozási összeg készen tartassék, hogy azt ő felségének Konstantinápolyba nemsokára indulandó követe magával vivén, az illető kezekbe adhassa. Ez ügy iránt itthon puhatolás tartatván, kiderült, hogy a Bonyhádi János által kiállitott kötelezvény semmi kétség alá nem jöhet, s annak irányában Palágyi Péter a már meghalt Bonyhádinak még életben maradott küldött-társa azt is jelentette, hogy Erdélyországból Debreczennek ajándékba adott 1500 aranyat ő kegyelme vette volt be, s ez összeget azon adósság törlesztésére annak idején be is fizette; tagadja azonban, hogy akkor kamat igértetett volna. Mire nézve határoztatott, hogy ő felsége udvarához fel kelletik egy pár atyánkfiát küldeni, melyre Sárándi Dániel és Toldy Pál uraimék választatának.**) A dolognak azonban utoljára is az lett vége, hogy gróf Otting ő felségének az ottoman portánál követe, Skerlet Maurocordato Sándorral, ennek a város elleni követelése iránt 2625 oroszlános tallérban egyezett meg, mely ezen ő felsége parancsából kifizetett összegről nyugtatványozta is a várost Mauracordato fiával együtt, — a nyugtát előttemezte gróf Otting és az angol követ lord Paget. Kifizette pedig a város ez összeget Kassán, s a vál-

*) Ez idő folyásában egy oroszlános tallér 1 frt 39 krban, — egy arany pedig 4 frt 12 krban járt. Lásd 1736-dik évi városi jegyzőkönyv 38 lap.

**) Városi jegyzőkönyv 1699-dik évi julius 14-kéről.

tót Bécsben Stambul felé Bertoletti állitotta ki, fizetett a város a nevezett bankárnak fáradságdíj fejében 1000 frtot.*)

Ugyancsak 1699-dik év április 20-dik napjáról az van a városi évkönyvbe bejegyezve: „Tegnapi napon két izben „tűz támadván, Péterfián 18, csapó-utczán pedig 12 ház „égett meg, mely miatt a templomból a nép az urvacso„rájától nagy zendüléssel kiszaladott; erre nézve az urva„csorája ma is kiszolgáltattatott az elmaradottak kedveért."

Az 1700-dik évi tisztujitás alkalmából, annak vezetésére kiküldött báró Tavonáth Albert, szepesi kamarai tanácsos, s bánya-városi ügyek főkormányzója, s Erdélyországban működő bizottság elnöke, maga helyett Debreczenbe Trencséni Ignácz váradi és Csellesz Lőrincz debreczeni harminczadosokat küldvén; ezek közbejöttével népszónokul Komáromi György, főbiróul pedig Dobozy István választatának.

Az 1701-dik, valamint az 1702-dik év elején, az évenként megtartatni szokott városi tisztujitás vezetésével királyi biztosok gyanánt Trencséni Ignácz és Csellesz Lőrincz harminczadosok lettek megbizva, s 1701-dik évben népszónokul Dobozy István, főbiróul Komáromi Cs. György, 1702-dik évben pedig népszónokul Pap Miklós, főbiróul pedig ujolag Komáromi György választattak el. E most emlitett két év közől az előbbi emlékezetben maradott Debreczenre nézve azért, mert a városra kivetett adónak kiméletlen behajtását — melylyel e várost már 1697-dik év óta gróf Bercsényi Miklós, akkoriban kassai adóbizottsági elnök**) sanyargatta volt — most ugyanazon adóbizottság azzal tetőzte, hogy a városnak 1698. és 99-dik évről állitólagosan felmaradt adóhátralékát 3251 frtban követelte letörleszteni, és — mert az tüstént be nem szolgáltattatott — öt németet küldött adóvégrehajtásra. És noha a városi előljáróság azon meggyőződésben volt is, hogy ő azon évekre eső egész adómennyiséget nemcsak letisztázta már, de sőt 1701 forintnyi többletet is adott

*) Városi jegyzőkönyv 1701-dik év január 16 és márczius 20-ről.
**) Városi jegyzőkönyv 1697. év január 23. és febr. 24.

volna azonfelül be; mindazáltal ez érvelés semmibe sem vétetvén, nehogy a kiküldött végrehajtókat sokáig itt kellessen tartani, csak kénytelenek lettek a követelt hátralékot az előljárók megfizetni.*) Az utóbbi, t. i. 1702-dik évről pedig egyebek között junius 14-dik napjáról az van feljegyezve, hogy az angol udvar követe lord Paget, ki mint közbenjáró az 1699-dik évben Karloviczban az ottomán portával megköttetet békét a bécsi udvar nem kis előnyére létrehozta volt, az ottomán portától hazatértében Erdélyen keresztül Magyarországnak vette volt utazását. Ő utba ejtvén Debreczent is, itten a széles tudományával és latin nyelven is ékes társalgásával kitünő főur, rangjához illő nagy becsülettel fogadtatván, a tudományosan képzett birák, papok és professorok — mint különben is kedves hitsorsosi — körében több napokat kellemesen töltött el; elmenetelekor egy bársony hüvelyü aranyos pallossal és 2 átalag tokaji aszuszőllő-borral megudvaroltatott, mely szivességet a nemes érzésü lord azzal viszonzá, hogy magával három deákot, u. m. az iskolai seniort Patay Sámuelt, továbbá helybeli predikátor Patay István hasonnevü fiát és Budai Mihályt vitte el külországi akadémiákra tanulás végett.**) Mellesleg legyen emlitve, a városi előljáróság ez időben sem szünt meg, a külső országi akadémiákra szándékozó (tanulópályájokat a helybeli ref. főtanodában végzett) tanuló ifjak utiköltséggel ellátására kiterjeszteni figyelmetes gondját. Igy például olvassuk az 1699-dik évi városi évkönyv junius 5-dikéről „Szenczi Pál schola seniorának akadémiákra való promotiójára 50 frt conferáltatik.“ Az 1700-diki május 13-án „Mártonfalvi Görgy ur fiának Mártonfalvi Sámuelnek akadémiai promotiójára 50 tallér conferáltatik.“ Az 1702-dik év május 25-dik napjáról ez van a városi évkönyvbe beirva: „Patay István uram, akadémiákra készitvén fiát, conferáltatik promotiójára 50 tallér, D. Csató Jánosnak 50 frt, Ujfalusi Györgynek 40 frt, Buzinkai Andrásnak 50 frt.“

*) Városi jegyzőkönyv 1701. év április 13.
**) Városi jegyzőkönyv 1702-dik év junius 14-ről.

Az ez időközben folytonosan zavaros körülmények miatt, a városi előljáróság kértére, az udvari főhaditanács Bécsben 1695-dik év mártius 21-kén kelt leiratában*) engedélyezi, hogy Debreczen város szélesb és mélyebb árkokkal és karókkal körülkerittessék. Ugyancsak a közbiztonság tekintetéből 1701-dik év október 12-dikén az ment tanácsi határozatba**), hogy „a szüret idején hatvan- és csapó-utczai, ismét boldogfalvai és miklós-utczai kapukon kivül a többi bezárva tartassék, mind kapuk, mind kis-ajtók olyformán, hogy az őrzők közől reggel a kapukon kiküldetvén, mig a csordák kimennek, várják meg, azután a kulcsokat hozzák a városházához. Estve hasonlóképen a csordák bebocsátása után a kulcsokat hozzák fel.“

V.

Az 1703-dik évről népszónokúl Komáromi György, főbiróul pedig Dobozy István választatának el. Hogy ezen évben tartott városi tisztujitás vezetésével lett volna kiküldött királyi biztos megbizva; arra nem találtunk az illető évkönyvben adatot. Ha tehát ezen cselekményről elmaradott is ez uttal a biztosi kiküldetés; ez valószinüleg azért történhetett igy, mert a még ugyanazon év ápril hó 4-kén Debreczenben királyi biztosul megjelent Kálmáncsai István, szepesi kamarai tanácsos működése sokkal fontosabb teendőkre volt feltartva. A nevezett biztos t. i. a jelzett nap után, u. m. ápril 5-kén a nagy tanácsterembe összegyüjtött előljáróság előtt élőszóval terjesztette elő, hogy miután a felséges királyné Magyarországnak a török járom alóli szerencsés megszabadulása esetére fogadást tett volna, melyszerint a boldogságos szűz Mária tiszteletére templom fog Debreczenben épülni; annálfogva e fogadalom sikeresitése végett, az határozott akaratja király ő felségének, hogy a czélba vett templom épitése végett a városi előljáróság a város körében alkalmas helyet mutasson ki,

*) Városi magánlevéltár, kisebb r. okmánygyüjtemény 455. sz.
**) Városi jegyzőkönyv 1701-dik évről.

s azt a királyi biztosságnak azonnal adja is által. Megértvén a városi előljáróság e nyilatkozatot, s egyszersmind a biztos által felmutatott ide vonatkozó két okmányt is behatóbb tárgyalás végett átvévén; ugyanaz, a válaszadásra egy heti halasztási idő engedélyezését, azon világos hozzáadással kérvényezte, hogy ez ügybeni parancs visszavételéért kénytetve érzi magát az előljáróság egyenesen a felség zsámolyához már csak azon okból is folyamodni, mivel a város lakói eddig egy valláson lévén, méltán attól lehet tartani, hogy a czélba vett ujitás által a nép életénél is jobban szeretett vallásának veszélyeztetésétől rettegve szét fog oszolni, s igy üresen maradván a város, ő felsége irányában adó s egyéb tartozásbeli szolgálatok is nagy rövidséget fognak szenvedni.

A királyi biztos — kinek különben is Váradon volt sietős végezni valója — a kérvényezett egy heti határidő engedélyezését megadván, mig ő Váradon időzött, addig ezen ügy az előljáróság folytonos vitatásának és tanakodásának leve aggasztó tárgyává.

Legelőször is a királyi biztost ily minőségben kiküldő szepesi kamarának intézvénye, az udvari Kanczelláriától Bécsből kelt ide vonatkozó királyi leirattal hasonlittatván össze, álmélkodva szemlélte az előljáróság, hogy midőn a királyi leirat 1703-dik év mártius 3-káról van keltezve, a kamarai intézvény mely az oda menesztett királyi leirat folytán volt kiadandó — Kassán 1703-dik év mártius 4-kéről lett kiadományozva. A királyi leiratban erősen hangsulyoztatott, mikép elvárja ő felsége, hogy a debreczeni előljáróság, a trón iránt már több izben tanusitott hűségét, ez uttal is a királyi erős elhatározás iránti engedelmessége által fogja bebizonyitani, nemcsak, hanem minden oly akadályt is, mely netalán az előitélet által elfogult müveletlenebb nép részéről a czél sikeresitésének utjába gördittetnék, nagy okosan elháritni fogja.

A tanács a választott hites közönséggel és a nagy munka idején hamarjában előkerithetett közrendüekkel egyetemben mindenekelőtt Sárándi Dániel tanácsnokot,

Monori Istvánnal együtt gyorspostán Bécsbe felfuttatja, két alázatos feliratot, egyiket egyenesen ő felségéhez, másikat a főhaditanács elnökéhez, a hős savoyai herczeg Eugénhez — Debreczen város különösen kegyes pártfogójához — intézettet adván a küldöttek kezeibe. Ezen két feliratban elmondatott, mikép „Debreczen város népe — mint hű alattvalókhoz illik — kész, valamint eddig is tette (mi mind ő felsége, mind a bécsi udvari, mind a szepesi kamara előtt jól tudva van), ugy ezután is a felséges uralkodó ház iránti törhetlen hűségét, élete s minden vagyonértéke feláldozásával is tanusitni; de a merőben egy vallásu debreczeni nép mélyreható érdeke készti a folyamodó várost legalázatosabban kérvényezni, hogy ő felsége jelen kivánatától elállani kegyelmesen méltóztassék. Debreczenben egy lélek sincs róm. katholikus a harminczadoson kivül, ennek részére pedig saját szállásán kápolna iránt régtől fogva volt téve intézkedés. A város lakosai nincsenek hozzá szokva a róm. katholikus egyház szertartásaihoz; s nemcsak a város népe, de az egész környék is helv. hitvallásuakból állván, oly igen nagy a népnek vallása melletti buzgalma és vallásos hite érdekébeni féltékenysége, miszerint nemcsak semmire nem fogna, a népnek más nézetre vezérelni törekvésével az előljáróság boldogulni, de épen botrányos jelenetektől, sőt attól is nem alap nélkül lehetne tartani, hogy a nép szerte eloszolván, a városnak minden rendje felfordul, s ő felsége szolgálatja is kárt fog vallani.“

Mig a két feliratnak Bécsben kézhezjuttatása ügyében a városi küldöttség nagy szorgalommal fáradoznék; e közben a váradi utjából visszatérő biztos sem volt rest a nagy tanácsteremben összegyüjtött előljáróságnak válaszadásra nógatásában. Az előljáróság azonban, reámutatva azon rendkivüli lehangoltságra, sőt rémülésre, mely — mint maga a királyi biztos is észlelheté — a város minden lakójának arczán mutatkozék; s előadván, hogy miután a szóban forgó parancs a választott hites közönségnek is szólana, de különben a nép érzelmeire hatásról és a nép elő-

itéletének legyőzéséről is tétetik a királyi leiratban említés; a nép pedig jelen dolog idején nemcsak a város határán, de az Éren és Berettyón tullevő szőlőhegyeken is munkáltatás végett távol volna; még egyszer csak annyi halasztási idő engedélyezését kérvényezte az előljáróság, mig az április 15-dikére eső vasárnapon a nép minden rétegéből népgyülést lehetne összehivni. A biztos a dolognak sietős végét óhajtván megérni, ijjesztgetéshez, rábeszéléshez, fenyegetődzéshez fogott; majd mindaz mitsem használván, nem kis felindulás közben Lévay István jegyző kiséretében a nagy tanácsteremből a kis tanácsházba távozott el, s az ő csillapitása végett kiküldött Pósalaky János és Nánásy István követeknek nagy kedvetlenül azt válaszolá: „Elég idő volt eddig engedélyezve; ha akarták volna, végre lehetett volna már vinni a dolgot. E részben a népet nem is szükség megkérdezni, határozhatna abban a tanács is.“ Majd azután Dobozy István szépséges beszédeire lágyulván a biztos, ugyan ő megigéré, hogy mihelyt ez ügyben a Váradról itt levő nagyprépost Bakó Jánossal és Halasy nevű jezsuitával értekezni fog, további határozatát megizenendi, a minthogy Pap Miklós és Pósalaki János küldöttek ismétli megkeresése alkalmából végre nagy sok gondolkodás után Lévay István által megizente a királyi biztos, hogy a népgyülésnek megtartását nem ellenzi.

A kitűzött napon tehát, t. i. április 15-én reggeli istenitisztelet után, a királyi biztos, a nagy tanácsteremben az összes bel- és kül-tanács és feles számmal az utczákról összesereglett népsokaság előtt a jegyző által, a már fent is érintett két rendbeli okmányt előbb eredeti latin szövegben, majd magyar forditásban is felolvastatván; ennek végződésével sok indokolással, sürgetéssel az ő felsége iránti engedelmességre inti s nógatja a népet, hogy az a parancsnak minden ellenszegülés nélkül hódoljon. Majd a főbiró kérvén szót, a népnek önmagára hagyatva tanácskozhatás megengedését kivánta. Ez megadatván, nagy sok tanakodás és divánkodás után elvégre tisztes ősz emberekből álló küldöttjei által felkérte a nép a királyi biztost,

hogy miután már — mint az a biztos előtt sem volt titok — a város népe a királyi rendelet visszavonásáért Bécsbe felfolyamodott volna; addig, mig onnan válasz nem jön, ez ügyben semmit ne tegyen, mert az előljáróság a biztosi további működést gyámolitani nem fogja.

Ezeket ekkép értvén meg a királyi biztos, nagy felindulás közben mindenek előtt ünnepélyes óvását nyilvánitá az ellen, hogy a városi előljáróság, — noha az, két izben nyert volna ő tőle halasztási időt, még is a királyi tekintély nagy sérelmével, s a tartozó tisztelet mellőzésével, magát csak engedetlenségével tüntetné ki. E nagy engedetlenség ellenében — folytatá a ktrályi biztos — ünnepélyesen anynyival inkább is tiltakozik ő, mert a szóban forgó parancs által sem más vallásuak templomfoglalása, sem papok s professorok kizaklatása, sem iskolák elvétele, sem senkinek róm. katholikus vallásra erőszakoló kényszeritése, vagy más vallásnak szabad gyakorlatábani akadályoztatása nem czéloztatott; hanem mindössze is a róm. katholikus vallásnak, ő felsége az uralkodó király vallásának is gyakorolhatása végett lett volna alkalmas templomihely kimutatandó. Fel is tartja ő a királyi fiskusnak a város birája, az összes tanács, a népszónok és választott hites közönség, valamint a város összes lakói ellen is, mint a királyi és felsőbb parancsok megvetői és szabad vallásgyakorlat akadályozói ellenében törvényes felléphetési jogát; és most ismét komolyan inti az összes városi közönséget, hogy ha ugyan ellenszegülésök miatt rájok kimaradhatlanul elkövetkező törvényes büntetést kikerülni akarják, s az uralkodó ház iránt eddig tanusitott hűségöket elhomályosítni és a felséges uralkodónak ellenökbe busult felgerjedését magukra vonni nem kivánják, ez uttal is legyenek engedelmesek. Tőlük sem egyház, sem paróchia s egyéb épületek épitése nem kivántatik, mindössze is csak szenvedőleges cselekvényre, t. i. az épülethelynek kimutatására szólittatnak föl: ugyanazért még egyszer utoljára inti a város népét, különösen az előljárókat, hogy az alattvalói kötelességhez képest jól gondolják meg, mit cselekesznek, s ki ellen és mi-

kép vétkeznek akkor, midőn magokat engedetlenség ösvényére tántorodni engedik, mely engedetlenségök sem törvény, sem józan ész által nem indokolható, annál kevésbé védelmezhető.

Ily körülmények közt valóban nem volt Debreczen város népének helyzete kényelmesnek nevezhető. Ámde a városi előljárók jól tudták, hogy mit s mi alapon cselekesznek ekképen. Mig ugyanis a királyi biztos annyira kemény leczke alá fogta volt az előljáróságot s az egész város népét; volt már ugyanez, gyorsposta utján értesitve, hogy a Bécsbe küldött követek, ottani ügyvivőjükkel egyetértve, kieszközölték a cs. kir. főhadi tanácsnál a kérvényezett halasztó parancsot, s azon parancs a szepesi kamarához már le is menesztetvén, a bécsi küldöttek egyike Monori István már utban is volt hazafelé Kassáról, onnan a szepesi kamarától kinyert udvari parancs másával kezében, melylyel Kassáról Debreczen felé éjjel-nappal lóhalálából törekedvén, Göncznél az éji rablók által az erdőben mindenéből kifosztatott ő ugyan, azonban nagy rimánkodására a levelet és parancsot a rablóktól még is visszakapva, Debreczenbe haza sietett. És miután a már időközben Kassára visszaindult királyi biztost sem ide hazafelé irányzott utja közben, sem pedig itt Debreczenben nem találhatta volna Monori fel; ugyan ő tüstint megint utra kelvén, a Tokajnál utolért királyi biztossal közlé a cs. kir. főhaditanácstól Bécsben 1703-diki ápril 10-dik napjáról keltezetten a cs. kir. bécsi udvari kamarához intézett, attól pedig a szepesi kamarához átszármaztatott következő tartalmu latin szövegü átiratot, mely magyar forditásban ide megy ki: „Az udvari kamara értesülni fog a mellékelt folyamodványból, miszerint Debreczen város ő cs. kir. felsége elé panaszosan terjeszti, hogy királyi biztosként kiküldött szepesi kamarai tanácsos Kálmáncsai István 2000 frt büntetés terhe alatt meghagyta Debreczen városnak, miként a városon belől a boldogságos szüz Mária tiszteletére épitendő templomhelyiség mutattassék ki; s egyuttal ugyanazon város azért is esedezik, hogy ugyanaz (a mennyiben a lakosok mind

helv. hitv. reformátusok levén, azok között e szokatlan ujdonság miatt sok ingerültség, zavar és háboruság támadhatna, sőt a nép szélylyeloszlása folytán magának a városnak végpusztulása is bekövetkezhetnék) ezen a reárótt templomépités kötelességétől mentetnék föl. Valamint annálfogva a főhaditanács nem minden ok és alap nélkül véli, hogy ezen a templom épitését czélul kitüző vállalat, a dolgok jelen helyzetében igen veszélyes horderővel birandana, a mennyiben az által az összes tiszántuli vidék, minden szükség és minden nagy ok nélkül sok zavargásokba bonyolittatnék be, s e miatt mindazon hadi intezkedések és közczélra rendelt mellőzhetlen működések, melyek eddigelő ezen helyről, mint központból terveztettek, fölforgattatnának; egyszóval sok hasznos törekvés meghiusulna: mindezeknélfogva barátságosan felkéretik az udvari kamara, hogy e szándékolt veszélyes ujitástól, — melynek szükség esetébeni sikeresithetésére a fenti okok miatt, különben sem fogná a főhaditanács adni gyámolitását, — álljon el, s az egész ügyet hagyja a dolgok jelen helyzetében."

Hogy e nagyon is bonyolódásnak indult ügy ekként lett minden zaj és baj nélkül elintézve; az egyenesen Eugen herczeg állambölcsességének köszönhető, ki sok eszélylyel mérlegelte a szóban forgó intézkedésnek épen nem kedvező idők folyását, midőn t. i. ugy a kül-háboru folytatása, mint a bel-zavargások lecsilapitása nagyon is feszitve tartá a kormány minden figyelmét, s igénybe vette annak kizárólagos munkásságát. Es épen ezen országos kül- és bel-bajokat fogjuk czélunkhoz képest a következő szakaszban rövidlegesen érinteni.

VI.

A XVII-dik század végén a török háboru, — melynek köztudomás szerint csak az 1699-dik évi karloviczi békekötéssel szakadott volt vége — még mindig dühöngött. És habár, kivált mióta a lángeszü savoyai herczeg Eugen vette

volt kezébe a hadvezéri kardot; bizodalmosan is lehetett reményleni, hogy — mint meg is történt — a bécsi udvaré leend a győzedelem: a hadi szerencsének változó szeszélye azonban ugy akarta, hogy egész a béke végleges megkötéséig, ugy az összes birodalom, mint egyes vidékei is a magyar hazának folytonos kedélyhullámzásban, izgalomban és rettegésben tartassanak. Ebből lehet már kimagyarázni azt, hogy 1695-dik évi augusztus 25-dik napjáról Debreczen város évkönyvében azt olvassuk: „Méltóságos generális gróf Heister ur ő nagyságának Colonellus Raporta uramhoz irott levele tartalmából megértvén, hogy Nándorfehérvárnál két hidat csináltatván a török császár, s annak minden lovas hadai folyó hó 17-kén általköltöztenek volna; nem kevéssé megháborodék és megrendüle a város népe. Mire nézve a munkások és takarók a mezőről mindenfelől házahivattak. Colonellus uram beleegyezéséből tudtára adaték e szomoru hir a környékbelieknek is; hogy ők is embereiket — mint mi cselekedtünk — hireknek tudására küldjék.“ Ugyanazon év augusztus 26-káról pedig ez van bejegyezve: „Méltóságos gróf Veteráni uramtól Dévárol Tikos István uram megérkezik, oly biztatásával ő nagyságának, hogy valamit, veszedelmünkre szolgálót hallana, azt mindjárt megiratja. Ugyanez napon Lippára Királysági János uram expediáltatik.“ Szeptember 7-kéről ezt olvassuk: „A pogányságnak Nándorfehérvárról errefelé való átköltözését és ennek a földnek elrablására való szándékát megértvén, megbódul a város népe és kiki a hova bátorságosnak ítéli, elmegyen a városról, biró uram nehány lovas emberekkel itthon maradván.“ Szeptember 12-kén pedig már ez van bejegyezve: „Biró uram bizonyos hirt hallván Lippa és a környékség megvétele felől, maga is az itthon maradottakkal elmegyen, és a pusztán hagyatott városban a kóborló tolvajok sok kárt tesznek.“

Még ez évi bódulásából és sokképeni károsodásából jóformában fel sem épülhetett a lassanként lakhelyére hazaszivárgott város népe, már is, az 1698-dik évi április 13-ról ezt olvassuk a városi évkönyvben: „Az őrző németek mégis

egy hétig marasztassanak, és generális gróf Grünsfeldnek valamely kedveskedéssel, hadi népe részére is ellátással és a lovak számára, árpa- és abrakbeli diserétióval kell lenni. Gróf Solárinak 12 ökrött kellett igérni." Az ugyanezen évi augusztus 5-kéről ez van beirva a városi évkönyvben: „Váradról oly hirünk érkezvén, hogy a Maroson feles lovas és gyalog pogányság láttatott volna átköltözni, megháborodtunk és futófélben levén, Vecsey Péter és Lévay István atyánkfiait postán Tarczalra herczeg Vaudemonthoz küldjük, hogy valami haddal provideáljon ennek a földnek bátorságáról; melyre nézve mindjárt kirendeltettek a Bassompiere ezrede és a végbeli egybegyült magyar hadak, méltóságos gróf Pálffy János ur ő nga commandója alá, kik is a Tiszán átköltözvén, errefelé indulnak. A felülirt néppel Pálffy János városunk alá érkezvén, a nagy erdő mellett levő viznél megszállitja a hadat, maga némely tisztekkel a városba beszáll, s ő nagyságát ebéddel megvendégeli a város." Augusztus 12-én: „Ugyanazon helyben subsistál ezen had, kik mezeinkben, szénánkban, abrakban, tában sok kárt tettek. Kenyeret többet adtunk 6200 portiónál, abrakot többet 400 köbölnél, magának a generálisnak discretiót 1000 tallért kellett adnunk. Die 13. innen Derecskére, onnan Ujfaluba indult a tábor." Október 2-án: „Biró ur megérkezvén Váradról, hirülhozza, hogy 8000 ember fog Rabutin alatt Jenő és Gyula tájára jönni, azok lovai részére 800 köböl abrak repartiáltatott; a Várad felé küldött Fodor Péter, Királysági János, Polgár Gergely és Balla János atyánkfiai a hadak számára való élést is vittek magokkal. Ugyanekkor 1000 kenyér ment a generális Pálffy János Böszörmény felé vonuló tábora után is."

Az 1698-dik évi szeptember 12-dik napjáról ugyancsak a városi évkönyvbe bejegyezve imezt olvassuk: „A nagy ármáda felé hirek tudakozására expediált lovasok és némely katonák — kik az ellenség előtt szaladtanak — hirül hozzák, hogy a tatár megütötte Karczagujszállását, s népének nagyobb részét ma csordahajtáskor elrablotta, circiter 650 embert és sok marhát hajtott el. Azután

ugyanonnan jött katonák bizonyosan referálták, hogy zsákmányával az ellenség eltávozott; melyre nézve igen megrettentünk és futófélben voltunk; mindenünket szekér hátára rakván, ujabban mindenfelé hirek tudakozására embereinket expediáltuk.“ Szeptember 22-kéről pedig ez van bejegyezve: „Bizonyosan hirül hozták, hogy kegyelmes urunk ő felsége ármádája Zentánál a török tábort erősen megverte, a jancsárságot mind levágta és nagy nyereségben részesült. Boldogitsa az ur Isten továbbra is ő felsége fegyvereit minden ellenségei ellen!“ Október 1-sőről ismét ez van beirva: „Rosz hirünk érkezik, hogy a tatár erre a földre szándékozik rabolni, melyen igen megháborodtunk, expediáltuk is azonnal követeinket Váradra, Ujfaluba és Kakat felé vigyázásnak okáért.“ 3-e Octobris: „Continuálódván azon rosz hir; felrakodtunk szekerekre, és szüntelen való rettegésben s félelemben voltunk.“

Ha a külháboru miatt — mely 1699-ben zajlott le — ennyi sok gyötrődése volt a város népének; nem kevesebb volt a valóságos veszedelem, mely a belzavarok folytán árasztotta el e sokat zaklatott szegény várost. De erre vonatkozólag körülményesebben kelletik szólanunk.

Kemény próbára teszi ugyan az országló férfiak kormányzási képességét egy egészen ujból meghóditott tartománynak is oly módoni rendezése, hogy az a lakosok nagyobb részének megnyugtatásával történjék. Még nehezebb feladat azonban, egy a polgárháboruk által sokszorosan és sokáig tépett, szakgatott országban rendet és békét ugy csinálni, hogy az illető alattvalók teljesen ki legyenek elégitve. Egyfelől a nagynehezen legyőzött alattvalók még mindig hullámzásban levő kedélyizgatottsága, s azoknak minden tettleges vagy vélt sérelemre feljajdulása, némelyeknél a régi zavaros jó időkbeni szerencsés kalandokra, kövér zsákmányokra csábingerrel zománczozott kedves visszaemlékezés; másrészről a győztes hadseregnek a visszahóditottakat lenéző fenhéjázása, s az eddigelő engedélyezett hadi zsarolások nehezen felejtése; ismét másfelől a győzelmes kormány részéről oly forrásoknak, melyek-

ből a pártmozgalmak legyőzése közben kiapadt kincstár ujabb táplálékot nyerjen, czélszerű felfedezése, különösen pedig a visszahóditott nemzet jellemének, politikai s társadalmi ősi intézményeinek kimélő figyelemben tartása; mindezen s több hasonnemü körülmények elannyira fontos mozzanatok, hogy azoknak eszélyes kiegyenlitését bármely kormánynak mellőznie annyi, mint a vétkes mulasztásnak nagyon is keserü következményét — nem akarva bár — előidézni.

Ez volt Magyarországra, különösen annak tiszántuli részére nézve is az eset, midőn a török uralom s illetőleg Tököly-féle mozgalom lejártával a XVII-dik század végén, az uralkodó ausztriai ház hatalmának meghódolt e magyar vidék. Az alkotmányához hiven ragaszkodó magyar nemzet, habár nagyon érezte is szükségét a reformoknak; minden álladalmi javitást azonban csakis alkotmányos uton kivánt eszközölni. Ellenben a bécsi kormánytanács (melynek éltető szelleme akkoriban Kollonics Leopold bibornok, előbb győri püspök, majd a 99 éves Széchényi György elhunytával ennek utódául kinevezett esztergomi érsek vala) az általa létesiteni óhajtott reformokra nézve — tapasztalás után — nehézkesnek, sőt épen akadékosnak is találta a magyar országgyülést. Ő tehát a különben sok tekintetben nem kárhoztatható terveinek gyorsan keresztülvitele végett, előbb nehány bizalmi magyar főurakból 1692-dik és 1696-dik évben Pozsonyban, majd Bécsben már megyei s városi férfiakból is összehivott országos értekezlet (concursus regni) elé terjesztette azon kész munkálatot, melyet német tanácsosok által az osztrák tartományokban divatozott rendszer mintájára a jövőre nézve Magyarország közigazgatási, törvénykezési és pénzügyi kormányzása végett dolgoztatott volt ki. És azon dolgozat részint a félelem, részint egyéb tekintetek miatt elnémitott világi főurak hallgatagsága folytán már-már elfogadtatva, országos értekezleti végzés szinvonalára is fogott volna emelkedni, ha a hazáját s annak alkotmányát hőnszerető s bátor elhatározottságu kalocsai érsek Széchényi Pálnak nem sikerült

volna I. Leopold császár és király előtt indokolt esedezése folytán, más irányt adnia a dolgok folyásának.*) A bécsi kormány látván, hogy ez uton szándékában elő nem mehet, s tervének a magyar főurak belenyugvását meg nem nyerheti; elhatározta magát ezek beleegyezése nélkül is, kitüzött rendszerének Magyarországoni érvényesitéséhez hozzáfogni. Addig is, mig egész terjedelmében fejthetné ki idevonatkozó munkásságát; az adókivetés és katonaság élelmeztetése ügyében éreztette kényuralmát az országgal**). Behozatott s mindenkire nézve alkalmazásba vétetett a több nemű rendkivüli adónemek között a magyarok által már csak nevénél fogva is gyülölt accisa (fogyasztási adó). És miután a nagy adót az eddigi adózó nem nemes osztály nem birta; a rendes megadóztatás részint alkalmaztatott, részint még nagyobb mérvben czéloztatott a kiváltságolt osztályokra is kiterjesztetni. Ezen felül a töröktől visszafoglalt nemesi birtokok, hajdani tulajdonosaiknak csak azon feltét alatt, ha ők az ugynevezett ujkeresményi bizottság (neoacquistica commissio) előtt jogaikat beigazolandják (mi pedig a zavaros idők folyásában elvesztett okmányok hiányában vajmi kevésnek sikerült) adattak vissza régi birtokaik; akkor is csak ugy, ha visszahelyezkedés előtt, a töröktől fegyverjoggal visszafoglalt birtok becsárának egy tizedét a kincstárba lefizették. Ide járult az országban levő idegen katonaságnak — mely zsoldját pontosan nem kapta — a föld népén minden képzelmet felülhaladó rakonczátlankodása. Mindezen ténykörülmények meganynyi tápanyagjául szolgáltak a közelégületlenségnek, melyet nem kevéssé emelt annak szemlélése is, hogy alig zajlott le az 1699-dik évi karloviczi békekötés folytán a török háboru, már is a spanyol örökösödési kérdésnek harcz mezejéni eldöntése végett, a nemzet ifjaiból szedett ujonczok csoportokban küldettek az olaszországi és a rajnamelléki hadjáratra.

*) Histoire des revolutions de Hongrie 1, 432.

**) Horváth M. Magyarország történelme, negyedik kötet. Pest, 1862. 299. lap.

Ezen lassanként nagy mérvet öltött közelégületlenségnek egyrészről, másrészt pedig ezen országos hangulatot vagy át nem látó, vagy épen kicsinlő császári hadak némely helyen nem kellő éberségének tulajdonitható az, hogy már az 1697-dik év nyarán egy futó mozgalom, — mint előbocsátott hirnöke egy nem sokkal későbbi nagyobbszerű felkelésnek — jelezte azt, hogy az ország népe teljesen nyugodtnak s megelégültnek épen nem volt mondható. T. i. Szalontai György és Tokaji Ferencz, az előbbi egyszerű paraszt, a másik pedig a Tököly-féle kurucz világban közönséges talpas (gyalog kurucz) s utóbbi években falukon járó kalmár, összebeszélvén az iminnen is amonnan is összegyűlekezett egykori kurucz-maradványokkal, s a nép egyéb osztályaiból is hiveket toborzva magukhoz, ugyanazon egy éjnek idején, ugymint julius 2-dikára viradón Szalontai György ugyan Patak várát, Tokaji Ferencz pedig Tokaj várát meghágják, s azokat a nem eléggé ébren vigyázó német várőrségtől elfoglalják, s a lefegyverzett hadakat részint fogságra hányják, részint pedig lekaszabolják. Majd Tokaji Ferencz ugy adván ki magát, mint Tököly Imre tokaji végházának főkapitánja — miután a tiszamelléki népség egy nagy része meg volt az ő ügyének nyerve — az 1697-dik év julius 3-dikáról kelt nyilt-levélben (patens) Eszlár, Ladány, Lök, Szent-Mihály, Nánás, Dorog, Böszörmény, Szoboszló, Vámos-Pércs, Polgár, Dob stb. több hajduvárosok s faluk hadnagyainak, biráinak, tisztjeinek és lakosainak éltök és jószáguk elvesztése alatt parancsolja, egyrészről azon körlevélnek odább küldését és terjesztését; másrészt pedig meghagyja, hogy mindenek, valakik ezen patens-levelet olvassák, vagy olvastatni hallják, azonnal a fölkeléshez csatlakozzanak, s mindenki olyan kitelhető fegyveres készséggel, a minővel mind gyalog és lovon reáérkezhetik, azonnal a Tököly ügyében működő Tokaji Ferencz szolgálatára összegyüljön stb.

Egyéb okok között egyfelől a felkelést sürgető ismeretlen nevü Tokaji Ferencz jelentéktelenségének, másrészt pedig a Debreczen vidékén állomásozó német hadvezérek

erélyességének tulajdonitandó az, hogy a csirájában elfojtott felkelés nagyobb mérvet nem ölthetett. Mint a városi évkönyvek ugyanis tanusitják: „Laporta váradi hadparancsnok rendeletéből julius 6-kán 46 szekéren Debreczenből puskások és 61 lovas a tiszántul összegyűlt kuruczok elleni vigyázásra nagy hirtelenséggel elküldetvén, a Tokaj felé elszállitott városi emberek a Verébsártól*) visszairják, mikép Bassompiére német hadvezér előbb erősen ráparancsolván a hajduvárosokra, hogy hűségöket megtartsák és együtt a debreczeniekkel a Tiszapartra gyűljenek; ő maga Ónodnál állomást vévén, német és magyar ezredekből álló hadával a Tokaji Ferencz kuruczait Bőcs mellett megütötte, a kuruczokból sokat levágott, minek folytán Tokaj vára megzendűlt, s népe a Tiszának rohanván, sok beléhalt, sok átszaladott ő felsége pártjára. E közben" — igy folytatja az évkönyv az események leirását — „a város Sárándi Dániel és Fodor Péter atyánkfiait Váradra expediálván, ezek mentökben Bagoson 30 kurucz katonára akadának, kik ő kegyelmeket magokat erősen megverik s mindenekből kifosztják, a tokaji veszedelemből kiszabadult és ő velök Váradra szándékozó két németet összevagdalják, megölik, kiknek kergetésére szekereinket puskásokkal kiküldöttük, Sárándi Dánielt pedig Bécsbe inditottuk." — A julius 18-káról vezetett városi jegyzőkönyv szerint „a császári hadak herczeg Vaudemont tábornok vezérlete alatt Patakot visszavevén, Tokajból is kiszoritják a kuruczokat, kik is a Tiszán átköltözvén, utjokat Bátor s Diószeg felé vették, s Marjánál a Berettyón áthatolnak lovas és gyalogos 14 zászlóval, Temesvárra a törökökhöz szándékozván." **) Egy más része az életben maradott fölkelőknek mindenfelől szorongatva, s számban nagyon megfogyva, Máramaroson keresztül Moldvába menekült, Szalontai György elesett, Tokaji Ferencz, Kabos Márton nevü hajdu lelkészszel együtt elfogatván, Bécsbe vitetének börtönbe, s ekként a hegyalján támadott felkelésnek vége szakadott.

*) Szállóhely Böszörmény és Nánás között.

**) Városi jegyzőkönyv 1697-dik évi julius 18-dikáról.

Azonban a felülről jövő alkottmányellenes rendeletek és intézkedések miatt, a nemzet felsőbb osztályaitól kezdve, le a nép legalsóbb rétegéig mindinkább terjedett a közelégületlenség, annyival is inkább, mert országgyűlés megtartására — hol az elkeseredett indulatok legalább bajaik elpanaszolása által szerezhettek volna maguknak könnyebbülést — semmi kilátás nem mutatkozott; a szenvedélyek ingerültségének pedig — a mindenfelől éber figyelemmel őrködő kormány szigorusága miatt, — nyilatkoznia nem lehetett. S igy a kedélyek világában lassanként mindinkább érlelődtek az ellenhatási eszmék, s a mindenfelől meggyűlt gyúanyag lángra lobbanására csak egy szikra kellett, s csak vezető hiányzott, ki a felkelés zászlóját ki merészelje tűzni. Az elégületlenek közérzülete II. Rákóczy Ferenczre vetette tekintetét, s az események ugy hozták magukkal, hogy ez csakugyan nem utasitotta vissza az elégületlenek benne helyezett bizodalmát.

VII.

Olvastam valahol, talán a Pesti-Napló 1869-dik évi számának valamelyikében, miszerint Plunkest lord igen találóan fejezte ki a maga sajátos erejével és szigoru kifejezésmódjával az igazságot, midőn azt mondta, hogy a történet, ha azt nem bölcsészeti szempontból tárgyaljuk, csak ócska kalendárium. E nézetből kifolyólag legyen szabad nehány általános vonásokat koczkáztatni a felvett tárgy eseményeire vonatkozólag.

A II. Rákóczy Ferencz vezetése alatt megindult és akaratja ellenére bevégződött felkelési mozzanatok összege, oly szakaszát képezi a magyar történelemnek, a melyre visszagondolás — tartozzék bár melyik osztályához a különböző pártnézetüeknek az igaz hazafi — minden esetre fenkölt érzelmekkel és keserédes emlékekkel árasztja el a sajgó kebelt. Mert a mint egy részről méltán fájhat az a feletti elmélkedés, hogy ezen tömérdek honfiui vér- és pénz-áldozattal együtt járt mozgalom vezetői — előbbi al-

kalmas időben — miért nem használták fel a közhaza javára előnyösb feltételek kivivásának kedvező perczeket?; ugy másrészről lehetlen a sajnálkozó részvét legmelegebb adóját megtagadni, nagyszerüen tragicus sorsától azon magasztos jellemü férfiunak, ki a legnemesb és legönzetlenebb czélból áldozva fel éltét s minden vagyonát hazája ügyének, miután annak boldogitására irányzott tervét tört szivvel látta bukni; a helyett, hogy a hajótörésből maga részére valamit megmenteni kivánt volna, egy kis országgal bátran mérkőzhető magán birtokait is zsákmányul odahagyva, kész volt — csupán elvhűségből — kóldus-botot venni kezeibe, s ily minőségben elébb ugyan az őt kecsegtetései által szerencsétlenségbe döntő franczia királyi udvar tápoltjává, majd itt megunatva, a könyörületes szivü török császár alamizsnájából tengődő kibujdosóvá lett lealáztatva; és keserü sorsát a legkeresztyéniebb oda adással, és Isten rendeletén bizalmas megnyugvással türve, a végzet oly sok csapása között is élte végperczéig megtartotta nemes lelkének követésre méltó háboritlan nyugalmát.

Nem lehet feladatunk a II. Rákóczy Ferencz felkelési vállalatának jogosultságáról vitázni. De azt sem lehet itten — komoly bölcsészeti szemöldököt öltve — vitatni, hogy az egész fölkelési vállalat meghiusulása előre megjósolható volt, a mennyiben az, szakképzett vezérek s harczedzett és fegyelemhez szokott hadsereg hijányában szenvedett, s a mennyiben a főbbek közül nem mindenik csatlakozott tartalék-gondolat nélkül a forradalom zászlójához, s a mennyiben végre a démocraticus érzelmektől lelkesült tömeg a befolyásosabb egyének többjeinek aristocraticus szelleme miatt folytonos zsibbadásra volt kárhoztatva. Az sem lehet vitatkozás tárgya, miszerint a megindult forradalom nem volt eszélyesen kigondolva, a mennyiben sem az összes magyar haza minden lakóinak, és a nemzet minden osztályainak közremüködése, sem a sértett vallásszabadság érdekében felszitott felekezeti szellem, sem a külföldi segély értékessége előre kellően mérlegelve, s okosan kiszámitva nem voltanak. — Mintha bizony nép-forradalmak felülről

adott parancsszóra keletkeznének, s mintha azok legtöbbire nem előre kiszámithatlan esélyek rögtönös szülemenyei volnának inkább, mint a fontolva haladó diplomatia határozatainak kifolyásai. Igaz, hogy a II. Rákóczy Ferencz által megindított felkelés támogatására, jóllehet azt az ország népének legnagyobb része s a köz-nemesség és sok főur is a lehető legnagyobb lelkesedéssel karolta fel, nem volt megnyerhető a nemzet kivált főbb urainak egy része, mely az alattvalói törvényszerü hűség által magát lekötve hivén, részint a siker lehetőségében nem bizott, részint pedig bizonytalan hányattatás szélvészének irtózott kitenni az ország sorsát; és a mely ugy volt meggyőződve, hogy a nemzet a felkelés pillanatnyi sikerének esetében sem leendene képes megvédni önállóságát, a nyugoti nyomás folytán megujulandó erőfeszités ellen; de különben is annyi viszontagságok után nyugalmat és békét óhajtott, remélve, hogy a kormány félszeg önkénykedését enyhitendi az idő változékony forgása. Az is igaz, hogy a különben bár erős tényezőül szolgáló — mert sokszorosan vérig sértett és méltán ingerültségre fakadhatott — vallás felekezeti szellem sem nyujthatott elegendő biztositékot a sikerhez, már csak azért is, mert ez, a felkelés vezetője személyes vallásos meggyőződésével is ellentétben levén, az által, kellő mérvben fel sem használtathatott. A külföldről várható segély pedig az európai esélyek hullámzásától függvén, miután semmi benső solidaris érdekkel nem volt füzve a haza sorsához, természetszerüen nem lehetett megbizható.

És az eseményeket ily szempontból mérlegelve, csak hálás elismeréssel üdvözölhetjük a háborus elemek lecsillapitásában és a béke helyreállitásában ernyedetlenül buzgólkodó férfiak nemes törekvését, minők egy Széchényi Pál kalocsai érsek, gr. Pálffy János, és Károly Sándor, főkép és kitünően pedig maga a nemes lelkü I. József király voltanak, ki ez utóbbi fájdalom! hogy jóakaratu törekvésének végeredményét a szathmári békekötést nem érhette meg.

De ha a most érintett neveket a haza érdekében tett szolgálataikért üdvözöljük is; távol legyen tőlünk, hogy a mind atyai, mind anyai ágról való családi nagyszerü hagyományok s keserü emlékek miatt is hevitett, a vele történt méltatlanságok érzetétől pedig az elkeseredésig lázas izgalomban tartott Rákóczyról, s felkelési vállalatáról kedvezőtlenül nyilatkozzunk; s távol legyen, hogy pálczát törjünk a Rákóczyra legtöbb befolyással birt gróf Bercsényi Miklós felett, kinek legnagyobb hibája az volt, hogy sokkal jobban gyülölte az általa ellenségnek tartott németet, mintsem hazáját szerette; s távol legyen, hogy elitéljük a béke létrejöttén akadékoskodó szövetséges rendek többjeit. „Az események — mint korunk egyik derék államférfia helyesen jegyezte meg*) — a hatás és ellenhatás vajudásai közt születnek, s az egyensuly megállapitásában mindkettő tényezőleg foly be.“ Ha Rákóczy az ellentállást meg sem kisérti, vagy a fegyvert egy felső parancsszóra eldobja, hihetőleg nem szathmári béke, s ennek folytán az alkotmány fenmaradása, hanem a közelebb mult időkben volt német minister Hocher által igértetett csehnadrág lett volna a nemzet osztályrésze, s a már következő nemzedék a helyett, hogy nemes hevökben alkotmányos küzdelmeket vivó honatyák országgyüléseinek lehetett szerencsés tanuja, aligha azt nem lett volna megérni kénytelen, hogy idegen nyelven kiadmányozott nyilt parancsok által szabályoztassék a magyarhaza államélete. — Abból, hogy a béke helyreállitásában serénykedő Károlyi Sándor — ki mint alább látandjuk, később Debreczen város sorsára is oly mindenható befolyással vala — Rákóczynak s Bercsényinek tétovázó habozását és késlekedését észlelve gyorsabban látott művéhez, egyátalában nem következik, hogy Rákóczy és Bercsényi forrón ne szerették volna szülőföldjüket. Károlyi Sándor egykép, ama kettő pedig másképen vélték imádott hazájukat bóldogithatni. És habár a sikert illette is a koszoru; az elfogulatlanul biráló történész

*) Tanárky Gedeon Magyarország helyzete az államrendszerben, Pest 1868. 100—101. lap.

azonban nem tagadhatja meg elismerését a roppant áldozattól sem, melyet ama merészen küzdők, keblök tisztaságában hoztak hazájoknak; s nem tagadhatja meg csodálatát az elvhűség ama nagy bajnokaitól, kiket az események sulya sem meg nem hajthatott, sem meg nem törhetett. A rodostói bujdosók sirja felett a honfiui kegyelet és hálás visszaemlékezés soha nem halványuló csillaga őrködik, s azon sirokat jelző emlékkövekre, habár elbukottak nevei vannak is vésve, de a siremlékek betűi örök dicsőség által lettek megaranyozva.*)

VIII.

Sokkal ismeretesb a tisztelt olvasó előtt az 1703—1711-dik évi fölkelés minden egyes mozzanata, mintsem hogy annak itteni beható részletezése szükségeltetnék. — Tudva van, mikép 1703-dik év tavaszán — midőn a császári seregek külháborura mind kivezettetvén, csak az egy Montecuculi ezred maradott Magyarhonban a tiszántuli részek őrségeül — a Beszkéd hegyekben gyülevész pórokból alakult csekély kezdet, észrevétlenül mint hógörgeteg kevés idő folyásában oly hatalommá izmosodott volt, hogy az Magyar- és Erdélyország legnagyobb részét képes volt pártjának megnyerni. Ösmeretesek a Szécsénben és Ónodon (tulajdonkép körömi fensikon) megtartatott gyűlések határozatai, valamint az is, miként áldozott le a nagyszombati, pudmericzi, zsibói, trencsini s romhányi vesztett csaták után II. Rákóczy szerencséje. — Tudva van végre, hogy ugyancsak Rákóczy miután Kis-Várdánál a lovasság felett szemlét tartott s Vaján Pálffyval értekezett, Ócsva-Apátiban a tisztikarral találkozott, Salánkon Erdély senatoraival utószor beszélt; a már előbb Lengyelhonban kikőltözött Bercsényi, Forgács és Eszterházy után 1711. februán 2-án kiindult, megigérvén, hogy Huszton még egyszer összejön a szövetséges rendekkel. Majd felboszankodván a miatt,

*) Thaly Kálmán: Bercsényi Miklós levelei Károlyi Sándorhoz. Pest 1868. XXVII. lap.

hogy az ő megbizása nélkül Károlyi Sándor a huszti gyülést Nagy-Károlyba tette át, el nem jött, s Károlyinak is, ki részint személyesen utána vitte, részint utána küldötte a gróf Pálffy János ultimatumát, nem hajolva tanácsára; kivül maradott az országon, Károlyi pedig a nagy-majtényi mezőkön letevén a fegyvert, megalkotta a compositio szathmáriensist.

Mindezeket egybefüggés kedvéért itten csak azért érintők, hogy most már Debreczen városnak ezen mozgalmas időkbeni eseményeit annál érthetőbbé tehessük a tisztelt olvasó előtt.

Két férfiu neve és alakja magasodik fel e mozgalmas idők folyásában Debreczen város polgári kormányának vezetői között, mindkettő nevezetes család sarjadéka, mindkettő sógor egymáshoz, mindkettő kiváló, noha egymástól egészen eltérő lelkitulajdonokkal, s különböző jellemmel biró egyéniség. Egyike a szóban forgó férfiaknak volt II. Dobozy István, a másika pedig II. Csipkés Komáromi György. Hogy II. Dobozy István, I. Dobozy Istvánnak volt unokája, az már a jelen mű II-ik kötet 348. lapján volt érintve; de azt most tudatjuk legelőször, hogy II. Csipkés Komáromi György a hasonnevü hirneves debreczeni elébb tanár, majd papnak vala fia.*) A most nevezett két egyén egymáshoz sógorsági viszonyban volt, mert II. Dobozy István a szép müveltségü kellemdúzs Csipkés Komáromi Katalint, Györgyünk édes testvérét birta nőül; Györgyünknek nője — mint jelen mű II-dik kötet 573. lapján is irva volt — a tudós Köleséri Sámuel pap egyik ritka szépségü s szellemdus leánya Sára levén. Mindkét férfiu a debreczeni főtanodai pálya végeztével, az akkori jómódu világi protestans ifjak dicséretes szokásaként, külországi iskolákban is nyerte kiképeztetését, melynek foly-

*) Ezen Csipkés Komáromy családdal össze nem tévesztendő az ez időben Debreczenben virágzó másik Komáromi család, melyből, idősb és ifjabb Komáromi István — mint illető helyükön fel van hozva — Debreczen város polgári kormányzatában szintén sarkalatos főhivatalokat viselének.

tán ugy több nyelvbeli, mint a tudományok különböző ágaiban szerzett szép ösmereteik által, mindketten csak hamar közfigyelem és becsülés tárgyaivá lőnek a magyar hazában. Mindkettőben megvolt — minek minden valamire való emberben meg is kelletik lennie — a becsvágy felemelkedni a mindennapiság köréből; de e becsvágya Dobozynak abban különbözött a Komáromiétól, hogy amaz sem fényelegni nem óhajtván, sem a birtok minden ároni szerzése vágyától nem zaklattatván, szerény és zajtalan életpálya körben óhajtotta általa hőnszeretett Debreczen városát szolgálni; mig emez tagadhatatlan, hogy szülőföldjének is tett ugyan nagy és fontos szolgálatokat, de ritka erélye, páratlan tevékenysége és nagy eszélyességének dijában, családja fényének emeléséről s anyagi szerencséjének megállapitásáról sem felejtkezett meg. Kitűzött életczélját mindkettő szerencsésen elérte, mert Komáromy György felsőbb körökben is befolyásos tekintélyre s szép vagyoni állásra emelkedett fel*), mig II. Dobozy Istvánnak Debreczen város kizárólagos szolgálatában eltőltött élte áldásos emlékét, maig is fel felujitja a hálás maradék.

Most már emlékezetbe hozván, mi fentebb is volt megjegyezve, hogy t. i. az eseménydus 1703-dik évben Debreczen városban népszónok Cs. Komáromi György, főbiró pedig Dobozy István valának; szólhatunk közelebbről a város történetéről. Mi sem tükrözné e város népének azon

*) Ezen II. Komáromy Györgynek (debreczeni most népszónoksága, majd főbirósága mellett Bihar vármegye alispánjának is, Kójon és Szováton volt közbirtokosnak, egész Tetétlen volt földesurának) elsőszülött fia György békés vármegyei alispán, Bihar és Máramaros vármegyék táblabirája, nőjével Rhédey Juliánnával, Krisztina, Juliánna, József, Kata és György gyermekeiben megalapitá a Bihar vármegyében máig is virágzó Komáromy családot. Másodszülött fia István pedig, Békés, Abauj vármegyék táblabirája, Sándor, Zsuzsánna, Sára és József gyermekeiben törzsöke lett az Abauj vármegyében ma is virágzó Komáromi családnak. Ugyancsak II. Komáromy György Mária leánya, későbbi időben debreczeni főbiró Domokos Márton nője lett. II. Komáromy György sógora pedig Köleséri Sámuel, Erdélyország hirneves protomedicusa volt. Lásd Szódi István és Komáromi H. Mihály debreczeni ref. lelkészek által II. Komáromy Györgyné Köleséri Sára felett 1722-dik év szeptember havában tartott halotti beszédeket. Főiskolai könyvtár I. VIII. 4. alatt.

mozgalmak közbeni viszontagságait, kedélyhullámzását és hangulatát élénkebb szinekkel s hivebben elénkbe, mintha nyomról nyomra követjük a városi évkönyvek idevonatkozó jegyzetmaradványait. A jelzett 1703-dik év május 24-ről ez van beirva a városi évkönyvbe: „Olyan hirünk érkezett Namény és Beregszász tájékáról, hogy ott valami uj támadás mutatta ki magát három zászlóval, Rákóczy Ferencz fejedelem és gr. Bercsényi Miklós részére; ennélfogva végeztetett, hogy bizonyos számu lovasokat és gyalogokat szerezzünk, igy utasitván bennünket Bécsben levő Sárándi Dániel követünk.“ 1-a Junii: „Támadott mintegy 50 tolvaj e földön, Derecskén embert is öltek, a cserén menvén mindenütt, Bánki templomnál Pósalaki János nótárius uramat megverték, megvérezték és mindenéből kifosztották; egyéb csinokat is követtek el, s magukat kuruczoknak mondották.“ Junius 3-án: „A Tisza felé expediált lovasaink megérkeztenek, s hirülhozták, hogy az uj támadás Munkács felé vonult volna.“ Julius 2-án: „Montecuculi ő nagysága irja, hogy Munkácson a Rákóczy hadait felverte, s a népet széllyeloszlatta.“ Julius 19-én: „Hajnalban a kuruczok Diószegre ütvén, generális gróf Grünsfeld ő nagysága kastélyát megostromolják, a bentalált németeket Norderman Sebestyén praefectussal együtt levagdalják. Volt pedig az előljárójuk Diószegen lakó Bóné András és Gődén Pál, mely dolgot stafétán mind Bécsbe Sárándi Dániel uramnak, mind Kassára generális Nigrelli ur ő nagyságának megirtunk voltaképen.“ Die eodem: „Hallatszott sokfelől, hogy méltóságos fejedelem felső-vadászi Rákóczy Ferencz és gr. Bercsényi Miklós ő nagyságaik itt Magyarországon Munkács és Beregszász táján gyüjtött néppel a Tiszán Naménynál átköltöztek, és mindenfelől szaporodni kezdettek.“ 2-a Julii: „Mindenfelől szaporán jönnek a hirek, és a mélt. fejedelem pátensének párját is meghozták, melyben a vármegyéknek szorosan megparancsoltatik, hogy valaki csak alkalmatos a fegyverre, az fegyvert fogjon, és minden helység harmadnap alait magát a táborra bejelentse, máskint tűz, vas, fegyver kö-

vetkezik reájok.“ 21. julii: „Toldi Pál uram Kassára a generálishoz, kamarához, több ott való urakhoz postán küldetik tanács kérdeni, mit cselekedjünk ilyen extremitásokban? arra, hogy magunkat opponáljuk, nincsen erőnk, sem fegyverünk, sem kőfalunk, mezőben minden marhánk, javaink. Ha fegyverkezni kezdünk, elveszünk.“ 22-a julii: „E dolog végett Pósalaki János ur Bécsbe expediáltatik postán.“ Julius 23-án: „Egynehány emberünket küldöttük a városon kivül vigyázásnak okáért, kik valami katonákra akadván, azok embereinkben kettőt meglőttek; egyik Padra Mihály, jó jámbor ember meghalt.“ 24. julii: „Egynehány kurucz jött a péterfiai kapuba, kik nagy sok káromkodások után a tegnap behozott katonák kettejét a tömlöczből kikérték, s kiadtuk.“ 25. julii: „Ezen állapotunkról Szolnokba s Bécsbe stafétát küldöttünk.“ 26. julii: „Olyan hirünk érkezik, hogy mlgos. fejedelem Sámsonhoz jött táborával; kiküldöttük ő nagyságához Komáromi György és Pap Miklós uraimékat. Ő kegyelmek megjövén, hirülhozzák, hogy Biró uramat kivánja ő nagysága, s parancsolja, hogy kimenjen.“ 27. julii: „Közel lévén hozzánk a veszedelem, ha fejet nem hajtunk, a félelem mindenfelől szorongatván, kimegyen biró uram Sámsonba estve a táborhoz.“ 29. julii: „Sámsontól a tábor megindulván, Kálló alá megyen.“ 30. julii: „Egynehány ember elesésével és megsebesedésével Kálló vára feladatik, a benne levő németek kuruczokká lettenek. Vajda Jakab ur a mélt. fejedelem prefectusa bejő hozzánk, zászlókat, gúnyákat és egyéb tábori eszközöket csináltatni.“

1-a august.: „Kálló alól eljövén a tábor, Böszörményen tul a Verébsárhoz száll, szorosan parancsolja a méltóságos fejedelem, hogy vagy 1000 tegyveres embert állitsunk ő nga táborába, vagy annyi puskát, kardot adjunk.“ 2-a august: „Megindulván a Verébsártól a tábor mi földünkön a nagyerdő mellett a gátnál megszáll, hova is kenyeret küldtünk számukra. A fegyverszerzés ujabban szorosan parancsoltatik, melyhez hozzáfogtunk, mivel ha reánk jő a sok nép és ő keresi ki, több kárt teszen.“ 3. august: „A

fegyverszerzésben szorgalmasan munkálkodtunk és mind hittel, mind erőszakkal mit hol találtunk, elszedtük és kiküldöttük. Méltóságos Bercsényi Miklós ur ő nagysága bejön a városba, s szállittatik Baranyi Mihály uram házához. Ezen napon a Talpasság sok alkalmatlanságot cselekedett, házakat felvert, dult, prédált, lövöldözött, szitkozódott, káromkodott, fenyegetődzött, kiváltképen a városunkbeliek, kik kuruczokká lettenek. Ha idő leszen valaha reá, méltó némelyikről megemlékezni. A tábor a Kondorosnál hála." 4-ik august. „Onnan megindulván ment Pályihoz, a nyirerdőhöz, utána száz lovas szekeret és ezer kenyeret küldöttünk, hasonlókép feles puskát." 5-ik august. „Diószegre megy a tábor, és onnan megindulván Olaszit felégette." 6-dik august. „Pap Miklós és Tikos János uraimékat expediáltuk a méltóságos fejedelem táborába, hogy Szólnokban levő csomó leveleinkért, — melyek Bécsből jöttenek — küldhessünk." 9-dik august. „Montecuculi ur táborából Terebesről ott levő katonáinkból tiz megérkezett, kiket a méltóságos fejedelemhez küldöttünk." 10-dik august. „Kerek Mihály uram megérkezik Margitáról a táborról, referálja, hogy a kuruczság Somlyót megvette, az ott levő és minap Erdélyből jött németek is kuruczokká lettek. Guti István nevű kurucznak, ki nem rég jött Törökországból, ki szörnyü hallatlan irtóztató káromkodó ember, egy uj farkasbőrt, ezüst gombostól, lánczostól csináltattunk." 14-dik august. „Polgár György uramat a táborra küldöttük a mlgos fejedelemhez az itt csinált ruhákkal és holmi victuálékkal." 31-dik august. „Hire jő, hogy Váradra uj comendanst kisért ezerkétszáz rácz tegnap." 3-dik septemb. „Hirünk jő, hogy a mely ráczok a váradi comendanst oda kisérték, visszaindulván, Bélfenyérnél az elmult szombaton a kuruczság felverte őket." 7-dik sept. A mlgos fejedelem táborostól Majtényhoz szállott." 10-dik septemb. „Majos István kapitány ur a bélfenyéri harczon sebbe esvén, ide hozatott, és Csabay Mihály házánál meghalt; és die 13. a nagy temetőbe eltemettetett nagy pompával, s harangszóval, mely máskint szokásban nem volt,

de kénytelenek voltunk vele.“ 21-dik septemb. „Szólnokot a kuruczok megvették, a bentlevő németeket levagdalták.“ 9-dik november. „T. n. Prényi Imre ur ő nagysága érkezik a méltóságos fejedelem parancsával, melyben Dobozy István urnak a Biharvármegye vice ispánságának felvétele parancsoltatik. Ez ügyben a nemes tanács, mlgos fejedelemhez expediálja Komáromi György és Diószegi Sámuel uraimékat: forditsa másra elméjét ő nagysága; két tisztet nem viselhet őklme.“ 12-dik november. „Küldötteink a m. fejedelemtől megérkezvén, hirűl hozák ő nagysága resolutióját, hogy a biharvármegyei viceispánság tisztét Komáromi György urnak kell felvállalnia. Minthogy pedig ő klme fürmender (igy) levén, köteles a communitáshoz és a városhoz; az egybegyült communitás sérelmesnek látja eféle embereknek közülünk való kivételét; megkértük t. Prényi Imre urat, legyen várakozással, mig urunkat ő nagyságát megtaláljuk; de semmikép nem tágit utasitásától s időt sem engedett. Látván azért e dologban lehetetlenséget; megkellett Komáromi György urnak a viceispánság tisztére esküdnie.“ 24-dik november. „Biró uram a mlgos fejedelemhez megy Tokaj alá, vitt ajándékba hat szürke — hintóba való — lovat, remekbe csinált hámjaikkal együtt.“ 9-dik deczember. „Az utczákon közhirré kell tenni, 1) kiki fiára, szolgájára jól vigyázzon és megtiltsa, hogy a mezőre harczolni ne járjanak; 2) senki katonát, hajdut házába be ne fogadjon, mert különben a kin mi esik magának tulajdonitsa.“

IX.

A szóban forgó események rajzolásának folytatása a városi jegyzőkönyvben imigy következik:

„Az 1704-dik év január 1-ső napján bel- és kültanácsi népes gyülésben olvastatik mlgos fejedelem felső vadászi Rákóczy Ferencz ur levele, melyben az ez évi városi tisztujitásra báró Prényi Miklós és Vay László urak fejedelmi biztosokul kiküldetnek, kiknek is ily minőség-

beni vezetése alatt, népszónokul ujolag Komáromi György, főbiróul Dobozy István uraimék választatának.“ Január 8-kán: „Déltájban keserves hirünk érkezett, hogy a bihari sánczban levő magyarságot a német rámenvén ágyukkal, gránátokkal felverte, s a sánczban ölte, vágta, égette, ugy hogy csak kevés szaladhatott el közülök, a holott 3 kapitány ugymint Jármy Ferencz, Tordai Ferencz és Székely Mózes elestenek. Ugyanakkor Diószeget, Félegyházát is a német felverte, égette, népében sokat levágott. Futott a töldnépe mindenfelől. Nagy a félelem s rettegés rajtunk is. Aradi comendans Löffelholz ur ő nagysága levele is érkezék, melyben fenyegetődzve kiván 24 óra alatt 30,000 forintot; ezen annyival inkább szorongattattunk, és annál nagyobb perplexitásba estünk, mivel mind a fejedelemtől, mind a kegyetlen ráczságnak reánk ütésétől rettegtünk. Magunk kezében fegyver semmi, azzal az ellenség ellen nem állhatunk, elfutnunk nehéz, meghódolnunk sem engedtetik. Isten! ki minden nyomoruságunkban velünk voltál, tanits meg mit cselekedjünk. Sok gyötrődésünk után csak arra határoztuk magunkat; küldöttünk mind a mlgos fejedelemhez, mind Löffelholz urhoz embereinket, amoda Pap Miklós, Erdődi Pál, Ajtai András, Tóldy Pál; — ide Nánási István urakat.“ 10-dik január: „Nánási István ur visszajövén, semmi hirt egyebet nem hozott, hanem hogy a hová ért, a rácz égetett, pusztitott, Diószegen sokakat levágott, a város nagy darabját, ugy Félegyházát, Vajdát felégette s visszament Váradra, a népnek feleségit, gyermekeit, marháját, jószágát elhajtotta. Ezen nagy veszedelmet megértvén a méltóságos fejedelem, német, svécus, magyar lovas és gyalog hadait küldötte, kik is hozzánk beszállottak.“ 12-dik január: „A hadak innen és egyébünnen mind Ujfaluhoz gyülekeznek. 360 hajdu alá 80 lovas szekeret adtunk, élést is küldöttünk a menynyit lehetett, a hadak után. Szép számu nép indult a ráczság ellen Belényes felé. Isten tegye őket szerencséssé az átkozott rut kegyetlen moslék (igy) emberek ellen.“ 15-ik január: „Méltóságos gróf Pekri Lőrincz ur ő nagysága Er-

délyben Balázsfalván, Guti István nevü kurucz kapitány által elfogattatván, ide érkezett, a mlgos fejedelemhez tokaji táborra küldetik vagy vitetik egynehányad magával. Olyan hirünk jött a váradi bloquadáról, hogy Jenő felől teles számu ráczság kisér 4 compania gyalog németet Váradra, azért az utczákra s kapukra mind kirendeltük embereinket vigyázatra, s rendeltük, hogy árkát kiki megujitsa. A kitől telik fegyvert szerezzen, mindenkinek legyen legalább visszaszegzett kaszája, vasvillája.“ 17-dik január: „Bóné András kapitány ur a ráczokat — kik Váradról Belényes alá mentek — hétfőn estve megtámadván, elverte, 10 zászlót küld városunkon által Baranyi nevű katonától a mlgos fejedelemhez. Nyert két taraczkot s egy mozsár ágyut is a ráczoktól, azokban magokban is felesen levágott.“ Január 31-kén: „Teleky Mihály Kővárt feladván, ideérkezett, menvén a mlgos fejedelemhez bizonyos katonasággal. Szállott csapóutczába Szikszai Kis Péter házához. A kővári német várőrség Kolozsvárra bocsáttatott az accorda szerint.“ Február 3-kán: „Istennek sokféle látogatásai forogván szegény nemzetünkön, mind az ellenség fegyvere által, mind a gyermekeken az irtóztató himlő, mind más rendeken egyéb nyavalyák által fogy mindennap nemzetünk, pusztulnak az ekklézsiák. Sokan bujdosásra, számkivetésre jutottak; minket pedig még a nagy kegyelmű felség békességben magtartott. Méltónak itéltetik, hogy Istennek ily nagy haragja engesztelésére, s velünk éreztetett jótéteményének meghálálása emlékezetére minden hónapnak első szombatján közönséges bőjt celebráltassék, és azokon a napokon háromszor legyen istenitisztelet a templomban; az étel és ital megtiltassék.“

„Most levén alkalmatosságunk, hogy annyi számu népnek lelkijavára vigyázzunk; azért ötödik prédikátorul tiszteletes debreczeni Ember Pál urnak hivatalt adunk. A scholában is szükséges levén a tanitás, mivelhogy feles a deákság minden felől: azért professorságra académiákból mostan lejött becsületes ifjak debreczeni Herczeg János és Kecskeméti György uraimék hivattatának.“

13-kán február: „Szomorú hirünk jő, hogy a szathmári bloquadára. az ottani várbeli német reámenvén, ágyukkal felverte, kit levágott, kit szélyelvert, s a magyarság minden javait elnyerte. Szomoru dolog! Sennyei István ő nagysága volt a comandó a magyarok részéről, belől a várban generalis Detrich a Glöcksberg.“ 24-dik ápril: „Méltóságos fejedelem felső vadászi Rákóczy Ferencz ő nagysága parancsolatja olvastatott, hogy egy millió rézpénz veretik az ország mostani állapotára nézve. Kivánja ő nagysága ez iránti véleményünket. Ha az ország consentiál, mi sem ellenkezünk benne. Tiz pólturás: egyik oldalán Magyarország czimere, az évszámmal, másikon X. ily jelirattal pro libertate. A poltura 3 penzás, egyfelől a bóldogságos szűz-Mária képe, másfelől Magyarország czimere. Aranyat is veret ő nagysága ily formára, ezüstöt is. Ugyancsak ő nagysága parancsolja Biharvármegyének, hogy generalis insurrectiot publicáljon s 1000 gyalogot küldjön a váradi bloquadából. Komáromi (idősb) István uram, ki 1661-dik esztendőben véteték be a n. tanácsrend közé; főbiróságot hét izben visele, 80 éves korában meghalt tegnap.“ 1-ső Május: „Oly hirünk érkezett, hogy a ráczság erre a földre szándékozik törni, a város részének nagyobb része őrizés végett a kapukhoz kivetteték.“ 16-dik Május: „A mlgos fejedelem parancsolatja érkezett Bóné András kapitány urhoz, hogy keze alatt levő hadaival menjen ő nagysága mellé, melyen igen megbódúltunk, félvén, hogy az ellenség ezt a földet elpusztitja.“

„1705-dik év szeptember 1-jére Rákosra hirdetett gyűlés, bizonyos okoknál fogva Szécsénbe tétetett át. Biró uram választatott az elmenetelre, de bizonyos okoknál fogva az uthoz készülésre Diószegi Sámuel és Monori István utasittatának. Szeptember 12-kén indultak ő kigyelmek. Mivelhogy a meghivó levélben az van, hogy minden nemes személyek compareáljanak; ha valljon tartoznak-e a városokból elmenni, kik csak személyes nemesek és csupa civisek, de külső birtokkal a vármegyén nem birnak? e tárgyban gyűlés tartatott Eperjesen; de ott is csak oly ho-

mályosan végeztek mint a meghivó levélben van. Nomine collectivo, mint a meghivó levél tartja, elég compareal-nunk, annyival is inkább, mert észrevettük, hogy Erdély és a partium nem hivatott meg, tehát a mi meghivásunk csak tévedésből esett. Nemes Biharvármegye is compareálván, csak visszabocsáttatott, még be sem mehetett Szécsénbe, kinek is vice ispánja n. Komáromi György a mi fürmenderünk e dolgot megértve, ugy feljebbirt atyánkfiai is nagy gondolkozásba esnek, hogy leszen jobb nekünk esnünk Erdélyországhoz-e vagy Magyarországhoz? mert oldalaslag optiót adott a fejedelem, hogy a mint magunkat elhatározzuk, akként fogja azt kieszközölni a nemes ország előtt.“ Szeptember 15-kén: „Biró ur szép ajándékokkal, ugymint 200 cseber borral, 60 hizott vágó ökörrel, liszttel, szalonnával megindult Váczi János és Lévay István atyánkfiai kiséretében, 17-kén oda érkezik Szécsénbe, és a méltóságokat megudvarolja. 18-kán Az ország összegyül nagy frequentiával egy igen nagy királyi czifra sátor alá, melynek kerülete alá 1000 embernél több beállhatott, holott az urak és minden megyék követei erős hittel confoederatiót tettek, hogy utósó csepp vérig azon confoederatiót, melybe magukat egybeszerkesztették, megtartják.“ (Itt hosszasan leiratik a szécsényi közösen ismert gyűlés folyama, Telekesi István egri püspök, és Péter András egri kanonok, s anzáriai czimzetes püspök által vezetett egyházi szertartás, és ezután Bercsényi Miklós, Forgács Simon, Csáky István és Zay Lőrincz által az ország sátora közepette mint emeltetett fel, és kiáltatott ki Rákóczy Ferencz a szövetséges rendek vezénylő fejedelméül, s háromszori felemelés után mint kiáltatott a sokaság által háromszor v i v á t. Ennek leirása után igy következik a jegyzőkönyv). „E napon a fejedelem megvendéglé az urakat a sátor alatt, és kivül leveles fákból nagy hosszu szin készittetvén, abban állittatott hosszu két sor asztal. Háromszáz tálnál több vitetett fel egy fogásban. A mi borunkkal, melyet vittünk, vendégeltetett meg nagyobb része az országnak, azon nehány főurakon kivül, kik más-

féle borokat is ittak. Nagy vigasság, muzsikálás, trombitálás vivát-kiáltozás volt majd egész estig.“

„Mi elmaradánk a confoederatioból, nem eskettették meg követeinket, mint a megyékéit; kétségkivül a partiumhoz tartozóknak gondoltak bennünket. Azonban oly hir érkezik, hogy a német tábor Budánál a Dunán átaljött, mi is tehát hazafelé indultunk. Megparancsolta szorosan a mlgos fejedelem, hogyha a német erre jön, be ne várjuk, hanem városunkat pusztán hagyván, előle elmenjünk. — Méltóságos generalis gróf Eszterházy Antal urat sok gyalogsággal, szép munitiókkal, Károlyi Sándor ő nagyságát pedig feles lovas haddal Hatvannál találtuk. Jászságon hazafelé jöttünkben a helyeket Árokszállást, Bodvát és egyebeket is pusztán találtuk, mivel a német Kecskemét felé nyomult. 24-dik szeptemb. érkezett Kecskemétre, Kőrösre a német tábor, a magyarság pedig mlgos generalis Károlyi Sándor urral mellesleg járván, jeles portyázásokat tettenek s nyereséggel jártanak, a mint ő nagysága minduntalan megirta. 30-dik szeptemb. Kecskemétről elindulva a némethad vette utját Szólnok felé, melyen megrettentünk, hogy a Tiszán általkelvén, egyenesen reánk jön, de szándékát Csongrádra forditotta. Onnan Szegedre ment, holott is a Tiszán átjövén, fordult Vásárhelynek, onnan Turra s Turtűre (Turkevi?). Melyen annál jobban elrémültünk, tudván bizonyosan, hogy már csak felénk fog jönni. Megvárni lehetetlen, mert nem engedik; elfutni káros, mert mindenünk ott vesz. Október 17-kén 1705. mlgos generalis gróf Eszterházy Antal ur ő nagysága 7000 gyaloggal és feles kuruczczal ideszállt. Kinek is utasitásul volt adva, hogyha a város népe ellenszegülne s a várost nem akarná pusztán hagyni; tűzzel vassal kiűzzön, kergessen bennünket. Méltóságos generalis Károlyi Sándor ő nagysága is érkezvén hasonló parancsával a mlgos fejedelemnek, szorgalmaz bennünket az elköltözésre. Főbiró ur Tokajba menvén a mlgos fejedelemhez, ezt onnan Nyiregyházára kisérvén, semmikép ki nem nyerhette, hogy helyben hagyjanak bennünket.“ Október 18-kán: A mlgos generalis (Ká-

rolyi Sándor) megizente, hogy határozzuk el magunkat, akarunk-e elmenni? vagy maradni? Ha nem; adjunk 500 gyalogot és 200 szekeret. Azonban Deák Ferencz kapitány ur levele érkezvén, hogy bizonyosan Turtűnél a német, ezen kivánság elbomlott, annyival is inkább, hogy Károlyi Sándor urnak oly parancsolatja volt; égesse fel a várost, jobb senkié ne legyen, mint az ellenségé."

„Összegyülvén azért mind az egész tanács és communitás, megizenték ennek generalis Gyürky Pál ur által ő nagyságaik, hogy csak meg kell lenni, költözzünk el önszántunkból, hogy nehezebben ne essék, ha a hadak által kényszeritnek bennünket kihajtani. A város népe is utczánként összegyüjtetvén; felsőjárásra Pósalaki János, alsójárásra pedig Lévai István nótáriusaink által megüzentük, és ő nagyságaik parancsolatját irásból elolvastattuk a népnek."

„Keserves szomoru sententia! Istennek nagy itéleti! Ilyen romlásra jutva! holott ez a város sok száz esztendőktől fogva, tüzek, vizek, török, tatár s több ellenségek között főhajtással, maga alkalmaztatásával mindenfelé való adommal megmaradott."

„Október 19-kén a nép a felrakodáshoz éjszaka kezdvén, nagy sirással, rivással, egymás nyakába való borulással, jajgatással megindult. Sok csak felesége és gyermeke kezét fogta, minden jószágát itt hagyta, csak harmadnapra való kenyeret sem vihetett. Sok családját s gyermekét eltévesztette, azt siratta, kereste az utczán. Soknak férje szekere itthon nem levén, minden jószágának itthon hagyásával kelletett házából kimenni. Soknak gyermeke, marhája eltévelyedett, azt tudakolta, kereste mindjárt a kapun kivül. Soknak szekere mindjárt a városban, soknak a városon kivül tört el, azzal vesződött, csinálta a mint lehetett. Nyelvnek nem lehet kimondani minő bódulás volt az ily, hirtelenséggel. És igy a nép Hadház s Kállófelé, némely része Tokaj felé át a Tiszán eltakarodott; némely gyalogok hátra maradtak fegyveresen. Biró ur is bizonyos lovasokkal itthon maradott, a városban fel

s alá járt, vigyáztatott. Kétszáz köböl lisztet süttetni osztott volt ki a kapitányság utczánkint; abban kit kisütöttenek, némely a tekenőben, némely a kemenczében felejtette. A katonaság mindenfelől neki indulván a városnak, a kenyeret magok keresni eredtek, egyébhez is hozzányultanak a mit találtanak."

„Grationalis leveleket iratott mlgos generalis gr. Leopoldus Schlik a német ármadának egyik generalis comandója, melyeket is Debreczenre a hajdu városokra, a sárrét melyéki helyekre dirigált vala, melyekben hitére esküvéssel fogadta, hogy semmi bántása sem fegyverviselő embereknek, sem egyéb lakosoknak nem leend, csak legyenek veszteglésben, és régi kegyelmes urok Leopold fiának mostani Josephus császár ő Felségének hűségére térjenek meg. Példa nélküli veszedelem az oknélkül való pártütést követőké ne essék rajtok."

„Elfogdosván ezen leveleket a kuruczok, vitték azokat mlgos generalis gr. Eszterházy Antal ur után. Fancsika tájáról egynehány dragonyossal visszajött ő nagysága a városba, mind azért, hogy lássa ha a parancsolat szerint elfutott-e a város népe, mind pedig, hogy itt az ellenség jövetele felől bizonyost érthessen, mind pedig, hogy azon leveleket megmutassa. A minthogy a hajduvárosoknak szólót meg is mutatta Biró uramnak; ő kegyelme háza előtt a lóról le sem szállott, hanem egy kevés ideig az utczán állva elbúcsúzván; a tábor után ment Pályi és Léta felé. Estve felé mlgos generalis Károlyi Sándor ur ő nagysága is érkezik, szállván Biró ur házához, a holott ő kegyelmével sok ideig beszélgetvén, ottan ottan lárma esett Szoboszló felől, hogy jő a rácz. Ő nagysága Károly felé, Biró ur pedig éjfél tájban Tokaj felé elmentenek, hagyván itt nehány lovasokat. Die 21-a Méltóságos generalis Károlyi Sándor ur ő nagysága hadai, ugymint Gencsi Zsigmond, Nyuzó Mihály, Kárándi Mihály, Bakó István, Deák Ferencz, Szűcs János, Bessenyei Zsigmond kapitányok ezredei és sok elegy-belegy katonaság, hajduvárosi, böszörményi, dorogi, fehértói, kállai otthon tekergők is, itt valók is, sok csavar-

gók a városnak neki estenek. A bóltokat, a piaczutczában a házakat, kamarákat, rejtekeket, pinczéket felverték, dultak, prédáltak, ittak, hordóborokat kivagdaltanak, tyukokat, ludakat, pulykákat, disznókat elvertenek, ajtókat, ablakokat, kemenczéket sok házaknál összerontottanak és kitudná leirni, mit nem követtenek el.“

„Die 21-a. Szerda napon a német ármada érkezik a város alá. Generalisai közül hárman főbbek: generalis Mareschallus Herbeville, generalis gr. Leopoldus Schlick, generalis Joh. Henr. Detrich a Glöcksberg. Volt egy dánus generalis is. Husz regement a mint hallottuk. Hat benne dániai király népe. Rácz ság is volt vele, mennyire való? nem érthettük bizonyosan. A tóczón kivül a mezőben telepedett meg a derék ármáda, de a városba is sok jött be, és pedig elsőben csak őrizni, hogy prédának, boritalnak ne essék hirtelen a had. Harmadnap mulva — beszélik a kik itthon kapattak, valami nyomorultak, hogy — engedtetett volna a szabad préda. Ivó kutakat nagy mélyeket ásott a táborhelyen a német, szokása szerint.“

„A mig itt volt pedig, a többi között ily károkat tőn. Templomokban a nagyban nevezetes kár nem esett, harangok s az óra épen maradtanak; egynehány székek forgattatának fel, a szőnyeg a prédikáló székről és a Cántor vesszeje elvitetett, az énekes és passiós könyv eltépetett. Kistemplomban a prédikálószék superlátja kivagdaltatott, a keresztelő kanna tálastól elvitetett, a birák és prédikátorok székeik helyeikből kiforgattatának, a perselyek felhasogattattak, egyikbe bele ganajlottak (igy) ugy profánálták. A scholában mind a pataki mind az itt való bibliotheca össze vissza hányatott, több 300 auctornál odalett, sok könyv szélyeltépetett, sok félig megégettetett, sok levelenkint a curián (iskola beludvara), utczán a táborhelyen elhintetett, sok porba, ganéjba kevertetett. A thékák összeforgattattak, deákok odahordott ládái felhasogattattak, térdig ért a házakban a sok összezavart papiros. A csengetyűk is elvitettek az apróbbak, innen alól a columnáról, a senior háza ajtaja elől. Sok kemenczék mind a classisok-

ban mind a kamarákban összetörettek. Némely falra ezt irták: „Venimus ut amici, fugistis ut inimici, fugistis in vestri ruinam.“ (Mint barátok jöttünk, ti elszaladtatok mint ellenség, elszaladtatok ön romlástokra) Typographiánk szép vala, de az is mindenestől elbomla. Nagyobb része a betűknek cástákba rakatott vala a Tarkata nevű városháza kapujának északfelől eső bólt rejtekében. De az kivágattatván a kuruczok által, a cástákból a betűk kiforgattatának s utczákon mezőkön táborhelyen szélyelszórattatának, a typographia háznál volt sotuk s egyéb eszközök is oda vannak. Patikabeli szerszámok javából a mit hirtelen össze lehetett volt kötöztetni, azok a lakosok által elvitettek, de a mi itthon maradt, mind a pólczokról, mind a mely edények ón s réz mozsarak s egyéb eszközök a földbe ásattak, oda lettenek. Laistrom szerint szedte kezeibe a tábori patikárius, a mint az ott felejtett vagy hagyott irásból látszott. Némely vizek, fűvek, gyökerek meghagyattak illetetlenül. Ezt mindazáltal, ha Isten megtart városostól hamarabb felépithetjük, mint a typographiát, levén ebben a kár legalább 4000 forint.“

„Tanácsházaknál az öregben: az asztalról a zöldposztó leszakgattatott, székek, asztalok összeforgattattak, ládák felbontattak, falakon levő képek, festmények, levelek eltépettetének. A pataki typographia ott levén, a betűk hasonlókép kiforgattattak és elhordattak. Ott levő régi missilis levelek elszakgattattak, szélyelhintettek. Egy összeolvadt harang darab is, mely régtől fogva ott állott, elvitetett. A kicsinben: az ajtó bevagdaltatott, zárja elvitetett, kemenczéje leontatott, a város czimere és Justitia képe — mely 1700-ban pingáltatott — rámájából levétetett s oda van. (E czimer Mozsonban 1751-ik évben megtaláltatván, haza hozatott.) Az irások szélylyel szórattak, laistromkönyvek táblájokból kitépettetének, egynehányból csak a tiszta papiros metéltetett ki, egynehány teljességgel elveszett. Az alsóházban a városnak Rudolf király adta czimere szélylyelhasgattatott. A Sáfár házban szekrények felhasgattattak, a font a mérő serpenyővel elvitetett. Vásár-

birák szobájából noha elásták volt ama régi rézmázsa, egész- és fél-réz pint, réz itcze és meszely, melyet még a régi dicsőséges magyar királyok idejében hozatott volt Budáról a város, elvesztenek, még a vékákban sem sok maradt. Város korcsmáján Kardos szeren, városházánál maradott borok, ugy a vendégfogadónál és a hortobágyi hidnál, és az égettboros háznál maradt égettbor is, és az üstök mind oda vannak. — A városházánál levő kutba vetett hóhér pallos, és a tanácsház asztalára való csengetyűk a kútakból kiszedettek s elvitetének. Az utczákban házak, kamarák berontattak, pinczebeli borok kifurattatván, fenekével bevágattattak, némelyek pedig hordóstól elvitetvén, oda lettenek. Búza, árpa a vermekből megszámlálhatlan, szalonna, káposzta, méz sok és 600 vég szűr is oda lettenek. A párnák kihasogattatván, a toll az utczákat, udvarokat, táborhelyet és a város környékét annyira ellepte mint télben a hó. Szénáink eldulattak, az utczák, udvarok árpával, búzával, gazzal összekevertetvén, térdig járhatott benne az ember. Gulyák, ménesek, juhok a Tisza felé eliktattatván, az ellenségtől türhető kárral maradtanak meg, hanem magunk nemzetbeli tett benne károkat, mind lopás, mind erőszak által. Szappanos és vargamesterek üstjei s a katlanok elvitetének.“

„Tűz által Istennek kiváltképen való gondviseléséből kevés kár esett. Hatvan- Uj és Vargautczákban égtenek meg nehány házak. Csodálatos kegyelme Istennek! ily meleg száraz időben annyi különféle nemzetbeli kivált részeg emberek között, hogy több tüz is nem támadott. Verembe hányt jószágai az embereknek annyival hamarább feltaláltattak, mivel a futás hirtelen esvén, meglátszott az uj ásás a földön. Lehetlen a sok kárt specificálni, ezeket csak emlékezet okáért kelletik protocolálni. — Isten ki a szörnyü pusztulás után ismét kegyelmesen megépithet, vigasztaljon meg bennünket!“

„Október 28. A német tábor mai napon elindult és szállott a pályi folyáshoz. 30-dik október: Biró uram egynehányad magával hazajött Kereszturból az arra felé futott

nép közzül, és a prédálók ellen vigyázott, vigyáztatott szorgalmatosan a városban, s tűztől óltalmaztatta a házakat néhány napig, mig a város népe is apránkint haza kezdett szállani. Biró uram az utczákat tisztogattatta, holttesteket eltemettette. Isten gondviseléséből lakosaink közül keveset vágtanak le, legfeljebb négy vagy öt embert, kiket itt a város körül kaptak volt, öltenek meg. A Kis-Várda tálya felé futott lakosaink nagy része hazaérkezik, adván Istennek hálát a város szerencsés megmaradásáért. A szőlőhegyeken mind ennyi veszedelem között is maradott valami kevés, melyeknek beszedésére az emberek feltakarodtak a Berettyón innen. A váradi bloquada ismét Diószegre száll, hova mind ennyi romlott állapotunkban is feles számu kenyeret s abrakot kell szolgáltatnunk. 30. november: Méltóságos generalis gr. Barkóczy Ferencz ur ő nagysága egynehány vármegyével reánk száll feles lovas és gyalog hadakkal, többel 3000 embernél, kiket is tartanunk kell, usque 9. decembris. 5-ik január 1706. Generalis gr. Barkóczy Ferencz ur ő nagysága itten deczemb. 22-kétől szállásoló négy compániával 50 hajduval kimegyen Pocsaj felé, oly hir hallatván, hogy Belényest a német és rácz megszállotta, minket is felkelésre kényszeritett, de nem cselekedtük, mivel assecurátoriánk van a mlgos fejedelemtől,*) hogy az iránt immunitáltattunk. Ő nagysága is lehagyott róla. April 18. Váradi bloquadabeli comandans Ilosvai Bálint uramnak parancsa jött, hogy szálljon át a Berettyón, a szőlőket hadd mivelhesse a szegénység.“

X.

A közelebbi szakaszban Debreczen város népének a Rákóczy világban *első futása* volt érintve. Következett ugyancsak ezen városnak, ugyan ez időbeli *második*,

*) Debreczen város 25,000 frtnak aranyban és ezüstben II. Rákóczy Ferencz kezeihez egyszerre lefizetése által váltotta volt meg magát, hogy a felkelésben ne legyen tettleges részt venni köteles. Lásd városi jegyzőkönyv 1736-dik évről.

harmadik és negyedik futása is. Mielőtt azonban ezeket érintenők; tudatnunk kell, hogy 1706-dik évben népszónokul Dobozy István, főbiróul Diószegi Sámuel, az 1707-dik valamint az 1708-dik évben is népszónokul Diószegi Sámuel, főbiróul Dobozy István, az 1709-dik évben népszónokul Dobozy István, főbiróul Diószegi Sámuel, végre az 1710-dik évben népszónokul Diószegi Sámuel, főbiróul Dobozy István és pedig mindenik évben kiküldött fejedelmi biztos közbejötte nélkül választatának.

Ezeket előre bocsátva, folytathatnók már idevonatkozó rajzolását az eseményeknek a városi évkönyvek szerint. De hogy a történet folyamát tisztelt olvasóink mindegyike könnyebben érthesse; szükségesnek véltük tudatni, miszerint az első futás azon alkalommal történt volt, midőn I. József király parancsára, Herbeville német tábornagy, a kurucz felkelők által Erdélyben szorongatott Rabutin német tábornok segedelmére, s illetőleg az Erdélyben hiven maradottak felsegélésére sietett volt. Mint tudva van, Herbeville vállalata a II. Rákóczy hadain Zsibónál nyert győzedelem folytán sikerült is. Az 1706-dik év elején fegyverszünet köttetvén, miután az ujolag megkisértett békealkudozások — melyek Nagy-Szombatban tárgyaltattak — eredményhez nem vezettek; I. József király Magyarországon levő csapatainak vezérletével Herbeville helyett gróf Stahrenberg Gvidót bizván meg, ugyan ő az Erdélyben levő hadainak vezérét bussi gr. Rabutin Lajost odautasitá, hogy ez az Erdélyben visszamaradott őrsereget jó karban hagyván hátra, ő maga gr. Stahrenberg haderejének elősegéllésére Erdélyből, Magyarországra kisiessen. Rabutin, kinek érzékenyen fájt az, hogy gróf Stahrenberg ő fölibe emeltetett, a parancs szerint kijött ugyan Erdélyből; azonban nem egyenesen gr. Stahrenberghez csatlakozott, hanem elébb saját erejére Kassát kivánta hatalmába keritni, majd az nem sikerülvén, a hideg által elcsigázott táborával, a télnek egy részét Debreczenben tölté el, s itt seregét valamennyire helyrehozván, vonúla télközepén Pest felé.

Ezeket kelle előre bocsátnunk, hogy érthető lehessen, mi az 1706-dik évi városi jegyzőkönyvben meg van irva következőkép: „Második s harmadik futása városunknak. Az elmult siralmas esztendőben sok félelmek és veszedelmek után, midőn a német tábor közelitését bizonyosan megértettük, nemzetünk végzéséhez képest a közöttünk való sok hadak kényszeritéséből nagy jajjal, kimondhatlan kárral számkivetésre kellett vala édes lakóhelyünkből mennünk die 19. október 1705. Mai napon is 1706. augusztus 2-kán hasonló kényszerítő kéntelenség alatt, minthogy az armistitiumnak ideje kitőlt, a németség Erdélyből kiindulván, s utját erre vevén, el kellett városunkból bujdosnunk, ki a Tiszán által Tokajba, ki a nyíri ligetekre minden javainknak veszedelmével. Biró ur az embereknek nagyjaival Tokajnál kőltözött át a Tiszán, s Bodrog közé a Bagoly szigethez szállott, holott is sok nyomorusággal kellett az időt tőltenie. A német tábor utját Zilah, Somlyó, Margita, Székelyhid, Diószeg, Pocsaj, Derecskén által folytatván, városunkat elkerülte, mert egyenesen Tur és Csongrád felé tartott, s átkelvén ott a Tiszán, tulfelől indult Szólnok felé. Felgyujtván a mieink Szólnokot, a pusztán hagyott helyet a német occupálta, megerősitette, s benne őrséget hagyván, indult Jászberény felé, onnan a Jászságon átment Maklárhoz és Egervárát megpróbálta, de csak abban hagyta. Innen Miskólcz, Szikszó felé indulván, ment Kassa alá. 18-dik auguszt. A város népe meghallván a németek elhaladását; jó reménység alatt haza szivárgott iminnen amonnan. 20-dik október. Hirünk érkezik azonba, hogy a német Kassánál szándékában semmire nem bóldogulván, már Tokajnál volna, s onnan egyenesen felénk tart. E miatt ujra bódulásba estünk, és ki minél elébb teheté nem kis rémüléssel szaladoza szét a merre láthatott, s Szathmár és Szabólcs megyékben maradott többi lakostársainkhoz menekülénk, hordozván békével Istennek reánk bocsátott látogatásait.“ A hir nem mondott valótlant. Mert Rabutin, kinek Kassa alatti hadaiban ragályos kór kezde pusztitani, elszálla azon város alól, miután a hegy-

aljai szüretet lefoglalta, s az édes szőlő fürtöket és mustot mohón szörpölő hadaiban a hűvös idők által is elősegitett vérhas nem kevés pusztitást okozott volna, egyenesen Debreczennek tartott, s itten a lakosságtól üresen hagyott házakban seregét megpihentetvén, 1707. január közepén vette Pest felé utját.

Rabutin hadainak Debreczenben tartózkodása idején történt az, mi a városi jegyzőkönyvben (nagyon könnyü kitalálni okát miért?) ugyan emlitve nincs, de Debreczenért épen nem érdeklődött és igy annál szavahihetőbb irók*) által erősittetik, hogy t. i. Rabutin katonái akkori itt időzésök közben, Debreczennek tett több károk között, a főiskolai könyvtárt is, részint kifosztották, részint megégették.

Most már ujolag felvehetjük fonalát a városi évkönyvekben leirt azon eseményeknek, melyek 1707. január 2-ről ekkép hangzanak: „Biró Diószegi Sámuel ur Gacsájban meghallván, hogy a német tábor Debreczenből eltávozva, mindenestől B.-Ujfaluhoz szállott; ezt a környékségben levő szélyelfutott atyánkfiainak tudtokra adta, megkereste egyszersmind generalis Károlyi Sándor ur ő nagyságát is Nagy-Károlyban, hogy hazajövetelünk iránt mit cselekedjünk? Ő nagysága visszaszállásunkat megengedte. Annakokáért Biró ur ő kegyelme egynehányad magával könnyü szekérben hazafordult.“ 9-a januárii. „Itthon Biró ur sok kóborlónál egyebet nem talált, s a nagy pusztulásnál egyebet nem látott. Ugyan is minden teli vermeink üresen maradtak, templomaink megmocskoltattak, az öregben élést tartottanak, a prédikáló szék fedelét lerontották, oldalait bevagdalták, a székeket kihordották, a birák s prédikátorok székeit teljességgel elbontották, darabjai sem kerültenek meg, a tornáczokban és a torony alatt lovakat tartottak, tűz által elfüstölték, mocskolták; a hól-

*) Bombardi: Topographia regni Hungariae, Viennae 1750. 470. lap. Korabinszky: geographisch-historisches und produkten-Lexicon von Ungarn Pressburg 1780. lap 109, és Közhasznu ismeretek tára. Debreczen rovallata alatt. Lassu Istvántól. Pest 1832. Harmadik kötet 538. lap.

dat is a toronyból — mely az órával együtt fordult volt — elvitték. A kis templomban sem prédikáló szék, sem egyéb nem maradott, benne tüzeltek, ökröket tartottak, ablakaiból a vasrostélyokat kiszedték, elvitték, keritését feltüzelték. A piaczon levő bóltokban is hasonlókép lovakat kötöttek, polczait, asztalait feltüzelték, zárjait, vasait leszedték, városházánál, s egyéb más házaknál is nagy pusztitást, rontást tettenek. A sok megdöglött marha mindenütt hevert az utczákon s udvarokon.“ 23-a januárii. „Mai napon azért Biró uram azok nagyobb részével, kik Szathmár tájára futottak volt; minden cselédeivel s jószágaival hazajövén békével, Isten jóvóltából másnap a templom tisztitásához fogatott, mely is véghezmenvén, január 31-kén a nagytemplomba mentünk Isten-szolgálatra, hálákat adván a mi jóltevő kegyelmes mennyei atyánknak, hogy látogatási után, ennyire könyörült rajtunk, hogy nem jöttünk szintén a hamujára lakóhelyünknek.“ 8-a febr.: „Méltóságos fejedelem Rákóczy Ferencz ő nagysága szoros parancsolatja érkezik, hogy a limitatio naturalium manuteneáltassék mindenütt, máskint a biró, a gazdasági tanács elé idéztetik, tisztéből kivettetik, 500 forint fehér vagy ezüst pénzben elmarasztaltatik.“ 12-a febr.: „A bornak itczéje a mostani szűk állapothoz képest 60 dénár; Borbirák uraimék jót méressenek ily nagy árhoz képest.“ 22-a febr.: „a hús fontja a mostani drágasághoz képest 7½ dénárra bocsáttatik. Az égettbornak itczéje 3 frt 60 kr. Pályinkának 2 frt 40 kr.“

„A Tiszán innen levő nemes vármegyéknek folyó hó 28-kán Fehér-Gyarmaton gyűlése lészen, méltóságos gróf Csáky István és Galambos Ferencz uraimék praesessége alatt. Veresmarti János és Tikos János uraimék Gyarmatról megjövén, hirűlhozák, hogy esett reánk adótartozás gyanánt 30 porta, fizetési összeg 4575 rhénes forint.“ 6-a márt.: „Méltóságos fejedelem Rákóczy Ferencz kegyelmes urnak parancsolatja érkezik, melyben országgyülésre folyó hó 10-dik napjára Veresmarti János és Tikos János urak küldetnek.“ 27-a április: „Drágaság, egy fehérkenyér 3

forint, egy őz 7 frt, egy köböl búza 20 frt, egy köböl árpa 6 frt, közönséges kenyér 2 frt 10 kr, egy itcze bor 1 frt 20 kr, egy itcze vaj 2 frt 70 kr, olaj 1 frt 50 kr, egy font hal 30 kr, egy itcze méz 1 frt 80 kr, egy gyenge bárány 3 frt 60 kr, egy tyúk 90 kr, nyirviznek csebre 3 frt 60 krajczár.“

1-a maii: „Kegyelmes urunk jövetele alkalmával a gulyákra vágókért kiküldöttünk.“ 26-a junii: „A húsnak kiváltképen való szüksége levén, a kaszálásnak is ideje itt levén, a tehénhús fontja limitáltatik egy libertásra, a kaszások napszámja limitáltatik 4 libertásra.“ 23-a septemb: „Hirünk érkezvén, hogy Sarkad felől is tábor közelget, a német tábor pedig Turnál vagyon, s ma estére Karczaghoz jön, a ráczság is utána. Mely kétrendbeli egymásután jött egymást segitő hirektöl megijedvén, elbódul a város népe, és sietséggel szalad szélylyel nagy kárral, veszedelemmel, ki Tokaj felé, ki a nyirségre s mezőségre.“ 27-a sept: „Oly hir jövén, hogy a német tábor az elmult csütörtökön Jenőtől Halmágy felé Erdélybe indult; visszaszivárog a nép.“

15-a január 1708. „A dohányszivás mind ben a városban, mind kin is tilalmaztassék, a ki rajta kapatik, megbirságoltassék.“ 19. auguszt: „Az ezüst pénz felemelt értékében folylyon az egri megállapodás szerint ugymint: magyar arany 6 frt, császár s franczia tallér 2 frt 30 kr, Spanyol, hollandus, medvés és oroszlános tallér 2 frt 15 kr, Porosz és lengyel tympha 21 kr. Egy 17 kros pénz 18 kr. Bajor vagy brandenburgi pénz 15 kr. Lengyel susták 7 kr.“ August 20. „Felséges fejedelem II. Rákóczy Ferencz ő felsége parancsolja, hogy a pestis miatt az aradi várőrség annyira elfogyatkozott, hogy a vigyázat sem megy rendiben. Kivánná megpróbálni kapitány Szűcs János mellé rendelvén a sarkadi hajduságot, a sárréti lakosoknak is javát, s az itthon levő hajduvárosokat: mi is rendeljünk minél felesebb gyalogságot azon operatióra. — Minthogy eddig az ily insurrectiótól való megmenekedésünkért mindent megteljesitettünk, fegyvereinket egyne-

hány izben kiadtuk, mesterembereink ingyen sok ezer mindent csináltanak, mind a váradi bloquada élelmezésére, mind egyéb hadaknak szükségére mennyi ezer kenyeret, abrakot, vágókat s egyebeket szolgáltattunk; mind ezüst, mind réz pénzt lakosaink megszoritásával, mennyi ezer forintot fizettünk, azokat számban előadni sem tudnánk; melyekre nézve aziránt való kegyelmességét sok izben is igérte ő felsége: azért most is arra kell ő felségét alázatosan emlékeztetni. De különben is a mi népünk nem is arra termett, hogy ily próba bocsáttassék reá. Biró ur rendeltetik Egerbe ő felségéhez, aziránti instantiával.“ August 30. „Kegyelmes urunk ő felsége válasza megérkezik, melyben recognoscálja eddigi hűségünket a nemzeti ügy elősegéllésében. A minap általa parancsolt aradi próbára való szándéka elmult, más intézkedésekre nézve.“ 9-a septemb. „A felséges fejedelem parancsolja, hogy száz lovas szekeret tartsunk készen az aradi és más környékbeli rácz ellenség ellen. Bizonyos operatiót fogna ő felsége tétetni. Szekérbér rendeltetik egy hétre 5 frt. Kinek vagy lova vagy szekere odaveszne, az ára megtérittetik.“

1709-dik évi január 4-kén „Pósalaki János és Dányádi János uram Károlyba méltóságos generalis Károlyi Sándor urhoz expediáltatának ujévi ajándékokkal, jó újesztendei kivánással és azon kéréssel, hogy a reánk rendelt volontir hadakat ő excellentiája forditná el vagy kevesitné.“ 4-a junii. „Méltóságos generalis Károlyi Sándor ő exja hivatván magához Biró uramat, parancsolta, hogy 54,000 forintot szerezzünk az idegen hadaknak (melyek jőni fognak nem sokára) fizetésére, igérvén vagy a pénz visszaadatását vagy egyéb kegyelmességét felséges urunknak; a többi között 1-ször, hogy ezután ha jelentékeny erővel jönne az ellenség, helyünkből ki nem bontakoztatnak mint eddig. 2-szor. Téli quartélyozással nem terhelnek. 3-szor. A harminczad fizetéssel nem taxálnak mint eddig, hanem a régi mód szerint — mint a német idejében történt — fognak éltetni bennünket. Ha ezekre sem akarjuk megadni ezen sommát, máskép is megveszik rajtunk. Azért ezen dol-

gokra nézve ezen mennyiséget megigértük, és szedéséhez is kezdettünk; kőlcsönpénz kérésért is küldöttük embereinket más méltóságokhoz. Egerbe, Kassára, Eperjesre, Kis-Várdába és más helyekre. Méltóságos egri püspük Telekesy István ur adott kőlcsön 6 perczent interesre 2000 frt. T. Pápay János ur in specie 1000 aranyat, hogy hasonló pénzt adjunk annak idejében.“ 24-a julii: „Az egri nemes káptalan adott hasonló interesre 4000 frt. Komáromy (ifjabb) István ur hozta; a nemes káptalannak azon sommától az esztendőre eső interest most anticipato megadta.“

Október 13-kán. „Istennek a pestis által való itélete reánk szállván, tettünk ilyen rendelést, hogy a czéhek a rendelt fizetésnél többet a temettető embertől ne vegyenek.“ Deczember 15-kén: „Istennek sürű itélete a mirigy által elhatalmazván, minthogy sok gazdák minden cselédestől meghaltak, s azok javait némelyek dissipálják; azért utczánként rendeltetének becsületes emberek, kik vigyázzanak afélékre, s a hol olyas dolog esik, javaikat conscribálják. Ez időben haltak meg Dobozy István, Sárándi Dániel, Monori István előljáró uraink is.“

1710-dik év márczius 16-kán: „Méltóságos gróf Károlyi Sándor ur ő excja parancsolja, hogy a Hortobágynál a ráczok ellen való securitásra, a hajdu városokkal együtt csináltassunk sánczot, azokban puskásokat állitsunk, mely okból rendeltettek minden tizedre 16 puskás, és sánczásó 8.“ Ugyancsak 1709-dik év deczember 8-ról folyamodik a város közönsége gróf Károlyi Sándorhoz, mentegetődzvén, hogy a pestis miatt a parancsolt 400 köböl lisztet, 1000 köböl búzát és 1000 köböl árpát kiszolgáltatni nem képes; várakozási időt kér engedélyeztetni.*)

XI.

Közösen tudva van a tisztelt olvasó előtt, mikép II. Rákóczy Ferencz által meginditott fölkelés végvonaglásai

*) Városi magánlevéltár, kisebb r. okmánygyüjtemény 799. sz.

már az 1709-dik évben megkezdődtek volt. Debreczen város népe, — mint a fentebbiekből láttuk — parancsolat szerint minden tőle telhető áldozatokkal is járult volt a felkelők szükségleteinek fedezéséhez, annyival is inkább, mert még 1703-dik évben generalis Nigrelli által lett akként utasitva, hogy miután a várost a másfelé rendelt császári seregek a mozgalmas idők következményitől megvédeni nem képesek, lássa a város, hogy mit cselekszik. — Azonban e zivataros időkben sem felejtkezett Debreczen egy percznyi időre is meg a felől, hogy ő szabad királyi város, s mint ilyen a koronás magyar király iránti hűség alól egyátalában nincsen feloldva. Az e tekintetben példát adó előljárók közől, egyebek között maga Komáromy György, Szikszai Kis Péter, Bernát János, Baranyi Mihály emlitendők különösebben.

Nem csoda azért, hogy épen nem talált süket fülekre Lővenburg Fridrik várparancsnoknak Váradról 1709. mart. 26-kán keltezve Komáromy Györgyhöz intézett azt tartalmazó felhivó szózata,*) hogy mig nem késő, térjen át mind ő, mind a város a császár hűségére. Hogy e felhivás ne legyen a pusztában elhangzó kiáltás; ugy akarták az események is. A dolog igy történt. Az Erdélyben és a részekben vigyázó német hadak vezényletétől elmozditott Rabutin után Kirchbaum, ezután pedig Steinville István következett parancsnokul. — Mellesleg emlitve, ezen Steinville előbbi időkben is lakott mint ezredes Erdélyben, nemzetére nézve lotharingiai. Nője soha sem volt, sőt körében asszony embert sem tűrt, igen hires chemicus, latinul keveset tudott, tolmács által kellett vele beszélni, alázatos és emberséges és nem is interessatus, és valamint maga semmi ajándékot nem fogadott mástól el, ugy a vezérlete alattiaknak sem engedte meg az ingyen élődést, melyet aztán a hadi tisztek nehéz szivvel is viseltek. Midőn táborba szállott, meg nem engedte, hogy feles málhát vigyenek a tisztek magukkal, azt mondván: „minket nem

*) Városi magánlevéltár, kisebb r. okmánygyüjtemény 752. sz.

henyélni, hanem vitézkedni küldött a császár. A tábori embernek nem kell mindig meleg étel, ha egy darab kenyere s a mellé egy darab sültje van, az untig elég. Erdély a császáré, nem a miénk, azt oltalmaznunk, nem rontanunk s pusztitanunk kell. Nekem van annyi fizetésem, mint főparancsnoknak, melyből állapotom szerint tisztességesen élhetek, nektek is tiszteknek, kinek kinek hivatala szerint jár annyi fizetéstek, a mennyiből magát kiki rangja szerint kitarthatja, csak hogy a százados ne kivánjon ugy élni, mint az ezredes, ez ismét ne ugy mint a tábornok, hanem mindenki tartsa magát a maga határában."

De a dologhoz szólva: Ezen Steinville alatt történt az, hogy a kuruczok Balikó és Váczi vezénylete alatt szerteszéllyel sok prédálást tettek az országban. Mint a tarkasok éjjel rárontának a békés falvakra s azt felprédálták, a templomot felverték, sok nemes embert házánál megfogtak, megöltek, mindenéből kifosztották. Steinville eszébe vevén, hogy többnyire mind Debreczen és Somlyó tályékáról a hajduvárosokról jönnének azok; rácz Tököly hires alezredest feles hadakkal kiküldi Debreczen tájékára, ki is a körülbelől való tartományt szörnyükép kezdi prédálni, pusztitni, a kuruczokat vágatni. Mely miatt azok meg is ijedtek, s mivel Rákóczytól semmi segitséget nem várhatának; közakaratból mind a hajduvárosok és azok is kik a sarkadi sánczba vonták meg magukat, a debreczeni birót beküldik nehányad magával az erdélyi tábornokhoz, s attól kegyelmet kérvén, meghódolnak Debreczennel együtt, s a császár hűségére beesküvének. A debreczeni biró ezer aranyat és nehány hordó tokaji bort sok ajándékkal hozott volt. A tábornok azonba az aranyat mind visszaadta, a borokat pedig elfogadá, mondván a birónak: „Nekem pénzre szükségem nincsen, a mit hoztatok vigyétek viszsza, jó lesz a jövő évre portióba fizetni, a bort pedig egésségetekre vitézeimmel megiszom. Ezentul nem lesz semmi bántódástok a császári hadaktól." Időközben a somlyói és hadadi várak is Steinville kezébe visszaesvén, az

által és Debreczen meghódolásával épen a Tiszáig szabados menetele lőn a német hadaknak, a kuruczok dolga pedig napról napra mind inkább leányágra kezd vala szállani*)

Távol legyen azonba, mintha az események kényszerűségét méltánylani tudó II. Rákóczy Ferencz fejedelem a miatt, a lenni vagy nem lenni kérdés közől nagy okosan az előbbit választó Debreczen város ellenében busúlt gerjedésre indult volna fel. Sőt inkább ugyan ő, midőn a felkelés ügyét már már hanyatlani látta; visszaemlékezvén Debreczentől vett sok szolgálatokra, s perczig sem kétkedvén e városnak tántorithatlan hazafiui érzetében, s emberbaráti szives indulatában; 1710-dik év november 23-ról Munkács várból kelt felhivó szózata kiséretében**) idősb Pély Nagy Andrást és fiát ifjabb Pély Nagy Andrást hiveit feleségökkel s egyéb családjukkal együtt, valamint az ő mellette való szolgálatban ellenség előtt elesett néhai Sándor István hivének megmaradott özvegyét s családját, és a haza szolgálatában hasonlóul éltüket letett Barsvármegyei bizonyos katonáknak özvegyeiket s árváikat és egyéb azokhoz tartozókat (miután azon darab tartomány — Munkács vidéke — mind az ellenség ellen vigyázó hadaival rakva volna, mind pedig a haza ügye mellett ő hozzája állhatatos hűséget mutató honfiakkal megterhelve volna) Debreczen városba szállittatván; a nevezett ügyefogyottakat, s az elesettek özvegyeit, árváit, olyaténkép ajánlotta e városi nép hűségébe, hogy mig Isten az ő ügyét jobbra forditaná, s a megnevezettek közzül ha kik óhajtanának elhagyott lakta-földökre visszatérni; addig ő rólok a város keresztyén szeretettel viselne és viseltetne gondot. És a midőn ekként kötötte a fejedelem ama szerencsétlenek sorsát Debreczen város népének lelkére, nem is csalatkozék bizalmában. Mert a haza közinségében gyámol-nélkül maradott ezen szerencsétlenek, Debreczen városnak mint jó édes anyának ápolása alatt kivánt menedékre találtanak.

*) Cserey Mihály históriája.

**) Városi magánlevéltár, kisebb r. okmánygyüjtemény 926. sz.

I. József király ez a magyar nemzet iránt különben is igazán atyai indulattal érző jó fejedelem, minél elébb végét szakasztani óhajtván a Magyarországon huzamos idő óta tartó zavaroknak; azon szerencsés gondolatra jött, hogy az addig Magyarországon alkalmazott Heister, Schlick, Herbeville és Stáhrenberg német hadparancsnokok helyébe, az uralkodó ház iránt mind polgári mind hadi hasznos szolgálata által magát dicséretesen kitüntetett gróf Pálffy Jánost fővezérül, alvezérül pedig báró Ebergényi Lászlót állitotta a magyarországi forradalom legyőzésében működő seregek élére. E szerencsés választás folytán a császári hadak rövid idő mulva Magyarország mind dunántuli, mind a Duna s Tisza közötti földeket visszahóditván; a II. Rákóczy hadai a tiszántuli részekre szorittattak vissza.

Habár ekkint szemmel látható előnyben voltak is a császári seregek; nehogy azonban a még mindig jelentékeny számu felkelők kivágatása és eltöröltetése, vagy a háborúnak még Isten tudja meddig való huzódása következnék be; a könyörületes szivü I. József császár és király által teljhatalommal lett az iránt gróf Pálffy János felruházva, hogy a még fegyverben levő népet inkább békés ön megadás által vezesse vissza a hűségre; mintsem hogy a keresztyén vér tovább is ontassék. A békétől nem idegenkedő Rákóczy fejedelem nevében az alkudozások megkezdésére gr. Károlyi Sándor megbizatván; ugyancsak a fejedelem akaratjából lett Komáromy György biharvármegyei alispán és debreczeni biró, — mint a semleges térül nyilvánitott Debreczen városnak ügyességéről ismert előljárója — kiszemelve a végre, hogy ő az alkudozó felek között váltott levelezéseknek, s az irásba nem tehető s élőszóval előadandó utasitásoknak közlését a Pestről Debreczen felé indulandó gr. Pálffy Jánossal személyes oda s visszajövetele, s menetele által eszközölje. Pulay János által megirt szathmári Békesség czimü műben*) le van körülményesen rajzolva az alkudozások története, valamint azon

*) Szalay László magyar történelmi emlékek. II. R. Pest 1861. 230. s 248. lapjain.

szerep is, mely Komáromy Györgynek e tekintetben osztályrészül jutott volt. Mily odaadással teljesitette legyen Komáromy György megbizatását, kitetszik a most érintett mű 229-dik lapján olvasható sorokból, a hol is a kiegyezkedési mű létesitésében csüggedező gr. Károlyi Sándorhoz 1711. január 8-ról kelt levelében egyebek között igy ir Komáromy György: „Én tiszta szivből és mentől igazabban lehetett igyekeztem szolgálatomat véghezvinni, kérem is alázatosan Nagyságodat az Istenért, a keresztyén vérnek tovább való ontását és hazánknak pusztitását távoztassa el, és bölcs itélete szerint válassza azt a mi a közönséges jónak pusztulás alatt sinlődő hazánknak, ugy Nagyságodnak és dicséretes familiájának állandó nyugalmára céloz, hogy mindnyájunknak legyen Nagyságod vigasztalásunkra és hazánk bóldogságának kimunkálódására“ stb. Ismét január 11-ről 1711. Debreczenből igy ir: „Rettenetesen megterhelteténk a hadaktól, Nagyságodat kérem a mostani nagy terhünkre nézve is közelitse a dolgokat, és minket is könyebitsen meg, hogy az által is Nagyságod sok izben tapasztalt kegyelmességét érezhessük.“

Komáromy György nem állitott valótlant. Mert a császári összes hadak, melyek a felkelés legyőzésére lettek kirendelve, ugy Erdélyből mint Magyarországból Debreczenbe központosittatának, innen indulandók a szükséghez képest intézendő hadmüveletekre. Maga gr. Pálffy János is 1711-dik év február, márczius és április hónapok nagyobb részét, a melléje rendelt udvari tanácsos Lindenheimi Locher Károly és titkár Pulay János társaságában Debreczenben a Komáromy György czeglédutczai házában töltötte el, hova időnkint gr. Károlyi Sándor mint az alkudozó felkelők feje bejövén, itten állapittattak meg előzetes pontozatai azon kiegyezésnek, mely később Nagy-Károlyban, a fentnevezettek között folytattatván, 1711-ik év április 29-kén a Szathmáron egybegyült és kiegyezésre hajlandó szövetséges rendek által ünnepélyesen aláiratva, szathmári compositio név alatt lett a történelemben ösmeretessé.

Mielőtt a történtek fonalát tovább nyujtanók, itt látjuk helyén említést tenni azon kiváltságlevelekről, melyek az érintett zavaros idők folyásában Debreczen város javára adományoztattak volt. Ilyen az I. Leopold császár és király által 1697-dik év április 8-kán Bécsben kiadmányozott szabadalomlevél,[1]) melylyel a hortobágyi hidon vámszedhetés joga megerősittetik. Ilyen továbbá ugyancsak I. Leopold által 1697-dik évi szeptember 8-kán Ebersdorfban kelt kegylevél,[2]) mely által a szepesi kamarának meghagyatik, hogy az a székelyhidi kincstári hidon a debreczeniektől vámot ne vegyen; Debreczen város, szabadalma elvesztése alatt tilalmaztatik azonban, hogy utlevelet ne adjon nem polgár kereskedőknek, sem a polgárok saját utleveleiket idegeneknek ne kölcsönözzék. A császár egyszersmind reményét jelenti ki az iránt, hogy azon esetben, ha a székelyhidi hid nagyobbitásának szüksége álland be, Debreczen város nem ugyan tartozásból, hanem önkéntes jóakaratából, az érintett czélra nézve közremüködendik segedelmével. Emlitendő még ugyancsak I. Leopold császárnak 1699-dik évi január 27-én Bécsben kelt kegylevele,[3]) melynélfogva ő azon okból — mert a város által költségesen feltartott hortobágyi hidon a katonaság is gyakor izben átkél — a szepesi kamarának a város ellenébeni 2641 frt 37 krnyi világos követelését elengedi, s egyszersmind meghagyja, hogy a nevezett híd folytonosan jókarban tartassék. E szabadalomlevél kihirdettetett Szabólcsmegye gyülésén 1700-dik évi január 13-kán. Felmaradott még I. Leopold császárnak 1700-dik évi április 8-ról Bécsben kelt kegylevele,[4]) melynélfogva a Debreczen város által évenkint fizetendő királyi census 400 forintban állapittatik meg. Végre az 1700-dik évi márczius 20-ról német nyelven kelt intézvény[5]) által a nagy-váradi harminczadi hivatal érte-

[1]) Városi magánlevéltár, nagyobb r. okmánygyüjtemény 134. sz.
[2]) Városi magánlevéltár, nagyobb r. okmánygyüjtemény 135. sz.
[3]) Városi magánlevéltár, nagyobb r. okmánygyüjtemény 136. sz.
[4]) Vórosi magánlevéltár, nagyobb r. okmánygyüjtemény 137/a sz.
[5]) Városi magánlevéltár, nagyobb r. okmánygyüjtemény 137/b sz.

sittetik a felől, hogy Debreczen város polgárai a harminczad fizetés alól kivannak vétetve.

I. József császár és királynak kétrendbeli kegylevele maradott fel. Egyik 1711-dik év január 2-ról*) mely által a mozgalmas idők folyásában a háborus viszontagságok miatt sokképen sanyargatott Debreczen város népének esedezésére, a császári csapatok vezetői utasittatnak, hogy ők a nevezett várost minden bárminemü zsarlásoktól és tulságos beszállásolásoktól megkiméljék, és csak is a szükséges beszállásolás és élelmezés megkivánására szoritkozzanak; mindenesetre pedig a hadakat a kihágások elkövetésétől megtartóztassák. Másik hasonnemü kegylevele I. József királynak az 1711-dik évi január 29-ről van keltezve,**) mely által Debreczen város népének, minden, bár honnan eredhető megtámadások ellen ótalom és védelem igértetik.

MÁSODIK FEJEZET.

A szathmári békeegyezménytől II. Leopold király uralkodása kezdetéig.

I.

Elzúgott a vihar. Az 1711-dik évben létrejött szathmári compositio folytán a béke helyreállott a harczviszályok miatt sokáig zaklatott hazában. Élvezheté tehát Debreczen város is a csend és nyugalom áldásait. S azt lehetett volna várni, hogy a mult századok példájára, és előbbi mód szerint fog haladhatni a város; és a debreczeni biró tiszteletes tanácsával, mind a városi közönségnek, mind a kebelbeli helv. hitv. egyháznak s főtanodának érdekében, a hatalmában levő anyagi erőkkel, belátása szerint s megkötetlen kezekkel fog rendelkezhetni.

De az idők hatalmasbak lettek az embereknél.

A szathmári békeegyezmény folytán átalános amnestia (multak feledése) hirdettetett volt ki. És ezen igéret pol-

*) Városi magánlevéltár, nagyobb r. okmánygyüjtemény 138. sz.
**) Városi magánlevéltár, kisebb r. okmánygyüjtemény 939. sz.

gári tekintetben lelkiismeretesen meg is lőn tartva. Megtartva lőn pedig elannyira, p. o. hogy midőn Posonban egyik vendéglőben egy volt labancz hadi tiszt, egy volt kurucz hadi tiszttel összekoczczanva, az előbbi — megfelejtkezve magáról — az utóbbit lázadónak nevezé; feljelentetvén a felsőségnek e dolog, az lett az eredmény, hogy a labancz haditiszt — ki pedig ekkor már ezredesi rangban volt — legfelsőbb parancsolatra a hadiszolgálatból azonnal elbocsáttatott. De ha polgári tekintetben érezhetők voltak is áldásai az amnestiának; nem állithatni fájdalom! hogy vallási tekintetben is ugy állott volna a dolog.

Ide vonatkozólag korántsem az jön itten szóban, hogy a Debreczen várost királyi városok közé besorozó 1715-ik évi országgyülés 108-dik törvényczikkének rendeletéhez képest, róm. kath. testvéreink ujolag meghonosulának e város kebelében, és a róm. kath. egyház, mely a XVI. század elejéig itten virágában volt, de a mely — akkori hivei tömegesen áttérvén a reformált vallásra — itt létezni darab ideig megszünt volt, ujolag megtelepedett Debreczenben. Bizony! ez okból az akkori Debreczennek az általa követett helv. hitvallás megröviditése miatti aggodalomra sem alapja, sem oka nem lehetett.

Tisztázni fogjuk ide vonatkozó eszméinket. Szerintünk a vallás, szivszükségből eredett bensőképeni hivése annak, hogy van Isten, és cselekvéseinknek az ő szent parancsolatai szerint lelkiösmeretes és szinmutatás nélküli szabályozása. És igy a keresztyén vallás, az egy és örök Isten parancsának Jézus Krisztus tanai szerinti követése. A keresztyén vallás, közege az erkölcsi és szellemi fejlődésnek, terjesztője a külső és belső miveltségnek, felvilágosodásnak; hirdetője az emberi haladásnak. De ezeken kivül a keresztyén vallás még a szeretet vallása is. Mert hiszen maga a megváltó mondotta tanitványainak ezt: „Arról ismernek meg titeket, hogy az én követőim vagytok, ha ti egymást szeretitek.“ Ugyancsak az evangeliumban van megirva: „Szeressed Uradat Istenedet teljes szivedből, teljes lelkedből és minden erődből.“ Ez az első és nagy

parancsolat. A második pedig hasonló ehhez, mely igy szól: „Szeressed felebarátodat mint te magadat, és a mit nem akarsz, hogy mások veled cselekedjenek, te se tedd azt mások irányában.“

Annyi számtalan vallásfelezetre eloszlott sok millió teremtményeid közül, melyik vallásfelekezet képes Tégedet hozzád méltón tisztelni? azt csak egyedül te tudod óh nagy Isten! Mi véges emberi elménkkel azonban ugy hiszszük, hogy a te egyetlen szent fiad tanitását követő keresztyének közelitik meg leginkább a te hozzád legméltóbb tiszteletet.

E szellemből kiindulva, a különböző felekezetű keresztyén vallás munkásságának — hirdettessék bár az, kereszttel vagy csillaggal jelzett templomokban — oda kell irányozva lennie, hogy vóltakép és minden tekintetben érvényesittessék azon angyali ének, mely Krisztus urunk áldott születése alkalmával Betlehennek mezejében régen, zenzett ekképen: „Dicsősség magasságban Istennek, békesség legyen földön embereknek, és jóakarat mindenféle népnek és nemzetségnek.“

A keresztyén vallás feladata, az embert rendeltetésének nagy céljához, a világi és tulvilági bóldogsághoz, szivének nemesitése, lelkének kiképzése, akaratjának jóra vezérlése és értelmének felvilágositása által eljuttatni, vagy legalább e czélt lehetőleg megközelitni. A keresztyén vallás feladata, Krisztus által előnkbe adott nagyszerü példánykép után, első sorban jó embert, másodikban jó hazafit, és igy aztán a harmadikban buzgó felekezeti tagot nevelni. És ezen sorrendet bármely felekezetű keresztyén vallásnak — ha csak bigottságra vagy fanatizmusra elfajulni nem akar — összevissza forgatni semmi szin alatt nem lehet, nem szabad.

A feladat mit csak vázlatosan kisértettünk meg ecsetelni, magasztos és dicső; s idevonatkozólag a különböző hitfelekezetűeknek nem egymás ellen torzsalkodni, hanem a feladat minél tökéletesb megfejthetésében nemes versenyre szállani elengedhetlen kötelességük.

Fát gyümölcséről, vallást követőinek belértékéről kell megitélni, s őket a szerint lehet méltányolni. Már a keresztyén vallásu azon felekezet, mely a fentjelzett magasztos elveket szintugy — mint a protestantismus — hirdeti, és a melynek hű követői (hogy élőket ne emlitsünk) egy Hunyady Jánost és Mátyást, Zrinyi Miklóst, gr. Festetics Györgyöt a keszthelyi georgicon létrehozóját, gr. Széchenyi Ferenczet a magyar muzeum megalapitóját, Dajka Gábort, Kisfaludy Sándort és Károlyt, Horváth Istvánt, Vörösmarty Mihályt, Szalay Lászlót, gr. Széchenyi Istvánt, báró Eötvös Józsefet stb.; és hogy az egyházi rendről is kegyelettel emlékezzünk meg egy Pálffy Tamást, Szécsényi Pált, Dugonics Andrást, Katona Istvánt, Pray Györgyöt, Révay Miklóst, Fehér Györgyöt, Virág Benedeket, Gegő Eleket, Czuczor Gergelyt stb. (mind nagy nevek, melyek kitörölhetlen betükkel fognak örök időkig ragyogni a magyar nemzet Pantheonában) üdvözölhet a magyar, hogy ne érdemelné meg a keresztyén vallás bármely más felekezetéhez tartozó el nem fogult embernek is osztatlan tiszteletét?

Azon okból tehát, hogy a XVIII. század elején róm. cathólicus testvéreink e város kebelében ujolag meghonosultak; a helv. hitvallásuaknak saját vallásuk megröviditése miatti aggodalomra sem alap, sem ok nem létezett.

Másutt volt a baj.

Csakhamar a szathmári békeegyezmény után jelek tüntek fel a láthatáron, oda mutatók, mintha a magyarhaza sorsát intéző akkori hatalom, e vidéken a ref. vallásnak keskenyebb korlátok közé szoritását, feladatául tüzte volna. Ez állitás igazolásául nem hozzuk fel azt, hogy a Szathmáron és Nagy-Váradon XVII. század folyásában virágzott, de a harczi viszályok miatt a XVII. század közepén s illetőleg a XVIII. század elején teljesen elpusztult ref. főiskolák ujból helyreállitására segédkezet, vagy csak valami távolról való gyámolitást is nyujtani az akkori hatalomnak még csak eszeágába sem jutott. Ah! mindezt az akkori hatalom nem csak nem tevé, de sőt a szivtelen idők, és talán szivtelen emberek is gondoskodtak arról,

hogy még azon okmányok is, melyek ama főtanodák vagyonozására (dotatio) vonatkoztak volt; örök időkre eltünjenek. Szorgos gond lett arra is forditva, hogy már a következő nemzedék azon helyeket még csak fel se ismerhesse, s a maradéknak még csak felmutatni se lehessen képes, hol a protestantismusnak ama szellemi veteményes kertjei diszelegtek. Mert ugyan kimondhatná meg — például — mai időben, hol volt hát tulajdonképen Nagy-Váradon azon Péntekhely nevű utcza? melyen a felmaradott hiteles adatok egybehangzó bizonyitása szerint a helv. hitv. ref. egyháznak diszes templomháza, három predikátori lakkal, és a ref. főtanoda több tanárral s több százra menő deákkal fenállott volt.

Mindezeket nem emlitjük. Valamint azt is csak hárántékosan hozzuk itten fel, hogy a tiszántuli helv hitv. egyházkerület, mely a kor szükségeihez és hitvallása elveihez képest a XVIII. század elején szervezkedett volt — kétségkivül azon szándékból is, hogy a nehéz idők bekövetkezése által netalán a debreczeni főtanodát is fenyegethető vészt elhárithassa — a nevezett főiskolát védő szárnyai alá vette, és a debreczeni helv. hitv. egyházzal kezet fogva együtt segiti folytonosan e tudományos intézetet sok küzdelmei közben előhaladhatni. Azt is csak röviden érintjük meg, hogy a kurucz háboru folytán népességi tekintetben megritkult szathmármegyei több protestáns helység egészen róm. cath. svábokkal lett benépesitve; Szabólcs s Heves megyékben fekvő (Polgár, Egyek, Tisza-Örs stb.) helységekből pedig az addig ottan békésen lakozott, országos, megyei és községi adójokat pontosan fizető, földesuri tartozásaikat hiven teljesitő lakosok, csak azért, mivel magukat állhatatosan reformátusoknak vallották erőszakosan kizaklattattak, szélnek eresztettek, s helyökbe mátramelléki róm. kath. palóczok telepittettek. Mintha az akkori hatalom tanulságos leczkét kivánt volna adni, hogy minden hazai mozgalom elmultával, a nyugtalankodás lecsilapitása dijában az eljárási költséget az ártatlanul bünhödő

protestánsoknak kelletnék, — busásan felrótt számla szerint — megfizetniök.

Mindezeket itten — mert Debreczen várost közelebbről és közvetlenül nem érdekelték — csak mellékesen érintettük meg.

De igen is meg kell emlitenünk azt, hogy a hatalom, mintha már a szathmári compositio által, a magyarországi protestantismus elleni hadjáratot is, maga részére szerencsésen bevégzettnek hitte volna; még csak azon fáradságot sem vette magának, hogy ezentuli időkben ész fegyverével és nemzeti nyelven folytassa a róm. catholicismus ügyébeni működését. A Pázmán Péterek és Káldi Györgyök kora letűnt. És most a tulnyomó erejét érző kormány ugy a polgári, mint egyháziakra vonatkozó hivatali irályt és szólamot latin nyelv igájába hajtva, megkezdé a nemzeti nyelv művelődésének, s a magyar irodalom fejlődésének megzsibbasztása munkáját. A városi évkönyvek is, melyek addigelő magyaros kifejezésü vonzalmas előadásoktól pezsgettek volt, felsőbb parancs-szóra folytonosan latin nyelven vezettetvén, csakis irmagul használtattak azokban ezentul, magyar nyelvű fogalmazások, s azok — imitt-amott csak mint fehér hollók — ritkaságként tünedeztek fel. Meg kell emlitenünk azt is, hogy a debreczeni ref. collegiumtól annak az erdélyi fejedelmek által adománylevelekkel örök időkre biztositott 5000 darab kősó, mely az 1694-dik évig még rendesen, 1697-dik évig pedig már csak egy részben, az erdélyi sóaknákból kiadatott volt, valamint a hegyköz-szentimrei szőlődézma évenkénti élvezeti joga is, daczára a debreczeni főiskola képviselői által a kolos-monostori conventhez e sérelem ellen forma szerint beadott tiltakozásnak, s daczára sok sürgetésnek és az erdélyi főconsistorium s gubernium által is támogatott kérelmezésnek, állandóul megtagadtatott. Az 1731. évben kijött Carolina resolutio által pedig, azon szin alatt, mintha a protestáns egyházi consistoriumok nem volnának czélszerüen berendezve, azoktól az eddigelő ottan folytatott prot. házassági válóperek feletti biráskodás elvétet-

vén; ez a róm. cath. szentszékekre bizatott, és azoknál is maradott mindaddig, valamig II. József császár parancsa s az 1791: 26. t. cz. rendelete folytán, a mindkét hitvallásu evang. házassági ügyek oda, hova a felvilágosodott kor kivánata szerint tartoznak, — világi törvényszékekhez tétettek által. De tovább megyünk. Szab. kir. Debreczen városban a XVIII. század folyásában a városi ügyek szabályozására nézve királyi biztosság levén rendszeresitve; volt a koronkint kiküldetett királyi biztosoknak gondjuk arra, hogy a városnak a ref. főtanoda irányában addig gyakoroltatni szokott jótékonysága, minél szerényebb körbe vonassék össze. A ref. collégium pedig gr. Károlyi Antalnak, mint kerületi iskolai főfelügyelőnek adatott felvigyázása alá. Sőt 1778-dik évi mártius 30-kán megtartatott városi tisztujitás végződésével, a városi megválasztott összes előljáróságnak — bel- és kültanácsnak — minden vallásküloönbség nélkül a hivatali esküt a piárista atyák templomában kellett letenniök. Nem ügyelve s nem gondolva az akkori hatalom arra, hogy ezen a legszelidebb névvel tapintatlannak mondható eljárása által, a vallás dolgában az egyházi szertartási külsőségre szerfelett sokat tartó helv. hitv. köznépet, mely igen meg fogja ő botránkoztatni. „Lőn is ez a dolog — ekként irja le a szemtanu borbély Csokonay József — a külső és belső előljáróságnak, s az egész népnek kicsinytől fogva nagyig, nagy és hallatos keserves zokogásával és sűrű könyhullatásával, látva Debreczennek részünkről való régi szép szabadságának és ekklézsiánknak utósó romlását és végső pusztulásra való jutását.“

Hála! örök hála a gondviselésnek! hogy azon vas idők a felvilágosodott szellemü II. József császár ideje, s az 1791: 26. t. cz. létrejötte után elmultak, s a fentérintett események ma már oly dolgokká lettek, melyeknek megtörténhetése csaknem a lehetlenség sorába számittatik.

Nagyon természetes volt, hogy a debreczeni ref. polgár sejditve vallásának üldözőbe vételét, ily izetlen eljárás folytán, még nagyobb szivóssággal és elszántsággal ragasz-

kodott ősei hitéhez. Nagy szerencse, hogy a fentebbiek észlelése miatt elszomorodott debreczeni ref. ember, soha de soha nem mutatta e miatt idegenkedését, az eseményekért épen nem okolható ártatlan róm. cath. testvérpolgártársai irányában. Sokat, igen sokat tehetett erre nézve azon kedvező körülmény is, hogy mind a két felekezet folytonosan oly lelkipásztorokkal volt megáldva, kik a kölcsönös testvéri szeretetben önmagok menvén hiveik előtt jó példával elő, a még netalán keletkezni akaró keserüséget is csirájában elfojtani törekedtek. Igy s csak igy történhetett az, hogy a két felekezet e városban a legszebb egyetértésben és békességben létezik. Engedje is a jóságos ég, hogy legyen ezentul is közöttük mindig állandó béke, kölcsönös felebaráti szeretet és szivélyes egyetértés, hogy lehessen boldog e város; vele együtt a magyar haza, és áldassék a koronás király!

II.

De felvesszük ismét fonalát az e korszakbeli események részletezésének.

Az 1712-dik évre királyi biztos közbejötte nélkül Debreczen városban népszónokul Csipkés Komáromy György, főbiróul pedig Diószegi Sámuel választatának el. Az 1713. év elején megtartandó városi tisztujitásra Meixner Antal Ferencz szepesi kamarai tanácsos lett kiküldetve. Ennek elnöklete alatt népszónokul Diószegi Sámuel, főbiróul Cs. Komáromy György elválasztatván; a bel- és kültanács többi tagjai pedig addigi állomásaikban megerősittetvén; a nevezett királyi biztos, felvilágositás adás végett következő kérdőpontokat terjesztette a városi előljáróság elé, ugymint: 1. Van-é a polgároknak panaszuk a biró és tanács ellen; nem bántalmaztatnak-é azok jogtalanul; kiszolgáltatik-é az igazság? 2. A város gazdászata miként kezeltetik, az árvák és kiskoruak ügyei mikép védetnek? hány ép s jókarban levő polgári ház, hány omladék és elpusztult van? s az elpusztultak miért nem épittetnek? Minő gond fordit-

tatik az utczák tisztántartására, s a tűzvész ellen minő óvószabályok vannak? 3. Amennyiben a városnak sok adóssága van, mennyi az? s miért, s mikor vétetett az föl? hova lett forditva? A város activ követeléseinek kezelői pontosan adnak-é számot, s a hátralékban levő adósok fel lettek-é tartozásaik beadására komolyan szólitva?

E kérdő pontokra következő felelet adatott, ugymint: az 1-sőre: A népnek nem lehet panasza, miután kinekkinek igaz mértékkel méretik az igazság, ugy hozván azt magával a hivatali esküveli kötelesség is. 2-dikra: A város gazdászata nagyrészben a bor- és sermérésből, és a városnak engedélyezett kiváltságok által biztositott vámjövedelmekből áll. Ezek kezelésére két hivatalnok, egyik a tanácsi rendből, másik a választott hites közönségből szokott állittatni. Az árvák és kiskoruak javai, e végre kinevezett külön tisztviselők által kezeltetnek. Polgárházak — melyek más királyi városok példájára olyanokul mondathatnának — nincsenek. A melyek vannak, azok most több, majd kevesebb számmal léteznek, mert mostanában igen sokan máshova költöztek. Ha a házak mind összeszámláltatnak, a kunyhókkal együtt = 800. Az omladékban levőket, szegénységök miatt, a lakosok nem ujithatják; az elpusztult telkeken lévők pedig épen semmi hasznuak. A tisztaság fentartására utczánként hivatalnokok rendelvék. Minthogy pedig a város lapályos és sáros, a hidak elromlottak, a fák elfogytak; igyekszik a város a hidakat helyreállittatni. Tűzvészkori óvóintézkedések már más izben elsoroltattak. 3-dikra: Tagadni nem lehet, hogy a város sok adóssággal van terhelve. Ezen adósságot törvényes kamatra a szepesi kamara engedelmével fel kellett szedni a zavaros időkben a városra rótt rendkivüli fizetések teljesitésére, átvonuló és szállásoló katonaság tartására, és a váradi várőrség részére adandó fizetésre, s egyéb más közszükségeknek, — melyek a nép rendes adójából teljesithetők nem voltak, — fedezésére. Ugy azokról, mint a város activ követeléseinek behajtásáról is rendes számadás vezettetik.

Ugyanezen 1713-dik év május havában nem kis kellemetlenséget okozott Debreczen város népének, Szabolcs vármegye közönsége által III. Károly királytól kieszközölt, s a szökevény jobbágyok kiadatását tárgyazó parancslevél, mely Debreczen város előljáróinak Lövey Sámuel szolgabiró és Krucsay János esküdt, mint törvényes bizonyság által kézbesittetvén, az ügy elintézése végett, nem sok idő mulva megjelent Debreczenben Zoltán Jodok szabolcsmegyei alispán is. Eddigelő az volt itt a szokás, hogy a jobbágyát kereső és visszakövetelő földes ur mellé, a városi főbiró hites szolgát adván, azzal kerestette ő fel a netalán itt rejtődző jobbágyot. Feltalálás esetében a letartóztatott jobbágy ellenében, ha örökös jogát az illető földes ur beigazolni képes volt; a kezébe kiszolgáltatott jobbágyot szabadon elvihette. Ez eljárás dívott akkor is, midőn Debreczen török hatalom alatt volt. Ez uttal is, utczánként a főbiró által tizedesek és tizházgazdák rendeltetvén ki; a megyei kiküldött alispán, felszólitás után sem adta mellékjök embereit, azt nyilvánitva, hogy ő megbizik a városi kiküldöttek eljárásában. Később azonban gáncsoskodott azok ellen, mintha nem hiven jártak volna el; Debreczen város előljárói ellenben az alispánnak azt hányták szemére, hogy a megye túlszigoru a szó alatti követelésében, a mennyiben oly egyént is — ki 70 év óta lakik Debreczenben — mint állitólagosan szökevény jobbágyot a kisvárdai tömlöczben tartóztatja le. Hasonló kellemetlen vitája volt Debreczen városnak Szathmár vármegyével is.

Elvégre e vitás ügyben 1713-dik évi október 18-kán gr. Pálffy János elnöklete alatt Kállóban országos bizottság ült össze, jelenlévén Szathmármegye részéről gr. Károlyi Sándor; Szabolcsmegye részéről Vay László és Zoltán Jodok; Biharmegye részéről Komáromy György és Baranyi Miklós; Debreczen város részéről Pósalaky János; Beregmegye részéről Bay Ferencz, Lónyay András és Görgei Imre. A bizottság azt végezte, hogy az 1703-dik év után szökött jobbágyok rövid uton, az 1703-dik év előtti időről szököttek pedig rendes uton vétethessenek vissza; ezentul

pedig a más jobbágyát elcsábitók annyiszor, amennyiszer 300 frtban marasztaltassanak el.

Ugyanezen 1713-dik évi október 16-ról az adószabályozás és némely nagyobb fontosságu ügyek elintézése végett legfelsőbb parancsra Nagy-Szombatban gr. Csáky Imre bibornok elnöklete alatt megtartandó concursusra gr. Csáky Zsigmond tárnokmester és Abauj vármegyei főispán, gr. Károlyi Sándor szathmármegyei, és Gersei Pető Mihály zemplénmegyei főispán, ugy Kassa, Lőcse és Debreczen szabad királyi városok is összehivattak.

Az 1714-dik évi tisztujitásra királyi biztosul szepesi kamarai tanácsos gr. Brankovics István küldetvén ki, ennek elnöklete alatt népszónokul Cs. Komáromy György, főbiróul pedig Diószegi Sámuel választatának. A nevezett kir. biztos által ezuttal feleletre kiadott kérdések im ezek voltak: 1. A mult évi biztosi eljárás óta minő hasznos intézkedések tétettek az előljárók által? 2. Hány egyház s hány imaház van? s mi alapból tartatnak föl az egyházi épületek? milyen azoknak alkata, szervezete. a lelkipásztorok és iskolatanitók honnan és mennyi fizetést kapnak? Az istenitisztelet szorgalommal gyakoroltatik-é? A városi tisztviselőknek mennyi a fizetése? 3. Hány kóroda van, s mi annak kezelési módja? 4. A kiskoru árvák vagyonkezelés módja milyen? 5. A városi közgazdászat minő lábon áll? 6. Minő javai, s minő bevételei vannak a városnak? Adott-é el, vagy zálogositott-é valamit a város a közelebbi lázadás (igy) alatt? 7. Mi az adókivetés és katonaszállásolás módszere? 8. Hány ház van? 9. Mennyi az adóhátrálék? 10. Mikor szedetett az adóság? 11. A mult rebellio idején mennyi fegyveres embert állitott a város évenként? 12. Az igazság kiszolgáltatásában minő az eljárás? 13. A tisztviselők adnak-é számot hivatali eljárásukról? 14. Javult-é a város állapota a mult év óta? 15. Vannak-é tűzoltó szerek? 16. Minő gond van a tisztaságra? 17. Miért nincs a város körülkeritve kőfallal? 18. Van-é a harminczados ellen panasz? 19. Van-é a mértékek vizsgálására kellő gond?

Az e kérdésre adott feleletek közzül az eddig még elő nem fordultakat im ezekben közöljük. A 2-dikra. A lakosok a harminczadoson kivül mind helv. hitvallásuak, s azoknak a 12 oszlopon álló egy templomon kivül van a városon belől egy más alacsony ház-alaku imaházuk is, kistemplom névvel. A lelkipásztorok és professorok évi fizetése 220 frt, bor- és buza-mennyiség, továbbá a keresztelésből, esketésből s halott temetésből és illetőleg tanitásdíjból való járulék. 3-dikra. Egy külkóroda van, s mellette imaház, az ott ápoltak alamizsnából táplálkoznak. 6-dikra. A szováti és sámsoni részbirtokon kivül — melyeknek lakosai vékony censust és kilenczedet fizetnek — más tulajdonjogu birtoka a városnak nincsen. A puszták zálog-czimen birtokoltatnak. 7-dikre. Az adózás aránylag van a lakosokra kivetve. 8-dikra. Nincsenek itt — mint más kir. városokban — egész, fél és negyed házak, sem azok terméskövekből nem alkottattak, hanem részint téglából, részint fából, — a csupa fából valók jobbak, a kisebbszerüek romladozók, szalmával és zsindellel fedvék, háznévre sem érdemesek, s inkább kunyhóknak mondhatók. A polgárok és lakosok számát meghatározni szabatosan nem lehet, mivel eddig a beköltözés szabad volt, de mostanában a folyamban lévő jobbágy-visszakövetelés miatt, sokan féltökben az itt lakók közül békésb tájakra elköltöztek. 9-dikre. Adóságokat a lefolyt zavargások miatt kellett szedni. 10-dikre. A terhek mennyisége külön mutattatik be. (Ezt nem találtuk föl). 11-dikre. Fegyveres emberek kiállitása a közelebbi forradalomban tőlünk nem követeltetett; de a helyett, csaknem elviselhetlen adózásokat kelle teljesitnünk. 12-dikre. Hogy az igazság lelkiösmeretesen szolgáltatik ki; onnan is kitetszik, hogy jelenben is üresek a börtönök, és semmi rabok nincsenek. — 13-dikra. A számadás minden év végén megtörténik. — 14-dikre. Nemhogy javult volna, de sőt hátraesett a város népének állapota; a folytonos katonatartás és átköltöző hadak szállitása miatt a város népe a szántás-vetésben gátoltatik; a sok adót a folytonos silány földtermés miatt a

nép nem birja; sokan boldogabb helyekre elköltözének, s igy tehát csak romlott a nép vagyoni állása. 17-dikre. Habár a kőfalkerités dísze volna is a királyi városoknak; ezt azonban itt teljesedésbe vennie a zavargós időkben elszegényedett népnek nem lehetett. 18-dikra. Semmi panasz a harminczados ellen, mert a nép folytonosan figyelmeztetik a kihágások elkerülésére. 19-dikre. A mértékekre van gond, a kihágást elkövetők szigoruan fenyittetnek.

Az 1714-dik novemb. 14-kén Pozsonyba országgyülésre küldött követek 26,000 frtban alkudták ki, hogy a következő télen és jövő nyáron a katonai beszállásolásoktól fölmentessék a város; az átutazó katonaság beszállásolásától a mentesség meg nem adatván.

Ugyanezen 1714-dik év novemb. 13-dika arról lett emlékezetes Debreczen város évkönyveiben, hogy svéd király XII. Károly — ki mint közösen tudva van, pultavai vesztett csatája után huzamosb ideig tartózkodott volt török földön — hazafelé sietése közben e várost is incognito utjába ejtette, s a nélkül, hogy a város népe által örömest teljesitett, s fényes állásához méltó pompát és udvarlást elfogadta volna, haditiszti egyszerü öltözetében akkori főbiró Diószegi Sámuel szécsényi-utczai (most váradi Szabó) házában megszállva, itteni rövid tartózkodásának legtöbb perczét, a főbiró s tanácsbeliek, papok és professorokkali kedélyes társalgásban töltötte el, s alig hogy magát eddigi fáradalmaiból kissé kipihente; utját — ugy, mint eddig is tevé — lóháton folytatva, néhány haditiszt és lovász kiséretében tova sietett, s ő utánna hátramaradott cancellárja báró Müller, néhány nap mulva t. i. novemb. 24-kén szinte Debreczenen keresztül utazott hazafelé.

Az 1715-dik évi városi tisztujitásra Gyöngyösi Gábor szepesi kamarai titkár küldetvén királyi biztosul; ennek elnöklete alatt népszónokul Diószegi Sámuel, főbiróul pedig Csipkés Komáromy György választatának. — Ugyanezen 1715-dik év novemb. 24-dikéről ezt olvassuk a városi évkönyvbe beirva: „Gróf Károlyi Sándor ur ő excja

asztalára conferáltatnak 50 cseber borok; ha meg nem szolgálja is, ne ártson!"

III.

Közösen tudva van, mikép az 1687, 1715. és 1723. évi országgyüléseket az összes magyar hazára nézve a felséges uralkodóház jogainak örökösödési rendének megállapitása, s a két utóbbit különösebben a közigazgatás és törvénykezés rendezése emelte a lényegesb hongyülések sorába. De azt, hogy Debreczen városra nézve miért lett az 1715. és 1723-dik évi országgyülés emlékezetessé? e szakaszban mi adandjuk elő.

Mit I. József király, részint a fölkelési mozgalmak, részint a pestises idők miatt nem érhetett meg, hogy a magyarhaza bonyolódásnak indult ügyeit országgyülésen rendezhesse; azt III. Károly király vette teljesedésbe. Mindjárt a szathmári békeegyezmény létesülése után 1712-dik évben hongyülésre hivta össze az országos rendeket. A koronázás azonban 1712. május 22-kén alig történhetett meg; már is a pestistőli félelem miatt el kellett az országgyülésnek oszlania. Az 1714-dik év október 10-dik napjára hirdettetvén uj országgyülés; Debreczen város e hongyülésen Diószegi Sámuel és Lévai István követei által képviselteté magát. Mellőzvén itten az 1715-dik évi országgyülés egyéb törvényczikkeit, szoritkozunk egyedül a 108-dik törvényczikkre. Habár még 1693-dik évben április 11-kén nyert diploma által lett is Debreczen a királyi városok sorába emelve; arra azonban, hogy országgyülésen is üléssel és szavazattal birhasson, hazánk alkotmányos sarktörvényeinél fogva az országos rendek beleegyezése, és Debreczennek mint szab. kir. városnak beczikkelyezése is mulhatlanul megkivántatott. Az 1715: 108. t. cz. által épen az lett elérve. Azon törvényczikk tartalma ekként hangzik: „Miután Debreczen városnak érdemei és különböző háborus időkben és sok alkalommal teljesitett szolgálatai oly nyilvánvalók, sőt ő királyi felsége előtt is annyira

kedvesek, hogy ugyanazon várost az ő kegyelmessége szerint, valamint már előbb, ugy közelebb is a Leopoldféle kegyelmes diploma erejénél fogva a többi szabad és királyi városok sorába bevenni méltóztatott volna; annálfogva ő felsége kegyelmes jóváhagyásából az országos karok és rendek is beleegyeznek, hogy ugyanazon Debreczen város Magyarország és ahoz kapcsolt részek többi városai közé (oly feltét alatt azonban, hogy catholicus parochialis egyház felépitése végett, és szent Ferenczrendi atyák társházául helyet jelöljenek ki) ismét besoroztassék, és királyi várost megillető és a fentebb hivatolt diplomában bővebben elsorolt minden szabadságban és előjogokban megtartassék; és hogy ezeknek folytán az ország többi karai és rendei között üléssel és szavazattal birhasson."

E törvényczikk tartalmának ily szerkezetbeni keletkezését röviden megérintjük. A mint az 1712-dik évben megkezdett és 1715-dik évben végződött országgyülés folyama alatt a karok és rendek tábláján Debreczen városnak, mint ilyennek beczikkelyezése kérdésbe jött; ezen ügy a nevezett táblán — a nélkül, hogy a fent érintett záradéknak még csak eszméje is előfordult volna — könnyen keresztül ment. Midőn azonban a szóban forgó ügy a főrendek táblájához áttétetvén, az, ottan vitatás tárgyává lőn: a róm. cath. főpapok, különösen gr. Csáky Imre kalocsai érsek, s egyszersmind váradi püspöki helytartó és bibornok sürgetésére a beczikkelyezés kérdése a fent látható záradéknak világos beillesztésétől tétetett függővé. Visszaküldetvén tehát a kipótlandók pótlása végett az ügy a karok és rendek táblájához; ez ügynek ott ismétli vitatása alkalmával Debreczen város jelen volt követei a záradék beillesztése ellen, részint azért, mert arról a Leopoldféle diplomában nincsen említés, részint pedig azon okból is tiltakoztak,*) mert ilyesmi más városoknak királyi várossá beczikkelyezésénél szokatlan, és soha elő nem fordul. Fölemliték e követek továbbá azt is, hogy levén or-

*) Városi magánlevéltár, kisebb r. okmánygyüjtemény 987. sz.

országos törvény, mely a királyi városokban minden bevett keresztyén vallás szabad gyakorlását parancsolja; mihelyest Debreczenben oly számmal fognak róm. catholicusok lenni, hogy részökre templom szükségeltetik; záradék nélkül is kötelessége leend a városnak templom helyiség kimutatása. Mindez érvelés azonban mitsem használt, sőt a záradék beillesztéséhez a főrendi tábla annyival is inkább ragaszkodott, mert gr. Csáky Imre állitása szerint, különben is ő már Cs. Komáromy Györgynek idevonatkozó igéretét is birja. Ezt ugyan maga Komáromy György tagadta; de a városi követek is — noha siker nélkül — nyilvánitták, hogy Komáromy Györgynek, mint nem Debreczen város, hanem Biharmegye országgyülési követének ilyesmit igérnie jogában sem állott. Elég az hozzá, hogy a záradék megmaradott, s igy alakult aztán a 108. t. cz. törvénynyé. Sőt gr. Csáky Imre még többet is kisértett meg. T. i. midőn már országos vegyes ülésben az összes rendek a törvényczikk fogalmazásában közösen megállapodának; mielőtt a törvényterv királyi szentesités alá felterjesztetett volna, Debreczen városnak dézmaadási kötelezettségét is be akarta a nevezett főpap illesztetni; de már e szándékát — mert az ellen is erélyesen tiltakozó városi követeket az országos rendek nagy többsége is pártfogásába vevé — végre nem hajthatta.*) Ugyanezen 1715: 109. t. cz. 2-dik §-sa Debreczent, a tárnokmester birói hatósága alá helyezte.

Debreczen városnak a szabad királyi városok sorába beczikkelyezése megtörténvén; ez alkalomból a városi előljáróság az összes nép nevében a felséges uralkodóhoz 1715-dik évi április 8-kán fölterjesztett iratában hű alattvalói legalázatosb köszönetét nyilvánitva, az udvari konyha szükségleteire 100 hizott vágó ökröt ajánlott föl; esedezvén, hogy az uralkodó felség, ezen ajánlatot, mint a városi közönség legmélyebb hálájának csekély jelét elfogadni kegyelmesen méltóztassék.**)

*) Városi magánlevéltár, kisebb r. okmánygyüjtemény 1052. sz.
**) Városi magánlevéltár, kisebb r. okmánygyüjtemény 1085. sz

Az 1715-dik évi országgyülés berekesztése után nemsokára gr. Csáky Imre bibornok s váradi püspök által legfelsőbb helyre beadott azon panaszos előterjesztésre, hogy sem az ő lelkiekben helytartója által szelidebb módon eszközlött sürgetésének, sem pedig az ország főbbrendei közül némelyek által közbevetett azon intézkedésnek, — miszerint az 1715: 108. t. cz. záradéka foganatba vétessék — Debreczen város részéről, mind eddig elég nem tétetett volna; de sőt az előljáróság most is a már ismeretes kifogásokkal s legfelsőbb helyre intézett, s a záradék teljesitésének elhalasztó engedélyezését tartalmazó folyamodással mentegetődznék; leérkezett 1716-dik márt. 22-kén Bécsből kelt legfelsőbb parancs, melyben kijelentetvén, hogy miután a városi telfolyamodványban felhordott mentségek és halasztást kérvényező okok már a közelebbi országgyülési rendek előtt is megfordultak, de azok ott elfogadhatóknak nem találtattak volna; annálfogva szigoruan parancsoltatik, hogy a város a záradék értelméhez képest, ugy a catholica egyház, plebánia és iskola részére, valamint a Ferenczrendi atyák számára is a parancs megérkezte után azonnal illő helyiséget kimutatni, és eddig sokszorosan tanusitott alattvalói hűségét ez uttal is bebizonyitni tartsa szoros kötelességének.*)

E legfelsőbb parancsnak engedelmeskedő városi előljáróság a helyiségeket azonnal kimutatta, melyet midőn fent nevezett bibornok vicariusa Kebel Mihály váradi kanonok és kis prépost, mind helyiség, mind térmennyiség tekintetében alkalmasnak vélte és helybenhagyta; Bakó János váradi nagy prépost pedig épen ellenkezőleg alkalmatlannak nyilvánitotta volna; 1716-dik évi szeptember havában váradi várparancsnok báró Salzer, továbbá ugyancsak váradi főpénztárnok Májerhoffer és élelmi biztos Ruprecht legfelsőbb parancsra Váradról Debreczenbe, a helyszinére a róm. cath. egyház, parochia és mellékletei részére kimutatott helyek és telkek megszemlélésére átjöttek.

*) Városi magánlevéltár, kisebb r. okmánygyüjtemény 1089. sz.

A szemlebirák a mérnöki rajz szerint szélességben is 40, hosszaságban is 40 öl telket Sz.-Annautcza déli oldalán való szegleten, hol a templom részére a helyiség kimutatva lőn, fölmérették, kiczövekeltették, s a bibornok váradi püspöknek, jelentésöket a helyiség alkalmas volta iránt beadták; minek folytán október 1-ső napján Bakó János, Páter László, Fickl Herscher és Trencsényi Ferencz, mint Váradról kiküldöttek, a városi előljáróságot értesitvén a felől, hogy a bibornok a helyet, mint alkalmast elfogadandja: ennek következtében Tikos István, Komáromi István, Szabó György és Bernáth István jelöltettek ki a város részéről, a kiczövekelt helyiségnek a róm. cath. egyház részérei átadásra. Fölállván ekkint Debreczenben a róm. cath. egyház, 1716-dik év november 16-kán lipóczi Keczer István váradi kanonok lőn gr. Csáky Imre bibornok, kalocsai érsek s váradi püspöki helytartó által debreczeni róm. cath. első lelkészül küldve,*) s a legelső urnapi körmenetet 1717. évben maga a bibornok, két század kiállitott katonaság tisztelgő lődözései mellett a vidék összefutott roppant népessége jelenlétében teljes ünnepélylyel vezette. Itt jegyezzük meg egybefüggés kedvéért, hogy miután mind az első, mind a második plebános t. i. Keczer István és Návoy János rendes lakásukat többire Nagy-Váradon tartották volna; már 1724-dik évben az itteni lelkészetet segédképen Elek és István nevü piárista atyák teljesitették. Az 1730. évben pedig a plebániai hivatalnak világi papok által betöltése teljesen elmaradván,**) az itteni róm. cath. egyház rendes lelkipásztora, mindenkor az itteni kegyes tanitórendü atyák főnöke volt, egészen 1807-dik évig. Ekkor legfelsőbb parancsra, a róm. cath. iskolai ügynek vezetése a piáristáknál meghagyatván; a lelkészet, egyikére ruháztatott a nagyváradi latin szertartásu róm. cath. káptalanbeli kanonokoknak, ki egyszersmind szent László magyar király kisprépostságát is viseli. Ily minőségben legelőször Mol-

*) Gánóczy: Episcopi váradienses fide diplomatica concinnati, Viennae. 1776. 392. l.

**) Gánóczy jelzett műve 396. l.

nár József, elébbi időben zilahi parochus és közép-szolnoki alesperes lett debreczeni parochussá. Ennek itt elholta után 1824-dik évben Kovács Miklós következett. Ez 1826-ik évben erdélyi püspökségre emeltetvén; Kricstalusi Ferencz lett debreczeni plebánus. Ez 1836-dik évben itt elhalván; utódává Sipos József leve — kit 1838-dik évben Molnár Péter követett. Ennek 1852-dik évben váradi őrkanonokságra áttételével Húzly Károly lett debreczeni parochussá.

A mi a róm. catholicum templomot illeti, ezt Szent-Anna tiszteletére a piárista atyák lakásához ragasztva, épittette gr. Csáky Imre bibornok, kinek hamvai ugyanezen egyház alatti boltüregben pihennek. Az alapkő 1721-dik évi Szent-Anna napján, Kebel Mihály kisprépost s nagyváradi kanonok által mint a ki a Rómába pápa választásra eltávozott bibornok gr. Csáky Imre által különösen volt e működésre fölhatalmazva — tétetett le. A felépült templom, 1746-dik év junius 5-kén szentháromság vasárnapján szenteltetett föl, akkori váradi püspök gr. Csáky Miklós által. Van e templomban 7 óltár; ugymint Szent-Annáé, szent háromságé, szeplőtlenül fogantatott szent szűzé, Nepomuk szent Jánosé, Calasantius szent Józsefé, és a szent családé. Az oszlopokon következő képek függesztvék föl: Szűz Máriáé, szent Józsefé, szent Flóriáné. A falakon az egyház hajóján szent Norbert, szent Ferencz és boldogságos Waldburga képei láthatók. A templom főbejárásaul szolgáló kétfelé nyiló nagy ajtó fölibe a gr. Csáky család czimere, ime következő sorokkal együtt van kőbe vésve: „Centenis sexaginta octo annis, orthodoxae catholicae religionis pietate Debrecino rejecta, nunc vero exigente industria Emerici Cardinalis Csáky rursus reducta sanctiusque inclarescente, pia ejusdem liberalitate exstructa fuit haec eminens ecclesia, religiosis regularibusque scholis piis nuncupatis.“ (Az igaz hitü cath. vallás gyakorlata 168 éven át levén számüzve Debreczenből, most pedig bibornok Csáky Imre sike-

res törekvése által visszahozatva és szentebbül fölujulva, ugyan annak kegyes adakozásából épittetett e kitünő egyház, a kegyes tanitórendi szerzetesek számára).

A kettős toronynak — mely az elébb kisdedszerü egyes fatorony helyett 1834-dik évben emeltetett volt — egyikében magánállólag függ a néhai Tágen János nagyváradi l. sz. nagyprépost költségén (7754 frt 42 kr vcz.) Eberhard pesti harangművész által készitett 4370 font nagyságu harang. A másik toronyban függ három harang. A közbülső néhai Vincze Györgyné, született Rácz asszony költségén 2178 és ¾ font nagyságu. A harmadik harang 1345 font, a negyedik 715¾ font. Az első (legnagyobb) harang Nepomuk szent János, a második szent Anna, a harmadik salesi szent Ferencz, a negyedik calasanti szent József nevéről czimezve, mindegyik az illető szentnek ábrájával díszeskedik. Az ötödiket, vagy is a lélekharangot, mely 53 fontot nyom, készittette herczeg Hohenzoller, lovas kapitány a Koburg nevét viselő dzsidás ezredből.

Egyházi anyakönyvei a róm. cath. egyháznak 1718. év óta léteznek. Egyházi védjogot ő cs. kir. Felsége gyakorolja, a kegyuri teljesitendők a helybeli városi előljáróságra ruháztattak.

A már fölhivott 1715: 108. t cz. által Debreczennek a szab. kir. városok közé fölvétele azon világos záradékhoz is levén kötve, hogy szent Ferenczi szerzetesek részére is kolostori helyiség méressék ki; a törvény hozatalát követő évben 1716-ban a nevezett szerzetesek Debreczenben a bibornok váradi püspök által letelepittettek. De minthogy a számukra kimért helyiség nem a város közepén, hanem annak széle felé lőn kimérve; a szerzetesek 1727-dik évben a m. kir. helytartótanácshoz folyamodtak. Ennek folytán gr. Csáky Imre bibornok, mint egyszersmind biharmegyei főispán is, lőn a panasz körülményeinek felismerése végett kiküldve. Ez, a helyet csakugyan a panasz-kitételek szerintinek találta, azt jelentvén, hogy a hely, mely a város árkához közel esik, igen alkalmatlan, a vásár központjától messze fekszik, sáros időben hozzáférkezhetlen, a lelki-

pásztorkodásra nem alkalmas, azon kivül per alatt is van. A városiaknak e szerzetesekkeli folytonos viszályát végre II. József császárnak e szerzetet eltörlő intézkedése szüntette meg.

Nem véltük helyén kivül lenni, a seraphi Ferenczrendü szerzeteseknek e korszakban Debreczenben időzésök alatti statistikai ismertetését következőkben közölni: A szerzet rendesen 9 tagból állott. Főnökei (superior) a következők voltak: 1716—17-ik évben Sárközi Innocent. 1718: Paulovics Ambrus. 1719: Puskás Pál. 1720: Harangozó Bonaventura. 1721: Horvát Bernát. 1722: Tuchinszky Miklós. 1723: Szintó Athanáz. 1724—27: Andrásesik Imre. 1727—29: Sebestini Márton. 1730—35: Terenyei Capistran. 1736—40: László Pál. 1740—44: Palicsevics Zsigmond. 1744—49: Peverelli Constant. 1750—55: Győri Ferencz. 1755—60: Tarnóczi László. 1761—62: Kassai Imre. 1763—65: Olasz Remigius. 1769—70: Fischer István. 1771: Doroszlai Felicián. 1772: Hihalmi Athanáz. 1773: Mándi Miklós. 1774—75: Szombathelyi Ferencz. 1776: Győri Dénes 1777: Major Dénes. 1778: Palichovics Zsigmond. 1779—82: Martsek János. 1783: Szovai Imre. 1784: Hihalmi Athanáz. 1785—86: Potyondy Ábrahám. 1787—88: Kozma Innocent. Ugyanez utóbbi, tartá itt a nevezett szerzetesrend részéről legutósó magyar predikátióját, midőn II. József császár rendeletéből a több szerzetesrendek között a seraphi Ferenczrendüek debreczeni társháza is föloszlattatott; a szerzetesek elbúcsúztak és elmentek Debreczenből 1788-dik évi márt. 23-kán, épen husvét első napján.

De ideje, hogy tisztelt olvasóinknak beváltsuk azon igéretünket is felelettel, miért leve Debreczenre nézve az 1723-dik évi országgyülés különösebben érdekes. E most jelzett országgyülésen rendszeresittetvén azon királyi curia, mely némi szüneteléssel 1869-dik évi junius 1-ső napjáig a hétszemélyes Táblából s királyi itélő Táblából állott volt; eddig az ország négy kerületében járó-kelő bíróságkép működött itélőmesterek is oda rendeltettek be,

s az 1723-dik év előtt divatozott protonotariale forum beszüntettetett; s eddigelő az itélő-mesterek biráskodása elé tartozó perek ellátására az ország négy kerületében kerületi táblák nevezete alatt uj törvényszékek állittattak fel: Kőszegen, Nagy-Szombatban, Eperjesen és Váradon. Alig kezdette azonban meg működését az 1723: 30. t. cz. által Nagy-Váradon létesitett tiszántúli kerületi tábla, ez, az 1725-dik évben, gr. Csáky Imre bibornok közreműködése folytán, Debreczenbe telepittetett át, az áthelyezés czéljául a folyamodványban felhozatott az is, „ut Calvinianae haeresi fraenos aliqua parte injiceret, et pauculi illi catholici, qui ibidem (Debreczenben) latitabant potius quam habitabant ad quos confugere, et scelerati quos timere debeant habere possint.*)

Idevonatkozólag fel van jegyezve a városi évkönyvekben, hogy 1725-dik évi február 25-dik napjáról közgyülésben olvastatott a dicasterialis tábla elnökségének levele, melyben az a Táblának Váradról Debreczenbe legfelsőbb parancsra áthelyezését tudatván; felszólitja a városi előljáróságot, hogy ez, helyiségekről gondoskodjék. Az áthelyezést elrendelő parancs a m. kir. Helytartótanács utján is levén már az előljárósággal közölve; irásbeli válasz helyett, a kerületi táblai elnökség, városi küldött által lett értesitve, ily képen: „közönséges alkalmatosságaink nincsenek, senki házát el nem vehetjük, hanem a mely becsületes embereknek valamire való alkalmatosságuk lenne, munkálkodni fogunk magunk is benne, azonban az illető urak e részben maguk is serénykedjenek. Közhirré lesz téve minden utczában, hogyha kinek illő bérért kedve lend házát kiadni, azt a tanácsnál irásba jelentse.“

Egyébiránt a táblaház egyelőre a czeglédutczai Dobozyféle házban (most Bészler-ház) talált szállást; miglen később a vargautczán létező árvatartó háznál lelte az fel állandóbb telepét.

Ezen tiszántúli kerületi tábla ülése Nagy-Váradon

*) Palugyai I. Magyarország története legujabb leirása, Pest 1853. II. kötet 391. l.

1724-dik év márt. 27-kén gr. Szentiványi József elnöklete alatt nyilt volt meg. Ugyanaz III. Károly királynak 1725. évi január 30-dik napjáról kelt parancsánál fogva Debreczenbe rendeltetvén áthelyeztetni; Nagy-Váradon utósó ülését 1725-dik évi február 26-dik napján tartotta meg. Debreczenben ülését megnyitotta 1725-dik év márt. 2-án; utósó ülését (e korszakban) Debreczenben tartotta 1849. junius 12-dik napján.

Helyszüke miatt ha egyebet nem, de legalább ezen tiszántúli kerületi tábla e korszakbeli elnökeinek névsorát, azok kedveért, kiket e tárgy érdekel — ime itt közöljük: Elnök 1724-dik évben gr. Szentiványi József. 1727: báró ifjabb Perényi Imre. 1731: báró Gillányi György. 1735: báró Perényi János. 1747: báró Horváth Imre. 1771: Kállay János (ez 1778-dik évben grófi méltóságra emeltetett). 1779: Pongrácz László. 1790: Okolicsányi Farkas. 1806: báró Perényi István. 1810: Ibrányi Farkas. 1820: Szentiványi József. 1827: Lányi Imre. 1838: Pálffy József. 1841: Sombory Imre. 1845: Uray Bálint. 1848: Papszász József.

IV.

De hogy történelmünk folyamán magunkat mennyire lehet, időrendhez tartsuk; az 1716-dik évre visszatekintve, megjegyezzük, hogy azon évben biztos nem levén, népszónokul Diószegi Sámuel, főbiróul pedig Cs. Komáromy György választatának el. Az 1717-dik évben királyi biztosul báró Viechter János szepesi kamarai tanácsos küldetvén ki; ennek vezetése alatt népszónokul Pósalaky János, főbiróul pedig Cs. Komáromy György választatának. — Ugyanezen biztos által következő kérdő, s illetőleg értesitő pontok lettek a városi előljárósághoz intézve: 1. Isten tiszteletre s vallásosság emelésére van-e kellő intézkedés? 2. Az egyszer elválasztott városi előljárók önkényileg el ne mozdittassanak, az időközileg meghaltak nevei feljelentessenek. 3. Engedelmes-e a város népe az előljáróság iránt? 4. Ezentul a beltanácsi rendből polgármester

czimmel, a gazdászati ügyek vezetésére egy tanácsnok választandó, s annak hivatali rangja mindjárt a főbiró után leend. 5. Ezentul a népszónoki állomásra csak communitásbeli (nem pedig beltanácsi) tagok közül fog a kijelölés történni. 6. A városi tisztviselők évi fizetésének szabályozása iránt a szepesi kamara már tett ő Felségéhez fölterjesztést, és az iránti legfelsőbb intézkedés közelebbi időkben várható. 7. A pénztárnokok számadásai megvizsgáltattak-é? 8. Adó kivetés igazságosan történik-é? 9. A kegyes hagyományok illő helyökre fordittatnak-é? 10. A házak állománya mennyi? 11. A házak felépitésére van-e forditva gond? 12. Mértékek, 13. Törvénykezés jól kezeltetnek-é? 14. Hány lelkész s hány iskolatanitó van, és honnan tartatnak fel? 15. Közadósság mennyi?

Az e pontokra adott felvilágositásból tudjuk, hogy az 1717-dik évben 922 ház volt Debreczenben; valamint azt is, hogy a leérkezett legfelsőbb rendeletnél fogva a városi tisztviselők fizetése és napdija ekkint lett szabályozva: Főbiró évi fizetése 200 frt. Népszónoké és tanácsnokoké fejenkint 100 frt. Beltanácsbeli pénztárnoké 60 frt. Kültanácsbeli pénztárnoké, épitőmesteré, pálinkainspectoré, serbiróé, gyógyszertár-felügyelőé, adószedőé, magtárnoké, vásárbiróé, tiszti ügyvédé, fejenkint 20 frt. Városgazdáé 60 frt. Borbiróé 40 frt. Kardosháznál borinspectoré 60 frt. Vámszedőé 30 frt. Pusztabiróé 12 frt. Erdőmesteré 12 frt. Épittetőbiztosé 12 frt. Városi jegyzőé 150 frt. Napdij gyanánt a város közelében utazó tisztviselőnek 30 kr. Kassára menendő tisztviselőnek 2 frt. Bécsbe menendőnek 3 frt.

Az 1717-dik év tavaszán gr. Károlyi Sándor Bécsből leérkezvén, parancsolja, hogy mind a keresztyénség ellenségének a tatároknak az országba betörési szándéka ellen, mind pedig a kint levő exsuláns magyarok által támasztható zendülés eltávoztatása végett szigoru rendelések tétessenek; a kapukon magok a polgárok őrködjenek, s azokra esküttemberek vigyázzanak fel; az utlevél nélkül járók pedig letartóztassanak. Ugyanazon év augusztus havában, a tatár jöttének hirére gr. Károlyi Sándor paran-

csolatjára 100 alkalmas lovas katona állittatott ki. Az 1717-dik év augusztus 28—29-dik napjairól a városi évkönyvbe ezt találjuk bejegyezve: „Nehány ezer tatár holmi gyülevész oláhsággal Moldvából a beszterczei passuson Erdélybe ütvén, magát a Lapos vidékén keresztül Szathmár-, Bereg- és Ugocsavármegyékben vette ki, a holott is nagy rablást, égetést és pusztitást tett, sok ezer keresztyén léleknek fogságba és keserves rabságba vitelével. — Melynek hirét mi is meghallván, mind szélylyel, ki hová lát, szaladtunk városostul. A szegénységben ugyan maradott itthon, találtattak is olyanok, kik lepedőket tettek ki, megértvén, hogy azon pogányság a mármarosi passuson kifelé vette utját.“ Diebus 2. 3. 4. septembris. „Vissza s hazaszáll a város népe, kivált kik távolabb nem futottak vala, főkép midőn megértették, hogy a számtalan rabokkal elvonuló pogányságot Bagossy László nehányad magával éjszaka hálásán megütvén; a mieink annyira megrettenték a pogányságot, menvén a Murzák sátoráig, hogy ki mint szaladhatott, szaladott. Az alatt ezerig való rabok szabadultak s fótonkint jöttek vissza. Világosodva pedig s kitetszvén, hogy ezen lármát mintegy ötvenen csinálták volna; megütik a mieinket, el is ejtenek közülök a tatárok sok jó katonákat. Mi polgártársaink közül is Szathmári Ferenczczel többen dicséretesen vitézkedtenek azon actioban.“ Die 7-a sept. „Hir hallatik, mintha a Karikánál*) pogányság létezett volna; ehez képest a város népe fegyverre kap, nem bizván a futáshoz. De azon tájra kiküldött embereink azt hozván hirül, hogy csak Erdély szélebeli kereskedő oláhok szállottanak ott meg éjszaka felesen, s azok tüzeltenek, mi is megcsillapodtunk.“ Die 11. 7-bris 1717. „Kecskeméthy András ur méltóságos generalis Károlyi Sándor ur excja parancsából éjjel 11 órakor sietős levelekkel felséges Eugen herczeghez, az armadára Zemlinbe expediáltatik, aradi, temesvári, pancsovai és nándorfehérvári generalis comendánsok assistentiája mellett, a

*) Hegyszoros a Szilágyságban.

mint mehet éjjel, nappal menjen, kérvén, hogy e nyomorult földnek megmaradására, s az ellenségtől való szünteleni félelemtől s rettegéstől megszabaditására és csendesitésére méltóztassék kegyelmesen valamely hadat commendirozni. Utasitásába adatott, hogy midőn a méltóságoknál megfordul; e ns. város részéről tegyen ajánlást kedveskedésünk s közelebb való udvarlásunk iránt. Különösen méltóztassék pártolni, hogy a katonaságnak közelgető téli elhelyezése alkalmával legyen könnyitésünk, és csak tehetségünkhöz képest terheltessünk." Szeptember 13-án. „Mlgos generalis comendans Salzer Eő Excja levele olvastatik, melyben irja ujabban, hogy a pogányság gyülekezik Moldvából betörésre. Azért javallja, hogy a várost szükségkép obvallálni kellessék, magunk óltalmára is; de netalán a környékségbelieknek is bátorság adatik itt, azok megvonhatják magukat; jóllehet 5 regement vagyon Vásárhelynél Erdélyben, de mindenfelé nem érkezik. Azért végeztetik: Körülsánczoltassék a város, minél jobban lehet, ily képen: 1. Utczánkint a város árka elosztassék, s annakutánna mind polgárokra, mind lakosokra, kinek kinek tehetségéhez képest, aránylag lépés számra osztassék fel. 2. Mindenütt tanácsbeliek legyenek jelen, s ők adjanak irányt a munkálódásban. 3. Utczagyüléseken vettessék ki mindenkire a teher. 4. Egyéb mérnök nem levén, Landik János patikárus mérje ki a kapuk állását." Die 19. sept. „Kecskeméti András notárius megérkezik, s referálja, hogy Arad előtt találta Martigni generalist, ki errefelé volt utban, de contramandaltatva, Lippafelé vette utját. Eugen herczeg pedig azt felelte, hogy az ottani hadakat szétbontani nem lehetvén, Károlyi Sándorhoz utasitás ment volt hadak összegyüjtése végett." Die eodem. „Baranyi Mihály expediáltatik Aradra; Dányádi János és Kecskeméti András pedig az armadára Zemlinbe Eugen herczeghez illő ajándékokkal; s ők 14-a octobris visszajövén, hirül hozták, hogy Eugen herczeg a tokaji ausbruchot elfogadta, a több tőtisztek is kedvesen vették. Igérték pártfogásokat és okt. 27-kén négy compánia katonaság be is szállott városunk-

ba.“ A háborus idők miatt kóborló sok rosz embertőli félelem miatt a város kapuinál, kisajtóknál nappal két-két ember vigyázott, éjjel pedig a kapuk a takarodó harangozás után bezáratván, a kulcsok esküdt emberek kezénél tartattak.

Az 1718-dik, valamint 1719-dik évi időszakban is királyi biztos közbejötte nélkül, népszónokul Pósalaky János, főbiróul Cs. Komáromy György választatának el. Ugyancsak az 1718-dik év január 1-ső napjáról az van beirva a városi évkönyvbe, hogy lipóczi Keczer István helybeli plébános a városi előljárósághoz intézett beadványában leirván, miszerint az innét 160 s nehány évig számkivetésben volt plébánia, miután országtörvényeinél fogva ide behelyeztetett volna; kéri 1-ször, hogy ha nem is Istenért, de legalább a szintén cath. vallást követő királyért, egy vagy két róm. catholicus vétessék be a tanácsba, s ez által magát a városi előljáróság hű alattvalónak bizonyitsa. 2. Kér egész stolát. 3. Kéri mindazon ingó s ingatlan javaknak, melyek hajdan a róm. cath. plébániához tartoztanak, visszaadását. 4. Kivánja, hogy a cath. ünnepek a helybeli predikátorok és polgárok által megtartassanak. Az 1719. évről való plébános Návoi János pedig előterjesztvén, hogy miután a plébániaház csakis az ő saját költségén épült volna fel, az épitési költségek megtéritését kérvényezi. Mire tanácsi végzéssé leve, hogy minden idetartozó költséget ugyan nem köteles megtériteni a városi előljáróság; hanem figyelmet érdemlő okokból jóakarattal lészen. Ugyanezen 1719-dik évről ez van bejegyezve: „A pater Piáristák bejöttek s épitéshez kezdettek. Meg kell tudni: ex quo principio lett ide bejövetelök.“

Egybefüggésképp ide igtatjuk be a debreczeni kegyes tanitórend és általa vezetett itteni róm. cath. gymnasium keletkezését és történetét.*) Bakó János nagyváradi l. szertartásu nagyprépost és makáriai czimzetes püspök 1716. év január 25-kén Váradon kelt levelében gr. Csáky Imre

*) Mészáros Ferencz: A magyarországi cath. gymnasiumok története. Buda 1865.

bibornok elé terjesztvén, hogy a kegyes tanitórendnek plébánusi szolgálat teljesitése végett is Debreczenben megtelepitésére igen kedvező alkalom kinálkoznék; ennek folytán 1719-dik év január 17-dik napján, Nyitráról Elek atya Debreczenbe hozatott; azonban a plébánia a kegyes tanitórendnek forma szerint csak 1730-dik év junius 28. adatott által. Az alapitó Bakó János 1718-dik év ápril hó végén 23,333 frt 20 krt adott át a kegyes tanitórendieknek, hogy azok az ifjuságot az elemi tanulmányokban oktassák, és őket egyházi körmenetekre vigyék. 1721. január 21-én az iskola ünnepélyesen megnyittatott. Első igazgató Elek atya volt, tanitó pedig Halápi Szilárd. Ez, 1724-dik évben a bölcsészet hallgatása végett Szentgyörgyre áttétetvén; ennek utódja Menyhért atya lett. A tanulók száma 1726. évben 99 volt, az 1737-dik évben már három tanitó működött. Az 1739—40-dik évben a tanoda be lévén a mirigyhalál miatt zárva; 1741-dik évben már 72 tanuló oktattatott. Ugyanez évben a Koháry István által alapitott növeldében 31 növendék volt, kik nyilvános tanodákbani oktatásban részesültek, 1742-dik évben dögvész miatt ujolag bezáratott a tanoda.

Az 1778-dik évben már három osztály jött létre. Ekkor készült a tanoda pecséte ily körirattal: „Sigillum scholae grammaticae debrecinensis 1778," és használtatott 1848-dik tanév végeig. A Kohárvféle növelde II. József császár által 1784—85-dik évben eltöröltetett. Az 1789—90-dik évben a három nyelvészeti osztályhoz járult a szónoklati és költészeti osztály, s igy a gymnasium már 5 tanár vezetése alatt 5 osztályból állott.

Az 1811-dik év ápril 3-kán a város nagy része, a kegyes rendiek temploma, háza és gymnasiuma a mellék épületekkel együtt tűzvész martalékává lőnek. A gymnasiumi épület helyre állitása végett a m. kir. helytartótanács 6800 frtot engedélyezvén; a szükségelt épületi fa, a kir. kincstár költségén Tokajból Nánásig elszállittatott, onnan azt a hajduvárosok minden fizetés nélkül szállitották Debreczenbe.

Az 1831-dik évben julius 25-kén az epemirigy közelgése miatt a tanuló ifjuság rövid vizsga alá vétetvén; más nap szélylyel bocsáttatott. Ugyancsak 1831-dik évben a gymnasialis épület nagyváradi püspök Lajcsák Ferencz, valamint a kegyesrendi főnök adománya által is jobb karba hozatott.

Az 1849-ik évi szerencsétlen események alatt a gymnasium termei részint a horvát foglyoknak, részint a sebesült honvédeknek szolgáltak szállásul. A debreczeni véres csata után, a városba bevonuló orosz csapatok által a padok feltüzeltetvén, az oroszok kiköltözése után a város költségén ujak készittettek. E zavaros időben a csekély számu tanuló ifjuság a tanárok szobáiban nyert oktatást.

A gymnasium pecsété 1848-dik év után ujjal cseréltetvén fel, az volt, 1861-dik évig használatban. Ekkor készittetett a jelenben is használatban levő pecsét, ily körirattal: „Debreczeni kir. gymnasium pecsété 1861.“

Az 1850-nes években divatozott tanrendszer folytán ezen cath. tanoda kisgymnasiummá szállittatván le, maig is négy osztályban 60—70 számu ifjut részesit évenkint a kegyes tanitórend az oktatásban.

Ösztöndijak: a) Bednáry János tiszántuli kerületi táblai volt közbiró 1826-dik évi január 6-kán kelt alapitó levelével három tanulónak 60, négynek pedig 24 frtot rendelt évenkint fizettetni. Ez alapitvány a nagyváradi káptalan felügyelete alatt áll.

b) Molnár János nagyváradi őrkanonok, 1826. február havában 1200 frtot hagyományozott, melynek évi kamatjából 10 ifju részesül, fejenkint 42 frt o. é.

c) Kricsfalusi Ferencz itteni plébánus és nagyváradi kisprépost, oly alapitványt tett, melyből évenkint egy ifju 37 frt és 80 krt o. é. huz évenkint.

A magyar- és erdélyországi kegyes tanitórend ezen debreczeni házának főnökei (pater rector) időrend szerint im ezek voltanak: 1719: Elek atya. 1730: Dániel atya, 1736: Gáspár atya, 1737: Kristóf atya, 1741: Már-

ton atya, 1742: Máté atya, 1745: Márton atya, 1747: Elek atya, 1748: Tapolcsányi Gergely, 1755: Orosz Zsigmond, 1758: Patonyi László, 1759: Orosz Zsigmond, 1767: Temlényi Remigius, 1788: Perczel Imre, 1790: Mulaj Constantin, 1793: Kossik Basil, 1795: Keszthelyi László, 1804: Jenovay ker. János, 1810: Preszpurger Sal. Ferencz, 1811: Hegyi József, 1820: Náray Dávid, 1826: Deáky Károly, 1832: Komjáthy József, 1836: Molnár Mátyás, 1844: Kardhordó Ambruzs, 1861: Gruber Cal. József, 1864: Csákós Elek, 1869: Kardhordó Ambruzs, 1870: Kustár Ignácz.

Egyébiránt az 1718-dik év rendkivüli aszályról, az 1719-dik év pedig a pestis közelgéséről, irtózatos tűzvészről is leve a város évkönyveiben emlékezetessé. Ezt olvassuk jelesen 1719-dik junius 18-ról: „A mostani nagy drágasághoz képest rendeltetik, a napszámosok fizetése, jó magyar kaszásé 24, gyüjtőé 15, oláh kaszásé 21, gyüjtőé 12 kr.“ Továbbá julius 15-ről: „Minthogy Isten ő szent felsége tavaly irtóztató nagy szárazsággal látogatott meg bennünket, mely miatt mindenféle vetéseink kiasztanak, s a mi megmaradott is, elcsenevészett, néhol fel sem takarithatták, néhol pedig csak nyűtték, néhol gereblyével vonták össze, nagyobb része a magnak ott maradott: most Isten ő felsége hozzánk fordulván kegyelmesen, földeinken elhullott magból annyi bőv termésü vadéletet adott, hogy néhol a szántás-vetés általi termést is meghaladta: végeztetett, hogy a ki más földét élte kilenczeden; habár tavaly takart is földéből valamit, most midőn Isten megáldotta, ugyanazon ember takarja fel az idén is; az aratóbér övé legyen, s adja meg a dézmát*) és nónát belőle. Az 1719. julius 16-ról olvassuk: „A pestis hire hallatára a szorgalmatos vigyázás szükséges levén; azért a város mindenik kapujához őrök rendeltetnek, kik a rendes utlevél nélküli idegeneket közzénk be ne bocsássák.“

*) A dézma, a biharmegyei pusztabeli birtokoktól a váradi rom. cath. püspöknek, a szabólcsmegyei pusztabirtokoktól pedig az egri (akkor még) püspökségnek volt adandó.

V.

Az 1719-dik év, a pestistőli félelmen kivül, a gyakorizben megujuló tűzvészről leve Debreczen városra nézve emlékezetessé. Az első gyuladás julius 17-kén délután 1—2 óra között hatvanutczán még csak két házat hamvasztott el; de már az ugyanaz nap délutáni 4 órakor csapóutczában Szikszai Kiss Péter özvegyének szalmával fedett istálója, a városnak szinte közepén kigyuladván, miután a lángokat elébb czeglédutcza felé terelő szél folytán czeglédutczában 15 ház lett semmivé, majd a piaczutcza felé forduló tűzfolyam a város nagyobb és kisebb közházát, 32 boltot, a kistemplomot, typographiát, patikát, három közcsapszéket, magtárt, város istálóját, két vendéglőt, postaházat, hadbiztosi szállást, kenyeres szint, vargák, csizmadiák és szücsök árulóhelyeit, összesen többet 400 háznál emésztette fel, ugy, hogy a fa- és földházaknak alig maradott csak kis része is meg. A hol az épületek téglából voltak, ott azok kormos kéményeikkel meredeztek az égre, de több helyt a tűz által okozott rettenetes hőség miatt a falak is megrepedeztek, több helyt épen le is omlottak. E csapás miatt 344 polgárcsalád jutott egészen koldusbotra. Ugyanazon év jul. 19-én csapóutczában Mészáros Mihály istálója kigyuladván, ez utczán a közcsapszék, s ezenfelül 12 ház hamvadott el. Ugyancsak augusztus 10-én negyedizben támadott tűzvész hatvanutczában, 12 házat emésztett meg. E gyakori egymásután következő veszély idején nagy volt ugyan a jöttmentekre a gyanú, de noha többször találtak is kanóczokat; a gyujtogatás szerzőit kitudni nem lehetett.

Ily inséges állapotban 1719-dik év julius 22-kén tanácsi határozatba ment: 1. A tűz által károsultaknak épületifa adassék. 2. Megégett atyánkfiainak dézmájok elengedtessék. 3. A piacz közepén levő mészárszékek Isten itélete által megemésztetvén, félrébb való helyre áttétessenek, s Vas János és Palágyi Pál uraiméknak a város közepén levő házaik, melyek a városnak disztelenségére vol-

tak, bontassanak el, s telekjök ára megtérittetvén, ő magok máshol keressenek magoknak házat. 4. A felől, hogy a tűz mikép és ki által támasztatott, nyomozás tétessék. 5. Semminemü ember — akarmi rangban legyen — dohányozni ne merészeljen. Az utczák szabályoztassanak. A tűzfészek-házak, istálók, ólok teteji elhányassanak, s kivül a városon hordassanak. Alsó- és felsőjárási esküdtek utczánkint a házakat teljárják, s szorgalmasan vigyázzanak. A város keritésén minden ember a maga részét jól megcsináltassa, hantoltassa. Az Isten nagy itéletéből földig leégett és csak is avult gyenge falak helyett ujak készittessenek.

E közben ugy Csáky Imre bibornok, mint Mednyánszky Pál kassai administrator által rendeltetett, hogy mivel a pestis Erdélyben, sőt Kővárvidékén is már szélt vett volna, sőt Szathmármegyébe is beférkezett; ez okból a szoros vigyázat meglegyen. A gyanús helyekről jött emberekkel a közlekedés szüntettessék be. Kapuőrök állittatván; utlevél nélkül senkit idebocsátni nem szabad. A hetivásárok és országos sokadalmak beszüntettessenek. „Isten ő szent Felsége sulyos itélete a tűz által bokrosan átmenvén rajtunk; s reánk a pusztitó dög is közelgetvén, sok elháradott büneinkért rajtunk méltán fellobbant haragjának engesztelésére, minden hónap egyik napját, számos templomi istenitisztelettel és bőjtöléssel megtartjuk. A bőjt a jövő vasárnap kezdődjék. Ennekutánna minden hónap első vasárnapját a város nevében közösen megüljük. Prédikátor uraknak is hirt kell felőle adni; hogy tudhassák magokat alkalmazni. Auguszt. 9-kén ismét tűz támad kishatvanutczában délesti 3 óra tájban, 4 ház megégett. Mennyit vigyázunk, okait fürkészszük, nyomozzuk, de nem találjuk. Boldog Isten! szüntesse Felséged itéletét rajtunk.“

Ugyanezen 1719-dik év szept. 24-ről ezt olvassuk a városi évkönyvbe jegyezve: „Uj templomot kezdvén Istennek dicsőségére szent segedelme által épitnünk alapjából; midőn már a kőfalak szépen mennének felfelé, s a város

népe is buzgóan kivánván rajta munkálódni; szükséges, mig a jó idők járnak befedelezésére kivántató fenyőszálakat tokaji révből hordatnunk, hogy az ácsok korán hozzáfogván, a fáját faraghassák; végeztetett: hogy a nemes communitás, kapitányok és egyéb tisztviselők is magok szekereiket elbocsássák Tokajba szálakért."

Ugyanez évről maradott emlékezetben, hogy a porták nádori összeirására Pozsonyba, a város részéről Baranyi Mihály tanácsnok és Kecskeméti András jegyző küldetvén, — minthogy az 1717-dik évben Debreczen által addig 29 porta után fizetett adómennyiség 16-tal szaporittatott volt; ezen adóterhet pedig a sok nyomoruság s közelebbi tűzvészek által látogatott város népe, kölcsön felszedett pénzek és tetemes adóság csinálása mellett sem birta; mindezeknél fogva az országos 118,000 portioból Debreczenre esett 566 portiót a fent nevezett városi követek, a közelebbi terméketlen évek, az ellenségtől s pestistőli félelem s a jobbágyok visszakövetelése folytán a város népének oszlófélben léte miatt beállott üzlet-pangás, marhadög, tűzvész s drágaság tekintetéből leszállittatni kérvényezték. A kérelem indokoltnak találtatván, a porták száma 38-ra szállittatott le.

Az 1720-dik évben királyi biztos közbejötte nélkül népszónokul Komáromi István, főbiróul Cs. Komáromy György választatának el, jegyző Kecskeméti András és Baranyi István levén; — miután ez időben már Pósalaky János első tanácsnoki rangra emeltetett. Ugyanazon 1720. évi január 4-dik napjáról kelt leiratában a szepesi kamara azt adta tudtul, hogy ezentul a tanácsnoki hivatal állandó leendvén, csak is alapos ok miatt lehet bárkit is megfosztani hivatalától. — Ugyanez év julius 18-kán csapóutczában délutáni 3 órakor tűz támadván, nagy hirtelenséggel 9 ház lett porrá, tovább azonban a tűz — mert elejét vették — nem terjedhetett. Ugy nemkülönben azon év és hó 21, 22, 26. és 28-dik napjain is megujult a gyuladás.

Az 1721-dik, valamint az 1722-dik évben is királyi biztos közbejötte nélkül népszónokul ifju Komáromi Ist-

ván, főbiróul pedig Cs. Komáromy György, az 1723-dik évben népszónokul Baranyi Mihály, főbiróul Cs. Komáromy György választatának el, az ugyanez évi országgyülésre a város részéről követekül Baranyi Mihály népszónok és Maróthy György tanácsnok küldetvén. Az 1724-dik évben kir. biztos közbejötte nélkül a népszónokságra elválasztott Cs. Komáromy György e hivatalt nem vállalván el, népszónokul Ajtai András, főbiróul pedig Baranyi Mihály választatának el. Ugyanezen 1724-dik év julius 23-ról ez van a városi évkönyvbe jegyezve: „Piáristák pater superiora előterjeszti, hogy szük, szoros és keskeny állapottal levén residentiájok; revidealja a nemes tanács, gondolkozzék valami módról, mikép nagyobbittassék telkök; máskint a nemes város hire nélkül is munkálódhatta volna ő e dolgot, de elsőben itt akarta jelenteni magát, lássa a nemes város, mit cselekszik, a hol illik, ott fogja keresni az orvoslást. Válaszoltatik: midőn azon residentiának való telek kimérettetett, akkor elegendőnek találtatott volt. Hogy pedig nagyobbittassék, nincsen hatalmunkban, nem városé levén a körülötte levő telkek és házak, ha azokból a gazdák kivettetnének, adóval s egyéb közszolgálattal mások fognának terheltetni. Mindazáltal e dolog a nemes communitással közöltetni fog. Die 23-a. A communitásban végeztetett: Ő felsége kegyes parancsolatjának elégtétetett, midőn plebániának való elégséges hely kihasittatott, hogy valaki telekjét és házát elfoglalhassuk, nincs hatalmunkban, ragaszkodunk most is ő Felsége kegyelmes parancsolatjához, kivánságukat nem teljesithetjük.“

Az 1725-dik évre szinte kir. biztos közbejötte nélkül népszónokul Szőke Mihály, főbiróul pedig Baranyi Mihály választatának el. Ugyanezen évben, az országos negyedik rendnek szeptember 17-kén tárnokmester gr. Csáky Zsigmond elnöklete alatt megtartandó gyülésére, Biró ur és Harangi Demeter küldetének, vivén magukkal 36 aranyat a tárnokmesternek discretioban. Ezen 1725-dik év azért is leve emlékezetes Debreczen város évkönyvében, mert Pestről eddigelé ott ügyvédkedett zalakapolcsi Domokos

Márton, e város jegyzői hivatalára elválasztatván, ily minőségben hivatalába ugyanezen év november 25-dik napján állott be. Ha valaha, ugy különösen ezen Domokos család által lett azon állitás beigazolva, hogy Debreczen város kormányát tartó előljárók, koronkint a beköltözött idegenekből is választatva, ez által felfrisitett életerőt voltak, küzdelmes hivatali pályájuk közben, kifejteni képesek. Valóban Domokos Márton s ennek fia Domokos Lajos hivatali pályája, elannyira össze van Debreczen város történelmével nőve, hogy a mi csak nagyobbszerü és jövőre is kiható üdvös működés, e korszakban a város körében mutatkozott; mind azt leginkább e két jeles egyén hazafiui buzgóságának lehet köszönhetni. Ugyanezen 1725-dik év deczember 5-kén az uj toronynak 26 pozsonyi vékányi nagyságu gombja délután 3 órakor feltétetvén, réztáblára latin nyelven fogalmazott, de magyar nyelven ily tartalmu felirás tétetett belé: „A szent és oszthatatlan Háromságnak, Atyának, Fiunak és Szent-Léleknek egy igaz és örök Istennek tisztelére, szab. kir. Debreczen város polgárainak és lakosainak, Isten és annak dicsőitése iránt lelkesülő adakozásából, ezen toronynak és helv. hitvallásuak templomának alapja letétetett 1720-dik évi április 22-kén nemes nemzetes Cs. Komáromy György főbirósága ban; folytattatott és szerencsésen felállittatott VI. Károly császár, felséges római császár és magyarországi király, bóldog és igazságos uralkodása alatt, váradi Baranyi Mihály főbirósága ban, Szőke Mihály népszónokságában; tanácsnokok levén: Pósalaki János, Szoboszlai György, Váczi János, Csatári János, Maróthy György, Vasas Tamás, Tóth István, Sárai István, Miskolczi Ferencz, Harangi Demeter és Kecskeméti B. András. Jegyzők: Kecskeméti B. András, Váradi Baranyi István és Domokos Márton levén. Predikátorok: Rápóti Mihály, Sződi István, Komáromi H. Mihály és Mádi Sámuel. Iskola-igazgatók: Szilágyi Márton, Szilágyi T. István, Tabajdi Sáska János; egyházi énekvezetők: Ujfalusi György, Német János levén. Épitési felügyelő: Miskólczi Ferencz és Barcza János. Városi gyógy-

szertári gondnok és a gomb aranyozója Landich János; kőmüves Burainer Boldizsár; épitőmester Kunz Kristóf; munkásokra felügyelő Paraveczky György: bevégeztetett 1725. deczem. 5-kén.

Az 1726. évben is k. biztos közbejötte nélkül választatott népszónokul Szőke Mihály, főbiróul Baranyi Mihály. Ez év szük termésről és nagy drágaságról van az évkönyvben jelezve. 1727-dik évben népszónokul Váczi János, főbiróul Maróthy György; — 1728, 1729. és 1730-dik években népszónokul Csatári János, főbiróul Baranyi Mihály lettek elválasztva. Az 1727-dik évben a gyakori tűzvész ismét felujult e városon. A március 13-dik napján és 25-kén támadott gyuladásoknak ugyan hamar eleje vétetett volt, de a március 27-kén gonosz kezek által gerjesztett tűznek pusztitásai gyászosak levének. Ugyanis délben 12 órakor csapóutczában Jóna Mihályné vágószinje az eltett tűz által meggyuladván, s irtóztató szélnek miatta ellenállani nem lehetvén; az egész város szine és nagyobb része az ujonnan épitett kistemplommal, toronynyal (a harangok és óra is lehullottak), városházával, egészen az árokig, az ispotályban is nehány ház, ugy a Vargakert keritése avagy gyepüje, három óra alatt porrá lett. Ezen meggyászolhatlan irtóztató nagy romlásnak, soha el nem felejthető pusztulásnak előterjesztésére, s a megmaradott szegény semmissé lett népnek országos terhektőli könnyebbitésének munkálására főbiró Baranyi Mihály és Szeremley Sámuel jegyző, Bécsbe annyival is inkább felküldetének, mert az 1728. évi nagy szárazság miatt is inséges idők következtek e vidékre.

Az 1731-dik évben báró Sztáray Imre kir. biztos közbejöttével népszónokul Szőke Mihály, főbiróul pedig Maróthy György választatott el, s a nevezett biztos, mindazon városi tisztviselőknek — kik 1716-dik óta itt hivatalban voltak — nevét, vallását magához beterjesztetni kivánván, ennek megtörténte után nyilvánitá, hogy Csatári János tanácsnok előhaladott életkoru, Baranyi István tanácsnok pedig, tanácsnok édes atyjával együtt nem szolgálhatván,

Baranyi István elmozditásával Répássy Mihály harminczadost, vagy Petki Mihályt kivánja tanácsnokul tekintetni. Miután a kir. biztos sok erőtetésére is a Domokos Márton által eszelt városi előljáróság Répássyt nem fogadta el tanácsnokul, s ezt annak meg is izente, s ez ügyben Kassára a népszónokkal együtt Szeremley Sámuelt, Bécsbe pedig Baranyi Mihályt és Domokos Mártont fölutaztatta volna; a kir. biztos a népszónokot és főbirót ily hivatalukban, Váczi Jánost, Tóth Istvánt, Sárai Istvánt, Csatári Jánost, Kecskeméti Andrást pedig tanácsnoki minőségükben megerősité; ellenben Baranyi Mihályt, Miskólczi Ferenczet, Harangi Demetert, Baranyi Istvánt, Domokos Mártont, Király Istvánt tanácsnoki hivataluktól, valamint Szeremley Sámuelt jegyzői állásától felfüggesztette. A Kassára menesztett küldöttségi eljárás eredménye az lett, hogy Baranyi Mihály, Miskólczi Ferencz, Harangi Demeter és Király István hivatalukba visszahelyeztettek; Baranyi István és Domokos Márton azonba továbbra is hivatalukból felfüggesztve hagyatván, a harminczadosnak hivatalnokuli kineveztetése elfogadtatni rendeltetett. Több sikerrel járt azonban a Bécsbe menesztett küldöttség, mert ott Domokos Márton és társának hivataltóli felfüggesztése, valamint Répásynak a kir. biztos általi kineveztetése is megsemmisittetvén; uj eljárás rendeltetett meg.

Az 1732, 33. és 34-dik években kir. biztos közbejötte nélkül népszónokul Szőke Mihály, főbiróul Baranyi Mihály, 1735-dik évben népszónokul Szőke Mihály, főbiróul Domokos Márton választatának, egyszersmind gr. Erdődy György országbiró felhivására, a kincstárnak, a város által 5000 frt kölcsönöztetett. Az 1736. és 1737-dik évben népszónokul Tóth István, főbiróul Domokos Márton; 1738. és 1739-dik évben népszónokul Szeremlei Sámuel, főbiróul Domokos Márton választatának el, jegyzők Fráter István és Pándi János levén.

Az 1739-dik év junius 3-ról az van beirva a városi évkönyvbe, hogy gr. Csáky Miklós váradi püspök, itten az urnapi körmenetet megtartani kivánván, a városi előljáró-

ságtól követelte, hogy császár ő Felsége fegyvereinek a törökön nyert diadalma megünneplése gyanánt, a ref. egyház tornyaiban levő harangok is a körmenet idején megszólaltassanak. Az előljáróság azonba, — nehogy innen kártékony következések származzanak, e kivánatot nem találta teljesithetőnek. — Egyébiránt ugyanezen 1738-dik évben, Temesvár felé, a hadsereg részére élelmi szerek szállitására 35 szekér rendeltetett ki a városból Tikos János felvigyázása alatt.

VI.

Állapodjunk meg kissé, és tekintsük meg közelebbről Debreczen város népének ez időszakbani szomoru helyzetét. Tudjuk a hazai történelemből, hogy ez idő tájban a török háboru ismét megujult volt, melyhez még azon szerencsétlenség is járult, hogy a magyar haza alsó vidékén a szerbek Szegedinecz Péter vagy közösen Péró név alatt ismert főnökük alatt lázadást kezdettek, melybe azoknak nehány száz alföldi magyart is sikerült volt bevonniok. E zendülés csirájában elfojtatott ugyan, de azért e mozgalmas idők gyászos következményei Debreczen város által is keservesen voltak érezhetők. A város évkönyvében 1735-dik év május 1-ről ez van beirva: „Szomoru hir érkezik Békésvármegyéből, hogy feles gyülevész nép összeadta magát, rabláshoz kezdett, s magát kurucznak nevezte. Ezek ellen működő csapatok élelmezésére kiindittatik városunkból 52 szekér élelmi szerekkel, menvén velök Tikos János vezetése mellett négy esküdt ember is, kik sok méltatlanságot és kinzatást szenvedtek utközben a kegyetlen ráczságtól stb.“

Helyszüke miatt a lázadás lecsendesitésére e város népe által teljesitett sok adózási szolgálatot nem részletezhetjük. Csak azt érintjük meg, hogy e nyomoruságos idők folyásában az országban Erdély felől elhatalmazott mirigyhalál Debreczen város népére is kiterjeszté irtóztató látogatását.

Ezen mirigy-halál Erdély felől hatolván az országba

be, nagy hirtelenséggel a környékben Szoboszló, Szovát, Kaba és Nádudvar helységekben már már mutatkozott, midőn gr. Károlyi Sándor főbiztos rendeletéből e városban is megtétettek az ovó szabályok; utlevél nélkül semmi idegen be nem bocsáttatott, ezenfelül egésségügyi tanács néven bizottság alakittatott, tagjai levén: Szeremlei Sámuel, Szentgyörgyi Péter, Szeremlei József előljárók, és Buzinkay György tiszti orvos. Az ovó szabályok között felsőbb parancs folytán az is foglaltatott, hogy a csoportozások már csak a ragályos lehellet kigőzölése távoztatása végett is, ezenfelül pedig a szokott szertartással temetkezések is megtilalmaztatnak (és pedig minden különbség nélkül, akár rendes halállal, akár pestisben halt legyen is meg valaki). A templomban addig megtartatott közistentisztelet megszüntetésével, az utczák több pontjain imádkozási helyek mutattatván ki; voltak többen, kik felzendülve, magukat ezen rendszabályoknak merészen elleneszegezték. Az előljárók az ily ellenszegülőket — mint jó édes atyák — a helyett, hogy érdemlett büntetésök elvétele végett felső helyre följelentették volna, komolyan inték, hogy eddigi meggondolatlan tettöket megbánva, inkább Istennek széke előtti megjelenésre alázatosságban készülvén, a csoportozásnak békét hagyjanak. A városi nép benrekedvén, hogy keresetet találhasson, az utczákon levő lápok töltésére fordittatott.

A mirigy-halál első esete 1739-dik év május 16-kán adta elő magát, és a város ekként pestisesnek nyilvánittatva, a bőjt, mely eddig minden vasárnap megtartatott, azon oknál fogva, mert ily veszély idején az éhgyomorral kijárás veszedelmes volna, megszüntettetett. Nyiltlevél nyomatván, részint kurta, részint hosszu czédulán, a kurtával a gyanus házak lettek jelezve, a hosszu czédula pedig — melyen egy halálfő is kiábrázolva volt — a ragályos házak kapuira lett kifüggesztve, ki levén az is nyomtatva, hogy a gyanus házak 21, a ragályos házak 42 napig fognak elzárolva maradni. Ily helyekről a megholtak a város által minden egyes esetre külön 12 frttal fizetett temető-szemé-

lyek által vitettek sirjaikba, azok viselő ruhái megégettettek, a házi butorok erős luggal megmosattak.

E nyomoruságos időkben noha a teljhatalommal felruházott városi biró iránti engedelmesség jeléül, a városháza előtt a bel- és kültanácsbeliek adák is először be kezeiket a birónak, kiket aztán a czéhek előljárói is követtenek : az előljáróság azonban nem kis csudálkozással és bánatos szivének nagy keserüségével tapasztalta, hogy némely hivalkodó és naphosszanta borozásban nyalakodni szokott emberek, hamis hireken elindulva, Istennek e városra bocsátott haragos ostora alatt, Isten-félelmet, kegyességet és engedelmességet félretevén, a pestises házak előtt összesereglenek, onnan az őröket elkergetik, s azokat halállal fenyegetvén, a pestises házakba erőszakosan berohannak, s a holtakat fölvevén, a temetőkertbe kikisérik. Miután a zendülés okozói a büntetés félelmétől indittatva, elfutottak; meghirdettették az előljárók, hogy kik másoktól elámittatva, tudatlanságból vétkeztek, ha büneiket megbánva, a városháza előtt 6 nap alatt megjelenendnek, büntetés nélkül maradnak; a zendülésben léledzőknek és zendülés inditóinak feljelentői pedig 50 frt jutalomban részesülendnek.

Érdekesnek véltük Veszprémi*) után ezen az 1739-ik év május 16-kán Debreczenben kiütött és 1740-dik év január 30-kán megszünt mirigy halálról következőket idejegyezni: „A ragályos nyavalya hirtelen való nagy nyilalással és erős főfájással kezdődvén, a mirigyesek hónalylyukat, mejjöket, torkukat, ágyékukat, horgasinaikat fájlalták. Sokakat legelsőben hányás, ökröndözés erőtetett, forrósággal és hidegleléssel; azután kiütötte a guga magát, kinek torkában, kinek ágyékában, kinek horgasinában és lába hajlásában. A guga különféle volt, némely oly forma mint vese, némely hosszu kemény veres, hosszu puha fehér, veres és szederjes, némely mint egy makk, golyóbis stb.; nagyobb részint veres és tüzes. Soknál pokolvarral adta magát ki, néha gugával együtt, néha a nélkül, többe-

*) Succincta medicorum Hungariae et Transsilvaniae biographia Centuria altera, pars prior Viennae 1778. 10—12. l.

ken nátha-szeplő is volt, de már azok közül kevés gyógyult meg; némelyiken 30—40 pokolvar is volt, ki fehér, ki fekete, ki nagy, ki igen kicsiny. Kik pokolvarosok voltak, azoknak gugájuk is volt. Némelyik két-három hétig, sőt egy hónapig is elvitte, de 4—5 napra igen csak elválék. A halálra váltak közül némelyik csendesen nyugodott el, némelyik nagy hánykódással, némelyik félelemmel, rettegéssel és szivszorulással; egyik hordoztatta magát, másik emberhez sem szólt, ha erőtették is; sok ismét halálig beszélt, sokan az ágyan kezeikkel motoráztak, mintha valamit keresnének. Az ilyeknél nagyrészint halálok felé halál-láz ütötte magát ki. — Sokan fájdalmat sem éreztek, mégis 4—5, vagy 6 óra alatt elhaltak, p. o. forró hidegleléssel. Semmi korra, életrendre, mértékletességre, vérmérsékletre tekintet nem volt, 50, 60, 70, 80 éves embert ép ugy elvitte, a mirígy mint a kisdedeket. Mértékletes életü emberek, és a kik jó életerőben voltak, még hirtelenebb halállal multak ki, mint a sinlődözők. Ez időben Buzinkai György, Benesik József és Fáber Fülöp orvos-doctorok, és utczánkint kétkét seborvos voltak a szenvedő emberiségnek segedelmére. Egyszersmind jó életü, példás viseletü ifju predikátorok tisztességes fizetésért, a betegeket látogatták, vigasztalták s imádkoztatták. E guga halál ellen orvosi szerül leginkább használtatott: Terjék kétszer bevéve egy-egy pohárborban. A guga fehér flastrommal ragasztatott, némelyik sült vereshagymát szappannal s mézzel összekeverve, azzal érlelte meg és kifakadás után ugy szítatta. Sokan uj szappanból, mézből, lisztből csinált kovászszal, némelyik csak nyulbőrrel is raggatta s érlelte. Sokan kivágták s vágatták; s a gugából embert vesztő irtóztató büdös kelevény folyt ki, s azután meggyógyult.“

E guga halálnak Debreczen városban $17^{39}/_{40}$-ik évben 8697 ember esett áldozatul. Legpusztitóbb hónap volt 1739-ik év október hava, melyben 3493 ember halt meg, október hónapnak legpusztitóbb napja 19-ke volt, melyen 164-en haltak el.

E nyomoruságos idők sulyát nevelte az elemek rom-

bolása is. T. i. 1739-dik évi junius 26-kán délután 3—4 óra között támadott szélvész csak magán a nagyerdőn többet 1000 szál-fánál tövéből kitepert, a veres tornyot, a nagy gombot, a kakassal és csillaggal együtt levetette, a gomb ugyan egyik sarkán a toronynak fenakadott, de a csillag épen Kemény János borbély-mester háza elé esett. A mezőben is igen sok szénaboglya hányatott volt szélylyel.

A város népe a ragálytól teljesen mentesnek 1740-ik év április 9-kén nyilvánittatott gr. Károlyi Sándor főbiztosnak Erdődön kelt levele által, utasittatván az előljárók, hogy senkit utlevél nélkül be ne bocsássanak, a gyanus helyről jövőket pedig 42 napi veszteg-zár (contumacia) alá vessék. — A mirigy-halál ragálya alól fölszabaditottnak nyilvánitott város népe Istentiszteletre összejövén; Komáromy Mihály predikátor a nagytemplomban a CXXI. zsoltár 8-dik versét; — Vecsey János predikátor pedig a kistemplomban a CVII. zsoltár 14, 15-ik verseit vevén alapigéül predikállottak. A pestis megszünte után egy évig a muzsikálás megtilalmaztatott. — A heti vásárok, melyek a pestis idején, kivül a városon Biharvármegye felé ugyan kedden, a Homok és Boldogfalvi kertek között, Szabólcsmegye felé pedig szerdán a nagyerdő mellett tartattak volt meg, a veszély multával a városba behozattak.

Az 1740-dik év április 25-kén főbiró Domokos Márton vezérlete alatt gr. Károlyi Sándorhoz Erdődre elutazott küldöttség, a nevezett grófnak főbiztosi minőségbeni fáradozását megköszönvén; a nevezett gróf csak nagy erőtetés után, és csak azon okból fogadta el a részére vitt 100 arany tiszteletdijt, nehogy ő a város javára jövendőre is teljesitendő szolgálatát megvonni láttatnék. — Ugyancsak az 1740-dik évben Szentjózsefi Kristóf nevü piárista superior több izben komolyan inté a városi előljáróságot a catholicus ünnepek szoros megtartására.

Az 1740—41—42-dik évekre biztos közbejötte nélkül népszónokul Tóth István, főbiróul Domokos Márton, jegyzőkül Pándi János mellé Szeremlei József és Herczeg

János választatának el; küldetvén az 1741-dik évi országgyülésre követekül főbiró Domokos Márton és jegyző Pándi János, napdijul 3 frt rendeltetvén számunkra, fejenkint.— Ugyanezen 1741-ik év novemb. 9-ről felséges Mária Therézia királynő parancsából az országos rendek beleegyezésével a város 46 portája után 184 katonát állitván, ennek tartása is megrendeltetett, tartási költségül 100 frt számittatván egy porta után, ezenkivül 160 pozsonyi mérő rozs 1 frt 3 krjával, és 300 pozsonyi mérő zab 30 krjával vettetett ki. — A 184 katona mellé egy kapitányt, egy hadnagyot és zászlótartót maga a város nevezett ki; levén a kiállitott katonaság ruházata égszinkék, veres zsinórral. Tarsoly loding veres posztóból, sárga bőrrel, veres öv, sapka skárlát szin s magyar fehér kalap. Az 1742-dik évben ismét négy lovas katonát teljesen fölszerelve állitott a város saját költségén.

Az 1743, 44. és 45-dik években népszónokul Szőke János, főbiróul Domokos Márton választatának el, ugyancsak Domokos Mártont találjuk ezentul is több évekig, mint évenkint ujra elválasztott főbirót. Az 1743-dik év septem. 7-ről érdekesnek találtuk gr. Károlyi Sándornak*) Debreczen város előljáróihoz halála előtt kevéssel irott következő búcsúlevelét: „Nemes szab. kir. város! Miután sok különféle változásokkal habzott 74 esztendős zarándokságom betöltével tettszett Isten ő szent felségének oly sulyos betegséggel meglátogatni engemet, honnét éltem végét közelitni sokféle jelekből megismertem; édes hazámhoz és nemzetemhez gyermekségemtől fogva vonzó különös szeretetem s velem közlött jótéteményiről való elmélkedésem, végóráimban sem engedi róla elfelejtkeznem, hanem mielőtt lelkemet Teremtőm magához venné, és testem oda, honnan vétetett, a földbe visszatérne, a többi között a nemes Várostól, noha már rebegő nyelvvel, mind-

*) A gróf Károlyiak családi levéltárában Pesten, valamint Debreczen város tanácsának, ugy Dobozy István és Komáromy Györgynek is Károlyi Sándorhoz intézett, összesen 200 darabnál többre menő leveleik, hazai derék történetbúvár Thaly Kálmán által összeállitva, sajtó alá berendezvék.

azonáltal Isten jóvoltából még ép elmével végbúcsúmat vennem ösztönöztetem. Kivánom tiszta szivből Isten ő szent felsége a nemes város minden egyes lakosát sok számos évekig szerencsésen éltesse, felséges király Asszonyunknak és édes hazánknak hasznos szolgálatára, maga dolgainak bőlcs kormányozására, hogy felséges Asszonyunk kint diadalma, bent nyugadalma alatt nemzetünk hajdani virágzásának teljes voltát, dicsőségét szemlélhesse. Kérem azonba ne terheltessék Kegyelmetek nekem utra menő igaz szolgájoknak gyarló életem folyta alatt történhetett fogyatkozásaimat megengedni; elhagyandó kedves zálogimat pedig, s kivált egyetlen, még nevemet s familiámat tartó eleitől fogva királyának s hazájának hivséges szolgálatjára vezéreltetett szerelmes Ferencz fiamat hazafiui szeretetökbe megtartani, valamint én mindig voltam, s utósó lehelletemig kivánok lenni. Datum Erdőd 6. 7-bris. Kegyelmetek hazafiui szeretettel való jóakaró igaz szolgája Károlyi Sándor, ob debilitatem manu alienâ (gyengélkedés miatt, idegen kézzel aláirva).“

Az 1748-ik és 49-ik évben népszónokul Szeremley Sámuel, főbiróul pedig Domokos Márton választatának el.

VII.

Ha némi kitéréssel történik is, de itt van helyén, e korszakbeli két nevezetes mozzanatról megemlékezni. — Egyike e mozzanatoknak Debreczen város által a gyulafehérvár-nagyenyedi főtanoda részére hajdan fizetett 2000 frt ügye, másika pedig a Csipkés Komáromy-féle Biblia sorsa.

Mi az első tárgyat illeti, előre bocsátva, hogy ezen egy évszázadnál régibbi elévülésnél fogva is már jogerejét vesztett követelés mai időben egyedül csak a történelem köréhez tartozónak tekintethetik; ily szempontból szólunk e tárgyról, rövidlegesen. Volt már jelen mű I. kötetének 173-dik lapján közölve, hogy Bethlen Gábor fejedelem, Debreczen várost enyingi Török István elhunytával magvaszakadott — és igy fejedelmi fiskusra szállott — birtoknak nyilvánitván; ugyan ő, az eddig is évenkint 2000 frt-

ban fizetni szokott földesuri censust 1619—29-dik évi időszakról ugyan önmaga részére parancsolta volt fizettetni, majd 1629-dik évi sept. 2-kán kelt rendeletével oda utasitá Debreczen várost, hogy ezentul a szó alatti 2000 frt összeg a gyulafehérvári ref. főtanoda részére fizettessék. E rendelet folytán a jelzett összeg a fejdelmi korszakban, Debreczen által — bármi sok sanyaruságot szenvedett legyen is az — folytonosan fizettetett azon ref. főtanodának, mely — mint közösen tudva van — Gyulafehérvárról I. Apaffy Mihály fejedelem idejében helyheztetett volt Nagy-Enyedre által. Az 1693-dik évi ápril 11-kén kir. városi rangra emeltetett Debreczen, magát minden földesuri kötelezettség alól fölszabaditottnak hivén, kijelenté, hogy a jelzett követelés érvényének többé semmi jogi értelme nem levén, ő az ezentuli fizetést már csak inséges helyzeténél fogva sem teljesithetendi. Megtagadtatván ekkint Debreczen által a fizetés; az erdélyi három nemzetbeli karok és rendek 1695-dik évi márt. 21-kén Bécsben a magyar kir. udvari cancellárián, a Leopoldféle diplomának átvizsgáltatását sürgették; azonban Debreczennek Bécsben fentlevő éber követe Sárándi Dániel tiltakozott az ellen, hogy e jogi kérdés politikai uton döntessék el. Félben maradván akkor ez ügy; az évenkint Debreczenben megjelent kir. biztosok fölterjesztésére, 1697-dik év ápril 27-én Leopold császár az ügyet kérdés alattinak nyilvánitotta, minek folytán ugyanazon 1697-ik évi decz. 5-kén, az udvari kamara tudatta az erdélyi főkormányszékkel, hogy miután a kir. várossá lett Debreczen, sanyaru körülményei miatt sokfelől van igénybe véve; a szó alatti követelés függőben hagyandó. Az 1699-dik évi novemb. 12-kén a nagyenyedi főtanoda képviselője Bécsben, a magyar kir. cancellárián azt sürgette volt, hogy ezen ügy, mint tisztán világos adóság tárgyaltassék; Debreczen városnak ugyancsak Bécsben jelen volt követei ellenben az 1536 : 41. és 1647 : 42-ik t. cz. nyomán tiltakozván az ellen, hogy jelen ügy ország határán kivül rövid uton tárgyaltassék, azt rendes per utjára kérvényezték áttétetni; mit I. Leopold császár

1700-dik év január 25-kén kelt rendeletével engedélyezett is.*)

A közbejött országos események ez ügyet mindkét részről huzamosb ideig függőben hagyták. Azonban az 1711-dik évben a belbéke helyreálltával a nagyenyedi főiskolai előljárók ujolag fölléptek követelésükkel. Az 1718. évi április 18-kán a fizetésre felszólitott debreczeni előljárók azt válaszolták, miként ők e kötelezettség terhe alól még 1693-dik évben enodáltattak, s azon terhet tovább supportálni magukat kötelezetteknek nem ismerhetik. Isten ő szent felsége Erdélyországában az ekklézsiák szabadságát csendességben tartja, melyek Magyarországban sok helyen gyászban vannak. Magyarországban egyedül ezen egy collégium maradott városunkban, melynek egész gondja nyomorult városunkra szállott, szükséges volna, ha melléje több pátrónusok is találtatnának, s azon iskolát Isten dicsőségére tovább is conserválhatnánk. Mert csak Isten tudja, miként tartjuk föl sok nyomoruságink között iskoláinkat stb.“

A debreczeni előljáróság nagyon is gyakorlati oldalról védekezett a szóban forgó követelés ellen. De az enyedi főtanodai előljáróság a méltányosságot mellőzve, régi jogaihoz ragaszkodással, követelését tovább is kivánta föltartani. Majd 1734-dik évben, midőn a szepesi kamara, jelen ügy sürgősb elintézése végett, a kérdéses alapitványi okleveleknek vagy eredetijét, vagy hiteles átiratát közöltetni sürgette volna: belátva az enyedi főtanodai előljáróság, követelésének veszélyeztetését; megkezdette 1734. évben Debreczen várossal a barátságos kiegyezkedést. Ez alkudozásnak azonban lassu volt menetele, miglen végre 1751-dik évben Debreczen város két követe Szeremlei Sámuel és Forró István Erdélybe bemenvén, azok ottan a főcousistorium s az enyedi iskola részéről kinevezett meghatalmazottaknak reá beszélése folytán egyszerminden-korra Debreczen város által az enyedi főtanoda részére

*) Városi magánlevéltár, kisebb r. okmánygyüjtemény 563, 582. sz. a.

8000 frt fizetését igérték meg, s ez igéretbe Debreczen város tanácsa is, *felsőbb jóváhagyás reményében* belenyugodván, az alapitványi oklevél eredetije, Debreczen városnak, az enyedi iskola részéről vissza is adatott. Midőn azonban az igéret értelmében — addig is mig a tőke letörlesztethetnék, kamatfizetésre szólitatott volna föl a városi előljáróság; 1755, 56. és 58-dik években főbiró Domokos Márton megirta Enyedre, hogy a jelzett igéret az udvari kamara által, *mint jogi alap nélkül szükölködő* nemcsak helyben nem hagyatott, de sőt megsemmittetvén az, a kérdéses követelés a várost terhelő adóságok rovatából is egyszerüen kitöröltetni parancsoltatott, s mind kamat, mind tőke fizetés szigoruan betiltatott. Ugyan ily szellemben értesité az enyedi iskolai igazgatóságot az akkoriban nagy hatalmu kamarai elnök Grasalkovics Antal is, 1765-ik évi május 25-kén kelt iratában,*) s ezzel ez ügy egyszermindenkorra, végkép befejezettnek tekintethetett.

A mi a Csipkés Komáromyféle biblia sorsát illeti: volt már jelen mű 575-dik lapján érintve, hogy Csipkés Komáromy György, előbb tanár, majd pap Debreczenben, zsidó- és görögnyelvből az egész szent irást leforditotta. — Segedelmére voltak ugyan neki e munkában püspöki predikátor Becskeházi István és Kisfalvi Tamás; azonban az 1685-dik évben bevégzett fordításnak érdeme leginkább mégis magát Cs. Komáromy Györgyöt illeti. Az elkészült munkát a debreczeni tanács mindjárt akkor akarta kinyomatni, de I. Apaffy fejdelem önmagának kivánta a kiadatás dicsőségét föltartani. Apaffy czélzata a zavaros idők, s a fejdelem bekövetkezett elhalálozása miatt nem sikerülvén; mihelyt 1711-dik évben helyre állott a belbéke a hazában; a debreczeni ref. egyház a Csipkés Komáromyféle biblia kinyomatásának gondolatát főbb teendői közé számitotta. A kinyomatás a hollandiai hires Campégius Vitringára bizatott Leydában. Ide vonatkozólag 1715-dik

*) P. Szathmári Károly: a gyulafehérvár-nagyenyedi Bethlen főtanoda története. Nagy-Enyed. 1868. 166—170. l.

évi december 23-kán szerződésre lépett a debreczeni ref. egyház, Vitringának meghatalmazottjával Ross Sándor és fiai eperjesi kereskedői czéggel*) a bibliának szép fehér fénylő papiron, 200 aranyozott táblája, 1800 franczia kötésü, és 2000 fehér pergamentben aranyozás nélkül bekötött példányban kiállitása iránt, egy példánytól 3 frtot kötelezvén az egyház, oly föltét alatt, hogy ha a példányok utközben az országon kivül elvesznének, az, nem az egyház kára leend. A szerződés megkötésekor előleget fizetett az egyház 3000 frtot; 1716-dik év január 28-kán 2000 frtot volt köteles fizetni; a többi összeg pedig az összes példányok átvételekor volt fizetendő. A példányok 1718-dik év végén kinyomatván, azok egy jó része Leydából tengeren Dánzig felé Lengyelországon át, Duklán keresztül indittatott Debreczen felé. Az első küldemény 12 ládában 2915 példányban szállittatott (még hátramaradott Dánzigban francz. kötésben 820, fehér pergamentban 265 = 4000, és a 4000-en felül utólagosan rendelt 200 példány, melynek összes kiadási költsége 16,860 frt volt). A Duklába megérkezett 2915 példány átvételére elküldött városi tanácsnok Maróthy György azonban, nem többet, mint egy kis ládában csak 31 példányt kaphatott meg; mert a többi 2884 példány, az 1419-dik év május 15-kén Laxenburgból kelt legfelsőbb parancs folytán lefoglaltatván, azok átvizsgálására gr. Erdődy Gábor egri püspök lett kiküldve. Ez a vizsgálatot a kassai jezsuitákra bizván; 1719-dik évi jul. 8-kán Bossányi András és Turóczi Ferencz jezsuita főnökök, a 2884 példányt elösmervény mellett visszaszolgáltatás föltétele alatt, átvették. — Hijába tiltakoztak ez erőszakos eljárás ellen, Lévai István és Dányádi János Debreczen városi kiküldöttek, Kassán Mednyánszky Pál szepesi kamarai administrator előtt; valamint 1723-dik év jun. 12-kén, ugyancsak a városi előljáróság, gr. Csáky Imre bibornokot Váradon siker nélkül kereste meg aziránt, hogy ha már a vizsgálatnak meg kell

*) Városi magánlevéltár, kisebb r. okmánygyüjtemény 1084. sz.

lennie, inkább Debreczenben a gr. Csáky Imre felügyelete alatt történjék az meg. A tagadó válasz azzal indokoltatott, hogy a kérdéses bibliák az egri püspök egyházmegyéjén (akkoriban a szepesi püspökség még felállitva nem levén, a felső megyék az egri püspökség papi hatósága alá tartoztak) hozatván keresztül; azok ott lennének megvizsgálandók. A jezsuita vizsgálók csakis két lényeges kifogást voltak fölhozni képesek; t. i. először, hogy az apocryphus könyvek nincsenek az ó- és uj-szövetséggel együtt kinyomva, és másodszor, hogy Máté XXVIII. része 19. versében, a keresztség formájának e fordítása: „Megkeresztelvén őket Atyának, fiunak és szentléleknek nevére, e helyett: nevében, káromlás volna, tehát az összes példányok elkobzandók.

A debreczeni előljáróság III. Károly királyhoz folyamodva, kijelenté, kogy az apocryphus könyvek a helv. hitvallás elvei szerint nem levén canonicusok, költség kimélésből nem nyomattak azok ki; a mi pedig a nevére szót illeti, azt mint sajtóhibát kijavittatni igérte, s a példányok visszaadásáért esedezett. Folyamodott az előljáróság e tárgyban birodalmi udvari főcancellár gr. Zinzendorfhoz is. Az eredmény az lett, hogy III. Károly király 1723-dik évi jun. 12-kén Laxenburgból, báró Mednyászky Pál szepesi kamarai administrátorhoz oly tartalmu rendeletet küldött, hogy miután Erdődy Gábor egri püspök Pozsonyban országgyülésen volna, ő eszközölje, hogy a jelzett bibliák, melyek az egri püspök jelentése szerint a magyar kir. cancelláriai ülésben is átvizsgáltattak, s a Károlyi Gáspárféle és Molnár Albertféle bibliák felett, a vulgatával inkább egyezőknek találtattak; a debreczeni ref. egyház előljáróinak oly kötelező levél mellett adassanak vissza, hogy a fölfedezett sajtóhiba kijavittatni fog; ezentul pedig felsőbb engedelem nélkül semminemü hittani könyvek nem fognak nyomatni. Igy is azonban a Felség kegyelmével — az egri püspök maga megkeményitése miatt a debreczeni ref. egyház nem élhetett. Az érintett bibliák Hollandban maradott példányai Danzigba, onnan Varsóba szállittatván,

ottan hevertek mindaddig, mig 1789-dik évben, sok utána járás folytán august. 9-dik napján Debreczenbe kerülhettek azok, melyek közül azonban igen kevés maradott épségben.*)

E két eseményt dolgozatunkba beszőve, most már elbeszélésünk folyamán tovább mehetünk.

VIII.

Az 1750-dik évben az eddig is folytonosan főbiróságot viselt Domokos Márton ez évre is elválasztatván; jegyzőül ennek fia Domokos Lajos lett Szeremlei József és Kuthy István mellé elválasztva. Az 1751-dik év arról lett nevezetessé, hogy felső parancs folytán a népszónoki állomás ez évben töltetett be először, nem beltanácsi rendből, levén az eddigi népszónok Szeremley Sámuel helyett Tikos István elválasztva. Az 1751-dik évben Debreczen város 50 porta után adózott.

Az 1752-dik évre népszónokul Tikos István, főbiróul Domokos Márton választatván; ugyanezen év septem. 1. a helytartótanács parancsából a Molnár Gergelyféle deák grammatika, mert Rákóczy Ferencz viselt dolgait veszedelmes bővitésekkel magasztalja, elkoboztatván, a helytartótanácshoz fölterjesztetni rendeltetett; minek folytán Pándi János és Forró István nyomdai felügyelők által a nevezett mű első kiadásából 11, a másodikból pedig 3377 példány küldetett föl. — Ugyanezen évről a szepesi kamara erősen megparancsolta, hogy miután a debreczeni róm. cath. parochus a városi pénztárból nem fizettetik; a nem catholicus egyházi szolgák is a városi jótéteményezésből kizárassanak; a tanárokat és tanitókat is oly pénzalapból kell föltartani, mely a népnek legkisebb terheltetésére nincsen; a könyvnyomdát pedig miután az a könyvek eladásából hasznot nem hoz, eladóvá kell tenni. E rendeletre a főiskolaitanároknak továbbra is a városi

*) Buday Ézsajás: Magyarország historiája, 3-dik darab. Pest. 1833. 86—87. l.

pénzalapból fizetése engedélyezését tárgyazólag következő tartalmu kérvény készittetett: „Ha szinte a piárista atyák a városi pénztárból készpénzzel nem fizettetnek is, de azonkivül, hogy ők igen nagy telket kaptak ingyen, az ő élelmezésök biztositva van a zeleméri pusztának azon fiskális része által, mely 1713-dik évben hű szolgálat fejében a kormány által 500 frt értékben Debreczen városnak adatott volt ugyan zálogba, de ujabb időben felsőbb parancs folytán a piárista atyák használatába bocsáttatott által. A mi pedig a ref. papok és tanitók városi pénztárból fizetését illeti, az nem most hozatott először be, hanem 2 évszázad lefolyása óta Erdély törvényes fejdelmei által megerősitve, nemcsak a török járom alatt, de sőt az uralkodó felséges Asszony dicső elődjei idejében is, ugy a Leopolféle diploma 2. mint, a szathmári békeegyezmény 3. pontja erejénél fogva divatozott, s a tanároknak szerződésileg adott fizetés eddigelő senki által kérdésbe nem hozatott, s azon fizetés az I. Apaffy fejdelem által rendelt — és egy ideig ki is szolgáltatott, de 1697-dik év óta teljesen megtagadott — 5000 kősó értékéhez képest csekélynek mondható. — Igaz, hogy a városi pénztárt 80,000 frt adóság terheli, de ez összeg, legnagyobb részben a lezajlott háborus időkben a császári seregek élelmezésére, egy részben pedig pusztarészek megszerzésére s hasznos beruházásokra fordittatott; s azon adóság — a mellett, hogy törvényes kamatja pontosan fizettetik — lassankint törlesztetik is. Ezen fontos érvekkel támogatott kérvénye a városi előljáróságnak az 1752-dik év április 5-kén Bécsben az udvari cancellárhoz, majd május 14-én egyenesen felséges Mária Teréziához is, Szeremley Sámuel tanácsnok és Tikos István népszónok által beadatván; nem találkozott ohajtott eredménynyel.

Az 1753, 54, 55-ik évekre népszónokul Tikos István, főbiróul pedig 1753-ban Szeremley Sámuel, 1754. és 55-ben Domokos Márton lettek elválasztva. Ugyanaz 1755-ik év jan. 4-dik napjáról a szepesi kamarától megjött a parancs, mely szerint a közelebb meghalálozott Forró István

és Czeglédi Pál tanácsnokok helyére róm. catholicusok, névszerint postakiadó Fáy János és harminczadostiszt Ondrejkovics Ádám kineveztettek, a kültanácsba pedig Visky Pál kerületi táblai kiadó bevétetni rendeltetett: ellenszegülés esetében a választási jog a város közönségétől teljesen megfogván vonatni. Ez ellen feliratot készitett az előljáróság, előadván, miszerint azontelül, hogy 1751-dik évig a népszónok mindig a beltanácsi rendből lett választva; beltanácsnokká a városban senki nem lehetett, mig előbb kültanácsbeli nem volt, és városi kisebb hivatalokat is nem viselt: továbbá a beltanácsnokokat a választott hites közönség, ennek tagjait pedig a communitással egyetértőleg a senátorok választották. — Az volt a régi idők által megszentesitett szokás, hogy ugy a senátori, mint a communitásbeli hivatalt senki nem kérte, hanem várni kellett, mig az illető egyén arra méltónak itéltetett, de az elválasztandottnak mulhatlanul concivisnek kellett lennie. Debreczen város közönsége, nem érdemli a kormánytól azt, hogy választási jogaiban megszorittassék, mert azonfelül, hogy ez a pérói zendülés idején sok hasznos szolgálatot tett, s a csongrádi zendülés egyik főnökét Czakó, másképen Bujdosó Györgyöt is — itt lappangása közben — elfogatta; a Rákóczyféle mozgalmas időkben 25,000 frttal váltotta meg magát Rákóczytól a város népe, hogy a császári seregek ellen ne harczoljon, maguk a tanácsbeliek pórruhába öltözködve, hordtak a császáriak számára eleséget, s 5-ör volt a város népe kénytelen házi-tűzhelyétől megfutamodni, minden vagyonát a duló hadaknak hagyván martalékul; 1711-dik év egész telén pedig a császári hadakat tartá, s 1735-dik évben 11 század lovasságot élelmezett, 1736-dik évben 20,952 frtot adózott, és temérdek előfogatot állitott ki Arad felé stb. Mindezek tekintetéből kérvényezi a város, régi jogainak épségben meghagyását; az ezt tartalmazó folyamodvány fölvitelével Szeremley Sámuel és Pándi János bizatván meg. Az elfogott szabad választási jog azonban 1755-dik év jun. 11-kén leérkezett legfelsőbb rendeletnél fogva csak oly feltét alatt adatott

vissza, ha Fáy János és Ondrejkovics Ádám tanácsnokokul, Viski Pál pedig communitásbeli személyül befogtak választatni. S egyszersmind ezentulra a főbiró évi fizetése 400 frtban, tanácsnokoké és két jegyzőé 150 frtban s népszónoké 100 frtban lett megállapitva. Megérkezett az azt tartalmazó rendelés is, hogy „tisztujitási parancs nélkül választani ezentul ne lehessen szabad, Istentiszteletre az összes bel- és kültanács a róm. cath. parochiális templomba gyüljön össze, s azután a tisztujitási rendelet fölolvastatván s megmagyaráztatván, polgármester és városi főkapitány is választassék.“ „A kijelölés a beltanács, a választás pedig a kültanács jogai közzé tartozik.“ „Beltanácsban első és második izbeli, kültanácsban pedig első izbeli rokonoknak együtt ülniök nem szabad.“ „A hivatali üresség elébb a communitásban töltessék be, azután népszónok választassék, ugy azután a beltanács, és végre a biró választassék meg.“ „A hivatali eskü pedig a róm. cath. templomban tétessék le.“ „E rendelet vételétől számitandó egy hét alatt a tanács össze volt hivandó, és szoros megtartás végett a kitüzött szabályok fölolvasandók voltak.“ Ezen 1755-dik év márt. 15-kén történt az, hogy sóraktár gyanánt, mely eddigelé bent a városban volt, a szentanna-utczai kapu előtti helyiség lett kimutatva.

Az 1756, 57, 58, 59, 60-dik években népszónokul Tikos István, főbiróul Domokos Márton választatának el, jegyző Domokos Lajos és Fráter István levén. Az 1760-ik évben leérkezett a legfőbb parancs, hogy miután már Debreczenben is, mint máshol nem catholicusok vegyesen laknak catholicusokkal; a tisztujitás alkalmával Isten segitségül hivása róm. cath. templomban történjék, és az hogy eddig ugy nem történt, sem pedig a hivatali eskü nem a róm. cath. egyházban tétetett le, roszaltatott; az a szokás pedig, hogy beltanácsbeli kültanácsbeliből, kültanácsbeli pedig csak bevett polgárból választathatott, eltöröltetett; a conciviseknek, valamint a polgári jog elnyerhetéseért folyamodóknak névsora is fölterjesztetni rendeltetett, Domokos Lajosnak főjegyzőségre elválasztatása oka kérdésbe tétetett.

Továbbá miután a városi tisztviselői fizetések az előirányzati költségvetésnél többe kerülnének, ennek oka felterjesztetni parancsoltatott. És minthogy a ref. kül- és beltanácsbeliek, a róm. cath. tanácsbeliek kirekesztésével, titkos összejöveteleket (conventiculum) tartanak; ezekről valamint az egyházi, árva és ispotályi számadásokról is, félévi időközben tiszti fizetésektőli felfüggesztés terhe alatt, a városi előljáróktól jelentés kivántatott. stb.

Mindezekre a városi előljárók hű alattvalói bizodalommal terjesztek fel, hogy „a felsőbb parancsoknak a menynyire azokat lelkiösmeretök szabadságával és a helv. hitvallás elveivel összeegyeztethették, nagy készséggel eleget tettek az által, hogy saját egyházukba menvén, ottan nagy alázatosságban hivták Isten szent lelkét a tisztujitásra nézve segedelmül; a róm. cath. vallás szertartásai alól pedig az 1681 : 25. t. cz. és több törvények által magokat fölmentetni hitték, és épségben maradásával a királyi felség iránti engedelmességöknek, (melyben magokat felülmulatni senki által nem engedik) elhagyhatónak vélték a róm, cath. templomba menetelt, nem akarván sem saját maguk lelkiösmerete ellen vétkezni, sem Isten szent szine előtt inkább hypokritákul, mint igaz és őszinte vallásos emberekül tünni fel. A város főbirája és minden egyéb tisztviselők évszázadok óta, a felséges Asszony áldott emlékü elődei idejében is, a hivatali esküt, mint tisztán polgári cselekvényt nem templomban, hanem a városháza nagy tanácstermében tették le. Az sem igaz, mintha némely itt házat venni akarók gátoltattak volna a házvétel jogában, mert a leiratban megnevezett telkeket, hazai törvényeink erejénél fogva elsőbbségi jogon az eladónak atyafiai vásárolták meg. Nem lehet tehát az e részbeni árulkodók szavának hitelt adni, annyival is inkább, mert házat többen vettek az ujabb időben róm. catholikusok, kiket a városi közönség, még kölcsön adott pénzzel is segitett elő czéljokban. — 1758-dik év előtt jelentkezett catholicusok polgárokul mind bevétettek, 1758-dik év óta pedig senki nem jelentkezett; és ha valamely róm. catholikus be nem

vétetnék, annak alapos okát adni mindig képes az előljáróság. Az 1749-dik év előtti időkben az alantas hivatalok (pénztárnok, épittető felügyelő, borbiró stb.) a bel- és kültanácsbeliek által mindig vegyesen viseltettek. Az 1749-dik év után ilynemü hivatalokkal csak az electa communitás bizatott meg azon okból, hogy a beltanácsnokok irányában még csak a gyanu is elkerültessék. Külön számvevők, — miután a beltanács lelkiismeretesen jár el e tisztében is, — nem szükségeltetnek, sőt épen feleslegesek. Domokos Lajosnak főjegyzői hivatalra választatása, ennek hü szolgálatai és kitünő tehetségei tekintetéből történt. A ref. egyház és kórház pénzalapja, egyedül könyöradományokból gyülvén, az e feletti számvétel saját egyházi előljárók, nem pedig városi tisztviselők köréhez tartozván, a különben is kevés mennyiségről szóló számadások felterjesztésének szüksége fen nem forog. Az árva számadások fel fognak terjesztetni. Azon feladásnak is, — mintha a ref. tanácsbeliek a róm. cath. senatorok kizárásával külön gyülekezve conventiculumokat tartanának, — nincsen semmi alapja, mert a ref. tanácsnokok egyházi gyülésekre jövén össze, ezekben róm. cath. tanácsnokoknak természetesen semmi részvételi joguk nem lehet. A mely házak a községi tulajdonul birt házak sorában föl terjesztve nem voltak, azok nem a város közönségének, hanem a ref. egyháznak tulajdonai.“ Ezen 1760-dik évről felterjesztett feliratnak alattvalói alázatos hangon ugyan, de férfiasan erős tollal irott tartalmának véljük tulajdonithatni azt, hogy ez időtől fogva a különben már addig is szemmel tartott Domokos Lajos, mint a felirat fogalmazója, itt adott legelsőben okot arra, hogy későbbi időkben reá, az akkori hatalom nehezteléséne egész sulya nehezedjék. Még csak azt jegyezzük meg az 1760-dik évről, hogy eddig mindenkor a főbirónál tartatni szokott város pecsétje, 1760-dik évben tanácsi határozat folytán a főjegyzői hivatalnak adatván át, záros fiókban ezáltal őriztetett.

Ennek megjegyzése után az 1761-dik évben a felsőbb helyről kiadott rendelet értelmében tartatván meg a tiszt-

újitás, népszónokul Marjalaki Mihály, főbiróul Domokos Márton lett elválasztva, s az elválasztott városi tisztviselők névsora, vallásuk kitétele mellett, két példányban a helytartó-tanács elé terjesztetett, s egyszersmind a főbiró fizetése 600, tanácsnokoké fejenként 400, (számvevői eljárásokért külön 120 frt,) főjegyzőé 600, aljegyzőé 300, népszónoké 200, pénztárnoké 300, városgazdáé 160, a többi hivatalnokoké fejenkint 50—50 frtban állapittatott meg.

Az 1762-dik és 63-dik évekre népszónoki és főbirói tisztre a közelebbi évről egyének választatván, felsőbb helyről megujittatott az 1743-dik évben itt legelőször kihirdetett azon parancs, hogy az elválasztott hivatalnokok a decretalis hitforma szerint a róm. cath. egyházban tegyék le hivatali esküjöket, az elválasztott tisztviselők névsora pedig, vallásukkal együtt, két példányban felterjesztessék.

Az 1764-dik s 65-dik évben népszónokul Baranyi József, főbiróul pedig 1764-dik évben betegeskedése daczára is Domokos Márton, 1765-dik évben pedig Domokos Márton elhaltával Szeremley Sámuel választatának el, az 1766-dik évben a sarkalatos két főhivatalra az 1765-dik évben elválasztott egyének megmarasztatván. Az adómennyiség 1765-dik évben 52 ¼ porta után lett Debreczen városa kivetve. Ezen időszakban még a városi tanács tagjai között róm. cath. vallúson levők csak is a már fentirt Fáy János és Ondrejkovics Ádám senátorok és Visky Pál communitásbeli tag voltanak; a városi tisztujitások pedig huzamosb idő óta mindig királyi biztos közbejötte nélkül történtenek meg, miglen végre az 1770-dik évben a királyi biztosi müködés báró Vécsey József személyében ujolag megkezdődött. Mielőtt azonban erről tüzetesen szólnánk, egy — Debreczen városra nézve korszakot alkotó — eseményt kelletik a következő szakaszban előadnunk.

IX.

Az 1760-as években történt volt az, hogy Erdélyországból a balázsfalvai görög egyesültek kolostorából egy

Endrődi Jonik nevü bazilita szerzetes elhagyva kolostorát és eddigi vallását, reformátussá leve s megnősülvén, nőjével s gyermekeivel Debreczenbe vette lakását, s miután müveltségéhez képest hamarjában egyéb keresetmódot itt nem találhatott, a városi könyvnyomdában betüszedői állomásra lőn alkalmazva. Azonba Darabant Ignátz kolostori főnök (később nagy-váradi görög szertartásu püspök,) feljelentése után, a m. kir. helytartó-tanácstól 1767-dik év május 29-dik napján erős parancs érkezett Debreczen főbirája Pándi Jánoshoz, a hitehagyott szökevény szerzetes elfogatása és Balásfalvára rögtön kisértetése iránt. A mely nap a főbiró a parancsot vette; az nap be is lett Endrődy Jonik fogva; azonba másnap megtartatott bel- és kültanácsülésben, a parancs felolvastatván, Domokos Lajos inditványára Endrődy szabadon eresztetett; ugy hivén a városi előljárók, hogy ők helv. hitvallásuknak, — mely a lelkiismeret és vallásos meggyőződés szabadságán épül, — nyilvános megsértése nélkül, nem lehetnek eszközök elfogatásában annak, ki nem vádoltathatik egyébbel, mint vallása szabad gyakorlásával. Feliratukban esedeztek azonban, hogy eljárásuk tiszteletlenségnek ne vétessék. Lejött erre 1767-dik évi julius 30-kán kelt helytartósági parancs, mely az eddigi mulasztást szigoruan rosszalva, az időközben Debreczenből eltünt Endrődynek tüstént felkerestetését rendelte meg. Nagyon természetes volt, hogy Endrődy sehol nem lett található. Debreczen e tettéért fájdalmasan lakolt meg. Mert az 1767-dik év deczember 17-dik napján Pozsonban kelt felső leiratnál fogva, minden nem catholicus tanácsbelitől, — ideértve a főbirót és jegyzőket is, — engedetlenségökért egy egész évi tiszti fizetésök elvonatván, ez a tallósi r. cath. árvaintézet javára parancsoltatott fordittatni. Hogy pedig a felsőbb rendeletek teljesitése iránt a biztonság azontul annál nagyobb lehessen; további bővebb intézkedésig, — a már eddig létező két róm. cath. tanácsnokon kivül még két uj r. cath. tanácsnok, és egy r. cath. jegyző neveztetett ki felső helyről. Ezenkivül midőn II. József császár 1770-dik évben körutra Magyarországba

jött : szeretett anyja meghagyta neki, hogy királyi nehezteléséét éreztesse a város elöljáróival, s őket merész tettökért keményen dorgálja meg. — Május 18-kán volt a nap, melyen József császár Várad felől Debreczenbe váratott. Alig lépett be a „Fehérló“ czimü vendéglő emeletén levő teremhe, midőn a császár egyik embere lekiált a folyosóról, hogy superintendens Szilágyi Sámuel menjen fel. Ment az, kövér termettel, palástosan, s keresztül furva magát az udvaron, lépcsőkön s folyosón összetódult sokaságon, elfuladva jutott be a császár elé, ki már ekkor az üdvözletét végzett főbirót és városi tanácsot hatalmasan megfeddette és lángolt nehezteléséhen. Szilágyi kérte a fejedelmet, hadd vehessen lélegzetet s kevés pihenést. „Mit tenne Ön? ha uralkodó volna — alattvalóival, kik oly vakmerően s tiszteletlenül merték áthágni a királyi parancsolatot?“ kérdé a császár, az e kérdés által szorongó helyzetbe jutott superintendenstől. „Felséges Uram! én királyilag gondolkozni nem tudok“ — felelé ez — s el nem akadván válaszában, hogy a beszéd tiszteletlenségre ne magyaráztassék, hosszasan, bátran, szabad lélekkel adá elő, mi a vétségen könnyithetett. A legszinetlenebb igazság hangján szólott az alattvalói kötelesség szentsége felől, mely nélkül semmi rend fen nem állhat; azonban tisztelettel eltölt bátorsággal fejtegette küzködését azon hű alattvalónak, ki a lelkiismeret tilalmát, a felsőbb parancsolattal ellenkezésben látja. A császár meg volt illetődve, ugy hogy beszéde közben, mely most egészen elszelidült, igen gyakran érintette a superintendens reverendája gombjait. Sok egyéb fontos kérdéseket is tett még a császár, superintendens Szilágyi elébe, igy jelesül a magyarországi protestans lelkek számáról, azoknak állapotjáról, a vallás ügyét illető dolgokról, s külorszagi académiákra kimeneteli szabadságról stb.*) Panaszt tevén Szilágyi az iránt, hogy a bécsi és pozsonyi könyvvizsgálók, az académiákról hazajövő protestans lelkészjelöltek könyveivel szigoruan

*) Tudományos gyüjtemény. 1820-dik iv VIII-dik kötet 4-dik értekezés Kazinczy Ferencztől.

bánnak, ennek bizonyságául saját fiának Szilágyi Mártonnak könyvei elkobzását is felemlitvén; megparancsolta a felség, hogy a superintendens egy ő hozzá intézett folyamodványában a lefoglalt könyveket nevezze meg; az megtörténvén, még az nap a felség saját gyorspostáján a folyamodványt felküldötte, minek folytán a lefoglalt könyvek Szilágyi Mártonnak csakhamar vissza is adattak.

A mi II. József császár Debreczenbeni időzését illeti, ellehet képzelni, hogy Debreczen város népe, mely még eddig az uralkodóházból fejedelmet körében nem volt tisztelni szerencsés, minő hőtisztelettel fogadta a kedélyes császárt. Emlékezetben hagyatott, hogy midőn Albert szász tescheni herczeg és Lascy tábornagy társaságában a Fehérlónál a nagy terem közepén álló asztalnál ebédlő császár szemlélhetése végett szabadon bebocsáttatott ki és bejáró sokaság közül, némely kegyes öreg polgárnők kezeikkel megérintvén a czászár karját fedező köntöst, s visszahuzott tenyeröket ugy csókolgatták; a kedélyes császár mosolyogva s ujával szeliden fenyegetődzve igy szólt: nem szabad. Majd ebéd után, midőn a felség — mert önmaga ugy akarta — sétálva jött a ref. nagytemplom és collegium felé: ugyanő a körébe tódult sokaságot kissé kiméletlenebb módon eltávolitani akaró városi hajdukhoz igy szólott: ne bántsd, — én népem! A ref. templom ajtajában a ref. papság élén váró superintendens Szilágyi Sámuelt a császár még tovább tartó s közhelyeni beszélgetésre méltóztatta. A császár kiséretében levő Albert herczeg által utasittatván Szilágyi, hogy ő menne a császárral elől — ez levén ő felségének akaratja — midőn a templomba bemenő felség az urasztalának azon részén, hol az urvacsora kiszolgáltatásakor a kenyér osztatik, megállott volna; Szilágyi Sámuel pedig ott fogván helyet, hol a bor osztatik: a felségnek azon kérdésére, hogy miféle asztal volna az, a superintendens igy felelt: ez asztalról osztatik az uri szent vacsora a hivő népnek, még pedig ott hol felséged állni méltoztatik a kenyér, s itt hol én állok, a bor. A császár kissé elmosolyodva kérdezé: hát a Krisztus

teste nem osztatik? A superintendens pedig felelé : igenis felséges császár! az is osztatik hit szerint. Azután kérdezősködött II. József császár a templomban álló tartályról, hol a szent edények állottak, a templom falán álló feliratokról, a superintendensi székről, s arról hogy ez a több papokéitól nincs megkülönböztetve, s hogy a reformatusoknál a püspök szinte ugy mint egyéb más papok vasárnap predikálnak, s oly magas templomban hogy győz egy korosodni kezdő superintendens prédikálni? igen csudálkozott. Ezzel a templomból kimenvén, megnézte a fejedelem a tőszomszédságban álló ref. collégiumot is, abba bemenvén, a collégium udvarán kintálló mintegy 2000-re menő tanuló seregnek sorait megszemlélte. A collegiumban ő felsége a mellette közvetlenül lépdelő Szilágyi Sámuel kiséretében, több lakszobát megnézvén, a collégium folyosóján a deákság számáról, fegyelmi törvényekről, a tanittatni szokott tudományokról, a togatus deákok ruházatjáról kérdezősködött és Szilágyi Sámuel a nyájas indulatu s nagyszellemü fejedelmet, mind eszélyes és talpraesett feleleteivel, mind nyelvekben és tudományokbani jártasságával, maga irányában különösen megnyerte. A könyvtárba érvén a császár, Chrysostomus müveit és Cálvin : „Institutiones religionis christianae“ czimü könyvét parancsolta felmutattatni,*) mindkettő felmutattatván, midőn az utóbbit a hittani könyvszekrény alsó szegletéből adták volna elő, kérdve a császár miért tartják azt oly alacsony és félreeső helyen, igy felelt Szilágyi : azért, mert az, mint valami szegletkő, alapja annak a vallástudománynak, melyet a ref. collégiumi ifjuság tanul. Kimenvén a könyvtárból a császár, beszélni méltóztatott Szilágyi Sámuellel Cálvinról, a hejdelbergi kátéról, a páterekről, Prágai Jeromosról, mint a kinek képe a könyvtárban lefestve tartatik, és a könyvtárban levő jó rendről, mely iránt tetszését nyilvánita. Ily feleletei és beszédei, melye-

*) Ugy Chrysostomus mint Calvinus müveinek II. József császár előtti felmutatása emléke az akkori könyvtárőrök által, az illető könyvek czimlapjára beirva, maig is látható.

ket a nevezett helyeken a felség kérdéseire Szilágyi tett, tudva vannak, mert nyilvános helyen történtek; hanem azokat miket a császár a maga elé saját szállására több izben parancsolt Szilágyival beszélt, senki nem tudhatja, hihető azonban, hogy a nem soká elkövetkezett türödelmi parancs is e beszélgetésnek volt eredménye.

A császár május 19-dikén Debreczenből Eger felé elutazván, a következő vasárnap, mely május 20-ra esett, Szilágyi Sámuel az ugynevezett kis-templomban prédikállott: Péld. XVI. 15. verse szerint: „A királynak vidám orczájában élet vagyon, kinek jóakaratja olyan, mint a tavaszi esőnek sűrű köde", mely beszéd a II. József császárróli magasztaló szónoklat volt, mit József császárhoz illő módon csak egy Szilágyi Sámuel tarthatott.*)

X.

Az 1770-dik év julius 12-ről kelt helytartó-tanácsi rendeletnél fogva, báró Vécsey József levén királyi biztosul Debreczen városba kiküldve, s e felől ugyanazon évi aug. 7-ről maga a kinevezett biztos is azon hozzáadással értesitvén a tanácsot, hogy kiküldetésének egyebek között a bel- és kültanács közötti versengéseknek is elenyésztése volna czélja; majd 13-kán személyesen megjelenvén, s személyének minél nagyobb ünnepélyességgel leendő fogadtatása iránt a szoros rendelkezést megtevén, a nagy tanácsteremben összegyüjtött kül- és beltanács előtt a világ romlottságáról sokat és hosszasan szónokolva, áttért küldetésének ezéljára, hogy t. i. a többrendü panaszokat megvizsgálja, s az általa el nem igazitható ügyeket a Felség elé terjeszsze, maga iránt bizalmat, müködésében támogatást kivánt, azon hozzáadással, hogy az ügyes bajosok, sérelmeiknek hozzája felterjesztésére utasittassanak. Válaszolt a királyi biztosnak a város nevében főjegyző Domo-

*) Tóth Ferencz: tul a tiszai reform. püspökök élete. Győrben 1812. 180—184-dik lap.

kos Lajos; először is hálás köszönetét jelentve, hogy királynő ő felsége, valamint összes alattvalóinak, ugy Debreczen városnak is boldogságát munkálni kegyeskedik. És noha erős meggyőződése a városi előljáróságnak, hogy — a mint az eredmény is tanusitani fogja, — semmi különösb kifogás alá esőt nem fog a biztos találni, miután azonban mint egyébütt másutt, ugy itt is emberi gyarlóságból történt fogyatkozások lehetnek, csak örvendhet magának a város, hogy oly királyi biztost nyert, kinek széles tapasztalása, szelidsége, okossága és mérséklete, a kivánt siker felől kezességet nyujtanak. stb.

A szertartások végződésével a királyi biztos a jegyzőtől a pecsétet átkivánván, azt — miután a kis-tanácsteremből előhozatott, — főbiró Pándi Jánosnak azon hozzáadással adta át, hogy ezentul a biró hire nélkül semmi kiadmányozás ne történjék. Ugyanekkor a pénztárak kulcsait és jegyzőkönyveket átvizsgálás végett magának átadatni kivánván, egyuttal megrendelte, hogy ezentul a jegyzőkönyvek ülés végével, vagy jövő ülés elején meghiteltessenek, majd a város és az általa birt puszták térképeit magához bekérvén, a számvevők által a város népének tudtul adatni rendelte, hogy kinek mi panasza volna, hozzája bizalommal forduljon. A királyi biztos elé felterjesztett iratokból látható, hogy ez időben a városnak eme közházai voltanak : Bika-, Tóth-, Oláh-, Kovács Pál-, Nyéki-, Komáromi-, Gőnyei-, Baranyi-, Szenczy-, Dobozy-, Váczi-féle házak és harminczados lak, melyek közől a három utóbbi bérbe kiadásra, a többiek pedig katonaság elszállásolására használtattak. Közcsapszékek voltak : Kardos-, Fehérló-, kisvárad-utczai, szentanna-utczai, nagy- és kis czegléd-, csapó-, Morgó, nagy- és kis péterfia-, mester, hatvan-, miklós-utczai csapszékek. A városnak tulajdona volt még a város közháza, patika, magtár, hóhérlak, vásárbirói lak, utcza házai és az utczánkénti őrházak.

Ugyanezen királyi biztos 1770-dik év szeptember 12-kén az utczák tisztátalansága és csatorna nélkülisége ellen tevén kifogást: kérdésbe tette, mi legyen oka annak, hogy

e városban a catholikusok nem szaporodnak? A város birtokában levő pusztáknak lakosokkal benépesitését, szederfák ültetését, selyem-hernyók tenyésztését s a város patikájának eladatását sürgetvén, a nevezett biztos azt is megrendelte, hogy a városi két számvevők egyikének mostanában elhaltával, Timáry György nevü róm. cath. tanácsnok legyen számvevő is egyszersmind, s ezentul ugy az egyik számvevő, mint a városi egyik jegyző is, ezentul folytonosan róm. cath. legyen. — Ugyanezen kir. biztos sept. 22-ről kelt rendeletével az árva ügyek kezelése, caducitási, polgársági és czéhbeli bevételek, legelőbér, tűzifa és cserép jövedelem felőli kimutatásokat, tüzoltói rendszabályokat magához felterjesztetni, a könyvnyomdát pedig eladatni parancsolta.

Az időközben a városi tanács ellen beérkezett panaszok megvizsgálására ezen kir biztos tisztán róm. catholicusokból álló bizottságot nevezett ki, Fáy János, Timáry György tanácsnokok s jegyző Fáy Ferencz személyökben. Kijelenté egyszersmind, hogy ezentul küldöttségeknek a város nevében, Bécsbe felmenniök királyi biztosi előleges beleegyezés nélkül — nem lesz szabad.

Az 1772-dik év március 12-kén felolvastatván, azon királyi parancs, melyben a római pápa által meghagyott innepek szoros megtartása rendeltetik: a helv. hitv. tanácstagok azon elvből kiindulva, — hogy a szentek tiszteletére rendelt ünnepek megülése ellenkezik a helv. hitvallás alaptanaival, — minden jobbágyi alázattal folyamodtak ő felségéhez, hogy e részben e város helv. hitv. népét kegyelmesen feloldozni méltóztassék.

Báró Vécsey József királyi biztos itten folytatott működése közben elhalván, s tetemei a róm. cath. templom alatti sirboltba takarittatván el: az 1773-dik évi április 26-kán kelt királyi helytartósági intézmény által, királyi biztosul gróf Forgách Miklós kamarai tanácsos lett kinevezve; tollnokul melléje Lányi József adatván.

Sokkal maradandóbb nyomai észlelhetők maig is ezen Forgách-féle kir. biztosságnak, mintsem hogy arról tüzete-

sebben ne kelletnék megemlékeznünk. E biztosság előzetesen elrendelvén, hogy ezentul földalatti kunyhók helyett szabályos házak épittessenek, éji őrök állittassanak s az éjjenként álmot háborgató s utczákon vonitó kutyák irtására peczérek rendeltessenek; meghagyta azt is, hogy a mely róm. catholicusok polgári bevétetés végett jelentkeznek, azok minden tétova nélkül beveendők, megrendelte, hogy Boda József elhaltával megürült tanácsnoki állásra Bucsány Antal róm. cath. állitandó, catholicus szegényápolda helyiségéül a városon kivül hely kijelelendő, s a külvárosi térségek benépesités végett felmérettessenek, és a külvárosi ref. ápoldától kezdve, a szent-annai kapuig terjedő külvárosi tér, a koronkint jelentkező róm. catholicusok részére házhelyiségül fentartandó; a német nyelvnek ugy a róm. catholica, mint a ref. iskolákban tanitásával foglalkozó tanár, illő fizetéssel és lakással ellátandó; s a róm. cath. tanárok, a pater rector és cath. tanácsnokok felügyelése alá helyezendők: a selyemeresztő hernyók tenyésztése ápolandó, a 60 ftnyi keresetet tul nem haladó ügyekben irásbeli eljárás helyett, szóbeli tárgyalás tartandó. A ref. egyház hivatalnokaitól eddig évenkint 50 cseber bornak a város közcsapszékére bevétele beállitásával, a papoknak és professoroknak évenkint 60 frt, az énekvezetőknek 30 frt rendeltetett fizettetni. A czélbavett uj épitkezéseknél minden középület rajza, politicai tekintetből a helytartó-tanácsnak, gazdászati tekintetből pedig a magyar királyi kamarának volt felterjesztendő. — Hogy a czéhek kiváltságai erejökben felmaradhassanak : a czéhlevelek a biztosságnak bemutattatni rendeltettek.

A város polgárainak kültelki birtokviszonyaira nézve, ezen kir. biztosság uj rendet hozott be. Hogy e tárgyat tisztában foghassuk fel, azt kell tudatnunk, mikép Debreczen város tulajdonképeni határ területén (bellegelő, nagy csere, Apafája, Nagy-erdő, Ondód, Geszteréd, Czúcza,) kivül, az ehhez szerzett következő puszták is: Boldogfalva, Szepes, Ebes az ahoz tartozó Kösélyszeggel és Álomzuggal együtt, Máta, Zám, Ohat, Hegyes és Macs, Zelemér, Mo-

nostor, Pallag, belső- és külső-Gut, Haláp, Bánk Vekerrel együtt, Fancsika, Pacz képezik Debreczen város külső birtokát. Mindezen birtokbeli haszonvételek a városban levő beltelkeket és a város körül szőllő ültetésre kiosztott kerteket kivéve, egész a XVIII-dik század közepéig közösek voltak. Miként a hajdani Rómában, az egyes polgárokra nézve, a Horatius által is megénekelt azon szabály: privatus illis census erat brevis, commune magnum (csekély volt az egyes polgárok saját magán birtoka, de annál nagyobb volt a közvagyon) volt divatban: épen ugy Debreczen város egyes polgárainak is, a külterületen semmi meghatározott tulajdonuk nem volt; s a földek használata felett a városi előljáróság (tanács és választott hites közönség) rendelkezett. A határterületnek, — a pusztákat is beleértve, — földmivelésre alkalmas része, szántás-vetés alá, az erdőségekben levő tisztás helyek pedig kaszálás végett elébb egy, később három, utóbb hét évre, bizonyos bérfizetés mellett, kiosztattak a városi polgárok között. Az ily földek, azon okból mert használatukért az illetők a városi pénztárba, a közszükségek fedezéseül, évenként bizonyos bért fizettek, béres (censualis) földeknek és kaszállóknak neveztettek. Más részek pedig, ugy a város közelében, mint a hortobágyi folyó két partja mentében, legelőkül jelöltettek ki, s azokon a városi polgárok minden megszoritás és legelőbér-fizetés nélkül legeltethettek. Az erdőkben évenkint tett vágásból kikerült fának egy része a polgárok között, — a vágatási és kezelési költség megtéritése mellett, — kiosztatott; e birtokok többi részének jövedelme pedig a város közszükségeinek fedezésére fordittatott.

A mi az italméretési jogot illeti, ez régi számos kiváltság-leveleknél fogva, ugy sert mint pálinkát és bort illetőleg, a városnak közösben gyakorolt kizárólagos tulajdona volt; és e jogot a város utczánként és fogadókban s a Kardos-háznál tartott csapszékeiben gyakorolta. Azonban ősi szokásnál fogva, évenkint a polgárok bortermései, azoknak adójukhoz mérve, a közcsapszékekre olykép fo-

gadtattak el, hogy minden adóforint után egy cseber bor kóstaltatott el, de 50 csebren felül, — bár többre ment is az illetőnek 50 forintnál az adója, — több nem vétetett be. Az elkóstolandó boroknak helybeli kerti termésüeknek kellett lenniök; hegyi bor csak nyári szükséglet végett és kivételesen kóstoltatott el.

Az 1744-dik évi mártiusban az Ondódon, Geszteréden és Czúczában levő ugynevezett házutáni földek (melyek évenkénti kiosztása 1571-dik év óta volt szokásos) akként kezdettek adómennyiség arányában kiosztatni, hogy a kinek például 7—9 frt adója volt évenkint: az kapott egy nyilas (négy köblös) földet; 12—15 frt adó után 2 nyilast, 22—27 frt adó után 3 nyilast; 28 frton felül bármennyi adója lett legyen is a polgárnak: négy nyilasnál több házutáni földet nem nyerhetett. Papok s tanárok 3 nyilast, ének-vezérek 2 nyilast, ispotályi cántor 1½ nyilast kaptak.

A gróf Forgách-féle kir. biztosság a házutáni földek kiosztása kulcsául a beltelket vette, olyképen, hogy a beltelkek nyolcz négyszög öle után esett egy öl széles és 300 öl hosszuságu külső föld, és pedig örök tulajdon gyanánt, de csak is belvárosi házzal biró polgárok részesültek e jótékonyságban. Szigoruan tiltva volt azonban a házutáni földek örökbe- vagy zálogba adása s elcserélése, és csakis az évenkénti haszonbérbe adás volt engedélyezve. Az épitkezések — de nem pompásak, — hanem csakis mulhatlan szükségesek engedélyeztettek. Szárnyas állatoknak, sertéseknek tartása egyátaljában tiltva volt; tehenet sem volt szabad nyaratszaka a házutáni földön tartani.

Ugyanezen gróf Forgách-féle kir. biztosság a pusztákon az eddig ugynevezett béres földek és kaszállók birtoklását is állandósitotta, a mennyiben elrendelte, hogy ily földek, tanyaföldek s cserekaszállók nevezete alatt, hét évig tartó időszakra, de egyedül csak szántás-vetéssel s baromtenyésztéssel foglalkozó és beltelekkel biró polgároknak osztassanak ki, s ily földeken épitkezni, de csak a mulhatlan szükségeseket lehetett. Zsellérek (külvárosi

házzal biró lakók) és belvárosi gazdák, de nem okleveles polgárok, ugynevezett tanyaföldet s cserekaszállót nem nyerhettek, sőt külvárosiak még házutáni földet sem kaptak. A tanyaföldek s cserekaszállók kiosztásában a hét év elteltével, a mutatkozó szükséghez képest, változások tétethettek ugyan, de a régibb birtokostól addig birt tanyaföldje — ok nélkül — el nem vétethetett. A tanyaföldek kiosztásában, az adón kivül az igavonó jószággali szolgálat fejős tehén, gulyabeli marha s ménéses ló is voltak irányadók. Igy például 10 forint adón alól senkinek nem adatott tanyaföld, hacsak igavonó jószága nem volt; ez esetben kapott a polgár egy nyilas (négy köblös) földet. Tiz frt adón felül, — ha nem volt is vonómarhája a polgárnak — kapott egy nyilast; 20 frt adón felül 2 nyilast, 30 frton felül 3 nyilast; 40 frton felül 4 nyilast; 50 frton felül 5 nyilast kapott. Tiz forinton felül adózó gazdának 50 frtig, a mennyi pár vonómarhája volt, minden pár marha után egy-egy nyilas adatott. A gulyabeli marhából nyolcz darab vétetett egy nyilasra, méneses lóból is annyi. 50 darabon tullevő marha-szám nem vétetett tekintetbe. Egy fejőstehén után, ha gulyabeli marha is volt mellette, egy nyilas adatott. Azonban oly czélból, hogy minél több polgár legyen, kik a várost négy lóval szolgálják, előbbi időben 6, később 16 nyilas földnél egy polgár sem kapott többet. Ezen királyi biztosság által megállapitott kulcs szerint 9348 nyilas osztatott volt ki béresföld gyanánt.

A tanyaföldek 7 évi időközre osztatván ki, az osztályban 7 évi időközben netalán esett hibák kiigazitása tekintetéből, következő rendszabály állittatott meg: 1.) Ha a polgár, kinek föld osztatott, minden maradék nélkül meghal, vagy időközben elköltözik, annak földje más tehervi selőnek adassék. 2.) Kinek igavonó jószág után osztatott föld, de időközben azt tartani megszünik s igy nem szolgálhat, elveszti tanyaföldjét. 3.) Ki a béres földeket örökbe vagy zálogba adja, vagy a ki vesztegető, elveszti földjét, és a ki e dolgot feljelenti, azé lesz a föld. 4.) A földbér és dézmaváltság pontosan fizettessék. 5.) A hetedik év eljö-

vén, az uj osztály augusztusban megkezdődvén, septemberben bevégeztessék.

Ugyane biztosság által az erdők szabályozása tekintetéből rendeltetett, hogy a vágandó erdők 50 évi fordára (sectio) osztassanak. Az uj vágásra 6 évig legelő marha ne bocsáttassék. A favágás őszszel novemberben kezdődjék, és fabeli illetőség csupán csak házzal biró polgároknak adassék, adójok mennyiségéhez képest; egy öl szin-fától vágatási költség fejében 1 frt, egy öl gajtól pedig 10 garas volt fizetendő. A fa-illetőség ugy volt szabályozva, hogy 1—6 forint adó után adatott egy ölfa, 6—12 frt adó után 1½ ölfa, 12—20 frt adó után 2 ölfa stb. A legeltetési jog gyakorlatára nézve semmi változtatás nem történt. E rendszer divatozott 1818-dik évig. Az italméretési jog gyakorlatára nézve, ezen királyi biztosság semmi lényeges változtatást nem tett.

A város árkán kivül lakhatás végett telket nyert, ugynevezett ujsoriak az 1774-dik évi mártius 21-kén kelt biztossági rendeletnél fogva, a városnak 2 frt évenkint fizetett census fejében, oly feltét alatt nyertek telket, hogy azon szabályszerü házat, — nem pedig földalatti kunyhót — épitsenek, s ez ujsoriaknak a kapun kivül az ide behozni szándékolt portékákat összevásárolniok, sem az erdőket pusztitni s épen ez okból járó jószágot is tartaniok, avagy több telket összeveeniök szabad nem volt; ha pedig házukat, — melyek után házutáni földek nem adattak, — eladták az illetők; ezt csakis a városi tanács hirével tehették. Adó a külvárosi telektől nem fizettetett, hanem mindenik külvárosi háztól fél forint volt adandó, ezenkivül évenkint 16 gyalog-napszám volt teljesitendő.

XI.

Ugyanezen Forgách-féle biztosság az 1774-dik évi mártius 22-kén megrendelte, hogy a szepesi dézma fejében a helybeli reform, főtanoda részére a város évenkint 150 öl tüzifát, minden héten 20 köböl buzát, a város

vizimalmán megőrölve, ezenfelül minden nap nyolcz hordó ivóvizet a főtanodai főző és sütőházhoz beszállitani köteles.

Az 1774-dik évi mártius havában a Forgách-féle biztosság kijelentvén, hogy a Felség, különös kegyelméből, tekintetbe vevén a helv. hitvallás elveit, azt nem kivánja ugyan, hogy a ref. tanácsnokok a cath. vallást elhagyók (apostata) elleni bünfenyitő perben — mint itélő birák — résztvegyenek; minthogy azonban ilynemü perben legalább is 6 tagnak kell jelen lennie, azt rendelte meg, hogy az eddig 2 cath. tanácsnok, ugymint Fáy János és Timáry György mellé, még négy cath. tanácsnok vétessék fel, ugymint: Reviczky Imre, Bucsányi Antal, Kölgyesi Ferencz és Meszena Sándor; és nyilvánitá, hogy valamint jelenben, ugy jövőre is a cath. tanácsnokok kinevezését ő felsége magának tartja fel. S hogy a hitehagyottak elleni perben nyomozó tiszti ügyvéd róm. cath. legyen: ily minőségben Petróczy Ignácz beállittatott; az is megrendeltetvén, hogy ezentul egyik jegyző és számvevő folytonosan r. catholicus legyen. A könyvnyomda a város birtokában meghagyatott ugyan, de hogy ezentul semmi könyv a helytartó-tanács tudta nélkül kinyomatni nem fog, ennek nagyobb biztositására megrendeltetett, hogy a könyvnyomdai egyik felügyelő catholicus legyen.

Az 1774-dik év április 14-kén megejtett tisztujitás alkalmával a biztos kijelentvén, hogy Szent-Lélek segitségül hivás végett a ref. tisztviselőknek a róm. cath. templombai menetelét ő Felsége nem kivánja ugyan, de a felett nemtetszését nyilvánittatja, hogy a városi előljáróság a r. cath. hitnek a város körébeni terjesztésében nem eléggé serény, és hogy az ezentul ne ugy legyen, komolyan meghagyja. Ezuttal Domokos Lajos választatván el főbiróul: a megejtett tisztujítás után a királyi biztos kijelenté, hogy ezentul az eskü letétel végett az összes tisztikarnak a róm. catholicus templomban kell megjelennie; a többire nézve, hogy a vallás dolgát tárgyazó ügyek gyorsabban folyjanak, azt rendelte, hogy ily esetben mindig a legidősb r. cath.

tanácsnok elnököljön. Bálintfy János nevü róm. catholicus pedig tanácsi kiadóvá tétetett.

Ugyanezen királyi biztosság által a városi eddigi alantas tisztviselőkön kivül, egy uj hivatali állomás, t. i. az utczánkénti erkölcsbirói is rendszeresittetett, s az erkölcsbiráknak valamint a többi alantas tisztviselőknek részére is, utasitás készittetett. Végre az ivóviz hiányában nagy szükséget látó városnak, e részben segedelmül lenni ajánlkozott Beőm Ferencz Jánost — vállalkozása sikerülése esetében, — a városi hatóság figyelmébe ajánlván a királyi biztosság; müködése végeztével a városból eltávozott.

Volt még a gróf Forgách-féle biztosság müködésének egy nevezetes pontja, mely a biztossági jegyzőkönyvbe 1775-dik évi január 26-dik napjáról 53-dik pont alatt van bevezetve. Ennek megértésére nézve azonban tudnunk kell, hogy a királyi kincstár ez időtájban több izben vette azon eljárást gyakorlatba, hogy megszorulása esetén a királyi városoktól, mint királyi tulajdontól, pénzt kölcsönzött. Midőn egy 30,000 forintból álló kölcsönét a királyi kincstár Debreczen városnak visszafizetni kivánta volna: a város közönsége hódoló tisztelettel nyilvánitá, hogy ő a kincstárnak sokszoros szükségei tekintetéből, nem kivánja ezen összeget megtérittetni. A város ez ajánlata nem fogadtatván el; a város közönsége azon összeget a felséges uralkodó Mária Therézia rendelkezése alá bocsátotta. Ennek előrebocsátása után szóllhatunk a jelzett kir. biztossági jegyzőkönyv 53-dik szám alatti, 1775-dik január 26-kán kelt magyar királyi helytartó-tanácsi intézmény eme tartalmáról: „Miután Debreczen város a királyi kincstárnál levő követeléséből 30,000 frtnyi összeget ő Felségének szabad rendelkezése alá bocsátotta: ennélfogva ő Felsége anyai gondjánál és kedves Magyarországát folytonosan boldogitni kivánó cs. kir. gondoskodásánál fogva, kegyelmesen elrendelte, hogy ugyanazon összeg Debreczen városban, az ezen város szomszédos részei javára is felállitandó árvatartó intézetre olymódon fordittassék, hogy: 1) Azon árvatartó házra nézve elégséges telek, az eddig

házhely nélkül szükölködő cath. polgárok házainak felállitására rendelt területen jelöltessék ki. 2) E tőke összegből évenkint bejövendő kamatok mindaddig gyüjtessenek, valameddig azokból egy alkalmas épület felállitására szükséges összeg elő nem állittatik. 3) Ugyanazon épület terve a költségvetéssel, a magyar királyi udvari kamara utján, ő Felségéhez minélelébb felterjesztessék.

A gróf Forgách-féle királyi biztosság bevégezvén a maga és a báró Vécsey elhaltával félbemaradott munkálatokat is; eljárási jegyzőkönyvét legfelsőbb megerősités végett felterjesztette, melyre és az ezt kitogásoló városi tanácsi felterjesztésre leérkezett megerősitő magy. királyi helytartósági intézményt mielőtt tárgyalnók, itt látjuk helyén felhozni a szerencsétlen helv. hitv. egyekiek sorsát. Ők t. i. mint fentebb is volt már érintve, 1774-dik év tavaszán Tisza-Füred közelében eső lakhelyeikből, helv. hitvallásukhoz ragaszkodásuk miatt, a szó teljes értelmében kiveretvén, inséges állapotukban, Debreczen város közönsége engedelméből, ideiglenesen e város területén levő Arkos vize melletti térségeken telepedvén le : sátrak alatt időzve, onnan néztek kétségbeesve bizonytalan jövőjük elé. Az ő siralmas állapotjuk tekintetéből Debreczen város előljárói, az 1774-dik év őszétől (november 11) kezdve, több éven át nekik megengedte azt is, hogy a városnak zámi és kócsi határ között levő területéből ők egy dülő földet beveteményezhessenek. Ez inséges egyekiek dolgában ugyan a kir. helytartó-tanács az 1774-dik évi október 20-dik napjáról kelt rendeletével az egri káptalan nagy prépostja ellen, ki 38 egyeki ref. jobbágy házát földig lerontatta, és az egyeki plébánus ellen, ki a maga mellé vettek segélyével a helv. hitv. egyeki lelkészt és iskola-mestert lakából kizaklatta s egyéb idevonatkozó kihágást is követett volt el, tiszti ügyészi keresetet indittatni s az okozott károkat is megtérittetni rendelte. Az eredményről azonban nincsen tudomásunk, de azt a városi 1774-dik és 1786-dik évi jegyzőkönyvekből tudjuk, hogy a sokkép sanyargatott (140 családból álló) egyekiek egy része a bácskaságba

vándorlott uj lakot keresni, nehány család pedig Debreczenbe szivárgott, kik közül, az Arkos melletti nyolcz évi tartózkodásukról, lógeresinek elnevezett Nagy- és Rózsa stb. polgár családok ivadékai, maig is sokat tudnak őseik szomoru helyzetéről beszélni.

A mi már a közelebb fentjelzett kir. biztossági munkálatot — a városi tanács kifogásoló felterjesztése daczára — megerősitő 1775-dik évi febr. 25-ről és 1776. sept. 9-ről kelt felsőbb leiratokat illeti, ezekben különösebben kiemeltetnek : 1) A róm. cath. templomban a helv. hitv. városi tisztviselők csupán csak hivatali eskü letétele végett kötelesek megjelenni. 2) Polgármester épen ugy mint a főbiró, évenkint 600 frt dijjal ellátandó, s azok egyike mulhatlanul róm. catholicusok közül választandó olyképen, hogyha egyik évben a főbiró helv. hitvallásuak közül választatott, már a másik évben ugyanaz, róm. catholicusok közül lesz választandó. A városi előljáróság utasittatik, hogy a cath. vallás gyarapodására különös gondja legyen, a cath. kórház felállitandó, és az ujsoron catholicusoknak házhelyek adandók, a catholicus folyamodók polgárságra beveendők, és a választott hites közönség tagjai is határozatlan számban legyenek r. catholicusok. A tanácsbeliek az általuk birt földekért, szinte ugy mint a többi polgárok, földbért fizetni kötelesek, s ugyanők tiszteletdij elfogadásától tiltatnak. A főiskolai alapitvány-levelek hiteles párban felterjesztetni rendeltetnek. A puszták benépesitése kivánatától a felsőség elál, de a selyem-hernyók tenyésztését hatályosan sürgeti. A perek gyors elintézése ajánltatik; a városi tisztviselők utasittatnak, hogy a város javadalmait ne bitorolják, hanem fizetésökkel megelégedjenek. A város tulajdonát tevő gyógyszertárnak Kazzay Sámuel részére a kir. biztosság közbejöttével történt eladása helybehagyatik. A könyvnyomdának eladatása nem sürgettetik többé, hanem kiváltság-levele elvesztése alatt utasittatik a nyomda, hogy felső megvizsgálás nélkül könyveket kiadni ne merészeljen; a nyomdára felügyelő két városi tisztviselő egyike pedig mulhatlan róm. catholicus legyen. A

talált gyermekek róm. cath. vallásban neveltessenek. A városi jórend feltartására, biztonságra és a város diszére nézve a kir. biztosság által tett intézkedések helybehagyatnak. A róm. cath. templom két tornya és a piáristák lakháza felépitése meghagyatik; saját helv. hitv. egyházuk fentartására is segélynyujtás — de mindig felsőbb helyről előlegesen nyerendő helybehagyás mellett, — megengedtetik. A kegyuri jogot saját helv. hitvallása irányában is gyakorolhatja ugyan a város; miután azonban a vallás ügye Ő Felsége jogai közzé tartozik, minden idevonatkozó nagyobbszerü ujitás csak legfelsőbb helybehagyás mellett történhetik. A mi a 8-dik pontra nézve az ő felsége szabad rendelkezése alá bocsátott 30,000 frtot illeti; továbbra is az, Ő Felségének határozott akaratja, hogy Debreczen városban árvatartó intézet a helybeli és szomszédos helyeken levő ügyefogyott és pedig egyenesen róm. cath. árvák részére állittassék fel, s a fentérintett 30,000 frt — mely különben is kegyelmes királyi rendelkezés alá volt ajánlva, — ily czélra fordittasék; az világosan kijelentetvén, hogy ezen árvatartó intézetbe nem cath. árvák is — ha oda adatnak, — mindenesetre bevétethetnek.

XII.

Csokonai Vitéz Mihály.!

Van-e valamire való magyar ember széles e hazában, ki e nevet ne ismerné? s kinek e név hallattára érverései gyorsabban s melegebben ne lüktetnének? Légy — hamvaidban is — üdvözölve általam, te nagy dalnoka nemzetednek! disze, ékessége magyar hazádnak! méltó dicsekedése szülőföldednek, Debreczen városának!

A te tudományosan képzett szép elmédnek minden gondolatja, magas röptü eszmékben gazdag szellemednek minden szikrázata, nemes és érzékeny szivednek minden dobbanása a nemzeti nyelv dicsőitésére, és az alföldi magyar nép őszinte érzelmeinek hü tolmácsolására lettek szentelve. Ah! de te élted egész folyásában inséggel s

nyomorral küzdöttél, s ennek daczára te még akkor is, midőn az 1802-dik évi debreczeni nagy tűzvész darabos-utczai nádfedelü egyszerü házikóddal együtt csekély értékü mindenedet, sőt még házikód végében levő kisded lugosodat — önkezeid csinálmányát is — teljesen megemészté, és te semmi nélkül maradva, éhhalállal küzdöttél : te akkor is veséket lágyitó és sziveket repesztő keserédes dalaidnak, közelebbről a „Szélhez“ czimzett örökbecsü ódádnak alkotásával enyhitgetéd bánatos lelkednek jogosult fájdalmait, s sajgó kebledet gyötrő keserveit.

Pihend! csendes föld alatt, hatvan-utczai temetőbeli sírodban (sírodban, melyhez én — a midőn csak Debreczenben lehet időzni szerencsém, — születésed (1773. nov. 17.) és halálod (1805. január 28.) évfordulati napján, derűben, boruban, fagyban, sárban, hóban, esőben mindig kizarándokolni szoktam) pihend — ismétlem — óh nagy hazafi! csendes föld alatt harminez és nem egészen két nyomoruságos évre terjedt földi vándorlásod nehéz fáradalmait.

A te neved dicsőitésére tégedet hamvaidban (ah! miért csak hamvaidban?) hálásan tisztelő hazádfiai, nevedhez méltó diszes emléket állitottak sirod fölibe. Bizony bizony! neved dicsőitését te sok szenvedés, sok anyagi nélkülözés árán — mondhatni szivvéreden vásároltad meg.

Azonban kitudja! vajon ha a szerencse neked kényelmes életpályát juttat vala osztályrészül : nem űzi vala-e a kényelmes életmód messze el tőled a művészet ihlettségét? Ah! mert rajtad is be kellett — fájdalom! a szó teljes értelmében kellett — teljesednie a tapasztalás szomoru oktatásiból meritett azon nagy igazságnak, miszerint a müvészetnek vagy magányra, vagy nyomorra, vagy szenvedélyre, vagy egyiránt mind a háromra van szüksége; és hogy a müvészet lanyha légkörben hamar elsatnyul, s az, nagyban hasonlit azon sziklavirághoz, melynek éles szélre és kemény ágyra van szüksége. Légy üdvözölve még egyszer utoljára általam, Csokonai Vitéz Mihály! dicső fia Debreczen városnak.

De midőn én a te nagy nevedet, gyenge erőmhöz

képest magasztalva dicsőitem : tisztelettel kell azokról is megemlékeznem — kik neked lételt adtak — kedves szüleidről. A Toldy Ferencz által kiadott — müveid előtt álló — életrajzodból tudjuk azt, miszerint neked nem közepes miveltségü anya jutott osztályrészül. Átalánosan észlelt dolog az, hogy nagy emberek, közelebbről nagy művészek rendszerint mivelt lelkü hölgyek által hozattak a világra. Lám! hiszen Ciceró is anyául a derék Helviát volt birhatni szerencsés.

Én azonban ez uttal — czélomhoz képest csak édes atyádról emlékezem bővebben; édes atyádról, ki hátrahagyott kéziratában magát — polgári állása után, — barbély Csokonay Józsefnek irá; és a ki szenvedélyes gyüjtögetője volt a XVIII-dik század közepének eseményeit tartalmazó e városi adatoknak. Az ő kézirat gyüjteménye is szolgáltatott nekem szövétneket, a mult század aknáinak felderithetésére.

Bocsássa meg a nyájas olvasó e kitérést az ellágyult indulatokért, melyek sokat érző keblemet a Csokonai név előfordultára hevitik. De térjünk vissza feladatunkhoz.

Az 1776. évben october 2-kán a tisztujitási parancs leérkezvén, főbiróságra eddigi főbiró Domokos Lajos, polgármesterül (mely hivatal eddig nem létezett) pedig Fáy János, tanácsnokokul főjegyzőből Fráter István, főügyvédből Hatvani Mihály*), főjegyzőül pedig Sárai Szabó Sámuel s főügyvédül Kuthy István választatának. A rendelet szerint az összes előljáróság kiséretében a főbirónak a piáristák templomában kellett volna a hivatali esküt letennie és e felett sokáig is volt vitatkozás a tanácsházban, de Domokos Lajos, mint nagy okos, ezt most az egyszer elforditotta eszével,**) mert a helv. hitvallásuak a főbirót a régi szép szokás szerint a nagytemplomba, a polgármestert pedig a catholicus tanácsnokok a piáristák templomába kisérték.

*) Ez időben városi tanácsnokok voltak : Pándi János, Komáromi György, Reviczky Imre, Timáry György, Bucsányi Antal, Kölgyesi Ferencz, Meszena Sándor, Baranyi József, Mihályházi János. Kovács Pál. Aljegyző volt Reviczky László.

**) Borbély Csokonay József naplója.

November 1-én azaz mindszentnapon, a tisztujitási parancs értelmében az alantas városi tisztviselők is megválasztatának, valamint az is elvégeztetek, hogy ezentul az alantas tisztviselők tisztujitása, mely eddig uj évben történt volt — mindig mindszent napján legyen. Ez évi hegyi szüret alkalmával főbiró Domokos Lajos czegléd-utczai 2569. sz. alatti lakházánál hátul levő ugynevezett zöldházat a kertje felől, mig Domokos Lajos a kóji hegyiszüretre volt, felverték, s abból mind a város részéről, mind maga részéről, sok levelet elvittek, de egyébhez semmihez nem nyultanak. E csint ki követte legyen el? akkor egyszeriben még csak gyanitni sem lehetett. Mert ha azt tudjuk is, hogy a fent már érintett Bálintfy Jánost, tanácsi kiadói hivatalából főbiró Domokos Lajos, — nemcsak azért, mert ez idejét rendszeresen aljas feladásokra fecsérlette el, hanem hivatali hanyagságáért és czégéres életeért is, — rövid uton elcsapta; még ekkor is alig álmodhattuk volna meg, hogy épen ezen Bálintfy bosszulotta meg elég nemtelenül magát, az általa elorzott irományoknak annak idején és helyén, aljas czéljaihoz képest fölhasználására.

1777-dik év julius 2-kán gr. Károlyi Antal, mint az ungvári és nagyváradi kerületben minden iskolák legfőbb felügyelője, ő felsége parancsából visitálván Debreczenben az egész collegiumot, minden iskolát, bibliothékát, auditoriumokat, dandár-tábornok gróf Erdődyvel együtt sorra járta, nagy szorgalommal vizsgálódván, hogy mit tanitnak és tanulnak s miként oktatnak még magok professor uraimék is, hogy ő Felségének a szerint tehesse jelentését, és elment julius 4-kén, mindenütt assistentia levén vele. Ugyanezen év augustus 1-én gr. Festetics kamarai elnök jött Debreczenbe, ez is a collegiumot mindenütt megjárta. A piaczon is mindenütt tudakozódott, hogy hol mit, hogy adnak és vesznek?

Az 1777-dik év august. 12-kén gr. Forgách Miklós ujolag megjelent volt Debreczenben, szállva ezuttal Hatvani professor házánál, s itt tartózkodott azon évi aug. 23-dik napjáig. Idejötténck czélja volt az iránti tudakozó-

dás, mikép vétettek legyen foganatba a felsőbb rendeletek? Tudakozódása főbb pontjaira feleletül nyerte, hogy előbbi eltávozása óta egyszer volt tisztujitás és polgármesterré Fáy János leve; a tisztujitási szertartás a kiszabott módon történt. Catholicus számszerint 6 lett bevéve polgár gyanánt, 2 alapos ok miatt nem vétetett be. A földkiosztás a rendelet szerint történt. Epreskert fel van állitva; 1776-dik évben 6 font selyem termeltetett, de a selyemhernyók elpusztultak. Hitehagyottsági per-eset 2 volt; egy visszatérvén a róm. cath. hitre, az ellen a vádkereset megszünt; két egyén ellen most foly a nyomozás. Egyik számvevő róm. catholicus. A jegyzőkönyvek rendben találtattak. A főiskolai alapitvány-levelek nem küldettek fel azért, mert e tárgyban a négy ref. egyházkerület eggyüttesen folyamodott fel ő felségéhez. Adó, igazságügy, katonatartás, nyomdaügy rendben találtatott. A polgárok és előljárók a városi terhekben egyiránt részesülnek. Az ujsori benépesités megkezdetett. Vizvezetés nem létesült, mert sem Beőm, sem a felsőbb helyről ajánltatott Barsegio nevű olasz nem jelentkezett. A piáristák templom tornya és lakháza felépitése iránt az illetők nem jelentkeztek, de módja sincs a városnak, hogy e követelést teljesitse. Erkölcsbirák működése kivihetlen, de különben is helyesb utat is lehet a vétek-esetek előzése végett találni. Az árvatartó pénzalap kamatra ki van adva. stb.

Az 1778-dik évi mártius 17-kén kelt udvari kamarai intézményben keményen dorgáltatván a városi tanács, hogy a közelebbi tisztujitás alkalmával a legmagasb helyről érkezett szabályrendeletek ellenére a hivatali eskü nem a r. cath. templomban tétetett le; a közelgő tisztujitáskor a hivatali eskünek a piáristák templomában letétele kötelessége, hivatal vesztés terhe alatt meghagyatott; egyszersmind az is roszaltatott, hogy a helv. hitvallásuak a tisztujitás előtt szentlélek segélye kérése végett, mind a tisztujitás után hálaadó istenitisztelet végett — magokat a r. cath. tanácsnokoktól elkülönitve, — saját templomukba gyülekeztek. E rendelet folytán az 1778-dik év mártius

30-kán a tisztujitási parancs tartalma szerint választaték a főbiróságra róm. catholicus (mi azelőtt soha sem volt) Fáy János, polgármesterségre pedig Domokos Lajos; jegyzőségre — Sárai Sámuel leköszönvén — Domokos Lajos idősb fia Dienes. A választott cath. főbirót az egész tanácsnak és választott hites közönségnek a piáristák templomába kellett kisérniök. Azután pedig mind a birónak, mind a polgármesternek ott az oltárnál kellett a hivatali esküt letenniök s ott maradván a cath. tisztviselők, a reformátusok délután egy órakor a nagytemplomba jöttek istenitiszteletre, hol is akkori káplán Benedek Mihály prédikállott, leczkéje volt: Zsolt. LXXX. 1, 2, 3, 4 versei; kántor Kis-ari András bemenőre CII-dik zsoltárt, kijövőre pedig LXXX-dik zsolt. 4-dik és 9-dik verseit éneklette, a gyermekek pedig a VI-dik zsoltárt egészen. Ez idők hangulatát jellemzik a másnap reggelre kelve az utczákon s házak ajtaján, még a r. catholicusokén is, felragasztva sürűen talált következő tartalmu versek:

Gyászos időt érünk, nincsen törvényi vezérünk,
Mert biránk az okos, nem megy elől Domokos;
Püspök, pap sóhajt, lakos is sénátor is óhajt,
Mártius ejti belé, gyászos utólja felé.
Sir a nép mégis, vélünk sirt tegnap az ég is,
Mert jajjal repesött fellegek adtak esőt.
Prima dies vilis, nékünk igazán van aprilis,
Gyászba borult kesereg, uri paraszti sereg.*)
Anno quo,
PatrIa IVstItIae DebreCen LVget generosa
Festa VbI GraDIVI toLLeret orta DIes.

Az 1778-dik év nyarán a sáskák jöttének hire terjedvén el az országban; azon évi sept. 17-ről 4997. sz. alatti helytartótanácsi intézmény megujitja az 1748-dik évi sept. 20-ki és octóber 18-ki s 1773-dik évi junius 11-ki rendeleteit, mely a sáskákat — midőn tojásaikat lerakják, — megégettetni, vagy mikor kikeltek, betemettetni patancsolja.

*) Borbély Csokonay József naplója.

Az 1779-dik év január 2-kán a leérkezett tisztujitó parancshoz képest népszónokul Fráter Pál, főbiróul Domokos Lajos, polgármesterül pedig Fáy János választatának; s miután az ujonan választottak a piáristák templomába bekisértetvén megesküdtek volna; a helv. hitvallásuak mentek istenitiszteletre a nagytemplomba, a holott Hunyady Ferencz prédikált Cselekedetek XXIV. r. 15, 16, versei szerint. Ugyanezen évi junius 1-én Ürményi József referendárius a bécsi cancelláriánál, jött Debreczent meglátni, s megjárta a templomokat és a collégiumot. Az 1779-dik év junius 27-ről 2717. sz. alatt kelt felsőbb rendeletnél fogva a helybeli főiskolai tanárok azon kérvényére, — hogy ők mentetnének föl azon tisztiügyészi kereset alól, mely alá azon okból vettettek, hogy tilalom ellenére a tanuló ifjuságot, nyiltlevelek mellett innepi követségbe kibocsátni merészlették, — tagadó válasz érkezett, s oda utasittattak a kérvényezők, hogy kérvényökben felhozott okaikat majd a perben adják elő. Egyszersmind a tisztiügyész sürgettetett a per bevégzésének siettetésére. — Ezen év julius 1-én készült el a cath. szegény-ápolda, a várad-utczai kapu előtt. Ugyanazon hó 24-kén pedig ifju gr. Pálffy Károly két fiával jött Debreczenbe a várost látni; nagy pompával kisérvén be őt a külső belső urak és egyéb debreczeni lovasok s hajduvárosok. Megjárta ez is a templomokat, főtanodát, könyvtárt, s elment 25-kén nagy pompával, igérvén a városnak minden jó szolgálatját mert volt akkor al-cancellár Bécsben.

Az 1780-dik év január 1-én választaték a főbiróságra Fáy János, polgármesterségre Domokos Lajos, s miután mindketten a hivatali esküt a Piáristák templomában tették volna le, a polgármestert a helv. hitvallásu előljárók a nagy templomba kisérték, hol is prédikállott Hunyadi Ferencz, levén leczkéje 2. Sámuel XXIII. R. 3. v. A cántor pedig éneklette bemenőre a LXXX-dik zsolt. 1, 3, 11-dik verseit, — kijövőre XV. zsolt. 1. 2. 4-dik verseit. A cántorgyermekek pedig kijövőre a LXI-dik zsoltárt. Ugyanazon év november 29-kén Mária Therézia meghalt, kinek is

végtisztességére elkezdettek harangozni deczember 26-án mindennap kétszer, reggel 10. estve 4 órakor fél-fél óráig egész deczember 29-dik napjáig. Akkor reggel tanitott a nagy templomban professor Varjas János, levén leczkéje I. Mózes R. 46. v. 30, s papolt 11 óráig. A cántor bemenőre a XC. zsoltárnak két első versét; kijövőre: Uram a te itéletedet; a deákok szép hármóniával éneklették bemenőre: „Én Istenem benned bizom“, utána egy verset; kijövőre pedig: Én lelkem légy csendességben stb. Isten tisztelet után is meghuztak minden harangot.*)

Az 1781. évi január 1-én választaték a népszónokságra Fráter Pál, tőbirósságra Domokos Lajos, polgármesterségre Fáy János, Tanácsnokul a meghalt Pándi János helyébe esküt Poroszlay Sámuel, aljegyzőségre a lekőszönt Domokos Dienes helyébe, ennek öcscse Domokos Imre; s miután ők a Piáristák templomában a hivatali hitet letették; mentek a helv. hitvallásuak a nagy templomba, hol Deáki István prédikált, leczkéje lévén 2. Krónik: R. 19. v. 5, 6, 7. Cántor Kis-Ari éneklette bemenőre (e helyett: Istennek szent fia) a CXVII. zsoltárt azután a CXVIII. zsolt. 1, 2, 14. verseit, felállóra a XXVIII. zsolt. 6-dik versét; kijövőre pedig a LXXX-diknak 3 és 11-dik verseit. A cántor-gyermekek pedig a CXLVI-dik zsoltárt.

Az 1781-dik év deczember 2-kán érkezék II. József császár két rendelete, egyik a vallásügyre, másik a tisztujitásra vonatkozó. Mindkettő az egész Tanács és választott hites közönség előtt felolvastatott; az elsőnek tartalma az volt, hogy a lelkiismereten egyedül Isten uralkodhatik, ennélfogva a protestansoknak szabad vallásgyakorlat engedélyeztetik. A második szerint pedig meghagyatik, hogy a tisztujitásnál egyedül érdemre, nem pedig vallásra is legyen tekintet. Ennek folytán az 1782-dik évben népszónokul Fráter Pál választatván, a többire nézve noha a

*) Borbély Csokonay József naplója.

róm. catholicusok a felsőbb rendeletek által közelebb behozott eljárást kivánták volna is érvényben hagyatni; a kijelölés vallás különbség nélkül történvén, főbiróul Domokos Lajos, polgármesterül Fáy János választatának, — a megholt ref. Komáromy György tanácsnok helyett Vadászi László választatott; ellenben a meghalt róm. cath. Kölgyesi Ferencz helye nem töltetett be.

Az 1783-dik évre főbiróul Domokos Lajos, polgármesterül Fáy János választatván, miután ez utóbbi az év folyásában elhalálozott, helyettes polgármesterré Reviczky Imre neveztetett, — Timári György, Meszena Sándor, Petróczy Ignácz róm. cath. tanácsnokokhoz, Kuzmics József eddigi magyar testőr neveztetett ki felsőbb helyről tanácsnokul. Ugyanezen 1783-dik évről lett kiadva a felső parancs, hogy a könyvnyomdában kiadott példányokból 3 a helytartó tanácshoz felterjesztessék.

Az 1784-dik évre főbiróul Domokos Lajos, polgármesterül Reviczky Imre, népszónokul Fráter Pál választatának el.

XIII.

Ez idő tájról következő nevezetesb események érdemlik a megemlitést :

a) Bélyei Péter debreczeni ref. egyik predikátor, ugy köz-, mint magán-ügyi kérdések felett az egyházi előljárókkal, közelebbről Domokos Lajossal meghasonlásba jövén, elvégre is 1781-dik év folyásában prédikátori hivatalától elmozdittatott. Bélyei érezvén méltatlanul sujtatását, serelmeinek orvoslásáért a helytartó-tanácshoz folyamodott honnan miután mind az illető egyházi előljáróság az ügy érdemében meghallgattatott, mind kir. biztosként kiküldött kerületi táblai elnök Pongrácz László behatóbb vizsgálatáról jelentését felterjesztette volna; 1784-dik évi decz. 2-ről lejött a felső parancs Bélyeinek mind hivatalába visszahelyezése, mind hivataltóli felfüggesztése ideje óta szenvedett kárainak megtéritése iránt. Bélyei — szenvedett

kárainak megtérítése mellett, — vissza is lett hivatalába helyezve.

b) Ez időtájban a hejdelbergi káté is sok viszontagságon ment keresztül. Üldözték azt a cath. kormányok külföldön is, főként a 80-dik kérdésben előforduló s a misére vonatkozó erősebb kifejezésért. Magyarországon 1748-dik 1749-dik és 1757-ik években rendeltetett el a hejdelbergi káté betiltása, midőn a legfelsőbb intézvények azon könyvek közzé sorolták azt, melyek : „sanctis Dei principibus, ecclesiasticis et secularibus, toti christiano populo et catholicae religioni gravissime injurii.“ Ujból kiakarván a tiszántuli ref. egyházkerület a példányaiban megfogyott hejdelbergi kátét nyomatni; Debreczen város tanácsa felsőbb rendeletek értelmében fölterjesztette a könyvet 1778-dik évben előleges vizsgálat végett a helytartó tanácshoz, azonban semmi választ nem nyert. Landerer Mihály pozsonyi catholicus nyomdász e közben a kérdéses kátét, — azon, kivált a 30-dik; 57-dik és 80-dik kérdésekben, jelentékeny változtatásokat tevén, — saját hasznára kinyomatta. Ezt látva a tiszántuli superintendentia, a Landererféle kiadásnak lefoglaltatása végett 1781-dik évben II. József császárhoz folyamodott. A császár a cancellária és helytartó-tanács megkérdezése után azt rendelte, hogy a kátét csak a fentérintett 3 kérdésben foglalt sérelmes helyek kihagyása után nyomathatják ki a reformátusok. Összegyültek tehát a magyarországi négy ref. superintendentiák világi és egyházi gondnokai és felügyelői s a kivánt változtatásokat oly módon tették meg, hogy ez által a szó alatti kérdések eredeti értelmét kiforgatták. A császár azonban még ezzel sem elégedvén meg; áttette az ügyet a cseh-osztrák udvari cancelláriához, és ennek javallata következtében kivánta a 80-dik kérdést átalakittatni. Ezt a superintendentiák elfogadván; igy jelenhetett meg a hejdelbergi káté Debreczenben 1786-dik évben, s e szellembeni kiadás forog mai időben a ref. nép körében és a ref. iskolákban. Az erdélyiekhez is mentek volt ez idő tájban hasonló letiltó rendeletek; de ők jobbnak látták

bevárni a kedvezőbb időket, mik 1790-dik év után csakugyan bekövetkeztek.*)

c) A salétrom-intézet ügyét is e helyen láttuk czélunkhoz képest előadásunk folyamába beszőni. Volt már jelen mű II-ik kötet 639-ik lapján érintve nemcsak a salétrom, de a puskapor készitésének is a II-ik korszakban Debreczenben virágzó állapota. Azon időben egyesek által kezeltetvén ez iparág, a termelésbeli üzlet teljesen szabadabon gyakoroltatott. De már e harmadik korszakban a salétrom-termelés kizárólagos kiváltság mellett gyakoroltathatván; az egyes termelők termesztményeiket tisztitás végett a kormány által szabadalmazott intézeteknek voltak átadni kötelesek; a szabadalmazott intézet pedig a készletet meghatározott árért csakis a kormánynak adhatta által. Ezt előrebocsátva, tudnunk kell, hogy e 3-dik korszakban a salétromnak ujabb rendszerbeni termelése a szepességen fejlődött volt ki, hol már 1660-dik év táján Siléziából bevándorolt szakértők a házi lakszobák földéből kiáztatott lúgból készitették s főzték a salétromot. Szepességről ezen siléziták leszármazva Kállóba, Nyiregyházára; ő tőlük a környékbeli magyarok is ezen iparágat megkedvellették s eltanulták, és a szabad ég alatti helyeken, leginkább a helységek szélén levő lapályos és vizenyős területeken gyüjtögették a salétromos földet, melyből dolgoztak.

Az 1760-as években De-Pauli Leopold nyugalmazott ezredes Mária Theréziától a salétrom termelésre szabadalmat nyervén; Kállóban az ottani deszka-bódék helyett rendes épületet állittatott, hova minden környékbeli termelőnek készitményét tisztázás végett be kellett adnia. A salétromnak De-Pauli által nagyobb mennyiségbeni termelését II. József császár méltányolni kivánván, neki a pater piáristák által addig haszon-élvezett zeleméri pusztát 25,000 forintért adományozta, s egyszersmind a salétrom termelése gondját annak továbbra is lelkére kö-

*) Szilágyi F. A hejdelbergi káté, a magyar és erdélyországi protestans autonomia, a XVIII-dik században Pest 1869.

tötte, annyival is inkább, mert az 1780-ik évben a helytartó tanács által a salétromtermelés elébbvitelére gr. Kállay, később báró Vass főbiztoskénti kineveztetésök, eredmény tekintetéből, épen nem volt mondható szerencsésnek. De-Pauli Lipót elhaltával ennek legidősb fia vette át névleg az alföldi salétrom-üzletet, tulajdonkép pedig részvényesek pénzerején folytattatott az, a midőn már nemcsak Szabolcs, de Bihar vármegyében is megkedvellették a salétromtermelést, levén főrészvényes báró Vay Miklós tábornok. Ez megkisérlette Debreczenben is a salétromtermelést, s ily czélból elébb Péterfia utczának nagy-erdő felé eső végén, kifelé menvén balról, alakittatott egy nagy épületet, s e mellett voltak pyramisok, porszin és permeték; ugyancsak ilyenek a Mester, Hatvan és Miklós utczai kapukon kivül is állittattak. Majd a Békésmegyébe is elvándorolt sileziták készleteinek elfogadására a kállai ház elegendő nem lévén; az 1783. évben salétrom-tisztitó hely végett Debreczenben Miklós utczai kapun kivül mutattatott ki azon terjedelmesebb helyiség, mely most lovas kaszárnya helyiségül szolgál. E helyiséget b. Vay Miklós tábornok képében 1800-ban az intézet számára Dercsényi János vette volt át. A mily hasznos volt ez intézet az államra nézve, oly hátrányos volt az a debreczeni egyes polgárok irányában, kik felsőbb helyről több izben megujitott parancsok folytán darab ideig kötelesek voltak a tulajdoni jog sérelmére eltűrni, hogy az ő lakszobáik földét a salétrom-intézet emberei, készitendő lúg gyanánt felássák, oly feltét alatt azonban, hogy fris földdel ugyanezek a kiásott tért betöltsék.

Az 1811. évben a bankópénz becsértékének leszállitása (devalvatio) alkalmával, a részvényeket b. Vay Miklós tábornok magához váltván, ő lett az egész tiszántuli kerületben a salétrom termelésére nézve egyedül szabadalmas. A vállalat élén főfelügyelőül néhai Kiss Imre mivelt lelkű, tudomány kedvelő s köztiszteletben álló férfiú állott. A tábornok elhaltával fiára b. Vay Miklósra maradtak osztály szerint a salétrom-házak, ki is azokat főfelügyelő idősb Váradi Szabó

János alatt 1830—1848-dik évig szép virágzásba hozta, mind a debreczeni, mind a kállai házhoz Bécsből hozatván szakértő mestereket, kik a bécsi gyár készitménye szerint raffinirozták a salétromot. Az intézet főhivatala a debreczeni ház keletkezésétől fogva Debreczenben volt, s az egész tiszántuli kerület 3 kisebb kerületre (debreczeni, békési és kállai) volt felosztva: Mindeniknél volt egy kerületi felügyelő. A két elsőbbi Debreczenben lakván, ezek a főfelügyelővel együtt időnkint körutakat tettek. A kállai kerület felügyelője pedig Kállóban székelve, az ott működő Bécsből került szakértő mester közbejöttével oly minőségű salétrom készittetett $^1/_3$ mennyiségben ott, minő Debreczenben termeltetett. Az évenkint beadott mennyiség a két háztól 1000—1500 mázsányi dupla salétrom volt, sőt a kedvező években 1830—1848-dik évig 2000—3000 mázsát is haladta. A salétromtermelés a kormány részére a megszabott árért egyrészt Kassára, másrészt Nagy-Bányára, de legtöbbire Budára volt az ottani raktárba vagy puskaporkészitő malmokba elszállittandó. Az 1846-dik évben Pesten tartott iparmű-kiállitásra Debreczenből is küldetett fel ily dupla salétrom, mely 12 arany nehézségű nagy arany érdempénzzel jutalmaztatott. Ez érdempénz 1847-dik évben az akkori városi hatósághoz küldetvén le, nagy ünnepélyességgel adatott által az, akkori főfelügyelő idősb Váradi Szabó Jánosnak, ki is ez alkalommal a czélhoz illő szép beszédben emelé ki az intézet fontos voltát.

Az $184^8/_9$-dik évi forradalom folyásában az intézet működése megakadván, e közben az akkori magyar ministerium leküldötte Pestről Debreczenbe Szabó József derék vegytudóst, ki is a helyszinén több napokon jegyzéseket tevén, észleléseit akkoriban a hirlapokban is közrebocsátotta. A forradalom bevégeztével egészen megszüntek a Békés és Hevesmegyékben házak földjéből dolgozni szokott sileziták, s csak a hajdu kerületben maradtak meg azok, kik már a szabadságharcz alatt, részint puszta telkekről, részint általuk készitett szérükről gyüjtögették a

salétrom-port. 1851-dik évben ezen salétrom-intézet kállai háza a debreczenibe beolvasztatván; akként folytattatott volt ez iránybani űzlet, hogy minden vidéki termelők, átadás és tisztitás végett, Debreczenbe köteleztettek szolgáltatni termesztményöket. 1854-dik évben lemondván a báró Vay család a kezelésről, azt a kormány oly móddal vette át, miszerint a főző-eszközök — mikről addig a salétromi hivatal gondoskodott, s miknek használatáért a kisebb termelők eddig-elő csak százalékot fizettek — minden helyen megbecsültettek, és 20,000 ftnyi becsértékőknek 5 év alatti részenkint teljesitendő lefizetése mellett a termelőknek átadattak, a kállai ház szabad kézből eladatott, a debreczeni ház és telep pedig a városra visszaszállott. Ezentul a salétrom beváltás Debreczenben a péterfia utczában 816-dik szám alatti háznál a kormány által kezeltetett; de miután az egyes termelők által tulajdonul átvett edények évenkint romlottak, s a tüzifa drágaságát is a termelők nem birták; a kormány kevesebb bajjal s költséggel juthatott a salétromhoz külföldről, jelesen a délamerikai tengerről szállittatni szokott fövényekből.

d) A dohány termelést illetőleg — eltekintve ez uttal annak magyar hazánkban meghonosulása történelmétől — csak annyit érintünk, hogy a dohány-szivás használatának az egészség tekintetéből is, még inkább pedig a tüzvésztőli félelem miatt, erős tilalma sok ideig zsibbasztólag hatott az iparüzlet felvirágzására. III. Károly király — spanyol földöni rövid uralkodása idején — látva a dohány termelésből nyert előnyöket; mihelyt az osztrák örökös tartományokkal együtt a magyar királyságot is átvette; főbb gondjai közé számitá a dohány termelés emelését. A virágzásnak indult dohány termelés kézzel fogható hasznai főkép az északamerikai szövetséges államoknak Angliávali háboruba elegyedése idején voltak észlelhetők, midőn t. i. a virginiai dohánylevelek nem levén Angliába szállithatók; csak ez érintett országba, Triesten keresztül, 1000 mázsánál felesebb tobák, és körülbelől 40,000 mázsa szivni való dohány, ez utóbbiból Fiumén és Buccarin keresztül pe-

dig 250,000 mázsa szállittatott el. És habár az 1783-dik évi párisi békével ujra megnyilt is a dohánynak Északamerikából Angliába bevitele; nem szünt meg azonban a dohánytermelés hatalmas lendületet nyerni az által, hogy II. József császár a dohány egyedáruságot nem többé haszonbérbe kiadni, hanem azt kincstárilag kivánta kezeltetni. Ily czélból a nyers dohánylevelek bevásárlása végett alapitá ő Pesten 1784-dik évben a cs. kir. dohány abbáldó*) czim alatti kereskedelmi társulatot, három factorsággal u. m. Debreczenben, Szegeden és Tolnán, a dohány iparággali üzletnek a kincstár javára folytatása czéljából. A debreczeni factorság részére helyiségül rendelte II. József 1788-ban a ferenczrendiek debreczeni társházának beszüntetésével — azoknak váradutczán létező lakát, hova a Szabolcs és Szathmár megyékben termelt, és debreczeni osztályzatba sorolt dohánylevelek a kincstár által bevásároltatva, összegyüjtettek, s innen szállittattak azok tovább.

XIV.

Közösen tudva van, miként II. József császár egyéb ujitásai között az ország közigazgatási és pénzügyi kormányzata tekintetéből, a Posonból Budára áthelyezett helytartó tanácsba az addig külön müködött királyi kamarát is beolvasztotta volt; az igazság szolgáltatás középpontját pedig a hétszemélyes törvényszékbe helyezte. Valamint az is tudva van, hogy 1785-dik évi márczius 18-diki rendelete által a megyei eddigi főispánságokat beszüntettetvén; az országot tiz kerületre: — győri, pesti, nyitrai, beszterczei, kassai, munkácsi, nagyváradi, temesi, pécsi és zágrábi — osztá, melyek mindegyike nehány megyét foglalt volt magában. E kerületek első tisztviselője volt, a kerületi főispán vagy is biztos, kinek azonban nem a tulajdonképi igazgatás — mi azután is a megyei alispán kezében maradott — hanem a felügyelés, inditványozás, ter-

*) Schwartner. Statistik des Königreiches Ungarn. Erster Theil. Ofen 1859. 330—334. lap.

vezés lőn feladatává mindenben, mi a kerületében levő megyék s városok politicai, polgári ügyeit és anyagi érdekeit illeti. E biztosok a helyi viszonyokból meritett utasitásokkal lettek ellátva.*) Tudjuk azt is, hogy II. József császár a kir. városok — és igy Debreczen — önálló hatóságát is eltörölvén, ezt, mint Biharvármegye alkat részét, polgári tekintetben a nagyváradi kerületi főbiztos, — elébb gróf Teleky Sámuel, később gróf Haller József — és biharmegyei alispán alá rendelte, s ekkint közvetlen a viszony megszünvén a város — mint megyei járás — és helytartó tanács között; a helytartósági rendeletek alispáni uton közöltettek a várossal. A városi tanács azontul is intézkedő maradott ugyan a város közigazgatási, gazdászati s polgári törvénykezési ügyeiben, de a bünvádi perek a biharmegyei subalternum judiciumhoz, (melynek Tokody György volt elnöke) tétettek át. A város főbirájának és tanácsnokainak hivataloskodása a kerületi főispántól függött, kik közül valamint az eddig hivatalban levőket elmozdithatta, ugy az ürességben levő állomásokra ujjakat tetszés szerént nevezhetett ki a főispán.

Minden kerületben egy kamarai helytartóság állittatott fel, melynek hatásköre a királyi városok gazdászati ügyeire is kiterjedett. Debreczen a nagyváradi kamara helytartósága alá, melynek elnöke Klobusiczky József volt, levén helyezve; gazdászati ügyeiben a városi tanács közvetlen csak azzal levelezett, s általa kapta a helytartó tanács rendeleteit.

Az igazságügy élén a hétszemélyes tábla levén, (épen ugy mint az udvari Cancellária volt a közigazgatás élén) az mindenben mint harmad folyamodási bíróság mükö-

*) Igy például a nagyváradi kerületi főbiztos részére készült utasitásban egyebek között ez áll: „Itt a baromtenyésztésre s földmivelésre legyen főgond; s a fatenyésztés is elősegitendő, hogy a népesség szaporodhassék. A ló és szarvasmarha mellett a juhtenyésztést is gyarapitni kell; leginkább egy posztógyár alapitandó; a debreczeni kézmüvekre is kiváló gond legyen. Lakosai vegyes vallásuak levén, ügyelni kell a türelmi rendelet elveire; stb. lásd Horváth Mihály Magyarország történelme uj dolgozat, ötödik kötet. Pest 1863. 356—367. lap.

dött. A királyi tábla igazságügyi tekintetben oly rangba lépett, minőben polgári igazgatás tekintetéből a helytartó tanács állott vala, és egyedül felebbviteli törvényszékké alakittatott által; az addig általa első folyamodásilag tárgyalt birtok- s politicai perek az illető kerületi táblákhoz tétettek át. A királyi tábla zárt ajtóknál tartván üléseit; az ifjuság a kerületi táblákhoz utasittatott. (És mellesleg megjegyezve, itt található fel annak oka, hogy az időtől fogva az ügyvédi vizsga, a kerületi táblák előtt is letehető volt, mely szokás 1819-ik évig maradott divatban.) Az eltörlött megyei törvényszékek helyébe a megyei minden osztályuak részére (az urbéri hatóság alattiak — urbéri és polgári pereikre nézve, — tovább is uri törvényszék alatt maradván) ugynevezett altörvényszékek — subalternum judicium — állittattak, hol a jobbágyoknak bünperei is targyaltattak. A királyi városi törvényszékeknél a polgári ügyek megitélése a városi tanácsnál hagyatott, de a bünvádi perek innen is a megyei altörvényszékek által itéltettek el. A királyi városi polgári perek II. József császár alatt nem a tárnoki székre, hanem a királyi táblára felebbeztettek. Hogy e törvénykezési uj rendszer minél szélesb körben terjedjen el; Kéler Zsigmond bécsi jogtudor küldetett Budára, azon hirdetés mellett, hogy birói hivatalt csakis vagy Bécsben vagy Kéler előadásaiból nyert bizonyitvány után kaphatnak az illetők. Ellehet képzelni, mennyire látogatottá tevé a hivatalvágy Kéler előadásait!

Ha az országul ekkint behozott lényeges ujitásokról van tudomásunk; kevésbé leend feltünő annak tudása, hogy egyes vallás-felekezetekre, s vidékekre nézve is alkotmányos törvényen kivül elrendelt ujdonságok hozattak be. Ilyen volt p. o. az 1784-dik évi junius 14-kén kelt 13,968. szám alatti legfelsőbb rendelet, mely meghagyja, hogy a protestans házas felek kihirdetése azoknak saját egyházukon kivül az illető catholicus templomokban is megtörténjék. Ilyen volt továbbá az 1785-dik évi október 13-kán 25,806. szám alatt kelt kormányrendelet, mely a protestans egyházi és iskolai alapitványi levelek felterjesz-

tését sürgette. Az 1786-dik évi deczember 20-dik napról kelt kormányrendelet pedig parancsolta, hogy az ágostai és helv. hitvallásu egyházi szolgák csak is saját imaházukban — s nem másutt is — teljesithetik egyházi szolgálataikat; az iskolai tanitók, cántorok és tanuló deákok a szószékbe fellépéstől határozottan eltiltattak. Az 1786-dik évi február 14-kén 6297. sz. alatti rendelet meghagyta, hogy a felső helyre tett felterjesztések ezentul nem latin, hanem német nyelven fogalmaztassanak; — ugyan ezen évi április 11-kén kelt rendelet, a hulláknak 48 óra alatti felbontását szigoruan eltiltotta. Az 1786-dik évi április 18-kán a Bálintfy János feladása következtében lejött a parancs, hogy a birói itéleteknél a szavazás mindig az utolsó tanácsnokon kezdessék, a város főbirája hivatali kiküldetésben soha ne részeltessék, a perek itéletteli ellátása gyorsabb legyen; a külsőségi földek, használat végett egyenlőn osztassanak fel; a városi főbiró által az árvapénztárból felkölcsönzött pénzek befizettessenek, s a város igavonó jószágai a tanácsbeliek által magán czélra igénybe ne vétessenek. — Ugyan ez évi április 25-ről a káté és zsoltár kinyomatott példányai — mielőtt áruba bocsáttatnának — megvizsgálás végett felküldetni rendeltettek. Az 1786-dik évi rendeletnél fogva az iskolai szünetelés julius és augusztus hónapokra határoztatván, már a következő szorgalmi év kezdete szeptember hóra tűzeték ki. — A junius 9-kén kelt 1912-dik szám alatti rendelettel a népszónoki állomás beszüntettetett; az elhalt főjegyző Reviczky László helyére Bednári János, leköszönt Domokos Imre helyére pedig Komáromy György neveztetett ki.

A városi kissebb hivatali állomásokkali ekkénti rendelkezés után jött a főbirói állomással elbánás is. Az 1786. évi felsőbb rendeletek által a Bálintfy János feladásai miatt is gyanusitott Domokos Lajos főbiró, (kinek tulajdonittatott a városi tanács azon felterjesztése is, hogy a felső helyre adandó feliratok német nyelven már csak azért sem történhetnek, mert a német nyelvnek a városi előljárók által alaposan nem értése, s a nyelvnek nem tudása miatt,

maga az ügy fogna szenvedni) hivatali állomásától elmozdittatott, nyomozás alá vétetett, s Domokos Lajosnak a város irányábani tartozása befizettetni parancsoltatott, az alapitványi pénztárak rendszeresebb kezelése, s a korcsmáknak haszonbérbe adása megrendeltetett, s a polgárok saját terméseinek a város korcsmáira elkóstoltatása betiltatott; egyszersmind az 1787-ik évi julius 9-kén Reviczky Imre polgármester, helyettes főbiróul felsőbb helyről kineveztetvén, tanácsnokokul Timáry György, Bucsányi Antal, Meszena Sándor, Hatvani Mihály, Vadászi László, Petróczy Ignácz, Kuzmics József kineveztettek, ez utóbbi városi főkapitányi teendőkkel is megbizatván, főjegyzőül Böszörményi Pál, törvényszéki jegyzőül pedig Simonffy Sámuel kineveztettek. A tiszti fizetések pedig ekkint szabályoztattak: főbiró (ürességben levő) 600, polgármester 600, tanácsnokok 400, főjegyző 500, aljegyző 300, törvényszéki jegyző 300, tiszti ügyvéd, számvevő 400, irnok 200, járulnok 150, hivatal szolga 140 forint.

Az 1788-dik évben Reviczky, Timári, Bucsányi elhalálozásuk, illetőleg hivatalbóli kilépésök alkalmából Meszena Sándor polgármester mint helyettes biró, tanácsnokokul, Szombati István, Hatvani Mihály, Vadászi László, Petróczi Ignácz, Kuzmics József, Simonffy Sámuel neveztettek ki. Ugyan ezen évről Klobusiczky Antal királyi biztosként kiküldetve több aprólékos bajok eligazitásában volt foglalatos.

Ki az alkotmányához hiven ragaszkodó magyar nemzet gondolkozás módját csak kissé is ösmeri: könnyen átláthatja hogy ha még annyi jó eredménye lett volna is emez önkényü intézkedéseknek; azok egyátalában nem találtak rokonszenvre. Annál kitörőbb volt tehát az öröm és lelkesedés, midőn II. József császárnak 1790-dik év február végével történt elhaltával, ugyan az évi mártius 2-ről tudatta a helytartó tanács Debreczen város előljáróival, miszerint az 1780-dik évben országul érvényben volt rendszer vissza van állitva, s annak folytán a királyi városok a megyék hatósága alól mentesittetvén, közvetle-

nül a helytartó tanács alá visszahelyeztetnek, s a kerületi kamarai igazgatóságok beszüntetésével a m. kir. Kamara hatósága helyre állittatik. Ugyan csak 1790-dik évi ápril 10-ről kerületi főbiztos Haller József ily minőségü hivatalának megszünését tudtul adván; városi közgyülésileg határozattá lett, hogy a jelzett biztos által kinevezett tisztviselők uj választás alá jöjjenek, kik azonban szabályszerüen voltak előbbi időkben választva, azok — ha csak nagy kifogás alá nem esnek — megmaradnak. S midőn ápril 22-ről Klobusiczky József volt kerületi kamarai helytartósági tanácsos azt tudatta volna, hogy a városi tisztujitással ő volna felsőbb helyről megbizva; közgyülésileg lett elhatározva, hogy az 1715: 36. ellenére működött kir. biztosságokat törvényeseknek el nem ösmerhetvén ezen város; a bekövetkező tisztujitást biztos nélkül fogja akként megtartani, hogy — a kir. biztosok által beállitott polgármesteri és város kapitányi állomások beszüntetésével — a népszónoki hivatalt ujra be fogja tölteni. Egyuttal határozatba ment, hogy a régi jó szokás szerint tanácsnokok csak választott hites polgárokból, ez utóbbiak pedig csak okleveles polgárokból fognak választatni.

Előállván az 1790-dik évi országgyülésre e város részéről küldendő követek kinevezésének szüksége is; egyik követül Domokos Lajost kivánta volna küldeni a város. Mivelhogy azonban ő már Biharmegye részéről lett (Beőthy Imrével együtt) oly minőségben elválasztva; követekül Debreczen részéről Szombati István és Domokos Imre választatának. Érdekesnek véltük e követek által letett eskü-formát következőkben közölni: „Én N. N. ezen nemes, szabad és kir. Debreczen város országgyülésre menendő követe, esküszöm az élő Istenre, hogy én minden magam hasznának félretételével, ezen egyező szivet és értelmet megkivánó országgyülésen, a ns. város utasitása szerint minden tanácsommal igyekezetemmel tehetségemmel teljes erőmmel — minden mentalis reservata nélkül egyedül a mit a statusoknak és rendeknek boldogságára és ősi törvényes nemesi szabadságainak s jussainak meg-

tartására s örökösitésére állandóbbnak s előmenetelesebbnak itélhetek, elkövetek; és szentül fogadom örökre, hogy hallgatásommal, irásommal vagy pedig voxommal semmiben, sem titkon, sem nyilván, sem mások által — valami csak hazánk ősi törvényeit, szabadságát jussait legkevésbé is megsérthetné avagy most vagy jövőben eltemethetné, utasitásom ellen meg nem egyezem; s a menynyire lehetséges azon leszek, hogy a mi, szabad születésü magyar nemzetünknek diszére, szabadságának s törvényes jogainak terjesztésére s állandó megmaradására hasznos és előmeneteles, ugy a szegény adófizető nép terhének könynyebbitésére való leszen, mindent elkövetek. A halhatlan Isten előtt fogadom azt is, hogy én az 1649: 44. t. czikk ellenére semmi adományt, pénzt, hivatalt, tisztséget, jószágot, közbenjárást vagy most az országgyülés alatt vagy azután, vagy pedig maradékaimnak jövendőben, sem irásban sem igéretben vagy más kigondolható módon semmiképen a haza statusainak és rendeinek hire s megegyezése nélkül el nem veszek, és sem egyenesen sem mellékesen sem megigérőleg a nemzeti statusok és rendek szabadságát meg nem sértem. Hogyha pedig valamely követtársamat a haza ellen dolgozni sejditeném, azt az ország vagy város rendeinek bejelentem; és még a magam követtársamban sem nézem el a hibát, s azt e városnak azonnal megirom, egyszóval mindazokra kötelezem magamat, valamelyeket egy jó magyar hazafitól kivánhatnak a haza statusai és rendei. Isten engem ugy segéljen!“

A városi tisztujitás alkalmával közakarattal Domokos Lajost óhajtotta a város népe főbirói hivatalába visszaállitani, s állomásának elfoglalására s a tisztujitási gyülés elnökletére őt, az épen akkor Biharmegyei közgyülésen távollevőt Margitai György és Komáromi Mihály küldötte által hivta meg. — Domokos Lajosnak leköszönő s illetőleg bucsú-levelét terjedelmében itten azért közöljük, hadd lássa a tisztelt olvasó e nagy embernek fenkölt szellemét s hazafias gondolkozás módját. A levél igy hangzik:

„Tekintetes nemes Tanács, Nemes választott hites kö-

zönség! Váradról ts. ns. Bihárvármegye gyüléséről jöttömben a pocsaji vámnál találkoztak velem össze a tek. ns. Tanács és nemes Communitásnak elém küldött deputatusai, kik is a 1-a hujus irott s nekem szóló levelet megadván, illő tisztelettel értettem meg abból, hogy mivel a tek. ns. Tanács és nemes communitas engemet mind ez ideig főbirájának tart, sőt e hivatalomba való visszahelyeztetés iránt a felsőbb dicasteriumhoz is felküldötte kérését; azért engem a mai napon tartandó restauratiójára maga közé invitál és visszahiv, kérvén hogy hivatalomat ujolag elkezdvén a tek. ns. tanácscsal és nemes communitással a városnak megmaradásán s közjaván együtt munkálódjam."

„Hogy a nemes Tanács és a nemes communitás nekem ily becsületet teszen és hozzám régi szolgájához most is ily bizodalommal s jó indulattal viseltetik, azt oly alázatos köszönettel és szivbeli igaz háládatossággal veszem, a mineműt az tőlem méltán érdemel. És ha a dolgok engednék, ha magam is ugy volnék mint az előtt; mindjárt örömest teljesitném a tek. ns. Tanács és communitas kivánságát. De tudják mindnyájan, hogy miután én ezelőtt negyedfél esztendővel minden igaz ok nélkül cassáltattam a legfelsőbb helyről kelt parancsolat által, jóllehet akkor csak hamar az én beadott mentségemre a cassatio revocaltatott, és az némely punctumoknak további dilucidatióáig csak suspensiora fordittatott, jóllehet azután is minden instantiák és dicasteriumok részéről mind annyiféle commissiók által egész 3 esztendeig folyt ellenem az investigatio, noha ezek által is ellenem semmi igaz vád ki nem jött (mert ha ki jött volna, ennyi ideig nem maradott volna hallgatásba); még is mind ez ideig sem convictiom sem absolutiom és helyreállitásom iránt semmi parancsolat nem érkezett, noha azt a tek. ns. Tanács és ns. communitás is sürgette, a mint mostani leveléből értem. Tudom ugyan, hogy annak a suspensiónak — a melynek oka sem volt — már most máskép se lehetne ereje. De ha én hivatalomba parancs nélkül visszaállittatnám, vagy

csak a restauratio is az én elölülésem alatt, vagy jelenlétemben történnék, és kivált most, midőn a nemes város a királyi commissio által való restauratiot deprecalta, és annak elérkezését — a mint értem — nem is akarja megvárni; abból ha igaz okot nem is, legalább alkalmatosságot vehetnének mind a nemes városnak, mind a nekem való baj szerzésre.“

„De ha az nem volna is; én már nem egyébért, hanem csak azért mehetnék a tek. ns. Tanács és ns. Communitás gyülésébe, hogy végkép elbucsuzzam; mert már megöregedtem. Csak annak is negyedfél esztendeje, hogy hivatalomból kitéttettem. Most már sem erőm, sem egészségem nem birná annak a hivatalnak a terhét. A jövő ujesztendőben 40 éve lenne, mikor engem a nemes város szolgálatjába állitott, 36-ot szolgálattal, negyedfelet pedig cassatioval, gyalázattal töltöttem el.“

„Nincsen azért egyéb hátra, hanem hogy birói hivatalomat — ha még ahhoz valami jussom lehetne is — letegyem, és azoknak kezeibe, kiktől vettem, visszaadjam. Fáj ugyan a szivem, hogy e kötelességemet személyem szerint nem vihetem véghez; de inkább én fosztassam meg ettől a vigasztalástól, mintsem abból valami botránkozás is legyen.“

„Még gyenge ifjuságomban idegen országokban jártomban elszántam vala magamban, hogy magam szerencséjét és hasznát nem keresve, hanem ha hivattatom, e városnak szolgáljak; követvén ebben néhai jó emlékü édes atyámnak Domokos Mártonnak, és anyai ágon való őseimnek Fekete Istvánnak és Komáromy Györgynek dicséretes példáját. Midőn az 1751-dik év kezdetével jegyzőségre hivattam, felvállaltam azt örömmel, és igen nehéz időkben szüntelen való sok törekedések között, sok hátramaradásommal és kárommal folytattam tovább 23 esztendőnél csekély tehetségem szerint. Az 1774-dik esztendőben főbiróságra választatván el; azon időtől fogva többnyire abban a tisztségben, néha polgármesterségben, szolgáltam mindaddig, mignem cassáltattam, nem akarván addig ki-

állani abból a statióból, melybe az ur Isten helyeztetett, míg onnan maga ő szent Felsége el nem mozdit. Az most már megvagyon; meg is nyugszom az Ur akaratján és áldom az ő nevét, hogy engem erre a szolgálatra méltóztatott és abban megsegitett. Vigasztalással és nagy örömmel emlékezem most azokról a sok szomoru és nyomorusággal teljes napokról, melyeket 40 esztendőknek elforgása alatt a nemes városnak vagy szolgálatjában, vagy érte való szenvedésben sok gyötrődések között eltöltöttem, nem ugyan hibák és fogyatkozások nélkül, mert azt az emberi erőtlenség nem engedte, — ezekről mind közönségesen, mind fejenkint mindenektől bocsánatot kérek, — de csakugyan igaz hűséggel és állhatatossággal. Ha ennekutána a nemes városnak szolgálatjában nem leszek is, a minthogy nem is lehetek; akárhol és akármi állapotban legyek, mig az Isten éltemet meghagyja, mindenkor az leszek e városhoz a ki voltam, s hozzá való hűségemet, és annak oly sokszor letett hitemet mindenkor szentül megtartom; és bóldognak akkor érzem magamat, ha e városon s ennek polgárain valamiben segithetek s javát munkálódhatom; szintugy mintha a Tanácsban vagy a birói-székben ülnék, ott leszen az én szivem mindenkor."

„De minthogy már a nemes városnak tisztviselője tovább nem lehetek, kérem Istent vezérelje ennek előljáróinak elméjét mind most, mind ennekutána, és adjon ennek jó lelkű Istenfélő igaz hűségű bőlcs tisztviselőket, minemüeket a mult időkben is adott, azokat a régi jámborokat, kik ezután is például lehetnek, és a kik méltók, hogy az ő jó emlékezetök áldásban maradjon fel, mert oly előljárókkal, mint azok voltak, kevés város dicsekedhetik. A nagy Isten ki e várost csodálatosan megtartotta, legyen továbbra is ennek ótalma és erőssége. Mikép a nagy Jéruzsálemet hegyek és nagy keritések vették körül, akkép vegye körül és őrizze Isten az ő debreczeni népét. Legyen ennek körében csendesség és jó békesség, a község közt egyenesség, jó szerencse házaiban, az én atyámfiaiért és ott lakó teleimért. Adjon Isten jó békességet, szentségiért

im ez helynek, mely szerzetett az Istennek, minden jót kivánok tenéked. Mert igy kellett az én szivem buzgó kivánságát e város iránt a Zsoltár iró szavaival kifejeznem, mert ily áldás-kivánás illeti meg Debreczent. Magamat és az enyémeket továbbra is midőn a tek. ns. Tanács és választott hites közönség kedvezésébe, barátságába, jó emlékezetébe ajánlom; maradok mig élek minden tisztelettel a tekintetes nemes Tanács és hites közönség elkötelezett hű szolgája, Domokos Lajos die 3-a maii. 1790."

Nem vállalván tehát el Domokos Lajos a főbirói hivatalt, ezzel Szombati István tiszteltetett meg; tanácsnokokul Meszena Sándor, Mihályházi János, Hatvani Mihály, Vadászi László, Petróczi Ignácz, Kuzmics József, Simonffy Sámuel, Dömsödi Sámuel, Tikos István, Mihályfalvi István, Sárai Szabó István; főjegyzőül Böszörményi Pál, aljegyzőül Komáromi György és Kaszoni János, népszónokul Margitai György választatának. S mielőtt a tisztujitás eredménye megerősités végett felterjesztetett volna; már elébb az azt mindenben megerősitő jóváhagyás felülről leérkezett.

Megérintjük itt végre, hogy az 1791-dik év augusztus és szeptember havában Kis-péterfia- és Mesterutczákon több izben támadott tűz-gyúladás igen sok szerencsétlenséget okozván, midőn a szükségben szenvedő polgárok segedelmezése tekintetéből országos köröztetés és könyöradomány-gyüjtés végett a város előljárósága felfolyamodott; kérelmének kedvező eredményét nem volt az megnyerhetni szerencsés.

Egyébiránt ez időtől kezdve azon nevezetes változást észleljük e város történetében, hogy a tisztujitások nem minden évben, hanem több éveket egybefoglaló időközökben tartattak meg.

HARMADIK FEJEZET.

II. Leopold király uralkodásától kezdve 1848-dik évig.

I.

Mindenki előtt tudva van, hogy az alkotmányához és nemzetiségéhez hiven ragaszkodó magyar nemzetnek huzamosbideig elfojtva tartott érzelmei, 1790-dik év folyásában rést találván a kitörésre, minő szenvedélyesen nyilatkoztak volt, valamint az is ösmeretes, hogy a nemzet kivánatai mikép találtak kifejezést a II. Leopold által szentesitett 179⅞ országgyűlési törvényekben, közelebbről pedig mikép kivánta a 26-dik t. czikk biztositani a protestantismust, az ezt közelebbi időkben sujtott szenvedések ismétlődése ellenében. De azt csak is ez országgyűlés történetével tüzetesebben foglalkozók tudják, hogy a jelzett 26-dik törvényczikknek csak oly alakbani létrejöhetése is, leginkább gróf Teleky József, Vay József és Domokos Lajos vallásos buzgóságának tulajdonitható, mely három derék ref. férfiu közül ez utóbbi helyen álló, közelebbi években szenvedett mellőztetése kárpótlásaul, azon örömet élvezhette, hogy maga mint Biharmegye országgyűlési egyik követe levén, Lőrincz és Imre fiait, az elsőt ugyan Békés vármegyének, az utóbbit pedig Debreczen városnak követei gyanánt szemlélhette maga mellett a honatyák gyülekezetében.

De közelebb térve a város ez időbeli multjához; az 1794-dik évben királyi biztosul kinevezett Geőcz Ferencz kir. tanácsos elnöklete alatt, főbiróul Szombati István ujolag elválasztatván, két meghalt tanácsnok helyére Barcza Jánost és népszónok Margitai Györgyöt, népszónokságra pedig Komáromi Mihályt hivta meg a választók bizalma. Ez év folyásában országbiró gr. Zichy Károly itt ment keresztül N.-Károlyba, gr. Károlyi József főispáni beiktatása ünnepélyére. A Kazzai-féle gyógyszertár pedig, mely Kazzainak végelgyengülése miatt a városra szállott vissza, Ördög Istvánnak adatott el Ez év arról is lett emlékezetessé, hogy ez évi szeptember havában adtak legelőször a Bá-

lintfy által izgatott nehány polgárok irásbeli kifejezést, kir. biztos Geöcz Ferenczhez benyujtott folyamodványukban azon óhajnak, hogy a szabad borméretés behozattassék, noha ez uttal az előljáróság erélyes ellenszegülésére e kivánat érvényesitése hajótörést szenvedett volt.

Az 1795-dik évről az van bejegyezve, hogy a nagy aszály által okozott szükség miatt egész éven át a zene és tánczvigalom, valamint a keresztelői, lakadalmi és torvendégségek betiltattak. — Az 1796-dik évi országgyülésre követekül főbiró Szombati István és főjegyző Böszörményi Pál küldetének. Ugyan ezen 1796-dik évről a m. kir. udvari kamara, előrebocsátva, hogy 1790-dik évi felső rendeleténél fogva e városban is a közügyek rende az 1780-dik évi állapotra volt visszahelyezve, már pedig Debreczenben 1775-dik évtől 1790-dik évig folytonosan volt polgármesteri hivatal; ennélfogva a városi közönségnek azon eljárása, hogy ez, az 1792-dik évben kiadott parancs ellenére is a polgármesteri állomást 1790-dik év óta beszüntette, roszaltatván; meghagyatott nemcsak volt polgármester Meszena Sándornak ily minőségbeni visszaállitása, hanem annak 1790-dik év óta polgármesteri elmaradott járandóságainak is megtéritése elrendeltetett.

Az 1797-dik évben az országosan kivetett segedelemből Debreczenre 270 ujoncz kiállitása és 40,559 frt 42 kr. fizetése jutott, mely pénzbeli illetőségnek fele a pusztákra esett, másik fele a polgárokra és lakókra vettetvén ki.

Az 1797-dik év szeptember 16-kán délután 4 óra tájban Hatvanutczán Katona István házánál tűz támadván, oly hatalmat vőn a sebesen fuvó szél miatt a lángok ereje, hogy Hatvan, Nagy és Kis-Uj, Német, Kádas és Miklós utczán keresztül felette sok ház elégett, s a tűz kimenvén a város árkán kivül a külvásárba levő kalmársátrak is kettőn kivül mind elhamvadtak, mi több a Posta kertben is több pajta lőn a lángok martalékává. A károk összeirására a városon belől Simonffy Sámuel és Dömsödi Sámuel; a külső-sátrakban esett károk felszámlálása végett Margitai György tanácsnokok, s a tűz eredetének kipuhatolására Kuz-

mics József tanácsnok és Komáromi György főjegyző rendeltetének. Ez uttal a jövőre nézve, érvénybe jött az a régi szokás, hogy a tűzgyúladások eltávoztatása tekintetéből az utcza-kapitányok naponkint az utczánkénti őrházaknál gyakran megforduljanak; egy tizházgazda pedig az őrökre felügyelés végett, az őrházaknál folytonosan jelen legyen. Az égettek számára fa, tégla és mész, a szükölködők felsegéllésére pedig kenyérbeli alamizsna, és Madaras városból beküldött buza-készlet kiosztatni határoztatott. — Egyszersmind a Dienes napi vásár közeledése alkalmából megiratott a bécsi és pesti nagy kereskedőknek, hogy magokkal ponyvasátorokat is hozzanak. És ezen égés utáni időkben eszközölték ki ugyan azon kereskedők külvásári sátraiknak kőből épithetési szabadságát, pártolván őket e szándékuk sikeresitésében Geöcz királyi biztos is, ki 1798. évben is működvén itten, részint a Klobusiczky Antal kir. biztos által 1788-ban megkezdett nyomozasokat (némely feljelentett hivatali visszaélések tárgyában) folytatta, részint pedig a város utczáinak csatornázása és területének nivellirozása tervét vette munkába. Az 1799-dik évi kormányrendelet által közzététetett, hogy nagy szegénység esetén kivül sem nyugdijra, sem halálozáskor évnegyedi segélyre, városi hivatalnokok nem tarthatnak igényt.

Az 1800-dik év január 1-jén a tisztujitás kir. biztos közbejötte nélkül eszközöltetvén; népszónok Komáromy Mihály, főbiró Szombati István, es polgármester Meszena Sándor ujból megválasztatának, tanácsnokul pedig Böszörményi Pál beválasztatván; jegyzőkül Komáromy György, Kaszoni János és Kos József; tisztiügyvédül Tikos István és Vecsey Sámuel választatának. Az 1800-dik évben az ódon városház roskatag épülete helyett ujnak előállitási terve kidolgozására polgármester Meszena Sándor és Böszörményi Pál tanácsnok küldetének ki, utasitásul nyervén a kiküldöttek, hogy a városház eddigi telkével összeragadott Meleczky-féle háztelkét pénzért megváltván, az uj épület tervét ugy készitsék, hogy az, minden óldalról utczára nézzen.

Az 1802-dik év junius 11-kén azaz Pünkösd csonka hetében eső péntek délután Istennek rettenes tűzzel való itélete ment által Debreczen városon. Támadott a tűz délután egy óra tájban Kis-Csapó utczán, meggyulván először özvegy Dinnyés Istvánné pálinka áruló öreg asszony sertésóla. A tűz a lóvásártér végén átment Nagy-Péterfia-, Darabos-, Mesterutcza egyrészén, Kis és N.-Hatvan, Piacz, Nagy és Kis-Uj, s Németutczákon, (ez utóbbinák szegleténél a Kistemplom fogta meg a tüzet) Kádas és Miklósutcza szegletéig. Majd a lángok ölbevették a nagytemplomot, veres tornyot, collegiumot, ugyhogy ha Debreczennek fele meg nem égett is, de a legszebb része, diszesebb s nagyobb épületei elhamvadtak, még pedig olyak is, melyek ezelőtt öt évvel u. m. Hatvan, Nagy és Kis-Uj, Német, Kádas utczák (szeptember 16-kán 1797.) tűz által megemésztetének. Számtalan háznépek siratták helyrehozhatlan káraikat s elszegényedésöket.

Csak az épületekben vallott kár im e következő:

Városjegyzőkönyvi kivonat:

Utczák	Telkek	Károk frt	kr.
Hatvan	262	188,594	27
Péterfia	147	143,665	30
Csapó	31	25,814	51
Piacz	303	176,907	54
Ref. egyház kára	—	150,000	—
Collégium kára	—	26,412	35
		összeg = 711,395 frt. 17 kr.	

Malom = 15.

Tehát e hiteles felszámitás szerint megégett 643 telek, s miután Debreczenben egy telken két, három házat is szokás épitni; megégett 1500 ház. Ha csak az épületben vallott kár is 711,395 rfrtra tétetik; minden jószágbani veszteség másfél millióra reá mehet. A ref. egyház mely a közelebbi nehéz időkben szüntelen törésen állott, mely a hazának minden részéből idegyült tanuló szegény ifjakat

táplálta, a főiskolát minden zivatarok között oltalmazta, meg is tartotta, sok szükölködő egyházakat felsegitett, most maga is gyászba borult s mások segélye után nézett. Megégett ennek az ő régiségével s egyszerüségével ékeskedő s 14 oszlopon álló hires öreg temploma, azon templom, mely még IV. Béla király alatt épittetett, s a mongol dulás után felujulva, 1564-dik év szeptember 6-kán lángoknak leve martalékává, s 64 évi romban állása után Bethlen Gábor fejedelem parancsából 1628-ban elkészült. Benne épen egy tenyérnyi sem maradott; minden mesze s vakolása lehullva, tégláit sorra lehetett számolni. A hozzá ragasztott kőtetejü torony is hasonló sorsra jutott, a benne levő két harang elolvadott, lehullott, az óra és hold elromlottak. A mellette állott veres torony — veres, mert a torony soha bemeszelve nem vólt — mely I. Rákóczy György fejedelemtől 1638-dik évben ajándékoztatott nagy harangért 1642-dik évben épittetett, a csaknem régiben készült csinos pyramis fedelével tűz martalékja lett. A nagy harang ugyan el nem olvadott, hanem a mint a tömérdek gerenda kötések égtek, alább alább esett, végre a földre lezuhanván, abba mélyen bele vágódott, a hol tüzes levén a tudatlan emberektől megöntöztetett, s igy a hangját elvesztette. A templom és veres torony körül a sok hamu, szén és szegek miatt járni is alig lehetett. A torony falaiba rakott nagy gerendák egy hétig is égtek; s nem lehetett azokra a szivnek elkeseredése nélkül tekinteni.

Megégett a ref. egyház 14. költséges épülete, u. m. minden professori lak, két kántori- két paplak, s nehány leány-iskola. Reáillett a debreczeni egyházra Siralm: I. 12. 13. A ref. collégium az alföldi muzsák kedvelt szállása is gyászba s hamuba borult. A könyvtár, természettani gyüjtemény, két tanterem, classisok és coetus háza a levelekkel megmaradtak. A deákok lakószobái kettőn kivül beszakadtak. A 48-dik szobába két deák beszorulván s földre feküdvén a tűz alatt életben maradott. A könyvtár megmaradására jó szolgálatot tettek a falban kétfelé nyiló vastáblák, s az akkori könyvtárnok Lente Dávidnak hűsége,

ki saját kunyhójának s könyveinek égésével nem gondolván, a közönség ügyében buzgólkodott. Megégett mind az 54 kunyhó (tanuló szobák) a benne levő könyvekkel s ruhákkal, melyekből kevés mentethetett meg; a pünkösti ünnepekre szétoszlott ifjuság honn nem lévén. Égni kezdett már a coetus háza is, a tornáczba hordott podgyászoktól, azt azonban akkori senior Karika Pál bátorsága megmentette. Megégett a tornáczon ládákban levő s árverésre (auctio) szánt sok könyv is (néhai tiszt. Szijártóé), s erről az Aelia concordia nevet mutató becses római kőkoporsó (lásd jelen mü I-ső kötet 39 lap) is összerepedezett s elromlott. Megégett a magtár is a benne levő búzával együtt, s a Kenessey alumnium főzőháza.

Igen kellemetlen dolog volt ekkor Debreczen füstös utczáin a büdösség és pernyeszag miatt forogni. A város szekerei utczánkint járkáltak, s azokon a rabok a döglött kutyákat, macskákat, disznókat, s megsült aprómarhákat takaritották; s mivel mindenütt pusztaság vólt, a csorda a városra sok ideig be nem hajtathatott. Ily szörnyü tűzben ember halál csak egy vólt. Csodálva lehetett nézni Debreczenen kivül, a homok dombokon nagy seregben gyült gólyákat, melyek messziről egész juh-nyájnak látszottak. E gólyák sem eledelt nem kerestek, sem nem repdestek, hanem fejeiket lecsüggesztve állottak, kétségkivül a tűzben veszett fészkeiket, fiaikat gyászolák.*) Mindent elkövetett a városi előljáróság — noha siker nélkül — hogy e szándékos gyujtás okozóját kitudhassa. A kormány és szomszéd megyék által minden lehető intézkedések megtétettek Debreczen felsegélésére és épülhetésére. Alamizsnát mind a közellevő helységek, mind a messzebb levő városok (mint Pozson is) küldöttek a szerencsétlen város részére. A tiszántuli egyházkerületi gyülés is megfontolván, ha a ref. egyházaktól a debreczeni collégium, vagy város részére gyüjtessen-é elsőbben segedelmet? elvégre is a sanyargatott város és egyház segedelmezését ajánlá az egyházkerület munkás

*) Keresztesi József. Krónika Pest, 1868. 387—392. lap.

szeretetébe, és gyült is meglehetős összeg. Azonban ugy az anyagszerek, mint a mesteremberek kevés és felette drágás volta miatt nagy vólt az inség.

E tűzvész okozta szerencsétlenség inditotta a város közönségét, hogy a háztetők cseréppeli fedetését nagyobb mérvben kezdjék meg; hozatván Szebenből az akkor ott állomásozó tüzér őrnagy Pécsi Mihály ajánlatára szakértő mestereket, kik itt a cserépvetés mesterségét meghonositották; s alapitói lettek a kokaslói és szikgáti cserépvető intézeteknek.

II.

Az 1803-dik évben Berzeviczy Pál kerületi táblai közbiró küldetvén ki Debreczen városba királyi biztosul, legfőbb teendője vólt ennek, a közelebbi tűzvész által csak nem egészen omladékban heverő város utczái szabályozása, mely alkalommal több beltelkek, részint utczákul forditttatván, részint a szomszéd telkekhez adatván, cassáltattak, s azoknak eddigi házutáni földjei az ugynevezett indemnisationalis telkekhez kapcsoltattak.

Ezen 1803-dik év emlékezetessé leve Domokos Lajos haláláról. Ő ugyan 1786-dik év óta megszünt a város ügyének közvetlen vezetője lenni. Nem vólt azonban valamire való köztárgy Debreczennek nem csak polgári, hanem egyházi és közmüvelődési ügyeire nézve is, melyben Domokos Lajosnak — mig élt — tanácsa ki nem kéretett s szava és tekintélye nem döntött vólna. Élte fogytáig a ref. egyháznak főcurátora, a ref. collegiumnak helyi gondnoka levén, mindkét ügyet különösebben hordozta szivén. Gyakran bejárt a tantermekbe, ő szemelte ki a leendő tanárokat, azokat külországon képeztette, a müködésben levőket pedig iskolai szünetek alatt a hazában közköltségen utaztatta, Patakkal a kölcsönös egybeköttetést s tudományos versenyt folytonosan fentartotta. Ily befolyásu férfiu levén Domokos Lajos, könnyen megfogható az általános részvét, mely őt 1803-dik év november 20-kán sirjába kisérte. Irva van, hogy a betegen sinlődöző Metellus nevü

előkelő római polgár, midőn neki az idősb Scipio Africanus elhunytát hirül adák; annak végtisztesség tételéni megjelenésre eme szavakkal nógatta gyermekeit: „Menjetek fiaim! nagyobb hazafinak nem jelenhetnétek meg temetésén.“ Az akkori Debreczen is bizton hitte, hogy Domokos Lajosnál nem temethetett volna nagyobb polgárát. Az elhunytnak érdemeit a helybeli ref. egyház jegyzőkönyvében Földváry József örökité, s Budai Ézsajás irta meg siremlékét,*) melynek rövid értelme ide megy ki:

Debreczen egy fejfát emeltetett sirva,
Domokos Lajos név volt arra felirva.

Gyakran történik az életben, hogy a kik ritka elméjök rendületlen jellemök s szilárd kitartásoknál fogva vezérszerepet vivtak ki magoknak a közpályán; azok magánéletök folyásában fanyar kedélyök s rideg természetök miatt nem birják mindenkinek tetszését. Ily példány vólt Domokos Lajos. Rendkivüli volt a hatás, melyet e férfiu e vidéken, korára gyakorolt, és habár azon szenvedély, melylyel ő, mint egyházi ügyterén pártvezér, Sinay Miklós ellenfelét — még legyőzött korában is — sujtá, egy általjában nem menthető is; tekintve mindazáltal az eszmének — melyért Domokos Lajos vivott — gyakorlatilag magasztos voltát,

*) A siremlék latin szövege imez: Ludovicus Domokos (o! politiorum hominum quid-quid est, adsurgite huic tam colendo nomini) quem bono Hungariae Debrecinum peperit, adolescentem disciplina in patria Marothii, in Germania Wolffii inter Batavos Wesselingii erudiit, ingens deinde meritorum numerus apud omnes aequos aestimatores pertotum regnum venerabilem reddidit, hic situs est. Exstinctum est dignum hoc immortalitate ingenium XVI. Cal. Dec. MDCCCIII. anno aetatis supra septuagesimum sexto. Usa est illo patria judice in foro incorruptissimo, consule in publica re tuenda indefesso, curatore Ecclesiae, studiorumque solertissimo, exemplo doctrinae et prudentiae in secundis rebus caute timido, in adversis intrepido. Multis ille bonis flebilis occidit, flebilior nulli ac Debrecinensibus. Utinam amissa in viro tanto Catonis culta simplicitas Varronis varia eruditio, Crassi pectus et invicta constantia, Nestoreumque denique consilium nunquam desiderarentur. At ille magno patre Martino Domokos quem virtutibus aequarat aequo tumulo compositus quiescit. Quem dum Catharina Kenessey vidua moestissima, liberi, nepotesque generque, nurusque, florensque omnis generosae stirpis Domokosianae propago decus suum lamentantur, svavissima cunctos isthaec recordatio vixisse — quem lugent mortuum — patriae, lacrymabundos erigit.

csak is ily szempontból bocsájthatók meg e nagy embernek, e részben nem kis fogyatkozásai.

Az 1804-dik évben Erős Gábor, Pap József és Pethes Dávid ref. collegiumi deákoknak az általok 12 földabroszból álló iskolai magyar átlásnak diszesen és költségesen lett elkészitéseért, a város polgáraitól begyült pénzből, 300 forint adományoztatott.

Az 1805-dik év január 28-kán végezte be földi pályáját itt Debreczenben, Darabos utczai szegényes lakában, a hazának halhatlan s fájdalom! teljesen csak holta után méltánylott költője Csokonai Vitéz Mihály. Hatvan utczai temetőbeni nyughelyéhez tétetett sirtáblára következő emlékirat (Dombi Márton főiskolai senior fogalmazványa) jegyeztetett: Hic jacent Ovidius Virgilius Horatius in Michaële Vitéz Csokonai, dum viveret uniti, cum mortuus sepulti. Cujus si studia quaeras, erat ornamentum doctrinarum, decus rei patriae literariae, gloria Parnassi hungarici, exemplum ingenii ultra aetatem capacis; si mores, blandus sine adulatione, aequus sine duritie, delectans sine vanitate. Exspiravit anno aetatis XXXI. Quem si ex prudentia operibusque aestimes, seculum vixisse dicas, laetus et vividus, vivens poëtae, mortuus christiani more. Datus literis hungaricis brevi solatio, ereptus perpetuo damno. Dignus immortalitate. At eum exstitisse unquam hungari laetentur, occubuisse doleant. Natus Debrecini anno 1774, 14 Kal. X-bris, denatus 1805, 5-a Kalendas Februarii.

De visszatérve a fentjelzett Berzeviczy Pál-féle királyi biztosság munkálatára; ebből tudjuk, hogy ez időtájban (1805. febr. 5-kén) 175 róm. kath. család lakott Debreczenben, s ezek közül 59 birt házzal, 116 pedig zsellér volt, a városbani összes telekszám pedig 3459 vala. Ugyan ez időtájban (1805. julius 18.) főherczeg József nádor kivánatához képest, az ország törvénye által elrendelt nemesi felkelésre, e város polgárai is azon serkentés mellett hivattak fel, hogy ez insurrectióban résztvevők személyes adótól és rendes katonáskodástóli mentességen kivül a polgári jog elnyerhetését is igénybe vehetik. És az

egy századra menő felkelőknek Vecsey Sámuel vólt századosa; beosztatván e század, kerületi tábornok báró Vay Miklós parancsnoksága alá. — Az 1805-dik év julius 18-dik napja emlékezetessé lőn Debreczenre nézve, az ország nádora József főherczeg látogatásáról.

Az 1805-dik év február 9-kén kelt tisztujitási parancs leérkezvén; kir. biztos közbejötte nélkül tartatott meg a tisztujitás. Az 1806-dik évben tanácsnoki hivataláról leköszönt Böszörményi Pál helyett eddigi népszónok Komáromi Mihály, ennek helyébe népszónokul Nánási Márton, a többi ürességbe levő tanácsnoki állomásokra Fáy Ferencz, Rakovszky Dániel és Vecsey Sámuel; a betegeskedése miatt főjegyzőségről leköszönt Komáromi György helyett pedig Kaszonyi János, s mert Kos József is szinte betegsége miatt leköszönt, 1-ső aljegyzővé Szilágyi Károly, 2-dik aljegyzővé Komlósy Dániel, tiszti ügyvédekül Tikos István és Dömsödi Gábor, polgármesterségre Meszena Sándor, főbiróságra Szombati István választatának el. — Az 1807-dik év május 14-kén Károly főherczeg tábornagyot vólt szerencsés Debreczen város saját körében üdvözölhetni. — Egyébiránt az 1802-dik évutáni időkben történt a város közházával átellenben eső Kardos csapszéknek elenyésztése, és a mészáros mesterek árulóhelyének a kisujutcza elejére áthelyezése is.

Alig hogy a több izben is kiállitott fölkelő sereg — a szükség multával — szétbocsáttaték; már is azon czélból, hogy a rendes katonaságnak a folytonosan tartó franczia háboru miatti távolléte közben, e városban a csend és rend felmaradhasson; ugynevezett polgár-katonaság állittatott fel Debreczenben, és pedig gyalogság 1358, lovasság pedig 469 számmal, összesen 1854. A gyalogság 3, a lovasság egy osztályból állott. Az összes polgári katonaság ezredese, tanácsnok Simonffy Sámuel, a gyalogság őrnagya Vecsey Sámuel, a lovasság őrnagya Kis-Orbán István, főhadsegéd századosi ranggal Komlósy Dániel, hadbiró Szombati Dániel levén: gyalogsági kapitányok Bodó Mihály, Nagy Sámuel, Nagy Sándor, Komáromi Imre, Rozsnyai

Sámuel, Licsman János, lovas kapitányok pedig Kémeri Mihály, Fazekas Mihály, Vas István és ügyvéd Konti Sámuel valának.

A gyalogság egyenruhája, búzavirág szinű posztó magyar dolmány, mellény, s nadrág, valamivel világosb kék teveszőr zsinórral; a dolmányra gömbölyü sárga rézgomb, kétfelől gombház szarufára, a mellényre pedig egy sor lapos gomb jött, a dolmány ujja zőld posztó hajtókával, fekete süveg, zőld veres fehér szinű rózsával, fekete csizma, és ujja végén fekete szinnel szegélyezett kék köpenyeg. A lovas polgárkatona egyenruhája búzavirág szinű kék posztóból készült mente, mellény és nadrág, kevéssel világosb kék zsinórral; a mentén vólt sárga gömbölyü rézgomb kétfelől szarufára gombházzal, fekete bárány prémmel, veres béléssel; a mente egy sor sárga lapos pitykével, a fekete süveg, zőld fehér veres vitézkötéssel, és nemzeti szinű rózsával diszitett; fekete csizma fekete zsinórral, és magyar kerek kék köpenyeg, a vas kard veres szijjal: — a lószerszám magyar nyereg, fekete bárányból nyeregtakaró, német zabla, vas kengyel, fekete bőrből kötőfék, kantár, szügyelő, pisztolytok, lekötő és farmatring fehér csatokkal. A fő- és altiszteknek különböztető jelül rendeltetett ezüst zőld és veres selyemmel elegyesen készült kardbojt.

A polgár katonaság következő esküt tőn: „Esküszünk a mindenható Istenre, hogy mind ő cs. kir. s apostoli felsége I. Ferencz urunknak, mind minden felséges és nagyméltóságú igazgató székeknek, kik minket felséges urunk nevében most és ezután kormányozni fognak, közelebbről városunk tanácsának, stabalis- fő- és altiszt uraknak hiven engedelmeskedünk, e nemes város szolgálatját semmi esetben el nem hagyjuk, az afféle bennünket érdeklő szolgálatokban éjjel, nappal férfiui módon eljárunk, a bel csendesség, rend és bátorság feltartásán tőlünk kitelhetőkép munkálódunk s átaljában magunkat az eleinkbe adott rendtartások minden pontjához alkalmazzuk, s azok ellen járni soha nem kivánunk, Isten minket ugy segéljen.“

Az 1810-dik év julius 2-kán Rainer főherczeg Mára-

maros felé utazása közben szerencsélteté látogatásával Debreczen várost.

Az 1802-dik évi tűzvész pusztitásait még ki se pihenheté e város, már is 1811-ik év april 3-kán a czeglédutczai sánez allján, délben 12 órakor ujra tűz támadván, az egész Szent-Anna és Vargautcza a piárista atyák lakával s templomával és a ferenczrendiek lakta kolostorral együtt, ezen kivül Váradutcza mind a két óldalon a fehérló vendégfogadóig, a miklósutczai sánczallja kivül belől mind a két szegény-ápoldával Miklósutczának nagyrészével együtt megégett. April 5-kén pedig délután egy óra tájban támadott gyuladás által Hatvan, Mester, Darabosutczák, Péterfiának napnyugoti részével együtt a tűz martalékává lettek. A ref. collegium nagy épülete (mely 1803. májusban kezdődvén, ekkor már egészen felrakatott és fedél alá is ment vólt) a régi épülettel együtt, a körülte levő lángok között különös isteni gondviselés által maradott meg. Ezen aprilisi két tüz által több elégett felénél a városnak, megégett t. i. april 3-kán 1400 ház, április 5-kén pedig 1900 ház lett semmivé, s a kár összesen 4,772,406 forintra becsültetetett.*)

Ezen nagy romlás után királyi biztosul 1811-dik év augusztus 7-ről Ibrányi Farkas kerületi táblai elnök küldeték ki, utasittatván ő a bankópénz becsértékének legfelsőbb helyről megrendelt leszállitásából következhető válságok megelőzésén kivül arra is, hogy a tűzvész miatt inségre jutott szükölködők ellátásáról gondoskodjék, az utczák szabályozása és ujbóli épitkezések körül felügyeljen, a történt károkról és idevonatkozó minden körülményekről tegye meg koronkint felsőbb helyekre jelentését. Egyuttal Bihar és Szabolcsmegyék s a hajdu kerület a tőlök telhető segedelmezésre felszólittattak. Ezen Ibrányi féle szabályozás alkalmával a polgárok beltelkéből elvett utczának forditott minden □ ölért 10 rforint adatott; az uj fo-

*) Városi jegyzőkönyv és Budai Ézsajás Magyarország históriája, harmadik kötet, 3-dik kiadás Pest 1833. 200 lap.

gási minden □ öl után pedig 5 forint volt fizetendő, s hogy az épitkezések — mennyire lehet — cserép tetővel eszközöltessenek, megrendeltetett. — Ugyancsak Ibrányi alatt tisztujitás tartatván, a megürült tanácsnoki állomásokra Kaszonyi János, Reviczky Gábor, Somossy Ferencz, Laky László, főjegyzőségre Szilágyi Károly, aljegyzőségre Komlósy Dániel és Poroszlay Frigyes, népszónokságra Kis-Orbán István, polgármesterségre Meszena Sándor, főbiróságra Simonffy Sámuel választatának. Mily nagy veszteségben lett legyen a gyakori tűzvész miatt a városi közpénztár, mutatja az 1811-dik év végén a kormányhoz tett városi felterjesztés, mely szerint a köz bevétel 147,176 forint, a kiadás pedig 172,247 forintot tett.

Az 1813-dik év január és február havában Európa szerte uralgó rendkivüli hideg e vidéken is nagy mérvben volt érezhető, s az, — mert a Debreczenből haza Nádudvarra utazta közben Sisvai nevü postamester is ekkor fagyott meg — Sisvai tél név alatt maradott emlékezetben. Ez évben az országos hadi szükségletek fedezésére állitott a város 65 ujjonczot, 19 remonda- 14 teher hordó s 17 vonó lovat, adott 6487 pozsoni mérő búzát, 3887 mérő rozsot, 5,490 mérő zabot és 82 ökröt. A következő 1814-dik évben pedig állitott 74 könnyü lovast (velites).

Az 1813-dik év december havában a tanács és communitas azon kamarai parancs ellen, hogy a ser és bormérési jog haszonbérbe adassék, s az árverésre idegenek is bocsáttassanak, erélyesen irván fel (mert az egyes polgárok hasznát ez által veszélyeztetni hitte); e miatt az 1814-dik évi martius havában leérkezett felsőbb rendelettnél fogva, kemény dorgálás mellett, fizetés felfüggesztés terhe alatt utasittatott volt az árverésnek a jelzett módoni foganatositására. Felirt erre a városi előljáróság*) kijelent-

*) Szilágyi Károly időközben elhalván, ekkor már a főjegyzői tollat Komlósy Dániel kezelte, kinek is e válságos időkben a város jogainak védésében feltett fogalmazványait mindenkor hálás kegyelettel fogja a jegyzőkönyvekből olvasni a maradék.

vén, hogy „a felső parancsnak igen is engedelmeskedni fog, nem titkolhatja el azonban abbeli fájdalmát, hogy az ő a város polgárai jogainak védését és igy hivatali kötelességének teljesitését, s a jelzett parancs érvényesitéséből eredendő hátrányok elháritását czélzó gondoskodása, engedetlenségül s makacsságul vétetik. — A reámért dorgálást és pironságot — ha fájdalmasan esik is — mert magát ártatlannak érzi, béketüréssel szenvedi el az előljáróság, vigaszul azon bizalmas remény szolgálván, hogy a késő maradék hálásan fogja elösmerni, miszerint ez időszakban is oly előljárói voltak Debreczennek, kik a gondviselésök alá bizott városi nép jusát — dorgálás és pironság szenvedése mellett is — lelkiismeretes hüséggel oltalmazni és megtartani igyekeztek.“

Az 1815-dik év február 12-dik napja, mint az akkori uralkodó I. Ferencz király születési évforduló ünnepe, egyuttal e város királyi várossá lételének évszázados emlékére is ünnepeltetett meg. Már a jelzett napot előző esteli 6 órakor 18 mozsár ágyu hirdette a jeles nap közelgését. Másnap reggeli 8 órakor a Merfeld nevet viselő dzsidás ezred egész diszben a róm. kath. templom előtt állittatott fel; mindenik templom elébe 6 mozsárágyu helyeztetett; a kis-templom elé (a nagy templom akkor volt épülő félben) a polgár katonaság állittatott fel. A városi előljárók, katonai és királyi tisztviselők s egyéb kitünőségek ünnepélyes köntösben a város közházánál reggeli 8½ órakor összegyülvén, 9 órakor a sorakozott polgári katonaság tisztelgése mellett a kis-templomba sereglettek, hol a nagy sokaság buzgó éneklése után Benedek Mihály superintendens predikált Zsolt. CXLIV. 9. 10. versei szerint, közben a polgári katonaság tevén üdvlövéseket. A hármóniát zengedező kar és nép éneke végződésével, a városi előljáróság fényes kiséretével, a polgári katonaság előtt megállván, 3 izbeli üdvlövéssel tiszteltetett; akkor az előljáróság a városházához visszatérve, a polgári katonaság dobszóval és török muzsikával szakaszonkint a nagyhidra felkanyarodott, s a Sánta közön s Harminczados utczán keresztül lépdelve a

városház előtt állittatott fel, s üdvlövései után szétoszlott. Délben a városi, katonai s egyházi előljárók, királyi hivatalnokok és kitünőségek számára a Fehérló czimü vendéglőben 200 teritékü ebéd, a Bika czimü vendéglőben pedig a polgári katonaság tisztjei, választott hites közönség, kántorok, utczakapitányok, minden czéhből két czéhmester, és minden utczából két polgár számára 300 teritékű ebéd készittetett, az ünnepélyhez képest áldomás poharak ürittetvén. Déli 12 órakor a városház és csizmadia szin ablakaiból 18 kiscseber bor folyt alá, s egy köböl buzából készült apró czipók szórattak szélyel. Esteli 6 órakor vette kezdetét a táncz-mulatság s az, éjfél után 3 óráig tartott.

Készültek ez ünnepélyes alkalomra a főiskolai ifjak által irt latin és magyar alkalmi versek. Estve a város egészen ki vólt világitva s ünnepélyes diszitményekkel ellátva. A ref. collégium minden lakszobái, tantermei stb. illuminálva voltak. Volt ezenkivül a főtanodán az ifjuság által készitett 3 nevezetesb kivilágitás. Az első rendü illuminatio ábrázolta a 9 muzsát, mindenik maga szaktudományához képest tisztelkedvén, e felirattal: Chorus musarum natales regis Francisci sibi faventissimi, et seculum liberae regiaeque civitatis Debrecen celebrantium. Mindezeket felülről ivalakban egy szalag vette körül, mely szalagon e volt: Deo favente. E kivilágitás megett a tanteremben az éneklő ifjak hymnusokat zengedeztek, közben a zenész deákok müködtek. A második kivilágitás Minervát ábrázolta, balkarjában paizszsal s dárdával, jobb kezében koszoruval. Ez alatt voltak kimetszve e sorok: E városnak vigassága még Pallást is elteli, mert királya s szabadsága Innepét ma szenteli. A harmadik kivilágitás Debrecen nemtőjét ugy ábrázolta, mintha az kiterjesztett szárnyával a levegő égben függne, balkezében tartva a város czimerét a zászlós bárányt, melynek első lábánál kinyitva áll a szentirás, felül pedig egy phoenix madár látszik, közepében a tűz kigyul, midőn a nap világa

reásütött; jobbkezével a nemtő egy oltárra hányja a tömjént. E kép alatt e vers vólt.

IgnIs honore Deos arDet Cor aDIre penates,
Pro Rege, et PatrIa proqVe saLVte LoCI.

Az épülő félben levő nagy templom homlok-falain egy nagy kerek ablakban, ugyancsak a collégiumi deákok egy jól talált bárányt, mint a város czimerének egy főrészét tették ki; a körülötte irt vers értelme ez vólt: Éljen jó Királyunk! éljenek országunk minden rendei! és e város hű polgárai!

A legszebb kivilágitás azonban a városháza ablakaiba illesztetett vala, rajztanár Kiss Sámuel terve szerint. A festmény ekkint vólt rendezve: Felül volt a kétfejü sas (birodalmi czimer) kiterjesztett szárnyakkal, a sas alatt jobbról a bölcsesség Istennője, balról Debreczen város női alakban, fejét szerényen lehajtva, jobb kezét szivére téve, balkezével czimerére támaszkodva. Középen egy oltár vólt, rajta füstölgő edény és tekercs papir, valamint alább az idő istene (Saturnus) jobbkezében kaszát tartva, balkezével vasmacskára támaszkodva, melyre az örökkévalóságot ábrázoló s farkát szájában tartó kigyó vólt felfüggesztve, az oltár óldalán e vers vólt olvasható:

SzázaDot e sas aLatt szabaDon éLt DebreCzen, e nap
Ió Vra InnepIén kétszeresen IVbILáL.

A második festménynek, mely a városház ablakaiból látszott, ez vólt tárgya: Az igazság és hűség megtartja e várost. A festésben levő rend ez volt: Debreczen város női alakban ábrázolva jobbkezében az igazság mérő serpenyőjét, balkezével czimerére támaszkodva a hűség jelét t. i. egy égő szivet tartotta, s lábaival a hűtlenség és képmutatás jeleit az álarczokat tapodva; s a város lábai alatti alapkövön e vers volt olvasható:

Századot ért város, ha igaz leszel, és ha Ferenczhez
És unokáihoz hű, ugy te örökre megállsz.

Voltak sok magán házaknál is gyertyáknak s reggelig égő mécseknek szép elrakásai, ezenkivül elmés rajzolatok és versek, leginkább az 1815-dik évet jelző vers.

Volt a többek közt egy figyelmet érdemlő szép kivilágitás, alatta e verssel;

Tisztelet Ferencznek s vele nagy királyi házának,
Itt százados szabad tele Debreczen városának.

A kivilágitott város utczái, kivált a piacz éji 12 óráig tele vóltak örvendező sokasággal, s az egész ünnepély legkisebb kihágás nelkül ment véghez.

A katonaságnak s főtanodai ifjuságnak fejenkint egy itcze bor és egy font hus, szinész társaságnak 150 forint, városi szolgáknak és éji őröknek hus és bor, városi szegényeknek 1000 forint, másik 1000 forint pedig a rokkant hadastyánoknak, s elesett katonák özvegyeinek s árváinak osztatott ki.

III.

Az 1814. és 1815-dik év folyásában a városi tanács a miatt, hogy a sexta dombot és környékét felsőbb engedelem nélkül szőlős kerteknek kiosztotta — megdorgáltatva utasittatott, hogy 20 forintjával kiosztott minden holdtól még ujabb 20 forintot hajtson be az illető gazdáktól. Az 1815-dik évben ujra kiütött franczia háboru terhéből esett e városra 948 pozsonyi mérő buza, 5129 mérő rozs, 550 mérő zab, 36 remonda ló, 32 szekérbeli ló, teherhordó ló 14.

Az 1816-dik évi január 29-ik 30-ik napjain országosan duló téli zivatar, (melynek emléke maig is gyertyaszentelői fergeteg név alatt maradott fel) e város népénél is keserves nyomokat hagyott maga után. Utban s tanyákon levő több ember megfagyott; a kint tanyákon levő lábas jószágok nagyobb része elveszett, számos polgár — kinek marhatartás vólt egyedüli keresetmódja — koldus-botra jutott. Az e miatt bekövetkezett rettenetes inséget, a városi elöljárók a lehetőségig törekedtek enyhiteni.

Az 1816-dik évben királyi biztosul Melczer László hétszemélynök küldetvén ki; népszónokul Fodor Sámuel,

tanácsnokul Fáy János, Tikos István és Lukácsi András, főjegyzőül pedig Komlósy Dániel akkint választatott el, hogy ő már most tanácsnoki rangot nyervén a jövő tisztujitás alkalmával a most elválasztott és akkor elválasztandott tanácsnokok előtt birjon ülési és szavazati joggal. Aljegyzőkül Dömsödi Gábor és Nagy Sándor, polgármesterül Reviczky Gábor, főbiróul ujolag Simonffy Sámuel választatának. Ez alkalommal történt volt az, hogy midőn a választott hites közönség több tagjainak azon rimánkodására, miszerint a polgármesteri hivatalra Reviczky Gábor mellé régibb tanácsnokok közül történnék kijelölés, nem hajolva a királyi biztos, egy ujolag felszólalót erősebben utasitotta volna rendre, a rendre utasitott ekként válaszolt: „Mivelhogy e város czimere ugy is bárány, valamint a felülről reámért minden terhet, ugy e keresztviselést is szivének nagy facsarodásával ugyan, hanem legnagyobb engedelmességgel fogja ezen város elhordozni.“

Ez időtájban gyült volt meg a baja a városi előljáróságnak a miatt, hogy az általa erdőmesterül óhajtott Gáti Károly nem adatván meg; kamarai felügyelő Duschek Ferencz által, erdőmesterül Neuwirth Vincze tukmáltatott a városra, ki azonba több izben tanusitott daczos engedetlensége miatt elbocsáttatott s helyette Keresztszegi Szabó János lett állitva erdőmesterül. Ez később Szathmármegyében vállalván tiszti mérnökséget; Liszkay Sámuel viselte huzamosb ideig az erdőmesteri hivatalt.

Az $181^{6}/_{7}$-dik év emlékezetes maradott azon országszerte szűk termésről, mely miatt bekövetkezett nagy drágaság a szegény földnépét, kivált az Erdélyből kiáradott oláhságot éhhalálra juttatta volt. E város népe az előljárók által eleve tett czélszerü intézkedések folytán kevésbé érezte az országos inség szigorát.

Az 1817-dik évben felséges királyné Carolina Augusta részére 1000 aranynyal kedveskedett ezen város. Ez évben királyi biztosul Bökönyi Bekk Pál neveztetvén ki, ezen szakavatott férfinak ügyszeretete ugy a város csatornázásában s utczáinak rendezésében, mint a terjedelmes

erdőségek czélszerübb kezelésének behozatalában is nyilatkozott. Ő a csatorna rendszert a helyszinének alapos tanulmányozása és lejtméretés utján állapitván meg; az 1817-dik év szeptember 26-kán Miklósutcza végén kivül a csatorna alapkövet letevén, alkotója lett az azóta létező csatornának. Ezen 1817-dik év október 31-én Debreczenben valamint országszerte is minden ref. helyeken, a reformátio harmadik évszázados napja megünnepeltetett.

Az 1818-dik év, Debreczen város évkönyveiben a gazdászati viszonyok tekintetében érdekes fordulópontot képez. T. i. ez évben telt le azon 80 év, mely idő tartamáig az ohati, zámi, hegyesi, bánki s fancsikai puszta birtokok Mária Therézia uralkodása alatt 1745d-ik évben 30,000 forint lefizetése feltétele alatt adattak vólt Debreczen városnak. Ezen 1818-dik évben*) történt, hogy ezen zálogos puszták, melyeknek összes kiterjedése a 40,000 hóldat meghaladja, s mely addig is a városi polgárság által, részint mint béres föld és kaszáló, részint mint faizási haszonélvezetet nyujtó erdőség, részint végre mint közlegelő használtatott vólt, a kincstár mint illető tulajdonos által csak oly feltét mellett igértetett további 32 évre a város birtokában meghagyatni, ha a város 635,385 forintot 38 3/8 krt conventios értékben és érczpénzben a kincstárnak zálogsumma gyanánt lefizetendi. Nagyobb levén ez összeg mintsem azt a városi közpénztár kifizetni képes lehetett volna; a béres földeknek és kaszálóknak birtokában levő polgárok, alzálog szerződés utján vállalkoztak a jelzett összeg előállitására, minden nyilas (9000 □ öl) tanyaföldért 100 frtot, minden boglyás kaszálóért 12 forintot kötelezvén a város pénztárába lefizetni, s ily feltét alatt a birtokaikban volt szántóföldek, nekik 32 évre a városi közönség által zálogba adattak, és igy az eddig csak évi fize-

*) Érdekes statistikai adatul szolgál, hogy 1818-dik év táján a felsőjárási béres földek 2979 nyilasból állván, azokat 572 polgár, az alsó járási 2096 nyilast pedig 453 polgár birta, és igy 5885 nyilas föld 1025 polgár kezén vólt. Tehát az 1818-dik évben 2107 polgár közül sok nem birt tanyaföldel.

tés mellett birt béres földek és kaszálók azon időtől fogva az egyes polgároknál állandó zálogos birtokokká lettek. A faizási jog gyakorlatára nézve az 1818-dik év után is megmaradott a gróf Forgách-féle kir. biztosság által behozott használati mód, hogy t. i. abban az egyes polgárok évenkint adójuk mennyiségéhez képest részesültek. Ellenben a legeltetési jog gyakorlatában a jelzett 1818-dik év után azon nevezetes változás jött be, hogy azon polgárok, kik zálogos földdel birtak, fentemlitett érdemök tekintetéből minden legelőbér fizetéstől (lett legyen bármennyi lábas jószáguk) felszabadittattak, holott a többi lakosok habár beltelekkel birtak is, barmaikért legelőbért köteleztettek fizetni; s e fizetés mennyiségének meghatározásában a barmok számán kivül csupán csak a tett különbséget, ha az illető lakosnak polgári oklevele vólt-e vagy nem? És e legeltetési joggyakorlat változatlanul maradott egészen 1849 év végeig azon csekély módositással, hogy mivel időközben a közlegelő az odahajtott barmok sokasága által tulterhelve lőn; az 1836-dik év február 19-kén az lett megállapitva, hogy minden nyilas tanyaföld után 10 darab nagy marha, juh, sertés pedig 50 darab fizetés nélkül hajtathatott; azonfelül pedig minden darab szarvasmarhától 24 kr, — juhtól, sertéstől 12 kr. legelőbér vólt fizetendő, s az ekkint határozott bér csak 240 darab szarvasmarha, s 1200 darab juh és sertés számáig terjedjen; az e számot felül haladó minden nagy marhától egy forint; juhtól, sertéstől pedig 30 kr. volt fizetendő; más neve alatt marhát legelőre hajtani tilos volt, ellenkezőleg cselekvők nagy lábas jószágért 5 frt. juhtól, sertéstől 2 frt 30 kr. fizetésben marasztaltattak el. — Kik nem részesültek tanyaföld birtokában, azok a pénztár felsegélése tekintetéből, az előbbi időkben divatozott 3 osztályu legelőbér szerint adóztattak meg. — A cserekaszálót biró polgárok öt boglyás kaszáló után hat darab szarvasmarhát vagy 30 darab akár juhot, akár sertést, 10 boglyás kaszáló után pedig 12 darab szarvasmarhát vagy 60 darab sertést, illetőleg juhot legeltethettek bérnélkül. Öt boglyásnál kisebb kaszáló

birtokosa minden boglyás után egy darab szarvasmarhát vagy ehez mérsékelt számu juhot illetőleg sertést ingyen legeltethetett.

Az 1819-dik évi szeptember 22-dik napjától 1820-dik év junius 19-dik napjáig tartott a tiszántuli kerületi táblai elébb közbiró majd elnök Szentiványi József mint kiküldött királyi biztosnak itteni müködése. E biztosi eljárás megértésére nézve szükséges megjegyezni, hogy a midőn 1719-dik évben a piárista atyák Debreczenbe bejövén, mindjárt polgári ház-telkek vásárlásához kezdettek volna; e szándékot a városi akkori előljáróság ellenzette, azon elvből indulva ki, hogy az 1715: 108. törvényczikkben a kegyes tanitórendről nincsen emlékezet. Ekkor a szepesi kamara 1725-dik évben reáparancsolt a városi előljáróságra, hogy ez a piáristákat háztelkek öszvevásárlásában ne gátolja. Igy történt aztán, hogy a piáristák nyolcz polgár ház-telkét vásárolták öszve azon helyen, hol mostani házuk létezik. Az öszvevásárolt nyolcz telekből feleslegök is maradt, mely épen szomszédos volt a város birtokában levő Rozgonyi-féle háztelekkel, mely addigelő katona tiszti beszállásolásra használtatott volt. Mig a piáristák voltak a debreczeni r. catholica plebánia administratorai; ők ily czim alatt nyertek a várostól 12 köblös külső-földet használati czimen. A kiküldött királyi biztos Szentiványi Józsefnek müködéséhez tartozott, a Rozgonyi-féle szentanna utczai ház-teleknek a piáristáktól a város költségén pénzért megveendő szomszédos telekkel bővitésének s az ekkint megbővitett telken a r. catholica parochia felépittetésének végrehajtása s ezen teleknek is 12 köblös házutáni földdel elláttatása, továbbá a r. cath. leányiskolának szintén a város költségén felépittetése. S mind ezek az akkori városi előljáróság sok tusakodása, és ellenérvekkeli küzködése mellett teljesedésbe is vétettek. Majd belátván a kormány, hogy akkoriban r. catholicusok csak $^1/_{40}$ részét tették e város lakosainak, s azok is csak egy hetvened részben járultak e város terheinek hordozásához; az 1826. évi felső rendeletnél fogva a r. cath. parochialis költségek

egy harmadrészének hason felében a vallási alap és városi pénztár, kétharmad részében pedig a tanulmányi alap és kegyes tanitói rend pénztára részesülni parancsoltattak.

Az 1821-dik év tavaszán a város eddigi hű és közösen tisztelt főbirája Simonffy Sámuel elhalván, a bekövetkező tisztujitásig Rakovszky Dániel tanácsnok bizatott meg a főbirói teendőkkel.

Az 1821-dik év október havában tartatott meg Debreczenben a magyarországi helvét hitvallásu öszves felekezetnek egyetemes conventje Vay József elnöklete alatt.

Az 1822-dik évben lett végrehajtása ama zálogváltó pernek, melynélfogva a macsi és hegyesi puszták fele része Debreczen város eddigi birtokából, gróf Gyulay Ignácznak visszabocsáttatott. Ugyan ezen 1822-dik évben ausztriai főherczeg estei Ferdinánd (ki már 1818-dik évben is megfordult volt itten) a nagy Brittániából jött cumberlandi herczeg Ernest Ágoston társaságában, Debreczenbe érkezett, főkép, hogy az akkor itten állomásozó és világhirű báró Simonyi József ezredes*) vezénylete alatt levő Hessen Homburg nevet viselő huszár ezredet megszemléljék.

Az 1822-dik évben tusnádi Pálfy József kerületi táblai közbiró neveztetvén királyi biztosul; a megtartott tisztujitás alkalmával az eddig jegyzői hivatalában sok dicsérettel forgolódott Komlósy Dániel tanacsnokká, s ő kivülötte még Markos György, Fodor Sámuel és Miklósy Ferencz tanácsnokokul elválasztatván, népszónokul Kémeri Mihály, polgármesterül pedig Fáy János választatának, főbiró leve Böszörményi Pál.

Állapodjunk meg kissé ez utóbbi névnél, s adózzunk érdemlett tisztelettel azon férfiunak, kit mint régibb időből hőn emlegetett kedves tisztviselőjét Hevesmegye várkonyi magányában kereste fel a városi polgárság szives bizodalma. Mert erős meggyőződés élt a nép keblében, hogy

*) Ezen derék és hős vitézségéről messze földön ismeretes, haditiszt ültettette saját ezredbeli vitézei által a Péterfia utczán kivül nagy erdőre vezető utat szegélyző akáczfa sorokat, s e sétány ma is a nép nyelvén Simonyi gát néven ismeretes.

a főjegyzői és tanácsnoki állomásán szerzett érdemek, felfokozott mérvben fognak Böszörményi Pálnál a főbirói állomáson mutatkozni. És a nép nem is csalatkozott ösztönszerü érzetében, nyervén uj főbirájában részrehajlatlan igazság-szerető tisztviselőt, s a város érdekeinek hű őrét, ügyeinek bölcs kormányzóját, közelebbről pedig a szegénységnek hatalmas pártfogóját, kinek — habár fájdalom! — csak harmadfél évre terjedett is ily minőségbeni hivataloskodása; ámde eredményekben gazdag volt rövid pályája. Helyszűke miatt a főbirói szék elfoglalásakor tartott remek beszédét csak töredékben igtatjuk ide, melynek valódi classicus szelleme, gyakorlati irányu tartalma minden időben példányul szolgálhat az ily alkalommal tartatni szokott szónoklatoknak. A beszéd imez volt: „Elmult 16 esztendeje, hogy e városban több évig viselt tanácsnoki hivatalomat önként letettem, mert azt ereimhez mérve terhesnek, s annak hordozására magamat elégtelennek éreztem. Azóta éveim megsokasodtak, az életkorral együtt járó erőtlenségek, s nyavalyák megkörnyékeztek, a testerejével gyengültek a lélek tehetségei is. De az isteni gondviselés utjai láthatlanok és csodálatosok, ime e város közönségének iránta mi vonzódása nem aludt el, sőt távollétemben még növekedett az. E város ujolag kivánta szolgálatomat, és részemről el kellett némulniok minden ellenvetéseknek, ezek helyét azon meggyőződés foglalván el, hogy a hazának szolgálni kötelesség, ha ugy nem lehet a mint kell, kell ugy a mint lehet. Háládatlan is lettem vólna e nemes városhoz, ha általa lett megbecsültetésemet illő tisztelettel nem fogadtam volna. Itt állok azért, de nem kérdem az Apostollal, hogy „miért hivtatok engemet?“ mert jól tudom, hogy egy népes nagy magyar város közönsége állitott ügyeinek kormányzására, bizodalmosan reménylvén, hogy vezetésem alatt sem más határozatok, mint melyeket a közjó előmozditása kiván, sem más birói itéletek mint melyeket a részrehajlatlan igazság követel, nem fognak keletkezni. És én, ezennel fogadást tészek, hogy felőlem táplált reményében, a közönség nem fog meg-

csalatkozni. De hogy igéretem teljesülhessen, ez az én buzgó egyszersmind hivatalos kérésem a t. tanácshoz, hogy miután mindnyájan ugyanazon egy szent czélra t. i. a közjó előmozditására s e város megmaradásának, virágzásának munkálása végett állittattunk elő; működjünk egyesült erővel s jó lelkiismerettel a szent czélra, kiki a maga köréhez és hivatásához képest. Mert ha kölcsönös bizodalom, és szükséges függés nem leend közöttünk; sikertelen leend minden müködésünk, nem is kerüljük el az anarchiának azon veszélyes állapotát, melyben senki nem hallgat és senki nem engedelmeskedik. És ha visszavonás, egymás ellen titkos vagy nyilvános törekvések férkeznek közinkbe; önmagunk hiusitjuk meg közjóra irányzott munkálódásunkat."

„Egyesült erővel müködve legelső és legfőbb teendőnk legyen Isten dicsőségének terjesztése, s a vallás szent parancsolatinak tiszteletben tartása. Azután felséges királyunk és a felső kormányszékek iránti engedelmesség. Továbbá tartsuk szem előtt, hogy midőn hivatalos eljárásunk közben polgártársaink jogai felett őrködünk, ugyanekkor azokat kötelességök teljesitésére is szoritsuk, figyelmeztetvén őket, hogy nincsen jog kötelesség nélkül. A nép erkölcsét nem üres beszéddel, hanem jó példaadással inditsuk a jámbor élet követésére. Távol legyen tőlünk minden botránkoztató cselekedet, mert ugyan hogy büntetnők a vétkest, ha önmagunk is vétekben léledzenénk. Igyekezzük a nép szeretetét megnyerni, de nem hizelgéssel, vagy bün-elnézéssel, hanem szelid és nyájas bánással. Tartsuk fel a tekintélyt, de nem mások dölyfös lenézése vagy hatalom fitogtatása által — mert az hivatali visszaélés lenne — hanem illő fenyiték és részrehajlatlan igazság pontos kiszolgáltatása által. Hallgassuk meg a panaszolkodót, de egyik fülünket míndig a bepanaszlott meghallgatására tartsuk nyitva. Járásunk, kelésünk s társalkodásunk legyen olyan, melyet hivatalunk méltósága parancsol, szóval arra törekedjünk, hogy mind Isten, mind emberek előtt kedvesek lehessünk mindenkor. stb."

Ily fenkölt szellemü férfiu volt Böszörményi Pál. Kormányzata közben a város szépitése s tisztasága körül kir. biztos Bekk Pállal karöltve tett intézkedései által, közelebbről a gyalog járdáknak (palló) s a nagy erdei fürdőháznak*) létrehozása által, továbbá a város piaczutczai díszes közháza épitési rajzának — miután kamarai épitési mérnök Heine Ferencz a helyszinére leküldetett — felsőbb helyen kieszközlött megállapitása, és a mocsáros paptavának főiskolai növénykertté kijelölése által, hálaadósává tevé saját neve iránt Debreczen város történelmét. Meghalt Böszörményi Pál 1825-ik év február 3-kán.

Az 1823-dik év február 5-kén József főherczeg nádor, a neki Ferenczi szobrász által Rómából ajándékba küldött Csokonay mellképet, akkoriban al-nádor és tiszántúli egyházkerületi főgondnok Péchy Imre utján, a debreczeni főiskolának ajándékban küldötte.

Az 1825-dik év elején a városi beltelkek — melyek a gróf Forgách-féle kir. biztosság idejében 5 osztályba soroztattak volt — 3 osztályra vitettek le. Ugyan azon évben a városi magán levéltár rendezésével, akkoriban magán levél-tárnok Laky László tanácsnokkal Rakovszky Dániel és Komlósy Dániel tanácsnokok bizatának meg; országgyülési követekül pedig (Fáy János polgármester, betegeskedése miatt nem ajánlkozván) Komlósy Dániel és Tikos István tanácsnokok küldetének. Ez évi mártius és április hónapokban gyakori tűzvész miatt nem kevés pusztulást és rettegést szenvedett a város népe.

1826-dik évben, e városra huzamosb idő óta nehezedett inséges idők miatt, az évi közjövedelem 84,772 forintot 52 krt, a kiadás pedig 110,139 ft 27 krt. (és igy a bevételnél 25,367 ft 25 krral többet) mutatott.

*) Azon alkalommal, hogy a nagy erdei fürdőház felépitésének (melyet felsőbb helybenhagyás mellett Povolni Ferencz helybeli épitész 15,380 forintért vállalt volt fel) eszméje szőnyegre jött volt; esküdt polgár Fazekas Mihály a Czina gátjánál — az ott mutatkozó forrásra és e körül létező orvosi füvekre is utalva — inditványozott épittetni fürdőházat. Ezen inditvány azonban nem csak a helyiségnek a várostól távolabb fekvése, hanem az állitólagos forrásnak csekély volta, és az orvosi füvek jelentéktelensége miatt is nem talált pártolásra.

Az 1827-dik évi julius havában tűzetett ki a czegléd utczai őrház megetti térség egy uj ref. templom helyiségéül. Ugyan ez évben adott a város a Ludovicea nevet viselő katonai nevelő intézet részére 6666 forintot.

Az 1828-dik évben a kiigazitandó nádori porták összeirására Debreczen városba szabadkai főbiró Antunovics József küldetett, ennek azonban a Nádor elé felterjesztett munkálata használhatónak nem találtatván; ujabb összeirás eszközlése végett ugyan csak Szabadkáról Markovics Józset tanácsnok és főügyész Vilov György küldetének ki. Ugyan ezen évben udvari kamarai tanácsos Semsey Jób küldetvén kir. biztosul Debreczenbe; népszónokul elhalt Kémery Mihály helyébe Pándi Károly, tanácsnokokul Dömsödi Gábor, Poroszlay Fridrik, Simonffy Dániel és Kenesey Mihály; főjegyzőül Nagy Sándor, aljegyzőül Derecskei József és Vámosi Károly; polgármesterül Fáy János; főbiróul Rakovszky Dániel választatának el. Ez idő ólta jött szokásba, hogy a telkek adás vevése alkalmával, minden forint vételár után egy kr. laudemialis taxa gyanánt fizettessék a város pénztárába. Ugyan csak az 1828-dik évben vette kezdetét a halottaknak orvosok általi megvizsgáltatása.

Az 1829-dik évjulius 1-én egy itten ritkán észlelhető rendkivüli tünemény mutatkozott. Minden előjelek nélkül t. i. nagy hirtelenséggel nem kis erejü földrengés észleltetett, s az mintegy 3 percznyi tartama alatt a városon imitt-amott több kisebb kárt okozott. Ennél sokkal nagyobb volt ugyanazon nap másodizben érezhető földrengés, mely estveli kilenczedfél órakor némi tompa zúgással kezdődvén, ennek mintegy 6 percznyi tartása alatt több ház kéménye leomlott, a főiskolai épületben több lakszobák falai megrepedeztek, templomok tornyai szembetünőleg ingadoztak. Ez nap az idő borongós és esős vólt, délután azonba kiderült. Némelyek szerint a földrengést megelőző éjjel bizonyos tompa zúgás és csöndes moraj hallatszott volna a föld alatt, de e szóbeszéd — mert azt nem komoly férfiak állitták — általános hitelre nem talált. Ha

azonban csekély volt is hatása a földrengésnek e városban; annál kártékonyabb volt az Piskólt, Ér-Endréd, Dengeleg és Pér-vidékén.

Ugyan ezen 1829-dik évben felsőbb helyről — Semsey Jób kir. biztos kivánatához képest — kiküldött diósgyőri uradalmi erdész Lakoszil Antal közremüködése folytán a városnak akkoriban 26,299 hóldat és 980 □ ölet tevő erdelye akként szabályoztatott 40 fordára (turnus), hogy egy évi vágásra 654 hold és $1384^{22}/_{40}$ □ öl essék; s azon évben levágatott 8562 % öl szinfa, 3165 % öl gajj, ezen felül hosszu fa kellő mennyiségben.

Az 1830. évben felső rendeletnél fogva a választott hites közönség tagjai, számadással együtt járó városi hivatalt nem viselhetvén, azok kik a communitásban megmaradni kivántak — eddigi számadói hivatalukat másoknak lettek átengedni kötelesek.

Ezen 1830-dik év elejéről egy igen szép emberbaráti ténye van feljegyezve az évkönyvben a város akkori főbirájának. Az elenyészett tél folytán országszerte rendkivüli mennyiségben leesett hótömegek t. i. a tavasz jöttével olvadásnak indulván, az e miatt származott nagy árvizek a hortobágyi sikterületet is zabolátlan erővel boriták el, oly annyira, hogy a máskor a hortobágyi folyóviz felett 5 öllel magasban álló hid karfája, ez alkalommal alig látszott ki a vizből. Minden élő lény — ki csak tehette — futott az árviz elől. Azonban a gyorsan jövő áradat a hortobágyi malomnál levő molnárház padozatjára 11 embert szoritott, s méltán lehetett félni, hogy a különben sem erős falak, a csapkodó hullámok hatalmának engedni levén kénytelenek, leomlanak s magukkal a bentszorult szerencsétleneket is árvizbe temetendik. Egy nap tőlt abba, mig a hortobágyi hidtól élet-halál veszélye közt gázolva egy a városba behatolhatott csősz hirmondója lehetett a veszélynek. S im a város 68 éves főbirája Rakovszky Dániel — mit sem hallgatva családja, barátai s tiszttársai óvó figyelmeztetésére — rögtön indul a veszély helyére, erősen ellevén a szabaditói szerepre határozva. A folytonos áradás miatt

veszélyessé vált gázlókon, a négy mértföldnyi távolságra eső hortobágyi hidhoz nagy bajjal juthatva el; onnan a rendelkezése alatt levő halász csolnakon egy maga indul — viaskodva a süvöltő szelek miatt tajtékzó hullámokkal — a tul parton jó félórányi távolra eső malomházhoz, hova — bár felforditák is ladikját a csapkodó habok — eljutva, élte nem kis koczkáztatásával szabaditójává lett azon szerencsétleneknek, kik már éhség és gyötrelemtől elalélva kinos halálnak vóltak kipéczézve martalékául. És a nem hirnevért, hanem hő keblének nemes ösztönéből cselekvő aggastyán, még csak a ténynek felső helyrei hivatalos feljelentését sem engedte meg. Igy is azonban a nemes tényeket méltányló király arany lánczon függő polgári nagy arany érdempénzzel jutalmazá a derék tisztviselőt. Ez érdempénznek Lányi Imre királyi biztos által ünnepélyesen lett átadása alkalmával tartott szép és érzékeny beszédéből főbiró Rakovszky Dánielnek, helyszüke miatt egyedül csak azt emeljük ki, miszerint ő elmondá, hogy „dicsekedve tarthatja a város szolgálatában példányképül maga előtt egyebek között anyai ősapját főbiró Munkácsi Istvánt és ükőseit Gutkeledi Lőrinczet és Mihályt, kiknek Dusa főparancsnok alatti vezetésök mellett, a debreczeni nép Róbert Károly király alatt a debreczeni mezőkön szerzett az ellenségen győzedelmet.“

Ezen 1830-dik évben, a nagy árviz miatt megrongált hortobágyi tahid helyett emeltetett ugyan ottan, a máig is fennálló kőhid. Ugyan ez évben rendszeresittetett a városi főkapitányi hivatal, évenkinti 500 frt fizetéssel, s a Pest városi főkapitányéhoz hasonló utasitással. Az ez évi koronázási országgyülésre követekül Komlósy Dániel és Poroszlay Fridrik küldetének; s a koronázott V-dik Ferdinánd királynak országul ajánlott 50,000 aranyból Debreczen városra 360 1/8 arany, (pengő pénzben 1620 frt 33 6/8 kr.) az országgyülésileg megajánlott 48,000 ujonczból pedig 159 ujoncz esett.

Ez idő tájban történt volt, hogy az eddigelé harminczados-lak gyanánt szolgált helyiség — mely a mostani

Batthiányi utcza 2559-dik száma alatt fekszik — miután a harminczadhivatal szükségleteinek többé meg nem felelt; a városi közönség birtokából, magán tulajdonos kezeibe ment által.

IV.

Az 1831-dik évet Debreczenre nézve az epemirigy pusztitása tevé emlékezetessé. Már az év elején közösen tudva lett a magyar hazában, hogy az orosz birodalomban hirtelen elterjedett cholerának naponkint ezrenkint esnek áldozatul, s meglehetett jósolni, hogy minden közlekedési zárlat mellett is, ez ország a ragálytól menekülni nem fog. A városi előljáróság — támogattatva a felső hatóságok által is, a dolgok állásáról előre értesité a népet, s inté, hogy megijedni nem kell, — a felől is biztositá, hogy tisztéhez képest ő a nyavalya ellen minden óvó szabályokat s előintézkedéseket megteend. És midőn a félelmes ragály közelgésének győző bizonyságai a tiszai szálasok által lehozott cholera nyomai a közel vidéken már kezdének mutatkozni; azonnal állandó egészségűgyi bizottmány alakittatott, Komlósy Dániel tanácsnok elnöklete alatt; tagjai a bizottmánynak Miklósy Ferencz, Poroszlay Fridrik tanácsnokok, népszónok Pándy Károly és tiszti orvosok Szentgyörgyi József és Zilahy Sámuel levén. A város polgárainak ez ügybeni utasitása és bátoritása végett a felső járásban Dömsödy Gábor, az alsó járásban pedig Simonffy Dániel tanácsnokok bizatának meg. A kivülről jövő idegenek a különböző állomásokon vigyázó őrök által csak nagy ovatossaggal, s csak jó útlevél mellett bocsáttattak a városba be. Az itt állomásozó katonaság, egészségügyi tekintetből a külvásári sátrakba helyeztetett el; a gyanusoknak tetsző betegek részére pedig az epreskerti ház jelöltetett ki. Kimutattatott ezen kivül három hely, hova a ragály kiütése esetében, a mirigyesek szállitandók lennének; ugymint a szelesbeli állás, a várad utczai dohányraktár épülete és a péterfiai utczán kivül eső salétrom épület.

Király ő Felsége valamint országszerte, ugy Debre-

czenben is jó előre czélszerü rendeléseket tétetett; a Nádor ezen kivül azt is meghagyta a város főbirájának, hogy koronkint a város egészségi állapotáról jelentését felterjeszsze. Irt főcancellár Reviczkyi Adám is, még pedig igen bátoritólag, s több példányban megküldvén az orvosi legczélszerübb rendelvényeket és legjobb orvosi könyveket, hő szivvel óhajtá e városnak — mely — mint irá — atyáinak születés helye volt s melyben maga is gyermekéveit tőltötte — épségben maradását. Képzelni lehet, mily szivemelőleg hatottak ily jelenségek e város csüggedező népére. Királyi biztosul Lányi Imre lett kinevezve; ország főorvosa Lenhossék Mihály felsőbb parancsból, e városi orvosok segédletére leküldé Czinderi Pált és Ivanovics Andrást. A helyben állomásozó Károly főherczeg nevét viselő lovas ezred orvosa Neuhold is felajánlá szolgálatát; ezen kivül főiskolai senior Csécsi Imre és esküdt diák Nagy József is ajánlkoztak az orvosok segédletére.

Miután a környékben a cholera már kezdett pusztitni; elzároltaték a város minden felől s a közlekedés Biharmegyével a Barak (Gugyori) csapszéknél, Szabolcsmegyével pedig a Csukás csapszéknél felállitott vesztegzár s illetőleg vásártér által tartatott volt fel. A város népe hirdetményileg bátorittatott a megréműlt sziveknek vigasztalására, mig a mirigy ki nem ütött, alkalomhoz képest egyházi tanitások tartattak a templomokban, s a felől, hogy a cholera kiütése esetére a köz isteni tisztelet s temetkezési szertartás be lesz szüntetve, s a csoportozások is betiltatnak, előre értesittetett a nép. Az is tudtul adatott, hogy az utcza házak kórházakká át vannak alakitva, s a betegeknek oda oly czélból áthelyezése, hogy az orvosok azokat hamarább találhassák, ajánltatott. A helyben maradni kivánó mirigyes betegek lakai elzároltattak, a szegényebb sorsuaknak a tehetősök által önkint nyujtott adományokbóli ellátásával utczai esküdtek bizattak meg. Meghirdettetett az is, hogy a beteggel orvos megérkeztéig miként kellessék bánni. A szájnak eczetes vizzel kiöblintése, a betegnek ágyba fektetése, fodormentából vagy székfűből

készült meleg herbatheának itala, a betegnek flanellel vagy posztóval dörgölése, felmelegitett ruhának a hasra alkalmazása, testnek izzadásba hozása, szobának eczettel kifüstölése, hol pedig cholera folytán halálozás állana be, ajtónak ablaknak kinyitása, a bentlakók megfüstölése, ház földezetének chlór mészszel locsolása stb. ajánltattak. De különösen ajánltatott mértékletes életrend, báforság és Istenben vetett erős bizodalom, mint leghatásosb óvszer a cholera ellen.

Minden ekkinti előintézkedés mellett is azonban nem kerülheté el a város, bekövetkezését az öldöklő nyavalyának. Julius 24-kén estve mutatkozott első jelensége az erőltett hányással és hasmenéssel együttjáró mirigy halálnák. Ah! a rettegett cholera ittlétének hirére miként halványultak el minden ábrázatok! mint merültek homályba a szemek, felejtetett el az étel, távozott el az éji nyugalom? A társalkodások megszüntek, a templomok bezároltattak, és eljöttek a napok, midőn csak egy órát sem igérhetett magának senki, látni levén kénytelen, hogy nemnek s kornak, vagyonnak s életerőnek különbsége nélkül együtt hevernek a földön gyermekek és öregek, erősek és gyengék. A julius 15-től szeptember 4-dik napjáig dühöngő cholera áldozatainak megnyiltak a rendes temetőktől elkülönzött borzasztó sirok, melyeknek tágas üregeibe hordák a nyikorgásukkal is rettegést hirdető halál-szekerek azon 2152*) ember áldozatot, kiknek Szent-Anna, Hatvan és Péterfia kapukon kivül levő sirdombjaik maig is felismerhetők. Legtöbb haláleset — e gyászos korszakban — augusztus 5-kén volt, mely napon 186-an hullottak el. A veszély tartama idején Buday Ézsajás és Szoboszlai Pap István által készitett czélszerü imák és egyházi tanitások kinyomatva házanként osztattak a népnek. A cholerának csak kissé is enyhűlésével több ideig vesztegzár alatt maradott ugyan még a város; de az egészségügyi bizottmány engedelméből s rendeléséhez képest, szeptember 3-kán

*) E számban foglalvák a cholerában meghalt 49 r. katholicusok is.

délesti 5 órakor, (és igy 42 gyászos nap eltelése után) öt különböző helyen, ugymint a nagy templom előtt, a Várad utcza felső részén, a czegléd utczai őrző ház megett, a csapó utczai kapu előtt levő tágas piaczon, és a ref. ispotály mellett fekvő térségen ismét elkezdődött a köz istentisztelet tartása, s a jelzett naptól fogva minden reggel (az esős napokat kivéve) a nevezett helyeken szabad ég alatt folytonosan tartatott istentisztelet. Végre szeptember 23-kán a huzamosb idő óta elnémult harangok, a nép nagy örömére ismét megszólaltak s a kinyilt templomokban az első hálaadó istentisztelet megtartatott. Szeptember 28-kán pedig az epemirigyben elhullottaknak, — kik minden kiséret és végtisztesség-tétel nélkül temettettek volt el — közmegsiratása és tisztelése végett a cholera temetőben mind három helyen gyászszertartás volt. Ez alkalommal péterfiai kapun kivül, a szabad ég alatt, tartotta Szoboszlai Pap István azon sziv és lélekemelő gyásztisztességet, melynél az egyházi beszéd alapigéjeül Lukács XIII-ik rész 2-dik verse volt véve: „Gondoljátok-é, hogy ezek bünösebbek lettek volna a többeknél, mivel hogy ezeket szenvedték.“ October 3-dik napjától fogva szabadult fel a vesztegzár alól a város s ez időtől fogva lett a halotti temetésre járó deákoknak is ily minőségbeni eljárásuk ujolag engedélyezve; és a vidékkeli szabad közlekedés megnyitva.

Az 1835-dik évi országgyülésre Komlósy Dániel és Poroszlay Frigyes tanácsnokok küldetének követekül e város részéről; az időközben elhalt Szentgyörgyi József helyére pedig tiszti orvos Zilahi Sámuel mellé Zsebők József állittatott második tiszti orvosul; s ez időtájban fogadtatott fel barom-orvosul Bőhm Márton is — a csak nem minden évben előforduló marhadög pusztitásainak akadályozására — 100 forint évi fizetéssel.

Az 1833-dik évi junius 3-kán királyi biztos Semsey Jób közbejöttével, népszónokul Vecsey József, tanácsnokokul Nagy Sándor, Derecskey József, Bayler István, Barcsay Károly, Nánásy Gábor, főkapitányul Komlósy Dániel.

alkapitányul Blaskovics Kálmán, tollnokul Mannó József; főjegyzőül Vámossy Károly; aljegyzőkül Pfanschmid Károly, Csató István; polgármesterül Fáy János; főbiróul Rakovszky Dániel választatának. Azonban még ez év végén meghalván Fáy János, jövő tisztujitásig polgármesterül tanácsnok Miklósy Ferencz helyettesittetett. A városi kapitányi hivatal czélszerüsége csak hamar mutatkozott, az ez által létrehozott cselédrendszerben.

Az 1833-dik évben ily czim alatt: „Elmélkedés a polgárok házánál való szabad bormérés szükséges és hasznos voltáról“ bizonytalan szerzőtől (közönségesen esküdt polgár Auer Andrásnak tulajdonittatott) jelenvén meg; ezen már eddig is több izben bolygatott szabad bormérés ügyét azon stadiumba juttatta, hogy 1834-dik évi julius 22-kén legfelsőbb helyről, a városi tanács és communitas kértére eltöröltetvén az addig fennállott bormérés módja, e helyett más, a helyi körülményekhez és ugy az egyes polgárok, mint a közpénztár hasznához inkább alkalmazott mód Semsey Jób királyi biztos közbejöttével behozatni rendeltetett, próbaévül három év tüzetvén ki. Ugyan ezen 1833-dik évben állittatott fel a casinói egyesület; az 1834-dik évben pedig a Collégium és nagy templom között ártézi kút fúratása kisérltetett meg, mely azonban akkor nem sikerülvén 1837-dik évben Rádl Józsefnek — ki e czélból saját költségén hozatta volt le a helyszinének vizsgálása végett Székesfehérvárról Berghoffer nevü szakértő kútmestert, de különösebben több idevonatkozó utazásokat is tett volt — tartatott fel az eredményhez vezető ártézi kút előállitásának dicsősége; Steller László nevü kútmester levén az a szerencsés, kinek sikerült jó ivó vizü ártézi kúttal megajándékozni a városnak e részben sok fogyatkozást szenvedő népét. Az 1834-dik évben a teherhordó polgárok könnyitése tekintetéből a kaszárnya épitésének eszméje is megpendittetett; az 1835-dik évben pedig a gilányi, ponyvás, és szeles nevü (a várostó szomszédságában eddig curialis telkeket képzett) csapszékek telkei az illető tulajdonosoktól örök áron megvétettek.

Az 1835-dik év március 2-kán Ferencz császár meghalván, 3 egymásutáni nap ugy délelőtt, mint délután egy-egy óráig huzattak meg a harangok, s minden templomban gyász tisztesség tartatott alkalmazott tanitásokkal. Ugyan ezen évben a főkapitányságról leköszönt Komlósy Dániel helyett a megürült tisztségre — miután Poroszlay Frigyes nem ajánlkozott — tanácsnok Dömsödy Gábor helyettesittetett.

Az 1835-dik év őszén, e város lelkes polgárainál — élükön népszónok Vecsey Józseffel — azon szép eszme ébredvén, hogy halhatlan költő Csokonaynak hatvan utczai temetőben pusztuló félben levő sirja romjain — mielőtt azokat is az idő és feledékenység egészen elenyésztendené — egy a költőhöz méltó siremlék állittassék; ily czélból felhivott polgárok és lelkes hölgyek adakozásából 2323 forint 5 krt tevő költségen létesült 1836-dk évben a temetőben maig is fennálló diszes siremlék.

Az 1836-dik évi országgyülés végével, Poroszlay Frigyes mint volt követe a városnak azon örvendetes hirt hozta haza Pozsonból magával, hogy Debreczennek eddigi 45 portája 41-re van leszállitva.

Az 1837-dik év tavaszán mutatkozó nagy szükségben Kmety Pál orvostudor 125 forintot, Rádl József pedig négy szegénynek saját konyhájáról élelemmel ellátását ajánlották fel.

A szabad bormérés rendszeresitésére kiküldött Semsey Jób királyi biztos közbejöttével az 1838-dik évben akkint lett szabályozva ez ügy, hogy bormérési jog gyakorolhatásáért 1-ső osztályban 50 forint, 2-dik osztályban 40 frt, 3-dik osztályban 30 frt, 4-dik osztályban 20 frt, 5-dik osztályban 10 frt. volt fizetendő. Vakbort mérők első második s harmadik izben 50, 100, 150 forintra büntettettek. Semsey Jób közbejött halálával ugy e rendszabálynak, mint az erdőségek jólkezelésének feltartására is, Kállay István királyi tanácsos lőn biztosul kiküldve.

Az 1838-dik évben a magyar nemzeti muzeumnak Pesten felépithetésére és a Jankovics-féle gyüjteménynek

megvásárlására országosan felajánlott segedelempénzből 4101 frt 33 4/8 kr. esett Debreczenre teherképen.

Az 1839-dik évben megnyilt országgyülésre e város részéről követekül Nagy Sándor és Derecskey József tanácsnokok küldetének; elválasztatásuk nem mint eddig volt szokásban, csak a beltanács, hanem a communitás szavazatainak többségével is történvén. Ugyan ez év őszén bontatván el a város piacz-utczai ódon közháza, az 1840-dik év tavaszán a már megállapitott rajz szerint Rachbauer József helybeli polgár s épitész kezdett az uj épület munkájához s bevégzé azt 1842-dik évben, a tanács kebeléből az épitésre felügyeléssel polgármester Miklósy Ferencz, tanácsnok Nánásy Gábor és népszónok Vecsey József, s rajztanár Beregszászi Pál bizatván meg. Es habár az épitési költségek fedezésére minden adó forint után 6 kr. vetteték is ki, mégis nagyobb részét az épitésnek csak kölcsönpénz által lehetett végrehajtatni.

Az 1840-dik országgyülés által, a honi ipar és kereskedés felvirágzását czélzó hiteltörvények létesitése alkalmából Debreczenben is váltótörvényszék állittatván fel; ennek elnökéül legfelsőbb helyről Fáy Ferencz, törvénytudó biráiul pedig Reviczky Dénes és Karap Sándor neveztetvén ki; kereskedelmi ülnökökül a törvény értelmében a helybeli kereskedői társulat által Rádl József és Vass Beniámin választatának. Ezen királyi váltótörvényszék megnyitotta üléseit Debreczenben 1841-dik év február havának 4-dik napján. Elnök Fáy Ferencz 1842-dik évben elhalván, elnökül 1843-dik évben Zalay Alajos lett kinevezve. Utolsó ülését e királyi Váltótörvényszék e korszakban tartotta 1850-dik esztendő julius hónap 2-dik napján, s akkor a helybeli cs. k. megyei törvényszékbe olvasztatott.

Egyébiránt az 1840-dik év arról is emlékezetes Debreczenre nézve, hogy a Mózes vallásuak, kik addigelé, országos vásárokon kivül, egyébkor bent a városban állandóul nem tartózkodhattak; az 1840-dik évi törvények XXIX-dik czikke erejénél fogva valamint országszerte

mindenütt, ugy Debreczenben is, lakás végett megtelepedhettek, a mint hogy meg is telepedtek. Ugyan csak az 1840: XLIII. törvényczikk tanusitása szerint Temesvári Márton a tiszántuli kerületi tábla ülnöke, vagy egy táblaház szerzésére vagy a Ludovicea nevü katonai intézet felsegélésére, az akkor uralkodó Felség választása szerint, 8428 pengő forint 11 és $^7/_8$ kr. összegből álló alapitványt tevén; ezen öszveget a Felség, a Ludovicea pénzalapjához oly feltétellel kegyeskedett csatolni, hogy a tiszántuli kerületi tábla, az ott szolgálatban levők gyermekei közül egy, vagy — ha az ajánlat szaporodnék, — két növendéket mutathasson be az intézetben. Ugyancsak a közelebb jelzett törvényczikk szerint Andaházi Szilágyi Mihály 13,333 pengő frt 20 krnyi alapitványt oly módon ajánlott, hogy ennek jövedelméből a Ludoviceában nevelendő két ifju tanittassék, s azok egyike biharmegyei levén, ezen megye közönsége által, a másika peeig debreczeni születésü levén, a debreczeni választó polgárság által jelöltessék ki.

Egyébiránt közös tudomás szerint az 1840-dik év után, valamint országszerte uj aerának hajnala derengett a magyar nemzet előtt; ugy e város serdülő nemzedékénél is hazafiui friss tettek varázsa dagasztá a kebleket s ezen ébredésnek még az örökös királyi biztosságok sem állhatták utját, melyek pedig, hogy mennyire elölték a közszellemet, tulzásba vitték az atyáskodó gyámkodást, s feltartóztatták a társadalmi s közmivelődési téren előhaladást csak a teljebbiekből is észlelhető.

Az 1841-dik évben készittetett a városnak mai időben is használtatni szokott pecsétnyomója. Ugyan ezen évben a Pesten levő nemzeti szinház költségeinek fedezésére országul megajánlott segedelempénzből, teherképen Debreczenre 2930 frt 30 kr. conv. pénzben vettetett ki.

Az 1842-dik évben osztattak ki gyümölcsös kertek gyanánt a most már sétakert név alatt ismert azon térségek, melyek a Péterfia utczáról nagy erdőre vezető sétány bal és jobb oldalán az előtt kopár legelő gyanánt szolgáltak volt. Az 1843-dik évi országgyülésre a város

részéről tanácsnok Nagy Sándor és városi ügyvéd Komlósy László küldetének. Az 1844-dik évben pedig Detrich Miklós kerületi táblai közbiró küldetvén kir. biztosul, annak közbejöttével népszónokul Kovács Lajos; tanácsnokokul Vámossy Károly, Reviczky Menyhért, Csató István, Blaskovics Kálmán, Komlósy László, Vass Béniámin, Frank Antal; főkapitányul Komlósy László, alkapitányul Mannó József választatának, tollnokul Kecskés János neveztetvén ki. Ugyan ez alkalommal vette kezdetét a megyei rendőri kapitányi hivatal is, választatván ez állomásra Simonffy Ferencz. Főjegyző leve Pfanschmid Károly, aljegyző Tar Károly és Szabó Bálint; polgármester Reviczky Menyhért; főbiró Poroszlay Fridrik. E tisztujitás nem csak azért, mert mint első ünnepélyes cselekvény tartatott a város ujonnan épült közházában, leve emlékezetes. Sokkal nagyobb fontosságot nyert ez az által, hogy a választott hites közönségnek ujból beválasztott tagjai, mint nagyobb részint fiatal és a haladásnak indult kor szinvonalán álló s a megyei közélettel közelebbről ismeretes értelmiségek, az összes testületnél az ujkor eszméire fogékonyságot meghonositák. Ezért lett az, hogy már ez időtájban csaknem mind szőnyegre kerültek vitatásai oly eszméknek, mik később válhatván testté, uj átalakulásnak veték meg Debreczen városra nézve is alapját. Nem is létesülhetett társulati úton ez időtájban valamire való vállalat, melynek tüstént hő pártolójává ne lett volna az előljáróság. A kisdedóvó intézet létesülhetését két helyiség átadásával segitette elő. A nagy Széchényinek ki a Tiszaszabályozás tárgyában szükséges előintézkedés és helyszinéni vizsgálódás végett e vidékre jött, kivánatához képest, rendelkezése alá át engedte egyik tanácsnokát Frank Antalt, mint választmányi igazgatói teendőkkel megbizottat. Utczakövezet előállithatása végett Somogyi Gábort a külföldi járdakövezetek tanulmányozása végett kiküldötte. Egy állandó szinház létezésének szükségességét kimondván, s az addigi szinházul szolgáló ócska épületet 12,092 frtért eladván, egy ujabb telek szerzését javaslatba tette. Addig is mig nagyobb mérvű

utczakivilágitás létrejöhetne; a piacz és főbb utczák lámpákkali ellátását megrendelte. Az 1846-dik évben, részvények utján Takarékpénztár létesülvén, ez intézetnek helyiségeül, a város közházának czeglédutczai oldalán, szállást engedélyezett. Ugyanez évben Debreczenben megtartatott tiszaszabályozási gyülésnek*) végzéseit — mert azok által a tiszavidék szebb jövőjét látta felvirulni — nagy lelkesedéssel üdvözölte; valamint hazánk jeles nagy fiait Deák Ferenczet, és Vörösmarty Mihály koszorus költőnket, kik Vesselényi Miklós látogatása végett Zsibóra utaztak, Debreczenen átvonulások közben hazafiui örömmel fogadta. Az 1847-dik évben létesült Tudakozó Intézetnek s Gőzmalomnak ügyét is szivesen vette pártolásába. A kaszárnyák épitésének tervét elfogadván, annak létesitésére nézve minden lehetőt elkövetett. Szóval alig volt a reformnak oly neme, melyre a helyi szükséghez képest a korszellemétől áthatott előljáróság ki ne terjesztette volna figyelmetes gondját.

És csak is a józan haladás eszméivel megbarátkozott ily testületnek tulajdonitható az, hogy azon pezsgés, mely mint téli álmából felébredett természetet, áthatva a magyar nemzet minden rétegeit, e város népénél is hatalmasb érverésekben mutatkozott, készületlenül nem találta az előljáróságot.

E közben az 1847-dik év elején a félszázadon keresztül magának maradandó érdemeket szerzett nádor József főherczeg meghalt. Helyette, akkori uralkodó V. Ferdinand király által, addig mig a közelgő országgyülésen nádor választathatnék; az elhunytnak fia, István főherczeg a lelkének s szivének már addig is kitüntetett szép jelleméről itélhetve, örök emlékű atyja magos erényeinek nagy reményü örököse neveztetett az ország királyi helytartójává. Nagy volt a lelkesedés, mely az ifju főherczegnek — mint a nemzet által is kijelölt nádornak — országos körutja alkalmá-

*) Ezen tiszaszabályozási gyülés azért is emlékezetes. mert az előtt közhelyen és utczákon szigorun tilalmazott dohányzás és szivarozás ez időtől kezdve lett átalánosan elnézett dologgá e városban.

val egyebütt is, Debreczenben is nyilatkozott. Ily előjelek között nyilt meg az 1847-dik évben a pozsoni utósó országgyülés, melyre Debreczeu város részéről tanácsnok Komlósy László és esküttt polgár Sápy Sámuel hites ügyvéd választatának el, kiket a város közönsége nem alap nélkül bocsátott utjokra oly hiedelemben, hogy a sok igényeket ébresztő országgyülésen egyebek között a királyi városok államéletében is, a kor szükségelte módositások meg fognak történni. S e reménynek várakozáson felül is megfelelt a következés.

MÁSODIK RÉSZ.

Debreczen város belélete, királyi városi rangra emeltetésétől (1693) az 1848-dik évig.

ELSŐ FEJEZET.

Debreczen város belélete polgári, közigazgatási s törvénykezési, népesség mozgalmi, egészségügyi és jótékonysági tekintetben.

I.

Bármi igyekezet mellett sem lehetett — mert az ügy természete hozta ezt ugy magával — kikerülni, hogy jelen korszak első részében, e város társadalmi életét is meg ne érintsük. Tehát arra hivatkozással, szoritkozunk im e következőkre:

A fentebbiekből már tudjuk, hogy a dolgok rendes folyamában okleveles polgár e városban csak az lehetett, ki arra a városi előljáróság által ugy köz teherviselés, mint erkölcs tekintetében is érdemesnek találtatott. A polgárul bevett egyén e korszakban, ha okleveles polgár szüléktől származott, dijul 4 forintot, ha idegen, de már itt valamely czéh tagja volt, fizetett 8 forintot, más idegenek pedig fizettek 25 forintot. Jelen század elejével, polgári dij tejében 50 frt, tüzoltó eszközökre 4 frt, éji világitásra 2 frt (tehát összesen 56 forint) volt lefizetendő. A

bevett polgár mielőtt polgári oklevelét kinyerte, következő esküt tette le: „Az egy élő Istenre esküszöm 1.) hogy ebben a concivisi állapotban, melyre most beállittattam, e nemes város főbirájától, tanácsától függök, hozzájok illő becsülettel és a város közjavára szolgáló dolgokban engedelmességgel leszek. 2.) A nemes város privilégiuma szabadsága jó rendtartása ellen sem nyilván, sem titkon nem igyekszem, nem cselekszem, sőt ha valamit olyat értek, mely a birónak, tanácsnak és a város szabadságának szép egyességének és jó rendtartásának sérelmére, s ártására szolgálna; előljárómnak idején tudtul adom. 3.) A nemes város szabadságával sem utazásomban, réven-vámon, harminczadon és bármi más alkalommal, polgári útlevelem közlésével, sem pedig együtt való köz kereskedéssel senkit nem éltetek, s együtt nem kereskedem, akár külső ember legyen, akár itt lakos. 4. Semmi szolgálat, vagy fizetés-kerülő embert, annyival inkább czégéres vétekben levőt vagy gonosztevőt mellettem, előttem nem tartok, lappangtatok, sőt ha valahol a városban olyat értek s hallok; idején hirré teszem. 5.) Házamban magam családján kivül semmi lakót hir nélkül be nem fogadok; hanem mind hozzám jövetelekor, mind elmenetelével felőle hirt adok. 6.) Ha ezen concivisi állapotomból kiállanék, vagy a városból kiköltözni akarnék; előljáróimnak értésére adandom.“

Az időnkint üresedésbe jött communitásbeli állomásokra előbbi időkben a tanács által történt a választás. Később azonban a tanács által (vagy ha kir. biztos restauralt ez által) kijelölt három okleveles polgár közül a communitásbeli egyének titkos szavazata utján választathatván el valamelyik; az elválasztott, ez esküt tette le: „Esküszöm, stb. hogy a mely hivatalra, ugymint a communitási esküttségre a községből a nemes tanács suffragiuma által választattam és előállittattam, abban nemes Debreczen városhoz és ennek szabadságához hűséges és igaz leszek, e nemes város privilegiumát, s bevett approbált jó rendtartásait megtartom s oltalmazom. Mind a tanácskozásokban

fenforgó, mind egyéb reám bizott titkos dolgokat senkinek ki nem jelentem, hanem titokban tartom, És mindenekben Isten dicsőségére, ennek a városnak hasznára, javára, megmaradására igyekezem és munkálódom.“

A főbiró ekkint esküdött: „Az igaz Isten ki atya, fiu, szent lélek teljes szentháromság egy örök Isten engemet ugy segéljen az én igaz hitemben, hogy a mely tisztre e nemes város főbirósságára az electa jurata communitás által választattam, abban teljes tehetségem szerint hiven igazán eljárok, a nemes város privilégiumát és bevett approbalt jó rendtartását megtartom, oltalmazom, másokkal is — kik biróságom alatt lesznek — megtartatni igyekezem. Az előttem perlekedőknek mindennemü személy válogatás, atyafiság, barátság, irigység, harag, adomány és egyéb akármely indulat és tekintet nélkül igaz törvényt és igazságot teszek, és mindenben — melyek birói tisztemhez tartoznak — Isten dicsőségére, felséges koronás király urunk ő Felsége s Debreczen városnak hasznára, javára, s megmaradására igyekezem és munkálódom.“

Miként a fent jelzett eskü-minta is tanusitja, a választott hites közönség — élén a népszónokkal — oly czélból állittatott, hogy az, a polgárságnak a tanács előtt szószólója és képviselője legyen, a polgárság jusait, szabadságát, kiváltságait, előjogait, és javadalmait teljes tehetsége szerint óltalmazza és erejében megtartsa. Egyébiránt a főbiró hire s beleegyezése nélkül a választott hites közönség, önállólag külön sohasem tanácskozhatott; összegyülése esetén pedig a tollat mindig a tanácsból kiküldött jegyző vitte, s a határozat tudomás és megerősités végett a tanácshoz volt bemutatandó. A város közigazgatási és gazdászati fontosb ügyeiben a tanács a communitással együttlegesen határozott. Igy szabályozta az p. o. az 1717-dik év január havában az addig évenkint hét s nyolcz*) izben

*) Ily czimü könyvben: Uj kalendárium 1701 Debreczen nyomtattatott Vincze György által, nyolcz debreczeni országos vásárról tétetik emlités. Ezek ime következők: Remete Antali, György

tartatni szokott országos vásárokat négy izben u. m. január 15-kén Antal napkor, — april 24-kéa György napkor, — auguszt 15-kén Boldog-Asszony napkor, — és octóber 9-kén Dienes napkor megtartandókra. A heti vásárokat pedig hétfői és Keddi napokra, 1726. mártius 31-kén pedig Kedd s Szerdára tüzte ki, s egyszersmind elrendelte, hogy sing, véka, font, itcze, szóval minden hig és száraz anyagok mértéke a pozsonira reducáltassék. Ugyan ezen 1717-dik év november 14-kén bizonyos és helyes tekintetekből határoztatott: „a baromvásár Anna-utczáról derék (igy) Csapó-utczára,*) a sertés-vásár pedig kint Anna-utczai kapun kivül transferáltassék; azért jó reggel a kapusok a vásárra jövőknek megmondják, ugy a vámszedők is a piaczon e dolgot megkiabáltassák.

Ugyan csak a két tanács együttlegesen határozta meg a város közgazdászatát illető szabályokat. Igy például 1723-dik év május 18-kán végeztetetett: „minthogy a revolutió elmulásától fogva sok adósságot kellett felvenni, ennek tisztázására kiki egy marhát és egy hordó bort adjon. A nemes communitas a dietalis taxát szoritja, még eddig nem volt rajtunk exsecutio, fizessünk; ha egyszer megkezdik az exsecutiót, azt folytatni is fogják. Egy dög eshetik, az ellenség elseperheti, de az adósság megmarad. A ki marháját meg akarja váltani, adjon 12 forintot, kinek marhája nincs, fizessen egy aranyat.“

Az összes tanács gondja volt a cselédrendtartás ügye is. Igy olvassuk 1718. deczember 3-ról „A felső méltóságok és körül való szomszédmegyék megegyezésével határoztatott: 1.) Szolgák és szolgálók szegődési ideje uj év. 2.) Hat lóval bánó öreg kocsis, és hat ökörrel bánó béres évi fizetése 30 forint, 3 pár csizma. Az alábbvalóé ki mint fogadhatja. A jó sütő-főző szolgálóé 20 frt, alábbvalóé 12 ft. Ki feljebb igér, a kitett összeg kétszeregében büntettetik.“

napi, László napi, Nagy boldogasszony napi, Kisasszonyi, Dienes napi, András napi és Lucza napi vásárok.

*) Ugy a barom mint ló-vásárok (heti) Csapó-utczáról 1791-dik évben vitettek ki szentanna-utczai kapu előtti térre.

Az 1743-dik év junius 16-kán a munkabér következőleg állapittatott meg tanácsilag: „Szőllő-kapásé 20 kr, metsző és örökségrakóé 27 kr, kötőé 15 kr, puttonosé 18 kr, szedőé 10 kr, nyomóé 24 kr, kapásé étel nélkül 34 kr, étellel 24 kr, aratóé egy étellel 18 kr. Azok, kik e limitatión felül fizetnének; 12 ftra lesznek büntetendők. Még az 1823. évben is következő cselédbér volt tanácsilag megállapitva: nyolcz lóval bánó kocsis bére 60 ft, 2 pár uj csizma, 2 pár fejelés csizma; hat lóval bánó kocsisé 45 frt, 2 pár uj és 2 pár fejelés csizma; négy lóval bánó kocsisé 30 frt, 2 pár uj és 2 pár fejelés csizma; ostorosé 15 frt, egy guba, 2 pár csizma; hat ökörrel bánó béres évi fizetése 50 frt, 2 pár uj és 2 pár fejelés csizma; négy ökörrel bánó béresé 35 frt. Az első rendü sütő-főző szakácsnénak ki mindent maga végez, és reá is lehet bizni, 50 vfrt, 2 pár csizma; a másodrendü főzőnének 30 frt, 2 pár csizma. Mosogató, sütő s tehénfejő konyha-szolgálónak 25 frt, 2 pár csizma, másféle szolgálónak 15 frt. 2 pár csizma.

Az 1743-dik év mártius havában határoztatott: „A temetés körül való haszontalan piperéskedés és költség eltávoztatására, mely a város népe között igen közönséges lett, mivel a legszegényebb is a midőn halottja esik, a koporsót selyem vagy egyéb czifra matériával bevonatja, sárga szeggel megvereti, és magát tehetségén felül megerőlteti, és hogy Isten dicsőségére valami fundusocska szereztessék rendeltetett; hogy csináltassék város költségén most először egy nehány koporsóra való fekete posztó nagyobb és kisebb, melyekkel a koporsó a test kivitelekor betakartassék; mit fizessenek pedig a temetkezők ezen posztótól egy temetésre? ezentul fog meghatároztatni.“ Az 1745. junius 27-kén végeztetett: „Eddig a kereszteltető szülék és a kereszt-komák közül, alkalmas időtől fogva, ily rendetlenség tartatott fel 1.) Igen sok komák hivattak volt, némelyiknél 20, 30, 40, 50 sőt tán 100 is. 2.) Hogy csak a koma-asszonyok jelentek meg a templomban a keresztelés idején; miből következett, hogy sem a keresztelteték nem tudták hány komájuk van? és igy sem a keresz-

teltetők, sem a komák a czélnak eleget nem tettek, a midőn az árván maradott keresztfiokat és leányokat nem neveltették és nem tanittatták a szent és keresztyén életre és tudományra. Hogy azért ennekutána ily rendetlenségek ne legyenek, a tiszteletes uraknak és a tekintetes nemes tanács tagjainak concursusában determináltatott, és a templomokban is közhirré tett azon rendelés a tanács és communitas solemnis gyülésében előterjesztetvén, egyetértőleg megerősittetett: „1.) Hogy ennekutána csak három pár komát lessz szabad hivatni. 2.) Mind a férfiak, mind az asszonyok jelen legyenek és a keresztelőhelyhez közel álljanak. 3.) Nemcsak ki a keresztvizre tartja és annak férje, hanem mind a 3 pár koma is — mint kereszt szülék — ily állapotu tisztökből folyó kötelességre komolyan figyelmeztessenek.“ Az összes tanács együttesen gyakorlá az erkölcs bíróságot is. Igy például 1701-dik év deczember 15-kén Kovács Ferencz bepanaszoltatván, hogy megesküdött volna mikép bort inni nem fog, még is szavát meg nem állva azt megszegte, s panaszlott e tényt önmaga sem tagadván; végeztetett, hogy „nyakvasba tétessék és ekklézsiát kövessen.“ Az 1708-dik év augusztus 3-dik napján tanácsilag „a magas patkónak — melyben a nőszemélyek illetlenkednek — készitése a lakatosoknál betiltatott.“

A törvénykezés, a tanács által 1714-dik évi deczemb. végétől kezdve következő szabályok szerint történt: 1.) Az idézés mindig irásilag esett. 2.) A meg nem jelenés miatt elmarasztaló végzés a legnagyobb ovatosság mellett történt. 3.) A perek felvételekor a kikiáltás mindig pontosan megtartandó volt. 4.) A bünpereknek elsőség adatván, azután a szegények, özvegyek, árvák ügyei, messze lakó külföldiek és egyházak perei tárgyaltattak, s e felől sorjegyzék készittetett. 5. Az elébb felvett ügyek elébb végeztettek. 6.) A biró felügyelt, hogy a peres felek közt, a törvényszék szine előtt méltatlankodás ne támadjon. 7.) A szőbeli perekben a felek a megjelenésre és felelésre felszólittattak, s a meg nem jelentek, vagy magukat nem vé-

delmezők mielőtt véglegesen lettek volna elmarasztalva, elébb pénzbeli birság által szorittattak a felelésre.

Egyébiránt mint minden más királyi városban, ugy Debreczenben is az örök bevallások a városi tanács előtt és város pecséte alatt, valamint a városi javakon fekvő adósságok betáblázása is ugyan ott történtek, nem különben a polgári örökségekbe beiktatások is egy tanácsbeli és egy communitásbeli egyén által eszközöltettek. A perben történt egyezségek és peralkuk is, a felek avagy meghatalmazottjaik által a városi törvényszék előtti bemondás után lettek érvényesekké. A város saját polgárai és nem nemes lakosaira nézve — ha ezek magszakadásban és végrendelet nélkül haltak el — azoknak hátrahagyott javaiban a város szállományi joggal (jus caducitatis) birt; valamint a polgárok és nem nemes lakók irányában (felségsértés és hűtlenség esetén kivül) pallos jogot (jus gladii) gyakorolt.

A perbeli eljárás következő volt:

1-ször Azon ideig mig a városi kapitányi hivatal fel nem állittatott volt, 12 forintot felül nem haladó perekben a város-gazda volt az eljáró biró, ő, a megjelenésre egy hetet rendelvén, szóbeli feleselés után elmarasztaló itéletet hozott, elégtételre 15 napot engedélyezvén, ekkor készpénz hiányában, a lefoglalt zálogból tétetett eleget, felmaradván a tanácshozi felebbvitel.

2-szor. A tanács előtt a 60 frtot felül nem haladó perek szóbelileg tárgyaltatván, az elmarasztaltnak a kihirdetett itéletben 15 nap adatott az elégtételre. A 60 forinton felül-levő tárgyak iránt, — ha csak a kötvény ellenkezőleg nem szólt, vagy az ellenfél bele nem nyugodott — irásilag folyt a per, s felebbezés a tárnok-székhez történt. Aprólékos ügyekben a biró által kéttelé osztott tanács, két ülésben itélt, nagy fontosságu és irásos ügyek teljes ülésben adattak elő. Az itélet végrehajtása utcza senatorok által végeztetett, kik is előleges hirül adás után a helyszinére kimenvén, a végrehajtásul szolgáló tárgyakat elárverezték, az ingatlanokat investiálták, azaz, egy évi

időtartamra azokat zálogok gyanánt kitűzték, s ha ez ideig is, az elmarasztalt, pénzért magához vissza nem váltotta, azokat első izben becsáron adták el, ha ez nem sikerült másodizben $^1/_3$ részt vonván le a becsárból, árverésre kitüzték, s a bejött vételárból a nyertes felet kielégitették.

Az ügykezelés és munkafelosztás következő volt: Hétfőn felsőbb kormányszékektől jött parancsok, vagy oda felterjesztendő felirások, s más törvény-hatóságoktól érkezett levelezések, gazdasági ülés jegyzőkönyvei olvastattak fel; szállásoló és átkelő katonaság dolgai, közigazgatási és magános ügyekre vonatkozó jelentések, folyamodványok (ez utóbbiak rövid kivonatban) tárgyaltattak; s a mult szombati ülés jegyzőkönyvei hitelesittettek, s mindezek, teljes ülésben. Kedden, tanácsnokok hivatali küldetésökben, s az uteza-senátorok birói végrehajtásban voltak foglalatosok. Szerdán irott polgári perek két külön tanácsban adattak elé. Csütörtökön szóbeli polgári perek két tanácsban. Ugyan e napon a kiküldetésekről szóló jelentések olvastattak fel. Pénteken gazdasági gyülés tartatott, a választott hites közönséggel egyetemben. Szombaton fenyitő perek, és pedig kisebb vétségek két tanácsban, nagyobb bünperek pedig teljes ülésben tárgyaltattak. Az ügyvédek a pertárban télen 9, nyárban reggeli 8 órakor megjelenni köteleztettek.

Ide vonatkozólag érdekesnek láttuk egy az 1701-dik évről szóló leltározást, mely néhai Katona János hagyatékában, annak testvére Katona András kérésére a vélt örökösök felfedező esküje folytán vétetett föl, következőleg közölni: Készpénz 691 frt 8 kr. Boltbeli portéka 900 frt értékű. Kintlevő tartozási követelés a hentesektől 266 frt 92 dénár. Egyebütt kint levő tartozás 193 frt 83 denár. 8 hizó ökör 297 frt értékű. 6 járó ökör 180 forint. 7 ló 260 frt. 2 ló-szekér, 2 ökör-szekér; 88 marha a gulyán, 84 cseber bor, 2 ház, egyik kő, másik föld, 3 darab kerti szőlő, egy hegyi szőlő Biharon. Házbeli eszközök. Ezenfelül árpa, búza, zab nagy mennyiségben.

A mellékelt ábrán veszi a tisztelt olvasó a XVIII. század

875-ik lap elébe kötendő.

Debreczeni polgárok és polgárnő, a XVIII. század elején divatozott ruházetben.

szokásos öltözeti vtseletét a debreczeni közrendü tisztesb polgároknak s polgárnőknek. A viselet épen az, mi a jelen mü 647—650 lapjain van leirva, azon különbséggel, hogy a férfiak már az 1710-dik év körül, miután a borotválkozásra szakál-birság által is szorittattak, csak bajuszszal, de egyébkint sima arczczal voltak.

Noha már Debreczen város főbiráiról volt is elszórtan említés; helyén látjuk azok névsorát egybefoglalva a következőkben felmutatni:

1694 Takács István, 1695—97. Dobozy István, 1698—99 Komáromi István, 1700 Dobozy István, 1701—2 Komáromy Cs. György, 1703—5 Dobozy István, 1706 Diószegi Sámuel, 1707—8 Dobozy István, 1709 Diószegi Sámuel, 1710 Dobozy István, 1711 Komáromy Cs. György, 1712 Diószegi Sámuel, 1713 Cs. Komáromy György, 1714 Diószegi Sámuel, 1715—23 Cs. Komáromy György, 1724—26 Baranyi Mihály, 1727 Maróthi György. 1728—30 Baranyi Mihály, 1731 Maróthi György, 1732—52 Domokos Márton, 1753 Szeremlei Sámuel, 1754—64 Domokos Márton, 1765—67 Szeremlei Sámuel, 1768—73 Pándi János, 1774—77 Domokos Lajos, 1778 Fáy János, 1779 Domokos Lajos, 1780 Fáy János, 1781—85 Domokos Lajos, 1786—90 Meszena Sándor helyettes biró, 1791—1811 Szombati István, 1811—1821 Simonffy Sámuel, 1822—25 Böszörményi Pál, 1828—43 Rakovszky Dániel, 1844—48 Poroszlay Frigyes.

II.

Debreczen fekszik az északi szélesség 47°30″ és a keleti hosszúság 39°13′ alatt. A suly és hév-mérő állása átlagosan véve imez: a sulymérő legmagasb állása átlagosan véve télben 28″11‴, legalacsonyabb nyárban 27″5‴, és igy a közép állás 28″2‴, s legnagyobb különbség 1″6‴. A hév-mérő legmagasb foku árnyékban +29° julius és augusztusban, legalacsonyabb 7° deczemberben. Es igy a

közép légmérséklet + 18°. Tehát, legnagyobb különbség 36°.

Éghajlata Debreczennek mind a mellett is, hogy gyakorta uralkodó északkeleti szelek az utczákon elterülő, de a tüdőre nem veszélyes homokot felkavarják, — egészségesnek mondható; mi leginkább annak tulajdonitandó, hogy a széles utczákon, az apró udvar-kertekkel ellátott többnyire földszinti házak között szabad folyása van a levegőnek, mely, felfrissülését a várost környező szőllő- s gyümölcsös kertektől, s nem távolban fekvő erdőségektől is nyeri.

Debreczennek a mellékelt ábrán*) szemlélhető 17 □ mértföldet tevő határterülete, minőségére nézve igen különböző. Találtatnak itten mindennemü művelési ágakhoz megkivántató talajok. Van jelesen jó minőségü s kőzép-

---

*) Érdekesnek véltük Debreczen város határterületének catastralis dülők szerint összeállitását itt közleni:

Város 578 hold 322 □ öl. Csapókert 1102 hold 294 □ öl. Nagyerdő 2624 hold 787 □ öl. Apafája és kakasló 6252 h. 1170 öl. Gőzmalom, sexta és séta kertekkel 277 hold 627 öl. Libakert 38 hold 498 öl. Vénkert 52 hold 1495 □ öl. Csigekert 66 hold 968 □ öl. Köntöskert 131 hold 906 öl. Hatvanutczaikert 179 hold 1193 öl. Vásárállás és Széchenyi kert 70 hold 1231 □ öl. Tóczós-kert 394 hold 1462 □ öl. Posta-kert 150 hold 1010 □ öl. Salétromgyár és vargakert 150 hold 683 □ öl. Tégláskert 486 hold 296 □ öl. Boldogfalva 314 hold 268 □ öl. Homokkert 483 hold 934 □ öl. Csordajáró 14,498 hold 263 □ öl. Pacz 2206 hold 826 □ öl. Fancsika 3499 hold 839 □ öl. Bánk 6865 hold 427 □ öl. Haláp 11,090 hold 1406 □ öl. Gút 8973 hold 1083 □ öl. Nagy-Csere 7086 hold 550 □ öl. Pallag 3869 hold 1118 □ öl. Monostor 831 hold 1371 □ ül. Alsó Józsa 317 hold 470 □ öl. Debreczeni macs 3051 hold 1429 □ öl. Felső Józsa 302 hold 1263 □ öl. Zelemér 83 hold 367 □ öl. Gyulai Macs 2879 hold 1435 □ öl. Ondód, Geszteréd, Czúcza 14.215 hold 699 □ öl. Szepes 4691 hold 1505 □ öl. Ebes 5925 hold 1310 □ öl. Gyulai hegyes 3121 hold 1194 □ öl. Nagy Hegyes 1231 hold 1451 öl. Kis Hegyes 1896 hold 1595 □ öl. Elep 12,043 hold 1027 □ öl. Kösélyszeg 3649 hold 725 □ öl. Álomzug 2026 hold 263 □ öl. Máta 26,555 hold 352 □ öl. Zám 12,350 hold 950 □ öl. Ohaat 9865 hold 911 □ öl. Ez öszves határterület teszen 177,778 holdat és 1247 □ ölet. Ha pedig ez öszvegből az alsó és felső Józsa, Gyulai-Hegyes és Gyulai-Macs dülőket mint nem tulajdonait Debreczen városnak (6612 hold 562 □ öl) kivesszük; teszen Debreczen város saját határterülete 171,166 holdat és 685 □ ölet.

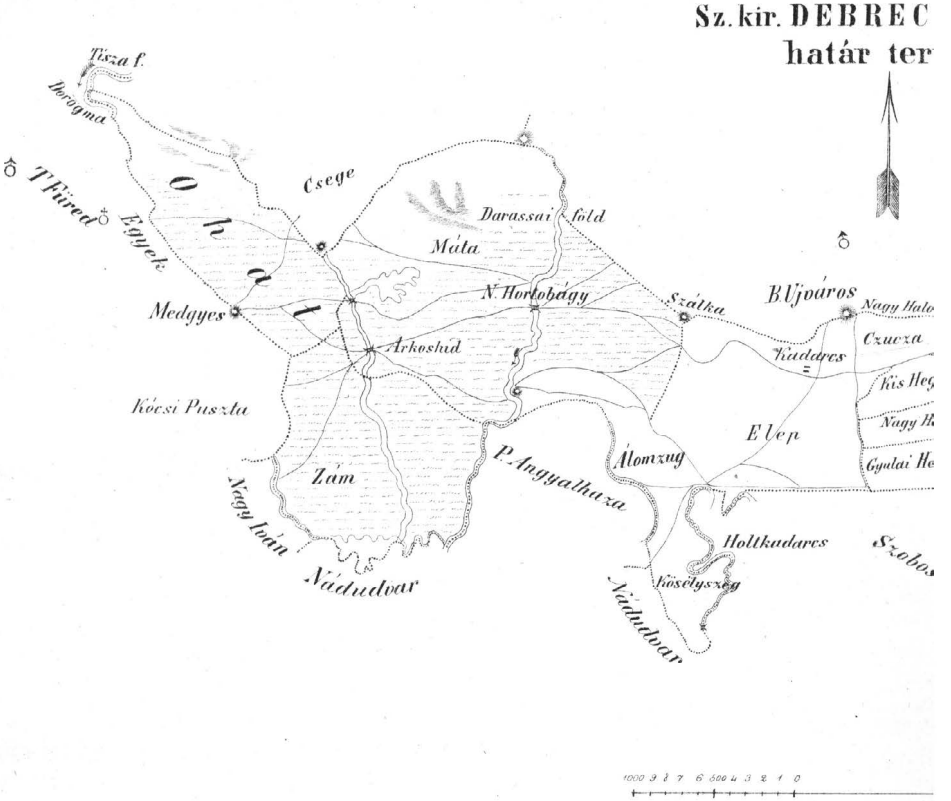
Sz. kir. DEBREC
határ ter
Tisza f.
Borzogma
T. Füred
Egyek
Csege
Medgyes
Kövesi Puszta
Árkoshíd
Darassai föld
Máta
N. Hortobágy
Szátka
B. Újváros
Nagy Hato
Czuczа
Kis Heg
Nagy H
Gyulai He
Kadarcs
E. Vép
Álomzug
P. Anygyathaza
Zám
Nagy Iván
Nádudvar
Holtkadarcs
Szobo
Kösélyszeg
Nádudvar
1000 9 8 7 6 500 4 3 2 1 0

ZEN város
ület e.

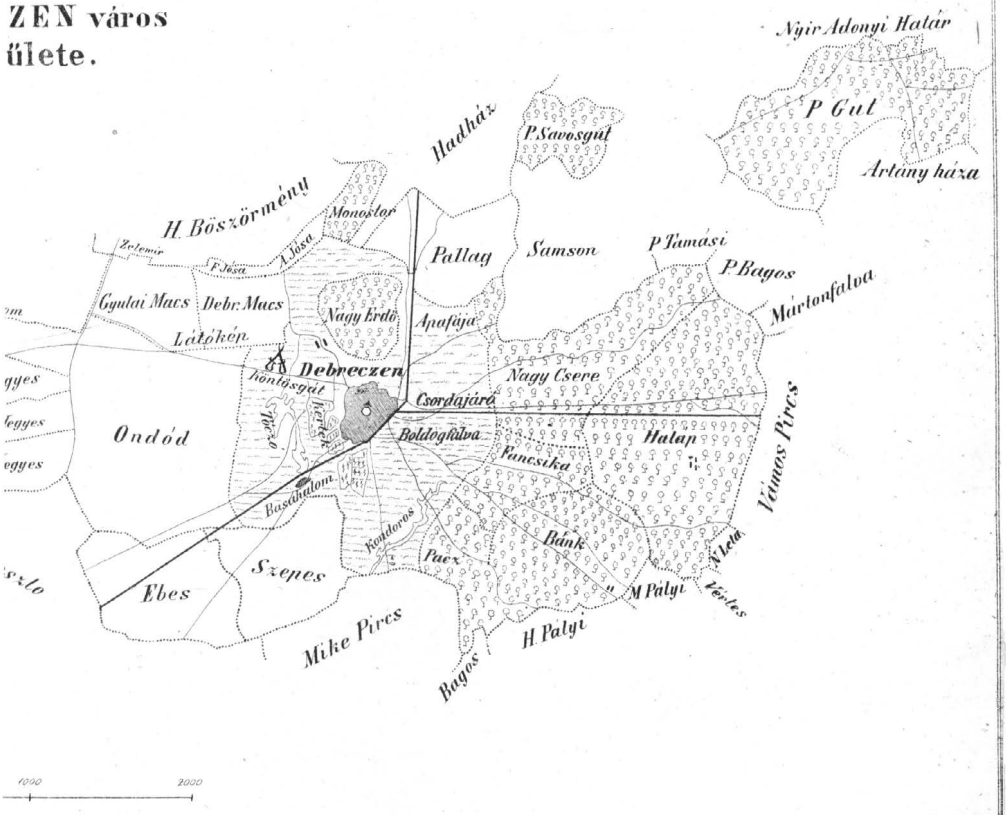

kötendő.

szerü fekete földje, valamint termékeny és sivatag homokja is. A kül közlegelőkön nevezetesen a Hortobágyon vannak jó legelői is, vannak azonban kopár és nagyterületü csupa szikes földek, ezenkivül sok mocsáros fenekek is. A szikes földek nagy szárazságban annyira elsülnek, hogy azokon a lábas jószág semmi táplálékot nem talál. Habár a vizálások métely-betegséget nem okoznak is, állithatni mégis, hogy a bennök megbüzhödt és megrothadt viz lehet, a koronkint nagy mérvben pusztitó aszály betegségnek egyik okozója.

Mivelési tekintetben vannak szántó- és kaszáló földek, legelők, szőllős- és gyümölcsös kertek, s erdőségek. Összes mezősége a városi határnak, az erdőségeken kivül következő név alatt ismeretes, u. m. városi belső legelő, Monostor, Parlag, Folyás, Macs, Ondód, Czucza, Elep, Máta, Ohat, Zám, Kis- és nagy-Álomzug, Hegyes, Ebes s Szepes.

A belső házhelyek után járuló házutánni föld czimeni egész illetőség 8 □ öl beltelek után, 300 □ öl külső földben van kiadva, ide nem értve a legelőt. E kulcs szerint a házutáni legnagyobb föld nem tesz többet 30 holdnál. E ház utáni földön kivül a mely polgár tanyaföldet is bir, ez 1848-dik évig nem terjedhetett többre 16 nyilasnál, körülbelől 100 holdnál. E rendszabálynak oka az lehetett, nehogy egy-két kézre kerüljön az összes tanyaföld birtok. (Latifundia perdidere Italiam). A ház utáni földek, elkülönitve a háztól 1848-dik évig elidegenithetők nem levén; ennélfogva minden háztulajdonos kis-mértékben külső mezei gazdálkodást is folytatott, mi — mert mindenki saját nyári mezei munkájával kellő időben készen kivánt lenni — a nyári napszám árát felszökkentette. Hijába volt ez ellen tanácsi intézkedés, mely még 1815-ik évben is a kapás-kaszás bérét 45 krra, gyűjtő gyermekét 30 krra, szőllő-kötőkét 15 krra határozta, s ellen-cselekvőket 24 órai fogságra s illetőleg 24 forintban elmarasztaltatni rendelte. A házutáni földek átalán véve jó talajuak, de mert a várostól távolabb, s többire minden épületek nélkül feküsznek, s nem trágyáztatnak, s minden évben

bevettetnek; rendesen csak 5 magot adnak. A tanyaföldek nagyobb tagokban levén kiosztva, miután épületekkel is ellátvák, s igy a téli istálózás azoknak trágyázását is lehetővé teszi, háládatosb birtok volnának; azonban azok is többire ugarlás alá nem szántatván, minden évben, leginkább tavasz vetés alá használtatnak.

Az Ondódon és Czuczában levő házutáni szántóföldnek összes mennyisége 14,214 holdat*) 699 □ ölet tesz, a tanyaföldek a Parlagon, Macson, Szepes, Ebes, Hegyes, Elep és Kösülyszegben összesen 37,000 holdat tesznek, ez utóbbi összegben beleszámitva levén a város kaszálói is, a kis- és nagy-Álomzugban, Mikelaposon, Vajda-laposon és a kösülyszegi Lenge-laposon.

A közlegelő összesen 80,000 holdra számitható, jelesen a hortobágyi közlegelő, Máta, Zám és Ohat nevezet alatt tesz 55,000 holdat, a város körüli bellegelő 25,000 holdat, ezen felül az erdőség a benne levő kaszáló és szántóföldekkel együtt 45,000 holdat. A város körüli belső legelőn igen sok a sivatag homokdomb, laposai pedig, névszerint a Szikigyakor, nagy-Kondoros és Tóczó környéke juhokra nézve veszélyes. A vizállásos helyek csak is sertéstartásra használtatnak.

A város körüli szőllős és gyümölcsös kertek 1000 holdra mennek, az inkább gyümölcsösökhöz hasonlitó szőllős-kertek, igen gyenge bort adnak, gyümölcsfái azonba nemes és szép gyümölcsöket szolgáltatnak.

A város beltelkisége 578 hold, és igy az összes határterület mintegy 171,166 hold, vagy is 17 □ mérföldre számittathatik.

A városnak — közelebb jelzett saját határterületén kivül — Szovát és Sámson helységében földesuri birtoka is emlitendő. A szováti majorsági birtok 4500 hold; a sámsoni birtoknak egyik részét a savósgút név alatt isme-

*) E számmal kérjük kijavittatni az 1-ső kötet 23-ik lapján 34-dik sorban hibáson 70,754 holdban kitett számtételt.

retes 1200 hold erdő, és másik részét mintegy 1000 holdat tevő szántó és kaszáló föld képezi.

Erdőségét Debreczennek képezik a Nagyerdő, Monostor, Apafája, Nagy-Csere, Gút, Haláp, Fancsika s Bánk. Az erdő tenyésztés 1847-dik évben végbement czélszerü felosztás által rendeztetett. A nagy-erdő 3000 hold területű, 120 fordára felosztva, a többi erdőségek 42,000 holdra terjednek s 60 vágásra osztvák; ezekből nem csak elegendő tűzifa, hanem igen sok épületnek való is kikerülvén, az 1848-dik évig a polgárok a failletőséget a vágatási dij lefizetés mellett adó mennyiségben arányositva kapták. A 45,000 hold erdőségben körülbelől 12,000 hold vizes lapályos földkaszáló van, s e térből is mintegy 4000 hold — a mellett, hogy rajta fa is tenyészik — szántásra s kaszálásra használtatik; a 8000 hold vizenyős kaszálók pedig erdő tenyésztésre alig alkalmasok. De a szántás, kivált a ritkás erdőségekben az erdő növekedésére igen károsnak tapasztaltatván, ezekre nézve az erdő-vetés elhatároztatott, foganatba is vétetett. A vágásokban a legeltetés szántás és kaszálás tiltva van, a fiatalok azonba fattyusarjaiktól és alsó-galyaiktól nem tisztittatván, e miatt nem megvetendő haszon mellőztetett. Azonba a vénebb erdők vesszői (mogyoró- tövis- kánya- galagonya) rőzsének vágatván le, azok többnemü czélokra használtatnak. A fák nemei közül tölgyfa van legnagyobb mennyiségben, kevésb nyár, szil, kőrizs s vad gyümölcsfák.

A hortobágyi puszta — ezen a Tiszaszabályozás be nem hozatala előtt évenként csak nem egészen árviz által megfutott térség, benépesitésre épen nem alkalmas. Épület rajta a hortobágyi nagy fogadó, továbbá Mátán és Ohaton *) a felügyelői lakok, zámi csőszház és a hortobágyi malomházi épület, melyen a malom három kerékre 1743-dik év novemb. 26-kán indittatott meg először, és szinte 1848-ig mindig őrölt. Fatenyésztésre e puszták szí-

*) Az előbbi időkben házilag kezelt Ohat, most már haszonbérbe van adva.

kes voltuk miatt nem alkalmasok; a pásztorok is csak nádból készült kunyhókban laknak, sem füves kertek, sem enyhelyek nincsenek még eddig, s e hiányok okozta folytonos marhadög miatt a gazdák sok kárt szenvednek. Az összes debreczeni határnak hasznavehetlen részét bátran lehet 10,000 holdra tenni.

Folyóvize Debreczennek a határa nyugoti végét érintő Tiszának egy kis része. A Hortobágy a Tiszának kiáradása által tápláltatik; valamint a Kadarcs is. E folyók — mig a Tiszaszabályozás be nem jött — természetes csatornái voltak a Tisza árvizének, melyeken az, egészen a Sárrétre folyhatott le. Ily czélból készült 1716. évben az Árkos csatorna is, melyen mig az be nem tőltetett, a csegei határból folyhatott le az árviz. Hortobágy árkában mindig van viz, de a Kadarcs — mely lentebb Kösüly név alatt ismeretes — egészen kiszokott apadni.

A halászható Tiszán és Hortobágyon kivül a Herep és Vőlgyes tóban is volt hal. De a hal nélküli Halas, Ludasrét, Kis és Nagy Borsós ugyszinte a Nyirő laposa is, nádat sem teremvén hasznavehetlen birtokok.

A mi a város e korszakbeli népességét illeti, a városban lakó gazdaság számának statistikai ismeretére, érdekes adatul szolgál az 1700-dik évi május 20-ról szóló jegyzés, mely szerint a várost környező árok ujból ásása terhe kivettetvén; a 4057 lépésnyi terjedelmü árok ujból ásatása az összes belvárosban lakó 1580 gazda között osztályoztatott. Az 1787-dik évről fel van jegyezve, hogy Debreczenben 28,873 lélek számláltatott akkor, midőn Pesten csak 21,215 lélek találtatott. Ez időtájban tehát Debreczen vólt legnépesb városa Magyarországnak. Az 1818-dik évben már Pesten 37,311 lélek számláltatott, midőn Debreczenben csak 24,706.*)

Az 1805-dik évben a népesség összes száma 27,563 volt a helybeli nemességen kivül, ezek összes száma 1785-ben 207 volt.

---

*) Tudományos gyüjtemény 1821. VII. kötet 43. lap.

Az 1839. évben 48,840 lelket tevő népességből 1545 róm. cath, 50 görög egyesült, 175 nem egyesült görög, s 210 evangelicus kivételével, a többi mind református volt.

1848-dik évben az összes 46.739 (?) lélek népességből 2151 r. catholicus, 85 görög cath, 190 evangelicus, 79 görög nem egyesült, 80 héber, 44,264 református; ref. szülöttek 633 fiu, 629 leány, összesen 1262; meghalt 1230 fi, 1137 nő, összesen 2367; uj házaspár 366.

1850-dik összeirás szerint családfő 8197, összes lélekszám 29,844. Ebből férfi 13,254, nő 14,506: magyar 27445, német 31, tót 5, román 1. olasz 2, czigány 180, héber 96. Róm catholicus 1676, görög egyesült 28, ref. 25,775, evangelicus 184, görög keleti 4, mózes vallásu 96. Nőtlen 6827, nős férfi 5056; férjes nő 5974, özvegy férfi 471, özvegy nő 1640.

Telkes ház volt e korszakban 3562, ebből 911 külvárosi 50 □ öles telekkel külső föld nélkül; lelkész- s tanitói lak 28, a kegyes tanitói szerzet s ref. collégiuméval együtt; két kisdedóvó lak; a közigazgatási és törvényszolgáltatási, s rabtartási czélra épült város közháza, Komáromy-féle ház; katona tiszti szállásokul szolgáló 3 rendbeli telkes épület. Ezeken kivül 8 quasi kaszárnya épület; polgári kórház, két vendégfogadó, serfőző ház, 6 kapus ház, 6 csordás ház, hét éjji őrház, áruló helyiségek a piaczon, 16 kül csapszék illetőleg vendégfogadó, erdőmester, s erdőszök 5 rendbeli laka, nagy-erdei fürdő s vendéglő épület, 24 erdő- 19 mezőcsősz laka.

A tulajdonképi város e korszakban széles mély árokkal volt környezve s nyolcz kapuval volt ellátva. Az árkon kivül r. cath. és ref. szegény aggok ápoldája ref. templommal. Főutczái szélesek, de még ez időben kirakva egy sem volt. Piaczai s térei: a belpiacz, hatvan-utczán kivül szénapiacz, péterfiai kapunál: Ferencz piacz, a csapóutczai kapunál: Szarvastér, szent-annai kapunál a baromvásár, váradutczai kapunál a homokkerti tér, miklósutczai kapunál a salétrom tér, németutczai kapunál a külvásártér, mely állandó fasátorokkal 1800-dik év óta pedig téglából ké-

szült raktárakkal utczai sorozat szerént beépitve, magának a város emelkedésének s csinosodásának nem kevés gátul szolgált.

Test alkatukra nézve a debreczeniek többnyire alacsonyak, széles mellüek, rövid nyakuak s mind tősgyökeres magyarok, hajlamukra nézve szorgalmasok, takarékosok és nyilt szivüek. Ruházatuk tisztességes, fenhéjázás nélküli, a közrendü férfiak többnyire kék szinü posztót s gubát viseltek, nejeik szép, de egyszerü magyar öltözetben jártak s Chrysostomus nélkül is tudván, hogy a selyemruhák szépek ugyan, de utoljára is férgek termékei, Tertullián intéséhez képest, igazság selymébe, ájtatosság finom fehér vásznába s a szemérmetesség biborába kivántak öltözködni; vagyonukat nem hivalkodásra, hanem saját övéik hasznára forditották, gyermekeiket korán dologra szoktatták s jó erkölcsben nevelték. Épen ez okból a debreczeni polgár átalában, munkás, rendes életü, szigoru erkölcstanától vezéreltetve többnyire nem csak czégéres bűnöktől tartotta magát távol, hanem még a könnyelmüség vétkeit is gondosan kerülte, sejtve hogy egyetlen egy hét, meggondolás nélkül és szórakozásban eltöltve, a munkája után élő embert örökre tönkre juttathatná, s legundokabb tettek fertőjébe taszithatná. Találván elég alkalmat a munkára, szivesen dolgozott, és el is mondhatni; miként itt a szegény is — ha munka után látott — elélhetett. Az 1831—1840. évi tiz év alatti időközben 3079 fegyencz közül 308 fegyencz számittatott egy évre, kik közül féléventuli fogságra átlagosan 54. lettek itélve.

Adózást illetőleg 1848-dik év előtti időben 41 nádori porta után hadi adó fejében fizetett Debreczen váross 28,228 frt $1^{13}/_{16}$ krt, hadfogadási költségre 492 ft 11 krt, tartományi biztossági hivatalnokoknak 103 frt 14 krt, összesen 28,843 frt $25^{13}/_{16}$ krt; királyi census fejében 1567 frt 30 krt fizetett. Házi adó (ha Gabella czim alatt a királyi census, utczaszeri és sánez csináltatási költségeknek az egyes polgárokra rótt csekély adózást kiveszszük) 1848 előtti időkban nem volt ismeretes, miután ugy

a közigazgatási s törvénykezési, mint a biztonsági, közművelődési kiadások is a város közjövedelmeiből kiteltek.

A városnak 1848-dik előtti időkbeni tartozása meghaladá a 600,000 frtot, mely azonba — mint fentebb is volt már érintve — nagyrészben a kincstári pusztáknak uj 32 évi zálogban megtarthatása végett kölcsönöztetett volt fel. T. i. azon tanya és kaszáló birtokosok közül, kik minden nyilastól a város közpénztárába 100, és egy boglyás kaszálótól 12 frt váltságbért kötelezettek fizetni, többen valának kik a kezeik között alzálogban levő földek váltságát teljesiteni nem voltak képesek. Ekkint a város a kincstárnak tüstint fizetni kötelezett tartozás befizetését kölcsönnel volt fedezni kénytelen; az oly polgárokra pedig kik birtokuk árát hirtelen le nem tehették, egy nyilastól évenkint 8 pfrtra határozott census vettetett, s a censusos nyilasok váltságbérének határidőhöz nem kötött részenkénti befizetése is elfogadtatott. Minthogy azonban a város által kölcsönzött összegek kamatját pontosan kellett fizetni; a polgároknál levő censusok pedig pontatlanul adattak be, s némelyeknél tetemes hátralékok is maradtak; ezek fedezésére uj kölcsönzések elkerülhetlenek lettek. A fent nevezett pusztákon azonba nem volt minden földnek gazdája, s igy számos ugy nevezett vacans nyilas földek maradtak fel, ezeket szinte egy vagy több évre censusra ha akadt vállalkozó, felfogta, ha nem, parlagon maradtak azok, s felében adattak ki kaszálónak: A vacans földek nagy területeket foglaltak el s igy sok census feküdt rajtok, s voltak évek midőn vetés alá ki nem vétetvén, kaszálóként sem adtak hasznot a szárazság miatt; s igy csökkenvén a jövedelem a tartozás lerovása sem történhetett gyorsasággal. A földi pénztárnak innen eredett tartozása azonban későbbi időben nagy részben törlesztve lett.

III.

A mi az egészségügy feletti őrködést illeti; régibb időktől fogva tartott a város közköltségen gyógyszertárt.

Már 1707-dik évben, a városi tanácsi rend részéről gyógyszertári felügyelőkül Veresmarti János és Baranyi Mihály vagynak bejegyezve. A gyógyszertár kezelőjéül 1729-dik évben Landik János trencséni jeles vegyész emlittetik. Ezután Pókai Beniámin jött gyógyszerészül, ki 1733-dik évben elhalván Schwarzwalder Zsigmond apa és fiu jöttek egymásután Körmöczről, kiket Kraudi György Eperjesről, ezt pedig a pozsoni születésü Mózer (Besztercze Bányáról a Moller Károly Ottó üzletéből hivatva) követték. Ezután Csáti Sámuel debreczeni születésü vette a gyógyszertárt gondjai alá, kinek 1754-dik évben dögvészben elhaltával Kazzai Sámuel lett a gyógyszertárnak kezelője. Az 1773. évben felsőbb helyről, e gyógyszertár eladása megrendeltetvén, megvette azt Kazzai Sámuel, s áthagyta tulajdonul fiára Kazzai Józsefre. Ez végrendelet nélkül halván el; ismét a város tulajdonává lett a gyógyszertár, melyet a várostól örök áron Ördög István vett volt meg. Az 1773-dik évben Zeininger Antal Ferencz egy második gyógyszertár felállitására nyervén engedélyt, ezen időtől fogva kezdett szaporodni Debreczenben a gyógyszertár, mely mai időben 8.

A seborvosok vagy régi nyelven borbélyok társulata még 1586-dik évben Báthory Zsigmondtól nyerte alapszabályai megerősitését, s azon időtől fogva rendesen 8—9 volt azoknak megállapitott száma. Ez onnan tetszik ki, hogy 1772-dik évben, midőn Csokonai Vitéz József, a polgárok közé és czéhbe bevétetéseért folyamodott; a városi Tanács, a czéhmesterek meghallgatása után azt végezte, hogy miután 1725-dik évben a Tanács által kiadott rendszabály kilenczre szabta a borbélyok számát, s annak szaporitása a Tanács tetszésére hagyatott; ez maradjon, s várjon az instáns, mig valamelyik borbély meghal.

Az orvosokat illetőleg, habár előbbi időkben is voltak Debreczenben gyakorló orvosok (hiszen, a papok és tanárok között is több okleveles orvos találtatott); a városi évkönyvekben azonban 1715-dik évről van először feljegyezve, hogy tiszti orvosul Fáber Fülöp állittatott évenkénti 100 ft készpénz fizetéssel és szabad szállással. Az

1730dik évben a hires Segner János András pozsoni fi hivatván meg tiszti orvosul; ő egy év mulva, közsajnálatra — Jénába távozott el. s ottan physika, mathesis és chemiai tanárkodása mellett világhirű orvosi tekintélyre tett szert. Majd debreczeni volt pap Köleséri Sámuelnek Erdélyben lakó hasonnevü fiát — hirneves orvost — felemelt fizetés mellett sem nyerhetvén meg a város; az 1736-dik évben Buzinkai Györgyöt hivta s nyerte meg tiszti orvosul. Később Veszprémi István és Csapó József két hires tudós — müködtek együtt tiszti orvosi minőségben évenkint 200 ft tiszteletdijért fejenkint. Ezeket Szentgyörgyi József 1800-dik évben és 1802-dik évben Zilahi Sámuel váltá fel; Szentgyörgyi elhunytával Zsebők József jött. Mind Zilahi, mind Zsebők elhalván, Kain Albert és Tegze Imre lettek 1848-dik évben tiszti orvosai a városnak. 1861-dik után Szántay József és Szabó Gábor müködtek, majd 1867-dik évben Tegze Imre és Palay Miklós választatának el tiszti orvosokul.

A tiszti orvosok eleitől fogva utasitással voltak ellátva. Igy p. o. 1714-dik évről olvassuk a városi évkönyvben, miszerint „a tiszti orvos, mindent a város gyógyszertárából vegyen, semmi gyógyszert magáéból ne adjon; a városi előljáróság hire nélkül vidékre el ne távozzék. A gyógyszertárra szorosan felügyeljen, orvosok és gyógyszerészek között jó egyetértés legyen s egymást ne kisebbitsék. A betegeket tul a rendén ne taxálják a tiszti orvosok, és érjék be évi fizetésökkel. Helyökbe menő betegtől 2 garast, szegényebb sorsútól 1½ garast, ha pedig házhoz hivatnak 4 garast vegyenek. Egy helyre gyakrabban hivatván; nappali látogatás dija 5 garas, éji látogatásé 6 garas legyen. Külföldiek és nem polgárok két annyit fizetnek.“

Egybefüggőleg itt látjuk helyén a városi előljáróság hatósága alatt levő következő alapitványokról emlékezni

1. Árva tartó alapitványi pénztár. Alapitotta felséges Mária Therézia 1775-dik év január 26-kán kelt rendeletével 30,000 frtban, a város és ennek határán

levő árvák segélyzése és nevelése czéljából. Ez alap 1811. évi devalvatiokor, s az 1848-dik évi magyar bankjegyek megsemmisitésekor, végre az 1862-dik évben a r. cath. és ref. árvatartó alapitványi pénztárrá (és igy kétfelé) lett felosztásakor tetemesen megapadott.

2. Polgári kórodai pénztár. Keletkezetl 1831. évi epemirigy idején. Később 1833-dik évben a városi hatóság által tett intézkedések folytán egyes jóltevők adakozása és végrendeleti hagyományozásából begyült öszveg tőkésittetvén, e tőkének kamatából a városi hatóság által kóroda épületűl kitüzött helyen, ma már nem csak helybeli vagyontalan. hanem vidéki betegek is, vallás különbség nélkül, ápolásban és gyógyittatásban részesülnek.

3. Meszena alapitvány. Alapitá néhai Meszena Sándor debreczeni polgármester 1813. mártius 10-kén kelt végrendeletével, a városban mesterség tanulás végett tartózkodó vidéki szegény vagyontalan iparos segédek gyógyittatása és ápolása végett vallás különbség nélkül.

4. Reviczky-alapitványi pénztár. Alapitotta tiszántuli kerületi táblai ülnök Reviczky László 1815. deczember 1-ső napján kelt végrendeletével, a Reviczky családhoz tartozó jó erkőlcsű tanuló ifjak ösztöndijazására.

5. Kelemen alapitványi pénztár. Alapitotta Kelemen Ferencz derecskei plébános 1833-ik év augusztus 22-kén kelt adomány levele szerint vagyontalanul elhalt szegények végeltakarittatása czéljából.

6. Dolgoztató intézet alapitványi pénztára. Alapitotta orvostudor Kmety Pál 1837-dik évi apríl 5-én a város kebelében alapitandó dolgoztató intézetre.

7. Kisdedóvó intézeti alapitványi pénztár. Helybeli magán jóltevők önkéntes adományából keletkezett 1841-dik évben, kis gyermekeknek naponkint óvodába járhatása czéljából.

8. Közönséges nyilvános beteg ápoló intézet épitési alapitványi pénztár. Keletkezett 1859-dik év mártius 21-kén felsőbb rendelet folytán, egy

a városhoz illő kórház épitése költségeinek előállithatása czéljából. Azóta is több egyes jóltevők időnkénti adományával már tetemesb öszvegre gyarapodott, és folyvást gyarapszik.

9. Szegények alapitványi pénztára. Keletkezett 1857-dik év január 24-kén s évenkint az e pénztárra utalványozni szokott apróbb büntetés-pénzekkel, és a tőke kamataival folytonosan növekedik.

MÁSODIK FEJEZET.

Debreczen város belélete egyházi, vallási és jótékonysági tekintetben.

I.

Debreczen város helynevére emlékezés magyarországi református emberre nézve soha semmi időszakban nem lehet közönyös. Mert a hozzá kapcsolt emlékek oly lélekemelők, oly megindítók, oly változatosak és kimerithetlenek, hogy az elme sohasem tudhatja előre, mily gondolatok és érzelmek támadnak, midőn a lélek e magyar alföldi város multjának átgondolásába belemélyed. De közelebbről érintjük felvett tárgyunkat.

Azon érdek-közösség mely Debreczen város közönsége és az itteni helv. hitv. egyház között a második korszakban létezett, még a harmadik korszakban is huzamosb ideig tartotta vólt magát, ugy annyira, hogy habár már 1701-dik évtől kezdve, léteznek is a debreczeni helv. hitv. egyháznak töredékben külön jegyzőkönyvei, de minden a helv. hitv. egyházat illető ügyről tárgyalások a városi közjegyzőkönyvekbe lőnek bevezetve, mind addig miglen az események kényszerüsége végre 1763-ban hozta azt magával ugy, hogy e kortól fogva vált egészen külön a helybeli ref. egyház ügyeit kormányzó testület, a város tanácsi (mint ilyen) testülettől. A helv. hitv. egyház anyakönyvei 1703. évtől fogva vezetvék ugyan, de azért az életkor feletti vizsga (revisio aetatis) továbbra is huzamosb ideig nem egyházi anyakönyvi kivonatok, hanem a tanács szemléje által eszközöltetett. Igy olvassuk például nem csak 1698. év mártius 13-ról hogy Desericzky Sára 11, Desericzky

Sámuel pedig 7 évesnek; az 1698-dik év nov. 1-én Vasas Erzsébet 1½ évesnek, az 1701-dik év május 18-kán pedig Vég Judith 11 évesnek találtatott tanácsilag; hanem még az 1715-dik év november 2-kán is Szilágyi Ferencz 4 évesnek, az 1731-dik év február 17-kén pedig Biró Mihály fia Mihály 10 évesnek állapittatott.

Hogy e korszak elején és derekán is még a ref. egyházi fontosb ügyek mindig a városi tanács mint ilyen által tárgyaltattak; kitetszik az 1728-dik évi deczember 12-kén kelt, s a város főbirája s tanácsa által, makói predikátor Vecsey Györgyhöz menesztett imez hivó levélből. „Tisztelendő nagy jó Urunk! Ajánljuk köteles szolgálatunkat Kelmednek. Tiszteletes Mádi Sámuel urunkat az elmult szüretkor Isten ő felsége véletlenül magához vevén, azóltától fogva szorgalmatosan gondolkozunk azon defectusnak jó móddal való kipótlásában. Post praemissos discursus végre megnyugodtunk Tiszteletes ur Klmeden és a Klmed qualitásán. Melyet midőn Klmednek praesentibus notificálnánk; egyszersmind Klmedet becsülettel és szeretettel kérjük, hogy ha Klmednek az Ur munkájában ezen csekély sparta tetszik-é vagy nem? levelünk megadó expressusunk által világosan megirni ne terheltessék, hogy a dolog ugy hozván magával tempestive szükséges dispositiokat tehessünk. Kérjük is szeretettel Kegyelmedet, — szives meghivásunkat Isten munkájának állitván — kivánt választételét el ne halaszsza. Ezt és azután Klmed érdemes személyét is szivesen elvárjuk, s maradunk T. Ur Klmednek kész szolgái jó akarói, Szab. Kir. Debreczen város főbirája és Tanácsa.“ (Mellesleg emlitjük, hogy Vecsey e hivást nem fogadta el.)

De a városi Tanácsnak a ref. egyház ügyébeni meleg érdeklődését még inkább kitünteti annak az 1741-dik év február 4-kén keltezve Patay Sámuel világi ref. főurhoz czimzett következő levele: „Ajánljuk igaz köteles szolgálatunkat! Egyetértvén mind külső mind egyházi urainkkal és előljárókkal, Isten dicsőségéhez való kötelességünkhöz képest egy szivvel lélekkel azon nyugodtunk vala meg,

hogy a vallás dolgában a bécsi instantiákra felmenetel végett levelünk által az Ur kerestessék meg, melyet meg is cselekedtünk vala. De nem tagadhatjuk teljes reménységünk ellen esni, hogy ezen Isten dicsőségét czélzó szent munkát az Ur deprecalja. Mely végre valakikkel azután is szólottunk s távolról értelmüket vehettük abban, kik legyenek azon uri emberek a kikre ily criticus időben dolgainknak a felséges udvarnál jobb móddal lehető folytatását bizhatnók? ujonnan is tapasztaljuk, hogy elébbeni kivánságunk s bizodalmas kérésünk mellett megmaradván, másra az Uron kivül elménket és gondolatunkat nem fordithatjuk. Ujabban is ez ügyet az Urnak lelkére támasztván Istenre kérjük az Urat, hogy hazánk mostani siralmas és gyászos állapotját tekintvén, ne vesse el magától ezen Isten előtt kedves és a maradéknál emlékezetes munkát, mely, mindenek felett — ha kik szinte ezen provinciát kivánnák is maguknak — az Urat illeti, bölcs értelmes voltához, charakteréhez nagy helyeken való ismeretségéhez képest. Melyet ha az Ur megcselekszik, igen kedves példát fog adni másoknak, kik jövendőben is hasonló dolgokban fognak requiraltatni. Azonba nyomoruságot üldözést szenvedő szegény atyánkfiainak vigasztalására sőt megerősitésére szolgál, midőn hallani fogják, hogy előkelő uraink az ő megsebhedt ügyöknek folytatásában fáradtságukat nem szánják, magukat oly gyülöletes dologban kitenni nem átalják. Kérjük azért Istenre az Urat annyi sok embernek egy szivből lélekből származott elhatározását, istenes kérését ne hagyja hijában. Vox populi vox dei. Vegye szivére és vegye magára ezen utat, mi és mindenek, valakik vallásunk szabadságát ohajtjuk, megköszönni, örök emlékezetben tartani és tehetségünk szerint kötelesen meg is szolgálni igyekezünk. Az ur Isten pedig, kinél nincsen háládatlanság, hanem jó jutalom-fizetés, az Urat megfogja áldani és uri házát hosszas időkig virágoztatni. Magunkat tapasztalt uri affectioiba az Urnak bizalmasan ajánlván, és kivánatos választ várva maradunk stb.“

Ugyan ez alkalommal a Zilahon lakó superintendens Zoványi Györgyöt is felszólitá irásban a tanács, hogy ő is küldjön valakit a vallásügy képviseletében Bécsbe.

A ref. egyháznak curator czim alatt 1718-dik évben egyházgondnokaiul Pósalaki János, Ajtaji András és Tóth Istvan, majd az 1719-dik évben pedig Pósalaki János, Komáromi István, Tóth István és Polgári Gergely emlittetnek. Ugy látszik tehát ez időtájban vált külön a városstól a helybeli ref. egyház kormányzata.

Igy is azonban minden egyházi fontosb ügyek a városi jegyzőkönyvbe lettek még huzamosb időig bejegyezve. Igy olvassuk p. o. az 1729-dik év october 12-dik napjáról beirva, hogy az 1727-dik évi mártius 27-kén támadott tűzgyuladás által megsemmisült kis templom és torony (lásd jelen mü 767 lap) helyett ujból épitett kis-templom tornyán levő rézgömbbe következő irás lett beigtatva. „A szent és oszolhatlan örökké imádandó Háromságnak, Atya, fiu, és szentlélek Istennek tiszteletére! Miután e torony a jó és nagy Isten segedelméből dicsően uralkodó VI. Károly császár és király uralkodása alatt Cs. Komáromy György főbirósságában, ezen szabad királyi Debreczen város helv. hitv, polgárai és lakosai önkéntes kegyes adakozása által 1720-dik évben alapjából épitve, azután Baranyi Mihály főbirósságában folytatva és 1725-dik évben tökéletességre vitetve 2 haranggal, órával és rézgömbbel ékesittetett, de fájdalom az 1727-dik év mártius 27-kén gonosz kezek által támasztott tűz által, több mint 600 házzal együtt megemésztetett volna; ismét folyó évben a fedél és 468 fontot nyomó rézgömbbel megujittatott. Melyet is minden épitményével együtt a mi számunkra a nagy és jó Isten, minden viszontagságok ellen a késő maradéknak, a maga tiszteletére és dicsőitésére tartson és őrizzen meg. 1729. october 12. Weingarter János Lipót pesti ács mesterségében, Mekola Pál munkafelügyelő levén.“

A (némelyek szerint a hajdani szent Erzsébet kápolnája helyére épült) kistemplom tornyán levő vitorlán szemlélhető B. M. betük, volt főbiró Baranyi Mihály nevét jel-

zik. A 17 öl s két láb magasságu bádog fedéllel ellátott toronyban van óra és két harang. A nagyobbik 30 mázsás, a kisebbik 7 mázsás. Mindkettő a rajtok szemlélhető latin szövegü felirat szerint, 1729-dik évben Baranyi Mihály főbirósága ban Nuspécher Jakab pesti harangmüvész által öntetett. A torony keleti homlokzatán kivül szemlélhető a városnak 1600-dik év előtti czimere.

A kis-templom urasztalához tartozó edények, abroszok és kendők, régészeti tekintetben felette érdekesek. Hely szüke miatt csak következőket emlitjük:

1. Egy aranyozott fedelü ezüst kanna, melynek fedelén belől e sorok olvashatók: „Engem csináltatot a debreczeni ekklézsiában az Urnak asztalára, Isten nevének tisztességére, a tekintetes nagyságos albisi Zólyomi Dávid, erdélyi fejedelem ő nagyságának udvari és háromszéki főkapitánja, s mezei hadainak és az egész hajdúságnak főgeneralis kapitánja anno Domini 1631. (4 font 22 lat.)

2. Egy fedeles vastag ezüst kanna, melynek derekán is fedelén is ezüstből való levehető boriték van. A derekán levő borítékon pompás vert munkával van vésve nőszemélyeknek fegyveres vitézek által elragadtatása. A fedelék borítékán pedig fegyveres vitézek ütközete, s az ő kibékéltetésökre nőszemélyek rohannak. E rajzolat, valószinüleg régi római mű, a sabin-nők elragadtatását s ebből következett harczot és békét adja elő. Maga a kanna a borítékánál sokkal későbbi műnek látszik, s hihető, hogy a kannát készitették a borítékhoz. A fedél felső részén e sorok vannak: „Georgius Bánffy de Lossoncz, Cels. principis Trans int. Consiliarius ac supr. comes Alb. et Doboka.“ E karikában levő irásnak közepén van a Bethlen család czimere. A kanna fenekén ez olvasható: „E kannát én Debreczeni János vettem Pozsonban anno 1672, ducatis 100.“ (6 font 15 lat)

3. Egy kis ezüstből való — aranyozott — talpas pohár, oldalán van a Bethlen család czimere, ily felirattal: Cath. S. R. I. Princ. Vid Apafi nat C. de Bethlen 1719. (1 font 1 lat.) E pohárnak talpa alatt van egy ezüstből

való araoyozott tányér, melynek szélén épen az a czimer, és jelirat van, a mi a poháron, 1719 (10 lat.) E pohár s tányér II. Apaffy Mihály fejedelem özvegye Bethlen Katalin ajándéka. stb.

Tudva van az egyház történetéből, mikép a magyarországi ref. gyülekezetek, azon időtől kezdve, hogy a mult XVIII-dik század közepe táján reájok nehéz napok sulyosodtak; ösztönszerüleg lettek szorosb összetartásra kényszeritve, hogy igy közös erővel inkább sikerülhessen a védelem, melyre egyenkint elégtelenek lettek volna. Tudjuk, hogy ez összetartás szelleme hozta létre 1734-dik évben a bodrog-kereszturi gyülést is, mely egyéb tárgyai között, az egyházak igazgatásának presbyteri rendszer alapjáni teljes keresztülvitelét vette czélba. Helyszüke nem engedvén e tárgynak bővebb rajzolását, csak annyit emlitünk itt czélunkhoz képest, hogy a tiszántuli egyházkerület is a jelzett gyülés határozata szellemében szervezkedett; s azon időtől fogva állitotta a superintendens mellé az egyházkerület kormányzása végett a világi elemből választott főgondnokot, levén első főcurator, báji Patay Sámuel*) az, kihez tentebbi levél czimezve volt.

Ha — mint a történelem lapjai tanusitják — voltak is ref. egyházak, melyek egy előre idegenkedni látszottak a presbyteri rendszertől; a debreczeni ref. egyháznak annál kevésbé volt oka félnie attól, mert már a debreczeni ref. egyház és iskolai ügyek kormányzásában sokkal elébbi időkről honos volt nem csak tettleg, hanem elvileg is az egyházi és világi elem kölcsönös közremüködése. Kitetszik ez, az 1757-dik évi városi jegyzőkönyv 214-dik lapjáról, a holott april 12-ről imez olvasható: „Az iskola igazgatást illetőleg értekezés tartatván a helybeli lelkészek és iskola

*) Egybefüggés kedveért ide irjuk a tiszántuli egyházkerületi főgondnokok névsorát. 1.) Báji Patay Sámuel 1734—1750; — 2.) Dobozy Mihály 1750—1774; — 3.) Vajai Vay István 1774—1777; — 4.) Kisrédei Rhédey Ferencz 1778—1800; — 5.) Péchujfalusi Péchy Imre 1801—1841; — 6.) Vajai báró Vay Miklós 1841—1852; — 7.) gróf Dégenfeld Schomberg Imre 1860.

igazgatóval: azon kérdés felől, ha valjon a pártfogóknak vagy pedig egyházi szolgáknak kötelessége-é első sorban az iskolai igazgatás?, a püspök ur ellenzette és nem is akarta engedni, hogy a pártfogók elsőséget tulajdonitsanak magoknak az iskola és tanulók igazgatásában, hanem hogy az vegyes legyen az egyházi szolgákkal. Tehát határoztatott: Vegyes legyen örökre."

A debreczeni egyház ügyeit intéző kormány világi részét, egész 1848. évig, mindig a tanácsnak és communitásnak ref. felekezetü tagjai alkották. A jelzett idő után képviseleti alapon, a város képviselői külön, az egyházi képviselők ismét külön választattak. Az egyház főgondnoka, rendesen a város ref. vallásu első tisztviselője volt, noha van ellenkező példa is. Igy p. o. Domokos Lajos noha 1786-dik évtől kezdve nem viselt is városi hivatalt; az egyházi főgondnokságot egész halálig megtartotta, s az ő halálával 1803-dik évben akkori főbiró Szombati István csak két évig volt egyházi főgondnok, mert már 1806-dík évben tanácsnok Simonffy Sámuel választaték egyház főgondnokául, ennek halálával pedig Rakovszky Dániel vitte a főgondnokságot, mig végre Poroszlay Frigyes 1853-dik éven tul is — midőn t. i. megszünt első tisztviselője lenni a városnak — halálaig megtartá a főgondnoki hivatalt.

Az egyház közügyei gondozását egyébiránt az összes ref. előljárók viselék folytonosan szivükön, mire annál nagyobb szükség volt, mennyivel több izben zaklattatott volt a XVIII-dik század közepén egyebek között a debreczeni egyház is, mindannyiszor, midőn csak némileg is javitásokat kivánt volna tenni templomain.

II.

A mi az 1802-dik évben megégett öreg templom helyén épült s most is fennálló két tornyu nagy-templom felépitése történetét illeti: ezen imposans épület tervét mérnökkari tudós őrnagy Péchy Mihály készitette. Az eredeti tervtől azonba nagy eltérés történt, a mennyiben a meglevő két torony közé tervezett nagyszerü kúpola elma-

radt. Az eredetileg pálakővel fedett tető, csak később nyert rézfedelet. A belől corynthi oszlop-renden nyugvó boltozatok, s diszes szószék, lélekemelőleg hatnak a vallásos kedélyre. Itt közöljük azon emlékiratokat, melyek ugy a templom alapjába, mint a két torony gömbjébe behelyezve vannak.

A templom alapjában rejtett emlékirat imez:

„Anno 1806. 16. apr. Ide tevődik (sic) emlékezetnek okáért ez az Irás oly véggel, hogy ha valamikor sok századok mulva ez a templom vagy erőszak által elpusztittatnék (a mitől a gondviselő jó Isten azt kegyelmesen őrizze meg), vagy az idő és régiség által megemésztetnék; akkor ennek eredetét és az ekklézsiának mostani állapotját ebből tudhassa a maradék.

„1.) Ezen a helyen állott ez előtt egy templom, a mely nagy-templomnak, és a reformátio előtt Szent-András templomának neveztetett. Mikor épült? tudni nem lehet, hanem az fel van jegyezve róla, hogy már a XII-dik században egyszer megégett. A város népe 1532-dik esztendőben a lutheránа vallást, azután pedig 1562-dik esztendőben a reformata vallást vevén be; lett a templom reformátusok templomává. De 1564. esztendőben szeptember 4. napján tűz támadván; a városnak déli része, azután harmadnappal pedig ismét tűz támadván a városnak északi része ezzel a templommal együtt leégett. És az akkori mostoha idők miatt egész 60 esztendőkig állott a templom fala pusztán, a midőn aztán erdélyi fejedelem Bethlen Gábor azt 2 esztendők alatt megépittette, a mint az ide A*) alá rekesztett irásokból — melyek a templom falain voltak — kitetszik. Attól fogva volt ez a templom az itt virágzó reformata ekklézsiának főtemploma és a sok tűzi veszedelmekben épen maradott; hanem 1802-dik esztendőben junius 11-kén délben kis-Péterfián a ló-vásártér végén tűz támadván, Péterfia, Darabos és Mesterutczáknak nagyrészét, és egész Hatvan, Kis-Uj, Nagy-Uj és Német-utczá-

*) Lásd jelen mű 1-sö kötet 263—5-dik lapján.

kat megemésztette, a mikor ez a templom is két tornyával és a collégiummal együtt hamuvá lett. Ez a tűz a templomnak s kivált a hozzá ragasztott toronynak falait ugy megrongálta, hogy azokat többé meghagyni nem lehetett, hanem lekellett földig rontani.“

„1638-dik esztendőben öregbik Rákóczy György erdélyi fejedelem ajándékozott az ekklézsiának egy nagy mintegy 50 mázsás harangot. Ennek kedvéért épittetett az ekklézsia 1642-dik esztendőben egy tornyot á templom keritésének dél és napnyugatra néző szegletére, mely mivel be nem volt vakolva, Veres toronynak neveztetett. Most ez is elromlott. A nagy harang ugyan el nem olvadt, de aligha ujra nem kell önteni, mert a tűz megváltoztatta a hangját “

„Hozzá kezdett az ekklézsia az uj templomépitéséhez 1805-dik esztendőben, ugy hogy az előbbeni nagy-templomnak fundamentumát meghagyta, azt a változást tevén rajta, hogy a napnyugoti végét — melyen az előtt egy torony állott — megkerekitette, a másik végének formájára. Délfelől pedig hozzá toldotta azt a részt, a mely a piaczra néz, és a két tornyot két felől e mellé épitette. Milyen volt az előbbeni templom formája, az ide tett B*) fundamentum rajzából kitetszik.“

„Ugyan ezen a helyen volt már az előtt más templom, a melynek fundamentomi most is megvannak a földben, és a melyből kikerült kövek a most elbomlott toronynak és templomnak falaiba voltak rakva.“

„2.) Az itt most Isten kegyelmességéből virágzó reformáta ekklézsia áll mintegy 27,000 lélekből. Vagyon a városban róm. catholica ekklézsia is, a mely mintegy 900 lélekből áll. Az itt hasonlóképen virágzó ref. Collegiumban lakó tanuló deákok száma 500, az apróbb rendü tanulóké 1550.“

“Az ekklézsiának külső és belső előljárói most ezek: főbiró Szombati István, senátorok: Vadászi László, Domo-

*) Lásd jelen mü 1-ső kötet 268-dik lapjához mellékelt ábrát.

kos Imre, Simonffy Sámuel a ki most egyszersmind az ekklézsiának curatora, Böszörményi Pál, Dömsödi Sámuel, Tikos István, Sárói-Szabó István, Margitai György. Nótáriusok: Komáromi György, Kaszonyi János, Kos József. Fűrmender: Komáromi Mihály. Fiskális: Rakovszky Dániel és ifjabb Tikos István. Expeditor és registrátor: Mihályházi V. Sámuel. Esküdtek: Szőke Ferencz, Laczka László, Váradi Sámuel, Nánási Márton, Fodor Sámuel, Halász Sámuel stb. (itt meg van irva az egész communitas, ugy az iroda személyzet is.")

„Predikátorok: Benedek Mihály superintendentialis notárius, Gál András debreczeni tractus esperese, Diószegi Sámuel tractualis notárius, Földvári József tractualis assessor."

„Professorok: Szilágyi Gábor a theolgiának, Széplaki Pál juris doctor a hazai törvénytudománynak, Budai Ézsaiás philosophiae doctor a historiának és literaturának, Sárváry Pál philosophiae doctor a mathesisnek és physicának, Varga István theologiae doctor az exegesisnek és napkeleti nyelveknek, Ercsey Dániel philosophiae doctor a philosophiának professora."

„Ekklézsia cántorai: Kis-ari András és Székely József. Vagynak még 10 leányiskolák, melyekben 1014 tanulók vagynak."

Elkészülvén a homlokzatán jóniai oszlopokkal ékesitett uj nagy-templom, — ennek napnyugati tornya gömbjébe 1818-dik év junius 12-dik napján következő emlékirat tétetett:

„A szentháromság egy Istennek, Atyának, fiunak és szentléleknek nevében és dicsőségére. 1802-dik esztendőben junius 11-kén déli 12 és 1 óra között támadott tűz által városunk nagy része s azok között a ref. nagy-templom tornyostól, egy más tőle külön, de hozzá közel épült toronnyal együtt megemésztetvén, mind tetejök, mind belső készületeik lángok prédájává lettenek, nem csak, hanem falai is ugy megemésztődtek és rongálódtak hogy azokból többé diszes épületet reményleni nem lehetett. Lerontód-

tak (igy) tehát mind a templom, mind a tornyok, és az ujból épités 1805-dik esztendőben april 8-dik napján a felséges uralkodó ausztriai császárnak a mi kegyelmes királyunknak I. Ferencznek dicsőséges uralkodása alatt, t. n. Szombati István főbiróságában elkezdődött. Tizenhárom esztendők teltek el, miglen Istennek kegyelmességéből ekklézsiánk curatoratusának, azok között főcuratora és mostani főbirája t. n. Simonffy Sámuel urnak gondoskodása okos vigyázása, hűséges buzgósága, szorgalmatossága, ugyszintén ezen helyben megtelepedett hitünk sorsosinak az önkéntes jótéteményben el nem fáradt kegyes adakozása és segitsége által, az épités munkája annyira ment, hogy az egyik torony elkészülvén, reá rézből készült és aranynyal ékesitett gomb vitorla és csillag mai napon népünknek régen ohajtott örömére és kimondhatlan vigasztalására feltétetett. A jó Isten őrizze meg ezen ujonnan készült épületet a maga nevére és dicsőségére! Őrizze meg ezt azoktól a viszontagságoktól, romlásoktól és háborgatásoktól, melyek a másikon átmentek. Őrizze meg a következő nemzettséget attól a lelki keserüségtől, sirástól, jajgatástól, mely közöttünk annak elpusztulásával hallatott, és azt az édes örömet, vigasztalást, reménységet — melynek zsengéjét most velünk láttatja és kóstoltatja — az ő isteni kegyelmessége a mi fiainkra és maradékinkra bővebben áraszsza. Debreczen, junius 12-dik napján, 1818-dik esztendőben.“

A feltett gömbnek magassága egy öl, szélessége 4 láb, 9 hüvely, bővsége 70 kubik láb vagy 18 köbölnyi, 375 font. A gömb felett kinyuló őrvas a csillag sugárával együtt 2 öl és 2 láb. A vitorlán látszó S. S. főbiró Simonffy Sámuel nevét jelzi. A gömbbe bevannak téve az ekklézsia akkori külső és belső előljárói, mint a curatoratusnak nevei.

Az uj nagy-templom keleti tornya gömbjébe 1821. aug. 6-kán tétetett emlékirat igy szól:

„1802-dik esztendőben stb. (ugy mint fent volt irva.) Tizenhárom esztendők teltek el, miglen Istennek kegyel-

mességéből ekklézsiánk nagytekintetü elöljáróinak hűsége, gondoskodása okos vigyázása és bölcs intézkedései, ugyszintén ezen helyben megtelepedett helv. vallástételt tartó hiveknek kegyes adakozása és segitsége által a napnyugoti részen álló torony elkészülvén, reá 1818-dik esztendő junius 12-dik napján rézből készült és aranynyal ékesitett gomb vitorla és csillag feltétetett. Ekklézsiánk fenttisztelt n. t. elöljáróinak szorgalmatossága s kegyes hiveinek fáradhatlan buzgósága ezen másik toronynak épitését is — mely napkeletre fekszik — annyira vitte, hogy mai napon u. m. e folyó 1821-dik esztendő aug. 6-dik napján ez is hasonló készületü gomb vitorla és csillaggal, népünknek régen óhajtott örömére és kimondhatlan vigasztalására elkészittetett."

„A mindenhatónak szemei vigyázzanak ez ujonnan alkotott házra és épületre. Mentse meg ezeket azon viszontagságoktól, romlásoktól s háborgatásoktól, melyek a másikon átmentek. Őrizze meg a következő nemzettséget azon lelki keserűségtől, sirástól s jajgatástól, mely kivált amannak elpusztulásával hallatszott, és azt az édes örömet vigasztalást reménységet — melyet most velünk láttatott és kóstoltatott — az ő isteni kegyelmessége, a mi fiainkra és maradékinkra is áraszsza ki véghetlen időkig. Debreczen 1821-dik esztendőben aug. 6-dik napján."

Mindezekhez azt adjuk hozzá, hogy a nagy-templomban levő diszes orgona 1839-dik évben állittatott fel.

A nagy-templom falainak magossága 10 öl, a két torony mindegyike kőrakásának magossága 20 öl.

Hogy a nagy-templom nyugoti tornyába van elhelyezve a Rákóczy-féle öreg harang, s hogy e harangon minő jeliratok olvashatók; ez volt már érintve jelen mü 1-kötet 293—295 lapjain. A nagy-templom keleti tornyában levő két harang közül a nagyobbik 24 mázsás 30 fontos volt, öntötte ezt az egyház költségén 1822-dik évben Eberhárd Henrik pesti harangmüvész. De ezen harang 1863-dik évben, meghasadása miatt használhatlanná válván, azt ugyanazon évben Pozdek József pesti harangmü-

vész becserélte, s a müvész által öntött hasonló nagyságu harang függesztetett amannak helyére. A kisebb harang 16 mázsás 20 fontos. Ennek oldalain ily jeliratok olvashatók: északfelől: „a debreczeni ref. nagy-templomban,“ dél-felől: „a szent Háromság egy ur Isten nagy nevének tiszteletére,“ kelet felől: „Az Istent féljed, felebarátodat szeressed,“ nyugot felől: „Egyedül Istené a dicsőség.“ A felső pártázaton ez olvasható: Választott hites polgár albisi Nagy Sámuel és felesége Ványai Sára költségén készült 1822-dik esztendőben.“ Alsó párkányzatán: „Eberhard Henrik öntötte 1822-dik esztendőben.“

III.

A debreczeni ref. egyház sokszoros szüksége, saját hivei által évenkint fizettetni szokott mérsékelt egyházi adón kivül, a kegyes jőltevők adakozása s illetőleg hagyománya által fedeztetik. Ősi szokás volt t. i. az Debreczenben, hogy a polgárok, részint még éltökben emlékeztek meg az egyház és iskola szükségeiről; részint pedig végrendeleti hagyományok által tanusiták ők vallásos kegyeletöket. Azonban koronkint, vidéki kegyes jóltevőket is támasztott a kegyes gondviselés. Igy olvassuk a városi évkönyvekben, hogy 1676-dik évben polgár Vigkedvü Pál az ur asztalához értékes ezüst poharat ajándékozott, melyre ez volt metszve: „A debreczeni öreg templomhoz.“ Az 1677-dik évben Munkácsi István birósságában megujitott öreg templom urasztalához néhai főbiró Vigkedvü Mihály özvegye Thuri Kata 1679-dik évben egy nagy ezüst kannát, Varga András özvegye Zagyva Borbála 1682-dik évben egy ezüst poharat adományoztak. Erdélyországi gubernátor losonczi gróf Bánffy György és nője Bethlen Kata 1691-dik évben egy igen értékes kannát, helybeli Dikó Péter és nője Borbély Judith 1703-dik évben hasonlókép egy nagy ezüst kannát ajándékoztak. Az 1701-dik évben a fehér tornyon órát és holdat reparáltak, ugyan azon év szeptember 9-kén több polgár, öszvetett költségen az öreg

templom piaczi oldalán egy nagy ajtót vágattak, hogy a begyülekezni szokott népnek annál alkalmasb kijövetele lehessen. Ugyan ezek 1708-dik évben az öreg templomban uj szószéket készittettek. Az 1740-dik év augusztus 27-dikén professor Szilágyi Mártonnak elébbi évben pestisben elhalt leánya Zsuzsánna által az ur asztalára készittetett szép bársony-takaró mutattatott be, melynek közepébe arany rojtokkal s drága selyemmel következő betük voltak beszőve: „P. P. Szilágyi Márton leánya Zsuzsánna hagyta e munkáját a debreczeni sz. ekklézsiának a templomban levő urasztalára. János Jelenés 19: 9. Boldogok, kik a bárány menyegzőjének vacsorájára hivattatván, készek.“ Az 1743-dik év deczember 3-kán mutattatott be Buzinkay György helybeli orvos által egy ezüst — belől egészen aranyozott — serleg, továbbá egy ezüst talpas pohár, és egy ezüst tányér, melyeket gróf Bethlen Kata néhai gróf Teleky József özvegye küldött az ispotályi ekklézsia számára. A serleg oldalán van gróf Bethlen család czimere, körüle ezen irás: „Árva Bethlen Kata 1740.“ Az ezüst pohár körületén felül ily irás: „Az ur az én örökségem, és poharamnak Istene.“ Zsolt. XVI: 5. W. Az oldalán fenix madár czimere, körülötte ily irás: „Árva Bethlen Kata 1741.“ Az ezüst tányér felső körületén ily irás: „Az Istennek ezen kenyere, mely leszállott mennyből ad eledelt e világnak.“ Ján. VI. Ugyanennek felső részén czimer, és ugyanazon irás: „Árva Bethlen Kata 1741.“ Ezen ezüst edényekkel egy abrosz és egy keszkenő, és körös-körül a szélén karmazsin szin selyemből szőtt recze fehér és sárga selyemmel kivarrva; s mindezek az ispotályi templomhoz adattak.

Helyén látjuk itt a kegyes jóltevők által a helybeli egyház rendelkezése alá hagyományozott kegyes alapitókról is egybefüggésképp megemlékezni:

Az 1752-dik év febr. 28-kán Pápán tett végrendeletében Kenessei Istvánné Szondi Zsuzsánna alapitványt tett oly czélból, hogy alapitványának évenkénti kamatjából elnyomorodott lelki pásztorok, s iskolatanitók, vagy ezeknek

szegénységben maradott özvegyeik, nem különben elszegényedett világi tisztesb rendüek segedelmeztessenek. Ugyanezen kegyes alapitónő a helybeli főtanodai több tanuló nemes ifjak tápláltatására tápoldát alapitott, egyszersmind a jó tanulás és erkölcs által is kitünő szolga-gyermekekről is megemlékezett. Az 1798-dik évben ismét 1803. évben Sátorallja-Ujhelyben Klobusiczky Pál és neje Pallay Erzsébet, a debreczeni ref. collégiumban Zemplén- Szabólcs- Biharmegyei és debreczeni születésü nemes tanulók segedelmezésére, ugyancsak Pallay Erzsébet, a szegény tanulók gyámolitására tettek alapitványt. Szombati István debreczeni főbiró és neje Veresmarthy Zsuzsánna azonfelül hogy debreczeni születésü jó tanuló és erkölcsü árva vagy szegény gyermekek segedelmezéséről gondoskodtak, ugyanők egy tanári tanszéket is alapitottak s oly alapitványt is tettek, melynek kamatjai mind addig tőkésittessenek, mig elegendő öszveg nem gyül a czeglédutczai őrház megetti téren templom és torony épitésére. Székely János és neje Dienes Borbála, ispotályi és utczánként nyomorgó szegények, és árva tanulók segedelmezésére, ezenkivül koldus ápolda fentartására és templom épitkezési kiadásokra is tettek alapitványt. Sárói Szabó István városi tanácsnok azonkivül, hogy jelentékeny könyvgyüjteményét a helybeli főtanodai könyvtárnak hagyományozta, és több segély- és ösztöndijat is alapitott, egy jogtanári szék felállithatását is eszközölte. Pásztor Mihály s neje Szentesi Zsuzsánna 1832. évben keletkezett végrendeletökben a felsőbb tudományt hallgató s jó tanulók részére, Szoboszlai Pap István 1834. évben helybeli szegény árva tanulók segedelmezésére, Harmathy Jánosné Matkó Sára helybeli születésü szegény vagy árva tanuló gyermek gyámolitására adakoztak, ugyszintén Kálmánczhelyi Gábor is, a debreczeni főiskolában tanuló két vérszerint atyafi gyermek részére tett alapitványt. Auer Andrásné Hoffer Zsuzsánna a ref. egyház rendelkezése alá jelentékeny öszveget adott a kistemplomban orgona készittetésére, Szőke Mihály és neje Madas Julianna magának a kistemplomnak felépitésére hagyomá-

nyoztak végrendeletileg. Andaházi Szilágyi Mihály a főiskolában tanuló nemes ifjak részére állitott tápintézetet. Gál János valamint Nagy József is a papságra készülő ifjak segélyezésére hagyományoztak. Zakar János árva tanulók segélyezésére tett alapitványt.

Az ingyen iskoláztatás elősegéllésére alapitványoztak: Fráter Imre és neje Ercsey Therézia, továbbá helybeli István gőzmalom, helybeli Takarékpénztár, Kálmánczhelyi Gábor stb.

Az itt elősorolt alapitványokon kivül számos kegyes jóltevők kisebb-nagyobb öszvegeket különböző időkben, részint ajándék, részint hagyomány utján különféle kegyes czélokra rendeltek, mint p. o. néhai Nagy József, Nagy Sándor s neje Kapros Mária, néhai Bőehm Pál, Kozma Andrásné Pap Mária, néhai Pap András, Csengery Lajos, Pávai József, özvegy Nádudvari Józsefné, Nádudvari József, Bikfalvi Bálintné, Augsburgi gáztársulat, Róbert Flórent helybeli czukorgyár volt tulajdonosa, és sok számos részint még ma is élő, részint már meghalt, de hamvaikban is tiszteletre méltó kegyes jóltevők, kiknek porainak legyen könnyü a föld, melyben pihennek; lelköknek pedig adassék örök idvesség az egekben.

IV.

Jelen mü második kötetének 556-dik lapján a debreczeni nyomdáról a második korszakban, tüzetesebben emlékeztürk volt meg. Szükség, hogy a szellemi munkásság megtestesitésének e hathatós elősegitőjéről folytatólagosan itt szóljunk. — Töltési István után 1693-dik évben Vincze György müvezető vevén át a nyomda kormányát, azt ő folytatta 1697-dik évig, a midőn Kassai Pál müvezető állván elő, ő érte meg a keserű sorsot, hogy a kurucz világban, a könyvnyomda egészen összeromboltatott. A nagy költséggel ujolag felszerelt nyomda-intézetet Kassai Pál — ki 1715 évig állt ez ügy élén — igyekezett virágzásba hozni; valamint ez irányban müködött, utóda Mis-

kólczi Ferencz is, ki e tekintetben külföldön is nyerte volt képeztetését. Miskolczi Ferencz 1722-dik évben városi tanácsnoki hivatalra léptettetvén; utána Viski Pál 1723—1735-ig, ő utána pedig Margitai János 1736—1752-dik évi időközben, majd Kállai Gergely 1756—1759-ig, Margitai István 1759—1784-dik évig voltak a nyomda vezetésében foglalatosok, levén ők nem kevés zaklatásnak kitétetve, a nyomdának zsibbadásban tartását czélbavevő akkori kormány szigoru rendeletei által. — A szigor enyhültével más szerencsétlenség sujtá a nyomdát, mert a nyomda-épület 1790-dik évben minden készletével együtt porig égett. Az annak hiányát érző város által ujolag felszerelt nyomda Huszti Riskó Sámuelnek 1790—1797, majd Szigeti Mihálynak 1799—1804. vezetésök alatt ismét felvirágzott. Különösen pedig az 1805—1814-dik időszakban müvezetővé lett Csáthy György, magasb hivatásának érzetében többnemü reformot hozván be; az ő keze alól kikerült mütermékek, külcsinra nézve is kitüntek. Az utána következett Tóth Ferencz 1817—1832. szinte hivatott nyomdász volt, s a haladás megkezdett ösvényén tovább menni kivánván, utódául következő rokonát Tóth Lajost hirnevesb nyomdákban képeztette, ki is, itt müvezető volt 1832—1842-dik esztendőben.

Ez időben már a nyomdászat Buda-Pesten nagy előhaladásnak örvendett, amennyiben a kiküszöbölt fasajtók helyett vas-sajtók állittattak, izlésteljesb betük használtattak, gyorssajtók, simitó és szoritó gépek készittettek. Az ujitás Debreczenben is az Énekes könyvhöz szükségelt uj betük és hangjegyek beszerzésével kezdődött. Az 1845—53. időközben művezető Tóth Endre a nyomdának behatóbb beruházásáról gondoskodtatott; az ő kérésére rendeltetett meg 1848-ban két vas-sajtó. Tóth Endrének hatásköre 1853-ban megszünvén; utánna 1853—59-dik évig Fodor Ruben vezette a nyomda ügyeit. Belátván azonban a városi előljáróság a nyomdának az ódonság állapotából kiemelése szükségét, de az időközben Okolicsányi és társa által felállitott magán nyomda által is versenyre

ösztönöztetvén; elhatározta az intézetnek egy a korral haladni s lépést tartani képes szakértő müvezetőveli ellátását. Ily érdekből állittatott az ügy élére 1859-dik évben Frics József müvezető, kinek is hogy vállalata inkább sikerüljön, e czélból a nyomdának ujjá alakitása tekintetéből Haase európai hirü prágai gyárából mindennemü uj izléses betük, szegletek, s czifrázatok tetemes áldozattal meghozattak, majd a csinos munkára nélkülözhetlen szoritó és simitó gépek is Röck István pesti gépgyárából megszereztettek. Az ekkint átalakitott s magasb igényeknek is megfelelő nyomda nem győzvén, egy gyors, két kézi vas- és két fasajtóval a munkát; az 1860-dik évben ugyancsak Röck István pesti gyárából uj gyors-sajtó is rendeltetett meg.*)

Helyén látjuk itten a magyarországi reformátusok egyházi közönséges énekes könyvéről, mely a közéletben debreczeni énekes könyv név alatt emlittetik, czélunkhoz képest következőket ide jegyezni.

Annak észlelése, hogy azon közönséges énekes könyv, mely a reformátio behozatala után a magyarországi ref. egyházak és egyes hivők által használtatott volt, sem a lelki szükségnek, sem az ujabb kor izlésének s nyelv előhaladásának teljesen meg nem felel; már a mult században, e részbeni reformra készteté az egyházak igazgatóit. A közösen érzett hiány pótlása azonban a közbejött különböző akadályok miatt nem előbb, mint csak az 1790-ik év utáni időkben létesülhetett. Az 1790-dik év augusztus havában a tiszántuli egyházkerületi gyülésen szőnyegre kerülvén az egyházi énekes könyv kijavitásának eszméje, nehány év mulva a magyarhoni mind a négy ref. egyházkerület, e végett tartandó egyetemes tanácskozmányra, fel lett szólitva. A tiszántuli egyházkerület kebeléből 1804. april havában kinevezett küldöttség ugyanazon év julius 1-én beadván az énekes könyvből kihagyandók iránti jelentését; az 1804-dik évi augusztus 21. 22-dikén tartott

*) Nyomdai Emléklap Debreczen 1860.

egyetemes értekezlet megállapitá, hogy a zsoltárok maradjanak igazitatlanul ugyan, de az énekelhető versek csillaggal jegyeztessenek meg. Minthogy pedig a dicséretek közül sok volt kihagyandó; a félretett énekek helyett ujaknak készitésére költői tehetségök és idevonatkozó tudományos képzettségökről ismeretes egyházi férfiak szólittattak fel. Elkészittetvén, s az előre kinevezett küldöttség által meg is vizsgáltatván az uj dicséretek; az 1806-dik év augusztus 24-kén Pesten tartott egyetemes tanácskozmány által, a küldöttségnek azon eljárása, mely a változatlanul hagyott zsoltárok énekelhető verseit csillaggal kijelölte, s a beküldött dicséretek közül elfogadottakat illető helyeikre beiktatta — helybehagyatott. Ugyan itt az uj énekes könyv czime megállapittatván, Benedek Mihály tiszántuli superintendens bizatott meg az egésznek sajtó alá berendezésével, valamint előszónak s könyörgéseknek hozzáadásával. Az ekép elkészitett uj énekes könyv először Véber Simon pozsoni nyomdásznak szándékoltatott vólt átadatni: később azonban abba, hogy az énekes könyv Debreczenben nyomassék — mind olcsóbb kiállitása, mind a nyomdai hibák kiigazitása biztonsága tekintetéből is — az egyházkerületek belenyugodtak. Az 1812-dik év szeptember 12-dik napjáról kelve leérkezett a kizárólagos szabadalom, melyszerint az énekes könyv egyedül csak a debreczeni nyomdában nyomathatik mindaddig, mig e tekintetben az egyházkerületek máskint nem intézkednek. Az 1830-as évek után három egyházkerület a maga használatára énekes könyv nyomatását Pesten Trattner-Károlyi nyomdászra bizván; az idő óta, a debreczeni nyomda, már csak a tiszántuli egyházkerület számára dolgozik.*)

Nem minden ok nélkül érintettük meg ezen énekes könyvet, mint a mely, együtt a bibliával csaknem minden debreczeni ref. családnak közös házi kincse. Nem is alap nélkül. A biblia az ő egyszerü és képes kifejezéseivel, ma-

*) Révész Imre, Történelmi közlemények a magyarországi ref. egyház közönséges énekes könyvéről 1866.

gasztos eszméivel, minden nemesb költészetnek és ábrázoló nézetnek legtisztább forrása; s a gondolkozni szerető lélekre és vallásos kedélyre oly vonzó erővel bir, hogy még felső sugallat iránti hiedelem nélkül is örök tiszteletben tartandják azt a bölcsek; s a nem bölcsek, ha ugyan barátai ők az erénynek és igazságnak, soha nem fogják azt nélkülözhetni. Az énekes könyvnek pedig ugy templomban, mint magán helyeken nem csak dallamait énekli nagy ájtatossággal a hivők sokasága, hanem annak kenetteljes szövege is nem alap nélkül szolgál legkedvesb olvasmányul az élet terhei között menedéket egyedül a vallásosságban kereső szivnek. Nincs is a biblia után egy-egy gazdagabb tárháza a vallásos eszméknek a magyar ref. énekes könyvnél, melyben az időnek minden körülményei és a sorsnak minden változásai között, a sovárgó lélek alkalomszerüleg mind azt, — mit érez, vagy mi után csak sejtelmében epedez, — feltalálja. Ne is kicsineljétek ti világ fiai! e boldogságát a vallásos népnek. Nincs oly földi hatalom, mely minden alattvalóját gazdaggá tehetné, s fényes állásba volna képes helyeztetni. A vallás nyujt e részben leghathatósb segélyt, tanitván sorsával megelégedni a szegényt és alacson helyzetűt is, ha hogy munkája után eledele és öltözete vagyon. Igen is! a vallás terjeszti ki jótékony erejét oda is, hol boldogságot a földi fejedelmek adományozni nem képesek, ápolva és nevelve azon nemes szivindulatokat, melyek nem csillognak ugyan kivülről, de megelégültekké tevén a családokat. alapját teszik az állam közboldogságának.

V.

A ref. lelkipásztorok névsora e harmadik korszakban im itt következik: Patai István + 1711., Vecsey György előbb tanár, majd pap + 1723, — Czeglédi Pál, Dályai János, Szenczi Pál, Csengeri Pál, Váradi Sámuel, Sződi István 1712. tanár, + febr. 12-én 1754. Komáromi H. Mihály elébb tanár majd 1722. lelkész + 1748 juliusban. Mádi

Sámuel orvostudor Margitáról 1728-ba hivatott, s meghalt octóber 22-kén 1723. Vecsei János 1726-ban kezdé hivatalát; 1758-ban superintendens + 1763. Lovasi György Ujvárosról hivatott 1729-ben + 1742. julius 28. Debreczeni János 1742—1770, debreczeni egyházvidéki esperes. Tatai Cs. Ferencz Szoboszlóról 1749-ben hivatván, 1763-ban superintendens lett, + 1765. Maklári János 1755—1756. Eperjesi Pál 1757—1761. Kabai András Ispotályból behivatott 1761-ben s szolgált mint esperes is 1765-ig, akkor eltávozott. Marosi Imre Vajdáról hivatott 1765. elment Szalacsra 1774. Bélyei Péter 1763-ban Nádudvarról hozatott be, 1783-ban hivatal nélkül maradt, 1784-ben visszahelyeztetett. Szilágyi Sámuel előbb főiskolai tanár, majd diószegi, azután szathmári lelkész, miután 1765-ben superintendenssé választatott; Debreczenbe hivatott lelkésznek. Hunyadi Ferencz 1770. superintendens, + 1794. Deáki István 1774. Szikszai György 1776. Benedek Mihály 1780—1821, superintendens. Lévai Bálint 1783-ban Szabadszállásról hivatott Bélyei helyébe, annak 1784-ben helyt engedvén elment Diószegre. Gál András 1795. Diószegi Sámuel 1803—1813. Kassai Péter 1816—1820. Márton József 1813. Tatai Sándor 1815. Szoboszlai Pap István 1819. Budai Ézsaiás 1821. Lakatos József 1832. Fésős András 1841. Könyves Tóth Mihály 1842. Nagy József 1853. Révész Bálint 1855. Révész Imre 1856. Balogh Péter 1860. Könyves Tóth Mihály 1871.

Az ispotályi lelkészek névsora Ember Pál 1704—5. Szőnyi István 1711—1719. Kátai György + 1720. nov. 24. Apáti Miklós + 1724. decz. 24. Keresztesi Pál orvos doctor 1725—1734. Debreczeni Donga Mihály 1735. két évi szolgálat után Karczagra vitetett. Körösi Mihály 1755. elbocsáttatván Nádudvarra ment. Kabai András 1756—1761. Csepeli Mihály másik évben Derecskére ment. Vecsei István 1763—1779. Ormós András 1780—1786. Gál András 1787—1795. Mester Ferencz 1796—1813. Szoboszlai Pap István 1814. Varga András 1819. Vecsei József 1832. K. Tóth Mihály 1836. Zagyva Imre 1842.

A fent jelzett egyházi férfiak névsorából kiemelendőknek véltük következőket:

1. Debreczeni Ember Pál született Debreczenben. 1679-dik évben subscribált s Mártonfalvi György alatt — kinek később Margit nevü leányát vette nőül — tanult. Majd sárospataki rector s pap lett, akkoriban a pataki collegium szét levén szórva. Franecquerában s Leydában tanulása után ismét Patakon, majd Losonczon, később Szathmáron lelkészkedett, hol 1703-dik évben becses könyvgyüjteménye megsemmisült. 1704-dik évben debreczeni ispotályi lelkész lett, az 1805-dik évi futáskor ő is menekült Debreczenből, s többé vissza sem jött, maradván Liszkán lelkészül, ott is halt meg 1710-dik évben. Saját neve alatt nyomtatásban megjelentek: Innepi ajándékul az Isten sátorába felvitt sz. Siklus. Kolozsvár 1700. 4. r. és Garizim és Ébul Kolozsvár 1702. 8. r. A hazai egyház s iskolaügyre vonatkozó kézirata Judit nevü leányáról való vejének Szathmári P. Mihály pataki tanárnak jutván birtokába; az küldötte azokat ki nyomtatás végett Utrechtbe Lámpéhoz, ki azonba azokat saját neve alatt Historia Ecclesiae reformatorum in Hungaria et Transsilvania Trajecti 1728 czimen nyomatván ki, még csak Ember Pálnak gyönyörü előbeszédét sem bocsátotta világ elé. Azonban ily csonkán megjelent müvével is Ember Pál igen jó szolgálatot tőn a protestáns egyházi irodalomnak.

2. Apáti Miklós született 1662-dik évben (hasonnevü atyja debreczen városi tanácsnok, anyjáról, unokája volt Mélius Péternek.) Martonfalvi György, Lisznyai Pál és Szilágyi Márton tanárai alatt megfutván itthon iskolai pályáját, két éven át iskolai köztanitóságot is viselt. Majd németalföld minden jelesb egyetemeiben gyüjtvén tudományos kincseket; sok viszontagságok között a magyarhazába visszatért s elébb Ung és Zemplénmegyékben viselt lelkészi hivatalt, majd 1721-dik évben Debreczenben ispotályi lelkész leve, meghalt 1724-dik évben. Ezen nagy tudományu férfiunak több jeles müvei között, különöseb-

ben a Cartesius szellemében irt bölcsészeti müve: Vita triumphans civilis sive universa vitae humanae peripheria Amstelodami 1688. emlitendő.

3. Szőnyi István: Kegyes lélekvezér csillaga czim alatt Debr. 1714. nyomtatásban megjelent imakönyvet hagyott hátra.

4. Körösi Mihály: Uj testamentom mutató Táblát Debreczen 1739. készitett s ez második kiadásban 1773-dik évben jelent meg.

5. Sződi István és Vecsei János, amaz Kata nevü leányáról elébb Maróthi György majd Varjas János tanároknak ipa; emez pedig superintendens is. E két lelkész együtt azért emlitendő, mert ők mint debreczeni ref. lelkipásztorok pótolták teendőit az ez időtájban Zilahon lakó superintendens Zoványi Györgynek. Az 1753-dik év szentháromság Vasárnap előtti Szombat napján, a kolosmonostori conventben ők kiadmányoztatták hiteles átiratát Apaffy Mihály erdélyi fejedelem azon diplomájának, melylyel az megerősiti és helybenhagyja Bethlen Gábor fejedelemnek az Erdélyhez tartozott partiumbeli ref. egyházak lelkipásztorainak megnemesitéséről szóló okmányát. Látható ez a debreczeni főtanoda könyvtárában.

6. Tatai Cs. Ferencz született 1701-ben Tatán, 1727—1736-dik időközben a debreczeni főtanodában végezte pályáját. Elébb nádudvari, azután szoboszlai, végre debreczeni lelkipásztor, majd superintendens is, oly ékes egyházi szónok volt, hogy valamint korában hozzá fogható, darab földön nem találtatott, ugy halála után is hirneve sokáig emlegettetett. Predikátiói, kéziratban feltalálhatók a debreczeni könyvtárban. De vannak világ elé bocsátott munkái is, melyek szorgalmának, nyelvekbeli ismereteinek s közügy iránti buzgalmának tanui. Igy p. o. Kegyelem szövetségének titkába bevezetés, Lampe után forditotta Tatai Ferencz 1774. A szentirás épületes és idvességes olvasására tanácsadás Debreczenben 1751. Stehelin Kristóf katec-

hismusi házikönyve Kolozsvár 1752. Moulin Péter egy hétre való elmélkedések és könyörgések az urvacsorájához való készülettel együtt. Debr. 1758. Dodridge Filep az igaz kegyességnek kezdete és előmenetele Debr. 1761. Nébó hegye melyen meghalt Mózes az ur szolgája, és a szerint leiratott vala, Domokos Márton halálakor Debr. 1764.

7. Szilágyi Sámuel ez a természettől nagy elmével, felemelkedett lélekkel, szép és erős delitermettel, s remek tulajdonokkal felruházott férfiu született Debreczenben 1720. február 19-kén. Atyja Piskárkosi Szilágyi Márton collegiumi theologiae professor, anyja pedig bihari egyházmegyei esperes Keresztély Szilágyi Márton leánya Mária valának. Már 11 éves korában átesvén a gymnasiumi tanulmányokon, académiai tudományokat tanitó professorok keze alá ment, de togát kicsinsége miatt, nem előbb mint, csak 12 éves korában őlthetett; s már e korban ő tanitá a görög nyelvet, 14 éves korában pedig a héber nyelvet is. 1735-dik évben Helvétiában, 1739-dik évben Leydában, 1741-dik évben Bernben (tehát ujra Helvétiában) tanult; 1742-ben april 6-kán philosophia és görögnyelv tanárakint tartá Debreczenben beköszöntő beszédét. Maróthinak 1745-ben történt halálával mér- történet-tan és latin irodalom tanitására tétetett által; 1748-dik évben atyjának halálával theologia tanára lett, 1759-ben Diószegre, onnan csak hamar Szathmárra ment predikátorul, majd 1765-ben Debreczen a superintendessé választott nagy embert visszakiváná magához lelkészül.

Szilágyit a tudósok nagy tudományaért, s a nem tudósok kedves társalkodásaért, vetélkedve szerették. Debreczenben pedig a vallás emberei ugy nézték őt mint Áronjokat, valamint Domokos Lajost mint Mózest, levén e két nagy ember egymással jó barát. De az még feltünőbb volt, hogy az akkor itt állomásozó haditisztek. mindennapi társai voltak az ifju tanárnak Debreczenben, hol pedig a polgári és katonai rend akkoriban még nem igen érintkezett egy-

mással. Szilágyi szivesen látott vendég volt a tábornok ebédjén, s ennek vendégei örömest hallgatták tőle a nagy Fridrik hadászatát, s ennek Voltairral folytatott levelezéseit. Ebéd után Szilágyi a legügyesebb tisztekkel vivott, s markaikból — ügyes vivó levén — a fegyvert kicsavarta. Mint hires lövész, s páratlan lovagló országszerte ismeretes volt; a jégen korcsolyázáshoz — mit Hollandiában tanult — annyira értett, hogy ifjantan sok néző jelenlétében a befagyott Hortobágy jegére egymáshoz kellő távolságban borral teli poharakat rakatott le, s ő korcsolyáján megindulva, vele a parton versenyt futó paripa nem érkezett, ő pedig sebes korcsolyázás közben kapkodta fel a poharakat, s kiüritvén azokat a legsebesebb menetben megint letette. Oly ereje volt, hogy vágott próba gyanánt pár óra alatt annyi fát, mint napszámosa egész nap. A lelki és testi tulajdonaival egyaránt kitünő Szilágyit ifjabb korában a Debreczenben állomásozó tábornok legkomolyabb barátság hangján kérte s unszolta, hagyná oda papi helyét s venne katonai szolgálatot, biztositá, hogy tiz év alatt tábornokká leend. Szilágyit a czim és rangkórság nem csiklandozá, s a még akkori Debreczennek sajátos szép és boldogitó patriotismusa volt s ő megmaradott addigi állomásán.

Volt fent érintve mikép Szilágyi szerencsés vala II. József császár kegyelmében is részesülhetni. Megérte ugyan ő, azon boldogitó időt is, melyben II. József császár által a türödelmi parancs 1781. oct. 29-kén kiadatott. Ekkor egy nap rendeltetett, melyen Istennek ily nagy jótéteményéért a tiszántuli reformátusok hálát adjanak. E nap 1782-dik év január 13-dik napja volt, melyen a debreczeni nagytemplomban Paksi Szathmári István predikállott. Péld. X. 9. verse szerint. Éneklették zsolt: XCIII, CXVIII: 1, 2, 3, 7, 12, 14. XXX: 8. LXXX: 9, 11. XXVIII: 5, 6. CII: 10, 11, 12 verseit; a 269-dik dicséret 5, 6, 7 verseit, végre az egész CXVI-dik zsoltárt.*) Ebbeli örömét azonban Szilágyi Sámuelnek nem csak az zavarta meg, hogy sem

*) Tóth Ferencz: Tulatiszai ref. püspökök élete Győr. 1812. 185 lap.

a protestánsoknak, sem a catholicusoknak nem tetsző normalis vegyes iskolák a kormány által erősen sürgettettek, hanem azon körülmény is megkeserithette őt, hogy a collégiumi deákoknak innepi követségre predikálás végetti kibocsátása eltiltatott. És az innen eredett fogyatkozás orvoslására Piskólton 1785. junius 27-kén tartott gyülés határozatánál fogva, a debreczeni deákok közül 24 elsőbb theologus megvizsgáltatván, a debreczeni négy predikátor segédletére, koronkint a predikálásban gyakoroltatott. Végre sok esdeklésre, a deákoknak innepi követségbe mehetésök ujolag engedélyeztetett. Szilágyitól mint egyetemes tudós férfitól felmaradának szép görög és latin ódák, szép magyar versek; ő fordità Voltaire Henriását, Maróthi György felett szép latin oratiót tartott. Irt még sok szép predikátiót, magyar, deák, zsidó, franczia és olasz nyelven készült verseket, énekeket, kritikai, philologiai, mathematikai, physicai, astronomiai jegyzeteket, melyek mielőtt halála után fia által kiadathattak volna; szerencsétlenségből megégtek. Meghalt Szilágyi Sámuel hegyköz-kovácsii magányában életének 66-dik évében 1785. julius 16-kán.

8. Hunyadi Ferencz született 1743. Telegden, hol hasonnevü atyja predikátor volt. Megfutván tudományos pályáját Debreczenben, a helvétiai académiákat látogatta meg, honnan visszatérve előbb 1768-ban segédlelkész, majd 1770-ben rendes lelkész leve Debreczenben.

Ugy szónoki tehetsége, mint tudományokban jártassága, és minden körülményekben kitüntetett okossága által köz-kedvességet nyervén, elébb 1791-ben generalis notarius, majd (a világiak beleegyezése nélkül püspökké választott Sinay Miklós püspökségének legfelsőbb helyen lett megsemmisitése után) superintendenssé is elválasztatott. Meghalt ezen munkás és hosszasb életre méltó férfiu S.-Patakon, hova Domokos Lajossal együtt az iskolai vizsgák hallgatására távozott volt, s ugyan ott is temettetett el. — Nevét tiszteletessé tették tudós müvei, melyek közül több csak kéziratban maradott fel, nyomtatványban dietai, közönséges és halotti számtalan predikátióin kivül

nevét örökiti a Keresztyén Archivárius is, vagy oly históriai gyüjtemény, melyben összeszedegetve feltaláltatnak, a bibliában előforduló dolgoknak a régi küliróknál megmaradott nyomai, Váczon 1794.

9. Szikszay György nevét: A természeti és keresztyén vallás Pest 1799, Mártirok oszlopa Pozsony 1789, Közönséges tanitások és imádságok Pozsony 1795, Alkalmi egyházi beszédek Debreczen 1787, de különösen az általa készitett s több izben kinyomatott maig is közkézen forgó Lelki áldozatok czimü imádságok tartják fel.

10. Benedek Mihály született 1748-dik évben Nagy-Dorogon, Tolnavármegyében, felsőbb iskoláztatását Modorban kezdette, hol a gymnasiumi tantárgyak mellett a német és tót nyelvek ismeretéhez is jutott. Onnan Debreczenbe jött, hol ritka elme-tehetségénél fogva nem csak az előadatni szokott tudományokban tünt ki, hanem a hellen, héber, arabs, czigány, franczia nyelvek ismeretét is elsajátitotta. Egyház-szónoki képzettségéért már deák korában debreczeni lelkészül kijelöltetvén; miután a göttingai, franecqueri, oxfordi és baseli egyetemeken további kiképeztetés végett három évet töltött el, lett debreczeni lelkész, s 1791. évben egyházkerületi aljegyző, majd főjegyző, 1806-dik évben pedig superintendens. Benedek Mihály emlékét fenttartja az általa készitett „Utmutatás a keresztyén vallás előadására a helv. vallástételt követők értelme szerint Debr. 1804—1808. I. II. III. darab.“ Oly népszerüen és gyakorlatilag van ez iskolai könyv irva, hogy nálánál hasznavehetőbb munkát e nemben magyar nyelven találni maig sem lehet. Nem ily szerencsés volt azon müvével, mely Bécsben 1795-dik évben ily czim alattjelent meg: Magyar grammatika, melyet készitett Debreczenben egy társaság. T. i. Domokos Lajos, Földi János, Hunyadi Ferencz és Szikszay György egyetértve Benedek Mihálylyal, miután az idevonatkozó szükséges jegyzéseket együtt megtették volna; azoknak összeillesztését és rendszerbe vételét meg-

bizás után Benedek Mihály létesité. E terjedelmes munka bőven előszámlalja ugyan a nyelv alakjait és annak szabályait; de midőn — a nyelvtörténetet mellőzve, — a nyelvhasonlitás gyarló használatával — fensőbb nyelvismeret nélkül csak a tiszai tájbeszédmód és a tudósoknál e korban elkorcsosult nyelvérzés szerint adja a nyelv alakjait és törvényeit elő, a nyelvujitásnak pedig minden utját elfogultan igyekszik elzárni: épen ennélfogva a tudomány tovább fejlődését nem eszközölhette, a nyelvmivelődésre károsan hatott, nem sokára pedig a tudományos előhaladás folytán teljesen értéktelenné lett.*) Meghalt Benedek Mihály 1821. évben.

11. Diószeghy Sámuel, ezen szép lelkű s az összes tudós világ előtt halhatlan nevet méltán érdemlett férfiu született Debreczenben Diószeghy Pál és Szappanos Erzsébet jó szüleitől 1760-dik évben. Mint Istennek szentelt Sámuel, tanulását helyben gyenge korában kezdette, s ifju idejében végezte, a göttingai académián pedig nagyobb tökélyre vitte, tanulván ott különösen mér- természet- és orvosi tudományokat. Czélja volt a tanári pálya, vagy természet vagy mértanban. Azonban némi csalódások után a lelkészi meghivást elfogadta, s ily minőségben Nánáson 4, Hajdu-Böszörményben 10, Debreczenben is 10 évet töltött, mindenütt nagy hűséggel, páratlan szorgalommal, ritka ékes szólással forgolódván; egyszersmind debreczeni lelkészsége utóbbi ötödfél évében esperesi és egyházkerületi főjegyzői hivatalt is viselt. Mint természettudós, a bizonyos igazságokat azoknak függését és egybeköttetését, a természet titkait, a növények nemeit, tulajdonát és orvosi czélját, az égi és földi testek mivoltát, helyzetét, mennyiségét fáradhatlanul vizsgálta, észleléseinek eredményét, sógorával Fazekas Mihálylyal közremüködve a Linné által (Jussieu rendszere akkor még nem volt ismeretes) alkotott rendszerben kidolgozott, s máig is utólérhetlen becsü-

*) Imre S. A magyar irodalom és nyelv története. Debreczen 1865. 228. l.

nek tartott Füvészkönyvében örökité. Mint hittudós mindazokat, melyeknek észlelésére szemlélődése után jutott, a keresztyén vallás méltóságának ismeretére fordította.*) Mint iró, tiszta gondolkodásának, kellemes irályának, felemelkedett lelkének remekeit adá a természet nyomait festő s nyomtatásban is megjelent gyönyörüséges predikátióiban. Fájdalom! hogy halálra válva, többi tudós iratait nagy figyelemmel mind megégette. Mint családfő s jó barát, nemes lelkével, gyöngédségével mindaddig boldogitá övéit, mignem 1813-dik év auguszt 2-kán élte 53. évében valamint csendesen élt, ugy csendesen is nyugovék el, keserüségre hivott feleinek az egyben hagyván vigasztalást, hogy bár elvétetett is ő, neve élni fog mindazoknál, kik a tudományt, erényt s hazafiui érdemeket becsülni tudják. Az ő nevének s ettől külön nem választható kedves sógora Fazekas Mihályénak, a pesti egyetemi füvészkertben állitott szerény emlék arról, hogy az érdem a jelen nemzedék előtt sincs feledve, tanuskodik. De hiszszük, eljő és nem sokára jő el az idő, midőn a debreczeni füvészkertben is leend hely kijelölve, a mely bizonyságot teend arról, hogy Diószeghynek s Fazekasnak érdemei, saját honfiainak is hálás emlékezetében maradának.

12. Földváry József született Monoron Pest megyében 1766-dik év febr: 17-kén. A debreczeni főtanodán kivül a göttingai egyetemen is szerzett tudományos ismeretekkel ékesitve, Debreczenbe hivatott, hol 35 évig tartott lelkipásztorsága mellett 17 éven át a debreczeni egyházvidéknek is esperese levén, nem csak széles tudománya, hatalmas szónoklata, szilárd magatartása, hanem tőkép a tanácskozások közben kitüntetett éles esze, mély belátása s erős logikája által nagy befolyásu emberévé válék korának. Velős rövidséggel szabatos irálylyal készitett és minden rendüek által szivesen hallgatott predikátióival maig is méltó helyet foglal el az egyházi irodalom

*) Az ő általa készitett s nevét viselő Diószeghy-féle Abéce ujabb időkig kézikönyve volt a reformátusoknál az elemi osztályu gyermekeknek.

terén. Nyomtatásban megjelent alkalmi és közönséges predikátiói mindenkor érdekkel lesznek olvashatók. Meghalt 1830. május 19-kén.

13. Lakatos József született Debreczenben. Iskoláinak végeztével költészeti osztály köztanitója majd főtanodai senior is volt. Akkoriban külországi académiákra kimenetel tiltva levén, Bécsnél tovább nem mehetett, s onnan hivatott meg Turkevibe lelkészül — honnan 1832. évben Debreczenbe hozatván, népszerü előadásával közkedvességet nyert. Classikai latin versei által örökité nevét. Meghalt 1839-dik évben.

14. Szoboszlai Pap István születetett 1786. november 10-kén Ujfehértón. Kézsmárkon töltött két éven kivül iskolai képzettségét Debreczenben anyai nagybátyja Sárváry Pál tanár felügyelése közben nyerte. Elméjének ritka tulajdonaiért, de kiválólag szivet s lelket hóditó szónoklatáért őt már collegiumi pályája végén, debreczeni lelkészül jelölte ki a közvélemény. Ő azonban egyelőre világi pályára készülve, a jogi s államtudományokat is szorgalommal buvárlotta, s mint ilyen, a betegeskedő majd elhalt akkori jogtanár Széplaki Pál tanszékét is betölté helyettesként. Főiskolai köztanitósága s seniorsága után külországi académiákban is képzette magát. Majd nem állhatván ellen a debreczeni egyház szives hivásának — minthogy akkor épen a belvárosban üres lelkészi hely nem volt — elfogadá 1815-dik évben a debreczeni ispotályi papságot. Alig hallatta itten a szószéken magát, már is a szokatlan ékes beszédü szónok hallgatására tömegesen tódult ki a belvárosi vallásos nép; s nem levén a templom a nagy sokaság elfogadására alkalmas, az egyház ablakaihoz támogatott lajtorjákra hágva lesték sokan a hitszónok ajkairól áradozó kenetteljes beszédeket. Midőn 1819-dik évben belvárosi lelkészszé lett elválasztva; már akkor egyházi szónoki hire országosan meg volt alapitva, s azt csak tetőzte az 1825—27-dik évi időközben dietai pap korában és 1831-dik évi cholera idején tartott remek beszédeivel. Szoboszlai a magyar ref. egyházi szónoklat terén

ritka tünemény volt, kinek müvei az ünnepi követségre menő deákok által — a szerzőtől elsajátitott modorban — hirdettetve, rendkivüli hatást gyakoroltak az ország minden részében. Nem is ok nélkül. Egy eddig nem ismert iskolának volt Szoboszlai alapitója. Szózatolása, ha kissé tompa orrhangon volt is ejtve, de mindig kellemes, beszéde a szófüzésnek eddigi nehézkes és szabálytalan modorától egészen ment, előadása élénk, figyelmet lekötő, költői, de nem dagályos, gondolatai izléssel párosulva fenköltek, beszédének tartalma bár kissé áradozó is, de soha nem untató, s mindig magvas, s minden egyes müve a mellett, hogy szivet inditott, lelket hóditott, értelmet világositott, egyuttal szerzőjének egyetemes müveltségéről tanuskodott. Ez állitás begyőzésére nézve elég legyen csak a szabolcsmegyei rabok imaházának felszentelésekor, a tömlöczben támadt világosság czim alatt, s dietai pap korában a Status és ekklézsia czim alatt, valamint a dunántuli superintendens Nagy Mihály felavatásakor a ref. püspök hivatali minősége czim alatt tartott beszédeire hivatkoznom*) Szoboszlai már külalakjánál fogva is feltünt. Szépnek ugyan épen nem volt mondható, de a szikár magas termetü férfi, ugy alantas mint magas körökben felléptével, tisztelet-parancsoló magatartásával, gondolatainak választékos kifejezéseivel, ildomos bánásmódjával, mivelt társalgásával, mindenhol különösb figyelem tárgyává leve. Köztanácskozásokban mély belátásának, a legszövevényesb ügyek tömkelegébe beható lángeszének, gyönyörü jegyzői tollának, kormányzói ügyességének, a debreczeni főtanoda szellemi s anyagi emelésének — mint esperes, egyházkerületi főjegyző, s végre mint superintendens — ellenmondhatlan bizonyságait tüntette fel. Ő bár királyi tanácsos és vaskorona rend vitéze is, egyházához hűségének s protestáns érzületének az 1848. évi prot. egyetemes gyülésen és 1855-dik évi bécsi érte-

*) Összes egyházi s egyházszertartási beszédei és imádságai megjelentek Debreczenben 1856-dik évben.

kezleten nyilvánitott nézetei által, fényes bizonyságát tanusitotta. A legválságosb időkre esvén főpásztori hivataloskodása, midőn a tiszántuli egyházkerületben többen tanácsosbnak látták — jobb idők bevárása reményében — az egyházkormányzati térről félrevonulva elnémulni, ő folyton éber, mint mindig egyébkor ugy akkor is, elvéhez következetesen, ildomos és a körülményeket számbavevő vezér gyanánt, szilárdul tartá az egyházak és iskolák kormányát, mind addig, mig 1855 augusztus 11-kén főpásztori müködése közben, — lerogyva a fárasztó terhek alatt — vele együtt tanácskozott hivataltársai karjai között — sokaknak méltó fájdalmára — élte 69-dik évében kimult.

Még nem jött az idő el, mely részrehajlatlanul itélhetne e nagy emberről. Klió ha — feledve azon rendkivüli időket, melyekre a Szoboszlai hivatalkodása esett, s feledve azt, hogy épen Debreczen volt leginkább a hatalom haragjának kitéve — az ő életrajza közben netalán politicai ingatagságról s minden hatalomnak feltétlen meghódolásról is szót ejtene, s ha netalán azt is elmondaná, hogy Szoboszlai nem tanulmányozva eléggé felekezete többségének hangulatát, főpásztori kormányzata utóbbi éveiben oly eljárást követett, melynek helyes voltát megczáfolta a közeljövő; azt azonban számitásba veendi, hogy midőn a haragos oceán felett tisztul a láthatár, igen könnyü akkor nyilvánitni, mint kellett volna a dagadó hullámok örvényébe merült sajkát máskép kormányozni, s minden esetre megadandja neki, hogy ő jóhiszemüleg s épen nem önzőleg*) járt az általa czélszerünek tartott pályán, s befogja ismerni azt, hogy oly nagy tulajdonokkal gazdag férfiu volt Szoboszlai, kit az emberiség mint kitünő szellemü tagját, a vallás mint kenetteljes hiv szolgáját, a

*) Hitelesen állithatjuk, hogy két különböző korszakban szivesen kinált személy fizetési jelentékeny pótlék elfogadása elől, mind kétizben tiszteletteljes szerénységgel vonult Szoboszlai vissza. Pedig papi évi fizetése 400 forint (csak utóbbi éveiben 600 ft) superintendensi fizetése 300 forint levén; felfért volna az egyszerüen élés mellett is sokat nélkülöző, s halálával adósságot, unoka öcscse által kifizetendőt, hátrahagyó férfiura az elélhetési gondtóli szabadulás.

protestáns egyház mint egyik legtudományosb oszlopát, a tiszántuli egyházkerület mint ritka erélyü kormányzóját, a debreczeni főtanoda mint legbuzgóbb ápolóját, a debreczeni ref. egyház mint felejthetlen lelkipásztorát minden időben dicsekedve tartandják meg jó emlékezetökben.

E korszakbeli jelesb már elhunyt egyházi férfiak sorát berekesztve Fésüs Andrással, ki debreczeni főtanodában végzett tanulása és kisujszállási iskolai igazgatósága után külországi académiákban is megfordulva, elébb szathmári, majd 1841-dik évtől kezdve 1855-dik év őszéig, elhunytáig — debreczeni lelkész, egyházkerületi főjegyző 184$^{3}/_{4}$-dik évben pedig országgyülési hitszónok is levén, nyomtatásban megjelent egyházi beszédei által becsülést szerze nevének: azt jegyezzük meg, hogy a nevezetteken kivül számosan voltak kik mint a debreczeni főtanoda egykori növendékei — a magyar haza különböző vidékein létező ref. egyházakban lelkészkedve, diszei levének a ref. hitfelekezetnek. Elég legyen ez állitás igazolására Tormásy János, Gőböl Gáspár, Kovács József, Péczely József, Fodor Gerzson, Keresztesi József, Tóthpápai József, Tóth Ferencz, Kolmár József, Nagy István, Lengyel József, idősb Báthory Gábor, Polgár Mihály, Matólcsi László, Sziládi László nevöket felhoznom. — S ha azon tényezőket — melyek e derék egyházi szónokok kiképzésére jótékonyan szolgáltak — megfigyeljük; bizvást állithatjuk, hogy nem utósó volt ezek között azon körülmény is, miszerint ők, növendék korukban maguk elé a debreczeni ref. egyház szószékein koronkint jeleskedő hitszónokokat tüzték példányképül. Mert csakis egy oly jelentékeny multtal, ősi szokásokkal gazdag és tősgyökeres magyar fajból álló gyülekezet — minő a debreczeni — alkalmas arra, hogy a magyar ref. papi növendékeknek buzditásul szolgáljon hirnevök megalapitásáni törekvésre.

HARMADIK FEJEZET.

Debreczen belélete iskolai tekintetben.

I.

Főtanodájára mint szemefényére e korszakban is kiváló gondot forditott a debreczeni ref. egyház, s annak ugy szellemi mint anyagi gyarapodását egyiránt hordozta szivén. Csakis kivételes volt oly eljárás, minőt 1715-dik év deczember 24-kén a kormánypárti Cs. Komáromy György főbiró sugalmazására nyilvánitott volt a városi tanáas következőkben: „Az erdélyi sóaknákból collégiumunk számára hajdan conferalt sónak kikérése iránt professor uraméknak silentium imponáltatik, non est de tempore, nem is kell scholánknak (!?) fundusának vagy fundatiójának lenni.“ A nem rosz akaratu, de rövid látásu Komáromy kétségkivül nem hitte mikép a város jóakarata a főiskola irányában nincs mindenkorra biztositva. Pedig nem sokára eljött az 1752-dik év, melyben a helv. hitv. adózó lakosok terheltetése előzésének ürügye alatt, a szepesi kamara utján felülről erősen megtilalmaztatott ugy a papok, mint a tanárok és egyéb főiskolai tanitóknak is a városi pénztárbóli fizetése.*) A felfolyamodás, esdeklés mitsem hasz-

*) Papok és tanárok Debreczenben sok ideig egyenlően dijjaztattak. Az 1694-dik évben évenkint készpénz fizetés 150 frt, ezen kivül 20 köböl buza, 5 köböl árpa, 10 cseber bor, és elegendő fa. Az 1715-dik évben 180 forint, s a jelzett naturalék. Az 1726-dik évben 240 frt. 40 kr, s bor-deputatum 33 forint, fa-deputatum 30 frt. 1752-dik évben 333 forint 20 kr. 8 köböl buza, 3 nyilas szántó, 3 hold kaszáló föld és 50 cseber bor elkóstolása volt a papok s professorok évi fizetése fejenkint. Az 1770-es években a papok fizetése 400 forint készpénz és a stolarék mellett bordeputatum fejében 60 forint levén; a professorok fizetése 1789-dik évben 500 forintra emeltetett, s ők a 60 forint bordeputatum mellett az évenkint begyült tanpénzen is osztoztak. Az 1821-dik évben a tanári évi fizetés 690 forintra határoztatott, a bordeputatumon felül, ugy azonban, hogy az évenkint begyült tanpénz a főiskoláé maradott. Nyertenek ezenkivül a tanárok fejenkint 8 öl tüzi fát, és részint egyház, részint főiskola pénzén vett házakbani szabad lakást. A helybeli papok fizetése (a stólán kivül) sokáig 400 forint volt. Az 1850-es években 600 forintra, 1855-dik évben pedig 1000 forintra emeltetett fel. Az 1869-dik évben az academiai tanár évi fizetése 1100 forintban állapittatott meg, kinek lakház nem jut, az lakbérben 250 frtot huz. A gymnasiumi tanár, évenként lakbérrel együtt 1000 frtot nyer.

nált. Igy tehát más alap után kellett nézni, ha ugy egyház mint iskola felakartak maradni. Könnyebben segithetett magán az egyház, melynek népes és tehetősb hivei — a tilalom ellenére is — szivesen vetették magukat egyházi adó alá, csak hogy belső embereik fizetés nélkül ne maradjanak. Nem ugy a főtanoda, melynek tanárainak megélhetése mától csak hónapra sem volt biztositva. — Valóban ha ez időben dicsekednie kellett a főtanodának; csak is elvettetett és nyomorult állapotjával dicsekedhetett az. Azonban itt is beteljesült, hogy hol legnagyobb a veszély, ott van legközelebb az isteni segedelem. Mindjárt 1752-dik évben történt, hogy Kenessey Istvánné Szondi Zsuzsánna Pápán kelt (már fent is jelzett) végrendeletében (miután ugyancsak 1752-dik évben a pápai collegium, hatalom szóra bezáratott volt) jelentékeny alapitányával boldogitá a debreczeni ref. collegiumot.

Az inségre jutott debreczeni ref. főtanoda akkori buzgó előljárói és tanárai egyedül külföldi hitsorsosok könyörületes szivébe helyezték reményök horgonyát. Névszerint Szeremlei Sámuel debreczeni főbiró és iskolai főgondnok, Domokos Márton és Szilágyi Mihály tanácsnokok és iskolai gondnokok, továbbá Sződi István debreczeni lelkész és superintendensi helyettes, Vecsey János és Tatai Ferencz lelkészek, Szilágyi Sámuel, Szathmári István, Hatvani István és Varjas János tanárok saját nevök aláirásával 1753. év octóber 2-kán kelten, három egyenlő eredeti párban latin nyelven készült folyamodványt fogalmaztak. Ebben az 1550. év óta (igy) fenálló debreczeni ref. collegium közelebbi siralmas helyzetét szivrehatólag leirva; kegyadományért folyamodtak, s az esedezvény első példányát canterburyi érsek Harring Tamáshoz, másodikát az utrechti hittudományi facultáshoz s általa a hollandiai hitsorsosokhoz, harmadikát Zürich város első papjához Wurz Conrádhoz s általa a helvét ref. hivekhez intézve; mind három példányt akkoriban Zürichben időző Veszprémi István kezeihez küldötték, ki is Wurz Conrádhoz az annak szóló

példányt kézbesitvén, a másik kettőt Kolmár Ferencz*) szinte debreczeni tanpályája után külországon tartózkodó academicus társával, Utrechtben és Angliában illő helyén kézbesiték. Veszpréminek s Kolmárnak a hazába visszatértével, Sinay Miklós lett — Szilágyi Sámuel megbizásából — szorgalmatos az angliai jóltevők isméti megkeresésében. E három derék férfiu fáradozásának meg is lett óhajtott eredménye. Mert a helvétiai ref. cantonok háromszor hat (18) egymásután következő években 400 forintot, a hollandi szövetséges rendek is — főkép Irhoven Vilmos utrechti tanár és Elsner Dávid utrechti dékán közremüködése folytán, 24 éven keresztül évenkint egyre másra 400 forintot küldöttek a debreczeni főiskolai tanárok fizetésére. A canterburyi érsek pedig jó példával maga menvén elő, a londoni, durhami, vinchesteri, oxfordi, vorcesteri, elyi, salisburi, bathi és valesi, lincolni, chesteri, gloucesteri, szentdávidi, chichesteri püspökökkel, ugy a cambridgei és oxfordi egyetemekkel közremüködve, hoztak létre alapitványt, s ennek kezelését a „Societas de propagando apud exteros evangelio“ czimü társaságra akként bizták, hogy annak 1825-dik év óta 2500 font sterlingben álló tőkéjétől évenkint ma is 75 font kamat szokott a debreczeni tanárok fizetése fejében megküldetni.

Ily nehéz időkben a tiszántuli egyházkerület sem maradott könyöradományaival hátra. Mert valamint 1688-ik évben akkori superintendens Körmendi Péternek csak kérelmező szózatot kelle az akkori háborus időkben megszükült debreczeni collegium segedelmezése végett szétbocsátania; s kiki ereje szerint, s ereje felett is jóakarattal igyekezett adakozni: ugy történt az, ez időben is. Nem kis baj volt az ugyan, hogy 1752-dik év körüli válságos időben superintendens Zoványi György, távol Debreczentől Zilahon tartá lakását; ámde a helybeli városi tanács által

*) Kolmár Ferenczet később dömsödi lelkészt, a hirneves Kolmár József komáromi lelkész apját, jelen mü szerzője dicsekedve vallja anyai ágon ős-apjának.

is, de különösen Szeremlei Sámuel és Domokos Márton főbiróságot viselt tanácsbeliek által hathatósan támogatott főiskolai tanárok, erős gyámolt találtak akkori egyházkerületi főgondnok Dobozy Mihály*) buzgóságában, ki az egyház és iskola ügyei érdekében Bécsbe saját költségén több izben felutazván, sok vészt elháritott, sok keserüséget enyhitett.

Igy tehát a mi gonoszt némely roszakarók gondoltak, jóra forditotta azt Isten. S az akkori kormány belátva czélzatainak meghiusultát s eljárásának jogtalanságát beösmerve, felhagyott zaklatása rideg munkájával; s már 1774. évben a gr. Forgáchféle királyi biztosság, a szepesi addig élvezett dézma helyett, a főtanoda részére a város által évenkint 150 öl tüzifának kiadatását, s minden héten 20 köböl buzának megőrve bevitelét, s 8 hordó ivóviznek beszállitását rendelte meg.

A tanári fizetéseknek 1752-dik évben felsőbb parancs folytán beszüntetése is kedvezőre fordult. Sződi István debreczeni lelkész (a Zoványi távollakta folytán) superintendensi helyettes és Vecsey János ugyancsak lelkész, a debreczeni ref. egyház előljáróival, vagy is (a mi azon időben egyrement) a városi tanáccsal együttesen karolták fel az ügyet. — Nehány izben ugyan siker nélkül történt

*) Ezen áldott emlékü férfiu, méltó utóda a Dobozy Istvánoknak született Debreczenben 1699-dik évben. Itt végzett tanulmányait külországokban is öregbitve, már 171 8-dik évben Békésmegyei főjegyző, majd 1723-dik évben országgyülési követ, Békés, Bihar, Szabolcs, Csongrád, Heves, Abauj, Borsodmegyék táblabirája, Biharmegyének 1741-dik évben országgyülési követe, 1745-dik évben Szabolcsmegyei nemesi felkelési sereg ezredes kapitánja, ipának Báji Patai Sámuelnek 1750-dik évben történt elhaltával tiszántuli ref. egyházkerületi főgondnok, báji Patai Klárával — kit 1722-dik évben vett nőül — magtalan házasságot 40 évig élvén, annak 1762-dik évben történt halálával, debreczeni tiszti orvos Buzinkay György kedves barátjának 17 éves leányát Klárát vevén házastársul, e házasságból született 5 gyermek közül két fia, u. m. Mihály és Lajos maradának. Mihályunk 1740-dik év julius 31-kén kelt adománylevél mellett nyerte Biharmegyében a Régeni pusztát a cservölgyi erdővel, s nyerte Vajdán a Koncz-féle birtokot, Vajda helység többi részét a gr. Csáky családtól vette meg, s e regényes fekvésü kedves birtokán tölté el munkás életének végét. Meghalt 1774-dik évben.

a felfolyamodás, de majd az összes prot. felekezet nyolcz egyházkerülete terjeszté fel kérvényét az iránt, hogy a szabad királyi és XVI. szepesi városokban a protestáns lakosság arányához képest, a városi pénztárból segélyeztessék a protestánsok egyháza és iskolája. Ugyan e tárgyban 1802-dik év szept. 28-kán a tiszántuli ref. egyházkerület is, a debreczeni városi tanács utján felfolyamodván, a debreczeni ref. lelkészek, tanárok és tanulók számára az 1752. év előtt fizettetni szokott 3431 forint 20 kr. mint régi és királyi diplomák által is megerősitett fizetés, ismét folyóvá tétetett, következő kimutatás szerint: 1752. év előtt négy tanárnak fizetett a város évenkint 1280 frtot. Poëták praeceptorának 33 frt 20 krt. Rhetorokénak detto. Syntaxistákénak 29 frt. 10 krt. Grammatistákénak 25 frt Conjugistákénak 20 frt 50 kr. Declinisták két praeceptorának 41 frt 40 kr. Két lectornak 41 frt 40 kr. Könyvtárnoknak 12 frt 30 kr. Énekvezetőnek 10 ft stb.

A debreczeni ref. főtanoda belügyeinek kormányzata, szellemi s anyagi ügyeinek rendezése, szóval a közelebbi felügyelet a mult század közepe tájáig kizárólag a debreczeni ref. egyház köréhez tartozott; ugy azonban, hogy e patriarchalis kormányzat közben a főtanoda gazdászati állapotát leginkább magok a tanárok intézték el, s bizvást lehet állitni, hogy a tiszántuli egyházkerület csak is a mult század vége felé t. i. azon időtájban, midőn a debreczeni egyház hatalmas gondnoka Domokos Lajos és Sinay Miklós tanár között elébb személyes viszálkodás majd közügyekbeni meghasonlás is kifejlett volt, helyezte magát a közvetlen felügyelet gyakorlatába; s a helybeli egyháznak a főtanoda ügyeibe befolyása azontul, az egyházkerület megbizásából kifolyónak tekintetett. Természetes volt, hogy a főtanodai felügyeletnek ekkinti szabályozása kellemetlen érzelmeket támasztott eleinte az ősjogai megrövidítéséért remegő debreczeni egyház akkori előljáróinál, kik különösebben fájlalták azt, hogy a professorok meghivása és évenkinti marasztása az ő kizárólagos hatáskörükből kivétetvén, az 1821-dik évi debreczeni general con-

vent által a professorok évenkinti marasztási joga elenyésztetett, az uj tanár meghivás módja pedig akkint állapittatott meg, hogy az egyházkerület gyülése által ajánlottak közül a debreczeni egyház kebeléből nyolcz, az egyházkerület kebeléből is nyolcz, összesen 16 kiküldöttek titkos szavazata utján választassék mindenkor a tanár, mely választás az egyházkerület által megerősittetvén, ennek megbizásából hivja meg az elválasztottat a debreczeni egyház.

A gazdászati ügyekre nézve 1792-dik óta a collegium anyagi ügyeinek kezelése a helybeli ref. egyházgyülés által ugy történt, hogy ilyenkor a tanárok is meghivattak egyházgyülésbe; majd 1821-dik év óta gazdasági választmány név alatt alakult testület (a főiskolai gondnok*) elnöklete alatt tanárok, főiskolai irattárnok, pénztárnok és ügyvéd) kezelte a pénzügyet. E gazdasági választmány 1842-dik évben, a mai szerkezetében akként módosult, hogy az iskolai helyi gondnok elnöklete alatt, az egyházkerület részéről négy, a helybeli egyház részéről s főiskolai tanárok részéről két-két kiküldöttek, összesen nyolczan, s illetőleg az elnök gondnokkal 9-en birnak szavazati joggal. A választmánynak kiegészitői — de szavazatjog nélkül — főiskolai pénztárnok, számvevő, ügyész és jegyző is. E gazdasági választmány kezeli az egyházkerületi gyülés felügyelete mellett a collegium anyagi ügyeit, eljárásáért minden szavazó tag egyetemes felelőséggel tartozván.

Az 1658-dik év junius 7-kén hozott iskolai törvények 1704-dik évig levén hatályban, ez évben a debreczeni tanács Kocsi Csergő Jánost mint superintendenst, továbbá a helybeli predikátorokat és professorokat maga tanácsülésébe meghiván; Dobozy István akkori biró elnöklete alatt uj iskolai törvények készültek; s azok 1704-dik évben ki is adattak, melyeknek azonba — mint nem egyházkerületi gyülés által alkottaknak — a deákság nagy nehezen ve-

*) A főiskolai helyi gondnok rendszerint az, ki a helybeli ref. egyház főgondnoka.

tette magát alája. Ezen 1704-dik évi iskolai törvények divatoztak 1792-dik év april 28-ig, midőn a tiszántuli egyházkerület uj törvényeket hozott, melyek 1796-diki január 20-kán ugyanazon egyházkerületi gyülés által némely pontokban változást szenvedtek. Ujabb időkben 1821. s 1835-dik évben, majd 1845-ben végre 1849-dik évben módositva adatának ki az iskolai törvények.

Az académiai tanulók feletti fegyelmi őrködés noha átalánosan az összes academiai tanárkar gondja; ez azonban közelebbről az évenkint sorban következő igazgató tanár köréhez tartozik, kinek e tekintetben, a collegiumi senior, contrascriba és az ugynevezett juratusok alárendeltjei.

A fegyelmi törvények közül a jótéteseket kötelező ruha törvény különösb figyelmet érdemel, a mennyiben t. i. a jótétesek, hivatalos eljárás, templom szolgálat s közhelyeni megjelenés alkalmával, egyenruha viselésre szorittattak. Az egyenruha eredetét nem vagyunk képesek felvinni feljebb 1624-dik évnél. Ekkor Bethlen Gábor fejedelem meghagyásából Rákóczy György magyar főur a felsőbb tudományokat hallgató collegiumi ifjuságot a következő egyenruha viselésére kötelezé: bokáig érő kapcsos dolmány, ezen felül zőld tóga, sárga zsinóros oly kihányással, hogy midőn a deák tógáját összefogta, azon egy sas forma látszott, a főn nyestes sinkó (magyar hosszu süveg), felül kinyuló zőld foszlánynyal (lásd az ábrán, melyen a szakáltalan arcz azt mutatja, hogy az eredeti ábra már a XVIII. században keletkezett). Hogy ez egyenruha a Bethlen Gábor fejedelem udvari tisztjeinek és cselédjeinek is szokott viselete volt; az emlékezetben hagyatott. II. József császárnak Debreczenben 1770-dik évben járása után, gr. Forgách kir. biztos, barátságos uton reábirta volt az akkori iskolai előljáróságot, ezen egyenruhának — mint egészen közömbös dolognak — mással felcserélésére. Igy tehát 1774. május 6-kán a 150 évig viselt egyenruha, sokaknak

926-ik lap után kötendő.

Debreczeni reform. collegiumi diákok 1624—1774-dik évi időközben megszabott egyenruhájokban.

926ik lap után kötendő.

A debreczeni reform. collegiumi diákok 1774-dik év egyenruhájokban.

927ik lap elébe kötendő.

Debreczeni reform. collegiumi diákok 1774-dik év végéni egyenruhájokban.

927 ik lap elébe kötendő.

Debreczeni reform. collegiumi diákok 1775-dik évi egyenruhájokban.

Debreczeni reform. collegiumi diák 1776—1803-dik évi egyenruhájában.

927ik lap elébe kötendő.

Debreczeni reform. collegiumi diák 1803-dik év utáni egyenruhájában.

nagy sajnálatára *) akkint változtatott meg, hogy a kapcsos dolmány meghagyatván, a zőld tógának feketére festése, vagy ujból fekete posztóból palástmódra készittetése, és a sinkó hélyett háromszegletes kalap viselése rendeltetett (lásd az ábrán). Az 1775-dik évi november 3-kán a fekete palást helyett róka-torkos ujas mente hozatott be akként, hogy télen a mente a kapcsos hosszu dolmány felibe alkalmaztatott, nyáron pedig a régi kapcsos dolmány viseltetett, és felül, esőben köpeny használtatott. A hosszu rókás mente palástul is viseltethetett, avagy csupán ily alaku mente, köpeny nélkül. Az 1776-dik évi april 17-kén a régi zőld tóga alakjára fekete tóga, a sinkó helyett kalap viselés rendeltetett. Az 1780-as években a róka-torkos mente ujra visszanyerte viselés-jogát, mignem 1803-dik évben ugy a rókás mente, mint a kapcsos hosszu dolmány és fekete tóga is eltöröltetvén, gombos fekete magyar dolmány, elébb háromszegü kalappal (lásd az ábrán) majd figaróval rendeltetett egyenruha viseletül, télen felibe köpeny levén alkalmazható.**) Az 1845-dik évben a papi dolmány (tóga, reverenda) viselés megszüntettetvén, térdig érő fekete Zrinyi dolmány, sötétszinü nadrág, mellény, nyakkendő, fekete kalap, sötét szinü köpeny lett a hivatalos eljárásokban egyenruha; egyébkorra más tisztes öltözet viselése is megengedve levén.

II.

A debreczeni főtanoda könyvtárát illetőleg, e korszakban az 1702-dik évről van egy latin nyelven szerkesztett hiteles okmány, melynek értelme ez: Sz. kir. Debre-

*) Közkézen forog Keresztesi Józsefnek Lusus Poëticus czimü kéziratos latin versezete, melyben a régi zőld tóga és sinkó bucsúznak egymástól és a főiskolától.

**) Az egyházi életben csaknem minden népeknél hosszu ruha viselet volt divatban, az levén közvélekedés, hogy hosszu ruha méltóságnak és tisztességnek, rövid ruha pedig gyermekded léhaságnak, s laicus pajzánságnak jelvényei volnának.

ezen város tanácsa, Isten dicsőitése iránti buzgalomnál fogva, bőv adakozással a szent bibliának 40 példányát Cs. Komáromy György főbiró ur gondoskodásából, külországokból megrendelvén a debreczeni collégium használatára, annak könyvtárába szállittatta és helyezte; és jobb megtartás okáért tanácsnok és hites jegyző Pósalaki János és Püspöki István ugyan csak kiküldött, tanácsnok Kocsi János és Vári Mihaly fentérintett collegium tanáraival és iskolai ifjuság kormányzóival egyetértve következő módon, mint kihirdetendőket 1702-dik év május 9-kén határozták. „Hogy a könyvtárnok a tanárok hire és beleegyezése nélkül csak egy példányt is semmi szin alatt kiadni ne merészeljen; a használatra kiadott könyvek pedig minden évnegyedben a könyvtárnoknak bemutatandók, s ez által a tanárok és iskolai gondnokok jelenlétében megvizsgálandók, ha valjon jó állapotban vannak-e? és ha lényeges kár találtatnék valamely könyvben, a mellett hogy annak egész ára leteendő, a könyv is a könyvtáré maradand; nem lényeges kárositás esetében a károsító tetszés szerinti pénzbirságban elmarasztalandó. A város körén kivül, könyvek semmi esetben ki nem adandók. — Hogy a főtanodai könyvtár minő rombolásoknak volt 1705 és 1707-dik években kitétetve, már arról fentebb emlékeztünk volt.

A könyvtár legrégibb meglevő névtára 1714-ről van s igy kezdődik: „A debreczeni collegium A. B. C. rende szerint megujitott névsora az Ur 1714-dik évében, akkori könyvtárnok Szilágyi P. István által.“ Ezen névtár szerint volt akkor mindössze 1452 darab könyve az iskolának. Koronkint nevekedett a könyvek száma részint több jóltevők hagyománya, részint a helybeli előljáróság, s kivált a külországi academiákból megtért ifjak ajándéka által. Később az iskola költségén jelentékeny mennyiségben is vétettek meg érdekesb müvek, némely tudós férfiak magán könyvgyüjteményéből. Igy szereztettek meg 1745-dik évben sok jó könyvek a Maróthy György könyvei közül, fizetvén a Collegium a természettani műszerek árán kivül 551 forintot 99 dénárt. Ez időben külföldről is rendeltet-

tek meg könyvek, igy például 1745-dik évben egy tokaji kereskedő utján 240 forint árú könyvet hozattak meg az akkori tanárok Lipsiából.

Habár eleitől fogva a tanárok közös főfelvigyázása alatt állott is az iskolai könyvtár; annak mindazonáltal legközelebbi gondviselői, huzamosb ideig a felsőbb tudományt végzett tanuló ifjak voltak. A már fent emlitett Szilágyi T. Márton (1660) után, ilyen volt 1714-dik évben Szilágyi P. István.-Ez időtájról több könyvtárnok nevét feljegyezve nem találtunk. Még 1738-dik évben is csak magáról az egy könyvtárnokról van emlékezet, ki ekkor Jánki Péter volt. Ez az egész könyvtárnak uj névtárát az 1714-dik évinél jóval pontosabbat készitette. Ez időben is még csak a fentérintett 1702-dik évi rendelés szolgált a könyvtárnokot kötelező törvény gyanánt. Ugyan e névtár végén Jánki Péter, midőn a könyvtárt gyarapitó jóltevők nevét adományuk mellett feljegyezte, ugy nevezi meg prof. Maróthy Györgyöt, mint a ki mind maga több jeles könyvet ajándékozott a könyvtárnak, mind azt is eszközlötte, hogy a városi előljáróság Belgiumból megrendelt számos könyveket hozatott a tanuló ifjuság számára a collégium könyvtárába. Magát azonban Maróthy Györgyöt a jelzett névtár sehol nem nevezi Bibliotheka praefectusnak. A Jánki Pétert 1738-ban julius 3-kán követett Szathmári Pál, és ezt 1740-dik évben május 8-kán felváltott Veszprémi István, valamint ennek 1742-dik év jun. 28-kán helyébe állott Szalacsi Mihály, továbbá Kuthy István, Töltési Ferencz könyvtárnokságuk idején sehol nincs említés Bibliotheca praefectusról. Hanem 1745-dik évben már professor Szilágyi Sámuel mint bibliothecae praefectus és Kenessey Péter mint könyvtárnok szerepelnek. Ugyanekkor, sőt már előbb is több rendbeli régi pénzek és emlék-érmek mint a főiskola tulajdonai neveztetnek meg ajándékozóik neveivel együtt.

A könyvtárra felvigyázást illető pontosabb jegyzetek 1749-dik év óta találhatók. Itt legelsőben is Makai Ferencz senior és bibliothecarius számadásairól van szó, s egyszers-

mind arról, hogy az addigi könyvtár épülete — melyben már a könyvek nem fértek — lerontatván, a régibbnek helye pedig már ekkor poëták classisává levén fordittatva; többfelé kellett a könyveket szállitni, mignem professor és Bibliothecae praefectus Szilágyi Sámuel különösb felügyelete alatt, egy uj könyvtár állittatott fel, melyben az emlitett felvigyázó sok évi táradhatlan szorgalma által, a mind könyvekben, mind ritka pénzekben szembetünőkép gyarapodott könyvtárt csinos rendbe hozta. Makai Ferencztől átvette a könyvtárnokságot Veszprémi István. Az 1749-dik évben a könyvtári praefectusi állomást elhagyó Szilágyi Sámuel helyébe, a professoratus által Szathmári István akkor történelem tanára rendeltetvén; ő négy évig vitte e hivatalt. Az ő idejében 1751-dik évben a könyvtárnokot kötelező 1702-diki törvényhez ujabb czikkek adattak, jelesül, hogy a praefectus tudta s rendelése nélkül a könyvek elrakásában valamit változtatni, könyveket köttetni s venni nem szabad. Csak a praefectus hirével volt szabad a könyvtári cassából kiadást tenni vagy kölcsönözni. A könyvtár szerdán és szombaton két-két órán nyitva levén, abból választékkal olvasás végett adattak ki könyvek. Idegeneket a könyvtárba bocsátani, s becses könyveket a könyvtárból használatra kiadni csak a könyvtárnok engedelmével lehetett. Ugyan ez időben a könyvtárnok segélyére helyettes főkönyvtárnok is tétetett (legelőször Sinay Miklós) kinek kötelmei törvénybe foglalva szedettek össze, tartalmazván az eskü formát is. Ezután szakadatlan renddel voltak a könyvtárnak a tanárok közül rendes felvigyázói, és a collégiumi ifjak közül könyvtárnokai, alkönyvtárnokai, sőt 1757-dik év óta őrei (custos) olykor admissusai is (járulnok), s e két utóbbi rendbeliek hivatalukra szintugy, mint a könyvtárnokok és alkönyvtárnokok is feleskettettek.

A classium inspectorságra átlépett Szathmári Istvánt 1753-dik évben Hatvani István tanár váltván fel a könyvtári praefectusságban; majd 1760-ik évben professor Sinai Miklós lett bibliotheka praefectus, s ő az 1790-dik évig

terjedő ily minőségében sok terjedelmes és költséges, de igen hasznos munkáknak megvétele által a főiskolai könyvtár gyarapitására nézve is halhatlan érdemeket szerze magának. — Hogy 1791-dik évtől 1794-dik évig volt e könyvtári praefectus és az ki volt? annak a jegyzőkönyvben semmi nyoma. Könyvtárnokok voltak 178$^{9}/_{90}$-dik évben Tóth István, 179$^{1}/_{2}$-dik évben Buday Ézsajás, 179$^{2}/_{3}$-ik s 179$^{3}/_{4}$-dik évben Bethlen Dániel. Buday Ézsajás külországokból mint debreczeni tanár kerülvén vissza; ő mint Bibliotheka praefectus fogta fel a könyvtár gondját, levén ő alatta könyvtárnokok egymásután Lengyel József, Nagy Sámuel és Fazekas György. A közelebbi időkben professori felvigyázás hiányában rendetlenségbe jött könyvtár rendezése lett Buday Ézsajás egyik főgondja, s az 1793-ik évben kifejezett kivánathoz képest ő készitette a könyvtárnak 1797-dik évben egy uj a. b. c. rende szerinti névtárát, mely hat kötetben készülvén el, 1831-dik évig használtatott, midőn a helyett ismét uj s egészen a könyvtár akkori állásához alkalmazott leltár, és külön a. b. c. rendi szerinti névtár készittetett. Egyébiránt Buday Ézsajás praefectussága idejében azonfelül, hogy ujabb rendbe szedetett a könyvtár; igen sok ritka müvekkel is szaporittatott az, mert az időről időre megjelent theologiai, philosophiai, mértani de kivált történeti s philologiai jelesb elme-müvek, a könyvtár pénzerejéhez képest meghozattak. Ez időtájban szereztetett meg debreczeni volt gyógyszerész és régiségkedvelő Kazzay Sámuel könyv- érem- és ritkaság-gyüjteménye is. Ez időtájban ajándékozta a debreczeni könyvtárnak bécsi ügyvivő Vitéz József, Szártory Imre és városi tanácsnok Sárói Szabó István, mindenik a maga saját jeles könyvgyüjteményét, mely ez utóbbiban 500 darabnál több honi történetet s törvényt érdeklő régi s ujabb irodalmi könyv van.

Az 1811-dik évben a könyvtári praefectusságot professor Magyar Mihály, 1812-ben pedig prof. Tatai Sándor vették át, ez utóbbit 1815-dik évben prof. Péczely József váltotta fel, ki utólsó könyvtári praefectus volt. Mert már

1831-dik évben a könyvtár egész gondját professor Kallós Mózes mint rendes könyvtárnok vette át, kit 1846-dik évben Lugossy József, ezt pedig 1862-dik évben Imre Sándor tanárok váltották volt fel. — A Kallós Mózes könyvtárnok által ritka gonddal készitett névtár helyett, az egyházkerületi gyülés rendeletéből jelenlegi könyvtárnok professor készit egy ujabb — a mai időben megnövekedett könyvgyüjteményt tartalmazó — névtárt. A könyvtár jelenleg megközeliti az 50,000 kötetet. Az egyes szakok aránylag és kellőleg képviseltetésére ma már gond van forditva. Kézirat nem sok, de a kevés becsesek között első helyen érdemel említést a debreczeni codex (lásd első kötet 147—150-dik lap). Könyvnyomdai zsengék között diszlik Plinius pompás nyomtatványa. Ékesitik a könyvtárt ausztriai házbóli felséges II. József, II. Leopold, I. Ferencz, V. Ferdinánd, I. Ferencz József császárok arczképei, mint szintén főherczeg József nádor és főherczeg Albert arczképei is. Az erdélyi egykori fejedelmek közül a collegium jóltevői Bocskay István, Bethlen Gábor, I. Rákóczy György, I. Apaffy Mihály képei láthatók. Itt szemlélhető Csokonai Vitéz Mihálynak Ferenczi által készitett s József nádor kegyéből a collégiumnak ajándékozott mellszobra is. A collegium jóltevői közül Kenessey Szondi Zsuzsánna, Csehszombati József, Récsey János arczképei, valamint főgondnok Péchy Imre, gr. Dégenfeld Schomberg Imre, superintendens Buday, Szoboszlai, Balogh Péter, egykori tanárok Maróthy, Hatvani, Sinay, Sárváry, Ercsey, Péczely, Kerekes, Vecsey arczképeik is szemlélhetők. Domokos Lajos arczképe is egyéb többekkel itt látható. A könyvtárt jelentékeny mennyiséggel gyarapiták Csehszombati, Sárói-Szabó, Vitéz, Szártori, Héczei, Récsei, Sárváry-örökösök, Vass Béniámin és Lugossy József.

Ugy a könyv, mint az éremgyüjtemény gyarapitására a rendelkezés alatti alap korán sem levén elegendő *), hogy

*) Mi a könyvtár rendeltetése, s mily szükséges annak az iskola mellett létezése? azt mindenki tudja, de az e czélra elszakasztható évenkinti

a tudományok óriási fejlődéséhez képest szükségelt minden ujabb elme-termékek beszereztethessenek; az e miatt érezhető hiány csak is azon nemes lelkü adományozók által pótolható némileg, a kik részint saját elmemüveiket, részint könyvgyüjteményökből elszakasztott vagy saját pénzükön megvett könyv-ajándékokat szentelnek koronkint a Pallás óltárára, jól eszökbe vevén, hogy valamint a kézmüiparos, minden ügyessége mellett is alkalmas müszerek nélkül mesterségében nem sokra mehet: ugy a tudományokbani ujabb vivmányok is — mint leginkább tanárokat kötelező foglalkozások — a koronkint feltünedező jelesb elme-müvek birtoka nélkül, csak kegyes kivánatok maradnak. Nincs is buzgóbb ohajtás, vajha annyi hazai szerencsétlenség után az elveszés örvényéből menekült még magánosoknál található régibb jeles észtermékek, ily könyvtárakba — minő a debreczeni is — juthatnának el, hol valamint legokszerübben kerestethetnek, ugy legbiztosabban fel is találtathatnának a ritkaságok.

Ily kegyeletes érzelmek hevithették bogyoszlai ref. prédikátor és esperes néhai Récsey Jánost, ki a hazai tudományosság virágoztatása czéljából, csak nem példa nélküli nagylelkűséggel tette azt, mit legokszerübbnek s legszükségesebbnek itélt; a könyvtár belértékének állandósitása czéljából egy kellő ismeretekkel biró könyvtárnok professornak — ki egyszersmind a nemzeti irodalom tanára is legyen — tanszéket alapitványozván. — Méltán marad azért s maradjon is minden tudomány-barát előtt a Récsey János s hozzá hasonlók neve örök emlékezetben.

A könyvtáron kivül becses kincse a főiskolának:

a.) A terményrajz tára. Ez huzamosb ideig nem volt más, mint egy számos de sokszoros példányokból álló nagyon hiányos ásvány-gyüjtemény, mely részint egyes buzgó jóltevők adományozásából, részint a tanulók által összeadott egyes darabokból gyült össze. Később en a Leon-

1000 forint vajmi kevés, hogy a könyvtár a tudományos haladással párhuzamban tartathassék.

hardt-féle hejdelbergai földismei gyüjteményt 400 darabban meghozatta az egyházkerület; rendelt Dr. Bradertől Bécsből a gyüjteménynek némi kiegészítésére 54 db. ásványt, s nyert ajándékban Kubinyi Ferencztől 400, Szücs István debreczeni volt jogtanártól 680 darabot, ugy hogy most 4000 darab ásványnál felesb gyüjteménye van.

b.) A természettani szertárnak az levén egyik rendeltetése, hogy a tanulóknak a természet örök igazságu törvényeit kisérletek által világosan érthetően s csak nem kézzel foghatólag bebizonyitsa, másik pedig az, hogy a tanárnak is legyen alkalma saját számára is kisérleteket tenni, s ez által magát a tudományban tökéletesitni: a debreczeni főiskolai szertár is az első czélnak teljesen megfelel, a másodikat pedig egy jó részben már is megközelitette.

c.) A főiskolai füvészkert, miután a főiskolai épület tövében a paptava nevü mocsáros hely kiszárittatván, királyi biztos Bekk Pál és főbiró Böszörményi Pál inditványára a városi hatóság által örök időkre a ref. főiskolának adományoztatott; létrejöttét főrészben néhai Kerekes Ferencz főiskolai tanárnak köszönheti, ki annak felállitását az által segité elő, hogy 1825-dik évben tanitványai közül egy ifjut kiszemelvén, azt rávette, hogy kertésznek képezvén ki magát, a majd Isten segedelmével felállitandó füvészkert kezelését vegye át. Vass Pál — mert e volt neve a kiszemelt ifjunak — vállalatához hiven magát kitanult kertészszé képezte, s több külföldi füvészkert vezetésével is megismerkedett, azonban a régtervezett füvészkert pénzalap hiányában huzamosb ideig fel nem állittathatott, ugy hogy Vass Pálnak egyidőre másutt kelle állomást keresnie. Kerekes tanár azonban mindent elkövetett s a pénzalap beszerzésére, maga is „Értekezés és kitérések“ czimü könyvének jövedelmét felajánlotta, különösen akkori egyházkerületi főgondnok b. Vay Miklósnak, superintendens Szoboszlai Pap Istvánnak és főbiró Poroszlai Fridriknek szives közbenjárásuk folytán, sikerült annyi pénzalap összeszerzése, hogy a füvészkert hépehupás földje elegyengettethetett s maga a kert körül keritéssel elláttathatott.

Üvegház, kertész-lak épült, kút készült s a kertész előlegesen 100 pft. évi fizetéssel elláttatott. Igy állott elő 1841. évben a debreczeni főiskolai fűvészkert. Az üvegház is belől szükséges különféle növényekkel betőltetett, ily czélból uradalmi ügyvéd Sárváry Jakab szives kieszközlésére Kis-Mártonból herczeg Eszterházy növénykertjéből 1842. év nov. 2-kán 45 db. ritka példány növény ajándékoztatott. Már előbbi időkben Bekk Pál és idősb Tisza Lajos is ajándékoztak e czélra csemetéket és növényeket. Csak hamar több egyes jóltevők buzgósága után a fűvészkert, mint azt a tudomány állása követelte, felszerelve lett, sőt a kertész pénzfizetése is 200 pftra emeltetett. De a begyűlt pénzösszeget fel is emésztette a kertnek csupán felállitása annyira, hogy a más csapásnak is kitett pénzalap, nem csak az ily intézetnek elkerülhetlen feltartási költségét nem teljesithette, hanem a kertész és segédje fizetését is alig volt fedezni képes.

És hogy mégis a fűvészkert fentmaradott, hogy hidegház és melegház egyaránt telvék tanulságos szép növény példányokkal, hogy a külső kert szépségben a vidék disze, s külföldi fák és cserjék gyűjteményére nézve kitűnő; azt egyedül a főiskolához protestans buzgalommal ragaszkodó s szakjának valódi szenvedélylyel élő kertésznek köszönhetni, ki utat és módot tud tálálni a legujabb növények beszerzésére, s ekként pénzalap hiányában a saját szorgalma által termelt felesleges növények eladásából bejött pénzzel juttatta oda, hol most áll, a fűvészkertet.

Ehez járúlt még az, hogy a város faiskola helyiségül még 1848 előtt a főtanodának egy szép darab földet adományozott. A faiskola előállithatására azonban nem levén pénzalap, csak 1853-dik évben jött superintendens Szoboszlai Pap István azon gondolatra, hogy kertész Vass Pálnak öt egész évre átengedte az adományozott hely használatát oly feltét alatt, hogy ő ezen időközben a kertet tudományos rendszer szerint példányfákkal ültesse be, s a polgári iskola növendékeit oktassa, a minthogy ezt eszközölte is; az alma és körtefákat Dietrich, a cseresznyéket

Truchses, a szilvákat Dr. Liegel, a kajszin és őszi baraczkokat Chriszt rendszere szerint osztván be. S mindezek után bizvást állithatjuk, hogy mind a fűvészkert, mind a faiskola a legfinnyásabb izlésnek és kivánatoknak megfelelőleg vannak berendezve.

III.

Olvasóim közül azokkal, kik Debreczenben soha nem voltak, tudatom, azoknak pedig kik Debreczenben időzvén az itteni főtanodát is kétségkivül megszemlélték, emlékezetébe hozom, mikép a ref. collegium 1802-dik évben elégett részének helyén fenálló három emeletes monumentalis épület homlokzatán ime felirás olvasható: „A magyarországi helvétiai vallástételt tartó ekklézsiák és jóltevők adakozásából épült MDCCCIII—MDCCCXVI.“ Ti! kik e homlokirást olvastátok, kétségkivül azoknak jelentőségéről is megemlékeztetek, s észbe vettétek mi sokra lehetett képes azon nemes szivű jóltevők buzgósága, kik szájoktól az izletes eledelt, s hajlamuktól a kényelmet megvonva, szegénységökből — mit csak birtak — szivesen odaadták, csak hogy a tudomány haladása s értelem felvilágositása, sziv nemes érzelmei terjesztése ügyének szolgálhassanak. És az Ur ki az alamizsnás láda ellenében ül vala (Lukács XXI. 1, 2, 3. 4.) számbavevé az adakozás értékét s azt nem várt sikerrel áldá meg. Állj fel óh muzsáknak szentelt diszes hajlék sok századon keresztül, s légy koronkint a tudományok minden ágában a csökönösödéstől ment korszerü haladásnak gondolat- és vélemény-szabadságnak, tiszta erkölcsnek, izlésnek s nemzeti nyelv mivelésének buzgó ápolója! Soha ne adassék hely falaid között a megrögzött előitéleteknek! de sőt inkább légy a babona és lelki setétség ellen a világosságnak s tespedés ellen a szabad szellemnek kiolthatlan lánggal égő világitó tornya. Folyjon mint méz, csepegjen mint harmat tudós tanáraid ajkairól az igaz bölcsesség édes beszéde, mely a hallgatók figyelmét szüntelen ébren tartva főnek és szivnek egyiránt szóljon, s a kebleket haza és emberiség szent szeretetére hevitse!

A collégiumi nagy épületben van a főiskolai imaház orgonával ellátva, hol a tanuló ifjuság vasárnaponkint ájtatosságát végzi. Ez épületben van a nagy könyvtár; tantermek, múzeumok, gyülésterem s hivatali helyiségek. A most müben levő uj-épület, az öszveroskadt ó épület helyén emelkedik, mely megett előbbi időkben egyfelől a magán apró szobák (kunyhók), másfelől keletre a főiskolai kórház s hátrább a gymnastikai tér voltak. A főtanodától nyugatra egy utczával elválasztva van a növénykert, kertészlakkal. A főtanoda épület előtt délre és keletre az emlékkert diszlik.

A mi illeti a tanszervezetet; ref. hitfelekezetűeké levén a debreczeni collegium, főrendeltetése ennek az, hogy a magyarországi közelebbről pedig a tiszántúli ref. egyházaknak predikátorokat és iskola tanitókat adjon. Az iskolai alapitványok egy jó része is e czélból adatott, s nagyon megfogható, hogy a collegiumban a tudományok is leginkább hittaniszempontból adatnak elő. De minthogy a theologiai tudományoknak részint alkatrészei, részint segédei a bölcselet, történelem, nyelv- mér- és természettan; ez okból főfigyelem fordittatik e tudományok alapos tanitására is; jól tudván azt a collégiumi előljáróság mikép csak alapos ismeretekkel biró papok s tanitók teljesithetik kellőleg rendeltetésök nagy czélját: a hasznos ismeretek terjesztését, szív nemesitését, erkölcs javitását, szóval a népnevelést. A tanrendszert illetőleg, e korszakban a theologia tanitása közben, elébb Coccejus és Pictet, majd Stosch és Schröck művei szolgáltak vezérfonalul. A bölcsészet pedig elébb Des-Cartes Leibnitz, Wolf és Feder, utóbb Kánt és Krug szellemében magyaráztatott. A hatéves tanfolyamú gymnazium rendezésében, habár a nemzet élete fejlődését s ezzel kapcsolatban a korszükségleteit figyelembe vették is az illetők; kevésbé fodittathatott azonban kellő gond azok kiképzésére, kik egy vagy más körülményeknél fogva académiai pályára nem lépvén, a gymnasium végeztével vagy magán életbe vonultak, vagy a tudománytól eltérő

élet-nemet választották. A népiskolákban az elemi gyakorlati ismereteken kivül, főgond a növendékek vallásos képzésére volt szentelve.

Az 1777-dik évben kormányilag kiadott Ratio educationis stb. czimü tanrendszer, habár sok üdvöst tartalmazott is magában, az önkormányzati jogaikra — nem oknélkül — féltékeny protestánsok által visszatetszéssel fogadtatván, a debreczeni ref. gymnázium előljáróinál is vágyat ébresztett a felekezeti és helyi viszonyoknak megfelelő uj rendszer előállitására. Még inkább ösztönözte őket ugyanerre a kormány által 1806-dik évben ugyancsak Ratio educationis stb. czim alatt kibocsátott — belérték tekintetéből az előbbinél jóval alantabb álló ujtanrendszer. Ez okból történtek az 1791, 1795, 1806, 1812 és 1821-ik évben alkotott tanügyi intézkedések,*) valamint a folytonosan müködő tudományos Választmány (literaria deputatio) munkálatai is. Miglen végre 1841-dik évben egy nagyobb mérvü reformnak vettetett meg alapja, melynek azonba főelvei mielőtt teljesen alkalmazásba vétethettek volna, az 1848-dik év utáni események által háttérbe szorulván; az események egészen más irányt s fordulatot adának a gymnáziumi tanrendszernek.

De bármiként változott is a gymnáziumi tanrendszer koronként: a fő-suly mindig a régi classicai irodalomnak a növendékekkeli megkedveltetésére lett fektetve. Nem is ok nélkül Mert nincs tanulmány, mely annyi munka s figyelem- reáforditást igényelne, a lélek egész erejét annyira mintegy harczra küzdésre hivná, az elme szunnyadozó erőit felébresztené, tehetségét kifejtené, mint a latin és hellen nyelvnek észszerüen rendezett tanitása. S ez bár igen fontos, még is nem egyedüli ok az ó classica literaturának tudós iskolákbani virágoztatására. Róma es Hellas nagy irói magukért is megérdemlik, hogy tanuljuk, még pedig egész figyelemmel tanuljuk s olvassuk őket. Mü-

*) Lásd ezekről bővebben Szilágyi István ily czimü müvét: Gymnaziumi oktatás ügy története a magyarországi helv. hitvallásuaknál. Sárospatak. 1861. 19—33 és 43—51. lapjain.

veikben leirhatlan kincs rejtezik. Ők minden idők s mivelt nemzetek egyező tanubizonysága szerint a gondolkozás legjobb s legnagyobb mesterei. Igéző szépségü nyelvök, helyesen értve s okosan alkalmazva, csodás hatással van az ujabb nyelvekre s irodalomra. S ezt saját honi nyelvünkön, ennek a legujabb időkben a hellen és latin classicusok hasonlatosságára vett némely fordulataiban szólásformáiban is örömmel tapasztaljuk. Szóljunk-e a szabatos irmodoron kivül a közjó iránt hevűlni tanitó szép és nemes érzelmekről, az ízlésről, a polgári és hazafiui erény és önmegtagadás előképeiről, s azon tanitmányokról, melyek Hellas és Róma remek iróinak csak nem minden soraiból kitündöklenek.

Voltak idők, melyekben minden tudományosság a hellen, különösen pedig a latin nyelv tudásában, s az iskolai oktatás majdnem egészen e két nyelvnek — különösen a latinnak tanitásában határozódott. A terjedő európai cultura — a józanabb tanitási s nevelési elvek — melyek annyi más előitéletek között a latin nyelv előszeretetét is apródonkint megszüntették, az ujabb müvelt nyelveknek és a realtudományoknak is nagyobb terjedelembeni tanitását álliták elő. De azért a tisztelet Hellas és Róma classicai nyelvök s iróik iránt nem hidegülhetett meg. Hogy is lehetett volna ez, Hellás irányában? melynek hajdankora ma is édes örömre gyulasztja a nemesebb kebelt. Hogy lehetett volna ez, Róma irányában? melynek hajdankora hazafiui erényért s harczi vitézségért csodált polgáraiban, birodalmi nagyságában, s maig is remeknek tartható polgári törvényeiben, középkora bámulást gerjesztő egyházjogi szerkezetében, ujabbkora végre classicai izlésű képző művészetében, mindhárom kora pedig numerosus zengzetű praecis- és concis- latin szép nyelvében, minden valódi tudomány-barát előtt örökre emlékezetes leend. Róma aeterna.

Ma is a legmiveltebb népek, legvirágzóbb s legtöbb oldalu nemzeti irodalommal biró angolok és németek tudós iskoláiban főhelyen áll az ó classica literatura, s ezen

alapon épül kiválólag a tudományosan képzett ifjuság növelése. Minő sikerrel s előmenetellel? mutatják mindkét nemzetnek a tudományok minden nemében időről időre feltünő halhatlan irói, s azon tapasztalás, hogy rendesen kik ifjabb éveikben a régi classicusok olvasására s tanulására kiváló gondot fordítottak, azokból váltak idővel a legnagyobb s legalaposabb tudósok s nem ritkán jeles státus férfiak.

Ily szempontból tekintve, nagyon is igazolva leend a régi classicai irodalomnak a debreczeni iskolábani gondos tanitása. Csalatkoznék azonban, ki azt vélné, mintha a debreczeni collegiumban az ókori classica irodalom ápolása, a hazai nyelv kellő pártolásának rovására történt volna. Sőt inkább a debreczeni tanárok egyik érdeme mindig az volt, hogy ők a hazai nyelvet még akkor is, midőn az megszünt más iskolákban előadási nyelv lenni, ápolták és terjesztették.

A lelkészi páiyára készülő ifjaknak elméleti tanokbani kiképzésökön kivül, fontos szerep jutott azoknak gyakorlati kiképeztetésökre is. E czélból ők vasárnapokon délelőtt a collegium imaházában, s ha szükség ugy hozta magával a városi ref egyházakban is, vasárnap délutáni órákon pedig mind három ref. templomban, a hittanárok felügyelése alatt kidolgozott munkáikat elszónokolták. Sátoros ünnepek alkalmával, mint ünnepi követek a vidéki egyházakban is egyházi szolgálatot teljesitettek.

A tanitó képezde egészen gyakorlati alapon nyugodott. Tanitói pályára szándékozók a neveléstani professortól nyervén oktatást, gyakorlatilag helybeli és vidéki apróbb növendékek magán tanitása közben nyertek jártasságot. Iskolai pálya végeztével némelyek bent a közép- és altanodai osztályokban nyertek köztanitói állomást, mások vidékre mentek köztanitókul. E rendszer azonfelül, hogy a szegény sorsu, jóviseletű, szorgalmas ifjaknak, a további választott pályához szükséges segély megszerzésére alkalmat nyujtott: a vidéki iskoláknak nem ugyan hosszas tapasztalással dicsekedhető, de a tapasztalás hiányát élénk-

séggel pótló ügyes tanitókat adott, s legbiztosb eszköz volt arra, hogy a debreczeni anya iskola szoros kapcsolatban legyen a vidéki iskolákkal. Legegyszerübb mód volt egyszersmind arra nézve, hogy a központi iskolában koronkint a tanrendszerben történt hasznos változások a vidéki iskolákba is átültethessenek.

Habár a fent előadottak szerint a debreczeni ref. collegiumban a főirány theologiai volt is, soha nem felejtetett ki azonban a számitásból az, hogy a magyarhoni reformátusok (kikből a collegium anyagi jóltevői s pártfogói keletkezének) egyeteme nem csupán egyházi és iskolai tanitókból, hanem a polgári különböző rangu kisebb s nagyobb képzettségü közönségből is áll. Nehogy azért a világi pályára menendők ez iskolában nem találva tért kiképzésöknek; máshova kényszerüljenek vonulni, s ekkint ők azon gyengéd hála helyett — mely iskolához mint szellemi anyához minden becsületes tanitványt csatol — a collegium iránt közönösséget tanusitsanak; ugy intézte saját jól értett érdekéből tanrendszerét — amennyire ereje engedte — folytonosan az iskolai előljáróság, hogy a világi pályára menendők igényei is a lehetőségig kellő figyelembe vétessenek. Ezért tanittatának már kivált jelen század kezdete óta — a helyzet és viszonyokhoz képest — mind a jogi, mind az államtani tudományok kellő terjedelemben. A műtani ismeretek tanitására is kellő gond volt huzamosb idő óta forditva. Mert habár a humanisticumok tanitása volt is előtérben; a collegiumi előljáróság mindazáltal jóval elébb mint a Basedov és Campe ideje óta a humanismus és realismus között változó szerencsével vivott harcz kiütött; átlátta, hogy a real tudományoknak is — ha az iskola megakarja rendeltetése nagy czélját közelitni — kellő tér engedendő. És pedig a tudományok csoda szépségü lánczolatban egészitvén ki kölcsönösen egymást; ez oknál fogva e korszakban a tanulmányokbani válogatás soha sem bizaték a még nem eléggé érett ifju fitymálására; hanem az előadandó tudományok mindig oly összevágólag adatának elő, hogy az iskolából világba ki-

lépő tanitványok gyakorlati értelmiség tekintetéből, a többi hazai iskolák növendékeivel a versenyt*) bizvást kiállhatták.

IV.

Miként szaporodtak koronkint a debreczeni collegiumban a professori tanszékek, a következő előadásból, melyben a tanárok névsora is foglaltatik, látható.

Kezdjük a névsort Szilágyi Tönkő Mártonnal, ki habár még 1667-dik évben állittaték vala is tanszékébe, őt mind az által mint leginkább a XVII-dik század végén virágzót, s tanári hivatalkodása utólja felé egyuttal superintendenst is szándékosan tartottuk e korszakban emlitendőnek. Szilágyi Tönkő Márton, Cs. Komáromy Györgynek debreczeni prédikátorságba átléptével foglalván el a keleti nyelvek és bölcselet tanszékét, ő mellette a hit és mértani székből kihalt Mártonfalvi György helyett 1694-dik évben Csergő Kocsi János (Szilágyi T. Márton halála után súperintendens is) következett. A Lisznyai Pál halálával megürült egyházi és világi történelem tanszékét pedig 1695-dik évben Debreczeni Király István tőltötte be. A XVIII-dik század elején, negyedikkel szaporodott a collégium addigi tanárkara, a tanszakok is máskint osztályoztattak. Ugyan is a hittan és egyháztörténettan egy; a bibliai nyelvek s héber régiségek ismét egy tanárra bizatván; a harmadik tanár á bölcseletet, természettant s görög nyelvet; a ne-

*) A lelkészeti pályán jeleskedőkről már levén fentebb emlités; ez uttal állitásunk bizonyitásául az orvosi pályán: Hatvani, Veszprémi, Csapó, Cseh-Szombati, Szentgyörgyi, Csécsi; a törvényi pályán: Domokosok, Rhédeiek, Péchyek, Sárói-Szabó, Tóth-Pápai, Veghélius, Horváth, Szathmári, Kövy; a műtani téren: Maróthy, Csernák, Sátor, Karacs Ferencz, Erős, Előri, Kerekes, a bölcselet terén: Hatvani, Márton István, Sárváry, Ercsey, Vecsey; a történelmi s nyelvtani téren Buday, Péczely, Márton József, Kerekes, Lugossy, Szabó Károly; a természettudományi téren: Pete Ferencz, Földy, Diószeghy, Fazekas; a szépirodalmi téren: Némethy Pál, Kovács József, Szentjóbi- Szabó László, Horváth Ádám, Csokonay, Kölcsey, Lengyel József, Lakatos József, Szél Sámuel, Tatai András, Arany János, Baksay Dániel, Ónodi Péter, és Nagy Imre stb. neveiket legyen elég emlitenünk.

gyedik pedig a mértant, világi történelmet s latin irodalmat tanitá. Az 1700-dik évben Huszti István orvostudor hivatott meg bölcselet és természettan tanárául. Az 1701. évben Vári Mihály, 1704-dik évben Debreczeni Herczeg János és Kecskeméti György szerepelnek mint tanárok. Az 1711-dik évben Herczeg János és Kecskeméti Györgyön klvül, Sződi Istvánnak és Dállyai Jánosnak is hivatal adaték a tanárkodásra. Az 1713-dik évről Kecskemétin, Sződin és Dállyain kivül Csengeri Pál is emlittetik tanárul. Az 1716-dik évben Kecskemétí és Sződi mellett Piskárkosi Szilágyi Márton, 1719-dik évben Sződi és Szilágyi mellett Komáromi H. Mihály, 1721-dik évben Piskárkosi Szilágyi Márton és Komáromi mellett Szilágyi Tönkő István szerepel tanárul, Az 1724—37-dik évi időközben P. Szilágyi Márton theologiát, Szilágyi T. István philosophiát és görög nyelvet, Tabajdi Sáska János keleti nyelveket s héber régiségeket adának elő. Az 1738-dik évben a közelebb nevezetteken kivül Maróthy György mértan, történelem, latin irodalom tanárakint emlittetik. Az 1742-dik évben Szilágyi T. István a természetjogot s népjogot tanitván, Szilágyi Sámuel a bölcselet s hellen irodalom tanszékére jöve, melyből ő Maróthy halálával 1745-ben a mértani tanszékbe, édes atyjának halálával pedig a hittanszékbe lépett át. Az 1749-dik évben Szilágyi T. István, Tabajdi Sáska János és Szilágyi Sámuel mellé Szathmári P. István hivaték meg történelem, hellen és latin irodalom tanárául, Hatvani István orvostudor pedig a bölcselet és mértan tanárául állittaték be. Az 1752—56-dik évi időszakban már ismét csak négy tanár müködött, mert Szilágyi T. István halálával a természeti és népjogtan a bőlcseletbe olvasztatván; Szilágyi Sámuel a hittanban, Szathmári P. István a történelemben s hellen irodalomban, Hatvani a bőlcseletben és mértanban, Csákvári Varjas János a catechetica theologiában s héber régiség előadásában müködének. Szilágyi Sámuelnek a tanári székből kiléptével Szathmári P. István a hittanszékre jövén; a történelmi hellen s latin irodalom tanszékbe Sinay Miklós állittatott. E négy tanár

t. i. Szathmári P. István, Hatvani István, Varjas János, Sinay Miklós vezetésök alatt virágzának a XVIII-dik század 7-dik 8-dik 9-dik tizedében a tudományok, s megnövekedék az iskolai ifjuság száma annál inkább, mert nyomán azon szerencsétlenségnek, a melynek előfutó postái már az 1718-dik évben is jelentkezének, a pápai ref. iskola 1752-dik évben régi ős fészkéből Pápáról Tevelyre átvándorolván, s ott 1783-dik évig meghúzódni kényszerülvén; ez időszak közben a dunántuli ref. ifjak is, a debreczeni collegiumba sereglének. Az ekkint számban tetemesen megnövekedett tanuló ifjuság feletti őrködés gondját, a nevezett négy tanár akkint osztá meg egymás között, hogy Szathmári a predikálási gyakorlatokra, Hatvani az egészségügyre, Varjas az ifjuság élelmezésére és alsóbb iskolákra, Sinay a könyvtárra, s tudományos előhaladásra, s mind négyen közösben a collegium gazdászati dolgaira ügyelének.*)

Az 1787-dik évben, az előbbi évben elhalt Hatvani helyét dr. Milesz József, Varjas Jánosét Ormós András, 1790-ben Szathmáriét Szilágyi Gábor, (Sámuel fia), 1792. évben Ormós helyét Kocsi Sebestyén István foglalák el. Az ugyan ez időben tanári hivatalától elmozditott Sinay helyét 1783-dik évben Buday Ézsajás, az 1793-dik évben elhalt Milesz helyét a bölcselet s mértanban Sárváry Pál tölték be. Az 1798-dik évben a mértani tanszék Sárvárynál maradván, a bölcseleti (külön választott) tanszékre Lengyel József állittatott. Az 1800-dik évben Széplaki Pál a magyar polgári és büntető jog s politika tanszékére hivatott meg. Kocsi Sebestyén István helyére 1805-dik évben az exegetica theologiára Varga István, a még 1803-dik évben Szalontára lelkészül távozott, Lengyel József helyére pedig 1806. évben Eresey Dániel állittatott a bölcseleti tan-

*) Az e négy tanár alkotta iskolai széket, a hozzája latin nyelven intézett folyamodványban az iskolái tanuló ifjuság „Veneranda Sedes Scholastica, Patres optimi“ megszólitással szokta czimezni. E négy tanár volt kitétetve azon zaklatásoknak, melyek a collegiumi deákoknak ünnepi követségtől felülről jött rendeletnél fogva eltiltása ügyéből keletkeztek.

székre. Szilágyi Gábor elhaltával 1808-dik évben Buday a hittani székre áttétetvén, ugyan az évben a történelmi, latin s hellen irodalmi tanszéket Magyar Mihály, majd (ennek Mező-Turra lelkészül távoztával) 1812-dik évben Tatai Sándor s ennek debreczeni lelkészszé választatásával 1816. évben Péczely József foglalták el. Az 1812-dik évben elhalt Széplaki helyett 1814-dik évben Madarász Dobrossy János leve hazai törvények tanárává. Buday 1821-dik évben debreczeni lelkészül választatván, Varga István pedig Szikszóra távozván lelkészül, ennek helyét 1822-ben Erdélyi József az exegetica theologiában, Buday helyét pedig a hittanban Aranyi István tölték be.

A XIX-dik században óriási haladást tevén a tudományok; a collegiumi előljáróság is eszközökről gondoskodott, miknek segélyével az intézet egyenlő lépést tarthasson a haladó korral. És épen jókor jött az áldott emlékü Cseh-Szombati József orvostudor alapitványa, melyből az ásvány-növény és vegytani tanszék felállittatván, azt 1823-dik évben Kerekes Ferencz tölté be. Az 1825-ik évben a növeléstan, franczia s német*) nyelv tanszékére Zákány József állittatott. A Récsey alapitványból 1831-ik évben a magyar irodalmi tanszék — a könyvtárnoksággal egybekötve — felállittatván, ezt Kallós Mózes töltötte be. Ercseynek 1836-dik évben történt halálával Vecsey József lett bölcselet tanárává. Az 1839-dik évben nyugalomra lépett Sárváry Pál helyébe a mér- és természet-tan székére Kerekes Ferencz áttétetvén; ásvány- növény és vegytani tanszékbe Csécsi Imre állittatott. Dobrossy 1839. évben elhalván; 1840-ben Szűcs István lett a hazai törvénytudományok tanárává.

Az eddig már létező 9. tanszékhez 10-dik a gyakorlati lelkészettani állittatván, erre 1844-dik évben Révész Bálint hivatott meg. 1845-dik évben Kallós Mózes hivatalából kilépvén; helyét mint magyar irodalom tanára és

*) Willich mint rendkivüli tanárnak elhaltával darab ideig a német nyelv tanitását, felsőbb tudományokat végzett ifjak kezelték.

könyvtárnok Lugossy József foglalta el. Az 1847-dik évben elhalt Csécsi Imre helyét 1848-dik évben dr. Török József foglalta el. Az 1849-dik évben állittatott fel a 11-ik tanszék, s arra Buzás Pál mint politicai tudományok tanára lépett. Az 1849-dik évben meghalt Péczely József és ugyan azon évben kilépett Erdélyi József ismét 1850. évben meghalt Kerekes Ferencz helyeire ujak választatván; Péczely tanszékét Tóth Ferencz, Erdélyiét Menyhárt János, Kerekesét Csányi Dániel tölték be 1851-dik évben. Az 1852-dik évben hivatalából kilépett Zákány József helyébe Veress László lépett. 1853-dik évben uj jogi tanszék állittatván; erre Tóth István, egy negyedik jogi tanszékre pedig 1854-dik évben Kallós Lajos hivatott meg. Az 1855-dik évben Révész Bálint debreczeni lelkészül választatván el; helyébe a gyakorlati tanszékre 1857-dik évben Tóth Mihály állittatott. Az 1855-dik évben meghalt Vecsey József helyére a bölcseleti tanszékbe Tóth Ferencz tétetvén át; ennek előbbi tanszékét Lengyel Zsigmond foglalta el. 1857-ik évben Szücs István, 1861-ik évben pedig Lugossy József tanári hivatalukból kilépvén; Szücs helyét a magyarjog tanszékében Kallós Lajos foglalta el, Lugossy helyére Imre Sándor választatott. Kallós helyét 1865-dik évben Kovács Ferencz foglalta el. Az 1864-dik évben meghalt Aranyi István tanszékére Tóth Sámuel állittatott 1866-dik évben: ugyan ekkor a hittannal eddigelé kapcsolatosan tanittatott egyháztörténelemre nézve külön tanszék rendszeresittetvén, erre Balogh Ferencz hivatott meg.

A fent irt académiai tanszékeken kivül hajdan collaborator ujabb időben pedig praeses néven collegiumi felsőbb tudományokat végzett s vizsgálaton keresztülment ifjakból évenkint két egyén állittatott — kinevezés utján — elő, segéd-tanárul, egyik a bibliai nyelvek grammatikája, másik pedig a felsőbb mértan és hellen nyelv elemeinek tanitására.

A gymnasiumi osztályokban 1852-dik évig az academiai tanárkar által a felsőbb tudományokat végzett ifjakból köztanitókul választott egyének, az académiai tanárok

egyikének felügyelete és útmutatása szerint működvén; a most jelzett év óta szakrendszer szerint nyolcz osztályra átalakitott gymnasiumban, az egyházkerület által választott tanárok önállólag saját magok köréből évenkint sorban következő igazgató alatt oktatják a növendékeket.

Gymnáziumi tanárokul 1853-dik évben választatának Félegyházi Bénjámin, Gelenczei Pál, Kiss András, Kovács Pál, Ladányi Gedeon, Lengyel Zsigmond, Németi Lajos, Osterlamm Ernő, Szegedi Sándor, Szekeres Pál, Tóth József, Tüdős János. Az 1856-dik évben Lengyel Zsigmond az académiába áttétetvén; helyette a gymnáziumba Kovács János választatott tanárul. Németi Lajos 1858-dik évben a tanárságból kilepvén; helyette választatott Márk Pál. Az 1859-dik évben meghalt Kovács Pál helyett Imre Sándor választatott. Az 1861-dik évben a gymnázium hat osztályuvá leszállittatván; Imre Sándor és Ladányi Gedeon az academiai tanfolyamba léptek át.

Melléktanárokul működnek: Nagy Károly énektanár, Örvényi Vilmos testgyakorlat tanára, Bodnár Beniámin meghalt rajztanár helyett Kallós Kálmán. Angol és franczia nyelv tanára a Pestre költözött Schulek Ágoston helyett P. Nagy Sándor.

A gymnásiumi osztályokon kivül ugyan csak a collegium épületében fogtak s maig is nagyrészben fognak helyet a városi elemi ref. fiu iskolák is, melyekben a főiskolai tanárkar által a felső tudományokat végzett ifjak közül évenkint választott köztanitók, a növeléstan tanára felügyelete alatt s utmutatása szerint működnek.

A debreczeni collegium ugy szellemi mint anyagi ügyeinek is kormányzata a tiszántuli helv. hitv. egyházkerület hatásköréhez tartozik. Ez szabja ki időnkint a kor igényéhez alkalmazott tanitás-rendet azon elvek szerint, melyeket a kebeléből kiküldött s folytonosan működő tanügyi bizottság felterjesztése nyomán megállapit.

V.

Legyen e szakasz a harmadik korszakbeli jelesb tanárok emlékének szentelve, s e visszaemlékezés által hadd tiltakozzék a multnak hagyományos religiója, a jelenkor hirneves embereinek tulságig hajtott cultusa ellen. Ne irigyeljétek a tudomány férfiaitól óh emberek! az életrajzot, ezen — az anyagi világ szójárása szerint — annyira sovány osztalékot. Sziv-véren, lelki s testi nyugalom árán, s mi több, rendszerint élvezetek nélkülözésén vásároltatik ezen nem mindenek előtt kelendő dicsőség. Oh! mert közületek talán sokan nem értik, s felfogni nem képesek, mi az a tudományok utáni sovár epedés, melyre ha kit végzete hivott, vagy — ha nektek ugy tetszik — kárhoztatott, nem bir az előtt, tantalusi szomjának minden ároni csillapitásán kivül becsesel, a világ bármely öröme is. És ti ifju barátim! elindulandók a tudományos pályán! jókor ismerkedjetek meg kérlek! kellemetlenségeivel a darabos ösvénynek, ne hogy a mindennél drágább idő veszteségivel kényszerüljetek, később a pálya közepéről visszariadni. De életrajzokat vagyok irandó, s ime most eszmélek, hogy paraenesis mezejére tévedtem. Azért czélomhoz térek, s megkisérlem — töredékben bár, — adni némely jelesb tanárok életrajzát. A tanárok rendesen egyszerüek; én is egyszerü leszek az ő festésökben:

1. Szilágyi T. Márton 1642-dik évben Krasznamegye Borzás helységében szegény sorsban születvén, 1660-dik évben már felsőbb tudományok hallgatására bocsáttatott Debreczenben. Itteni tanpályáját végezve, előbb Utrechtben, majd Lejdában a debreczeni egyház költségén 3 évet töltvén, 1670-ben lett debreczeni tanár s csak hamar az egyházkerületi tanács által a házassági perek eligazitásában biráskodó taggá is elválasztatott. Tanári előadásának ékes voltáról az ő leczkéjén 1681-dik évben megjelent Apaffy Mihály fejedelem tetszés-nyilvánitása is tanuskodik. (Lásd jelen mü II-dik kötet 452. lap.) Mint

egyházi szónok szintoly kitünő volt; óhajtotta is őt a debreczeni egyház megnyerni lelkészül, ő azonban tanszékéhez holtiglan hű maradott. Szép hirrel s nagy sikerrel 30 évig tanárkodván 1699-dik évben superintendenssé is elválasztatott, de már 1700-dik évben meghalt. Halálát kesergő jóakarói s tanitványai által irott versek 1700-dik évben: Carmina Exsequialia (végtisztesség tevő versezetek) Debreczenben megjelentek. Ő maga következő müveket bocsáta világra: Philosophia adplicata. Hejdelberg 1678. Biga Pastoralis Debreczen 1684. Triga Divortialis Debreczen 1690. Latin nyelven irt szép versei több könyvek elein olvashatók. Ő adta ki Mártonfalvi Ó és Uj testamentom szent históriáját 1681-dik évben.

2. Maróthy György. Századának s a magyar nemzetnek e ritka disze s a tudományoknak a debreczeni iskolában ujá teremtője, született 1715-dik évben Debreczenben, hol hasonnevü tudós atyja tanácsnoki s főbirói hivatalt is viselt. Az 1731-dik évben édes atyja költségén külföldre indulva, elébb a tigurumi, berni és báseli egyetemeken, majd a hollandi akkoriban világhirü académiákon méh-szorgalommal gyüjtögetve a tudomány mézét, külföldről 1738-dik évben tért vissza, s a szép elme-tulajdonaira, mint külalakjára nézve is kitünő ifju a debreczeni főiskolában a mér- történet és ékesszólás tanszékét: A tudományoknak a keresztyének között különböző viszontagságáról szóló gyönyörü és mély ismereteket tanusitó beszédével foglalván el; csak felmutatták őt, de azon hivatalában huzamosan tündökleni nem engedék a végzetek, mert nem egész hét évi — bajos meghatározni — nagyobb hűséggel s szorgalommal-é? vagy nagyobb sikerrel és lelkesedéssel töltött müködése után 1744-dik évi október 16-kán ugy a főiskola megsirathatlan veszteségére, mint ismerősei méltó sajnálatára rövid, de fájdalmas betegségben elhalt.

„Vannak emberek, kiknek bőlcseje felett a muzsák mosolyogva, sirjok felett sirva állnak meg; kik már magá-

tól az annyatermészettől végetlenül többet látszanak örökölni, mint középszerü embertársaik.“ A mit ily szépen mond P. Szathmáry Károly*) Páriz Pápai Ferenczről; teljes mértékben alkalmazható ez Maróthy Györgyre. A mit Szilágyi Sámuel Maróthy felett tartott gyászbeszédében**) e ritka férfiuról hirdet, azt csak halvány szinezettel képes e toll előadni. „Maróthy — ekkint irja Szilágyi — már gyermekéveiben tüz-eszének minden jóra, szépre, nemesre fogékony keblének, s istenesen vallásos kedélyének ragyogó jeleit mutatá, s nála az itélő és emlékező tehetség ereje egyaránt csodaszerüleg nyilatkozott. Szeplőtlen viseletéért, szeretetre méltó jelleméért, s magát kedveltetni tudó szende nyájasságáért őt már gyermek korában tanulótársai — habár azoknak játékaitól, a komoly tanulmányokban foglalatos növendék távol tartotta is magát, lelkesedéssel szerették Külföldön jártában is, ottani tanárainak különösb rokonszenvét s becsülését érdemlette ki. A mely reményeket tanárságához a főtanoda előljárói kötöttek, azokat ő messze tulhaladta. Nyelvismereteire nézve, anya nyelvén kivül a héber, hellen, latin, ángol, franczia, hollandi, német és olasz nyelveken egyenlő ékesszóló volt. Hozzá az egyetemes tudományokbani jártasságra nézve kora emberei közül csak egy is hasonlitható nem vala. Tanárkodása kevés éveiben feledve magát, feledve közelebbi érdekeit, feledve szép hitvesét Sződi Katát — lelkész Sződi István leányát — és két kis gyermekét, egészen a közügynek élt. — És a mily éltető szelleme volt a főiskolának egykor tanár Cs. Komáromy György***), hasonlólag lett Maróthy György is a debreczeni főiskolának ujá teremtője. Ő csak hamar belátva, hogy Commenius Vestibulum és Janua lingvae latinae czimü tankönyvei épen oly kártékonyul hatnak az ó classicai irodalom meghono-

*) Gyulafehérvár nagyenyedi Bethlen Főtanoda története Nagy-Enyed 1868. 97. lap.

**) Museum Helveticum Particula 11. Tiguri 1746. 255—280 lap.

***) Ezen Cs. Komáromy Györgynek már fentemlitett müvein kivül Spicilegium Anglicanum czimü könyve magyarul első angol nyelvtan.

sitására, mint a mennyi hasznot szerzőjök azokból eredni igért; legelső gondja az volt, hogy Commeniusnak a debreczeni iskolából kiküszöbölésével Cellarius, Langius, Cornélius-Nepos, Phaedrus, Eutropius, Cicero, Justinus müveit ujra nyomatva meghonositá. Ugyan ő Nieuport római régiségeit, Heineccius irály alapszabályait kézikönyvekül hozta be. Hármóniás könyve által megkedvelteté a jobb izlésü énekmüvészetet. Számtana által az életbe vágó hasznos tudománynak a köznép között is elterjedését hathatósan elősegité. Ugyan ő Osterwaldnak szent történetét franczia nyelvből magyarra átforditá. Kellemes külseje s tagjainak szoborszerü alkata mellett, nyelve oly folyékony, beszéde oly zengzetes, szónoklata oly ragadó volt, hogy ki egyszer hallá, soha róla megfelejtkezni képes nem lehetett. Ő ugyan okot a bántalmazásra soha nem adott, de ha még is a roszakaratúak beleakadtak, vagy ha éretlen tanuló ifjak netalán őt megszomoriták; a helyett hogy a méltatlanságot megtorlani kivánta volna; mindenkor azt nyilvánitá: „meg kellene minden könyvet égetni, ha azok után a tanuló ember nem csak tudós, hanem jó és béketürő is lenni nem kivánna.“ Nem csoda azért, ha ily gondolkozásu és jellemü, a közügyek iránt páratlanul buzgó, s minden embertársainak rokonszenvét nagy mértékben biró férfiu kora halálát kortársai egyetemesen kesergették, és az utókornak is hagyományszerüleg adák át az ő áldott emlékezetét.

3. Hatvani István született 1718-dik évben. Elemi tanulmányait szülőföldén Rima-Szombatban, a gymnasiumot pedig Losonczon végezvén, 1738-dik évben jött Debreczenbe a felsőbb tudományok hallgatására. Itt egyebek között a nagyhirü Maróthy és Szilágyi Sámuel előadásai után képezvén magát, s a tanpálya végeztével alsóbb iskolákban köztanitóságot is viselvén, a debreczeni egyház által is pártfogoltatva, külországi iskolákban jelesül Baselben a theologiai tudományok mellett az orvosit is hallgatta, s elébb lelkészszé felavattatván, 1748-dik évben orvostudori oklevelet is nyert, értekezvén ez alkalommal a betegségeknek az arczból való felismeréséről.

Már ekkor elannyira közfigyelem tárgya lett, hogy Marburgba tanári hivatást nyert, mit azonban — mert a neki előre felajánlott habár szerény állásu debreczeni tanszéket elébbvalónak tartotta — el nem fogadta. Baselből Hollandiába menvén szivesen marasztották Lejdában hittanárul, de ő ajánlatához hű maradva, haza sietett, s 1749-dik évben szokott ünnepélylyel elfoglalta mértan- és bölcsészet tanári székét, melyet temérdek hallgatóinak nagy előmenetelére 37 éven keresztül dicsőséggel folytatta.

A ritka képzettségü Hatvani, sokszoros szolgálatára állott közönségének. Ifjabb tanárul predikálásban és urvacsora osztásban segédletére levén a helybeli lelkészeknek, ily szolgálata eredményéül irta: az úri szent vacsorára megtanitó könyvecske Basel 1760. czimü művét. Mint kitünő gyakorló orvos meglepően sikeres gyógyitása által, országos névre tevén szert; nagyon keresetté válék. Mint nagy természet-buvár és szenvedélyes csillagász észleleteinek eredményét a tudós külföld folyóirataiban bocsátá közre, mi által az európai külföld tudósainak közbecsülését vivta ki. Irodalmi müvei latin nyelven e következők: A fejedelemnek a polgárok vallása s lelkiismerete feletti jogairól, mely Baselben 1757. évben neve kitétele nélkül jelenvén meg, ehez van toldva tudós értekezése arról, hogy „mily nagy hasznát lehet venni a bölcsészetnek a theologia mezején.“ Mindkét müvében szabadelvü, de egyháza s vallása alaptanaihoz szilárdan ragaszkodik. Tanitványai számára bölcsészeti rövid kézikönyve Debreczenben 1757-ben a város költségén jelent meg. Ily czimü müve: „A nagyváradi fördőkről természettani és orvosi tekintetben“ Bécsben 1777-dik évben látott napvilágot, mely müve által a birodalom jelesbjeinek barátságát és tetszését nyerte meg. Midőn a vallás és iskola ügyeiben Domokos Lajos 1781-ik évben Bécsben a thrón zsámolyánál könnyebbülésért esedezett; Hatvani volt, ki a világi részről küldött Domokos mellett az egyházi rendet képviselte. Hatvani a természet erejének, valamint az orvosi tudomány rejtélyeinek is ala-

pos ismereténél fogva, müködése közben, nem is álmodott eredményekkel lepvén meg közönségét; nagyon természetes, hogy a hir csodásnál csodásb dolgokat s varázslói tehetséget csatolt nevéhez. Ha ez nem volt is ugy; a dolog természetesnek tünik fel, ha meggondoljuk, hogy kit a nép bámul és szeret és nagynak tart, arról szivesen mesél különcznél különczebb adomákat.

Élte vége felé 1781-dik évben, önmagán kelle Hatvaninak is tapasztalnia, hogy a közönség leghübb szolgáit is, nem ritkán, méltatlanul illeti keserüséggel. Elkedvetlenitve nem is folytathatá haláláig tanári hivatalát, mert arról már 1786-dik év elején végkép lemondott, miglen végre 1786-dik év őszén azon öntudattal végezhette be 68 évre terjedett földi pályáját, hogy habár félreértetett is, de valamint igazán élt, ugy az igazak halálával is mult ki, s a tisztelet, mely nevét ma is környezi némileg kiengesztelhetné árnyékát a megkeseredettnek, ha ugyan az, képes lehetne sirjából felemelkedni.

4. Csákvári Varjas János született 1721-dik évben január 2-kán Acsán, Székesfehérvármegyében. 1738. év óta a felső tudományokat Debreczenben hallgatván, azokat itteni köztanitói s seniori hivatala után 1748. és 1749-dik évben Tigurumban és Utrechtben gyarapitotta. Külföldről visszatérve elébb Kecskeméten tanárkodott, majd 1752. évben Debreczenbe jövén, itt a szentirás-magyarázás tanárakint 34 éven át nagy szorgalommal hatásteljes előadással müködött, egyszersmind a debreczeni egyházvidék és egyházkerület tanácsbirája is volt. Magyarnyelvbeli alapos ismereteinek tényes bizonysága, az általa készitett imigy kezdődő ének: Vétkeztem Jéh! vétkes fészekben stb. melynek egész szövege E magánhangzót tartalmazván, hazai nyelvünk duzsgazdagságát hirdeti. Megjelent ez ének Debreczenben 1775-dik évben ily czim alatt: Megtért embernek éneke stb. Meghalt Varjas 1786-dik év január 4-én. Emléke nemcsak nőjétől Sződi Katától (Maróthy György özvegyétől) született öt leányáról vejei u. m. Tormásy János, Fazekas György, Ercsey

Dániel, Péczely József és Búzás Pál után való maradéknál él, de ezekkel együtt maig is hagyományszerüleg áldják azt mindazok, kik atyáiktól értették meg, mikép Isten azért áldá meg derék vőkkel Varjast, mert igazán hű sáfára volt ő a collegium ügyének.

5. Szathmári Paksi István született Marosvásárhelyen 1719-dik évben. Atyja Szathmári P. Mihály akkor a fentirt helyen, később Sáros-Patakon tanár, anyja pedig Ember Judith, a hires Ember Pál leánya voltak. Patakon végzett tanulmánya után, atyja költségén Franecquerába ment, onnan visszatérve aszalói predikátor, majd 1747-dik évben a debreczeni collegiumban történet és görög nyelvnek, 1760-dik évben pedig hittudománynak lett tanárává, s mindezen tudományokat nagy elevenséggel és haszonnal tanitá, képezvén Isten egyházának és a magyar hazának sok derék fiakat. Volt ő nem nagy termetű, de igen hathatós szavu, ékes beszédű, nyájas természetű, verselésben jártas és hires egyházi szónok, tanitványit szerető, azokkal társalkodó, nyilt szivű, nagy tudományú ember és jó tanitó, kit hallgatói valamint szerettek, ugy féltek is tőle, s egész éltökben becsülték. Az 1762-dik évben egyházkerületi főjegyzőségre, majd 1785-dik évben püspökségre emeltetvén, e hivatalát együtt folytatta tanárságával. Az ő püspöksége idején 1790-dik évben történt, hogy a II. Leopold király által megnyitott országgyülésre ő és több professorok által Sinay Miklós tanártárs küldeték a debreczeni főiskola régi birtokjogai kikeresése végett. Sinay nem csak e bizatásának igyekezett megfelelni, hanem — mert püspök Szathmári által teljhatalommal is ellátva volt — a vallás tárgyát képező törvény-terv ellen is, legfelsőbb helyre észrevételeket adott be, melyek befolyással voltak az 1790: 26. t. cz. némely pontjainak módositására. — A már előbbi időkben az egyházi és világi elem között keletkezett — de e tény által elmérgesedett zsurlódásnak azonba Szathmári P. István nem érheté meg végét, mert ebéd közben, valamely inashusnak torkán akadása miatt életének 73-dik évében 1791-dik év márczius

6-kán kimult e világból. E különben tanári hivatalában fáradhatlan férfiunak többnemü dolgozatai, némely alkalmi predikátiók s bünbánati imádságok kivételével csak kéziratban maradának.

6. Sinay Miklós. Született e nagy tudományu, de élte utóbbi éveiben sok viszontagságon átment férfiu Biharmegyében H. Bagoson szegény sorsu közrendü szülektől, Végezvén a debreczeni collegiumban iskoláit, további képződését Gröningában, Franecquerában és Oxfordban nyerte. Itt azon alkalommal, hogy az angol alapitvány létrehozásán fáradozott, az episcopalis egyház igazgatásával megbarátkozva, visszajöttével 1759-dik évben nagy-kunmadarasi lelkész leve, honnan 1760-dik évben a debreczeni főtanodába történelem, hellen s latin irodalom tanszékére hivatván, ily minőségben 30 éven át szakadatlan munkásságával nem csak saját feleinek nyerte meg köztetszését, hanem tudományos érdemeiért II. József császár által nemesi rangra is emeltetett. Azonban, vajmi gyakran történik az életben, hogy kik hosszas hasznos fáradozásukért, koszorura tarthatnának igényt, azoknak — minden addigi érdemök feledve levén — egyetlen elvétett lépés miatt, üldöztetés és megvettetés csalánja vérzi halántékát. Ez volt sorsa Sinainak is. Őt. i. kedvencz pályáján a történelem, de különösen a magyar protestans történelem terén buvárkodása közben bámulva észlelte áldásdus eredményét azon protestáns egyházi férfiak müködésének, kik az erdélyi fejedelmek védpaizsa alatt önállólag kormányzák a reformált anyaszentegyházat. De észlelte a szenvedéseket is, melyeknek azok, szent vallásuk ügye védéséért később kitétetve voltak. S midőn a mult dicső képein rajongva csüngött; történelmi alapra állva, ugy hitte nemes buzgalmában, hogy valamint ugy volt az hajdan jól, annak ezután is ugy kelletik maradnia. Fájdalom! nem vette a mult és jelen közötti nagy különbséget jól eszébe, nem fontolta azt jól meg, hogy az adott körülmények között — midőn czikázó villámok rettegteték a reformált felekezet érdekeit — az összes egyház egyetemét képviselő világi

elemek segélyét, tanácsát nagyon is igényli a prot. vallásnak magyarhonbani biztonsága. Ily viszonyok között a felfogás — mely a világi elem befolyásáról az egyház és iskola kormányzatában tudni sem akart — már elméletben is hibás, gyakorlatban pedig megrovandó tévedés is volt. S ime Sinait, előbb hagyományos multhozi ragaszkodása, később hibáját elismerni nem akaró makacssága, romlás örvényébe sodorta.

Azonba beszéljünk képes kifejezés nélkül. Mint közelebb fent is már érintve volt, az 1790-dik évi országgyülésre Sinay, a debreczeni főtanoda régi birtokjogainak kikeresésére küldetve, Budán — hol akkor az országgyülés tartatott, — az ottan más ügyben is jelen volt két paptársával ugy hivén, hogy a már szentesités végett Bécsbe felküldetett törvényterv, mely a világi elemnek az egyház igazgatásába befolyását előtérbe állitja, a prot. papságnak kánonok és fejedelmi diplomákon alapuló jogait megsemmisiti; ennélfogva püspök Szathmári P. Istvántól nyert teljhatalommal kezében, Bécsbe felment, s legfelsőbb helyre folyamodványt nyujtott be a jelzett törvényterv visszavetése iránt. Könnyü képzelni, hogy az országgyülésen jelen volt világiak, különösen Domokos Lajos, ki a szó alatti törvénytervnek mint kerületi jegyző fogalmazója volt, minő bosszúra gerjedtek, látva, hogy a törvényterv Sinay folyamodványa után, némi módositások végett, az országos rendekhez visszaküldetett. A tiszántuli ref. papság többsége azonban Sinayhoz mint veszélyezett jogai védőjéhez annál inkább ragaszkodott, s ezt azzal tanusitotta, hogy Szathmári P. István püspök elhaltával 1791-dik év tavaszán, a világiak akaratja ellenére s befolyása nélkül, Sinayt választotta püspöknek. E választás ellen tiltakozó világiak s nehány pap, a világiak nézetén levő Hunyady Ferenczet választák superintendensnek, egyszersmind Sinayt nem csak püspöki, hanem tanári hivatalából is letették. Az e miatt kitört villongások eligazitására felülről kért kir. biztos báró Orczy József, 1791-dik év julius havában, vizsgálattétel és a Debreczenbe rendelt 3 kerületbeli superintendensnek

is meghallgatása után oly jelentést terjesztett fel, melynek folytán Sinay püspöksége legfelsőbb helyen megsemmisittetvén, Hunyady erősittetett meg püspökül. Sinay ez időközben a Budán megtartatott zsinatba sem bocsáttatott be. Majd felülről az iránt tétetvén kérdés: mi okon akarja az egyházkerület Sinayt e 30 éven át szolgáló tanárt megfosztani hivatalától? ennek folytán az egyházkerület és Sinay között egy 12 évig huzódott per fejlett ki, melyben a sokszorosan zaklatott s mindenektől elhagyott Sinay, ugy elveinek, mint saját magának is védelmére roppant tudományának teljes erejével harczolt bátran, megtántorithatlanul. A hosszu ideig huzódott per befejezetlenül maradott, s legfelsőbb emlékeztetés folytán Sinay az egyházkerület által vékony nyugdijjal láttatva el, tengette miként tudta, maga és szegény családja nyomoru életét, folytonosan irva analectáinak*) roppant foliántjait, s inséges állapotját háboritlan lelki nyugalommal hordozta, miglen jobb sorsra méltó életének 78-dik évében, halálos ágyán mindazoknak kik őt sirig megvetették (a magához hivatott lelkész Diószegi Sámuel által, ki csakugyan holta után felette parentalt) megbocsátva, s mindazoktól kik benne megbotránkoztak engedelmet kérve, viszontagságos életét 1808-dik év junius 27-dikén egy jobbal cserélte föl. Ily tragicus sors jutott osztályrészül Sinaynak, kit ugy roppant tudománya, mint közügy iránti buzgósága, korának páratlan emberévé magasztalt. Nyomtatásban tőle a jelen mü első kötete 243-dik lapján jelzett: Sylloge actorum pacificatiónis Viennensis stb. s több latin classicus irók jegyzetekkel ellátott kiadásai jelentek meg. Sajnos, hogy a protestáns egyház történelmére vonatkozó kéziratai, saját neve alatt világot nem láthattak.

7. Buday Ézsajás született Pérban közép Szolnok megyében 1767-dik év május 7-kén. A debreczeni főta-

*) Ezeknek egy részét gróf Teleky Sámuel még Sinay életében saját könytára részére vásárolta meg; más része az 1830-as években a debreczeni collegiumi könyvtár részére vétetett meg; ez utóbbi azonban 1849-ik év óta oda van.

nodában Szathmári- Paksi, Hatvani, Varjas és Sinay vezérlete alatt kitünő elmetehetsége által magára vonván a közfigyelmet, tanulmányait végezve, miután elébb Késmárkon pár évet töltött, a debreczeni collegiumban elébb költészeti osztály, majd az 1-ső éves diákok köztanitója, contrascriba és senior korában pedig a történelem helyettes tanára levén; 1792-dik évben külakademiákra indult. S Göttingában Heinét, Spittlert, Schlőzert, Meinerst hallgatta, ugyan ott bölcseleti tudori koszorut is nyert. Ez uttal Hollandiát s Angliát is meglátogatta, s Daventerben a magyar nemzet méltó dicsekedésének Csernák Lászlónak a debreczeni iskola egykori tanitványának majd jóltevőjének is, Leydában a nagy philolog Ruhnkennek, Oxfordban Uri nevü tudós hazánkfiának baratságát érdemlette ki. A hazába visszatérvén 1794-dik évben a történelem, hellen s latin irodalomnak, 1807-dik évben pedig a hittudománynak a debreczeni collegiumban nagy hirü tanára, egyszersmind egyházkerületi főjegyző volt, 1817-ik évben hittudori koszorut nyert a külföldről, 1821-dik évben debreczeni első predikátorul, 1822-dik évben pedig superintendensül választatott el. Az 1828-dik évben azon tudományos küidöttségben, mely a magyar académia alapszabályainak kidolgozásával bizatott meg, ő is jelen volt, tanár Ercsey Dániellel. Az 1831-dik évben a magyar académia tiszteleti tagja leve.

Bár tehát lelkész sőt superintendens is volt Buday. őt mindazáltal mert életének fénykora, tanárkodásának idejére esik, szándékosan soroltuk a tanárkar pantheonába. Ha igaz az, hogy nem mesterségesen kigondolt és alkalmazott tanmód és rendszer, hanem tanárok jelessége, szorgalma, lelkiösmeretessége s kiváló tehetségei emelik az iskolát virágzásra; akkor ez állitás igaz voltát Budayra lehet teljes joggal alkalmazni. Őt maga a természet alkotta, tanuló ifjuság előljárójának. Méltóságteljes szép külseje, tiszteletet-parancsoló deli ábrázatja, mindig finomságig tiszta öltözködése, mélyre ható még is könnyen érthető világos előadása, s a fegyelem szigoru kezelése egyiránt tet-

ték őt hallgatói előtt félelmetessé és tekintélyessé. Nem egyszer történt meg, hogy tudományos könyvek megirásán dolgozva, hallgatóit egész feléven át csak correpetáltatta, s maga a félév végén csak két héten át tartott előadást, s examene mégis mindig kitünően sikerült. Budaynak az ifjuság szellemi élete ujjá teremtése körül nagyok érdemei. Ő maga nemcsak páratlan értője, hanem mestere is volt az ó classicai irodalomnak, s kedvellője minden komoly tanulmányoknak. Többnemü iskolai kézikönyvet s classicus irókat jegyzetekkel ellátva bocsátván világ elé; nem csak a közszorgalmat élesztette, hanem az ifjuságot magán tanulmányozásra is szoritotta; aziskolai uj átlást saját felügyelete alatt Erős Gábor, Pap József és Pethes Dávid tógátus ifjak által elkészittette s kinyomatta. Irodalmi munkássága folytonos volt. Régi tudós világ — közönséges — végre Magyarország históriája megirásával korának dicsőitett emberévé válék. Testvérének Buday Ferencznek: Polgári Lexicon czimü dolgozata kiadásával, a hazai történetre nézve maig is hasznos szolgálatot teljesitett. Propaedeumata theologiae christianae czimü, higgadt szellemben irt nagytudományu müvével pedig ugy a tudós külföld, mint a hazai más felekezetüeknek is közbecsülését érdemlette ki. Mint alsó iskolák kormányzós felügyelő tanára, mint könyvtár-igazgató, mint a tanügyi bizottmány éltető szelleme mindenütt hatott, alkotott, s gyarapitott Buday; nem is volt korában nálánál sem egyházi sem iskolai téren befolyásosabb férfiu. Sokáig a legviritóbb egészségnek örvendve, élte négy utóbbi évében testi szervezetének a sok munka miatt megtört alkotványa, csak romait mutatá az egykor erős alkatu férfiunak. Meghalt Buday 1841-dik év julius 14-kén.

8. Sárváry Pál született 1765-dik év október 3-án Piskólton, hol atyja ref. lelkész volt. Elemi iskoláit szülőföldén és Sáros-Patakon, gymnasiumi bölcseleti és hittani pályáját pedig Debreczenben végezvén, — pár évig Késmárkon időzése után — Debreczenben előbb a németnyelv, később a szónoklati s költészeti osztály köztanitója, végre

főiskolai senior s ily minőségben történelem helyettes tanárakint is müködött. Az 1792-dik évben az illető előljáróság által, a debreczeni főtanodában mér- és természettan tanárául jelöltetvén; e fontos tanszékre magának sok oldalu ismereteket szerzendő, 1792-dik év őszén Göttingába távozott, hol harmadfél év alatt (minthogy kintléte közben adatott értésére, az illető igazgatóság által, hogy debreczeni tanárul, a bölcsészetet is tanitni fogja) Kaestner, Lichtenberg, Seifert, Gmelin, Bekkman, Féder, Meiners, Gatterer, Spittler, Heine világhirü tanárok előadása után 1795-dik év május 9-kén a bölcseleti tudori koszorut nyeré. Majd hat hónapon keresztül, német- holland- s angolországokat tudományos tekintetben beutazván; 1795. nov. 23-kán mint mér- természet és bölcselet tanára foglalta el tanszékét s e három fontos tudományt 1796, 1797, és 1798-dik években egy maga tanitá, miglen a bölcseleti tanszék önállóvá emeltetvén; Sárváry a mér- és természettani cathedrát tölté be; közben nehány évig a franczianyelv elemeit is tanitá, egy ideig alsóbb iskolák felügyelője is volt. Ugy a debreczeni egyházvidék és tiszántuli egyház-kerület, mint több megyék is táblabirósággal, a magyar académia pedig levelező tagsággal tisztelték őt meg. Miután mint 44 évig tanárkodott férfiu 1839-dik évben, tiszteletdijjal ellátva nyugalomra lépett, meghalt 1846-dik év deczember 19-kén.

A főiskola ugy szellemi, mint anyagi ügyeinek emelésében nagyok Sárváry Pálnak érdemei. Közbenjárása és széles ismereteinél fogva több alapitványokat sikerült kegyes jóltevőktől a főiskola részére eszközölnie. Az 1803—1816-dik évi időközben a főtanodai nagy épület épitése közben szivesen vállalta magára a felügyeletet. Emberséges bánásmódja, fondorkodástól és cselszövénytől magát távoltartó jelleme, senkinek ártására járni nem kivánó nemes lelkületénél fogva minden mivelt ember előtt kedves emlékben tartatott. Szellemi munkásságát tekintve, bár tudományos kéziratainak nagy részét — mielőtt világ elé adhatta volna — a rajta kétizben keresztül rohanó tüzvész

pusztitó hatalma tőlünk elirigylette is; de rajzolás mestersége czimü világot látott müve tanusitja, hogy az aesthetikai és reál ismereteknek e vidéken is tágasb körbeni meghonositására törekedék. A jelen század elején Leibnitz, Wolf, Kant nyomain készitett erkölcsi philosophia két kötetes müve pedig habár az akkori még fejletlen münyelv fogyatkozása miatt ma már a jelenkor kivánatainak nem felelne is meg egészen; megjelenése idején azonban nem csak a tudomány szinvonalára volt az emelkedve, hanem ezen kivül azon mü, alapelveit tekintve, a legjobb munkák közzé sorozható, s ily tekintetből ma is disze a magyar irodalomnak. — Ugyancsak Sárváry Pál szolgáltatott becses adatokat Toldy Ferencznek, a Csokonai Vitéz Mihály életrajzának megirásához.

9. Varga István született Büd-Szent-Mihályon, Szabolcsmegyében 1776-dik év julius 31-én. Gymnasiumi és felső tanulmányait Debreczenben kitünő sikerrel végezvén be, ismeretei öregbitése végett 1802-dik évben külföldre ment, e nemes czéljában a debreczeni ős egyház által 150 forinttal segittetvén. Göttingában érte őt azon megtiszteltetés, hogy a debreczeni collégiumban a szentirás magyarázat tanszékére meghivatott, s mig kint időzött, évenkint 300 frttal, a collegium pénztárából megsegittetett. Több külföldi egyetemeket meglátogatva, egyebek között Eichornt, Tychsent, s Ammont s más kitünő tudósokat hallgatta. 1804-dik évben Marburgban bölcseleti tudorságot nyert. 1805-dik év elején elfoglalván Debreczenben tanszékét, mint tanár és ember az ifjuság hajlandóságát nyájas és követelés nélküli szives bánásmódjával megnyerte. Tanárkodása idején: Exegetica theologia, Uj testamentomi szentirások kritika históriája s hermeneutikája, Az izraëlitáknak régi rendtartásai és szokásai czimü jeles dolgozataival gazdagitá a szakmájához tartozó irodalmat. A lelkipásztori hivatalhoz különösb vonzalommal viseltetvén; 1821-dik évben 17 évi tanárkodása után elfogadta a szikszai ref. egyház meghivását, s e gyülekezetnek leve ő szeretett és

tisztelt lelkésze, s áldásos gyakorlati működésén kivül itt sem mondott le tudományokhozi vonzalmáról. Initia hermeneuticae sacrae és Paraenesis seu amica monita et consilia ad theologiae candidatos czimü müvét e közben dolgozta ki. Az abauji egyházvidék, mint tanácsbirájának sokszorosan vevé igénybe tanácsát; egy esperesi látogatás alkalmával szekere a Hernád folyó mentén felborulván; ő vizbe esett, minek következtében áthülvén, agyvelő gyuladásból eredett két napi szenvedés után 1829-dik év mártius 15-kén jobblétre szenderült.

10. Ercsey Dániel született 1781-dik év julius 24-kén Mező-Turon, Heves vármegyében, ottani hasonnevü lelkész édes atyjától s Varjas Klára édes anyjától. Szülőföldén kezdett tanulását a debreczeni ref. collegiumban folytatva, kitünő jeleit adta ugy szorgalmának mint ritka elmetehetségeinek. Felsőbb tudományi pályáját nagy előmenetellel megfutván, először a 2-dik éves szónoklati, majd a költészeti osztály köztanitósága idején, oktatói ügyességének s fáradhatlan szorgalmának nagy mértékét bizonyitotta; s ezért lőn hogy 1802-dik évben, az épen megürült bölcseleti tanszékre az iskolai felsőbb igazgatóság által tanárul elválasztatott. E fontos hivatalra magát illően elkészitendő, szülei költségén a göttingai egyetemben harmadfél évet tőltött, hol a nagy hirü s tudományu tanárok hallgatása s velök társalgás által magát kiképezvén, bölcseleti tudori koszorút érdemlett. Haza jövén 1805. év október 4-kén 24 éves korában tanári hivatalát sokat igérő reménynyel megkezdette, előadván a philosophiát és politicai tudományokat; időközben pedig — midőn Széplaki halálával a hazai polgári törvény tanszéke megürült — saját rendes tanitmányai mellett, azon tudományt is. Harmincz évre és 4 hónapra terjedt tanári hivatala idején, szép elméje, tudós munkái, s nyomos itélőtehetsége tekintetéből, több megyék és a tiszántuli egyházkerület táblabirájául neveztetett ki; tagja volt a magyar academia felállitása terve kidolgozására kirendelt országos küldöttségnek, s a tudós társaság alapulásakor annak levelező

tagjává elválasztatott, később rendes tagsági ranggal is megtiszteltetett, ettől azonba magát gyengélkedő egészsége miatt megkiméltetni tisztelettel kérte.

„Valamint igaz, hogy sok tudós van ki nem bölcs, ugy másrészről bizonyos, hogy tudomány nélkül senki bölcs nem lehet.*) Kevés évekhez levén köttetve az ember ittléte, s szük határok közé levén szorittatva tapasztalása; tudni kell a bölcsnek azokat is, mik az ő ideje előtt lettek, tudni mind azt, valamit a hajdankorból a történetirás emlékezetben hagyott. A dolgokegész minden ségére kelletvén kiterjedni vizsgálódásának; mulhatlan szükséges, hogy ismerje ő a természetet, képes lehessen kifejtegetni annak százrétegü boritékait, s meglesse titkos mühelyeikben a törvényeket, melyek szerint, és az erőket melyek által müködik a természet, hogy maga körül és e földön mindent megmérvén, felszálljon s átvigye vizsgálódását az égi testek magasságába is, hogy aztán végtére ki is léphessen a természet és tapasztalás határai közül, s biztosan emelkedhessék ama láthatlan, de a lelket leginkább érdeklő igazságok hazájába.“ Azonban ily fellengős tárgyak kutatása közben sem szabad a valódi bölcsnek feledni azt, mikép ő létezésénél fogva e földhöz van köttetve, s felsőbb világ régióiban jártasságát kell hogy gyakorlati ismeretek hirdetése és példás élte folyásával tegye gyümölcsözővé. Ily bölcsek közül volt Ercsey. Távol attól, hogy ködös álmokkal boritotta volna be hallgatói elméjét, egészen gyakorlati téren müködött ő. Nem levén semminemü rajongó képzelgésnek barátja, gondosan intette hallgatóit a hiu ábrándok országábani kalandozástól s utópiák utáni kapdosástól, mint a melynek késő bánat s szomoru csalódás szoktak lenni keserü gyümölcsei. Ercsey józan irányban vezérlette tanitványait az életpályán. És minthogy e pálya, szükségkép az állam és egyház szentélyein vezet keresztül, akkint oktatta hallgatóit, hogy azok mindenütt tiszteljék

*) Szoboszlai Pap István: Halotti elmélkedés Ercsey Dániel felett. Debreczen. 1836.

a mi szent, teljesitsék mindenütt a kötelességet, melyet egykor tőlük helyzetök igényelni fog; mindenesetre pedig sorsukkal — ha teljesen nem lenne is okuk megelégedni — legalább kibékülni megtanuljanak. Tanári képességét szélesen kiterjedő tudománya mellett, izlési pallérozottsága, ítéletbeli egyenessége s világos nyomos és folyó előadása által, nemes és erős jellemét s ritka mély belátását pedig a legszövevényesb dolgokban is maga feltalálása s a közjó mellett forró és szakadatlan buzgósága által tüntette ki. Szép külseje, mindenben urias viselete, járása, kelése, már egy látásra is tiszteletet költött irányában a közönségnél. A mily kedvező figyelmet nyert a közpályán; oly szeretetet érdemlett maga körében, mint hű férj, gondos és okos atya, szives rokon, nyájas társalkodó, szinlést nem ismerő s szeretteiért örömest áldozó hű barát. Szaktudományát világ elé bocsátott „Philosophia Debreczen 1813. 1. kötet, 1817. 2. kötet.“ „Statistica Debreczen 1814.“ „Philosophia históriája Debreczen 1825.“ czimü jeles, s maig is becsben álló dolgozataival gazdagitá. Ily jeles férfiunak 1836-dik év február 23-kán négy heti betegség következtében történt kimulása, méltó fájdalmat okozott minden jóknál.

11. Péczely József, e névnek atyjáról (rév. komáromi hires predikátor és magyar iró) örököse, s neve fényének atyja után öregbitője, a debreczeni ref. főiskolának elébb neveltje, utóbb 34 évig tanára, mindig dicsősége, a Kisfaludy-társaság és magyar akademia rendes tagja, több vármegyék és a tiszán- és dunán-tuli helv. hitv. egyházkerületek táblabirája, a történészetben buvár, utmutató, vezér, a hellen és latin irodalomban, — mint a tudós világ csak kevesei — a hajdankor ma is csodált szellemének remek tollal, ékes szóval feltartója, terjesztője, ápolója, született 1790-dik év deczember 25-kén. Kora árvaságra jutva, édes anyjával Varjas Katalinnal Komáromból Debreczenbe költözött, és az itteni iskolában tűzlelkének páratlan szorgalmának mindig kitünő jeleit mutatva; tanulmányai végeztével a költészeti osztálynak köztanitója, majd

a mező-turi gymnasiumnak igazgatója leve. Tanárrá elválasztatván további kiképződés végett Göttingába távozott, honnan pár évi időzése után visszatérve, 1815-dik évben rendkivüli lelkesültséget ébresztő cathedrai tanitásaival, eddig nem észlelt mozgást idézett elő nem csak a tanuló ifjuság hanem a városi nagy közönség körében is, melynek értelmesbjei szivesen látogaták leczkéjét, s a vidéki is — ha Debreczenbe jött — nem mulasztá el meghallgatni a lelkesitő tanár igéző elöadását. Nem is ok nélkül. Mert ha a különben szikár, de jelentős alak tanszékébe fellépett; átszellemült arcza, lángoló heve, velőt rázó lelket inditó érczhangja, az összes hallgatóságot egyiránt meglepő ünnepélyes beszéde, eszet figyelni, szivet érezni késztető szónoklata, egyiránt hozta ámulatba mindenkinek elméjét. És midőn tőle az egyetemes történelem terén a belgák, s amerikai egyesült státusok szabadság harczainak rajzolását, Stuart Mária tragicus életfolyását, a 30 éves vallásháboru eseményeit, a szerencsétlen lengyel nemzet bukását, vagy a magyar történelemben a Nagy Lajos és Hunyadiak korának ecsetelését hallók; remegtünk a leczke óra rövidségéért, s óhajtók vajha legalább 24 óráig tartott volna egy előadása; s őt hallván, méltán kérdők a költővel:

Hol lakik ennyi erő és tűz ily gyenge alakban?

Péczely a tanuló ifjuság szorgalmának élesztésében, az ifjui kedély dicséretében s feddésében fáradhatlan levén, dicsérete felfokozta az igyekvőt, feddése felrázta tunyaságából a hanyagot. Ő minden tudományos ügyet s minden jóra, szépre s nemesre czélzó vállalatot, közelebbről a debreczeni collegium érdekét szóval, tettel, irással a legnagyobb készséggel pártolta. Péczely szorgalma mellett takarékos is volt. De azon takarékosok közül való, kik ott hol nincs helye és szüksége, egy fillért oly becsben tartanak, mint száz forintot; de ha kell, száz forintot is oly kevésbe vesznek mint egy fillért. Isten meg is áldá Péczely szorgalmát és takarékosságát. Hogy „Summarium historiae statuum europaeorum“ czimü müvét latin nyelven két

kötetben remekül megirá; hogy epigrammáit s magyarok történetét világ elé bocsátotta, ezzel saját irói nevének tőn hasznos szolgálatot. Hogy a magyar académiának s pesti protestáns főiskolának ezreket adományozott; a pataki, pápai, kecskeméti, késmárki, pozsoni, soproni protestáns iskoláknál jelentékeny alapitványt tett, a debreczeni collegiumnak pedig 20,000 forintot hagyományozott; ezek is örökre maradandóvá teszik nevét Péczelynek. De nem mind ez csak az ő érdeme. Péczely lelkes buzditása által a tanuló ifjuságban az önmunkásságot nagyban ébresztette fel. Pallas Debrecina*) és Némethy Pál versei kiadása által a magokhoz bizó tanulókat felhivta versenyre, merni hasonlókat. S lelkesitése nyomán a hazai nemzeti irodalom terén müködő ifjak dolgozataiból Lant**) keletkezék, mi által a hir s dicsőség után vágyakozó tanulók között fellobogott a szellemi munkásság tüze. S Péczelynek ez irányban kifejtett müködése megtermé gyümölcseit. Mert kiengesztelve lett a Kazinczy iskolája Debreczen iránt, azon iskola, mely még csak kevéssel előbb is, a debreczeni grammatica iróiról varrva himet, nyelvészeti tekintetben keveset tartott Debreczen tudományos közönségéről. Péczely helyes tapintattal fogta fel korának irányát, s nemes fáradozásának az lőn eredménye, hogy szerze a magyar akadémia és Kisfaludy-társaság előtt becsületet Debreczennek, s a collegium nagyra törekvő ifjai közül többeknek segitett halántékaira füzni hervadatlan koszorut. Meghalt Péczely 1849-dik év május 23-kán. Annak daczára, hogy akkor Debreczenben ülésezett az országgyülés; ennek nevesb emberei közül, az egy Palóczy Lászlót kivéve, senki nem kisérte az elhunyt koporsóját czeglédutczai sir-

*) Ily czim alatt megjelent könyv, a debreczeni collegiumi ifjak költészeti (leginkább ünnepélyes alkalomra készült) dolgozatait tartalmazván; minden müértő elfogja ismerni, hogy azok között egyéb jelesek mellett a Némethy Pál, Csehszombati Dániel, Roboz Lajos, Báthory Gábor, Török Pál, Szél Sámuel, Tatai András, Lakatos József stb. müvei valódi példányai az ó classicai irodalombeli jártasságnak.

**) Ki ne olvasná ma is a Lantból, egyebek között Baksaynak, Ónodynak csodaszépségü verseit méltánylattal?

kertben levő nyughelyére. Nem csoda! Oly időpont volt az, midőn Toldy szavai szerint az országos események nagy zajában a legkitünőbb egyéniség neve is elhangzott. De azért a Péczely név örökre ragyogó leend a debreczeni collegium pantheonában, s a hálás utókori ifju, a collegium könyvtárában diszlő arczképek között, a Péczelyé előtt sem fog áldó sohajtás nélkül ellépdelni.

12. Csécsi Imre született 1804-dik év november 28-kán Érkeserüben, — Biharmegyében — hol atyja akkoriban (később Hegyköz-Szentmiklóson) ref. lelkész volt. A debreczeni ref. collegiumban gymnasiumi és felsőbb tudományokat végezvén, Lőcsén egy évi időzése után, ugyancsak Debreczenben a költészeti osztály köztanitója, majd az első éves deákok lectora, később iskolai senior leve. Orvosi pályához hajlamát egyelőre azzal tanusitván, hogy az 1831-ik évi cholera idején Debreczenben a szenvedő emberiség érdekében müködő orvosoknak szivesen ajánlá segédletét; Bécsbe távozott, hol az orvosi tudományokból tudori koszorut érdemelvén, Debreczenben telepedett meg. Itt 1839-dik évben, Kerekes tanárnak a mér- és természettani székre áttétele alkalmával, Csécsi az ásvány- növény és vegytani székbe állittatott. Tudományos dolgozataiért, melyek közt „Földünk s nevezetesb ásvány rövid természetrajza stk. kiemelendő, — a királyi magyar természettársaság és magyar académia tagjául választatott. Élte csak 43 évre terjedett, nyolczra tanári, kettővel többre orvosi pályája. De miket e rövid idő alatt mint gyakorló orvos a szenvedő emberiség, mint közoktató s iró az iskola s tudomány érdekében tett, feddhetlen köz és magán élete, ritka mérséklettel párosult rendületlen becsületessége feutfogják tartani emlékezetét; s ma is mindazok, kik őt életében ösmerték, méltán sohajtják vissza a nem oly rövid életre méltót. Meghalt 1847-dik év julius 23-kán.

13. Kerekes Ferencz született Aradmegyében Erdőhegyen 1784-dik év junius hó 22-kén szegény sorsu szüléktől. Az 1795-dik évben a debreczeni főiskolába jött,

hol részint a tanárok, s részint kiválólag egy a városi — akkoriban — tehetős előljáró szives segélyezése folytán alsóbb iskoláit megfutva, a felsőbb tudományokat is bevégezte. Lassan müködő ugyan, de az ismeretek mélyébe annál biztosabban beható elméje mindjárt még tanulói pályája közben minden más tudományok mellett, különösen a reáltanok, s ezek között ismét főleg a mértan iránt tanusitván rendkivüli hajlamot, ez által már az iskola falain belől magára vonta figyelmét előljáróinak. Egy évig a főtanodában 4-dik latin osztály köztanitójává, e hivatala végződésével pedig a nagykun-kisujszállási gymnasiumnak leve két évig igazgatójává. Majd a reáltudományoknak — melyeket mindig keble legmelegebb hevével ápolt — bővebb tanulmányozását tüzve feladatául, először a magyar hazában akkor nagy hirben álló keszthelyi gazdászati intézetet látogatá meg, s az ott müködött tudós tanárokkali szellemi társalgásban tölte el szinte fél évet. Innen szélesb ösvényt törendő mértani tudományokbani jártasságának; Bécsbe tevé lakását által, a hol midőn magát főleg a komolyabb tanulmányoknak szentelné, hazai nyelvünk müvelésére is forditott részt tudós foglalkozásaiból. Igy lőn, hogy a néhai derék tudós Fazekas Mihály által készitett s Kerekesünk által 1815-ben kiadott Ludas Matyi czimü eredeti bohózati epos elébe „Jámbor olvasó“ czimmel függesztett előbeszédén s több aprólékos de szép elmeéllel irott versezetén kivül, Virgil Georgiconját is szinte gyönyörü magyar hexameterekben leforditva, azokkal a „Magyar Kurir“ czimü hirlap mellett szétküldetni szokott „Sokféle“ czimü szép literaturai folyóiratot gazdagitotta; mely költeményes dolgozatai ugy egyrészről kedves nemével az ártatlan elmésségnek, mint másrészről a magyar nyelv sajátos természetének hü kinyomatával jeleskednek.

Ily nemes és tudós foglalkozásokban fáradozót kereste és találta fel Kerekest 1816-dik évben a tiszántuli egyházkerület közbizalma, meghiván őt — elébb a külföldön czélszerü kiképződés feltétele alatt — a debreczeni collegiumban Csehszombati József orvostudor által alapitott

ásvány- növény és vegytani székre. A meghivást elfogadó Kerekes több külföldi egyetemeket meglátogatva, többekben mint rendes hallgató huzamosb ideig tartózkodva, már külföldön megkezdé buvárlatai eredményével a tudós világot örvendeztetni: megirván Berlinben az 1818-dik év deczember 3-kán kelt előbeszéd mellett, Magyarország akkori nádora főherczeg Józsefnek ajánlott ily czimü művét: „Betrachtung über die chemischen elemente," mely mü azután Pesten főgondnok Péchy Imre segélyével látott 1819-dik évben világot. Ezen a vegytan akkori állásához képest korszakot alkotó munka oly kelendő hirt szerzett irójának, mikép az Petersburgból felhivást nyert tanári székre. Ő azonban hive kivánván szavának maradni, melyet hazájában ép azon főiskolának — mely tudományos képződésére legfőbb tényező volt — adott, a neki ajánlott megkülönböztetést hálás köszönettel utasitá vissza. Az 1823-dik évben hazajövén, mint tanár az itt eddigelő uj és ismeretlen tudományokat 16 éven át tanitá, e pályáni müködése közben el nem felejtkezve nemzeti nyelvünkről, s annak legmélyebb titkait csüggedetlen szorgalommal vizsgálva megirá 1835-dik évben „Értekezés és kitérések" czim alatt jeles müvét, s annak eladandó példányaiból bejövő tiszta hasznot a helybeli főiskolai növénykert részére szánta. E müvéért a magyar académia által levelező tagsággal tiszteltetett meg. A főiskola szellemi s anyagi gondjaiban szivesen osztozván, a növénykert létrehozásában egyik főtényező, a főiskola levéltárának pedig folytonosan gondviselője volt; s a collegium sok részben zilált anyagi ügyeinek rendbehozásában neki oroszlány rész jutott. Az 1839-dik évben a mér- és természettani oktatói szék megürülvén, Kerekesünk kedvelője bár a tudományok minden ágának, barátja közelebbről azoknak, miknek tanitásával addig a főiskolában 16. év lefolyta alatt foglalkozék, minthogy mindazonáltal a mértanban s ennek a természettudományokra alkalmazásában mindig megkülönböztetve gyönyörködött, s ilynemü értekezése a lipcsei tudós társaságtól is megjutalmazva

lett; előljáróinak közakaratából de saját vonzalmától is késztetve, a mér- és természet-tanszékre tétetett át. E reá nézve csak tanitói tekintetben uj pályán nagy szorgalommal buvárkodva, fáradhatlan müködése eredményéül, világ elé bocsátá 1845-dik évben „Szorszámtan s egyszersmind előkészület a fellengős mértanra“ czimü könyvet, mely müvébeni felfedezését 1846-dik évben a magyar académia a Marczibányi 50 darab aranyból álló jutalommal dijjazá. Az 1848-dik évben láta tőle világot „Négyes kistükör“ czimü dolgozata, nem is említve itt a Tudományos Gyüjteményben s egyéb részint hazai, részint külföldi folyóiratokban koronkint megjelent tudományos apróbb müveit. Igy készülének csak kéziratban maradott dolgozatai a Fellengős mértanról, melyek elhalálozása miatt egészen be nem fejeztethettek. Ily sokoldalu tudóst az 1844-dik évben a királyi magyar természettudományi társulat rendes tagjává avatá, a tiszántuli egyházkerület s több vármegyék pedig táblabirósággal tisztelék meg.

Midőn azonba Kerekes az emberi ismeretek tárházát ujabb kincsekkel gazdagitá; önmagára nézve épen nem eszközle anyagi gazdagodást, de sőt inkább — mert dolgozatai a legkomolyabb tudományok terén forogtak, s ennélfogva igen csekély kelendőségnek örvendettek — azoknak kiadása által szerzőjének inkább kára, mint haszna következék. És azon okból, mert minden erejét, idejét kirekesztőleg szaktudományának s hivatalának szentelé; alig volt képes meggazdálkodni valamit, semmi esetben sem annyit, mennyi családjának s vénségére magának biztos ápolására megkivántatnék. Igy is azonban keble nemes sugalmának engedve, s hasonlitva a bányászhoz ki aranyat keres nem maga hanem más számára, munkált, kitünő szorgalommal zajtalanul, távol minden csillogástól, melyet különben is egyszerü s romlatlan természet kezéből keletkezett kedélye nem keresett s nem kedvelt. De a szünetet nem ismerő munka, éjjeli s nappali törődés erőt vőn a nemes buzgóságon; s a sokszorosan hasznos élet — mint a

közre világító lámpa — maga magát emészté, s az 1848. év márczius havában baloldalát véletlenül érő szélütés meglankasztá a különben jól termett tagokat, s azon időtől fogva, hozzájárulván családja tagjai miatti aggodalma is, folyton fogyott és hanyatlott, miglen 1850-dik év julius 29-kén Balaton-Füreden — hova rongált egészségének helyreállítása reményében jun. 23-kán hü neje társaságában ellenállhatlan kivánsággal távozék, a helyett, hogy életet nyert volna, — minden jók méltó fájdalmára halálát lelé, élte 67-dik, tanárkodása 27-dik évében, s most a balaton-füredi ref. hivek sirkertében Rádl József mellett Debreczentől távol porladoznak a derék tanár hült porai.

14. Zákány József született Derecskén 1785-dik évben. Debreczeni collegiumi tanpályája végeztével a főiskolában 3-dik latin iskola köztanitója, majd nagykun-kisujszállási gymnasiumi igazgató leve. Ellenállhatlan vonzalmát követve, a nevelészeti pályát tüzte életczéljául, s előbb egy uri háznál magán nevelőül, majd több éven keresztül a nagyváradi ref. gymnasiumban müködött igazgató tanárkint, mindenhol vidám maga alkalmazása, s művelt társalgása által kedves fogadtatást keltve maga iránt. A debreczeni collegiumban az illető felső igazgatóság, a nevelészet franczia és németnyelv rendes tanszékét felállitni elhatározván: e tanszékre jobb választást Zákány Józsefénél nem tehetett volna. Ő előbb mint tanszékébe beállott: bővebb képződés végett Bécsben tölte pár évet, s 1825-dik év őszén foglalá el tanszékét; egyuttal az alsóbb iskolák tanfelügyelője is levén, teendőit közbecsülésben kivánt sikerrel végezte. Az alsóbb iskolák részére A. B. C-t. Szent biblia ismertetését, Kis gyermekek észvallását s több kézi és tankönyveket készitett. Ha ezek által is méltóvá tette Zákány József magát a dicséretre; kétszeresen érdemli ő szeretetünket az izletes zene és énekmüvészetnek a főiskolában meghonositása által. Mindkét müvészetnek uj korszaka nyilt a collégiumban az ő tanárkodása idejével. Zákány maga is kitünően kezelvén a hegedü zenéjét; az összes tanuló ifjuságnál szerfeletti kedvet

ébresztett a zene és ének tanulására. Az, egy sajátos jelenet volt, látni, miként nyüglődött a szegényebb tanuló is szülőin költségért, hogy egyik, fuvolát vagy furulyát, másik hegedüt vagy guitárt szerezhessen, s mintha mindenki Polyhymnia zászlója alá szegődött volna, fuvolázott, zenélt és dudolta, fütyölte a most először hallott s betanult izléses darabokat. Kik az 1825-ös éveket Debreczenben érték meg, azok emlékezhetnek, mily pezsgés volt itt a zene és énekkarban, melynek csaknem minden tanuló-ifju, tagjává lenni vágyott. És ha ma is templomokban a hármóniás énekkartól a Nagy Isten stb., vagy temetések alkalmával a gyönyörű szövegű s még gyönyörűbb dallamu: Hát csak azért ragyogának stb., Isten! te lelkednek lehelletét stb., Az öldöklő búk gyötrelmei stb. énekeket zengedezni halljuk; el ne felejtsük, hogy e dallamokat Zákány hozatá, illetőleg honositá meg az iskolai énekkar számára, szövegeit pedig, Zákány József kértére, a költői érrel megáldott Tatay András s Uj Mihály togátus ifiak készitették. Az izléses éneklészet érdekében Zákány adta ki Nagy Károly társaságában „Enekhangzatos könyv" czimü művét. Zákány tisztes őszhaja, víg kedélye, ildomos alkalmazkodása, emberséges bánásmódja jótékonyan hatott körzetére. Ugy véljük, miként nem is találkozott ember, ki Zákány Józsefben megbotránkozásra okot találhatott volna. Az $184^{8}/_{9}$-ik évi események megingatván idegrendszerét, s előtte elköltözött hivataltársai utáni bánattól is meghatva, betegeskedése miatt 1852-ik évben tanszékéről lelépve, tört szivvel, zuzott kedélylyel vajdai magányába vonult, s ottan 1857. september 10-én fizeté le adóját a halandóságnak.

15. Vecsey József született Debreczenben 1800. év február 13-án. Azon egy évet kivéve, melyet gyermekkorában a német nyelv alapos megtanulhatása végett Lőcsén töltött el — tanult folytonosan szülőföldén, s ott végezte a bölcsészeti, jogi és hittani tudományokat. Az 1823-dik évben főiskolai könyvtárnokká, majd előbb a költészeti, később a felső szónoklati osztálynak leve közta-

nitójává. Az 1825-ik év őszén egy uri család növendékeivel — nevelői minőségben — Eperjesre távozván el; onnan 1826-ik év őszén visszatérve, főiskolai ellenőr, végre iskolanagy (senior) leve. — Az 1827-ik év őszén Göttingába távozott, ő levén azon szerencsés, ki az országgyülés közbenjárására a magyar prot. ifiak közől a huzamosb idő óta tiltva levő külországi akadémiákrai kimenetelre legelső nyerhetett engedélyt. A világhirű tanárokkal ékeskedett göttingai egyetemben Vecseynk pár évet töltve, hallgatta a természettanban a nagynevű Mayer Tóbiást, történelemben a roppant tudományu Heerent, a bőlcseletben a jeles Schulzét és Bouterweck-et, a szentirás-magyarásástanban s gyakorlati lelkészettanban a derék Pott-ot. — Haza térve, előbb Bárándon, mint lelkipásztor, töltött három évet, majd 1831-dik évben debreczeni ispotályi lelkészszé lőn. Azonban már ez időben az ő gondolkozni szerető s alapos itélőtehetséggel megáldott szelleme a tudományok egyéb részletei közől a bőlcsészet magasztos tájai felé vonzódék különösebben, s e vonzalmát a Tudományos Gyüjteményben akkoriban megjelent nyomos czikkei által fényesen bizonyitá be. — Ez okból Ercseynek 1836. évben elhaltával, a bőlcsészeti tanszék elfoglalására nálánál méltóbb joggal senki nem hivathatott volna meg. S ő fellépett a szép pályára 1836. nov. 4-dik napján, maradandó becsű (kinyomatott) székfoglaló értekezést tartván ily czim alatt: A philosophiának befolyása a status és egyes emberek boldogságára, s minden haszna mellett is a tőle való idegenkedés okai. — A legszebb remények kiséretében megnyilt pályán a nagy tudományú tanár fáklyájánál kedvteléssel gyujtogaták tisztelő tanitványai értelmök szövétnekét, örömtelve észlelve önmagukon, miként tisztulnak zavaros fogalmaik, fejlődik izlésök, nemesül erkölcsük, s ébresztetik a keresztyén vallás és józanész korlátain belől szabadon mozgható gondolkodás, a hitfelekezet e féltett kincse s palládiuma. Mint erkölcs-biró akkint járt Vecsey tanitványai előtt, hogy nyájassággal elegyitett komolysága, humánus

bánásmódja mellett a törvényes rendhez s szigoru fegyelemhez ragaszkodása, részére az összes tanuló ifjuság osztatlan tiszteletét biztositák. — Mint tanár, előadása közben a bölcseleti rendszerek több nemei közől a legszerencsésb tapintattal a bírálati módszert követte. Némethon bőlcselői közől leginkább Kruggal tartott. Azonban ennek Kanttól kölcsönzött azon nézetében, melyszerint az emberi ismeret teljesen alanyi, soha nem osztozhatott; ugy itélve, hogy az emberi ismeret, mint két tényezőnek — t. i. az ismerő alanynak és ismereti tárgynak — eredménye levén, az soha nem tökéletesen tárgyilagos, sem nem tökéletesen alanyi, hanem alanyi és tárgyilagos egyszersmind. Ernyedetlen szorgalommal, szakértő avatottsággal buvárkodva a régibb és ujabb kor bölcselőinek tudós műveiben; azokból teljes rendszerbe foglalva állitá egybe kéziratban közkézen forgó dolgozatát. De, mert észlelte, mily csekély kelendőségnek örvendenek hazánkban a komolyabb olvasmányu könyvek; arra, hogy kéziratát kinyomassa, nem volt birható, s ekként tanainak hirdetését — Socratesként — hű tanitványaira bizta. Igy is azonban a magyar Hegelisták jelesbjei közől némelyekkel 1838-dik évben az „Atheneum"-ban s annak melléklapjában a „Figyelmező"-ben ily czim alatt: Sürgetések a Hegelismus tárgyában humoristicus tollharczot folytatott. Világot látott ezenkivül 1842-dik évben a nagyemlékezetű Péchy Imre főgondnok felett általa készitett emlékbeszéd is. Mint oroszlánt körméről, akként őt a kevésből is nagynak és jelesnek ösmerve meg; örömest választá 1838-dik évben a magyar akadémia, levelező tagjává, 1842-dik évben pedig a tiszántuli egyházkerületi tanács, táblabirájává. — De legmaradandóbbá teszi Vecsey tudományosságát azon emlékirat, mely dicsőségesen uralkodó királyunk I. Ferencz József ő cs. k. apostoli felségének 1852-dik évi országos körutja alkalmával Debreczenben legmagasb megjelenését, a debreczeni főiskola könyvtára legkitünőbb helyén diszlő fehér márvány táblán arany betűkkel örökiti. Ez emlékirat, melynek latin szövege alan-

tabb terjedelmesen leend közölve, a mint egyrészről az akkori idők hangulatáról, ugy másrészről arról is tanuskodik, mily szerencsésen fejezte ki Vecsey — a latin classicai hajdankor ma is méltán csodált szellemét irmodorában.

A mily szerencsés volt hivatali közpályája Vecseynek, őt oly közkedvesség környezé társas élete folyásában is. Mert a valódi bölcseletet — a keresztyén élet által megnemesitett stóát — tanszékéből a magánéletre is átvivő férfiu (egy hellen bölcs, magyar alakban s egy valóságos ántik jellem, modern kiadásban) vallásos mély érzelme s őszinte egyenességeért, széles tudománya mellett ritka szerénységeért, tiszta felfogása s higgadt véralkataért, vidám kedélyeért minden őt ismerők által szeretve tiszteltetett. — Ily sokszoros boldogságának ege felett azonban 1854. év február 10-ke óta vészfelhők tornyosultak; mert ekkor egy véletlenül jött szélhüdés megtántoritá az eddig lélekben ép s testben erődús férfiut. Azon időtől kezdve hervadásnak indulva, huzamosb ideig tartó szenvedése, de kivált 3 heti súlyos mellbeli vizi betegsége után — mint életében keresztyén bölcs volt, úgy aluvék el is, korának 55-dik évében, 1855-dik év september 11-dik napján.

VI.

Noha fenállhatását a debreczeni ref. főtanoda, Isten után, csakis a helv. hitv. felekezet, közelebbről pedig a magyarországi ref. egyházak és jóltevők egyetemének önkéntes adakozásából nyerte eddig is, s azt ezentúl is attól várja s reményli; helyén láttuk m. a. feljegyezni névsorát azon egyes jóltevőknek is, kik e tudományos intézetet eddigelé jelentékenyebb könyöradományokkal megsegitették:

1. Általános szükségletet fedező alapok: A tőkepénztár több régi alapok összesitéséből alkottatván, növelték azt adományaikkal Beretvás Jánosné Bankós Mária; néhai Kallós Mózes örökösei; nyugalomra lépett tanár Lugossy József; néhai Nagy József kereskedő; néhai Szabó Pál mezőturi lelkész; Székely János és neje Dienes Bor-

bála; Szentmihályi Ferencz; Bárczai és érmihályfalvai alapok (a testgyakorlatra); néhai Vitéz Mihály lelkész.

2. A főiskola átalakitására: A tiszántuli h. h. egyházkerületben létező 13 egyházmegye és Debreczen. Balla Athanáz orosz követségi tanácsos; Csiffy Ferencz Berettyó-Ujfaluból; Bárczay Zsuzsánna; gróf Dégenfeld Imre; báró Uray Bálint; Keörthy János; Bay Ferencz; Marossy László; roffi Borbély Sámuel. Tóthpápai József, dr. Csehszombati József, Pálffy Ferencz abai lelkész. Debreczeni és szentesi h. h, egyház. Sárói Szabó István; Récsey János; Szarka János és neje Sulyok Erzsébet; Péczely József tanár; öt hajduváros (Böszörmény, Hadház, Nánás, Szoboszló, Vámos-Pércs); Hódmező-Vásárhely; Csanak József és Szabó Lajos emlékére a gőzmalmi társulat. Pekár Imre, édesanyja emlékére, a polgári iskola alapjához.

3. Kórházi alapok: Több régi alapokból alkotva növelte ez alapitványt néhai esperes és hajdu-böszörményi lelkész Benedek Lajos, elhunyt fiának Imrének emlékére.

4. Könyvtári alapitvány: Több régi alapokból eredt, növelték albisi Nagy Sámuel, Keresztesi Deák János, Sárói Szabó István; koronkint példányokkal gyarapitják a könyvtárt a magyar académián és a helybeli városi könyvnyomdán kivül, egyes buzgó jóltevők.

5. Tanári nyugintézeti alapitvány: Régibb alapokból öszvesitett ez alapitványt 1859-ik év óta növelik magok a koronkénti tanárok. Ezenkivül adakoztak reá: néhai Sinay Károly mike-pércsi közbirtokos és Szabó Pál mező-turi lelkész.

6. Ösztöndij-, jutalom- s pályadij alapitvány: Adorján István Bűd-szent-Mihályról. Ajtai Sámuel Szathmárról. Andor István Neszmélyről. Beőr László helybeli gyógyszerész. Beretvás Jánosné Bankós Mária Nagy-Kőrösről. Halász István, Borsi Imre Tasról. dr. Csehszombati József, Keresztesi Deák János, Erdei Mihály helybeli polgár. Ügyvéd Ferenczy Elek és neje Máriássy Mária. Fazekas Gedeon, Gáthy Gábor, Halász Imre, dr. Hatvani

István (tanár), gróf Bethlen Gergelyné született gróf Kendeffy Rákhel; özvegy Kollner Ilyésné; Komlóssy Dániel (néhai tanácsnok) örökösei; Kovács Sándor ügyvéd; Keresztes Pálné, született Márton Erzsébet; Nagy József (kereskedő); Péczely József (tanár); Csanak József; Sárói Szabó István; Váradi Szabó János örökösei; Szalay Antalné Török Katalin. Szalontai egyházmegye. Szikszay József s nője Gáll Jozéfa; Szártóry Imre; néhai Szokolai József emlékére többen; Szombati István (néhai főbiró) és nője Veresmarthy Zsuzsánna; Szücs György; Tőltésy János Baracskáról; Vámos-pércsi egyház; Várady Sámuel és neje Aszalai Zsuzsánna; Vincze Draveczky Judith (elhunyt fia Vincze Aladár emlékére) Józsa János (néhai lelkész Szoboszlón).

7. Szépművészeti alapok: Énekművészetre (több apró alapokon kivül) Auer Andrásné Hoffer Zsuzsánna; Bereczki Márton (néhai leánytanitó helyben); Nagy József kereskedő; Nagy Lajos és neje Dobozy Erzsébet (vajdai közbirtokos); Tököly Zsebők kir. tanácsos; Zákány József tanár; Fiók Sándor hosszu-pályi ref. lelkész.

8. Tápintezeti alapok: Auer Hoffer Zsuzsánna; Nagybányai egyházmegye; Baranyi László, Báthory Sámuel; Báthory Gábor és Bethlen Gábor (erdélyi fejedelmek); Bereczki Márton; Keresztesi Deák János; Hadas Sámuel és leánya Fényes Józsefné; Koczog Imréné Halász Ilona; Halász-, Takács-, Bojtor-, Zakaralapitványok; Szikszai ref. egyház; Horváth Pál; Jámbor Mihály sebész, elhunyt fia emlékére; Kálmánczhelyi Gábor helybeli polgár; Köblös János tábornok; Krassay József; Mocsay István; Mocsi Istvánné Kalocsa Erzsébet; Nagy István (ócsai lakos); Ilosvai Karolina (Hajdu-Nánáson); Rádnóthy György; Tisza-Szentimrei egyház; néhai Tisza Lajos örökösei; Tiszay János (ügyvéd); Uketyevity Gábor; Vékony István; Vizsolyi János (Tabódról).

9. Tartalék pénzalap: Bánki István s nője Veres Zsuzsánna; Boda Gergely Kis-Kun-Szentmiklósról; Czövek-Filep Gergely Sajó-Kazinczról; Jánossy Károly Pilisről;

Kanyó Mihály Magyar-Óvárról; Kassai Péter (helybeli könyvkötő); néhai Kocsis István esperes özvegye Dobrai Erzsébet; néhai Kozma István matólcsi lelkész; néhai Rhédey László Piskóltról; Saátor Péter Kecskemétről; Palóczi Horváth Mária.

10. Terményrajz gyüjteményre: Néhai orvostudor Zilahy Sámuel, és néhai Sombory Imre.

E most jelzett áldott lelkü jóltévőkhöz sok hasonlót adjon Isten ezentul is a debreczeni főtanodának; az eddigieknek neve pedig syriusi csillagbetükkel bevésve maradjon minden debreczeni tanuló hálás emlékezetében!

NEGYEDIK FEJEZET.

Debreczen város belélete közmüveltség, kereskedelem, gazdászat és műipar tekintetéből.

I.

Debreczen város közmüveltsége nem szoritkozott csupán papok és tanárok körére. Nagy volt átalában a tudományos képzettség az ugynevezett intelligens osztályuaknál. A tanácsi rend mert külföldön is nyerte képeztetését, egyetemes müveltségü vala. Emlékezetben hagyatott, hogy Pósalaky János városi jegyző majd tanácsnok, és Domokos Márton s Szeremlei Sámuel szinte városi tanácsnokok között, azon alkalommal midőn az első, magához a két utóbbit barna levesre hivta meg; következő elmés versezet váltatott:

Pósalaky e sorokat irta Domokos Márton és Szeremley Sámuelhez:

Nobile par fratrum, clarorum pignora patrum!
Pransuris mecum, cras jus celebrabitur atrum.

Domokos és Szeremley e meghivásra ekkint válaszoltak:

En venerande pater! quos poscis carmine fratres
Quosque simul junctos ad tua jura vocas,
Certificati aderunt, jus contempsisse nefandum est,
Quid tua, decident, juscula nigra velint?

Codice non opus est, calicem allegare necesse est;
Praeside te sic res discutienda venit.
Exceptiva sines, facies ex jure levatam,
Et meritum absolvet Tarczaliense merum.
Sint producta: caro vituli, perdicis et agni,
Et capus, et cervus, torta, columba, lepus.
Sic ex jure nigro Tabulae sententia finem
Adferet, et victus solverit hospes onus.

Maga főbiró Domokos Márton, hivataltól szabad óráit irodalmi foglalkozásban töltötte, forditván franczia nyelvből „a keresztyének között azon idő szerint uralkodó romlottság kutfejeiről való elmélkedést 2 kötetben; és a keresztyén erkölcs tudomány rövid sommáját," mely két dolgozat közől az első 1745-dik, a második pedig 1750-dik évben jelent meg Debreczenben. Szeremlei Sámuel is, előbb főjegyző, majd tanácsnok, Debreczen város czimerét versekbe foglalta, s ezek kinyomva olvashatók Tóth Ferencz, „tul a tiszai ref. püspökök élete" czimü könyv 129—131. lapjain. Hasonlókép Csatári János debreczeni tanácsnok is még Hálában jogtanulmányozása mellett a magyar historiának rövid summáját és XIV-dik Lajos franczia király történetét németből forditva, világ elé bocsátotta. Szilágyi Sámuel városi jegyző — fia a hasonnevü superintendensnek — Wiegand János után forditotta ily czimü dolgozatot: „A jól rendelt mezei gazdaságra oktató kézi könyv Pozsonban 1774." Böszörményi Pál főbiró, több alkalmi verseken kivül, Slez után forditva kiadta a köznép számára „Szőlőske nevü falu állapotját, előadván abban minemü hibák vesztegetik a köznépet, s hogy kell azokat orvosolni." Fazekas Mihály*) választott hites polgár, azon

*) E jeles emberrel történt főhadnagy korában következő eset: A franczia háboru folyásában 1813-dik évben egy franczia városba bevonuló osztrák csapatnak szabad sarczolás engedélyeztetett. E csapatban szolgált Fazekas Mihály is. S ő bemegy egy uri házhoz, s annak igen jeles könyvtára szemébe tünvén, a könyvtárból kiszemel egy jeles könyvet, asztal mellé ül, s olvas a könyvből addig, mig eltelik a sarcz ideje, s akkor a könyvet visszateszi helyére, s meghajtva magát kifelé indul. E nemes lelküségen elámulva a házi ur, erőnek erejével egy értékes zsebórát tukmált Fazekasra emlékül.

kivül, hogy (mint fent érintve volt) sógorával Diószeghivel a magyar füvész-könyvet világ elé bocsátá, 1819-dik évtől kezdve a debreczeni naptárt igen érdekes rejtett szókkal, füszerezve, több éven át kiadta. Ő tőle van „Ludas Matyi" czimü bohózatos hős költemény; ezen felül versgyüjteményt is hagyott hátra (kinyomatott Pesten 1836.), melynek habár nem nagy költői tehetséggel, de mélyen érző kebellel, s a természet hű ecsetelésével irt darabjai (p. o. nyári esti dal) maradandó értéküek.

A városi választott hites közönség sok miveltséggel birt tagjai közől még Auer Andrásról és Rádl Józsefről is megemlékezünk. Ugy az egyik mint másik e város közjavát, polgártársainak átalános boldogságát szivén hordozta. Rádl József közelebbről örök emléket alkotott magának az által, hogy Debreczenben az ártézi kútat*) és gőzmalmot meghonositá, összes vagyonát pedig a magyar haza jóérzelmü szegény lakosai évenkénti segélyezésére örök alapitványul hagyományozá. Született Rádl József Debreczenben 1788. mártius 15-kén; meghalt Balaton-Füreden 1852. aug. 26-kán.

Az orvosikar is több irót mutat fel Debreczenben. Igy például a mult század közepén és végén, egy időben működtek az egymással lelki barát, két tiszti orvos Csapó József és Veszprémi István. Az első Győrben 1736-dik évben születve, hazai és külföldi iskolái végeztével Báselben orvostudori koszorut nyervén, Debreczenben telepedett meg, s itt több rendü latin dolgozaton kivül Kisgyermekek ispotálya és Uj füves és virágos magyar könyv s Orvosló könyvecske czimü munkáival gazdagitá a nemzeti irodalmat. Veszprémy (tulajdonkép Csanády) István született 1724-dik évben Veszprémben, honi iskolái végeztével Helvétiában, Angolországban huzamosb ideig lakván, Utrechtben nyert orvostudori koszorut, s Londonban és Utrechtben kibocsátott latin nyel-

*) Mig ártézi kutak Debreczenben nem léteztek; az ivóvizet, a nagyerdei és várad-utczai kapun kivüli kutakból kellett az egyes házakhoz behordatni.

ven irt szakdolgozatain kivül: A kisded gyermekek neveléséről. Kolozsvár 1760. — Bába mesterségre tanitó könyv 1766. — Gazda ember könyvecskéje. Szeben 1768. — Sunccincta medicorum Hungariae et Transsyilvaniae historia Viennae 1778—1781, IV. kötet, — és Magyarországról öt külön elmélkedés. Pozson 1791. tette nevét halhatlanná. Meghalt Veszprémy 1799. mártius 15-kén. Szentgyörgyi József orvostudor a természetrajz állattani részének „természet historiája Debreczen 1803" czim alatt közrebocsátásával maradandó emléket hagyott maga után. Ugyanez időtájban dr. Segesváry István azonkivül hogy Debreczen város története kidolgozásában fáradozott, Derrham physico-theologiáját magyarra forditva világ elé bocsátott.a Ez irodalmi csoportnak nem kis disze volt Földi János előbb Szathmár városi, majd hajdu-kerületi orvos, ki a debreczeni tudományos körrel a mult század végén közremüködve, nemzeti irodalmunknak hűbajnoka volt, ön-készitette sirverse „A mott a kapus ut mentében" egy az élet sok terhe miatt megkeseredett sziv fájdalmáról tesz bizonyságot.

A rajziskola Debreczenben Péchy Mihály őrnagy javallatából 1805-ben felállittatván, a Péchy szemei előtt Szebenben magát kiképzett Kiss Sámuel lett első rajztanár, ezt felváltá Beregszászi Pál, a közügyért utólsó lehelletéig buzgó férfiu, ki a rajzolás tanulását elősegitő több rendbeli jeles dolgozatai által, valamint hatalmas lendületet adott a reálismeretek terjedésének, ugy a nemzeti irodalmat is szakmájához tartozó jeles dolgozataival gyarapitá. A képzőművészet körében, mint ügyes képirók Kármán János és Kiss Sámuel — ez utóbbi városi rajztanári minőségben — jeleskedtek. Nem felejtendő ki e csoportból Dozsnai Károly sem. Ő festette a város közháza nagyterme részére V. Ferdinánd király, valamint a ref. főtanodai könyvtár számára Szoboszlai Pap István arczképét. Ugyan ő tőle van a főiskolai könyvtárban Sárváry Pál gypsz-öntvényü mellszobrá is, mely valódi szakértőknek

is dicsérő elismerését érdemlette ki. A hivatásának élő Dozsnai, Londonban utólsó inségben halt el. A rajzolásban Beregszászy testvérpár tüntek ki, t. i. Péter, ki Sárváry Pálnak rajzolás mestersége czimü könyve mellett megjelent ábrákat készitette, és Pál (rajztanár) ki rajzolás tanitását tárgyazó több rendbeli műveinek világelé bocsátása mellett, a metszésben is tett kisérleteket. A művelődés történelmét gazdagiták a XIX-dik század elején több collégiumi togátus ifjak: Erős Gábor, Halász István, Pap József és Pethes Dávid. Erős Gábor stereotyp táblái, a magyar nemzeti muzeumba felküldve; azok ottan máig is szemlélhetők.

A reál-ismeretek Debreczenbeni meghonositásában, a már fent is érintett Kiss Imre és idősb Váradi Szabó János salétrom intézeti főtelügyelőkön kivül, nagy érdeme van Balásházy János gazdászati iró és magyar académia rendes tagjának is. Ő habár Zemplénből csakis 1837-dik év körül tette is Debreczenbe lakását, de itt mint választott hites polgár, a város érdekében sok buzgóságot serénykedett kifejteni. Több rendbeli gazdászati munkájával s értekezéseivel, de különösen „Háztartás és mezei gazdáság tudománya“ Debr. 1838—39. 2 kötet. — „Debreczen a mint van és jövője. Debr. 1844.“ „Politicai és státus gazdasági nézetek. Debreczen 1847.“ nevét a feledés sírjából kivivta.

Az ügyvédikar is több jeles egyént mutathat föl e korszakból. A debreczeni születésü s Pesten nagy hir-névre emelkedett Sárói Szabó Sámuelen kivül, a helyben működött ügyvédek közől Gerendási József, Kuthy István, Nagy Gábor, Micskei András, Keresztes Károly, Aszalai Pál, Schvarz Sámuel, Tóth Sámuel, Uhrinyi Pál stb. nevöket elég legyen felemliteni.

A szépműtani dolgozatokban többen jeleskedtek: A halhatatlan Csokonairól már volt fentebb emlités. Baksay Dánielt, Ónody Szabó Pétert, Szikszay Dánielt a Lantban megjelent dolgozataikért; valamint a hosszabb életre méltó G. Nagy Imrét (mindnyájukat a magyar költészet jeles

művelőit), Lakatos Józsefet és Csvire Istvánt, mint gyönyörü latin verselőket csak érintve: Németi Pálról szólunk tüzetesebben. Született e halhatlan emlékü fia Debreczen városának 1758-dik év február 6-kán közsorsu szüléktől. Ragyogó észtehetségét az ó classicusok olvasgatására forditván; nálánál a latin remek irók követésében s azok szellemének s irmodorának bámulandó elsajátitásában szerencsésebb senki nem vala.*) Meghalt a tudományos világ nagy fájdalmára 1783. julius 2-kán.

A szépmütannak azonban nemcsak irodalmi munkásai voltak. Egyébkint is tisztelték azt Debreczenben. Volt már szó Kazzay Sámuel gyógyszerészről mint régi pénzek szenvedélyes gyüjtőjéről. Veszprémy István maga hálásan vallja, miként ő Kazzay gyógyszerész hártyákra irt ritka kéziratokkal becses könyvtára segedelmével dolgozta ki saját tudós munkáit. Itt különösebben II Fáy János néhai polgármesterről emlékezünk, mint a ki sok költséggel s nagy előszeretettel alkotá össze becses mügyüjteményét. Volt abban Guidó-Rénitől, Kaufman Angelicától s Tiziánitól több remek példány. Ecce-Homo, s Judit a Holofernes fegyverével Dominichinitől, Lázár feltámadása és Jákób álma Engelt Sándortól, a hordóban tanuló Diogenes Lazarinitól, kevésbé szakavatottak által is megbámultatának. Könyvtára válogatott darabokkal, s benne megszólalásig talált arczképe Kazinczy Ferenczneк. Voltak apró érczszobrok, azok között egy remek fehér antik szobrocska bika alakban ábrázolva Jupitert, a mint az, Európát elragadta; s e darabok Graecia classicus földjéből kiásva. Ugy tudjuk az összes mükincsek jelenleg özvegy Fáy Alajosné született báró Splényi urhölgy birtokában Budán léteznek.

A zeneművet illetőleg, habár 1649-dik évi városi jegyzőkönyv 666-dik lapján azt olvassuk is, hogy: „a zenészek a városból kitiltattak, azon okból, mert nem zene, hanem szív, s nem lant, hanem kegyes nyelv tetszik az

*) Müveit s életrajzát ily szim alatt: Carmina Pauli Némethy, Péczely adta ki Debreczenben 1830-dik évben,

Urnak“ (non enim musica sed cor, non lyra sed pia lingva placet Domino) és habár 1701-dik évi május 1-ső napján is, az itt állomásozó német haditisztek által megtartatott majálisi mulatság, mint feltünő ujdonság emlittetik is az évkönyvekben; a puritáni erkölcs-szigor azonban még sem fojthatta el egészen a természet szent törvényét, s nem vehetett erőt a zene hallgatására vonzódó kedély vidámságán. Szájhagyomány után irhatjuk, hogy a czigany-zene már a mult században is folytonosan jó hirben állott Debreczenben. A jelen század elején és közepén pedig Boka András és Károly testvérek hatalmas kedélyhóditók valának hegedüjök varázskezelése által. Az ő játékuk a legszigorubb igényeket is kielégité, s az érzelmekre büvösen hatott. Könnyed és biztos technika mellett valódi drámai hév volt játékukban, mely az erőt és fenkőltséget soha nem nélkűlözte; s mig siró hangszerükön a magyar lassunak plasticai kifejezést adva, borongásaikban megkapók kedv-csapongásaikban szív-viditók voltak; a gyorsabb dallamok szenvedélyes előadásával rezgésbe hozták a felvillanyozott idegeket. — Még a most élők közől is sokan emlékezhetnek, mennyi bút zengett szomoruan el Boka Károly? mennyi titkot ölelt át! mennyi enyhe könyet kevert hangjainak keseredés árjai közé. Hallván az ő varázs húrjainak zengését, hányszor halasztók el búbánatunkat máról holnapra? és ha a holnap eljött, elfeledtük azokat.

A szinpad az élet e hű tüköre, mely az ember minden szenvedélyét és gyarlóságát, erényét és gonoszságát hatásos képekben mutatja elénk, jó ideig nem volt a puritán szinezetü Debreczenben rokonszenvnek tárgya. Mert elődeink összetévesztették a szinpadot a szószékkel (honnan intő szavakban folytonosan csak erény hirdettetik), s nem vették jól észbe, hogy egy ügyesen feldolgozott tragoedia, melyben a költői igazságszolgáltatás nincs szemelől tévesztve, a bünre csábitó szenvedély festése és bekövetkezett bukás rajzolása közben, ép ugy tanitja az igazat, szépet és erkölcsit, valamint a vigjáték az emberi hiuságok csipdesése által, szabályos életrend követésére figyelmez-

tet; a néző játékok által pedig társadalmi miveltség, dalművek és énekes darabok által izlés és érzés nemesitése s kedély derültsége hatványoztatik. Ugy látszik, mintha azt is figyelmen kivül hagyták volna, hogy a jól szervezett szinház a hazafiság tejlesztésének, s az édes honi nyelv terjesztésének egyik legbiztosb és leggyorsabban czélhoz vezető közege. A letünt század végén akadunk nyomaira annak, hogy debreczeni elődeink a szinpad látogatásával megbarátkoztak. Alkalom rá a következő volt:

A mint a mult század végén Magyarországon pillanatnyi hév után beállott közönösség zsibbadásra kárhoztatta az itt éledni kezdő szinészetet; Erdélybe menekült az, hol a lelkes főurak, s azok között különösen idősb báró Vesselényi Miklós lett az ott összeállott szinész társaságnak éltetője. Miután Erdélyben, hol csak megfordult, átalános lelkesülést idézett elő a szinész-társaság; azon üdvös gondolatra jött báró Vesselényi Miklós, hogy egyrészét a társaságnak Kócsi Patkó János igazgatása alatt bent hagyva Erdélyben; másik részét Ernyi Mihály igazgatása alatt Debreczenbe inditá. E társaság 1798-dik évben Debreczenbe érkezvén; báró Vesselényi közbenjárására a város költségén a Fehérló czimü vendéglő udvarán készült deszka sátor alatt tartá évenkint tavasztól őszig előadásait. Az 1804-dik év nov. 7-ről özvegy gróf Károlyi Józsefné Bécsből Meszena Sándor polgármesterhez intézett levelében, kifejezve azon reményét, hogy Debreczen város — hol vásárok alkalmával oly sokfelőlről összegyülése van a vidéki értelmiségnek — nem sokára egy a szinészet számára alkalmas állandó helyiséget fog adományozni; addig is e város iránti megkülönböztetett jóindulatának bizonyságául, Brunner Sámuel meghatalmazottja által, a szinészethez tartozó több rendbeli butorokat és ruhákat oly világos kijelentéssel ajándékozta a városnak, hogy azon darabok soha Debreczenből máshova ne vitethessenek.*) A Vesselényi alatt levő erdélyi társaság visszamenvén; a Debreczenben

*) Városi kisebb rendü okmánygyüjtemény 1932. sz.

maradott szinészek kérdésbe tették, ha vajjon ők számolhatnak-é a város pártfogására s feltartására? A város egyenes feltartást nem igérhetett, hanem gróf Károlyiné által a szinész-társaság részére ajánlott öltözeteket s egyéb készületeket leltár mellett Gulácsi Antalnak három évre — minden évről évnegyedenkint előre fizetendő 300 forintért oly feltétel alatt adá által, hogy az, saját költsége igazgatása és ellátása alatt tartsa fel theátrumát; a szinészekkel rendelkezhessen, azok erkölcsére, magokviseletére, s az épületre, hogy abban a gondviseletlenség miatt kár ne essék — vigyázzon; s a három év eltelvén, az épületet — hanem ha a város ismét átbocsátandja — jó karban visszszaadni köteles. Egyébiránt mind az igazgató könnyebbségére, mind a rend és fegyelem feltartására nézve, a város felügyeleti joga fenmaradván; azt polgármester Meszena Sándor és Vecsey Sámuel tanácsnok által gyakorolja.*) Az 1810-dik év october 6-kán Gulácsi Antal mint a szinház haszonbérlője kértére a Fehérló udvaráról a szinpad a czegléd piacz-utcza szegletén levő varga szinhez tétetett át,**) mely ha kényelmet nem mutatott is; de, ugy a hogy, alkalmat adott mégis a szinészetnek Debreczenben létezhetésére, mignem azon varga-szinhely is 1840-es években eladatván; 1834-dik év óta Nánássy Gábor tanácsnok Bathiányi utczán létezett helyisége képezé a szinművészet templomát. Ez idők folyásában szolgálták Thaliát a vándorlás és nélkülözés sanyaru pályáján többek között: Éder György, Pergő Celestin, Udvarhelyi Miklós, Váradi Károly, Kőszegi Alajos, Balla Károly, Szákfy József, és a később országos hirre érdemesült Egressi, Lendvai, Szentpéteri, Havi, Megyeri, Fáncsy, László, Telepi, Feleki sat. derék hazafiak, kik mint megannyi apostolai a nemzeti közmüvelődésnek, feledhetlen emlékében maradának az őket szivesen szemlélő debreczeni közönségnek.

---

*) Városi jegyzőkönyv 1810. jan. 6-ról.
**) Városi kisebb rendü okmány-gyüjtemény 2021. sz.

II.

Minő becsben tartatott e korszakban Debreczenben a kereskedés, onnan lehet következtetni, hogy a városi legelőkelőbb családok neveit, mind a kereskedők tisztes osztályához látjuk a kereskedői évkönyvekben sorolva. Itt látjuk Auer, Balyik, Baranyi, Csapó, Dikó, Dömsödy, Fényes, Fodor, Forró, Harangi, Komáromi, Konyári-Kenéz, Kenessey, Kis-Orbán, Laky, Margitai, Megyaszay, Molnár, Nánássy, Poroszlai, Rádl, Rickl, Sárándi, Sárói-Szabó, Simonffy, Szeremley, Szombati, Jenei, Vas, Vecsey, Veresmarti stb. családokat szerepelni.

Átaljában a kalmár-társulat 3 osztályba volt sorolva. Elsőt az öreg kalmárok, másodikat a közép, s harmadikat az aprólékos kalmárok képezték. Hogy az ugynevezett öreg kalmárok mily nagyban folytathatták üzleteiket; onnan következtethető: mert 1755—1764. évben Szeremley Sámuel egymaga 2709 frt. 23 kr. harminczadot fizetett. Verzár István pedig 1759—1767-dik évben 5500 forintot, s testvére Verzár Péter ugyanazon idők körül 5200 forintot, Szentgyörgyi Sámuel és Egri József Boroszlóból, Hamburgból, Bécsből megrendelt portékákért 5288 forintot, Fodor István 1760-ban 2198 frt. krt. fizettek.

A kereskedésen kivül egyéb élelmi módja a debreczeni lakosságnak a külső mezei gazdálkodás, sertés-hizlalás, fuvarozás és a kézműipar különböző nemei voltak.

A földmivelés azon 54 ezer hóldnyi területen gyakoroltatott, melyet a Pacz, Fancsika, Bánk, Haláp, Gut, Nagycsere, Pallag, Monostor, Macs, Zelemér, Ondód, Szepes, Ebes, Hegyes, Elep, Kösélyszeg, Álomzug, Máta, Zám és Ohati 20 pusztából álló 17 □ mérföldeket tevő s mintegy 171 ezer catastrális holdra menő határterületből, az egyes polgárok magán tulajdonokul birtak. Ezen 54 ezer hóldba be volt számitva azon 12 ezer catastr. hóldnyi ugynevezett csere-kaszálói térség,*) melyet a 45,000 cat. hóldat tevő

*) Hogy a tanyaföldek nyilas (9000 □ öl) szerint számittattak, volt

községi erdők tisztásaiból ugyancsak egyes polgárok birtak. Valamint a szénatermelés az ős természet erejére bizatván; csak kevesen barátkoztak volt meg még e korszakban a széna-nemü magvak veteményezésével: ugy a gabona-nemüek alá szántás vetés is, a kezdetleges kifejlődés pályafokán alig emelkedett feljebb. A tanyákon nyert legjobb trágya nagy része tőzeknek szárittatván, tüzelőül szolgált; az ugarolás kevés gazdánál volt szokásban; s miután a szántóföld tulnyomólag nehéz ragacsos agyagból állt, a közhasználatban volt paraszt eke alig hatolt 2—3 ujjnyira a földbe, mi miatt a gyakori kifagyáson kivül, az is okoztatott, hogy az őszi vetés meg nem bokrosodhatván, erőtlenül indult tavaszszal szárba, maga a talaj pedig évről évre gyomosodott s taraczkosodott. A vetőmag gyanánt használt buza, az ősöktől öröklött vetésforgás mellett, leginkább csutkaföldbe, és igy október végével vettetvén el, csak tavaszszal indulhatott csirázásnak. Vető-magul pedig az ugynevezett forgó — tar — buza használtatott, mely többire megszorul, s alig fizet 3—4 maggal. A buzán kivül rendes termesztmény-fajok voltak rozs, árpa, zab, köles, tök, és a homokos helyeken kolompér és dinnye. A már ez időben is jól jövedelmező repcze-, dohány- és répa-termesztés, melynek pedig az itteni éghajlat is kedvez — csak szórványosan s csak a nagyobb birtokosoknál volt honos, mert a trágyázás és szorgalmas földmivelés időt-rablónak, költségesnek, sőt épen feleslegesnek is tartatott s elhanyagoltatott.

A földmivelésnél több kedvező eredmény mutatkozott a kertészet körül, melynek szenvedélyes kedvelésére a város körüli veteményes és gyümölcsös kertek önkint hivták a polgárokat. A Liba-kertben termelt torma, s egyéb zöldségnemüek, valamint a gyümölcsfajok közől, (a nemesitett alakban termelő előkelő polgárok nevéről elnevezett) Pándi-dinnye, Pándi-meggy, Simonffy piros alma stb. országszerte hiresekké lettek.

---

már fentebb emlitve. A csere-kaszálók boglyás szerint számittattak, tevén egy boglyás 3600 □ ölet.

Ha — mint közelebb láttuk — a földmivelés kevesebb gonddal üzetett: annál inkább előtérbe lépett a külső mezei gazdálkodás másik ága a szarvas-marha-, ló-, juh- és sertéstenyésztés, mely a 14,000 holdat tevő bellegelőn és a 48,000 holdból álló ugynevezett hortobágyi küllegelőn folytattatott. A szarvas-marha és sertés tartásra nézve kedvező is volt az eredmény; a lótenyésztés azonban kevesebb sikerrel üzetett, minek — egyebek között — az is lehetett talán az oka, hogy az őszi és tavaszi esőzések által felázott fekete földön a rosz útak miatt sok lóra levén a polgárnak szüksége, két éves csikóját is hámba fogta. A lótenyésztés nemesitése czéljából maga a város is tartott szép felette izmos, tüzes, délczeg s futós fajból álló (rendesen 100 darab) ménest, melyben a spanyol és magyar fajta vérnek keresztezését első pillanatra fellehetett ismerni; és az előljáróság az egyes polgárok szebb anya-kanczái részére évenkint engedélyezett ménlovakat. A szarvas-marha és közönséges lovak 9 gulyában, (egy gulya 2—3000 darab marhával 2—300 lóval) a jobb fajta lovak az ugynevezett czifra-ménesben (5—600 darab) a hortobágyi pusztának a viztől nyugotra eső részén legeltek, a viztől keletre eső részén pedig juhok, sertések és jármos ökrökből álló ökör-csorda tartattak.

Az évenkinti négy országos vásár ideje január 17, április 24, augustus 15, october 9-kén voltak. Heti vásárok*) rendesen kedden, sertés-vásár egyedül hétfőn, épületfa, deszka-vásár szinte hétfőn; kedden, valamint szerdán, szombaton is zöldség-, tüzifa-, szalma-, széna-vásár tartatott. Az országos vásárok**) — a bécsi, erdélyi, valamint az

*) Ugy országos mint heti vásárok alkalmával folytonosan tilalmazva volt a kuzmiroknak és kúfároknak, hogy ők a vidékről jövő szekerekről az élelmi szereket kivül a kapukon a szegénység elől összevásárolják; idebent is a vásáros napok déli tiz órájáig nem volt nekik szabad, az élelmi szereket az egyes vevők elől, nyerészkedés czéljából megvenniök.

**) A debreczeni vásárok régi voltára nézve az 1433-dik év tanúskodik. Ez évi györgynapi vásárra posztó áruczikkel Debreczenbe jövő bártfai kereskedőket, Debreczen akkori földesura Brankovics György adózásra

alföldi és felföldi kereskedésnek is középpontjai — két hétig tartattak, első hétben nagyban, másodikban kisebb részletekben történvén az adás-vevés. A nagyszámu csehek és morvák által látogatott hirneves barom-vásárok első hétben juh-vásárral kezdődtek, majd jött a sertés-vásár, és azután a ló- és szarvasmarha-vásár. A vásárra hajtatni szokott juhok száma 50—60 ezerre is felment. A sertés-vásárt illetőleg itt vonult keresztül a Szerbia és Boszniából hazánk felső megyéibe irányzott sertés kereskedés egyik főága; s Bihar-, Szabolcs-, Szathmár és Beregmegyékből hajtattak ide makkon hizott sertések. Lóvásárra erdélyi, lengyel és móldvai lovak is hozattak, egy-egy országos vásáron eladatott szarvas-marhák száma, könnyen felment tizezer darabra.

A debreczeni vásárra külföldről szállittattak mindennemü füszeráruk, továbbá posztó s egyéb szövetek, ruhakelmék, divatáruk, melyekért Debreczenben nagy mennyiségü nyers anyagok, u. m. gyapju, toll, bőr, gubics, hamuzsir, szalonna stb. vásároltattak meg.

Érdekes statistikai adat gyanánt jegyezzük ide, hogy 1793-diki január vásár alatt helypénzt fizetett 577 kereskedő, az áprilisi vásárkor 1088, augustusi vásárkor 1239, octóberi vásárkor 1027. A helypénz ez időben 1 □ ölnyi tér után 15 krt. véve, 1823 frt. 22 ½ krt, — 1806-ban 3180 forintot jövedelmezett a városnak. Az 1794-diki áprilisi vásárra, midőn még a legelő hiánya miatt marháikat sokan eladni kénytelenek voltak, csak egy mezei gazda 6248 ökröt s tehenet és 1692 sertést hajtott a debreczeni vásárra. Borból az 1784-dik évi januári vásárkor 1057, augustusi vásárkor 1878 kis cseber (50 itcze), az 1803-dik évi nov. 1-től 1804-dik évi octóber 31-dik napjáig a belvárosi s városon kivüli korcsmákon összesen 35,730 kis cseber méretett ki.

---

kényszeritvén, áruikat lefoglalá. Ezen a bártfai polgárok kiváltság-leveleit sértő erőszakoskodás ellen Zsigmond király, ugy Budán mint Bázelben kelt okleveleiben hatalmasan mennydörgött.

A debreczeni kézmüipar készitményei közől felemlitendők a fehér szür, fürtös guba, pipa-csutora, vörös pipa. Ez utóbbi czikk nagy mennyiségben szokott Franczia-, Angországba s Északamérikába a matrózok szükségére szállittatni. Felemlitendő még a debreczeni fehér habos szappan, és a juhtejből csak itt készittetni szokott tarhó. A debreczeni szép fehér kenyérnek, valamint vajas pereczneк és mézes kalácsnak is ugy jósága, mint neve is országszerte ismeretes volt.

III.

Debreczen város e korszakbeli kézmüipari állását mi sem tüntethetné hivebben elő, azon számjegyzéknél, mely a mult század utólsó, és jelen század első évtizedéről felmaradott. Ugyanis:

a) A mult század utólsó évtizedében létezett Debreczenben 42 ács, 28 asztalos, 28 bodnár, 11 könyvkötő, 562 csizmadia, 23 csutoragyártó, 45 szijgyártó, 116 fazekas. 51 fésős, 39 gombkötő, 144 gubacsapó, 71 szekérgyártó, 11 késes, 37 kovács, 12 kalapos, 33 kötélgyártó, 36 lakatos, 97 hentes, 48 mészáros, 9 nyerges, 7 német varga, 22 olajütő, 55 paplanos, 52 szürszabó, 4 aranymüves, 80 szappanos, 45 váltó- és 133 vásári magyar szabó, 13 takács, 182 timár, 18 süveges.

b) A jelen XIX. század első tizedében, jelesen 1807-ik évben volt:

1. czéhbeli 26 asztalosmester, 30 bodnár, 7 borbély, 10 könyvkötő, 751 magyar csizmadia, 43 csutoragyártó, 105 fazekas s pipacsináló, 58 fésős, 37 gombkötő, 209 gubacsapó, 65 szekérgyártó, 12 késes, 41 kovács, 6 német-kőmives, 5 német-ács, 41 magyar-ács, 24 kötélgyártó, 31 lakatos, 49 mészáros, 19 marhavágó hentes (ezek csak hetenkint kétszer t. i. szerdán és szombaton mérhettek), 84 sertésvágó hentes, 19 mézárus, 14 mézes kalácsos, 12 német-szabó, 12 német-czipész, 50 magyar váltó-szabó, 97 magyar vásári szabó, 57 köpeny-szabó, 78 szappanos, 6 nyerges, 25 olajütő, 2 aranymüves, 25

paplanos, 49 szijgyártó, 104 szücs, 10 takács, 15 téglaégető, 186 timár, 13 vasárus, 12 kalapos, 19 magyar süveg csináló, 40 molnár, és 76 kereskedő.

2. Czéhez nem tartozók valának 20 sőregyüjtő, 40 marha- s ló-kereskedő, 2 himző, 2 rézmüves, 2 czinző, 4 sárga rézmives, 2 bádogos, 5 festő, 4 német kocsigyártó, 4 üveges, 1 német pék, 70 kenyérsütőné, 16 kalácssütő, 3 tobákcsináló, 1 vászonnyomtató, 10 timár, 40 tapasztó, 2 kőmives, 15 nádkötő, 10 kender-kereskedő, 2 esztergályos, 8 káposztagyaluló, 16 zsibárus, 4 pártacsináló, 4 gyógyszerész, 1 kardcsináló, 2 festő, 1 zongorakészitő, 1 német-szücs, 1 puskapormives, 2 német-nyerges, 2 magyar kávés, 5 órás, 2 német-takács, 1 keztyüs, 90 gyümölcsárus kofa, 2 köszörüs, 54 mézes kalácsos, 4 németkovács, 2 szitás, 3 német- és 2 magyar-szatócs.*)

Ez elsorolt mestereknél volt 892 segéd, 861 tanitvány. Csak maguknál a czizmadia mestereknél 301 segéd, s 287 tanitvány volt.

Az 1853-dik év következő létszámot tüntet elő: 18 ács, 33 asztalos, 8 bodnár, 5 borbély, 34 csutorás, 484 csizmadia, 32 fésős, 106 fazekas, 4 festő, 228 gubás, 8 gombkötő, 36 kovács, 35 kerékgyártó, 22 kalapos, 6 kőmüves, 68 kereskedő, 25 kötélverő, 9 könyvkötő, 14 késcsináló, 25 lakatos, 4 aranymüves, 5 mézes-kalácsos, 92 mészáros, 46 molnár, 3 nyerges, 31 olajütő, 10 paplanos, 40 szijgyártó, 87 szabó, 16 szürszabó, 36 szappanos, 10 suster, 85 szücs, 127 sertésvágó hentes, 235 timár, 30 téglavető; összesen 2052. Ezeknél segédül 843, tanitványul pedig 539 szolgált.**)

Ha igaz — min senki nem kétkedhetik, — hogy mindaz ki bármely keskeny körben ügyesen becsülettel tölti be az általa választott vagy előtte felnyilt életpályát, épen ugy érdemel becsülést, mint bármi csillogó helyzetben

*) Schwartner: Statistik des Königreiches Ungarn. Ofen 1809. Erster Theil 355—357. lap.

**) Palugyay I. Magyarország legujabb leirása. Második kötet. Pest 1853. 438-dik lap.

levő tagja az államnak, mert körihez képest ő is közremüködött a közjó elébbvitelére; akkor méltó helyet foglalnak, — mint kiemelendők e korszakban, a kézmü iparnak következő képviselői Debreczenben. U. m.

1. Miskólczi Cs. Ferencz Erdélyben magyarigeni ref. lelkész és udvarhelyszéki esperes Miskólczi Gáspár édes atyjától származván, miután a könyvnyomdászatot Debreczenben és Lőcsén megtanulta; 1712-dik évben lett Debreczenben nyomdai művezető, s nőül vette Kocsi Csergő János (superintendens) hajadon leányát Erzsébetet. Az 1716-dik évben Szilágyi T. Istvánnal együtt a városi tanács által Leydába küldetett ki a Cs. Komáromi Györgyféle biblia kinyomtatásra felügyelés végett, onnan 1718-ik évben visszajövén; Debreczenben elébb választott hites polgár, majd tanácsnok is leve.

2. Büttösi Sámuel ötvösmester, finom kézműzetét kiemeli Veszprémi István: „Magyarország öt különös elmélkedések“ közől a negyediknek 134-dik lapján, hol a magyarországi szőlőtőkéken termett aranyról emlékezvén leirja, miként készitett az ő férjhez ment leánya részére Büttösi szép arany szálakból egy gyürüt, s miként alkalmazta abba a szőnyi (Komárom megyében) romok között talált rubint, s e drágakő két végére miként helyezte ugyanaz, a Derecskén a Kék-Kálló vizében szedetett orientalishoz hasonlatos gyöngyöket.

3. A szappanos-czéh még csak jelen XIX. század elején is egy vagy két főző szinben — egyetemes jótállás mellett — készitette a velenczei szappannal egyenlő jóságunak elismert és felsőbb rendeletnél fogva is, gyógyszertáraknál (sapo officinalis) elfogadott szappant; később aztán egyes mesterek főzették azt saját lakásukon. Csak nem régiben is még, ha müértő utazó Debreczenen vonult keresztül; el nem mulasztá Nagy Mihály hatvan-utczán levő nagy főző szinjét megtekinteni.

4. A hüvelyes kések oly kitünő minőségben készittettek Debreczenben a XVIII-dik században, hogy az itteni születésü de Pestre költözött s ott nagy hirre emel-

kedett ügyvéd Sárói Szabó Sámuel a debreczeni kést azért tette a londoni beretvának elébe, mert amazzal — ugymond — a hortobágyi gulyás egész héten át nyuzza a döglött marhát; vasárnap pedig megfenvén azt takarosan, megberetválkozik azzal; de szeretné ő látni azon londoni beretvát, mely ily müveletre alkalmas lehetne.

5. Ladányi János timármester (1822-dik évben élemedett korban halt el) szakmájában kitünő jártasságáért 20 aranyat nyomó érdem-pénzzel lett II. József császár által megjutalmazva.

6. A jelen XIX. század két első évtizedében többféle gépek készitése, és a géptannak akkori szükebb körében szükségelt müszerek igazitása körül sok jó szolgálatot tett az ezermester czimmel nevezett Kórósi Ferencz esztergályos; ki többek között nagyszámu tüz-fecskendőt készitett Debreczen város és egyes vidékiek szükségletére. Ugyanez iparágban és szivattyus kutak felszerelésében jeleskedett Kraut (Füvesi) József is.

7. Fadgyas Gáspár már 6-dik latin iskolai osztályban jártakor igen csinos kézimalmot készitett, melyet a főiskolának ajándékozott. Később önszorgalmával képezvén magát; különösb hirre azon nagy hid elkészitése által tett szert, mely a ref. nagytemplomtól, a fehérló vendéglőig terjedett. Ugyancsak az ácsmesterségben Bruckner Ernő tüntette ki magát a jelen század elején.

8. Az épitészet*) körében jeles volt Litschman János helybeli születésü, jártas több európai nyelvekben; ő az épitészeti vezérkönyvek s remek rajzok s tervek nemcsak megszerzése s alapos tanulmányozása által, de jó modoránál fogva is, mindenhol szivesen látott volt a felsőbb körökben is. A mi csak templom, s középület e vidéken a

*) Az épitkezés e korszakban vett Debreczenben jelentékeny lendületet. A belvárosi mindhárom templom, város közháza, Kiss-Orbán-féle (most pénzügyi) Bekk Pál-féle, Bárczay Zsuzsánna-féle (most mindkettő gróf Dégenfeldé) Kovács István-féle (most Casinóé) stb. épületek mind a harmadik korszakbéliek; ugy hogy talán a Dobozy-féle (piacz-utczai 2146. szám alatti) s vele egy-két régibb emeletes házat kivéve, bizvást állithatjuk, hogy mindazon jelentékenyebb épületek, melyek nem a legujabb időben keletkeztek, lételöket a harmadik korszaknak köszönik.

XIX. század harmadik évtizedében épült; azzal Litschman lett megbizva. Élte rövidebb tartamu volt, mintsem hogy mások izlésétől s bőkezüségétől is függő nagyobb műemléket hagyhatott volna maga után. Litschman szakmájából Povolni Ferencz, Rachbauer József és Kéhler György is felemlitendők.

9. Emlékezetben maradott Granawetter (Kronwetter) kovácsmester is, kit az egész város, annak idején németkovácsnak nevezett; levén ő — mi akkoriban ritkaság volt — egyszersmind állatorvos is.

10. A lábbeli készitésről Kassai János, Bajdor István, Hódi Bálint csizmadia-mesterek lettek nevezetesbek, mint a kik müveikben tartósságot, csint, és első használattól kezdve kényelmet párositottak.

11. Az asztalos mesterségben Kaszonyi József (első azok közől, ki üzletét nagyobb mérvben s több segédekkel folytatta), Kornizs Gábor, ki az ujabb izlésü boritott munkákat nagyobb mennyiségben állitá elő, és idősb Varga József diszes sirtáblák készitése által hagyták nevöket emlitésre méltókká.

12. A cserépvetésben sok érdemet szerzett Somogyi István fazekasmester, kit Komlóssy Dániel tanácsnok ajánlatára, Nádudvarról hozatott be a város, s hasznos szolgálataiért egy telekkel is megajándekozta. Ez iparágban nem kevesebb ügyességet és sikert fejtett ki Somogyi Gábor is.

13. A gubacsapásban Daróczi András és Szigeti István tüntek ki. Amaz szép fehér pokróczokat készitett 1823-dik év táján, az akkoriban Debreczenben állomásozó (Hessen-Homburg nevü huszár ezredbeli kapitány) gróf Széchenyi István használatára; emez pedig későbbi időben ugyanazon gróf megrendelésére oly szép fürtös gubát készitett, hogy a jelzett gróf méltónak tartá levelében is megköszönni e szép művet, czimezvén levelét a derék Szigeti Istvánnak.

14. A szijgyártóságban Kovács Mihály, Szathmári István és Kulcsár János, mind hárman éltök folyásával is becsületére valának üzletöknek.

15. Szatmári Dániel az a vidám és müvelt lelkü (atyja ref. predikátor volt) lakatosmester, nem régiben tovább félszázadnál folytatta üzletét, részesülvén oly közbecsültetésben, hogy minden valamire való polgárház szerencséjének tartotta Debreczenben, ha a szakmájában páratlannak ösmert Szathmáritól legalább vagy egy kávé-darálót vagy füst erejével hajtható pecsenye forgatót vásárolhatott. Hasonló derék müvész volt ugyan e nemben a Szathmárival egykoru, de nálánál jóval elébb elhalt Bauer Antal, kit rendes szakmáján felül, zene és énekbeli ügyessége is ajánlottak.

16. A szabómesterségben különösen a jeles Sáska László tünt ki. Ő nem hijjába képezte magát szakmájában Londonban; mert valódi gentleman izlését is teljesen kielégitő ruha-darabokkal látta el megbizóit. Különben is müvelt, emberséges és nemes jellemü férfiu, és választott hites polgár is volt.

17. A zongora készitésben Rácski János jeleskedett, kit miután szerencsétlen sorsa Bécsből számüzte, Debreczenben telepedvén meg, itt önkészitette zongoráival látta el a városi előkelő polgárházakat.

18. A czukrászatot Debreczenben, Schweizból 1817-dik évben itt megtelepedett Caderas Wioland honositá meg.

19. A könyvkötők Debreczenben leginkább a XVIII-dik század elején szaporodván el; az ő itteni társulatuk, a kassai könyvkötők czéhszabályához alkalmazta magát. Sok ideig nem létezvén itten könyvárus bolt; a könyvkötőnék a város közháza előtt kis tartályokban árulták leginkább iskolai és imádságos könyveiket. Könyvárus boltot legelőször nyitott Debreczenben özvegy Csáthy Györgyné. Ő utána kisebb kiterjedésben tartott könyvárus bóltot idősb Könyves Tóth Mihály is. Özvegy Csáthy Györgyné halálával, ennek egyik fia Lajos vette át s folytatta az üzletet. Majd 1840-dik évben Telegdi K. Lajos vonta könyvkereskedési körébe a bel- és külföldi irodalmi termékek elárusitását. Legujabban ifiu Csáthy Károly, nagybátyja Lajos

elhunyta után — szállott nemes versenyre, ugy az irodalmi termékek elárusitása mint kiadására nézve.

Maradjon becsültetésben nevetök, derék polgárai e városnak! Vajha a mostani ifiu nemzedék, példátokat követvén, ne vélje elfogultságában alacsonynak a kereskedelmi és kézműipari helyzetet, melyből, a nagyobbra sovárgó embernek kilépnie, s azt felsőbbnek vélt álláspontal fölcserélnie kellene. Vajha a mostani serdülő kor észbe venné, hogy mi lélekemelő jelenet, látni egy szorgalmas kereskedői vagy kézmüiparos családi kört, hol munka és takarékosság által megszaporodott becsületes kereset, jóllétet és megelégedést áraszt, hol a családi körben boldog nőt a jóság szépsége ékesiti, hol hiréről sem ösmeretes a könnyelmü pazar fénykórság, az elhatalmazott erkölcstelenségnek e főgyökere. Vajha a helyett, hogy az ugynevezett tudós pályát rohanják meg ifjaink, hol a czim- és rangkórságtól, s a megélhetés gondjától zaklatott hivatalnok-sereg egyik a másik elől mohó kapzsisággal vadászsza el a megnyilt állomásokat; inkább a műipar és kereskedés körét tüznék éltök pályájául, hol kitartó folytonos szorgalom és ügyesség oly tőkét gyüjthet össze, melynek birtokában annak szabad és független állásu tulajdonosa, legkevésbé sem irigyelheti a sors szeszélyétől függő nem egykét hivatalnok czifra nyomoruságát.

NEGYEDIK KORSZAK.

Az 1848-dik évtől mai időig.

ELSŐ RÉSZ.

Debreczen város külélete.

ELSŐ FEJEZET.

Az 1848-dik évtől — 1861-dik évig.

I.

Nem fogjuk szinezni az eseményeket. Sokkal ujabbak azok, mintsem hogy beható tárgyalásuk e mű keretében helyet foghatna. Csak laistromozzuk a megtörténteket.

Az 184⁷/₈-dik évi országgyülési törvények az addigi arisrocratiai szerkezetü rendi-országgyülés alakját, népképviseletivé,*) az eddigi bureaucratiai kormányzást parlamentárissá változtatták által. Eltörölték az ősiséget, a hűbéri adózásokat, papi tizedet, adómentesség kiváltságát. Letet-

*) Népképviselet! minő varázs erő s magasztos fogalom van csatolva e szóhoz! Hazáját minden valamire való nemzet szenvedélyes vonzalommal szereti, nem mintha legkiesebb része volna az a lakható földnek, hanem azért, mert az neki hazája, melyet nélkülözve, paradicsomban is számüzve érezné magát. Ezért nevezi a német jónak, a schweizi tündérlaknak, az olasz bájosnak, a franczia szépnek, a spanyol páratlannak, az angol ónak (old England), az orosz szentnek, a cseh dicsőnek, a lengyel örökké élőnek, a magyar pedig imádandónak szülőföldjét. S mennyivel inkább öregbedik, s válik felfokozott tevékenység forrásává a honszeretet, ha a polgár hazája közügyeiben cselekvőleg is részt vehet. Mert kivéve a sziv kötelékeit, mi sem lelkesitheti a müveltség bizonyos fokán álló embert jobban, mint azon érzet, hogy neki a hazában állása szabad és respectált.

ték alapját a jogegyenlőségnek, felszabaditák nyügéből a gondolat-szabadságot, a mennyiben a sajtó alá adandó művek előzetes vizsgálatát beszüntették, s a sajtó visszaélésének fékezésére esküdtszéki intézvényt állitottak föl. Kimondották, hogy ezentul a magyar birodalomban szabad ember, szabad föld és szabad munka léteznek. Rég érlelődtek ez eszmék az időnek méhében, s azok mint jól elkészitett talajban elhintett magvak, kedvező alkalommal életre ébredtek. Maradjon ez országgyülés éltető szellemének, Kossuth Lajosnak s vele mindazoknak, kik e nagyszerü átalakulást létre jönni segitették, neve örök emlékezetben!

Azon lényeges változások, melyek az 184⁷/₈-dik törvények erejénél fogva, egyéb királyi városok között Debreczennek is államéletében előállottak, következők voltak:

1. Addigelé a városi tanács, és csak utóbbi időben a communitas által is választott s útasitással ellátott két követ küldetett volt a rendi-országgyülésre. Az 1848-dik évi V. t. cz.-nél fogva az országgyülésre népképviseleti választás útján 3 országos képviselő küldetése rendeltetett meg; a választói képesség a lehető legszélesb alapra fektettetvén. Debreczen város három választó-kerületéből (Piacz- Hatvan-utczából) Komlóssy Imre, (Péterfia-Csapó-utczából) Tar Károly, (Czegléd- Varga-utczából) Farkas Károly küldetének az 1848-ik évi országgyülésre képviselőkül.

2. Debreczen város addigelő, mint fent érintve volt, közigazgatási ügyekben a magyar kir. helytartótanácstól, gazdászati ügyekben pedig a magyar királyi udvari Kamarától igen függeteges állásban volt, s hatósága csakis nem nemes személyek és vagyonokra terjedett ki. Az 184⁷/₈-dik XXIII. t. cz. értelmében egyéb királyi városok között Debreczen is mint önálló köztörvényhatóság, közdolgainak törvényes felsőbb felügyelés alatt minden más hatóságtól függetlenül — a köztörvények szerinti igazgatására fel lett jogositva, és mint törvényhatóságnak, rendőri, büntető és magánjogi tekintetben (a rendes katonaságot kivévén)

minden a város határában létező egyének és javak, különbség nélkül alá lettek vettetve. S miután a városok országgyűlésileg nagy, közép és kis városokra osztályoztattak; Debreczen mint 30,000-nél felesebb lakost számláló, a nagy városok sorába számittatott. A közigazgatási teendők a törvénykezésitől elkülönittetvén, ez, a törvényszéki, amaz a közigazgatási tanácsra bizatott. Tisztujitás alkalmából, a választói képesség széles alapra fektettetett. Az addigi tisztikar és választott polgárság tagjai eddig viselt hivatalukról lemondván, választási elnök Karap Sándor s 10 tagból álló kijelölő választmány közbejöttével 1848-dik év május havában megtartott ttsztujitás idején, törvény által első tisztviselőül a polgármester jelöltetvén ki, ily minőségre, addigi főbiró Poroszlay Frigyes, főbiróul pedig Nagy Sándor, főkapitányul Csapó János, törvényszéki tanácsnokokul Bayler István, Nagy Mihály, Komlóssy László, Csató István, Tar Károly; közigazgatási tanácsnokokul Kovács Lajos, Komlóssy Imre, Kaflka Károly, Szőllősy János, Tikos István, törvényszéki főjegyzőül Szabó Bálint; aljegyzőül Böszörményi Károly; közigazgatási főjegyzőül Kiss Lajos; aljegyzőül Nagy Lajos; tiszti főügyvédül Dalmy Károly; alügyvédül Király József; mezei rendörkapitányul Szabó Márton; telekbiróul Szőnyi Lajos, segéd telekbiróul Györffy Péter; városi alkapitányul Szentgyörgyi Elek, tollvivőül Kecskés János; közlevéltárnokul Bogdán Dániel; számvevőkül Lengyel Imre, Fiók Sándor; kiadóul Joó József; tiszti főorvosul Kain Albert, alorvosul Tegze Imre; sebészekül Lápossy Lajos, Dusóczky Pál; erdőmesterül Márton Károly; tiszti mérnökül Kádár Ferencz, mátai biztosul Megyesy Károly választatának.

A választott hites közönség (élén a népszónokkal) müködése beszüntettetvén, a XXIII. t. cz. értelmében kijelölés nélkül minden főutczáról 30, és igy összesen 180 képviselő választatott, s azok együtt a városi tisztviselőkkel személyenkint tanácskozási joggal és határozó szavazattal biró tagjai lettek a közgyűlésnek.

3. Az 184⅞. XXII. törvényczikknél fogva, a személy

és vagyonbátorság, a közcsend és belbéke biztositása tekintetéből Debreczenben is polgári nemzeti őrsereg alakittatván; minden főutczában két, és igy összesen 12 gyalog század, ezenkivül az egész városban két lovas század nemzetőrség létesült, századosi állástól lefelé önválasztotta tisztjeikkel. Voltak pedig a gyalog századok kapitányai (Hatvan-utczában) 1-ső században Nagy Mihály, 2-dik században Füvesi József, (Péterfia-utczában) 3-dik században Dobray József, 4-dik században Szücs István, (Csapóutczában) 5-dik században Sápy Sámuel, 6-dik században Szántay József, (Czegléd-utczában) 7-dik században Pfanschmid Károly, 8-dik században Révész Bálint, (Vargautczában) 9-dik században Szőllősy János, 10-dik században Szilágyi Lajos, (Piacz-utczában) 11-dik században Blaskovics Kálmán, a 12-dik században Nagy Lajos. A két lovas század kapitányai Csapó János, Kaffka Károly és Kálmánczhelyi Gábor valának.

Mint mindenütt a magyar hazában, ugy Debreczenben is átalános volt az öröm s lelkesedés. Hogy is ne. A miért oly soká minden foganat nélkül vártak az ország városai, s azok, kik a városi élet fejlesztésében egy osztály kiváltságos érdekein tul nemesb s nagyobb eredmények után törekedtenek, ezt végre oly mértékben látták beteljesedni, minőben azt, csak kevéssel előbb is alaposan reményleni teljességgel nem lehetett. Azon bilincsek, melyek a városok szellemi működését, és anyagi törekvését nehezíték felóldattak; a válaszfalak, melyek azon egy község érdek-egészitését, az értelmiségek összesitését gátolák, elenyésztettek; a százados visszaélés, mely a községi igazgatói hatalmat kevesek kezében örökitvén az érdekelt polgárok üdvös befolyását kirekeszté, igazságos választási és nyilvánosság őrködése alá helyezett tanácskozási rendszerré változtattatott. Nem csoda tehát ha Debreczenben is lelkesedéssel ajánlá fel ki-ki tőle telhetőleg aranyát, ezüstjét, midőn annak a haza szükségére országosan összegyüjtése felülről elhatároztatott volt.

Csakhamar bekövetkeztek azonban a napok, melyek

az átalános örömet aggodalommá, a vérmes reményeket keserüséggé hangolák. Ott hol a haza államélete jött kérdésbe, ugy pénz, mint vér-áldozat Debreczen város részéről sem hiányzott. Midőn a legelső tiz honvéd zászlóallj a magyar nemzeti kormány által kiállittatni rendeltetett; e vidék ifjai a X-dik zászlóalljba sorakoztak Szemere László őrnagy alatt, ki hősien harczoló csapatai élén a perlaszi sáncznál vett sebeiben halt el. A debreczeni gyalog és lovas veres pántlikások, élükön Zurics Ferencz és Kézi László őrnagyokkal, Lippa és Arad táján harczi vitézségükről országszerte ismeretesek lettek. A nemzetőrség is részben Ábrahám Ádám, részben pedig Sréter Eduárd őrnagyok vezetése alatt mozgóvá tétetett Debreczenből. Az 1. és 11-dik gyalog nemzetőr századok Aradnál, a 7-dik és 9-dik gyalog és 1-ső lovas századok, majd a 4-dik és 8-dik gyalog nemzetőr-századok Erdélyben, a 3-dik és 5-dik gyalog és 2-dik lovas nemzetőr-századok Csege és Füred táján, a 2-dik és 12-dik gyalog századok a Hortobágynál teljesitének nemzetőri szolgálatot. Ugy egyesek által mint a város közpénztárából történt kiadások összeszámitása s megbeszélése egy későbbkori irónak van feltartva. Hogy pedig a különböző phasisokon keresztülment szabadságharcz folyamában miként jött Pestről az országgyülés Debreczenbe s itten 1849-dik év január elejétől május végéig miként müködött az, s miként volt a főiskola imaháza az országgyülés helyisége, a főiskolai egyéb épületek pedig miként fordittattak át bankjegyek nyomatására? valamint a nagytemplom is mily jeleneteknek volt szinhelye 1849. ápril 14-dikén; ezekről részint mert az összes hazai történelem köréhez tartoznak, részint pedig mert külön önállólag van szándékunk ez eseményeket közrebocsátni; ezuttal tűzetesen nem szólunk.

II.

Csak ott vesszük fel fonalát elbeszélésünknek, mikép alig hogy a magyar kormány s vele az országgyűlés Buda-

vár visszavétele után 1849. junius 4-kén Debreczenből Pestre visszahelyezte magát; már is rohamosan tódult Debreczenre a szerencsétlenség. Junius 26-kán (1849.) Tokaj felől jövők beszélék, miként a tokaji országos vásár, a muszkák jövetelének váratlan hirére szétszaladott. E hirnél még feltünőbb s épen azért megfoghatlanabb volt Debreczenben annak hallása, mikép junius 22-kén Eperjes körül, junius 23-kán pedig Lemesánnál (Somos?) az országba betört muszkákkal megmérkőzött magyar csapatok visszavonulni czélszerübbnek látván; ezáltal Kassán keresztül Tokaj felé nyilt tér lett az ellenségnek hagyva. Már junius 27-kén — felülről jött útasok beszéde szerint — a muszkák Szántónál (Abaujban) voltak, s e hir valódiságát julius 28-dik napján a Nyiregyházán állomásozó Bocskay huszárok ujoncz telepe, s az onnan erre felé hosszu tömött rendben Debreczen utczáin átvonuló málhás szekerek s kézen vezetett lovak szemmel láthatólag bizonyiták. A Pesten létező kormányfelé függesztett elmék szivszorongva várák a napi-posta megérkezését. De a mohó kapzsisággal bontogatott hirlapokból semmi ide vonatkozó közelebbi tudósitás nem volt olvasható, kormányrendelet pedig e tárgyat illető — nem érkezett.

Ily kinos bizonytalanságban — miután a még itt maradott pénzgyári gépek is felszedetvén, tovaküldetésök iránt megtétettek a rendelkezések; a további teendő felől a város házánál köztanácskozmány tartatván, határozatba ment, hogy mivel ez életkérdés a városnak ugy egyeseit, mint egyetemét egyiránt érdekeli; a dolgok állásáról felvilágositott nép utczánkint kérdeztessék meg, minő eszközöket vél e szorongó helyzetben legalkalmasabbnak arra nézve, hogy a hazafiui becsület s kötelesség hű teljesitése mellett, a város érdekei megőriztessenek? És a nép, a helybeli tanácsot bizta meg teljhatalmulag ugy intézkedni, hogy Isten, világ s késő maradék előtt az, nyugodt kebellel állhasson meg eljárásával. A teljhatalommal ellátott tanács, addig is mig az ismételten szorgalmazott utasitást felülről megkaphatná; arrafelé honnan a veszély közel-

gését mondogatá a hir, — több irányban futárokat küldött, egyszersmind magát a szomszéd hatóságokkal közlekedésbe tevé. A helybeli nemzetőrség is a felkelő néppel együtt induló-készen tartatott. Történt ez junius 28-kán. Junius 29-kén a Nyiregyháza felől csapatokban itt keresztül vonuló menekvőktől, felszereletlen ujonczoktól legsűrűbben azt lehetett hallani, hogy a muszkák — miután azoknak, a Tokajnál állomásozó 97-dik honvéd zászlóallj a Tiszáninneni sánczokban siker nélkül próbált ellenállani — már Rakamazon innen a Vaskapunál mutatkoznak. E hir hallattára megkezdődött többek által Debreczenből biztosb helyre menekülés; a honnmaradottak pedig aggodalmukat Istenbe vetett reményökkel enyhitgeték. Junius 30-kán Tokajfelől futár jelenté, hogy a muszkák egyik tábora, Miskólcznak irányozta menetét, másik pedig hidat vervén a Tiszán, Rakamaznál állapodott meg, czirkáló csapatjait Királytelek és Varjulaposig tolván elő. Ugyanaz napról hirdeté Buda-Pestről a hivatalos közlöny az országba betört muszkák ellen fegyverre szólító kormányrendeletet, mely a városháza előtt felolvastatván; a felfokozott elkeseredés, botrányos jelenetet is idéze elő. T. i. épen az nap délután lettek volna azon osztrák fogoly tisztek — kik eddig Debreczenben szabad lábon tartattak — tovaszállitandók; midőn a rendelet felolvasása után széledező nép egyrésze történetesen a térparancsnok szállása előtt, a jelzett tisztekre váró előfogatok felé vette irányát. Természetében van az ingerültségnek, hogy az keresve keresi az alkalmat, hevének csilapitására. S midőn a hir azt beszélte, hogy a fogoly tisztek nem négyével, hanem csak kettesével akarnak az őket tovaszállitó szekéren helyt fogni, sőt monda szerint közőlük némelyek a város szorongó helyzete iránt kihivó modorban viselék magukat, azon beszéd is hitelre találván, hogy a foglyok némelyike a fuvarost jutalom-igérettel ösztönzé, miszerint őket ne a térparancsnok által kijelölt irányban Várad, hanem Nyiregyházafelé (honnan a muszkák jöttek), vinné (mennyi volt e hirben igaz? tudni nem lehetett); elég az hozzá,

hogy a szerencsétlen tisztek üldözőbe vétettek, többen közzülök tetemesen megverettek, egy-kettő le is mészároltatott. A helybeli tanács a helyszinén tüstént megjelenvén, nem késett ugyan az összedoboltatott nemzetőrség által végét szakasztani e szomoru scénának; azonban csak részben érhette czélját, a mennyiben a menteni kivánók pártfogókul tekintetvén, némelyek közőlük mint árulás vádjával gyanusitottak, vereséget is szenvedének. S a felingerültek boszuja csakis az életben maradt szerencsétlenek biztos helyre menekülésével csilapult le.

Ösmerve az emberi indulatokat, jól tudjuk, mikép ugy egyesek, mint a tömegek felizgatott kedélyének s háborgó szenvedélyének nincsen logicája. Mindamellett is azonban, ez esemény, mindenesetre sötét folt marad a különben békés viseletü Debreczen város népének történetében. Mert vagy egészen büntelenek voltak azon szerencsétlenek, s az esetben ártatlanokon hűtni a népnek boszúját, oly tett, mitől erkőlcsiség s polgárisodás egyiránt iszonyodnak. Vagy lehettek közőlök kihivő viseletöknél fogva hibások. Ez esetben sem szabad védtelenek irányában a népnek elégtételt vennie, ott vannak a törvényszékek. Mert ha ezeket mellőzve, magánbosszu lakoltatja a képzeletileg bünösöket, mi ez, hanem ha fejetlenség? mitől minden társadalmat Isten óvjon! Mindenesetre a térparancsnok volt hibás, ki nem alkalmasb időben, s nem nagyobb vigyázattal járt el a dologban. (A megtörténtekért a város pénztára lakolt, mert később 8666 frt. 48 kr. összeg volt a bántalmazottak vérdijába lefizetendő.)

Érkezik e közben julius 2-kán előbb orosz tábornagy Paskiewichnek Varsóból $\frac{\text{május 23.}}{\text{junius 24.}}$-ról kelt kiáltványa, majd a már Hadházig előnyomult 4-dik hadtest vezérparancsnoka Cseodajeffnek julius 2-ról kelt hadi-parancsa, melyben feltétlen hódolás, s a beérkezendő csapatok ellátása erős fenyegetések közben meghagyatik. Vala e miatt a város népe nagy szorongattatásban, s küld még az nap éjjel előljárókat, közöttük szláv nyelvet is értő tekintélyes küldöttséget Hadházra, kik a város megmaradá-

sát esedezve kérvényezzék. Valának a küldöttek: superintendens Szoboszlai Pap István, kis-prépost Molnár Péter, polgármester Poroszlay Frigyes, váltótörvényszéki biró Karap Sándor, városi tanácsnok Szőllősy János, képviselők Uhrinyi Pál (tolmács) és id. Jenei József. Ugyanazon éjjel több rendbeli czirkáló csapatok kémszemle végett Hadház felől Debreczenbe megjelenének. A reggelre visszaérkezett küldöttség hirül hozá, hogy még az nap julius 3-kán Cseodajeff egész táborával Debreczenbe befog vonulni, a minthogy délután egy órától kettőre járva az idő, megzendült a városnak északi részében Péterfia-utcza végén az orosz császári hymnus, melyet mintegy 800 kozákból álló csapat énekkara zengett, maga a hetman délczeg ménen fényes kiséretében büszkén léptetve előre. A csapat gyorsmenetben haladott be a városba. Utána egy orosz tábornok gr. Simunich, mivel sántasága miatt nem lovagolhatott, kocsiban ülve vonult, fegyveres lovasság környezetében a városház tere felé, hol kissé megállapodva, küldött a helybeli előljárók után, kik akkor a déli időhöz képest saját szállásokra oszlottak volt. Nehány percz mulva e csapat azon az úton melyen bejött, a Péterfiakapu-felé visszatért, hova a városi tanácsnak hirtelen összegyült tagjai tüstént lelkendezve kimenének. El volt már ekkor a jelzett kapun kivüli Ferencz-tér boritva temérdek lovas és gyalog orosz csapatokkal, élén a tábornokkar, ezredes Weszelowszkyval, kitől a városi tanács azért, hogy ez küldöttségileg a bevonuló sereg elé tisztelkedni maga oktából ki nem ment, de azért is, hogy az austriai császári szinek a város köz- és magánházain nem lengenek, és hogy a kereskedő bóltok bezárva vannak, igen kemény szemrehányást kapott. Majd a mulasztottak tüstinti helyrehozása megrendelése mellett, szigoruan parancsoltatott 43,000 részlet kenyérnek (minden részlet harmadfél fontos legyen) 67 darab vágó marhának, nagy mennyiségü széna s abrak készletnek rögtöni kiszolgáltatása, s azután is mindennapra az élésnek ugyan ily számba készentartása. Magától értetik, hogy mindezt teljesiteni kellett.

E közben az orosz csapatok megkezdék a városba bevonulásukat. — Elől a fentérintett 800 kozák lovagolt élén a hetmánnal, utánna az Olga Nicolajewna és Cesarevics nevet viselő huszár ezredek, ezután az Ogviopol dsidás ezred, majd a muzulmán lovasság. Mindenik ezrednek egyforma szőrü lova volt. Az Olga Nicolajewnának szürke, a Cesarewicsnak sárga, az Ogviopolnak fekete, a Muzulmánnak pej. Majd következtek a doni kozákok és a woznecenszky dsidások. Jöttek ezután a 24-dik számu odessai, a 25-dik számu azovi, a 26-dik számu jakuczki gyalog sorezredek, mindegyik 6 darab 24 fontos ágyuval, mindenik sorezred tábori zene- és énekkarával, elébb az orosz, majd az austriai császári hymnust harsogtatván. E csapatok után vonult maga az orosz hadtest parancsnoka Cseodajeff diszkocsijában, kisértetve tábornoki karától, környezve egy ezred doni kozák által, nyomában egy curlandi és egy ukrániai vadász-ezred, majd a Sándor czár nevét viselő orosz huszárok léptetének, kiket ismét több gyalog sorezred és végül a szekerészet követte. A bevonult csapatok részint a városon, részint kivül helyezkedtek el, igy p. o. a 26-dik sorezred Hatvan-utczán, a 25-dik Péterfián (minden háznál 20—30) a 24-dik sorezred a főiskola- és egyháztért boritotta el; a 3. sorezredhez tartozó 18 ágyu égő kanóczczal készen a nagy-templom előtti téren tátongott. A nagyszámu betegek a főiskola épületébe helyeztettek el. Az orosz hadak egy nagy része kivül a város alatt a kapuk előtt mindenhol 18 ágyuval a városfelé irányzottakkal szálla táborba; a kijebb eső helyeken fürge lovakon kozák csapatok koronkint több mértföldre czirkáló csoportokban száguldoztak.

Cseodajeff hadtest-parancsnok a Kiss-Orbán-féle házban, táborkari főnöke ezredes Weszelowszky a Derecskeyné-féle házban, az e hadosztályban szolgáló ifju herczeg Paskievics a Rickl örökösök házában szállának meg. A város egészen ellett zárolva, bejönni igen, de kimenni senkinek nem lehetett. Ez egész nap (jul. 3.) elszállásolással s élés összehordással telvén el; másnap megered-

tek az orosz hadvezértőli rendeletek. Legelső volt a jun. 3-kán elvérzett fogoly tisztek ügyében (már előbb a tanács által megkezdett, de most vegyes törvényszék által tárgyalt) nyomozó eljárás siettetése. Második a boltok nyitva tartásáról és a napi foglalkozások folytatásáról szóló rendelet, s az adás-vevés könnyitése végett az orosz rubelek s apró pénzek (kopekek) értékének az itt forgalomban levő pénzekhezi arányáról szóló hirdetmény. Harmadik szerint a királyi és városi hivatalnokokon kivűl mindenki fegyverneműjét 24 óra alatt — haditörvényszék elé állitás büntetése alatt — a városi kapitányi hivatalhoz beadni köteleztetett. Negyedike által a város és határa hiteles térképének előadatása parancsoltatott. Már részint austriai szinek, részint fehér zászlók lengettek a házakon, tárva voltak minden boltok; mégis a zsákmánylás — bár főbelövés büntetés alatt tiltatott volt is, — több helyen elkövettetett.

Az összehordott fegyverek közől az orosz tszitek a javát kiszedve, a selejteseket megégették; s vigyázatlanságból tőltött fegyverek is dobatván tüzbe, azok közől egynémelyik elsülése által, az inspectiós százados sziven s egy tizedes agyon találtatva rögtön meghaltak.

Julius 5-kén reggel 7 órakor Cseodajeffnél a városi küldöttség kérvényezve, hogy miután a napi rendes élésen kivül a város által adatni parancsolt 40,000 mérő lisztnek s nagy mennyiségü széna s abrak készletnek kiszolgáltatása, és 1000 előfogatnak kiállitása magától a várostól ki nem telik; e részben a környékbeliek segedelméhez is lehessen fordulni: ez megengedtetett. Alig hogy a rendelt sarcz összegyült; julius 6-kán a Cseodajeff tábornok parancsnoksága alatti 4-dik hadtest az összeparancsolt élelmi szerekkel Tokajfelé Miskólczra, herczeg Paskiewich főhadiszállására vonult. Csakhamar julius 11-kén a magyar sereg részéről Korponai ezredes nyomult be Karczag felől a városba felkelő népével, s kevés számu rendes honvédekkel. A népnek falragaszokban felkelése azonban, a megtörténtek utáni lehangoltság következtében annál kevésb

sikert eredményezett, mennyivel inkább kezdett hatalmazni azon meggyőződés, hogy az aránylag sokkal kevesb magyar sereg kénytelen leend engedni az egyesült nagy erőnek. A vérmesb reményüek azonban a tulnyomó erőt népfelkeléssel kisérlették meg ellensulyozni. Lett is buzditásuknak annyi eredménye, hogy a környékből teles számmal gyülekezék felkelő nép Korponai ezredes parancsnoksága alá a Tisza-vonal védése czéljából, Tisza-Füredhez. Paskiewich azonban miután az általa folytonosan háborgatott Görgeit, a Zsolczánál és Gesztelynél vivott csaták után Tokaj-felé szoritotta; Füreднél a Tiszán vert hidon táborával átkelve, Korponai nagyobbára felkelő népből álló csapatát szétrobbantotta. Majd a Tisza-Füredről Debreczenfelé egyenesen vezető országútat mint viz nélküli s végetlen pusztaságon keresztülvivőt czélszerütlennek tapasztalván; Tisza-Füredről Egyeken keresztül a Tisza balpartján felfelé Csegének vette irányát; és Csegétől fordulva julius 30. és 31-dik napjain egész táborával B.-Ujvárosra Debreczentől három órai távolságra eső mező városba megérkezett. Igy Görgeit, ki julius 27-dik éjjelén kelt át Tokajnál a Tiszán, utját Nyiregyháza-felé irányzót oldalba vette. Görgei — Nyiregyházáról — beizenve Debreczenbe, hogy serege számára 50,000 részlet kenyér s egyéb élelmiszerek legyenek készen; Leiningen és Pőltenberg tábornokok parancsnoksága alatti 3-dik és 7-dik hadtestből álló seregét Vámos-Pércs, Nagy-Léta s Kis-Marja-felé útaztatta, a Berettyó vonal fedezésére sietvén; az 1-ső hadtest vezérét Nagy Sándor tábornokot pedig oda utasitá, miként az tüstint Debreczen alá nyomuljon oly czélból, hogy hadtestével Görgei főtáborát az orosz erő támadása ellen fedezné.

Mig ezek a két ellentáborban igy történtek; Korponainak Tisza-Füreднél szétrobbantott fölkelő népe meghozá a városba hirét a roppant orosz erő közelgésének. Voltak kik — hihetőleg a dolog valódi állásáról önmagukat is álltatni akarván — azt koholmánynak hirdeték, s az ellenkezőt bizonyitóknak árulás vádját is lobbantgatták szemökre. Voltak azonban nem kevesen, kik valószinünek

tartván a hirt, remegve aggódtak a város jövője miatt. Hiába biztatá Korponai ezredes a város népét, hiában szorgalmaskodék maroknyi hadából a város nyugoti részén Ujváros-felé őrjáratok kirendelésében, mindez legkevésbé sem volt képes a csüggedt kedélyeket felderitni.

Augustus 1-én délelőtt gyorsan elterjed a hir a városon, mikép gróf Batthiányi Kázmér és Szemere ministerek Szegedfelől jöve Debreczenbe érkeztek. E ministerek megérkezését kedvezőbbnél kedvezőbb gyanitásokkal hozta egybeköttetésbe a nép. De az ábránd hamar eloszlott; mert az emlitett két férfiu még az nap délután a városi közönség lovaiból kiállitott előfogatokon a városból eltávozának, Görgeit nyir-adonyi főhadiszállásán felkeresendők, s vele a további teendők felől értekezendők.

Augustus 1-én a nap leáldozott, magával vivén kedvező kilátásrai reményeinket, de nem egyszersmind bokros aggodalmainkat is. Az éj keserü sejtelmek közt folyt le, s csak hajnalfelé történt a kedélyeken változás, midőn hire jött, hogy Nagy Sándor tábornok Hadház felől a parancsnoksága alatti 1-ső hadtesttel augustus 2-dika reggelén 3 óra tájban megérkezett. Seregével azonba be nem jött a városba, hanem azt balfelől hagyva, Debreczen nyugoti környékét szállotta meg. Még tábort sem üte a hadtest, már is nem egy-két egyént vont ki a városból az érkező csapatok láthatási vágya. Sokan ismerősöket, barátjokat, rokonukat vagy tán épen fiokat találák a hadtestben fel, sokan honfiui rokonszenvből, némelyek ujságvágyból tódultak ki, mert még magyar sereg ily nagy számban, nem volt Debreczen körül eddig szemlélhető.

Az egy sajátságos látvány volt, mely e hadtest sorain végig tükröződött. Ha nem tudtad volna is, hogy Görgeinek Komárom alóli visszahuzódása óta e hadtest szenvedett Görgei seregéből legtöbbet; ha önmaguktól e hadfiaktól nem hallottad volna is, mikép Balassa-Gyarmattól idáig e hadtest volt legtöbbire Görgeinek hátvéde, mely a szüntelen nyomába levő orosz erő általi folytonos üldöztetés, naponkint — közbejövő szünet nélkül — dupla s tripla

marschok, rekkenő nyári napok, s azokra következett hüséjjek, sok kiállott éhség s szomjuság miatt elálélva lett; ha mindezeket tőlük nem hallád is, csak egy tekintet kellett e hadtestre, már is akaratlanul győződhetél meg a felől, hogy e csapatok testi lankadásához lelki levertség is van kapcsolva. A még Komáromnál 7000 főből álló 1-ső hadtest, idáig sok inség, szenvedés s csaták után 5000-re olvadván le, nem nyugalomra, nem is bizton remélhető győzelemre számitott, mert sejté, hogy még több szenvedés, csatavesztés, s mi a katona kedélyére zsibbasztólag hat, megveretés vagy még ennél is szomorubb sors vár reája. A Nagy Sándor és Görgei közt hir szerint létező meghasonlást, minden honvéd széltére beszélte, s ezt számitá sok sanyarusága okául, a miatt hitte e hadtestnek nyomasztó helyzetét; és mégis huszár, honvéd, tüzér, annyi nem érdemlett szenvedése után is meg nem tántorodva, szótlanul engede előljárói parancsának, hű marada annyi csatákban megcsorbult kardjához, s annyi ütközetben megrongyollott zászlójához. Nem szólt, nem zugott, csak sohajtott, mert szive vérzett.

III.

Most mielőtt a kifejlett csata leirásába ereszkednénk; lássuk Nagy Sándor táborba szállott csapatainak fekvését.

Debreczen nyugoti oldalán, kivül a városon mintegy 1000 lépésnyi távolban, ott, hol Hatvan- és Mester-utczákon kifelé, Köntös és Csige nevü szőlős-kertek között a Nagy-Ivánnak és Füreднek vezető országut elnyulik (mely országútból a Látókép czimü fogadónál jobbfelé ágazik ki a Debreczenből Ujvárosnak vivő út is) épen az országút mentében, egy füzesekkel prémezett hosszu gát vonul el, — neve Köntös (Kiöntés) gát. E gát jobb és balfelől, északról délre elterülő széles vőlgyezetet metsz keresztül, mely vőlgy-területben tavaszi és őszi esőzések alkalmával nagy tócsa (innen Tóczó a neve) sőt néhol épen folyó erek is keletkeznek. E vőlgy-terület északfelől a Nagyer-

dőnél (a város északi oldalán 5—600 lépésnyi távolságban keletről nyugotra elterülő erdőség) szünik meg; délfele pedig messze a gáttól az ugynevezett Téglaskert-felé nyúlik el. A vőlgy-terület keleti óldalán és igy a város felől, egymást felváltó s csak a városból kivezető országútak által egymástól elkülönzött szőllőskertek feküsznek; a vőlgy-terület nyugoti oldalán pedig és igy Pest felől folytonos lánczolatban dombosság terül el; néhol halmokká is felemelkedve. E vőlgy-területnek Köntös-gát északi oldalán eső vőlgyezete helylyel közel gödrös, s átalában a város népe által cserép- és téglavető gyanánt használtatik. E vőlgyezet nyugoti partján levő cserépvetői épület (Kokasló a neve) több rakás szin-fával négyszögü erős — mélyen s szélesen felárkolt s teltőltött — keritéssel volt akkori időben ellátva. A cserépvetőtől kissé beljebb a vőlgy-területben északfelé téglavető kalyibák voltak sűrűen elszórva. A vőlgy-terület előtt nyugot felőli dombosabb rész, a városi nép barmainak szolgált legelőül, körülbelől 8000 lépésig, kifelé. Azontul az országút mentében mindkét felől házutáni szántóföldek, jobbra küljebb macsi tanyák terülnek el, s a házutáni földeken akkoriban (1849. aug. 2.) különféle termények legtöbbire buján tenyésző, s azon évben szerfelett nagyságra felnőtt tengeri vetések diszelegtek.

Nagy Sándor miután a reá váró Korponai ezredes parancsnoksága alatt körülbelől 2000-re menő részint szuronyos fegyverrel, részint lándzsával ellátott hadát s 7 ágyuját hadtestével egyesitette; 7000-re szaporodott seregével s 41 ágyujával a vőlgy-területben vett állomást, minden perczben csatakészen tartva seregét. A jobb szárny Korponai ezredes csapatából — melynek a 96-dik zászlóallj volt kiegészitője — s 12 ágyuból állva a Nagyerdő sarkánál levő Nyulas nevü csapszékre támaszkodott, s ettől pár száz lépésre bent a Nagyerdőben 2 század gyalog honvéd volt elrejtve. A középpontra 6 ágyu lett alkalmazva, fedezetül 2 század huszárság, 1500 gyalogság — köztük a 28-dik honvéd zászlóallj — ugy volt a kokaslói

cserépvetőben s dombok megett elhelyezve, hogy az Ujváros felől jövő ellenség azt egyszerre nem is vehette észre. A balszárny, mely a Köntösgáttól délfelé eső részen levő vőlgyterületben, az előtte már lapályosabbá vált dombosság által kevésbé volt fedezve, 4500 emberből — köztük a 6-dik és 52-dik zászlóallj — s 15 ágyuból állva, egy mocsáros helyre támaszkodék, s mig az előtte levő mezőség csatárlánczokkal sűrűen borittatott; tartalékban 6 ágyu, 4 század lovasság, egy láncsás zászlóallj s 2 század felkelő nép állott. Az előőrsök az országut mentében a Látókép nevet viselő csárdafelé félmértföldre küldetének elő, mig a czirkáló huszárok az egy mértföldnyi távolságra eső Látóképfelé kiszáguldozának. A Köntösgát nyugoti végétől mintegy 200 lépésre az országút baltelén egy nagy halom áll. Ezzel épen szemben az országúttól jobbra, egy az elébbinél még nagyobb halom emelkedik, a kokaslói cserépvetőnek épen átellenében. Ez utóbbi halmon — honnan a tábor fekvése egy tekintetre kivehető volt — szállott meg Nagy Sándor, s a szükséges parancsok kiadása után, az út fáradalmait kipihenendő (reggeli 4 óra után) köpenyét a halom tetején leteritve, reggeli 7 óráig szunnyadott, majd egy a szolgálatban megjelent őrnagy által telkőltetve s az előőrségen állitólagosan mutatkozó kozákok elleni müködéshez szükségelt rendelést kiadva, segédével sült szalonából s annak zsirjával megcsepegtetett kenyérből álló reggelijét elkőltötte. E halom máig is Nagy Sándor halmának mondatik.

Reggeli 9 órakor érkezik Görgeinek Vámos-Pércsről Nagy Sándorhoz határozott értelmü parancsa azt tartalmazó, hogy ez bevárva Debreczen alatt az ellenséget, azt minden áron feltartóztassa. Toldalékul (hir szerint) azt is izené Görgei, hogy az Ujváros on állomásozó orosz erő, nem megy 10,000 főnél többre. Pedig hogy az nem ugy volt, s hogy az orosz segédseregek zöme van B.-Ujvároson, azt ha biztos kémektől nem lehetett volna is tudni; már csak azon körülményből is, hogy Paskievich a főparancsnok volt Ujvároson lehetett következtetni, ki semmit

koczkáztatni nem, de lépésről lépésre biztos szeretvén előhaladni, Debreczenbe azért törekedett befészkelni magát, mert nem volt előtte titok, miszerint hadászati tekintetben annyira kulcsa Debreczen a magyar alföldnek, hogy ki a Tisza-vonalt birtokában tartja, az Debreczenből a Szamostól Marosig terjedő vidéknek imponálhat. Nagy Sándor vezérkari tisztjei közt voltak kivált a tüzér-osztályban stratégiai tehetségek. Ezek tükör-tisztán beláták a fentérintetteket. Nem is késtek ők a tábornokot a fenyegető veszélyre figyelmeztetni, s azt nyilvánitták, hogy a főparancsnok rendeletének elég leend téve, ha az orosz erő bevárása után, az első megtámadtatásra a magyar sereg elvonul Debreczen alól. Nagy Sándor habár átlátta is helyzetének komolyságát; a vett parancs szószerinti értelmében a csatának elfogadását határozta el; málhás szekereit azonba, melyek a visszavonulás esetében legnagyobb gátul fogtak szolgálni, a város alól odább nem szállittatá, s igy aztán ugy a tábor, mint a város is nyüzsögtek a podgyászos kocsiktól.

E közben az orosz hadak fővezére, málhás szekereit Ujvároson hátrahagyva, 80,000 főből álló seregének legnagyobb részével Ujvárosról Debreczenfelé kiindult, s mivel biztos kémek hiányában a Debreczen alatti magyar seregnek, sem mennyiségéről, sem annak fekvéséről nem lehetett alapos tudomása; az országúton szélesen elterjedett táborával vigyázatosan haladva, czirkáló csapatait Debreczenfelé minden irányban előre küldötte. Délelőtt 10 óra volt körülbelől, midőn a herczeg Bebutow parancsnoksága alatti 500 lovas kozák, az országút mentében a Látókép felől a városfelé jövén, a magyar tábor előőrségen levő 4 század lovasságára s két ágyujára bukkant. E kozákok azonban a nélkül, hogy csatába elegyedtek volna, vagy bármelyik részről csak puskalövésre került volna is a dolog, azon úton, melyen jöttek volt, visszatakaiodtak.

IV.

Elkotródván a kozákok, mivel azután darab ideig semmi erő nem jelenté magát; csendesen hitte leélhetni a napot a magyar tábor. S Nagy Sándor tábornok kiadta Debreczen város népének a parancsot, hogy tábora részére minden házigazda főtt ételt készittetvén, azt délutáni két órára a táborhelyre ki is küldje. A parancs teljesitve lőn, s kinek a polgárság közől hus és főzelék készletben találtatott, az, korábban is kiküldé az elkészitett étket, a többiek is kik pénzen szerzék be a főzeléket, igyekeztek a rendelt órára készen lenni a főzéssel. A táborba nem egyszerre, hanem egymásután hosszu karavánokban szállingozó ételes fazekok — ellehet képzelni — minő kedves vendégül fogadtattak a hetek óta már főtt étellel nem táplálkozott honvéd által. A rend azonba, — mely a netalán véletlenül közelgő ellenség elfogadására megkettőztetett, — az étkezés közben sem lőn megzavarva. Maga a tábornok s azon főtisztek, kik szolgálatba kirendelve nem voltak, ebédkezés végett a városba be a Bika czimü vendéglőbe lovaglának, elébb azonba Nagy Sándor mindent pontosan megvizsgálván, a tüzérséget maga rendezte, s a fentérintett két halomra egy-egy vetágyut vonatott.

Két órára járt délután az idő. A polgárság szorgalmaskodék az ételnek a táborba hordásában, a honvéd, ki netalán még nem tőlté meg éhes gyomrát, a Látókép felől jöhető neszre forditván minden figyelmét; étkezék az elébe adott fazékból, melynek tartalmához — mert sok polgárnak nem juta eszébe kanalat, kést, villát küldeni — vajmi nehezen lehetett férkeznie. Maga a tábornok is vele belovagolt tisztjeivel a Bika fogadóba ült ebédjénél, midőn ime egy berohanó nyargoncz (ordonanc) jelenti az ellenség előnyomulását, mit egy az előőrségen eldördült ágyuszó is bizonyitott. Lóra veté magát mindenki, s rohant az ütközet helyére. Nagy Sándor s tisztjei a csatatéren terménck. Honvéd, tüzér s huszár harczkészen álla.

Az első ágyulövés a magyar részről volt, melylyel az előőrségen a tengeri-vetésekből véletlen kibukkant orosz csapatok fogadtattak. Az orosz részről előrenyomuló harczvonal kiterjedéséből s az előre rohanó ütegek számából lehetvén az orosz temérdek erőt látni; esengve kérték tisztjei Nagy Sándort, vonná össze hirtelen csapatait s huzódnék el. S ő nyilvánitá, hogy legalább nehány perczig neki — már csak Görgei parancsa teljesitése tekintetéből is — tartani kelletik magát. Hogy azért mindenfelől a balszárnyra tóduló orosz erőnek egy perczig imponálhasson, csatavonalban álló seregét összébb vonva, tüzérségéből a nagyobb részt balszárnyra rendelte, ezt előnyomulni s az ellent minden áron visszagyürni parancsolja. A temérdek lovassággal fedezett ellenséges ütegeknél számra nézve sokkal kevesebb ágyukkal rendelkezhető magyar tüzérség, feladatát remekül teljesité, s a rejtett positiók megől működő magyar caliberek oly ügyesen irányoztattak, mikép daczára annak, hogy a magyarok ricochet lövései igen messze esének; mégis igen sok ló és tüzér sebesült s életett meg. Elvégre a positiókból kiinditott két részről ágyuk oly közel jövének szembe, hogy már gránátokat s bombákat is szórhatának egymás ellenébe. Aránylag még ekkor is sokkal több kár történt az orosz részről, mit a magyar tüzérek ügyességén felül az a körülmény is okozott volt, miszerint a tömérdek orosz erő sűrű massákban haladva előre, akár hova esének a magyar részről irányzott golyók; azok mindenütt találtak. A nagyszámu veszteség között legsulyosabban volt érőzhető, az orosz részről a 2-dik hadtest parancsnokának Kyprianow tábornoknak lováról lehanyatlása, kit is — midőn bátoritólag vezetné hadtestét a támadásra, — egy golyó czombján találva veszélyesen sebesite meg. Ezt, valamint egyéb nem várt veszteséget is tovább nem türhetvén az oroszok; gyorsan visszahuzták magukat. Ujolag esengve fogták most körül Nagy Sándort hozzá közelben álló tisztjei, rimánkodva neki, hogy használná fel az ellenség pillanatnyi zavarát, s kezdené meg a tisztességes visszavonulást. Ő azonban a

csakis a tüzérség több mint emberi müködésének köszönhető támadás eddig kedvező eredményére oly fellobogó lelkesedésbe jött, hogy visszavonulásra többé gondolni sem akart. És tulbizakodásának be is következtek gyászos eredményei. Paskievich ugyanis a tengeri vetésekből előnyomuló friss ütegei által az egyensulyt helyre állitva, a magyar csapatokat előbbi állásukba visszanyomá. A magyar centrum az országut mentében nagy massákban előrohanó orosz lovasság által erősen szorongattaték, a jobbszárny pedig a macsi tanyák széléből tóduló tömegek ellenében, kétségbeesett ellenállás mellett is magát a roppant tulnyomó erő miatt csak alig tudá tartani. E jobbszárny mindjárt a csata kezdetén a Nyulas csapszéket jobbra hagyva, a centrum és balszárnyfelé huzódott. Óldala — ha a nagyerdőben rejtve tartott 2 század ujoncz gyalogságot kivesszük — egészen fedezetlen volt, s ha ellene, csak egy dandárból álló ellenséges erő küldetik; az egész magyar sereg azonnal elvész. Ugyde Paskievich a magyar tábor fekvésének combinalasából azt hitte, hogy a magyar tábor jobbszárnya csak látszatra gyenge, valódilag pedig a nagyerdőben tekintélyes haderő, tán épen maga Görgei egész tábora rejtődzik. E csalódásnak köszönhető, hogy a csata magyar részről oly soká tartathatott ki.

Délután 5 óra tájig folyt elhatározatlanul az ütközet, a nélkül, hogy az oroszok egy talpalatnyi földet is nyertek vólna, midőn a magyar sereget egymásután rohaná meg a szerencsétlenség. Csányi *) tüzér századosnak ki jobbszárnyon vezénylette vólt a tüzérséget, ballábát egy orosz ágyugolyó elsodorva, lováról leomlik. A rettenthetlen ember ugyan földön feküve is csengő hangon folytatá vezényleteit; azonba e derék tiszt véletlen esete, s az ő — egy munitiós szekérre feltett — roncsolt tetemeinek, omló vérének, rongyokban s foszlányokban lecsüggő czombruhájának látása, vezénylete alatt álló tüzérek felének elhul-

*) Össze nem tévesztendő Csányi Dániel később főiskolai tanárral, ki ez időben Komárom várában őrnagyi szolgálatot teljesitett.

lása, ingadozásba hozta a még életben maradott bajtársakat. Tüzelésük szünedezett, mig az orosz tüzérek számra legalább is négy annyian kettőzött iparral müködtek. A jobbszárny hátrálni kezdett, s a többire szabad-csapatból álló tartalék előre vitetett. Ez, egy perczre ismét helyreállitá a csatát.

Sejditvén azonban az oroszok a jobbszárny fedezetlen állását (mert a 2 század gyalogság a roppant orosz erőnek távolbóli szemléletére, magát az erdőből nem is mutatván, később nyakra-főre Nagy-Létának iramodott) nagy tömeg lovasságot küldöttek a Nyulasfelé czirkálás végett, maguknak a dolog valódi állásáról meggyőződést szerzendők. Ezek tapasztalat után valódinak találván a sejtelmet; tüstént a macsi tanyák szélére az ott álló roppant orosz tömeg megé visszanyargaltak. Most egyszerre nagy mozgás kezdeték az orosz részről, s a csapatok a magyar sereg jobbszárnyafelé nagy massákban huzódtak. Távolról nézve e huzódást, ugy tetszett mintha égből hirtelen aláomlott felhő-szakadás boritotta volna el a macsi tanyák szélét. A Nyulas-felé vonuló orosz tömegekből tábornok Gillenschmidt parancsnoksága alatt négy lovas üteg, több rendes lovas ezredek, s herczeg Bebutow vezérlete alatti hegyi kozákok, cserkeszek s muzulmánok nyomultak a magyar jobbszárny ellen, csak maga az előnyomuló muszka lovasság oly mennyiséggel, mely több volt a magyar sereg összes számánál. Mig ezek a jobbszárnyfelé előnyomulásuk által, a magyar tüzéreket állásuk megváltoztatására kényszeriték; az alatt két orosz dandár parancsot kap, hogy hadirendben, dobszóval tárogatóval, a magyar csapatok balszárnya irányában a város ellen menjen, más két dandár pedig a jobbszárnyat megtámadó lovas ütegeket gyámolitsa.

A magyarok balszárnyán s centrumán álló csapatok a szembejövő két dandár által is háborgattatának; még nagyobb vólt azonban a veszély, mely a jobbóldalnak tönkreteendése által várt reájuk. Egy rész azért a balszárnyi s centrumi csapatoknak helyben marada, más része pedig a

jobbszárny gyámolitására akara sietni. Ugyde már akkorra eltogytak az ágyuk mellől a munitiók, s ez, a magyar csapatok kétségbeesését tetőpontra emelte. Nem levén többé az ágyuk használhatók; a balszárnyról s centrumról a menynyi elszakasztathaték a huszárságból; az fordittaték a jobbszárnyon álló gyalogság védelmére, s az hajtaték neki a sebesen rohanó orosz erőnek. Az előnyomulásra vezénylett huszárok azonban, a tömött massákban előtóduló tulnyomó ellenség megpillantására meghökkenve; azonnal rendetlenül visszaszáguldának. Hiába igyekvék köztük Korponai ezredes bátoritólag rendet csinálni; hiába ada parancsot a huszárság megett felállitott szabad csapatoknak s két zászlóalljnak, hogy a megállni nem akaró s a rendben felállitott gyalogságra visszarohanó huszárságot szuronynyal is verjék vissza, mindez mitsem használt. A menekülni kivánó huszárság vadfutás közti félelmében visszafelé rohanva, a magyar gyalogságot is kezdé tapodtatni.

Látható volt, hogy mindennek vége. A jobbszárny életben maradott tüzérsége a megmenthető ágyukkal neki iramodva, a város északkeleti óldalán a szőllős-kertek közti homok buczkás úton a Csere, s onnan Berettyó-Szent-Mártonfelé szaladott, vivén magával egy ágyu-kocsira fektetve Csányi százados, ki mindig lélekébren nem magáért, hanem a vesztett ütközetért kesergett. A centrum és balszárny fenyegetett ágyui sebes vágtatva iramlottak a város nyugot-déli oldalán, a város és szőlős-kertek között Mike-Pércsfelé. Ezek megszabaditásának érdeme, egy a magyar táborban szolgáló dzsidás tiszté, ki a mester-utcza végéni salétrom domboknál levő, részint üres, részint teli hordókkal terhelt szekerek megett, huszárjaival az üldöző ellenségnek arczot vetve, csakis addig, mig e huszárság a hozzája a hordós szekereken át könnyen nem férhető kozáksággal vivott, vóltak az ágyuk és tüzérség elhaladni képesek. A balszárny — hol Nagy Sándor volt — és a Kokaslóból az ellenség által oda irányzott röppentyük által kizaklatott centrum gyalogság, tömegbe alakulva,

négy század lovasságtól s nyólcz ágyutól fedeztetve, a szőlős-kertek hátsó óldalánál Szovátnak hátrált, s ez oldalt zavarba hoznia az ellenségnek, folytonos támadások után sem sikerült.

Ellenben a jobbszárnynak irtózatos vólt sorsa. A huszárok szétfutása után, az ellenséges lovasság egész rohama a fedetlen maradott szabad-csapatokra s gyalogságra nehezedett. Ha e zászlóalljak tömegbe alakulva szuronyszegezve fogadják az ellenség támadását; nem lett vólna a veszély oly hirteleni, mert az előre rohanó orosz lovasság csak kozákokból s muzulmánokból állott, ezek pedig köztudomás szerint csak űzni kergetni jók, de támadást merni gyávák.

Ámde a jobbszárnyon álló zászlóalljak csaknem rég alakulva, még csatában jóformán részt sem vettek. Ép azért a veszély legválságosb perczében — midőn lélekjelenlétet kellett vólna kifejteniök — szemlélve az ellenség rájok rohanását, kisütve lőfegyvereiket, azonnal eldobták azokat, s rémülés és iszonyu zavar közt öntudatlanul szaladtak szét, s mindegyik csak magára gondolva, futott merre látott. Igy a kozákok által minden nyerve lett. A szabadcsapatok csaknem azon helyen részben leapritvák, részben elfogdosvák. A 96-dik zászlóallj űzetve vágatva egy része a város északkeleti szélén, Nagy-Létafelé szaladott, vivén magával a futás közben megsebesitett parancsnokot Balke őrnagyot, ki később sebében N.-Váradon halt meg; más része pedig a városfelé tódulván, a csata folyását szemlélő számtalan nézők közől azokat, kik elébb nem siettek menekülni magával sodorva, a kozákok által vágatva s tapogadtatva, a Köntöskert északfelőli gyepükeritésnek tartott. Ezen midőn a sokaság csoportban keresztül be a szőlőskertbe akarna hatolni; egyik a másikat ugrása közben lerántotta s az árokba letaposván, az egymással igy bajlódó szerencsétleneket a kozákok utólérték, s legott vagy elfogták vagy lekaszabolták.

A többi honvédek s huszárok némi kevés része is a városnak vevé irányát, azon keresztül keresvén valahol

menedéket, nyomában a „Hurráh"t kiáltozó kozákság. Ah! minő vala ekkor képe Debreczennek. A megrémült polgárság egyrésze a városból Nagy-Létafelé szaladt; másrésze pedig honn maradva bezárkózott. Kik magukat az utczán mutatni bátrak vóltak, bizonyosak lehetének a kifosztás felől, a minthogy ki is fosztatának. A bezárt kapukon belől rejtődző polgárság rémitésére odakinnt:

Hallik csataj és zörej és dobogás,
Rémségesen hallik az érczsuhogás.

A győztes muszkák előcsapatjai a város békés lakóit fosztogatták, s mire az orosz főhaderő Debreczenbe bevonult, már akkor a duló csapatoknak esett martalékul a város. A meddig a nap a láthatáron fen vólt; a kozákok Mike-Pércs és Cserefelé folytatták üldözéseikét, s azt csakis a beállott éjszakával hagyták félbe, mire sokat tehetett azon körülmény, hogy a magyar csapatok visszavonnlása több irányban történvén, nem tudták a muszkák mennyi számu ellenség vólt velök csatában, annyival inkább, mert a harczvonal kiterjedéséből s a magyar sereg huzamosb ellenállásából még az sem vólt tudva előttük, ha vajjon nem-e a Görgei egész serege vólt a csatában részes? Ennek lehete köszönni, hogy a magyar tábornak Szovátra menekült része másnap a nélkül, hogy az ellenségtől háborgattatott vólna, vonulhatott Berettyó-Szent-Mártonfelé, s ott a Mike-Pércs felől jövő maradványnyal egyesülvén, utját háboritás nélkül veheté Püspökinek. Találkozván igy a vert hadnak kétfelőlről összeérkezett maradványa; csak ekkor tünt ki a roppant veszteség. Alig vóltak 4000-en. A többi részint elhullott, részint elfogatott, kik pedig menekülhettek teljesen demoralisalva levén, zászlóalljukra többé nem gondolva, egyik közeleső hazájába, másik a vidéken levő ismerőséhez vette útját, harmadik és negyedik czéltalanul bolyongott szerteszét. Sok sebesült, menekülés közben vagy alélva rogyott össze, vagy utóléretve*) a mar-

*) A Debreczenből Hosszu-Pályinak vezető országúton, a város felől eső erdő szélében balfelől az uttól fellelhető maig is, kegyeletes kezek által

czona kozákok által öletett le, sokat társaik magukkal vivén, azok a környékben ápolás daczára is elhaltak. Kik sebesülten maradtak a csatatéren, azokat a muszkák a magukéval együtt behozatván a városba, saját orvosaik által gyógyittatták. Mennyi magyar honvéd maradott a csatatéren? egész bizonyossággal tudni nem lehet. Az orosz csapatok által őrizett és három napig megtekintetni nem engedett csatamezőn negyednapra már bűzhödni kezdő hullák eltakaritása végett kiküldött, s a hólttesteket a Csige és Köntöskert végében el is takaritó mezei rendőr-kapitányi hivatal hiteles jelentése szerint 112 honvéd temetteték el.*) Foglyul részint a csatatéren, részint a Mike-Pércsig tartott üldözés közben (mely üldözésnek a Gugyori csapszékig a huszárok vissza-vissza fordulva ellenállni törekedtek, miglen a Gugyorin tul, látva a töméntelen üldözők számát, neki eresztett kantárszárral robogának el) több mint 1000 egyén esett. Ezenkivül öt leszerelt ágyu, négy munitiós szekér s temérdek élelemszer lett az ellenség martalékává. A muszkák részéről herczeg Paskevich hadjelentése szerint megsebesült két tábornok, részint elesett, részint megsebesült 27 tiszt, elesett 634 közember.

E debreczeni csata vólt az oroszoknak legutósó, de egyszersmind legjelentékenyebb — a mennyiben leghatározottabb eredményü — csatájuk. Még a csatanap estvéjén, az orosz összes haderő — a B.-Ujvároson hátramaradott csapatok nagyrésze is bevonult a városba, s a vezérkar élén főhadvezér herczeg Paskievich, s vele orosz nagy herczeg Constántin, továbbá gr. Rüdiger s más tábornokok. Ezek közől Rüdiger a városháza előtt tisztelgő állásban levő előljárókat e szavaival köszönté: Ihre Feinde

---

folytonosan örök zölddel diszitett sirdombja egy menekülés közben üldöző kozákok altal leölt honvéd-huszártisztnek.

*) E 112 honvéd, s közel hozzá 634 muszka alussza közös Temetőben siri álmát. Huszonkét év óta a hazafiuság a legnyomnasztóbb időkben is, a csata évforduló napján lerótta évenkint a kegyelet adóját, a Csigekert megett nyugvó honvédek sirjánál.

sind weg, und ihre Freunde sind da! Ugyancsak az nap jöve be az orosz hadak élelmezésével megbizott austriai császári teljhatalmu országos főbiztos gróf Zichy Ferencz is. A város megszállatván, mintegy nagyszerü táborhely ugy nézett ki. Paskievich a Széchenyi-utcza szegletén gr. Dégenfeld házban, Constántin nagy herczeg a Kis-Orbán-féle házban, gr. Rüdiger a Rickl örökösök házában, gr. Zichy a Kardosféle házban szállottak meg. Harmadnap mulva a piaczon (a mostani Farkas és Vecseyféle házak előtti tágas téren) deszka emelvényeken az orosz csapatok diszsorai között muszka pópák által tartatott meg a hálaadó ünnepély; majd a nagytemplomba megrendelt Istentiszteletre sereglettek az összes orosz főtisztek, élükön Paskievich és nagyherczeg Constántinnal, aholott is superintendes Szoboszlai Pap István prédikált, leczkéje vólt Példabeszédek XIX: 21. v. „Sok gondolatok fordulnak meg az emberek elméjében, de csak az Urnak tanácsa áll meg.“

Az orosz seregek által a város hermetice el vólt minden közlekedéstől zárva, mignem herczeg Paskievich aug. 13-kán maga elé rendelvén a városi előljáróságot, ezt a dolgok állása felől következőkben értesité: „Örülhettek, s adjatok hálát Istennek, mert ime a háborunak vége, Görgei letenni igérte fegyverét, mint épen imént lettem Nagy-Váradon levő Rüdiger tábornok által értesitve, magam is indulandó vagyok Nagy-Váradfelé. A minthogy még az nap vezérkarával egyetemben el is távozott.

V.

Mik azontul történtek közösen tudva vannak. A világosi fegyverletét után a muszkák lassankint megkezdették hazavonulásokat. Debreczenben — kivéve egyéb helyek között a collégium épületében is elhelyezett, és cholera által erősen tizedelt betegeket — kik év végéig ottan ápoltatának — egészséges muszka, egy sem vólt már octóber végén található. Drevenyák Ferencz cs. kir. biztos 1849-dik

évben csakhamar a debreczeni csata után, meghagyta Debreczen város tanácsának, hogy az orosz seregek által okozott károkat részrehajlatlan férfiakból álló küldöttség útján, szigoru becslés mellett mielőbb irassa össze. A tanács, küldöttségkép, központi bizottmányt nevezett ki, mely az összeirást teljesitette is. E központi bizottmány 1849-dik évi octóber 19-kén, 485. levéltári szám alatt beadott jelentését aláirták: Csathó István elnök, Szücs István (a jelentés szövegének irója), Uhrinyi Pál, Vass Béniámin, Toóth Sámuel, Kis-Orbán János, Beőr László, Füvessy József, Jéger József és Máthé János képviselők. E jelentés szerint következőkben vétettek fel s becsültettek meg az orosz cs. seregek által Debreczenben okozott károk:

1. Hatvan-utcza . . .	150,470 pfrt.	25	kr.
2. Péterfia „ . . .	99,124 „	25	„
3. Csapó „ . . .	94,777 „	23	„
4. Czegléd „ . . .	152,226 „	11½	„
5. Varga „ . . .	241,742 „	—	„
6. Piacz „ . . .	238,716 „	44	„
7. A város saját kára .	47,412 „	37	„
8. Tóldalék mint ujabban felvétettek . . .	3,822 „	19	„
Összesen =	1,041,407 pfrt.	½	kr.

Ebből élelmiszerekre 440,047 pfrt. 18½ kr., lábasjószágokban 151,678 pfrt. 46 kr.; épületi gazdasági szerekre s termesztményekre 449,680 pfrt. 56 kr. esik. A fentirt összes 1,041,407 pfrt. ½ kr. tesz a mai számitás szerint osztrák értékben egymillió kilenczvenháromezer négyszáz hetvenhét forint 36 krt. A központi bizottmány ezen nemhogy tulbecsült, de sőtinkább tulszigoruan mérsékelt kárbecslési jelentése (eredeti hiteles okmányok egy-egy példányával együtt) hiteles másolatban 1849-dik év octóber 20-kán 1986. szám alatt cs. kir. biztos Drevenyák Ferenczhez beadatott. Majd 1851-dik évben (lásd 1776. levéltári sz. alatt) N.-Várad kerületi cs. kir. főispán a város

többizbeli felterjesztésére — tudatta, hogy a bécsi cs. kir. ministériumnak 18,118. sz. a. határozata alapján, az orosz cs. seregek által okozott károk, az állam-kincstárból nem fognak megtérittetni. S ezzel ezen ügy befejezettnek vólt tekintendő.

Nem érintjük részletesen a bekövetkezett kivételes állapotot, s azon nehéz időket, melyekben bóldog vólt, kiről ugy gondoskodott a sors, mikép lefektette őt a halálos álom vánkosára, hogy ne tudjon semmit az akkor történtek szomoruságáról; midőn a haza legjelesb fiai közől többen menekülni kényszerültek, sirva keresve uj hont tul a tengeren; kik pedig honnmaradának azok közől sokra sir, sokra sötét börtön borult, s kik éltek, jártak búsan szótlanul.*) De igen is kell, hogy emlékezzünk azokról, kik e borus napokban Debreczen város sorsának közelebbről vóltak intézői. Az 1849. évi september havában polgári felsőbb kormányzó gyanánt debreczeni kerületi cs kir. főispánul Uray Bálint lett legfelsőbb helyről kinevezve. Habár élőknek nem tömjénezhet is a történetirás; legyen annyi az igazság érdekében feljegyezve, hogy a nevezett férfiu, főispáni minőségben müködve, azon időszakban sok aggodalmat oszlatott, sok keserüséget enyhitett, sok sirónak letörlé könyeit. Észak- és Délbiharmegye cs. kir. főnökéül Reviczky Menyhért neveztetett ki, ő is maradott 1860-dik évi ápril haváig, a midőn őt a főnökségben ifju Váradi Szabó János váltotta fel. A debreczeni kerületi cs. kir. főispánság beszüntetésével a tiszántuli vidék közigazgatási közegéül a cs. kir. nagyvárad-kerületi kormányszék rendszeresittetvén; 1850-dik év május havában cs. kir. ministeri biztosul Cseh Eduárd neveztetett. Ezt 1851-dik év tavaszán jobbaházi Dőry Gábor kerületi főispáni minőségben váltotta fel. Az 1853-dik évben pedig Magyaror-

*) Ha ehez hozzátudjuk, hogy a debreczeni polgároktól minden kártérités nélkül beszedett és megégetett magyar bankjegyek összege az ötszázezer forintot könnyü számitással meghaladta; nem nehéz lesz képzelni, mily pénztelen és ügyefogyott vólt akkoriban Debreczen város népének anyagi helyzete is.

ság öt (budai, pozsoni, soproni, kassai és n.-váradi) cs. kir. Helytartóságra akkint osztatván fel, hogy az összes öt helytartóság elnöke Albrecht cs. kir. főherczeg, mint ország kormányzója legyen; a nagy-váradi cs. kir. helytartóság élére gróf Zichy Herman állittatott helytartósági alelnökül, kit ily minőségben 1859-dik év julius havában Andreánszky Sándor váltotta fel.

Mi a törvénykezést illeti, az addig létezett törvényszékek (tehát a debreczeni városi törvényszék is) beszüntettetvén, ország-fejedelmi kinevezéstől függő törvényszékek állittattak. A törvényszékek szervezésére nézve 1850-dik évben, a cs. kir. nagy-váradi kerületben ministeri biztosul Szerdahelyi Pál neveztetvén ki; ennek közbejöttével 1850-dik évben Uray Bálint elnöklete alatt cs. kir. kerületi ideiglenes főtörvényszék szerveztetett Debreczenben; első folyamodásul pedig észak-bihari és dél-szabólcsi cs. kir. megyei törvényszék állittatott Sombory Imre elnöklete alatt. S a mennyiben az addigi váltótörvényszékek beszüntetésével, a váltóügyek is a megyetörvényszék illetőségéhez utasittatának; ehez kereskedelmi ülnökökül, a helybeli kereskedő-testület által Nagy József és Kis-Orbán János választattak. Az 1854-dik évben az ideiglenes főtörvényszék Debreczenben beszüntettetvén; az, mint véglegesen szervezett, N.-Váradra tétetett át; ott is maradott létezése utólsó perczéig 1861-dik év április végéig, elnöke levén annak 1858-dik april haváig Uray Bálint, ennek nyugalomba léptével pedig Csernczky József. A debreczeni véglegesen szervezett cs. kir. megyetörvényszék elnökévé 1854-dik évben (Sombory Imre nyugalomba léptével) Karap Sándor neveztetett. Vólt még ez időben Debreczenben urbéri első birósági törvényszék is Iudányi Bay Ferencz elnöklete alatt. Az állam jövedelmei kezelése s a csend és rend feltartása végett Debreczenben cs. kir. pénzügy-igazgatóság, csend- és rendőrségi állomások rendeztettek.

A mi Debreczen város közvetlen kormányzatát illeti; csakis tisztán közigazgatási ügyek elintézése maradván a

városi tanács hatósága alatt, miután az eddigi városi tanács tagjai közől többen kiléptek, némelyek pedig a helybeli cs. kir. megyetörvényszékhez s illetőleg járásbirósághoz lettek alkalmazva; polgármester Poroszlay Fridrik vezetése alatt ujból alakult a közigazgatási tanács, főkapitányul Szőllősy János, tanácsnokokul Csató István, Pfanschmied Károly, Kaffka Károly, Vass Béniámin és Szőnyi Lajos, jegyzőkül Böszörményi Károly és Simonffy Imre neveztetvén ki. Ez időben vétetett meg az államkincstár által a Kis-Orbán-féle ház pénzügyi hivatal helyiségeül, ez időben adatott át a város által a Piacz-utcza közepén levő 2141. számu ház csendőrségi laktanyául, Várad-utczán kivül pedig katonai kórház és az epreskert közelében Pavillon kaszárnya szinte a város költségén ekkor épittetett. Ez időben rendelte el a kormány, hogy az élelmiszerek és adás-vevési áruk értékének felszökkenése tekintetéből, a városi tisztviselők mindegyikének évi fizetése megkétszereztessék.

Ily rendkivüli körülmények közt a város megsokasodott terhei, a rendes bevételekből épen nem fedeztethetvén, rendkivüli pénzforrások után kellett nézni. Ez okból lett elhatározva a város környékén addig közlegelő gyanánt használt téreknek árverés utjáni eladatása egyes polgárok részére, kik az ekkint megvett telkeknek részint gyümölcsös, részint veteményes kertekké alakitása által, nem kevés lendületet adtak az iparnak és szorgalomnak. Ez okból lett a szomszéd Hajdu-Hadház községgel darab ideig közösen birtokolt, de 1835-dik évben hasonfelében megosztott Parlag nevü pusztának a vállalkozó városi polgárok között 32 évi időközre zálog czimeni kiosztása is az osztályozott földek becsértékének három egymásután következő években lefizetése feltétele alatt olykép elrendelve, hogy csak házzal biró polgár, az is 50 nyilasnál többet ne válthasson, s a zálogban birt földet a zálogos évek tartama alatt, részben és egészben is eladhatja ugyan a birtokos, de csak a rajta fekvő váltságösszeg erejéig, a javitások s épületek iránt szabad kiegyezkedés történhetvén. Ha a zálogtartó polgár időközben házát eladná, egy év alatt más

házat köteles szerezni; ellenkező esetben váltságpénze visszanyerése mellett földje más polgárnak adatik, és a zálogtartó polgár országos — városi — közteher és szolgálatok viselésén s azok irányában a város birósága elismerésén felül, egyszersmind a váltságösszeg nem fizethetése esetére, minden 1-ső osztályu nyilasért 10, 2-dik osztályuért 8, 3-dik osztályuért 6 forint fizetésre kötelezte magát.

Az 1851-dik év octóber 21-kén Debreczen várost s abban a ref. collégiumot Magyarország kormányzója Albrecht cs. kir. főherczeg szerencsésité magos látogatásával. Még nagyobb szerencsében részesült e város s vele a főiskola 1852-ik év junius 17-ik napján, midőn Ő cs. k. apostoli Felsége I. Ferencz József legkegyelmesb urunk országos körutja alkalmával e várost, s az ebben létező ref. főtanodát, könyvtárt s ezenkivül a főiskola első udvarán az uralkodó üdvözletére egybesereglett tanuló ifjuságot is megszemlélni méltóztatott. E legmagosb megjelenés emlékét a jelen és utókor dicsekedése gyanánt a főiskolai könyvtár legkitünőbb helyén diszlő fehérmárvány táblára arany betükkel vésett következő latin szövegü emlékirat örökitette meg: „Sempiternae faustissimi diei memoriae, quo splendidissimae praeconiis famae stirpis Habsburgicae sata in gloriam majorum, adulta in salutem populorum propago laetissima, augustissimus Dominus imperator et rex Franciscus Josephus I-mus, alacri virens juventa, virilibus conspicuus animis, maturo gravis consilio, pectore munitus cordato, et laudis rerum gerendarum amore foecundo, hisque exsplendescens virtutum opibus, imperii amplissimi praesidium ac columen fidissimum juxta ac firmissimum, dum priscam avorum atavorumque curam gentem hungaram, haventem multa, indigentem plura, sperantem plurima, ad novum eam decus excitaturus clementissima in suos propensione sospitator inviseret, in itinere felicissimis auspiciis hoc nomine suscepto, lares Debrecios fixumque heic domicilium hocce Musarum, perenne mentis tenerae in artes optimas ac studia humani-

tatis documentum, praesenti ac propitio numine beavit, religiosa pietate sacrum. — Debrecini XIII-a Calend. Julii. MDCCCLII." Ugyanez alkalomra a collégiumi tanuló ifjak nevében is latin és magyar nyelven készült versezetek nyomatának.

VI.

Az 1853-dik év végével eddigi polgármester Poroszlay Frigyesnek ily minőségbeni hivataloskodása is véget ért. Ő ugyan még 1857-dik év január hó végéig, elhalálozása idejéig, ugy a ref. egyházi fő- mint iskolai helyigondnokságot tovább is folytatta. De 1853-dik év utólján, Debreczen város polgármesteréül a kormány által más neveztetvén ki; önként érthető lett ezáltal, hogy Poroszlay Frigyes polgármesteri pályája be van fejezve. Az alkotmányos uton megválasztott tisztviselők közől utósó vólt ő, ki állomásáról lelépett: de azon öntudattal távozhatott a tisztes aggastyán, hogy őt mint közügyeknek a legviszontagságosb időkben is hűsáfárát, minden őt ismerők becsülése kisérte el csöndes magányába.

Csorba János, mert ő vólt a kinevezett polgármester, 1854-dik év január 1-én Váradról Debreczenbe megérkezvén; január 3-kán nyugalomba helyezett elődjétől megyei főnök Reviczky Menyhért közbejöttével Debreczen város polgármesteri hivatalát átvette.

Mivel-hogy Csorba Jánost, mint debreczeni polgármestert sokan szigoruan, némelyek épen keményen is itélték meg; rendén van, ha oly ember is akad, ki ő mellette — mert figyelemmel kisérte müködését — a történelem széke előtt tanuskodni bátorkodik. Bármilyen legyen is a vallomás, mindenesetre önzéstelen, legkevésbé pedig oly nemü az, mely a már nem élő*) irányában hizelgésre magyaráztathatnék. Csorba nem választás, hanem kormányi

*) Meghalt Nagy-Szombatban, mint nyugalmazott kerületi táblai közbiró 1870-dik év november 12-kén.

kinevezés utján állittatván Debreczen város közügyei élére, már hivataloskodása kezdetén nélkülözte alapját a bizodalomnak. Talán ha nem lett vólna az ő modorában annyi érdes, s ha eljárásában kevesebb lett vólna a szigoruság, melyen a vele érintkezésbe jövők közől nem egy-két gyöngédebb érzelmü ütközött meg; talán ha hivatali eljárásáról jelentéseiben saját egyéniségét nem állitja annyira előtérbe: eljárása kevésbé fogott vólna visszatetszésre találni azok előtt, kik eszökbe vették, mikép ő mint fizetéses hivatalnok csak eszköz, tulajdonképi tényező pedig maga az anyagi erővel rendelkező város. Csorba János hivatali müködése 1854-dik év január elejétől 1859-dik év julius hó közepéig terjedett. Adjuk ez időközi jelentékenyebb mozzanatokat, magára bizván az olvasóra, mennyit tulajdonitson azokból Csorba János erélyének és buzgalmának, különben is nem az a kérdés, hogy ki által, hanem hogy mi történt ez időtájban Debreczen város érdekében?

A) Csorba Jánosnak — polgármesteri hivatalba léptével — első teendője vólt a városi pénztárak megszámoltatása s vizsgálat alá vétele, a város bérlőinél kintlevő régibb tartozások behajtása s igy a fizetetlen többféle követelések kielégitése. Majd a városi tanács*) és tiszti személyzet körében az ügyek osztály szerinti beosztása léptettetett életbe; az absolut rendszer beállása óta müködni megszünt képviselő testület helyett községtanács szerveztetett, s a 8 év folyamáról vizsgálatlanul hevert sokféle számadás, a községtanács kebeléből kinevezett vizsgálószék által szigoruan megbiráltatott. A közteherviselés elve rangkülönbség nélkül alkalmazásba vétetett. Az előfordulható tüzesetek és égések előzése végett uj tüzóltó gépek szereztettek, s az ugynevezett pápaszemes (tanulátlan) kéménykotrók helyett rendes kéményseprők hozattak, biztosittatván ők az egyesektől előre megállapitott tariffa szerint részükre járó dijjak iránt. Az épitkezé-

*) Az 1858-dik évben Csorba János polgármester elnöklete alatt városi főkapitány Szöllősy János, tanácsnokokul pedig Böszörményi Károly, Leidenfrost Gyula, Simonffy Imre és Kaffka Károly neveztetének ki.

seknek könnyitése végett a tégla- és cserépvető gyárak — honnan az anyagok termelési áron szoktak a polgároknak kiszolgáltatni — megszaporittattak; egyszersmind az ujból épitkezéseknek az állandó épitési bizottsághozi előleges bejelentése elrendeltetett. A város föld alatti beomladozott, és a régi nem tisztitás miatt csaknem hasznavehetlen csatornái kitisztattak, ujak épittettek, szemét és trágya a városból eltávolittatott, Mike-Pércsfelé egy 3000 ölnyi hosszu nyilt derivatorius árok, a város földalatti csatornáiból elvezetendő viz számára épittetett. Utczai lámpák nagyobb mennyiségben készittettek, s mind az utczai világitás, mind a személyes bátorság végett az éji rendőrség ujból szerveztetett. A kóbori és veszélyes ebek irtására gyepmester hozatott, s annak rendes lakás a városon kivül épittetett. Az utczák kiburkoltatása tekintetében, mivel terméskő sem a város körében, sem közelben nem vólt kapható, vasut pedig még akkor nem létezett; Csorba Laibach városba a fával burkolt ugynevezett bécsi-utczának megszemlélésére, s a burkolási mód tanulmányozására távozván, miután a faburkolat czélszerüségéről meggyőződött, a látott példa után Debreczen főbb utczáit kiburkoltatta; a burkolatnak való fa a város erdeiben évenkint vágatni szokott famennyiségből ugy kerülvén ki, hogy e miatt az erdei vágás megállapitott fordája soha át nem lépetett. Erdelyből 30 pár ökör szereztetett, 15 talyiga — miből a szemét ki nem hullhatott — készittetett. A hetivásárok idején s egyébkor is gyült utczai szemétnek gondos tisztitása által a város utczái kényelmesen járhatókká tétettek.

Az ipazüzlet rendezése czéljából Bécsből mérték hitelesitő hozatott, s a törvényes mértékkeli kezelés életbe léptettetett. A mészáros ipar czélirányosb gyakorlása szempontjából, a bécsi Maxer sorompón fennálló vágóhidhoz hasonló épittetett a Tóczó mellett. És hogy a hus ára a szegényebb osztályuakra nézve is elviselhetővé lehessen; ugynevezett controll-székek állittattak, s ily helyeken mindenki — a rendőri szabályok megtartása mellett — dijj

nélkül, de a hus fontjának a városi mészárszéki árnál olcsóbban árulási kötelezettség mellett vághatott marhát. A város közepén álló hajdani vámház, mely sok utasnak keserü alkalmatlanságot okozott, rendőri tekintetből elenyésztetvén, kivül a városon 8 sorompó és melléje ugyanannyi vámház állittatott. A lopás és kóldulás beszüntetése végett a tolonczozási rendszer behozatott, és szigoruan, de emberileg kezeltetett. A helyőrség katonai tiszti-szállás tekintetéből, házak béreltettek, s a bérpénz azon polgárok által fizettetett, kik családi körülményeiknél fogva a szállásolás terhét természetben viselni képesek nem vóltak. — Szóval a községi életnek egyetlenegy szála sem kerülte ki ez időben az előljáróság figyelmét. Még nagyobb mozzanatu — mert a városra nézve nagyobb fontosságu — dolgok vóltak e következők:

a) Ő Cs. Kir. apostoli Felségének I. Ferencz József király urunknak 1854-dik év április havában megtartatott legmagasb egybekelési innepélyére alakult országos küldöttséghez felső akarat szerint sz. kir. Debreczen város is kirendeltetvén; ez alkalommal polgármestere által vólt Bécsben e város képviselve.

b) A város által a kincstártól zálogban birtokolt 40,000 catastralis holdból álló puszták 32 éves második zálogideje 1854-dik évben letelvén; a kincstár, a város által annak idején ezekért kapott 635,000 pfrtnyi. zálogösszegnek visszafizetése mellett, elakarta venni a kérdéses pusztákat. S már utasitva is vólt a királyi fiscus, miszerint 1854-nik év május 1-éig mint az ősiségi patens életbeléptéig ugyanezen birtokot átvegye; másrészről pedig a város a kincstár által visszafizetendő fenti összeg egyrésze fejében még 1853-dik évben fel is vett 50,000 pfrtot. És igy arról, hogy a város ezen nagy birtokot csakugyan elfogja veszteni; már-már kétkedni sem lehetett. Minthogy azonban e puszták nagyrészét, a város már régi időkben a polgároknak adta vólt alzálogba; s igy a kérdéses birtoknak visszabocsátása nemcsak magát a várost, de az egyes ugynevezett albérlő tanyatulajdonosokat is felette

nagy kárba fogta vólna dönteni; polgármester Csorba elnöklete alatt Kovács Lajos, Leidenfrost Gyula, idősb Némethy János és Erdelyi József, 1854-dik év ápril havában Ő Felsége thrónjához járultak, és 419,000 pfrt. ráfizetés ajánlata mellett a város és egyesek életkérdésébe vágó ezen esedezvény, legfelsőbb kegyelem utján meg is hallgattatot. Minek folytán a 40,000 holdnyi birtoknak tulajdonjoga csakugyan a városra telekkönyvileg is bekebeleztetvén, azt örök időkre a város megszerezte. Az egyesek minden egy nyilas, vagyis 9000 □ ölnyi birtok után 200 forintot tartoztak az általuk már régi időben fizetett 100 forint alzálogbérhez, örökveteli árként befizetni a város pénztárába, és igy az egyesekre csakis e 200 frt. összeg lefizetése után történt az átvallás.

c) Ugyancsak az ősiségi nyiltparancs következtében a régi időben elzálogositó családok élő ivadéka által, más birtokai is megtámadtatván a városnak; több zálogváltási perek keletkeztek. A perek folytatására külön ügyvéd Dobray József neveztetvén; már eddig is több perek részint egyesség, részint kedvező itélet által befejeztetve, a városra nézve kivánt sikert eredményeztek.

d) Az 1854-dik évben felsőbb utasitás nyomán, az államkölcsönre egymillió forintot ajánlott fel Debreczen város. Ennek befizetett minden részletéről nyert kincstári kötvények — a kormány különös kedvezéséből — elárusithatóknak nyilvánittattak vagyis devinculáltattak; a mint hogy azok a bécsi piaczon el is lettek adva, s azok árából, tehát magából a megajánlott kölcsönből törlesztetett s fizettetett az egymillió. Kára a városnak csakis a névérték és tőzsdei ár közti veszteség vólt, s csak ezt szenvedte mintegy 150,000 forintban. Ha a város ez ajánlatot nem teszi; ki tudja nem fogott vólna-é ugy a városra, mint annak egyes polgáraira az állam sulyos viszonyai közben, háromszoros adó nehezülni? s igy azon eljárás, az időszerüség s a város pénztára s egyesek érdekeinek megóvása szempontjából is igazolható.

e) Az erdőségek — a bennök fekvő polgári kaszálók

terjedelmének megtudhatása végett is — nagy költséggel felmérettek; az erdő-mivelésre kiváló gond fordittatott, s faiskolák telepittettek.

f) A város környékén terülő bel-legelők kivételével — melyek továbbra is ingyen legelőkül hagyattak fen — a hortobágyi legelőnek ingyen használata, valamint a polgári failletőségnek addig szokásos élvezete is elenyésztetett. A bor regále rendeztetett.

g) Ez időszakban azonkivül, hogy a város rendkivüli kiadása fejében (város birtokaitól országos adó, Tiszaszabályozási költség, burkolat és csatornázás, vizvezeték és utczai világitás) 613,000 forint fizettetett; a város tőketartozásából 160,183 frt. törlesztetett le. A város minden vagyonáról addigelé soha nem létezett Leltár készittetett, melyszerint azon időbeli becs után a város vagyona 7 millió forint tiszta értéket számitott.

h) A helybeli kereskedői s iparvállalkozók mondhatlan előnyére 1855-dik évben polgármester közbenjárására fiókbank nyeretett.

i) Az 1856-dik évi párizsi világtárlatra, honi tárgyakul Debreczenből guba, szalonna, magyar kos küldetett, és Tolvaj János nevü debreczeni juhász-gazdának a Párizsból küldött frankok, kosainak ára gyanánt kiszolgáltattak.

k) A hamvadó nemzeti közszellem ápolása végett a községtanács elé évijelentések tétettek, s azok nyomtatásban is kiadva Magyar- és Erdélyország minden hatóságainak megküldetvén, ezek egyebek közt a Pesti Naplónak 1858-dik évi nov. 26-dik száma alatt dicsérő elismerésben részesittettek.

l) Ugy az állandó szinház létesithetésére nézve is az előmunkálatok megkezdettek, mint a kormány által Debreczenben czélzott gazdászati és erdőszeti iskola felállithatására 400 holdnyi igen jó szántóföld ingyen, s az épületekhez szükséges anyagnak pedig termelési áron a város részéről adása felajánltatott; világosan kiköttetvén, hogy a tanitási nyelv magyar legyen.

m) Azon időben, midőn a felséges Uralkodó pár országos körutja alkalmából 1857. május 27-kén Debreczent is legmagosb látogatásával szerencsésitette; ugy a magyar nemzet méltósága, mint a város becsülete igényelvén, hogy a fejedelmi pár fogadtatása oly őszinte benső és örömteljes legyen a kebelben, mint fényes s fejedelmi a küljelekben; ennélfogva mitsem mulasztott el a város közönsége, örvendezésének küljelekben is kitüntetésére. Szállóhelyül a felséges pár részére a város közháza lett, lehető legfényesebben feldiszitve. A város népe örvendezése és harangok zugása közben megérkezett felséges Uralkodó, mihelyest a hódoló küldöttségeket fogadni méltóztatott; a két királyi kis főherczegnőnek számára a város részéről, a polgármester által 6 debreczeni pártás hajadon leány elővezetése mellett, a felséges királynénak két darab ékes párta nyujtatott által. Laxenburgba pedig nemzeti öltözetü gulyások és a városi barom-orvos kiséretében, a felséges királyné tehenészete számára 2 kitünő magyar tehén szállittatott, melyet a felséges királyné, főudvarmesterének leirata szerint, a város közönségétől elfogadni méltóztatott. Estve a város a lehető legfényesebben vólt kivilágitva. A főiskolai tanuló ifjuság által latin és magyar versek készittettek. A legkegyelmesb látogatás megörökitésére, Gerenday pesti kőfaragó mühelyéből, egy a városháza nagyterme falába behelyezett márvány-tábla állittatott fel, melynek sorait Révész Imre irta.

n) Hogy az alföldnek a haza központjával Pestteli közlekedése minél elébb megnyilhasson s a forgalom élénkülhessen; a városi közönség minden erejéből törekedvén a tiszai vasut épitésének nehézségeit elháritni, a vasuti alapitók sorába maga a város is 1000 forint előlegezése mellett belépett. A vasuti társaságnak, az ugynevezett Gilányiféle nagy telek, indóházul, felette jutányos áron átengedtetett. A határban felmerült sokféle birtok-kisajátitási esetekben, a város az egyesek és társaság között közvetitő szerepet szivesen vállalván; az egyesek vesztesége nem egyizben a városi birtokból kárpótoltatott. Midőn a vasut

— Ő Felsége az uralkodó akadályozva levén, — országkormányzó Albrecht főherczeg ő fensége képviseletében 1857-dik év november 19-kén a felséges Királyné névinnepén megnyittatott; ez innepélyen Bécsből és Magyarhonból 300-ra menő fényes közönség jelent meg, közöttük gróf Apponyi György, Zsedényi Eduárd stb. Az érkezőket a város megkülönböztetett magyar szivességgel látta el. Az udvari ebéd a városház nagy termében adatott, a 2-dik és 3-dik tábla pedig a Casinó és Fehérló czimü vendéglő termeiben terittetett.

o) Az 1859-dik évi olasz háborura felsőbb felhivás folytán 100 önkéntes huszárt teljesen felszerelve s lóval ellátva állitott ki a város, s e szakasz képezte magvát az ugynevezett debreczeni huszár-ezrednek, mely most már gróf Pálffy huszár-ezrednek hivatik, ebbe osztatván be a hajduk és kunok önkéntesei is.

B) Az 1857-dik év február 8-kán egyházfőgondnokául elválasztatván Csorba János; rövid idő mulva a már tervben vólt második kisdedóvoda is feálállittatott, s a leány-növeldének, valamint a város különböző részeiben létesitendő fiuiskoláknak ügye bizottmányilag megindittatott. — Hivatalnokai lakházain kivül a ref. egyháznak addigelő semmi ingatlan birtoka nem levén; ennek tulajdonául felsőbb jóváhagyás mellett 150 hold legjobb minőségü birtok a város által adományoztatott. Rudolf koronaörökös Ő fensége születésének örvendetes alkalmából 100 vétke nélkül tehetetlenségre jutott debreczeni lakosnak — eledellel ellátása mellett — rokkantak-háza alapittatott, s e czélra a ref. egyház és város által hasonfele részben viselendő 180,000 forintnyi alapitvány tétetett, s azon rokkantak háza az ugynevezett ref. ispotály helyiségén fel is állittatott s berendeztetett. Arról is lett gondoskodva, hogy a bentlakók töredékeny erejökhöz mért foglalkozást nyerjenek, s munkájokból előállitott tárgyak eladása által az őket élelmező alapitványi pénztárnak valamicskét szerezzenek. Ugyan e rokkantak-háza javára a város és ispotály közötti tér az egyháznak örökre átadatott.

C) Mint főiskolai helyigondnok, s ily minőségben a főtanoda anyagi ügyeit kezelő gazdasági választmány elnöke Csorba János azon felül, hogy még váradi polgármestersége idején, 1852-dik év május 27-dik napjától kezdve, hat éven át a debreczeni collégium átalakitási szükségeire évenkint 597 forint kegyadományt gyüjtött, a collégium nagy épületének megrongált részét — a főiskolai pénztár igénybe vétele nélkül — az általa e czélra gyüjtött debreczeni adakozásokból helyrehozatta. S miután a nagy épület fedelén az idő hatalma kifogott, a mint az egyházkerület által uj fedélzet készitése elrendeltetett; azonfelül, hogy az egyházkerületi tanács több tagjaival együtt szivesen vetette magát önkéntes adózásnak alája; a városi pénztárból 1500 forintnak ily czélból adományozását eszközölte. A főtanoda tőkéitől kintlevő kamatok pontos behajtása által, a tanárok évi fizetésén kivül azok részére drágaság-pótlék adathatását lehetővé tette. A főiskolai könyvtár részére több nevezetesb munkák a város által meghozattak; a museum és pénzgyüjtemény is neveltetett. A collégiumnak Szikszón létezett ingatlan birtokai — melyek káros kezelés miatt hasznot nem hajtottak — eladatván, az innen befolyt pénz biztos helyen tőkésittetett stb.

Ha már tudjuk, hogy Csorba János épen nem vagyonos létére, egyházi és iskolai gondnoki hivataloskodásáért az évenkint őt illető fizetést nem fogadván el, mindkét hivatalt ingyen kegyeletes buzgóságból folytatta; s ha tudjuk, hogy a Debreczenből távozó Csorba Jánostól ugy a városi község-tanács, mint ref. egyházgyülés, főiskolai gazdasági választmány, kebelbeli kereskedői testület, a legmelegebb kifejezésü jegyzőkönyvi kivonatokban vettek bucsut; ha tudjuk, hogy az akkori helyettes superintendens is Csorba Jánosnak egyházi és iskolai ügyek körül tanusitott buzgalmáért szives elismerését hivatalos iratában nyilvánitotta: akkor nem lehet el nem ismernünk, hogy Csorba János mindenesetre tanusitott Debreczen város, a ref. egyház és

főiskola körül annyi szolgálatot, mely az utókornak is meg fog maradni méltányló emlékezetében.

VII.

A protestáns egyház és iskolai ügyekre nézve czélbavett módositások jelentékeny helyet foglaltak el az 1850-es évi kormány által behozott változtatásokban. Egyházkerületi gyűlések csak kormánybiztosok jelenlétében, bizalmi férfiak közretanácskozása mellett tartathattak. A gymnasiumok az ugynevezett tanszervezeti terv (Organisations Entwurf) szellemében 12 állandó tanárral ellátva nyólcz osztályuakká vóltak átalakitandók, s ezek nyilvánossági joga a tanszervezeti tervben kitüzött pontok teljesitése után a cs. kir. oktatásügyi Ministérium engedélyezésétől volt feltételezve, mely esetben aztán az érettségi vizsga, az illető tanfelügyelő vezetése alatt volt megtartandó; daczára annak, hogy az illető iskolai előljáróság által többizben vólt — noha eredmény nélkül — felterjesztve, miszerint a protestáns iskolák nyilvánossági joga hazai irott törvényeken alapulván, az, kormány engedélye nélkül épen nem szükölködik. Valamint a magyarhoni összes protestánsok, ugy a debreczeni ref. gymnasium előljárói is belátták az addig létezett iskolai hijjános rendszer lényeges módositásának szükségességét. Hozzá is láttak a gymnasium átalakitásához; a kormány által kiszabott tanszervezet egyes részleteit azonban ugy alakilag, mint lényegileg is sokkal kevésbé tekintették oly nemüeknek, melyekhez a protestáns iskolák főrendeltetése és az önkormányzati jog koczkáztatása nélkül mindenben lehetne csatlakozniok. Ezért lőn az, hogy bár 1853—1858. évi időközben — csakhogy a debreczeni ref. főgymnasium és jogacadémia, nyilvánossági jogot élvezhessen — a kormányi tanszervezet főbb pontjai szemelőtt tartattak is, és Szoboszlai Pap István superintendens, egy ez ügyben 1851-dik évben kelt főpásztori szózatában, felhiván az egyházkerületet adakozásra, mely lehetővé tegye az átala-

kitást, az egyházkerület adakozott; s 1852. juniusban megalapittatott a jogacadémiában 2, a gymnasiumban 12 uj tanszék: az 1858-dik éven tul azonban az illető előljárók inkább vóltak hajlandók, ldeiglenesen nélkülözni a debreczeni gymnasium nyilvánossági jogát, mintsem hogy saját erejökből feltartott iskoláik rendezésében, belátásuk szerint ne intézkedhessenek. Hasonló vólt az eset a debreczeni jogacadémiára nézve is, melynek négy jogtanár közreműködése mellett nyilvánossága, csak három évig (1853—1856.) tartott; azontul pedig az illető előljáróság e tekintetben is lemondott ideiglenesen a jogacadémia nyilvánossági jogáról.

A protestáns egyházigazgatási szervezet tekintetében is óhajtott vólt a kormány létre hozni módositásokat. Még 1855-dik évben a cs. kir. vallásügyi Ministérium által értekezletre Bécsben bizalmi férfiak hivattak vólt össze, kiknek tiszteletteljes de bátor és őszinte nyilatkozataik daczára is 1856-dik évben egy a kormány által készitett terv leküldetett az egyházkerületekhez véleményezés végett. Bármily őszinte ellenvélemények terjesztettek is fel azon terv irányában: kijött 1859-dik év september 1-én a protestáns egyházigazgatást szabályozni czélzó nyilt parancs. Nehéz idők vóltak azok, s nagy felelőséggel járt a nemengedelmesség. Azonban valamint minden idő megtermi a maga embereit; megtermette ez is. Ez időben a tiszántuli egyházkerület főpásztora Balogh Péter vólt, helyettes superintendensi minőségben. — Bátor és határozott jellem, ki ha egyszer az általa védett ügy igazságáról meggyőződött; nem vonakodott bármi veszélylyel is szembe szállani. — E protestáns buzgóságu főpásztor elnöklete alatt, mint már előbb is több alkalommal, felfolyamodványában kérvényezte vólt a tiszántuli egyházkerület, a protestáns egyház és iskola törvény és százados szokás által biztositott jogainak épségben tartását. A jelzett nyilt-parancs leérkezte után következő 1856. évi octóber 3-kán megtartatott egyházkerületi-gyűlésen elnöklő Balogh Péter, elszántan irta alá nevét a gyűlés által határozatba ment

azon felfolyamodványnak, mely a nyiltparancs el nem fogadhatásának nyilvánitása mellett, a nyiltparancsnak legfelsőbb helyen visszavonását, s a protestáns egyháznak törvények által biztositott állapotba helyezését kérvényezte. Ugyanő elnökölt 1860-dik évi január 11-kén a kis-templom bóltozatai alatt megtartatott egyházkerületi gyűlésen is, hol az ezt minden hivatalos tárgyalástól eltiltó kormánybiztos felhivása s a felülről érkezett rendeletnek szétoszlást sürgető tartalma mellett is, a gyűlés megtartatván, miután az összes gyűlés a felelőséget magára átvette, s elnök főpásztor mellé a legidősb segédgondnok elnöktársul rendeltetett vólna; e gyűlésből ujolag felfolyamodás készittetett legfelsőbb helyre, mely a mult évi octóberi gyűlésből felterjesztett kérvényre hivatkozólag, a jelzett patens visszavonása mellett, a protestáns egyházat törvényes jogaiba visszahelyeztetni kérvényezte. E gyűlés tartása napján jelen vólt vidékről, Debreczenben legalább is 10,000 református és nemreformátus magyar ember.

A mi azontul történt, tudva van közösen. — A nyiltparancs visszavétetett, a protestáns egyház törvényes jogaiba visszaállittatott. A jövő nemzedék pedig hálás tisztelettel fogja elismerni egyrészről azt, hogy a tiszántuli egyházkerület vólt azon nehéz időkben a kiáltószó, mely az összes haza által tetszés közben hangoztatott vissza, s a hazafi vágyaknak menedéket, s a honfiui küzdelmeknek erős várat Debreczen adott; másrészről pedig arról is hálásan fog megemlékezni, hogy Balogh Péter, Tisza Kálmánnal egyetértőleg tarták melyjöket a magyar állam életét enyészettel fenyegető kőgörgeteg elé, küzdvén kitartással, küzdvén bátor elszántsággal.

Még csak azt emlitjük itten meg, hogy az 1860-dik évben az idők fordultával, a debreczeni ref. ugy gymnasium, mint jogacadémia is a kevés ideig nélkülözött nyilvánossági jogukba visszahelyezkedtek.

MÁSODIK FEJEZET.

1861-dik évtől 1867-dik évig s illetőleg mai időkig.

I.

Csorba János 1859-dik évi julius közepén, mint pozsoni urbéri törvényszék kinevezett elnöke kilépvén polgármesteri hivatalából, az ő utódául felsőbb helyről kinevezett (addigelő városi főkapitány) Szőlősy János, csak kevés ideig müködhetett ezuttal polgármesteri minőségében. Mert az 1860-dik évi octóber 20-diki diploma létrejötte után, az összes magyar nemzettel együtt Debreczen város közönsége is 11 évig felfüggesztve vólt alkotmányos éltének ujra ébredése alkalmából, óhajtva várta azon időt, melyben az egyedül törvényesnek ismert 1848-diki tért elfoglalhassa. S a nemzet igazságos kérelmét a fejedelem teljesitvén, e város közönsége már 1861-dik évi január hó 21-dik s következő napjain, az 1848-dik évi XXIII. t. cz. értelmében választási elnök Sombory Imre vezetése alatt egybegyült kijelölő választmány közbejöttével, alkotmányos tisztikart létesitett. Polgármesterül Kiss Lajos, főbiróul Szabó Bálint, főkapitányul Böszörményi Károly, törvényszéki tanácsnokokul Csathó István, Nagy Lajos, Vértessy István, Angyalosi Mihály, Gőnyey Károly, Szabó Imre; közigazgatási tanácsnokokul Simonffy Imre, Kaffka Károly, Harsányi Gábor, Király József, Laky Lajos; törvényszéki főjegyzőül Mészáros József; aljegyzőül Laky Imre; közigazgatási főjegyzőül Kerekes József; aljegyzőül Mezey János; főügyészül Kovács Dániel; alügyészül Boros István; rendőrkapitányul Brunner Ferencz; telekbiróul Szabó Mihály; alkapitányul Komlóssy Lajos; vásárbiróul Csonka Károly; magánlevéltárnokul Kovács Lajos, segédül Konti Lajos; közlevéltárnokul Györfy Péter; számvevőkül Alibán Mihály és Szathmáry Sándor; kiadóul Vetéssy Mihály; pertárnokul Szabó József; igtatóul Juhász Mihály s Tamássy Sándor; főorvosul Kain Albert, alorvosul Szántay József; erdőmesterül Márton Károly; mérnökül Pfanschmid

Kálmán; mátai biztosul Megyaszay Sámuel; tiszti sebészekül Dusóczky Pál, Kőmives Antal; házi-pénztárnokul Tóth János; ellenőrül Szentgyörgyi Elek; hadi-pénztárnokul Simonffy Lajos; árva-pénztárnokul Poroszlay László; földi-pénztárnokul Kémery Dániel; városgazdákul Szücs Mihály és Trocsányi Károly; épittető biztosul ifiu Király Mihály; kórházi felügyelőül Arany Sándor választatának. Ugyanez alkalommal a város hat főutczái szerint, minden utczából 30, összesen 180 képviselő választatott.

Az ugyanezen 1861-dik év tavaszán megnyilt országgyűlésre pedig képviselőkül Hatvan- Piacz-utczai választókerületből Révész Imre, Péterfia- Csapó-utczai kerületből Tisza Kálmán, Czegléd- Varga-utczai kerületből pedig Patay István választatának.

Egybefüggésül itten emlitjük meg, hogy miután a Magyarországban létezett öt helytartóság feloszlattatván, Bécsben a magyar királyi udvari Cancellária, Budán pedig a magyar királyi helytartótanács visszaállittattak; a többi cs. k. megyei főnökségekkel együtt az észak-biharmegyei főnökség is 1861-dik év február havában feloszlattatott, s a közigazgatás a megyei és városi törvényhatóságokra ruháztatott. A kerületi cs. k. főtörvényszékek s megyei törvényszékek is 1861-dik év április végével feloszlattatván; Pesten a hétszemélyes és királyi táblák visszaállittattak; Debreczenben pedig a tiszántuli kerületi tábla Szmrecsányi János elnöklete alatt, és a váltótörvényszék Karap Sándor elnöklete alatt (kinek elhaltával 1864-dik évben Csorba Sándor lett elnök) visszaállittattak.

Tudva van az olvasó előtt, mikép a legszebb remények között megnyilt 1861-dik évi országgyűlés azon szomoru tapasztalással gazdagitá a figyelmes észlelőt, mikép legjobb igyekezetünk magvai is nem ritkán oly szirtekre hullanak, melyekből csak fűzek keletkeznek csalódott reményeink sirhalmára. Az országgyűlés eredmény nélkül oszlott szélyel. A törvényhatóságok alkotmányos tisztviselői, egyetemben mindenhol leköszönvén állomásaikról; a törvényhatóságok élére országszerte királyi biztosok s

illetőleg főispáni helytartók állittattak. Biharmegyei és Debreczen városi királyi biztosul Petrák János rendeltetvén; 1862-dik év elején ő nevezte ki a városi tisztikart, polgármesterül Szőllősy János, főbiróul Csáthy Károly, főkapitányul Hanke Leo neveztetvén; közigazg. tanácsnokok lettek: Frank Antal, Leidenfrost Gyula, Csató Istvan, Tikos István, Nánásy Lajos; főjegyző Aszalai József; aljegyzők: Mezei János, Balog Lajos; törvényszéki tanácsnokok Barcsay István, Angyalosi Mihály, Hajdu Mihály, Laky Imre, Tóby István; vizsgáló birák: Kecskés János, Vértesi István; főjegyző Kiss Imre; aljegyző Szabó József; tiszti főügyvéd Kémeri Károly; alügyvéd Koszorus Lajos. A képviselő testület is lemondván, községtanács alakittatott. Petrák János 1862-dik év február havában elhalván, biharmegyei főispáni helytartóvá egyszersmind Debreczen város királyi biztosává Hajdu Lajos lett kinevezve.

Ezen 1862-dik évben az árvatartó pénztár ügyében lényeges intézkedések történtek. E dolog megértésére nézve, jelen 3-dik kötet 801. és 804-dik lapjain érintetekre kelletik hivatkoznunk, hol irva van, mikép Debreczen város által felséges Mária Terézia királyné rendelkezése alá adott 30,000 frtra. nézve, a gr. Forgách Miklós-féle királyi biztosság által felterjesztett végjelentés nyomán, a magyar királyi Helytartótanácsnak 1775-dik évi január 26-kán kelt — s a kir. biztosi végjelentést megerősitő — intézvénye 32. és 53-dik pontjai szerint, a felséges királyné a jelzett összeget egy Debreczenben felállitandó árvatartó intézetre forditandónak nyilvánitotta vólt. Miután az akkori városi tanács és választott hites közönség e helytartótanácsi intézmény ugy összes tartalma, mint közelebbről a jelzett pontokra nézve is, feliratának 8-dik pontjában módositásért folyamodott vólna; 1776-dik év september 9-kén következő válasz érkezett le: „A 8-dik pontra: Ő Felsége szabad rendelkezése alá ajánlott 30,000 forintra nézve, mely Debreczenben az ennek szomszédos részei számára is árvaház épitésére olykép rendeltetett fordittatni, hogy ez árvaintézet részére a házzal nem biró

cath. polgárok számára kijelölt téren üres hely hagyassék, továbbra is az ő cs. k. Felségének akarata, hogy abból Debreczenben a város és hasonló segélyt nélkülöző részei árváinak, és pedig határozottan róm. catholikusok számára árva-intézet épittessék, s csakis e czélra fordittassék azon 30,000 forint, mely különben is kegyes rendelkezésre ajánltatott fel, oly világos kijelentéssel azonban, hogy nem catholicus árvák is — ha oda adatnának — felvétethessenek."

Helyszüke miatt nem részletezhetjük azon egyes mozzanatokat, melyek szerint Debreczen város előljárói — kik a fentjelzett rendeletnek betüszerinti foganatositására a kormány által többizben szorgalmaztattak vólt — ez ügynek a felekezeti kérdéstől elvontan, a város összes polgárai érdekének megfelelő módon leendő méltányos elintézéseért a felsőbb és legfelsőbb helyeken koronkint esedeztenek; addig is a helybeli szegény árváknak vallás-különbség nélkül a jelzett pénztárból ellátásáról lelkiismeretesen gondoskodván. A koronkénti kormány az árvatartó-intézet ügyének a rendelethez képest szabályozására nézve ismételten ujitá meg sürgetéseit. Az országos események által háttérbe szoritott árvatartó-intézet ügyét 1850-es években Csorba János vólt polgármester elevenité fel; a szigoru jog teréről a békés kiegyenlités terére vezetvén azt által. A királyi trónig feljutott hivatalos tárgyalások eredményeül 1859-dik év deczember 8-kán kelt legfelsőbb határozattal az árvatartó-intézetnek azonnali felállitása, s a felállitandó intézetbe cath. árvákon kivül a két evang. vallásu árvák felvétetése is parancsoltatván, az is megrendeltetett, miszerint az utóbb jelzett árvák vallásos oktatásáról is czélszerüen gondoskodva legyen. Ennek folytán a még akkor fenállott nagy-váradi cs. k. helytartósági osztály, 1860. január 19-kén kelt intézményével a felállitandó árvatartó-intézet tervének elkészitésére Észak-Biharmegye főnöke elnöksége alatt egy bizottmány kiküldését rendelvén el; ebbe küldötte általi részvétre a nagyváradi r. cath. püspök is meghivatott. A bizottmány ugyan-

azon év junius és julius hónapjaiban összeülvén; „a vegyes vallásu árva-intézet felállitását, mint a vallásos nevelés czéljaival egyátaljában össze nem egyeztethetőt el nem fogadhatónak nyilvánitotta; és a meglevő alapitványtőke felosztását hozta javaslatba, miszerint cath. és protestáns árvák külön-külön illető egyházuk felügyelete, s akadálytalan befolyása alatt élvezhessék az alapitvány jótéteményét. Azon kérdésnek azonban — hogy mily mértékben részesülhessenek protestáns árvák az alapitványban? — eldöntése egyedül ő Felségének, mint a néhai alapitó királyné törvényes utódának állván hatalmában; a bizottmány a cath. és protestáns árvák között, a két egyenlő részbeni felosztást hozta javaslatba.“ E javaslat legfelsőbb helyen 1861-dik évi január 5-kén kelt s a magyar királyi helytartótanács augustus 14-dike üléséből leküldött legmagasb határozattal elfogadtatott s megerősittetett; s annak végrehajtása 1861-dik év augustus 14-én 3721. szám alatt kelt helytartótanácsi intézmény által elrendeltetett. Az 1861-dik évi octóber 2-kán az alkotmányos városi közgyűlés, e megállapodás irányában felfolyamodott, s a megosztást végre nem hajtotta. Igy aztán a végrehajtásra 1862-dik évi junius havában királyi biztos küldetvén ki; a megosztás tettleg foganatosittatott, a 237,620 forint 40 krt. tevő alapitványi tőke egyik fele a megosztás folytán a róm. cath. felekezetnek jutott a Varga-utczán 2177. szám alatt fekvő azon házzal együtt, melyet a városi előljáróság az árvatartó-intézet számára még 1780-dik évben szerzett vólt meg. Az alapitványi tőke másik fele pedig, és a most jelzett házutáni föld, a protestáns árvatartó alapnak adatott által, egyszersmind a hivatalos irományok és kötelezvények átvétele mellett oly intézkedés történt, hogy az alapitványi vagyon azon része, mely a protestáns felekezetnek jutott, a városi hatóság felügyelete alatt hagyatott; a katholikusok osztályrészére vonatkozó okmányok pedig ideiglenesen s megőrzés végett a helytartótanács rendeletéhez képest a nagy-váradi latin szertartásu káptalan levéltárába tétettek le.

A Debreczentől Miskolczfelé vonuló vaspályának 1859-dik év május 24-kén megnyiltával e vidéken a gyors közlekedésnek egygyel több közege keletkezett.

Az 1862-dik év tavaszán fordult meg Debreczenben a hires franczia vizkutató (hydrogeognoz) Abbé Richard, s kutatásait ugy a városban, mint a határterületen több helyen oly siker koronázta, hogy az általa kijelölt helyeken megásott kutakból a legjobb ivóviz vólt merithető.

II.

A város polgárainak gazdászati osztálya mindinkább megbarátkozván a haladó kor kivánalmaival; ösztönszerüleg bontakozott ki a régi rendszer százados egyformaságából, s a belterjedtségi rendszer előnyeit felfogva, mindinkább törekedett az okszerü gazdálkodási rendszert életbe léptetni. A régi faekék lassankint helyet engedtek a könnyebb járatu czélszerübb külföldi és hazai vas-ekéknek, s helylyel közzel gőzgépek is kezdettek feltünedezni. Méltánylólag felemlitendők e tekintetben a helybeli czukorgyár, polgár Molnár György és Szikszay József gazdálkodási rendszerük, mely többekre hatott példaadólag. A gazdászati tekintetben első helyen álló birka-juh tenyésztés, repcze vetés, dohány termesztés, s az eddig annyira elhanyagolt zöld-takarmány termesztés mind nagyobb tért kezdének elfoglalni.

A jóakaratu törekvésnek azonban ez időtájban gátló akadályul állott a több éven keresztül tartó száraz időjárás, mely a tartós esőtlenség folytán, ugy az apró magvetést mint a kukoricza termést is tönkre silányitotta. Kivált 1863-dik évben — noha a téli és tavaszelői kedvező időjárás mellett, egyelőre szép reményekre jogositott is a vetések állása; májustól kezdve azonban oly rendkivüli aszály következett be, mely a mostan élő emberek emlékét felül haladja. A szikkasztó szelekkel egybekötött folytonos szárazság miatt fejlődésökben meggátolt vetések legmagosbika sem birt egy lábnyinál magosabbra ver-

gődni, érlelődéshez pedig épen nem juthatott. A forró napok okozta tikkasztó hőség idő előtt mindent leégetvén, az aratásnak minden reménye végkép elenyészett, elannyira, hogy a vetéséletet nemcsak kaszálni és aratni, de összegereblyélni is alig, sok helyt pedig épen nem is lehetett, s igy az elveteményezett mag sem térült meg. A kiégett legelőkön a szó teljes értelmében kihalt minden növény-élet. Ide járult az iszonyu vizhijány. A legmélyebb kutakból is kiapadott minden nedvesség, mely pedig eledel nem létében a barmoknak némi enyhülést adott vólna. A terjedelmes hortobágyi területről a barom-nyájak, bóldogabb helyekre, drága pénzen bérelt legelőkre vóltak elhajtandók. Nevelte az inséget, a viz- és legelő-hijjány okozta-éhség és tikkadtság miatt különösen a szarvasmarhákat nagy mértékben pusztitó keleti marha-vész, mely csak az által volt kisebb mértékre szállitható, hogy a szétvert gulyák nem tömegekben — hol nagyobb számot ragadhat meg egyszerre a ragály — hanem kisebb falkákban levén elhelyezve s mintegy elrejtve; az óvó rendszabályok is a tulajdonosok szemei előtt könyebben foganatosithattak. Igy is azonban, daczára annak, hogy a városi előljáróság sok költséggel állitott elő ragály-őröket, annyira elharapódzott a keleti marhavész, hogy alig maradott gazda Debreczenben, kinek falkáját kisebb nagyobb mértékben meg ne vámolta vólna a ragály; miáltal e városnak nagyrészben marhatenyésztéssel foglalkozó gazda közönsége, vagyoni állapotában több bóldogabb évek szerencsés eredménye által is alig pótolható csonkulást szenvedett.

Igy mind az aratás reménye, mind a marhatartásból várt haszon meghiusulván; a földig sujtott, s bóldogulhatásában sok időre visszavetett gazda-közönség előtt — mely a közterhek viselésére ily állapotában teljesen képtelenné lett — már-már kétségbeesés rémképe kezdett feltünedezni. Azonban a városi hatóság ismételt felterjesztését, az egyesek és községek jajkiáltását megértő kormány 30,000 pozsoni mérő őszi és 25,000 mérő tavaszi

vető-magot — több évi törlesztés mellett visszafizetendőt — adományozott, mely által, a város gazda-közönsége képes lett különben vetetlen maradandott földjeit bevetemányezhetni. A segélynyujtás kiterjesztetett a vetőmagban nem részesülhetett dologtehető de munkát nem találó napszámos osztályra is, s igy lőn elhatározva a városi előljáróság kérelmezése folytán, a Debreczen- Nagy-Károlyi töltött országút létesitése, melynél 1400 munkás találván foglalkozást, 80,000 napszám mellett 8000 öl hosszuságu út készült e város keleti határán. Elősegitette a munkás-osztály kenyérkereshetését a városi hatóság által létesitni elhatározott légszeszvilágitási müveleteknél szükségelt földmunkálatok körüli foglalkoztatás is, melynél naponta 100 munkás talált keresetet és foglalkozást. S bátran lehet állitani, hogy a debreczeni munkás-osztály állapota, az egész inséges idő alatt, más vidékinél jóval türhetőbb vala.

De nem volt elfelejtve az inségben szenvedők azon osztálya sem, kik dologtehetlenek levén, nem élvezheték a munka-adás jótékonyságát. E tekintetből más hatóságok példájára a közügyért buzgó s felebaráti szeretettől áthatott nemes keblü polgárokból, inségsegélyző bizottmány állott elő. Ennek buzditó felszólalása ugy a kegyes lelkü áldozat-kész testületeknél — mint egyeseknél kellő viszhangra találván; a könyöradományok — jóllehet a csapások közvetett vagy közvetlen sujtolásától a városnak egy polgára sem maradott menten — nem reménylett mérvben folytak be. Hálás elismeréssel emlitendők itt a helybeli gőzmalom és takarékpénztári társulatnak minden áldozatra kész, s magát a jótékonyságban megelőztetni nem engedő egyeteme. E nemes példát követő összes városi polgárok adakozása, és a kormány által ily czélra gyüjtött 8000 forintot haladó segélyösszegből 1863-dik év decz. elejétől a felállitott 5 főző-helyen meleg étellel 1244-en láttattak el, ezenkivül 280 családfő részesült a Herzberg-féle s más lelkesek pénz- és a Csanak József adományozta szalonnabeli segedelemben. Mintegy 40-en pedig termé-

szetben begyült ruha-darabokkal láttattak el, s igy több mint mástélezeren élvezék az emberbaráti szeretet nyujtotta áldozatot; maga a városi tanács is, a rendelkezésére álló szegények pénztárából — minden törlesztés nélkül — a pénztár teljes erejéig segitette a szükölködőket.

A közelebb fent jelzett szárazságokozta általános elemi csapás mellett, ez időtájban több tüzeset is sujtotta a város népét. Legérezhetőbb vólt az 1858-ik évi april hóban Vargautczán 52 házat megsemmisitő, valamint 1862-dik év september hó 5-dikén támadott tüzvész, mely Kisuj-utcza polgárságának egyrészét pusztitván, mintegy 60 házat s vele együtt több mint ugyanannyi családnak egész éltekeresményét hamvaztotta el. E szerencsétlenség közepette csak az nyujtott némi vigasztalást, hogy mind a résztvevő közönség sietett megvinni a szenvedőknek áldozat-filléreit, mind az előljáróság a rendelkezésére álló anyag-szerekkel segedelemre jött; mind végre a lakosság között naponkint terjedvén a biztositás eszméje; magok az érdekelt biztositó társaságok, a méltányos igényeket gyorsan kielégitvén; a károsultak állapota az által türhetőbbé vált.

Daczára azon inséges időknek, vóltak viditó pontok is, melyek a város érdekeit kedvezőbb állásba helyezték. Igy p. o. a kincstártól 1854-dik évben megörökitett puszták és puszta-részek vételárából még hátralékban levő összeg 1862-dik évben teljesen lefizettetett. Ezenkivül az ősiségi viszonyból eredő perek folytán magánosokkal létesitett kiegyezés szerint, több nagyobbszerü magánkövetelések lettek kielégitve. A szováthi megujitott urbéri rendbeszedési per is a legfőbb itélőszéken is a városra nézve kedvező megoldást nyervén, végét érte, s ekkint azon tetemes értékü szép vagyon birtokolása a városra nézve örök időkre biztositva lett. A sámsoni urbéri rendbeszedési s tagositási per hasonlóan bevégeztetett, a város birtokai kedvező helyen kihasittattak, s azok telekkönyvileg biztositott tulajdonjoggal a város által birtokba vétettek.

A Tiszaszabályozás körül felmerült összes költségekből Debreczen városra kivetett nagy teher nehezedvén; te-

temes megrovatása mellett is szomoruan tapasztalta azt a város lakossága, hogy a Tiszaszabályozásnak másokra nézve üdvös czélja, nem hozta meg Debreczenre nézve az óhajtott eredményt. Mert a Niluskint termékenyitőleg kiöntő Tisza árvize tavaszonkint az azt szomjazó Hortobágy mellékét nem futhatván meg; a töltések elkészülte óta kopáron maradt szikes legelőn az éhség és szomjuság miatt, évenkint rakásra hullottak a barmok, másfelől pedig a viz — mely tagadhatlanul az esőnek egyik vezetője — elzáratván, e miatt minden erek, laposok s mocsárok kiszáradtak, mely körülmény folytán nagy volt az aggodalom, hogy a hajdan Kanahánnak nevezett Hortobágy melléke használhatlan sivataggá válhatik. Ez aggodalmának fájdalmas szavakban adván kifejezést a város hatósága; a tiszaszabályozási nagy gyülés előtt kérelmezte, hogy ha már a szabályozási költségeket a városnak fizetnie kell, legalább egy közös erővel létesitendő hajózható és öntözésre fordithatő s a Tiszából a Hortobágyon keresztül vezetendő csatorna eszközöltessék, melyből Debreczen város által birt Hortobágy melléki, s más szomszéd vidéki legelők akkor a mikor szüksége mutatkozik megöntöztetvén, a legelő használhatósága biztosittassék, s a lakosság által fizetendő legelőbér megnyerésénél fogva a teherviselés könnyittessék. A Tiszaszabályozási társulat által mellőzött ezen méltányos kérelem, kedvezőbb viszhangra talált a kormány körökben. T. i. a városnak és a szomszéd hasonlóan sujtolt községeknek esedezvénye a thrón zsámolyáig felhatván; egy a Tiszából Lök körül kihozandó, s Gyoma körül a Körösbe vezetendő nagy csatorna által az Alföld sik pusztáin keresztül nagyszerü hajózásra és öntözésre használandó vizi-út létesitése ellőn határozva. Az előlegesen készült technikai munkálatok s tervezetek az időközben mindinkább fokozódott közhangulat által is támogattatva, legfelsőbb helyre fölterjesztetvén, onnan azok a magyar királyi Helytartótanácshoz azon útasitással küldettek le, hogy a kiküldendő királyi biztos, a csatorna kivitelének legczélszerübb módjáról és eszközeiről az illető

érdekeltséggel tanácskozzék. Kiküldött királyi biztos Abonyi István 1864-dik év deczember 12-kén Debreczenben megtartott tanácskozmányban az érdekelteket csatlakozásra s a mű létesitésének anyagi áldozatokkal is leendő támogatására fölhiván; jegyzőkönyvileg a kormányhoz felterjesztett megállapodás az lőn, hogy ámbár a mű létesitése, százados tárgyát képezi is az Alföld óhajtásának, s ámbár tudja és érzi az érdekeltség, hogy e csatorna-vonal, mely az aszálytól gyakorta látogatott alföldre uj életet és tenyészetet árasztó öntözési rendszerénél fogva, mint a lankadó mezőgazdászatot s enyészetnek indult baromtenyésztést felelevenitő, annak biztos alapot teremtő, az ipar és kereskedelemre egyaránt kiható vállalat, az alföldi tősgyökeres magyarság fenmaradásának életkérdése: mindazáltal az érdekeltség a közelebbi év sanyaruságai által, földig sujtatván az annak előállitására szükséges erővel — a pénzzel — egyátalában nem rendelkezik; s igy jóakaratu igyekezetén s erkölcsi támogatásán kivül ahoz más egyéb áldozattal járulni nem képes. Ennélfogva a csatornának országos költségen leendő mielébbi épittetését egyéb községek között Debreczen város is — mint a csatornavonal által leginkább érdekelt — kérvényezte, jegyzőkönyvbe is iktatván azon nyilatkozatot, hogy a vonalhoz szükséges földterületet — bizonyos feltételek mellett — ingyen fogja átadni.

A csatorna-vonalnak helyszinelése és megjárása a debreczeni határban oly szerencsés eredménynyel hajtatott végre, hogy a tervezett csatorna-vonal ha az csakugyan létesülni fog, a debreczeni határterület egész mentében kevés átmetszéssel egészen a Hortobágy mostani medrében huzódik keresztül; tehát a sok ezerbe került hortobágyi nagy hid és fogadó sem ezen vizi-út közlekedési vonalából ki nem esik, s igy értéktelenné nem válik, sem pedig sérülést nem szenved, sőtinkább mindkettő együttesen minden valószinüséggel még haszonhajtóbbá leend.

Egyébiránt már ezen csatorna-vonalt megelőzőleg szó-

nyegre hozatott azon eszme is, hogy az alföldnek viz — kő — és közlekedési utak dolgában felette szegény vidékét mesterséges vizi-úttal kellene ellátni, s igy számára világ-piaczot teremteni. Ekkint érlelődött meg a felső-tiszai, érvölgyi s tisza-körözsi hajózható s öntözésre is fordítható nagy csatorna terve, melynél Debreczen város, egy a főcsatornából kihozandó mellék — de szinte hajózható csatornával terveztetett kapcsolatba hozatni.

Ki tagadhatná, hogy Debreczen városnak egy országos vizi-út, minél közelebb a városhoz, mely az ország terményekben gazdag felsővidékét és a magyar alföldet s ezek között Debreczent is a tengerrel s ezáltal a világkereskedelemmel hozná szerves kapcsolatba, a város jólétére s felvirágoztatására hatalmas befolyást gyakorolna; a gazdászatnak s kereskedelemnek eddig nem is gyanitott lökést adna. Nem is mulasztotta el a város az 1863-dik évi nov. 14-kén tartott ide vonatkozó bizottmányi értekezletben e vállalat létesülését tőle telhetőleg, anyagi áldozat hozatalának innepélyes igérésével is elősegiteni. De minthogy e vállalat — mint sok más egyéb nagyszerü vállalat is — pénzszegény hazánkban csakis idegen tőkével létesithető: mig az be nem édesgettetik, mindaddig e nagyszerü eszme elszunnyadván, bóldogabb jövőbeni feltámadásra várakozik.

Ez időtájban nevezetes mozzanatul jegyezhető fel a város történetében hat szélmalomnak 1863—1867-ik évi időközben a város körül lett felállitása is. Azon száraz malmok — melyeknek előbbi korban 97 vólt száma, de a melyek már a gőzmalom megindulása óta kevesedtek, még inkább kezdettek fogyni ez időtől kezdve, miután azok a megszaporodott műmalmokkal a versenyt kiállani alig képesek.

III.

Ez időszakban városi hatóság közbejöttével történt következő főbb mozzanatok emlitésre méltók:

1. Utczák légszeszszeli kivilágitása. Az olajjal világitási vállalat határideje 1862. octóber végével letelvén, miután a megkisérlett árlejtésnél a vállalkozni kivánók aránytalanul magos árt követeltek; a városi hatóság 186$^{2}/_{3}$-dik évre ide vonatkozólag a házi kezelést léptette életbe. Azonban egy évi tapasztaláson okulva a hatóság, részint mert különben is sokkal több teendőkkel volt elhalmozva, mintsem hogy a költséges házi kezelés czélszerüen vezettethetett volna, részint pedig a magosb fejlődési s miveltségi fokra emelkedett más nagyobb városok példájára, a kor igényeivel kivánván tartani lépést; a légszesz világitást határozta életbe léptetni. Ily czélból több ajánlkozók közől augsburgi légszesgyáros L. A. Riedingerrel lépett egyezségre az utczák és városi egyes épületek légszeszszeli kivilágitására nézve. A gázvilágitás megnyittatott 1863-dik év deczember 14-kén. Az ide vonatkozó szerződés megujittatott az augsburgi gázipar társulattal 1870-dik évben. Ez intézkedés, czélszerüsége mellett, a város emelésére, elvitázhatlan befolyással van.

2. Gazdasági tanintézet. Ennek felállitását még 1857-dik évben tervezte vólt a városi hatóság, meglevén győződve, hogy az idő szelleme ily intézet felállitását elodázhatlanul szükségessé tette. Az országos kormány részéről határozatba menvén, egy országos gazdasági tanintézetnek Debreczenben állam-költségen létrehozása; az erre vonatkozó tárgyalások 1863-dik évben a városi hatóság által megkezdettek. Az egész ügy azonban véglegesen 1865-dik év nov. 22-kén kelt város-hatósági végzéssel döntetett el. Ennek alapján 1866. év julius hó 5-kén kelt városi adomány-levéllel 400 cat. holdat tevő földbirtok ajándékoztatott az intézetnek, fenállása idejéig, szabad használati joggal. Öregbité áldozatkészségét Debreczen város még az által, hogy a jelzett birtokot környező ugynevezett „Nagyerdő“ és „Monostor“ erdőtesteket tudományos használatra, hasonlólág utóbbi erdőrészből egy 600 cat. hóldból álló területet, az erdőgazdászat gyakorolhatására felajánlotta, oly formán, hogy nevezett erdőrészben

teendő müveletekben az intézetnek szabad keze legyen. S azonfelül hogy a város, az épitkezésekre szükségelt tégla és tölgyfa anyagokat kiállitási áron engedte át az épitkezésre; évenkint ellátja az intézetet 200 öl szükségletig terjedhető fával. Az igy keletkezett gazdasági birtok az által egészittetett ki, hogy 1867. évi január 1-jével, a városról az intézeti birtok tőszomszédságában fekvő 200 cat. hold legelő 20 évre kibéreltetett. Ez intézeti gazdaságnál egy majorban összpontositva van egyszersmind ez intézeti kert, a földmives iskola s minden a gazdaság körébe vágó épületek s szérü.

A gazdasági tanintézethez tartozó gazdászati épületek, a földmives iskolával együtt a Nagyerdőn tul a Parlagon léteznek; a felsőbb gazdászati tanintézet pedig, a város Péterfia nevü utczája végén van épitve.

Az összes intézet a m. kir. földmivelés- ipar és kereskedelmi ministérium főfelügyelete alatt áll, azonban közvetlen vezetője az intézetnek az igazgató, kinek elnöklete alatt a tanári testület tanácskozik, és határoz a tanulók felvétele s bizonyitványok kiállitása fölött, valamint az oktatást illető minden ügyben is.

A tanitás segédeszközei: a természettani és mértani készülékek, a vegytani műhely, állattani, állattenyésztési s gyógyászati, továbbá ásvány- növényeszköz és gépgyüjtemények az intézeti könyvtár s jól felszerelt olvasó terem. Gyakorlati útmutatásra szolgálnak az intézet gazdasága, kisérleti — konyha — gyümölcs és szőlőskertje, s a tanfolyam alatt Debreczen város s vidéke gyárai s gazdaságaiba eszközlendő kirándulások.

A felsőbb gazdasági tanintézetbe felvételi feltételek: a) nyólcz gymnasiumi vagy hat reál-iskolai osztály sikerrel bevégzése; b) jó erkölcsi magaviselet; c) betöltött 17 éves életkor; d) köteles kimutatni a felveendő, arróli hiteles bizonyitványt, hogy a gazdasági gyakorlatban már legalább egy évet tőltött.

A földmives alsóbb gazdasági iskolába felvétetni kivánó tartozik 1-ör kimutatni, hogy irni, olvasni és szá-

molni tud, és hogy életkorának 17-dik évét elérte; 2-or köteles bemutatni a szülők vagy gyámok abbeli nyilatkozatát, melyszerint neki a földmives iskolába belépés megengedtetik.

3. Szinház. Debreczen müvelt polgársága és előljárósága áthatva azon nézettől, hogy egy itten czélszerüen rendezett szinház nélkülözhetlen; már 1843-dik évben több szinházi tervet beszerzett volt. Minthogy pedig a roskatag épületnek eladási ára (lásd jelen III. kötet 865. lapján) sokkal csekélyebb volt, mintsem azzal nagyobbszerü szinház épitése megkezdethetett vólna; sokáig azon helyiség szolgált szinház gyanánt, melyet Nánássy Gábor a neki adományozott felsőbb engedély folytán ily végre fentartott. Mult az idő, s a beszerzett rajzok is eltévedtek. A csekély terjedelmü ideiglenes szinház miatt a szinügy fokozatos sülyedésétől tartó értelmiség, 1854-dik évi időkben az állandó szinház épitését erélyesen sürgette; igy aztán az engedély, állandó szinház épitésére ki lett eszközölve, oly formán, hogy miután a szinház pénztára az épitést meg nem birja; az abban létező 30,600 forint tartaléktőkének maradván, — az épités részvények útján foganatositassék, Szinház-épitési bizottmány is alakult, de az, alig egy év alatt hivatott egyszer össze, s igy valami nagy erélylyel ez ügy akkoriban fel nem karoltatott. Igaz, hogy a helyiség vólt a főakadály, miután a kitünőbb helyiségek valamelyikének megszerzése az illető tulajdonosok felcsigázott követelésén megtört. Hosszu halogatás után kiszemeltetett a Czegléd-utcza derekán az utcza közepén levő elég tágas tér, mely bár semmibe nem került is; a központtól távolsága miatt a közönség nagyobb részének nem tetszett. E helyiségre Ybl épitész tervet készitett; a terv szép vólt, de költségvetése 301,500 pfrtot. felülhaladta. E miatt az ügy ismét megakadt. Az 1860-dik év elején a helybeli takarékpénztár 400, a gőzmalom 500 forintot ajánlván a szinház épitésére; az előljáróság komolyabbán kezdett gondolkozni e tárgyra nézve. Az 1861-dik évi alkotmányos előljáróság azonba, nemcsak

gondolkozott, hanem cselekedett is, mert a szinház épitésére 150,000 frtot megajánlott, s egyszersmind a Czeglédutcza elején levő Semseyféle telket megvétetni rendelte, mely telekhez a szomszédos Komáromi-féle telekből hozzácsatoltatván egy rész; ez által a szinház-teleknek utczára eső része 32 $^{2}/_{10}$ folyó ölre ment.

Ybl épitész elébbi nagyobbszerü tervét, a fent kijelölt összeg erejéig módositni igérvén; ujabb tervet készitett circus idomu gömbölyü homlokzattal. Ez elfogadtatván, a jelzett épitész, a költségvetés beadására is felhivatott. Minthogy pedig csőd nem vólt hirdetve; középületről levén kérdés; a felelőség elháritása tekintetéből, Skalnitzky Antal épitész is felhivatott tervkészitésre. Időközben Ybl épitész sürgős teendői miatt a versenytérről visszalépvén; a Skalnitzky Antal által beadott terv elfogadtatott, s a későbben részletekben is kidolgozott terv szerinti épités, Skalnitzky felügyelése alatt helybeli épitész Vecsey Imrére bizatott.

Az épités 1861-dik évben meg is kezdetett. Az alkotmányos városi tisztikar azonban 1861-dik év őszén, — a viszonyok ugy hozván magukkal — állomásáról leköszönvén; egyéb teendők között a szinház megkezdett épitésének folytatása kötelessége is az ideiglenes városi előljáróságra maradott. Ez, élén polgármester Szőllősy Jánossal, hozzá is láttatott az épitéshez. Minthogy azonban az alkotmányos hatóság által megajánlott 150,000 forint, a szinház épitésének folytatásához, annyival inkább pedig befejezéséhez koránsem lett elegendő; egyéb alap nem levén, kénytelennek érezte magát az előljáróság a közlegelőnek Homok kerttől délre eső részéből egy darabot, magánosak hasznára készpénzért eladni, mely tény — mellékesen emlitve, többeknek annyira visszatetszésével találkozott, hogy azon eladott főlddarabon, rajta maradott az Átkos föld nevezet.

Pénzalapra tevén szert az előljáróság; az épités bevégeztetett 1865-dik évben, s octóber 7-kén a szinház ünnepélyesen megnyittatott Bánk-Bán czimü szinmű

előadásával, mely alkalomra a magyar szinmüvészet első rendü csillaga Jókainé született Laborfalvi Róza — az előljáróság kértére — Pestről lejövén, nyitányul Jókainak ez ünnepélyre készitett prolog-ját is az összes nagy közönség szerfeletti örvendezése között, elszavalta. A szinház Czegléd-utcza északi oldalának elején épülve, kivülről tekintve is meglepőleg szép. Homlokzata arabbal vegyes bizanti modorban, az egész alkathoz mért dıszszel kellemes benyomást eszközöl, szép arányokkal tervezve, belső elrendezésével is legszerencsésb összehangzásba van hozva. Kényelem tekintetében kiállja a versenyt bármely más szinházzal, mert az egészet egygyé tevő csarnok, gyülde, folyosók és egyéb helyiségek, lépcsőzetek, az épitészet legujabb haladását tanusitó helyes tapintattal és jártassággal vannak elrendezve. A nagy előcsarnokban, a kocsin és gyalog érkezők külön ajtókon, a csarnokon kivüli érintkezés nélkül, és igy minden tolongás kikerülésével juthatnak illető helyeikre. A nézőhely 1800 sőt 2000 személyt is befogad. A beldiszitmény majnai Frankfurtban készült. Légszeszvilágitás és szellőztetés semmi kivánni valót nem hagy. E szinház Debreczen város minden magasztosért kitartó áldozatkészségének hangos hirdetője.

Itt még csak azt jegyezzük meg, hogy azon idő alatt, mig az állandó szinház el nem készült; Reszler István magánvállalkozó, fa-alkatrészekből álló ideiglenes szinház épitésére nyert engedélyt, mely Péterfia-utcza elején pár hó alatt elkészülve, ujból szerzett dal- és szinmü-társulatával 1861-dik évben játékait megkezdette, s az uj szinház elkészültéig folytatta vólt.

IV.

Tudva van az olvasó előtt, mikép az 1865-dik évi ismeretes husvéti czikkek közzététele után fordulat állott be a magyar haza államéletében. Az országgyűlés Pestre 1865-dik év Karácson hó 10-dik napjára összehivatott. Debreczen város részéről képviselőkül Tisza Kálmán, Kiss Lajos és Patay István választatának el.

Nem e mű keretébe esik a megnyilt országgyülés folyamának megbeszélése. Csak azt adjuk elő, hogy 1867-ik évben legfelsőbb helyen a magyar felelős ministérium felállitása, s a törvényhatóságoknál alkotmányos úton tisztujitás megtartatása elhatároztatott. Debreczenben 1867-dik év májns 6-dik s több napjain folytatva tartott tisztujitás alkalmából Sombory Imre választási elnök és a 10 tagu kijelölő bizottmány közbejöttével polgármesterül Kovács Lajos; főbiróul Szabó Bálint; főkapitányul Simonffy Imre; mezei rendőr-főkapitányul Nagy Lajos; közigazgatási tanácsnokokul Harsányi Gábor, Király József, Laky Lajos, Baranyi Miklós, Komlóssy Lajos; közigazgatási jegyzőkül: főjegyző Kerekes József; aljegyzők: Pap Ferencz, Karap Mór, Csurka János; törvényszéki tanácsnokokul: Mészáros József, Nagy Ferencz, Fráter Imre, Balkányi Szabó Lajos, Nánássy László, Beer Kálmán, törvényszéki jegyzőkül: főjegyző Tóth Ferencz; aljegyzők: Simonffy Antal és Sárváry Gusztáv választatának; főügyész leve Kovács Dániel; alügyész Beke Mihály; alkapitány Szabó Sámuel; kapitányi tollnok Kiss Sándor; mező rendőr-alkapitány Csáky Gergely; mező rendőr-tollnok Jeney István; telekbiró Szabó Mihály; telekkönyvi előadó Igmándy József; vásárbiró Csapó Lajos; közlevéltárnok Matolcsi Ferencz; számvevők Szathmári Sándor és Tüdős József; közigazgatási kiadó Erdei Mihály; törvényszéki kiadó Kovács Lajos; közigazgatási igtató Szücs István; törvényszéki iktató Nagy Károly; pertárnok Mészáros László; főorvosok: Tegze Imre, Palay Miklós; tiszti sebészek Dusóczky Pál, Kőmives Antal; erdőmester Török Pál; mérnök Keresztszegi Antal; mátai biztos Vinerli István; mező-biztos Gyulay József; erdőszök: Simonffy Kálmán, Tasnádi István, Keresztesi Károly, Zivuska József; házipénztárnok Bészler Lajos; ellenőr Vecsey Kornél; árvapénztárnok ifiu Bácsi László; ellenőr Tóth József; hadi pénztárnok: Simonffy Lajos; ellenőr Tóth József; földi pénztárnok Kémery Dániel; alapitványi pénztárnok Poroszlay László; ellenőr Szabó József; városgazdák: László Sándor,

Csikos Ferencz; épittető biztos Nagy Gábor. — Ugyanez alkalommal a város hat főutczájából utczánkint 30, tehát összesen 180 képviselők megválasztatának.

E jelenlegi előljáróságnak a város ugy szellemi, mint anyagi ügyei körül kifejtett buzgó működéséről tüzetes értekezés, egy későbbkori történész teendője leend. Itten általában csak annyit érintünk meg, hogy ama nagyobb mérvü intézkedések, melyek ugy a közmüvelődés, mint a város összes egyetemének anyagi és szellemi bóldogitása érdekében több irányban eszközöltettek, annak hogy hivatását a városi előljáróság magosb értelemben fogta fel, legszólóbb bizonyságai. Még csak azt tóldjuk ide, hogy az 1868-dik évi september 20-kán megtartatott és 60 vidéki dalárda által látogatott országos Dalárünnepély, valamint ugyanazon időben itt összegyült országos erdőszegylet gyülése; az 1871-dik év junius 25-kén a Debreczen-Szigeti vasút vonalnak Nagy-Károlyfelé, september 25-kén pedig a Szathmárfelé vonuló része megnyitása; ugyanezen 1871-dik év september 10-kén a 46-dik honvéd zászlóallj zászlószentelési innepe, octóber 11-kén a Csokonay-szobor leleplezési ünnepélye, megannyi fénypontok az ország rokonszenvét biró Debreczen város közmüvelődési életének történetében.

És valóban e városi hatóság gondos figyelmét semmi ki nem kerüli, miáltal e vidék jóléte elősegittetik. A város határterületét elboritással fenyegető szerbtövis kiirtására czélszerü intézkedések tétettek. A város főbb utczái és járdái kőburkolattal, a Mike-Pércsfelé vonuló országút pedig töltéssel láttattak el. A debreczeni Zenedének 500 frt. alapitványi összeggel lett a város alapitó tagja. Az Északkeleti vaspálya társulatnál 80 darab 200 frtos. kifizetett részvényével hozta meg tetemes áldozatát. A Nagy-Várad-Debreczen és Miskolcz között létre hozandó másodrendü vasut létesitésére alakult társulatnak szintén tagjává lett. De nemcsak helybeli és vidéki, hanem minden országos hazai jótékony vállalatot is, nem késik e város közönsége, erejéhez képest felkarolni. Az országos

képzőművészeti társulatnak 200 frt. tagsági dijjlefizetésével alapitó tagja lett. A magyar académia palotájának épitésére 5000 forintot adományozott, ugyannak alaptőkéjéhez 10,000 forint alapitványával járult. Az olcsó és népszerü könyvek kiadására alakult Corvina részvényes társulat vállalatának pártolása végett 5 darab 100 frtos. részvényjegyet vásárolt meg. A helybeli ref. főtanoda épitésére és Csokonay-szobor felállithatására szivesen járult adományával, a helybeli reál- kereskedelmi iskola felállitásához, a Pesten létesitendő Mátyás király szobra létesitéséhez segélyét nyujtotta, — a keletkezőben levő Tisza czimü biztositó-társulatnak több részvény aláirásával lett tagja. Végre az ingyen iskoláztatás nagyszerü eszméjének valósitásához jelentékeny földterület adományozásával járult. — Az 1870: XLII. t. cz. értelmében legfelsőbb helyen 1871-dik évben Patay András neveztetett ki Debreczen város főispánjául.

Egyébiránt az 1867-dik év február 24-dik napja azért lett nevezetes, mert a helvétiai vallástételt bevevő debreczeni zsinat harmadik évszázados napja ekkor ünnepeltetett meg a főiskolai imaházban. Az 1868-dik évben pedig a főiskolai épület udvarán, a tanuló ifjuság számára egy jó ivó-vizü szivattyus kut állittatott Debreczen város költségén. Az 1869-dik év május végével a Debreczenben létezett tiszántuli kerületi tábla feloszlattatván, királyi vegyes bióság állittatott fel, melynek elnökévé királyi tanácsos Sárváry Ferencz neveztetett ki. A távirdai hivatal, mely Debreczenben még 1855-dik év september 29-kén nyittatott volt meg, az 1869-dik év octóber 1-én főállomássá és az igazgatóság székhelyévé rendeztetett.

Az 1870-dik év két dologra nézve lett emlékezetes. Ugyanis

A) Ez évben a kormány által megrendelt népszámlálás, következő eredményt mutatott:

I. Jelenlevő népesség főösszege . . .	46,111
II. Távollevő helybeliek száma . . .	454
Összesen:	46,565.

A jelenlevő népesség: 1. Nem szerint a) férfi 23,274; b) nő 22,837. 2. Vallásfelekezet szerint: a) róm. catholikus 5,887; b) görög cath. 416; c) görög keleti nem egyesült 84; d) ágostai 564; e) helv. hitvallásu 37,239; f) unitárius 2; g) zsidó 1919. 3. Családi állapot szerint: a) nőtlen férfi 13,598, (ez összegben benne van a figyermekek száma is); b) nős férfi 8969; c) özvegy férfi 643; d) elvált férfi 64; e) hajadonnő 11,335, (ez összegben benne van a leánygyermekek száma is); f) férjes nő 8790; g) özvegy nő 2365; h) elvált nő 347. (A távollevő helybeliek nem, vallásfelekezet, családi állapot, s más viszonyok szerint nem osztályoztattak).

A polgármesteri 1870-dik évről szóló hivatalos jelentés szerint, az 1870-dik évben elhaltak száma: r. cath. finemü 106, nőnemü 82, összesen 188; ágostai hitv. finemü 6, nőnemü 2, összesen 8; helv. hitv. finemü 708, nőnemü 630, összesen 1346; izraeliták finemü 28, nőnemü 15, összesen 43. — Tehát a meghaltak összes száma: 1,577.

Szülöttek száma: r. cath. finemü 114, nőnemü 99, = 213. Helv. hitv. finemü 770, nőnemü 739 = 1509. Izraelita finemü 30, nőnemü 34 = 64. Tehát a szülöttek összes száma 1786. — Mentő himlő 942 gyermekbe oltatott be.

Házasságra léptek: r. cath. 51 pár; helv. hitv. 338 pár; izraeliták 10 pár = 399 pár. — Ujonczilleték a póttartalékosokkal együtt 196. — Iparengedélyt és iparjegyet nyert 18 kereskedő, 6 szatócs, 76 iparos osztálybeli. Polgári oklevelet nyert 48.

A város pénztárából a polgári közkórházakban ápolt 716 betegek ellátására 1869-dik évben 7171 frt. 72 ½ kr. fordittatott. Az egészségügyi személyzet következő volt: 17 orvos-tudor, 5 seborvos, 3 állatorvos, 41 bába, 8 gyógyszerész 10 segéddel. A ref. hitfelekezet szegény ápoldájában 102 egyén, a róm. cath. felekezet ápoldájában 12 egyén részesült teljes ellátásban. A szegények segélyezésére rendelt pénzalapból 182 ügyefogyottnak kiadatott

1557 frt. 20 kr. Kőburkolatra, faburkolatra, járdákra, középületek kijavitására, katonai laktanyákra, földalatti csatornára összesen kiadatott 64,382 frt. 77 kr. Légszeszvilágitásra 23,938 frt. 19 kr. Szinház feltartására 5394 frt. 37 kr. A város összes adósága 655,180 frt. 87 kr.

Az 186$^{9}/_{70}$ iskolai évben a ref. iskola elemi osztályaiba járt gyermekek 718, az utczai fiiskolában 558, együtt 1276. A leányiskolákban 1576. A polgári iskola 3 osztályába összesen 59 tanuló járt. A róm. cath. elemi fiiskolába 217, a leányokéba 79, együtt 298 gyermek járt. Az izraeliták magániskolájában 113 gyermek nyert oktatást. A belső kisded óvodába 195, a külsőbe 96, összesen 291 gyermek járt. A közoktatás terén a város kebelében, a köziskolákon kivül egy felsőbb leányiskola, és 8 magántanintézet müködik. A rajziskolát a városi közönség ujból berendezte és 2 tanárral látta el. Legujabban egy ujból épült kettős iskola adatott át használatra.

B) A ref. főiskola uj épületének alapköve 1870-dik év május 5-dik napján tétetett le könyörgés, beszéd és éneklések között. Megható volt ez alkalommal az uj épület létesitése eszméjét élte egyik főörömének tartó átszellemült aggastyán főpásztor Balogh Péternek*) hattyu dalkint zengő buzgó fohászát hallani. Az ekkor tartott elmélkedések nyomtatásban is megjelentek, az alapkőbe zárt emlékirattal. Ebből tudjuk, hogy azon időben a ref. collégiumban hittanhallgatók 96, joghallgatók 85, bölcsészethallgatók 277, gymnasiumi tanulók 584, néptanitó-képezdében 46, polgári iskolai három osztályban 59, a főiskolához kapcsolt négy elemi osztályban 718 fitanuló volt.

A főiskolai énekkar 72, önképzőkör 115, hittani önképzőkör 65, olvasó társulat 303, tüzoltó-egylet 87, gyorsirási-egylet 87 tagot számlált. a jogász segélyző-egylet pedig alakulóban volt

A főtanodai anyakönyvtár 47,200, académiai ifjuság olvasó-társulata könyvtára 2114, gymnasiumi ifjuság könyvtára 420 darabot számlált.

*) Meghalt 1870-dik év november 23-kán, élte 79-dik évében.

Régi pénzgyüjtemény 7200 darab, régiségek: pecsétek, gemmák és főleg Debreczen vidékén talált fegyver és ékszerdarab 230 darab. Természettani szertár, nyolcz üveges szekrényben 300 darab. Természetrajzi gyüjtemény (ünnepélyesen 1859. octóber 9-kén nyittatott meg), 1. ásványtani osztály 9480 darab, 2. növénytani osztály 1200 faj. Allattani osztály 1491 fajjal.

Füvészkertben üvegházi növény 60 faj, szabad földben tenyésző növény 357 faj. Fák és cserjék 292 faj. Faiskola három holdterületen 754 anyafával. Ezek közt több száz gyümölcsfa.

Végre itt emlitjük meg, hogy Balogh Péter elhaltával, a tiszántuli egyházkerület superintendenssévé 1871-dik évben, egyházkerületi főjegyző és debreczeni ref. lelkész Révész Bálint választatott el.

V.

Mint fentebb is volt már érintve, az 1840-dik évi országgyülés egyebek között az emancipatio kérdésének megpenditése s a hazai hitelviszonyok feletti intézkedés tekintetében is érdekes. Szándékosan hoztuk e két ügyet összefüggésbe, mert az emancipatio kérdésének megpenditése, érlelődésre segitette lassankint azon az irodalmi téren már rég sürgetett eszmét, hogy az évezreden keresztül e hazában jövevényekül tekintett mózes vallásu atyánkfiai valahára az 1865-dik évi XVII. t. cz. által a haza több gyermekével egyenlő polgári és politikai jogokban részesittessenek. A közlekedési közegek gyorsasága által előidézett világforgalom pedig Debreczen várost is az üzlet minden ágában élénkebb foglalkozásra utasitá.

Ugyde valamint a hadviselés folytatására — Montecuculi nyilvánitása szerint — három dolog szükségeltetik, u. m. pénz, pénz, pénz: nincsen ez különben az ipar és kereskedés teréni foglalkozás, gyárak és gépek előállitása tekintetében is. A pénz nagy hatalom, s kinek sok pénze van, az, a mai anyagi világban — emberi mód sze-

rint szólva — csaknem mindenható. A pénz pedig azon népfajnak, mely tulságos mértékletessége, szerfeletti takarékossága, páratlan fürgesége által egyebek felett kitünik, és a mely, kereskedelmi tekintetben egymással — világszerte — szorosan összetart — az izraelitáknál van összpontositva.

Debreczen város lakossága, lakhelyének fekvése és százados szokásánál fogva nagyrészt földmivelésre s baromtenyésztésre, s az ebből folyó gazdászati életmódra volt eddig utalva. Nagyobb része a polgárságnak sokkal kevésbé volt a korszellemével s világ folyásával ismeretes, mintsem hogy az idők jeleit megfigyelhette, s különösen az idő-parancsolta okszerü háztartást számitásba vette volna.

Ide járult, hogy a közelebbi viszontagságos évtizedek mostohasága, a folytonos aszály miatti inséges évek épen nem valának kedvezők a gazdálkodó emberre nézve. Következése az lőn, hogy nem egy-két polgárcsalád, mely pár évtizeddel elébb, a város határán terjedelmes földbirtokot, s a város közepén lakályos házat birt, egyszer csak azon vette magát észre, hogy a szigoru hiteltörvények folytán egészen kikopott azon birtokból, mely a telekkönyvi tulajdon lapon eddig apja és ősapja nevén volt kitüntetve. És most midőn vagy a külvárosi ujsorra zsellérkedni, vagy pedig valamely vidéki szerény faluba kiköltözködni kényszerittetik; a birtokától elesett polgár, hátat forditva azon kedves emlékü tanyaföldjének, mely több más parcellákkal együtt — nagy táblákban az uj földesuré lett; tacitusi keserü örömmel gondol vissza az elmult jó időkre; s még egyszer visszatekintve volt sajátjára; keseredve sohajt fel Meliboeussal:

Haec tam culta novalia Moses habebit!
Has segetes, en quo penuria cives
Perduxit miseros, en queis consevimus agros!

Azonba legyünk nem kis becsüléssel azon arab eredetü keveretlen népfaj iránt, melyet sem az egyiptomi Pharaók, sem az assyriai Nabugodonozorok, sem a római

Nérók, sem a középkor inquisitorainak erőlködése megsemmitni nem voltak képesek, melyet sem a legkegyetlenebb üldözések, sem a legnagyobb testi kinok nem birhatának arra, hogy egy más fajba bele olvadjon, avagy tömegesen más vallásra térjen. Sőt gondoljunk komolyan azon roppant befolyásra, melyet az izraëlita szellem az európai ügyekre gyakorol. Nem szólok én most az izraëlita vallás törvényeiről, melyeknek e népfaj hódol, nem szólok thalmudi irodalmukról az izraëlitáknak; hanem szólok csakis azon életerős tevékeny izraëlita elméről és ügyességről, melyet vajha eszményitett alakban magyar hazánkfiai is elsajátithatnának!

Szabad legyen ide vonatkozólag D'Israëli „Conigsby" czimü jeles és magyar forditásban is megjelent s olvasásra nagyon érdemes művéből felidéznem azon mondatokat, miket az avatott tollu iró, Sidónia ajkaira ad e következőkben:

Sohasem lehet nagyobbszerü mozzanatot Európában bárhol észlelni, a nélkül, hogy annak izraëliták ne lettek vólna erős tényezői. Az első jézsuiták izraëliták vóltak. Némethonban valamennyi szabadelvü hirlap megjelenik, annak élén csaknem mindenütt izraëlitákat találunk. Ama hatalmas mozgalom, mely tudományosság dolgában élénkségben tartja Némethont, s melyből ki tudja nem leend-e egy második sokkal nagyobb reformátio? csaknem egészen izraëliták auspiciuma alatt fejlődik, kik közelebbi időkben a német egyetemek számos tanszékeit elfoglalák. Neander a spiritualis keresztyénség alapitója és a berlini egyetemben hittan volt hires tanára héber eredetü. Benary épen oly hires tanár a nevezett egyetemnél szinte izraëlita volt. Wehl az arab nyelv és arab tudományok tanára Hejdelbergben, szerzője a Mohamed életének ugyancsak héber eredetü. Bajos vólna megmondani, mennyien vannak közülök tanárok. Berlinben csak magában rendszerint 10—20 között szokott lenni a számuk.

Rothschild az európai continens nábóbja s a pénzvilág első bankára, Pereira, Mirés a börze és bankok fejedelmi

pólczára felvergődött nagyságok, mind izraëliták. Az államférfiak között is találunk nem egyet. D. Izraëli Nagy-Brittaniában, Cremieux és Fould Francziaországban zsidó származásuak, Cancrin gróf az orosz volt pénzügy minister, egy lithvániai izraëlita fia volt. Mendizabal volt spanyol minister egy arragoniai izraëlitának gyermeke; Soult, Massena franczia marschalok, Blumenthal porosz tábornok, Arnim gróf volt porosz minister és Jacobi hires porosz népszónok, mind izraëlita származásuak.

A mi a nagy irókat illeti, azoknak sincsenek az izraëliták hijjával. Micsoda valamennyi tudós — Aquinást magát is ide értve — Maimonideshez képest? És a most divatozó bölcselet — mint tudva van — kizárólag Spinózától veszi eredetét. Börne, Heine, Saphir, Ballagi, Konek, Falk, Horn Ede, Vámbéri szinte mindnyájan héber származásuak.

A szenvedélyes, az alkotó genius — mely a nagy világtársulatban az istenséghez legközelebb eső lánczszem, és közvetlen vele összekötő kapocs — egy jó részben izraëlitáknak sajátja. A fül, a hang, a teremtődúzs, a ragyogó képzelem, csaknem kizárólag izraëlitákat ruházta fel a zene tudományával. Egyetlenegy nagyobbszerü daltársaság nincsen, nincs egyetlenegy tekintélyes zenekar Európában, melyben ne volnának héberek. Csaknem minden nagy zeneszerző művész, csaknem minden hang, melyet az elbájolt fül esengve áhit, eredetére nézve izraël fajra vihető vissza. Név szerint mindnyájokat megnevezni igen messze vezetne; csak annak felemlitésére szoritkozom, hogy a három nagy teremtő szellem — kiknek zengeményei a közelebbi időkben minden nemzetet elragadtak: Rossini, Meyerbeer, Mendelsohn, ugyszinte Moscheles a sphaerák hármoniáját oly ügyesen utánzó müvész mind héberek. Rubinstein, Rózsavölgyi, Reményi a hires hegedü virtuóz, szinte izraëlita származásuak. Davisohn, Laroche, Löwe hires szinészek, Rachel világhirü szinésznő héber eredetüek. S a párizsi muscadierek s londoni dandyk, midőn egy Guizi vagy Pasta büvös énekei által lelkesedésre

ragadtattak; talán nem is tudták, hogy Izraël kedves énekesnőinek mutatták be hódolataikat.

Ily derék és jóra való népfaj az izraëlitáké! Ne is sajnáljuk, annál kevésbé irigyeljük tőlük sok lelki s testi törődéssel összeszerzett vagyonukat. Nyitva áll a versenytér előttünk is. Szerezni: ez a mai idő jelszava. Szerezni kiván a napszámos arcza véres verejtékében keresett filléreivel. Szerez az iparos, műszereinek naphosszanta fáradtságos munkaközbeni használása által. Szerez a kereskedő éjjel nappal ügyesen átgondolt számításaival. Szerez az irodában naphosszanta görnyedező hivatalnok, kötelességének hű s lelkiismeretes teljesitésével. Szerez végre a tudós, szellemének a késő éji lámpavilág melletti apasztásával.

Ne sajnáljuk — ismétlem — tőlük értékes szerzeményeiket. Azt azonban reméljük — sőt a haza szent nevében követelhetjük is tőlük, hogy miután ők e magyar hazának egyéb másokkal egyenlő jogu polgárai lettek, levetkezendik világ-polgári jellegöket, mely csakis eddigi polgárzatbóli kizáratásuk idején lehetett jogosult. És felöltözendik — mint örömmel is észleljük — a specificus magyar hazafiui jelleget. Legyenek is testestől lelkestől hű gyermekei a közös édes anyának e szeretett magyar hazának! Szeressék e magyar hazát ne csak földjében, hanem a magyar nemzetnek nyelvében, jellegében és szokásában is. Szeressék polgártársaikat akár zsinagógában, akár templomban imádják is azok a Jehovát. Olvassák meg nagy figyelemmel Jókai „Uj földesur“ czimü művét. De ne csak olvassák, hanem nagy buzgósággal sajátitsák is el azon felséges tulajdonokat, mik amaz uj földesurnak lettek sajátjai. És ekkor legkevesebb ok sincsen többé aggodalomra a miatt, hogy az ő megvagyonosodásuk folytán több régi birtokos család ma már nem tehetős. Valamint legkisebb baj sem hárult a hazára nézve abból, hogy most már más fénylő családok diszesitik a hazában azon országzászlósi méltóságokat, melyeket egykor az országnak nádort is adott Garák töltöttek be, de kiknek mara-

dékaik ma már, becsületes ugyan, de mindenesetre csak szerény sorsu közönséges polgárai lettek e hazának.*)

MÁSODIK RÉSZ.

Debreczen város belélete.

Hirlapirodalom és társadalmi mozgalom tekintetében.

I.

Debreczenben eddigelé megjelent hirlapok között legelső volt az „Alföldi hirlap", mely Telegdi K. Lajos tulajdonául Telegdi K. László szerkesztése alatt 1848. julius 1-sö napján megindulván, hetenkint elébb vasárnap és csütörtökön, majd 1849-dik évi április 1-től fogva hetenkint vasárnap, kedden és csütörtökön egy terjedelmes iven jelent meg. Utósó száma 1849-dik év augustus 2-án adatott ki.

Az 1849-dik évben a magyar kormánynak Debreczenben létezése idején, a „Hivatalos Közlöny" Gyurman Adolf szerkesztése alatt folytonosan megjelent. Ugyanazon idő alatt a „Mártius 15-dike" czimü hirlap elébb Pálffy Albert és Csernátony Lajos közös szerkesztőségük, majd magának Pálffy Albertnek szerkesztése alatt jelent meg. Az „Esti Lapok" czimü hirlap is azon idő folyásában Jókai Mór szerkesztősége alatt adatott ki. Az „Esti lapok" okot szolgáltattak a „Debreczeni Lapok" keletkezésére, mely hirlap hetenkint háromszor jelent meg. Szerkesztője megjelölve nem volt, hanem kiadójául Madarász József lett megnevezve. Czélja volt az „Esti Lapok" elleni müködés, és a kormány s országgyülés tetteinek helyeslése.

*) Az izraëliták 1840-dik év utáni időkben megtelepedvén Debreczenben, 1844-dik évben hitközséget is alapitottak. Zsinagógájuk Szent-Anna-utczán az előbbi fördőház helyiségén van. Legelső rendes lelkész Fried Áron volt, ezután Ehrlich Emmánuel következett, jelenlegi lelkész 1870-dik év november 1-sö naptól fogva dr. Lipschitz Armin. Iskoláztatásban 113 növendék részeltetik.

Ugyancsak a fentjelzett időszakban jelent meg nehányszor a „Nép barátja“ czimü hirlap is.

Az 1849-dik évi nehéz idők után, valamint a nemzet életét, ugy a hirlap-irodalmat is zsibbadás szállotta meg. Az 1850-dik év julius 3-kán két fiatal iró, ugymint Oláh Károly és Orbán Pető, meginditották a „Csokonai Lapokat,“ melyeknek tartalom-füzérét a szerkesztők koronkint regényes multunk történeteinek, az akkori szomoru jelen eseményeinek s szebb jövő reményeinek szálaiból igérkeztek fonni. Megjelent e lap hetenkint kétszer szerdán és szombaton, negyedrét ívben. Azonban már 1850-dik év október 5-kén utószor megjelent számban, a szerkesztők, lapok kiadását pártolás hiánya miatt megszüntetni nyilvániták.

Ezután sokáig szünetelt a hirlap-irodalom Debreczenben, míglen 1860-dik év julius 1-én Prépost István meginditotta a „Debreczeni Közlönyt“, mely 1861-dik év aug. 31-dik napjáig folyt. Majd a „Hortobágy“ keletkezett 1861. november 1-én, és élt 1867-dik év junius 23-dik napjáig, szerkesztője levén elébb Illésy György, utóbb Sárváry Elek. A „Debreczeni Lapok“ 1867-dik év julius 1-sö napjától 1869-dik év junius végéig folytak, elébb Sárváry Elek, majd 1868-dik év april 1-től 1869. junius végéig Szabó Antal szerkesztése alatt. Az 1867-dik év julius 1-én a fent jelzett „Alföldi Hirlap“ uj folyamát meginditotta tulajdonos szerkesztője Telegdi K. László, s e hirlap, él folyvást, megjelenvén hetenkint háromszor. Az 1869-dik év julius 1-én megindult „Debreczen“ czimü hirlap, Oláh Károly tulajdonos szerkesztése alatt. E hirlap is folyvást él, megjelenvén hetenkint, vasárnapot és pénteket kivéve — mindennap.

Végre nem lehet méltánylattal fel nem emlitni a „Debreczen Nagyváradi Értesitőt“ is, mely mint az iparüzlet és a forgalom minden ágában tudni valók közlönye, Balla Károly szerkesztő által itt Debreczenben, a helybeli és vidéki közönség érdekében, 1842-dik év óta mind e mai napig folytattatik.

II.

Azon elvitázhatlan tényt, hogy a magyar nemzet szellemi tulajdonokra nézve, magát bármely mivelt nép által sem engedi felülmulatni, s hogy szivesen tanul ugyan más miveltebb nemzettől, de tanulmányát saját géniusából kifolyólag szereti társadalmi életébe illeszteni, egyéb hazai városok között Debreczenben is lehet észlelni. Ujabb időben e város gyors előhaladást tett, mind csinosodás, mind általában társadalom tekintetében. Folyton szaporodó szebb épületein kivül ott áll kiváló szépségü szinháza. Egyletei alig elszámlálhatók. Van e városban polgári casinó, polgári kör, tanári olvasó kör, s az ifiabb nemzedék többféle olvasó és önképző egylete, s több kölcsönkönyvtár. Van továbbá takarékpénztári és gőzmalmi társulat, kereskedelmi s iparkamara, ipar és kereskedelmi bank, osztrák nemzeti bank fiókintézete, zenede, kertész-egylet, szinügyegylet, lovar-egylet, nő-egylet, emlékkert-társulat, czukorgyár részvénytársulat, ügyvéd-egylet, lövész-társulat, torna-egylet, reál-kereskedelmi tanoda, kereskedői társulat, gazdasági egylet, könyv- kőrajz nyomda és kártyagyár-egylet, fényképész intézet, honvéd-egylet, jogász-segélyző-egylet, énekkar és tüzoltó-egylet, orvos-egylet, kereskedő ifjak ápoló egylete, légszeszvilágitó társulat, vasúti vállalkozó társaság, izraëlita ipar-egylet, árverési intézet, temetkezési egylet, sertésvágó társulat, borméretö társulat, cserép-, tégla-, czément-, keményitő- és gyufa-gyárak; alakulóban van a ménló-telep, muzeum és fördő-egylet, kézműiparosok egylete, és a nagyszerü Tisza czimü biztositó-társulat.

Helyszüke miatt csak nehány társulat keletkezésére szoritkozunk itten:

1. Casinó-egylet. Alakult 1833-dik évben 12 forintos részvénydijj mellett, a piacz közepén álló gr. Dégenfeldféle házban; később 8 frtra. mérsékeltetett a részvénydijj. 1841-dik évben a Fehérló czimü vendéglőben, 2 forintos részvénydijj mellett „polgári casinó“ czimen az

elébbinek versenytársa keletkezvén, miután ez ujabbinak népszerüsége, a régibbnek népességét megapasztotta, 1867-dik évben a két casinó egybe olvadott 6 frt. részvénydijj fizetés mellett, a piacz-utczai Kovács Jánosféle (most takarékpénztáré) épületben. Az 1849-dik évi nehéz idők után, aléltságából a casinó felüdülvén, társadalmi életét maig is folytatja. 1865-dik évben alakult a Bánki-féle házban Czegléd-utczán polgári kör név alatt másik casinó is. A debreczeni casinó válogatott könyvtárral bir, mely az olvasó közönségnek rendelkezésére áll. Még eddig nem létezvén külön álló vigadó terem; a „Fehérló“ czimü vendéglő termén kivül, a casinói nagy terem szokott a téli tánczvigalmaknak helyül szolgálni. A régibb casinó elnöke Laky Lajos, alelnöke Rácz György, jegyzője Jeney István, könyvtárnoka Szákfy József, pénztárnoka Szepessy Antal. Az ujabb casinó elnökei Csáky Gergely és Beke Mihály, jegyzője Harsányi Gábor, pénztárnoka Otrokocsi Végh János.

2. Takarékpénztár. Ez egylet létrejöttén 1846-dik évben több lakosa buzgólkodott e városnak, főérdem azonban királyi váltótörvényszéki akkori elnök Zalay Alajost illeti, ki is e fáradozásáért az 1846-dik évi február 18-kán megtartatott alakitó közgyűlésen elnökséggel tiszteltetett meg. Az 50 ezüst frtos. 600 darab részvény néhány nap alatt aláiratott, a részvényösszeg azonban nem egyszerre, hanem több év alatt fizettetett be. Az 1846-dik évi mártius 15-kén tartott közgyűlésen első igazgatóul Karap Sándor, aligazgatóul Dragota Ignácz választattak el. A választmány által pénztárnokul Komlóssy Imre, könyvvezetőül Csanak József választatának, kik is tanulmányozás végett a pesti és pozsoni takarékpénztárakat meglátogatván, az utóbbinak üzlet- és kezelési rendszerét ajánlották a választmánynak, mely is elfogadtatván, azóta kevés változtatással folytonosan megtartatott. Az 1848. május havában lemondott pénztárnok helyébe a választmány Bodó Lászlót, az 1849-dik évben kereskedést nyitott könyvvezető helyébe pedig Kenessey Albertet választotta

volt el. Ez utóbbi 1851-ben szinten lemondván állomásáról; helyébe Kiss Sándor választatott könyvvezetővé; Bodó László pedig 1861-ben betegeskedése miatt mondván le, helyébe Sápy Sámuel választatott el. Az egylet jegyzői teendőit, ez alakulástól kezdve részint Telegdi Kovács László, részint Simonffy Sámuel minden dijj nélkül végezték 1859-dik év végéig, a mikor jegyző és ügyvédül Táy Gusztáv választatott el, ennek 1864-dik évben elhaltával, ügyvéd Kapros Gábor bizatott meg; 1862-dik év óta pedig Alibán Mihály pénztári segéd czimen alkalmaztatott.

A városból 1850-dik év február 20-kán eltávozott Zalay Alajos az elnökségről leköszönvén; helyébe Karap Sándor választatott el elnök-igazgató czimen, ki is ez állomásról 1854. april 28-kán szintén lemondván, hasonló czimmel Schwartz Sámuel választatott meg. Ennek leköszöntével az 1860-dik év február 17-ki közgyűlés, igazgató-elnökül Komlóssy Imrét, aligazgatóul pedig Kis Orbán Jánost választotta, kik azóta az évenkinti szokásos választás útján ez állomásaikban mindannyiszor megmaradtak.

Ezen egyletnek 25 üzleti év alatti forgalma 1846. julius 1-től 1870-dik év végéig 36,452,498 forint 87 kr. Az első években nagyon szerény volt ez egylet müködése, s első tizenegy évben alig juttathatott valamit jótékony adományokra; erősödésre levén szüksége s időre, hogy a magyar bankjegyekben szenvedett veszteséget kipótolhassa. De 1857-dik évtől kezdve bebizonyitotta ezen egylet, hogy nem csupán nyerészkedő vállalat, mert a jelzett idő óta folytonos lánczolatával találkozunk a debreczeni takarékpénztár jótékony czélu adományainak, ugy hogy 1870-dik év végéig csupán ily czélból 14 év alatt 22,820 frt. 38 kr. adatott ki. Az 1852-től 1870-dik évig, kamat és osztalékul 187,485 forint osztatott ki, ebből egy részvényre esik 312 frt. 47 ½ kr. Tehát az egylet müködése a mint egyrészről áldásos; ugy a vállalkozókra nézve kielégitőnek mondható, kivált ha az is tekintetbe vétetik, hogy az egylet a mult években jelentékeny és jövedel-

mező házakat szerzett meg, melyek kitünő fekvésöknél fogva évről évre értékesebbekké válhatnak.

3. Gőzmalom. A mint az 1840-es években Pesten a „József“ hengergőzmalom megalakult oly czélból, hogy az elhanyagolt hazai gabona-kereskedésnek a külföldiekkel tartalmasságra és finomságra méltán versenyezhető gyártmányok készitése által sikeres lendület adassék; s a mint e nyereséges vállalatnak hire Debreczenbe eljutott; e most jelzett hengermalom mintájára épitendő gőzmalom létesitésének eszméje Rádl József helybeli polgar kebelében azonnal megfogamzott. Ő a szükséges adatokat előszerezvén, az előmunkálatokat, s részvénytársulat alakulásához szükséges alap-szabályok tervezetét Frank Antal mérnök által elkészittetvén; mindezeket egy számos tagból álló értekezlet elé terjesztette. A kibocsátandó részvényekre tömegesen indulván meg az aláirások; a társulat magát alakultnak nyilvánitá, s a malomhoz szükséges telek a városi hatóság által Péterfia kapun kivül eső területen évenkint urijog elismerés fejében egy arany fizetés mellett a részvényes társulatnak átadatott. Közgyűlésben elnökül Poroszlay Frigyes, igazgatóul Rádl József, jegyzőül Tóth Antal választatának; s az épités és berendezés vezetésére választmányi tagok jelöltettek. Az épitést Kőhler Ferdinánd és Vecsey Imre épitészek foganatositották; s a malom a részvényesek nagy örömére, a város környékének nem csekély hasznára és diszére 1847-dik év végén teljesen elkészült, s 1848-dik év május havában müködését megkezdette. Az uj épület főherczeg István akkori nádor engedélyezésével István gőzmalom nevet nyerte. Az orosz seregeknek Debreczenbe első izben történt bevonulása alkalmával, ezek által a gőzmalom telkén a malom védelmére 4 földhányás (halom) készittetett, melyeket ágyutelepekül akartak a muszkák a malom elleni támadás esetére használni. E földhányások most már mint a mult eseménynek néma tanui, a gőzmalom körül elterülő diszes kert ékesitésére, s változatosságának emelésére szolgálnak. Az 1849-dik

évi események után, a részvényesek elébb Rádl József, majd Kálmánczhelyi Gábor elnöklete alatt kezdtek gondoskodni a gőzmalom müködésének élénkitése felől; egyszersmind a társulat a város által kiosztott földekből, gyártelepe közvetlen szomszédságában 13 hold kiterjedésü darab földet vevén meg; azt ákáczokkal beültettette, s azon időben felügyelő Redl György közbejöttével a hütő tavakat, s a muszkák által készitett halmokat a kert diszitésére fölhasználtatta. A gőzmalom müködését azonban darab ideig nem követte kivánt siker, egyéb itt nem emlithető körülmények között azért is, mert a mindenünnen nagy kamatokra felvett kölcsönpénz használata, s e mellett hitelben tett drága vásárlások, a kezdetben virágzásnak indult intézetet oly szomoru helyzetbe juttatták, hogy az csőd, vagy legjobb esetben felbomlás szélén állott. Ez be is következett volna, ha a társulat, részvényes tagul Csanak Józsefet is nem birja. Ő a legválságosabb körülmények között késznek nyilatkozott minden meghatározott fizetés nélkül 5 évre felvállalni az igazgatóságot, a tiszta haszonnak 25 %-jét kötvén ki jutalmul. A társulat szivesen beleegyezett. Csanak Józsefnek és melléje ajánlkozó Szabó Lajosnak vállalkozásuk merész volt, mert mint kereskedők, önsaját hitelöket is koczkáztatták. Azonban itt is fényesen bizonyult be, hogy a becsületesség, szilárd kezelés és számitó előre látás mire nem képes? A jelzett két férfiu igazgatóságuk idején 1857—1862., a mellett hogy az üzlet virágzó állapotra jutott, annak régi hitele nemcsak visszaszereztetett, de sőt megszilárdult, s még azonfelül az mintegy 174 ezer forint vagyon gyarapodást nyert. Itt kezdődik hosszu sora azon elismeréseknek, melyek London, Páris, Hamburgban tartott világtárlatok körében az István-gőzmalom gyártmányai iránti kitüntetésekben nyilvánultak. A gyártmányok kitünőségében a jó anyag mellett, kiváló érdeme van néhai Bänninger Gottlieb főmolnárnak. Elnökei voltak a társulatnak ez időben dr. Tegze Imre, majd Kiss Lajos, s ennek 1861-ben városi polgármesterré lett elválasztatásával Komlóssy

Imre maig is elnök, — kinek nem kis részben tulajdonitandó azon részvét, melyet e társulat, ügyeinek jobbrafordultával, a jótékonyság gyakorlásában folytonosan tanusit. A társulat egyéb tisztviselői közől kiemelendők következő könyvvezetők: Sestina Lajos, Hannig Matyás, Mayer Emil, Gesell János, Pontos István, Tikos István és jegyző Vincze Viktor.

Csanak József és Szabó Lajos igazgatóságuk ideje 1863-dik év junius 30-kán lejárván, pályázat útján igazgatóul Szepessy Gusztáv választatott el, ki bizonyos okok miatt, félévig uj állomását nem foglalhatván el, ez idő tartamára a fent jelzett két férfiu, a társulat kértére csak azon világos kikötéssel vállalta el az igazgatóságot, ha a 25 % jutalék nem őket fogja illetni, hanem az erről való rendelkezésre szabad kéz engedtetvén nekik, az Emlékkertnek ajánlhatják fel ők a jutalékot. S a mérleg 1863-dik év első feléről előterjesztetvén, ez az igazgatók jutalékául 14,203 frt. 9 krt. mutatott ki. Ez összeg által lett elérve, a város közepén levő két Emlékkertnek*) még azon évben diszes vasrácsozattal körül kerittetése s azoknak diszbokrokkal s fákkal beültettetése. A nemes példát követni ohajtván a társulat, egy magát később reáliskolává kinövendő polgári-iskola alapjára a debreczeni ref. főtanodában Csanak József-Szabó Lajos nevére szóló jelentékeny alapitványt tett. Ugyancsak 1863-dik inséges évben szép összeget olykép szavazott meg a társulat, hogy abból a temető-kertek rendezésénél alkalmazandó kézi napszámosok fizettessenek. E most már virágzó intézet, semmi részben nem vonja meg anyagi segélyezését a hazai jótékony ügytől, zászlóvivőkint menvén elől, a város emberbaráti, szépészeti s közmivelődési intézeteinek s egyleteinek segélyezésében. E magasztos hivatását folytonosan tartja az intézet, Szepessy Gusztáv igazgatósága alatt is. Csak-

*) Az Emlékkerten kivül, a mulató közönség sétányául szolgálnak a Gőzmalmi-kert, a főiskolai Füvészkert, a szentanna-utczai Sétatér, és a Várad-utcza végén 1862-dik évben alakitott Népkert, és a Nagyerdő, hol a nép Husvét és Pünkösd innep másodnapján mulatságát szokta tartani.

nem egy időre esik Pekár Imre gépész-mérnöknek technikai felügyelővé s ügyvezetővé lett elválasztatása, ki is az ujabb kor találmányai által már sok tekintetben tulszárnyalt belszerkezetnek átalakitását hozta javaslatba, s ez oly fényes sikerrel foganatosittatott, hogy az addigi őrlő képesség meglőn kétszerezve. A közönség számára ugynevezett sima őrlést teljesitő s külön épületben külön gépezettel felállitott malomszerkezet épitése és berendezése szintén Pekár Imre érdeme. Válamint az ő terve szerint épült a régihez hasonló, sőt őrlőképességben ezt felülmuló másik 10 köves malom is, mely 1871-dik év mártius 4-kén teljesen elkészülvén; szakértők véleménye szerint, hazai műmalmaink közt mind szerkezetre, mind gyártási aránylagos képességre nézve, az első helyet méltán megérdemli. E gőzmalomnak Pesten, Bécsben, Triestben s más külföldi piaczokon is vannak állandó raktárai, s ezek az ottani gyártmányokkal a versenyt előnyösön kiállják. A gondviselés egy ilyen az ipartéren kitünő, a jótékonyságban példaadó intézetnek adjon folytonos virágzást, részvényeseinek gyarapodást, vezetőinek pedig erőt és kitartást!

4. Kereskedelmi és iparkamara. Felállittatott Debreczenben (az 1850-dik évi mártius 18-kán, szentesitést nyert ideiglenes törvény alapján) 1850. september 25-kén, a kereskedelmi minister által az iparosok és kereskedők osztályából kinevezett 15 rendes és 8 póttaggal. A kamara élén állott egy elnök és egy alelnök, kiket a tagok saját kebelökből választottak. Az 1854-dik év aug. 1-én kelt ministeri rendeletnél fogva, a debreczeni kamara részére a kereskedelmi osztályból 8 rendes és 4 póttag, az iparos osztályból pedig 7 rendes és 4 póttag állapittatván meg; ezen tagokat a kamara székhelyén lakó kereskedők és iparosok (mindenik osztály a magáéit külön) választák 3 egymás után következő évre. Elnököt és alelnököt a tagok saját keblökből választottak. Hatásköre a kamarának kiterjedett akkoriban az ugynevezett Észak- és Dél-Bihar-, Békés-, Csanád-, Szathmár-, Szabolcs-me-

gyékre és a Hajdu városok kerületére, s a kamarai összes kerület számlált 635 földirati □ mérföldön 1108 községet 1,530,105 lakossal Az 1862-dik évi julius 1-től kezdve, a magyar királyi helytartótanács rendelete folytán, a kamara müködése kiterjesztetett, Közép-Szolnok és Kraszna-megyékre s Kővár-vidékre, s ettőlfogva a kamarai kerület 715 földirati □ mérföldön 1417 községben 1,728,711 lakost számlált.

A kereskedelmi és iparkamarákról szóló 1868-dik évi VI. t. cz. 4-dik §-sa a kamarák számának székhelyeinek, kerületeinek s alkerületeinek meghatározását, ugyanazon t. cz. 12-dik §-sa pedig, a választásra vonatkozó rendszabályok megállapitását a földmivelési ipar és kereskedelemügyi ministerre bizván; a debreczeni kamarát illetőleg mindkettőre nézve következők állapittattak meg:

a) A debreczeni ipar-kereskedelmi kamara kerületét képezik: Bereg, Ugocsa, Máramaros, Békés, Bihar, Zabolch, Szathmár, Kraszna és Közép-Szolnok vármegyék, a körükben fekvő szabad kir. városok és hajdu-városok; összesen 834 földirati □ mérföldön, 1,562 községgel, 1,689,608 lakossal.

b) A kamara székhelyét magában foglaló szab. kir. Debreczen város külön belső alkerületet képez, mely az 1868. évi VI. t. cz. 10. §-sa szerint a kamara beltagjait választja számszerint 32-től, 16-tot az iparos, 16-tot pedig a kereskedő osztályból; a kamara mindkét osztálya egy elnököt, és külön-külön mindenik osztály egy alelnököt választván. A kamarai kültagok választása végett, a kamarai kerület többi része 10 külső alkerületre osztatván fel; mindegyiknek kijelölési főhelyei, választási helyekül szolgálnak.

A debreczeni kereskedelmi és iparkamara időnkénti elnökeinek, alelnökeinek és titkárainak névsora im itt következik:

Elnökök: 1850—1856. Swetits Mátyás, 1856—1864. Farkas Ferencz, 1864—1869. Berghofer István.

1869. julius 24-kétől mint a kamara ujonnan megalakulásának napjától mai időkig Komlóssy Imre.

Alelnökök: 1850—1854. Sáska László, 1854. decz. 9-től 1856. febr. 4-ig az alelnökség betöltetlen maradván, 1856—1869. Vecsey Imre. 1869. julius 24-től mint a kamara ujonnan megalakulása napjától Sesztina Lajos és Vecsey Imre.

Titkárok: 1850—1851. Verner Károly, 1851—1855. Leidenfrost Gyula, 1855—1856. Schulek Ágoston, 1856—1859. Virták Károly, 1859—1862. Csányi Dániel, 1862—1863. Kerekes József, 1863—1867. Simonffy Imre, 1867—1869. helyettes titkár Beszterczey Károly, 1869. nov. 3-tól mint rendes titkár dr. Király Ferencz.

5. Zenede. Az énekkel és zenével foglalkozó s abban gyönyörködő egyének, Hangász-egylet czimen bizonyos alapszabályok mellett még 1838-dik évben társulattá alakulván; 1848-dik évben szellemi müködésökkel felhagyva; fillérekből összegyüjtögetett s megtakaritott tőkécskéjöket a helybeli takarékpénztárba azon meghagyással tették le, hogy az, ott gyümölcsöztetvén, majd midőn a zeneművészet fejlesztése fel fog e városban karoltatni, egy ily társulatnak bocsáttassék rendelkezésére. A kitüzött feltétel életbeléptetésére sok ideig nem volt az idő kedvező; mignem a fentjelzett társulatnak a debreczeni zenede lett örökösévé. Keletkezett pedig a zenede eképen:

Tököli Sebő szerb származásu, de lelke mélyéből magyar érzelmü hazafi, egy alkalommal e várost és ebben a ref. főiskolai énekkart is meglátogatván; abban oly gyönyörüségét találta, hogy fentartására 1000 pfrt. alapitványt tett. S a főiskolai hálás énekkar, a nagylelkü áldozatért, az alapitónak születésnapját (január 26.) évenkint néhány ének és dal elzengésével meginnepelni szokásba vevén: az 1861-dik év január 26-dik napjára, épen 100-dik évfordulati éve esett az innepelt alapitó születésének. Ez alkalommal, a főiskolai imateremben nagyszámmal jelen volt közönség figyelmét, egy megható jelenet vonta ma-

gára. Ugyanis Farkas Ferencz helybeli polgár és kereskedő, egy keblében már régóta élő eszmének t. i. egy ének és zene-iskolának legalább 10,000 frtnyi alaptőkével létrehozását hozván inditványba; hogy ez eszmének nyomatékot adjon, 500 forint felajánlásával kezdette meg az alapitók sorát. Nyomában Vecsey Imre épitész ugyancsak 500 forintot ajánlott fel. Csanak József kereskedő pedig azon kedélyes ötlettel, hogy neki épen kétannyi gyermeke levén, mint a két előtte adakozónak együttvéve; tehát illő, hogy az intézet előállitásához kétszerannyi összeggel járuljon: 1000 forintot ajánlott fel. Az ajánlások sora igy folyván, a debreczeni zene- és ének-iskola, mely később „Zenede“ nevet vette fel, rövid időn 12,180 forint alapitványi összegre, és 6 évi kötelezettséggel fizetendő 5 frt. évi részvénydijjal 125 rendes tagra tett szert. Az egylet magát 1861. március 17-kén alakultnak nyilvánitván, elnökül Farkas Ferenczet, jegyzőül Vincze Viktort választotta el s az alapszabályok kidolgozására küldöttséget nevezvén ki: az elkészült alapszabály-tervezet ugyanazon év decz. 29-kén felsőbb helyen is helybenhagyatott. Az egylet, gróf Dégenfeld Schomberg Imre piacz-utczai házánál szállást bérelt ki, és pártfogóul a most nevezett grófot kérte s nyerte meg. Az alapszabályok szerint ének-, zongora és hegedü-iskola, és pedig a leánynövendékek számára külön, finövendékek számára ismét külön órákban volt megállapitva. Énektanárul Gáspár Ignácz, ennek halálával Pozorszky Ágoston, zongoratanárul Emmerth Antal, hegedütanárul Cohn Adolf választatának el, kiknek vezetése alatt 1862-di év octóber 10-kén a zenede megnyittatott. Mindjárt első évben oly kedvező sikerrel kezdette meg működését a zenede, hogy alaptőkéje 17,300 forintra emelkedett, 203 rendes tagja volt, időközben 5 forintról 6 frtra emelt részvénydijjal. Tanitványi összes számmal 270. Tandijjakból, hangversenyekből stb. bevétele volt 5,625 frt. 90 kr. Hangszerekre, szállásbérre, tanárok fizetésére kiadása volt 4096 frt. 84 kr., s igy már az első év-

ben az intézetnek tetemes anyagi és szellemi gyarapodása volt észlelhető.

Elnök Farkas Ferencz 1864-dik év aug. 17-kén elhalván, az innen eredt veszteséget csak azon körülmény enyhithette, hogy az intézet igazgatója Komlóssy Lajos, lelkesülve müködött az intézet érdekében, s honvéd-huszár őrnagygyá, később pedig alezredessé neveztetése után is, szabad idejét ez ügynek szenteli. Az intézetnek Farkas Ferencz után, az elnökségben utódja Csanak József, ugy szellemileg, mind anyagilag elébb vitte az ügyet. A zenedetanárainak száma egygyel szaporittatott, az előkészitő iskola feállittatván, annak vezetése tanár Szotyori Nagy Károlyra bizatott. Csanak Józsefnek az elnökségről 1869. év végefelé lemondása után, Márton Lajos választatott 1870-dik évben elnökül. A zenede alaptőkéje gyarapitására divatba hozatott a házi hangversenyek tartása. Legujabb időben szerződtetett Riedly Kohne hegedütanár és neje Riedley Mazell Emilia.

Az 1871-dik év elején, egy Dalárda czimen felállott egylet dal és zene-egylet czimen ujból alakulván, a zenedével testvéri viszonyba lépett. A zenede számára időről időre egyesek és társulatok alapitványokat tesznek, s annak erejét hangjegyek és hangszerek ajándékozásával gyarapitják, mi arra mutat, hogy e társulat életre való, s annak feltartására helybeliek és vidékiek egyesült erővel közremüködnek.

6. Kertészeti egylet. Keletkezésének rövid története im ez: Midőn 1859-dik évben a főtanodai faiskola — melyről jelen III-dik kötet 936-dik lapján volt emlités — Vass Pál kertész által a főtanoda tulajdon használatába visszabocsáttatott volt; a főiskolai előljáróság Vass Pállal együtt, Kovács János főiskolai tanárt bizta meg oly terv készitéssel, hogy ez jövedelmező legyen, vagy legalább a reáforditandó költségeket fedezze. A megbizottak agyában ekkor született meg, egy kertészeti egylet — mely által a kérdéses kert kezeltetnék, — előállitásának eszméje. Részvét gerjesztés végett Kovács János tanár a gyümölcsészet

barátai szük körében gyümölcs-kiállitásokat kezdett 1859. évben rendezni, elébb ugyan saját lakán, majd a főiskolai muzeumban; ő kivülötte Balogh Péter püspök, Kallós Mózes főiskolai pénztárnok, és Vass Pál főiskolai kertész szolgáltatván kiváló alma-, körte- és szilva-fajokat. E gyümölcs-kiállitás 1860-dik év őszén ismételtetvén; ekkor már ugy a kiállitók, mint látogató közönség száma, s az utóbbiaknak élénk részvétele is szembetünőleg mutatkozott.

Ugyanez időben történt, miszerint a magyar kertészeti lapokban Kardos László helybeli polgár és kereskedő felszólittatott, hogy álljon élére az ügynek, s alapitson kertészeti egyletet. S Kardos László egyetértve Kovács Jánossal, mintegy 30 tagból álló értekezletet hiván össze; ottan Kovács János a felállitandó kertészeti egylet tervét felolvasta. Az megvitatás után elfogadtatván; a két jelzett férfiu egy nagyobb mérvü értekezlet összehivására s részvények aláiratására bizatott meg. És miután — csakhogy az ügy iránt lelkesülést és buzgalmat ébresszenek — Kovács János a jegyzőséget, Vass Pál a kertészséget, Kallós Mózes pedig a pénztárnokságot dijj nélkül vállalták el; meggyőzte a kétkedőket is e férfiak ügyszeretetébeni hit, s a kertészeti egylet — megalakult. Az alakitó közgyűlés 1861-dik év mártius 3-kán tartatott meg. Az egyleti tagok gyarapodásával, belátva a közgyűlés, hogy a főiskolai külsőkert mind kicsinysége, mind ideiglenessége miatt kitüzött feladatának és czéljának s a város lakossai mindinkább jelentkező szükségleteinek meg nem felel: kért és nyert a várostól a Bóldogfalvai és Tégláskert közt eső 16 catastr. hold földet urijog elismerés czim alatt évenkint egy arany fizetése mellett. E helyiségen 1862-dik évben egy emeletes kertészlak, s egy 6 öl hosszu külön föld alatti pinczelak épittetett, majd tenyészház is állittatott. 1868-dik év tavaszán ujból 11 hold földet nyert az egylet a várostól.

Az egylet, a kertészet mindinkább megkedvelése czéljából a közönségre részint nemesfaju csemeték jutányos áron eladása, részint gyümölcs-kiállitás által kiván hatni.

Első kiállitás 1865-ik év octóber 29, 30, 31-ik napjain tartatott. Részt vett abban 104 kiállitó. Még ekkor pénzjutalom nem adathatván, nyert első rendü dicsérő oklevelet 48, másodrendü oklevelet pedig 30 kiállitó. Második kiállitás volt 1867-dik év octóber 5, 6, 7-dik napjain, már ekkor pénzbeli jutalom is (a városi tanács ily czélból 50 forintot, Szathmáry Sándor egyleti jegyző 20 forintot, Szabó Bálint és Bácsi László egy-egy darab tallért adományozván) osztathatott. A 104 kiállitó közől arany és ezüst-tallér jutalmat nyert 13, és dicsérő oklevelet 60. Harmadik kiállitás volt 1870-dik év octóber 8, 9, 10-dik napjain. Volt összesen 99 kiállitó, ezek közől 53 helybeli, 46 vidéki. Pénzbeli jutalomban 12 kiállitó, dicsérő oklevélben 44 részesült. A jutalmazásokra adakoztak: a m. k. földmivelési ipar és kereskedelmi ministérium 300 forintot, a városi tanács 50 forintot, maga az egylet 11 frt. 11 krt. Ebből szereztetett be 61 darab arany; ehez adakoztak Csanády István 1 db. aranyat, Makó István 1 db. aranyat, Komlóssy Imre 2 db. arany dollárt, Balog Imre 2 db. tallért, Büdy Kálmán, Csanády György, Tormay Béla fejenkint egy-egy db. tallért. Jutalomkép kiosztatott tehát 63 darab arany, 2 darab arany dollár, 5 db. tallér. Van az egyletnek alapitó tagja 25 forinttal 121. Részvényes tagja pedig 2 forintjával 257. Bevétele 1861. évben 1071 forint, kiadása pedig 501 forint volt. Az 1869-dik évben bevétele 4290 frt., kiadása 3806 frt. Az egyletnek elnöke: Simonffy Imre, alelnöke Csanády István, jegyzője Szathmári Sándor, pénztárnoka Makó István, számvevője Alibán Mihály, csarnoküygynök Szákfy József, főmunkatárs Tamássy Károly, igazgató kertész Vass Pál, kertész: Soltész János. Az egylet ügyeit közelebbről intézik a választmányi tagok, s ezeken kivül az igazgató bizottság, izlelő bizottság és borászati bizottság.

Nem vélünk senkit sérteni, ha állitjuk, hogy ezen országos érdekü egylet egyike azon önzéstelen intézeteknek, mely reál irányban törekszik áldást árasztani; alkalmat szolgáltatván a legszerényebb helyzetü polgárnak is, hogy

minden talpalatnyi földet — mely eddigelé hasznavehetlennek látszott — szorgalma és ápoló gondja által befásitván, ekként magának hasznot és jövedelmet szerezhessen.

7. Szinügy-egylet. Még a Reszlerféle ideiglenes szinházban rendezett előadások alkalmával, — hogy a látogató közönségnél mutatkozni kezdett élénk részvét ne csak ne lankadjon, hanem időről időre fokoztassék, s az épitendő szinháznak állandó közönség biztosittassék, Farkas Ferencz inditványára 1861. évi augustus hóban alakult meg a szinügy-egylet, feladatául tüzvén, hogy mig egyfelől a szinügy iránt minél élénkebb társodalmi mozgalom által a közönség részvétét megnyerni törekszik; másfelől a szintársulat müködésének ellenőrzése által, a közönség műigényeinek kielégittetését is biztositsa. Ily egyletre még nagyobb szükség volt, miután létrejött a diszes állandó szinház, melynek rendeltetése, hogy tükre és iskolája legyen az életnek, hol a miveltség alsóbb fokán álló néposztály is a jó, nemes és szép iránt föllelkesülni, a roszat, aljast és nemtelent pedig utálni megtanulhassa. Ez okból adatott át 1866-ik évi jul. 1-ső napjától 10 évre a szinház kormánya a szinügy-egyletnek, mely a szinház pártolásának előmozditásán kivül, czélul tüzte ki, — pénzerejéhez képest, a nemzeti szini irodalom fejlesztésére is kitüzendő dijjak által közreműködni. Az egylet magasztos czéljai elérésére szolgáló eszközök: az alapitó és pártoló tagok által fizetendő összegek. Alapitótag egyszer mindenkorra 20 forintot, pártolótag évenkint 1 osztr. értékü frtot. fizet. A tagok akarata közgyűlésben nyilatkozik, ez választja egy évre titkos szavazás útján az egylet tisztviselőit, u. m. elnököt, pénztárnokot és jegyzőt, mintszintén a kormányzó választmányi tagokat is. A szinügy-egyletnek azonban éltető szelleme a választmány által titkos szavazattal egy évre választott intendáns, kinek ügybuzgalmától feltételeztetik a szinügy emelése és felvirágoztatása. A szinügy-egylet elnöke Kovács Lajos polgármester; választmányi tagok: Ármós Bálint, Harsányi Gábor, Kom-

lóssy Imre, Sápy Sámuel és Simonffy Imre. Tisztviselők: Kiss Sándor intendáns, Szabó József titkár, és Bányai Lajos pénztárnok.

8. Lovar-egylet. Semsey Lajos kezdeményezésére, Kiss Lajos és Márton László közreműködése folytán 1860. évben alakult meg, s az egylet alapszabályai 1860. aug. 21-kén felsőbb helyen megerősittettek. Debreczen város, az egylet czéljaira, évenkint földesuri jog elismerése gyanánt egy arany fizetése föltéte mellett, 100 hold területü földet adományozott, ezenfelül ösztöndijjul a magyar haza körében ellett és nevelt lovak számára, évenkint 100 db. aranyat „Debreczen város dijj“ czim alatt ajánlott fel. 1860-dik évben, mint a megalakulás első évében az egylet 300 (magukat 6 évre 10 forint részvénydijjat évenkint fizetni kötelező) tagot számlált. Az egylet a kitüzött dijjakat, a Debreczen városi dijjon kivül, aláirási úton gyüjtötte össze. 1868-dik év óta államdijj kedvezményében is részesül az egylet; és pedig 1868-dik évben 200, 1869-dik évben 500, 1870-dik évben 600, 1871-dik évben 700 darab aranyban. A versenytéren levő nézőhely (Tribun), mely belső felszerelésével körülbelől 10,000 forintba került, az egylet tulajdona és minden tehertől ment.

9. Debreczeni jótékony nőegylet. A magyar haza viszonyainak a közelebbi két évtizedben megnehezülése s az egymásra sűrűn következett inséges évek miatt, ugy országszerte, mint Debreczenben is nőttön-nőtt nyomornak enyhitésére, s egyeseknek és családoknak anyagi és erkölcsi sülyedésök elháritására nézve, az eddig fenállott jótékony intézetek, szük alapjok és terjedelmök miatt, nem lehettek képesek. Debreczen lelkesebb hölgyeinek régóta nyilatkozott élénk óhajtása egy jótékony nőegylet alakitása iránt. De a kezdeményezés és ügy élére állás nehézsége mindaddig késlelteté e közóhajtás teljesedését, mig Debreczenbe csaknem rég költözött Bethlen Mikó Róza grófnő, a vállalkozás és kezdeményezés akadályaival megküzdött, s példátlan ügybuzgóságával, fáradhatlan szorgalmával, tapintatos és erélyes eljárásával lételt is adott a

nő-egyletnek. A nemes grófnőt vetekedve segiték vállalkozásában Debreczen és vidéke lelkes hölgyei; s ekkint a debreczeni jótékony nő-egylet 1869-dik év április 30-kán tartott közgyűlésben megalakulván, miután felsőbb helyről az engedmény kinyeretett; még azon év folyamában működését megkezdette; czélul tüzvén ki: a Debreczenben lakó, feddhetlen erkölcsi életü házi szegények nyomorát enyhiteni, még pedig nem vallás és nemzetiségre való tekintet nélkül; az önhibájukon kivül szükségben sinlő családokat és egyeseket istápolni, sőt az emberi gyarlóságból elesetteket is — javulásokhoz segédkezet nyujtván — fölemelni, az egészen elhagyott betegeket ápolni s gyógyittatni; fősulyt fektetni azonban az ügyefogyott árvák jó gondviseltetése és nevelése eszközlésére.

Az egylet pénzereje áll az alapitó tagok által egyszer mindenkorra 40 osztr. forintban, a részvényes tagok által 6 évre kötelezett évenkinti 2 forintban, s a pártoló tagok által egyszer mindenkorra szabad tetszés szerint fizetendő adományokból. Az egylet ügyeit vezeti a választmány, s ennek hivatalnokai t. i. elnök, két alelnök, jegyző, pénztárnok. A gyüjtő-iveken bejött könyöradományok eddigi eredménye többre megy 20,000 forintnál. Alapitótag 188, részvényestag 248. Elnök: Bethlen Mikó Róza grófnő; alelnökök: Komlóssy Imréné, Veres Lászlóné; választmányi tag 57; jegyző Révész Bálint; pénztárnok Márton László. — Az egylet jelenben 6 árva gyermeket tart és ápoltat gondviselőnéje által, Péterfia-utcza végén levő béres házban. Legközelebb nyert a várostól az egylet, egy puszta telket, melyen ápoldát fog czéljaihoz képest épittetni. Adja Isten, hogy a mint az egyletnek lételt adott, ugy ennek fenmaradását és szilárdulását eszközölje is a soha nem lankadó, sőt mindinkább melegülő munkás szeretet és ügybuzgóság!*)

---

*) Rokonnemü ez egylettel a r. cath. árvatartó-intézet, hol Saxon Rezső jelenlegi felügyelő lelkes ápolása közben, 29 finemü és 16 nőnemü r. cath. kiskoru árvák az intézetben lakva, minden ellátásban részesülnek. A

10. Emlékkert-társulat, alakult 1861. september 15-kén. Az eszmét erre azon kezdeményezés szolgáltatta, hogy Oláh Károly sürgetésére egyesek meginditották az adakozást, és a Casinó 1862-dik évben, Simonffy Sámuel elnöklete alatt e czélból tánczvigalmat rendezve, jelentékeny összeget gyüjtött a Csokonai Vitéz Mihálynak emelendő emlék-szoborra, s a szobor helyéül a ref. nagytemplom és főiskola közti tér szemeltetett ki. Minthogy azonban a tér disztelen és szabálytalan volt, ezt csak ugy lehetett a szobor méltó helyéül átalakitani, ha ottan kert rendeztetik be. Egyidejüleg folyt a gyüjtés egy másik emlékre is, mely az 1849-diki augustus 2-kán Debreczen alatt vívott csatában elvérzett honvédek emlékét megörökitse. Valószinünek tünt fel, hogy a hálás maradék most vagy később más emlékeket is fog emelni. Az emlékkert társulat tehát azon czélból alakult, hogy saját pénzéből és a közönség hozzájárulásával oly diszes helyet készitsen el, melyben a meginditott két — s a későbben e városban magokat a haza és tudományok körül kitüntetett férfiaknak emelendő emlékek is felállittathassanak. Igy jött létre elébb a nagytemplom és főiskola közti nagyobb, és azután Péterfia elején levő kisebb emlékkert.*) Mindkettő jeles a maga nemében. A kisebbikben csupán ákáczok vannak, de az ákáczoknak minden eddig létező fajai, több mint 50 féle. A terveket, vasrácsozat rajzát, alapszabályokat készitették Komlóssy Imre, Kacskovich Iván, Kiss Sándor, Gelenczei Pál és néhai Farkas Ferencz. A kivitel érdeme Vass Pál főiskolai kertészé. Elnök és a társulat pénztár-

finemüek vagy tudományos pályára, vagy kézmüvességre adatván, a leányok pedig tisztességes házakhoz szolgálatra beajánltatván; 16 éves korukig részesülnek, felügyelés mellett ruházatban.

*) Pesten a város-ligetet gr. Batthiányi József esztergomi érsek és bibornok ajándékozta népkert gyanánt a városnak, és főherczeg József nádor idejében Nebbien Henrik (gr. Brunswik József udvari kertésze) által lett az feldiszitve. Az Orczy-kertet báró Orczy Lőrincz adományozta Pest város közönségének. A Muzeum-kert országos költségen rendeztetett be ugyancsak Pesten. A Rhédey-kertet Váradon gróf Rhédey Lajos hagyományozta a nevezett város közönségének. És Debreczen e tekintetben is csak saját erejére van utalva!

noka Csanak József volt. Felesleges itt megjegyezni — mert már tent irva volt — hogy az emlék-kert létesülhetésének, anyagi tekintetben azon 14,203 frt. 9 kr. adott hatalmas lendületet, mely Csanak József és Szabó Lajos gőzmalmi igazgatók által e czélra ajánltatott volt fel. Azonban tisztelettel kell itt mind azon egyesekről is megemlékeznünk, kik jótékony adományaikat szivesen hozták e czélra. Az emlékkert-társulat a nagyobbik kertben a Marsalkó szobrász által készitett honvéd-emléket — haldokló oroszlánt — 1865-dik évben állittatta fel. Ugyancsak e társulat — de külön adakozásból — egy sirkövet állittatott fel emlékül a Csere-erdőben azon helyre, hol 1849. augustus 2-kán egy huszártiszt, a kozákok által levágatott. Azon helyen egy igénytelen földhányás, később fakereszt jelezte a harcz helyét; de mind a földhányás, mind a fakereszt örökké boritva volt koszorukkal.

A Csokonai szobor, Csokonai Vitéz Mihály emlékére emeltetett. A szobor mintáját készitette Izsó Miklós szobrász. Maga a szobor Münchenben a királyi öntödében készittetett. Talapzata Wasserburger bécsi kőfaragó műhelyéből került ki. A talapzat alá 30,000 vas- és csertéglából készittetett az alap, 3300 mázsa sulyban. Felállittatott pedig a kisebb emlékkertben, minek főoka az, hogy a templom és collégium — azaz két nagy épület — között hatását veszitette volna. Magossága e szobornak talapzattal együtt 21 láb. Az alaphoz a 30,000 db. téglát és fuvarra 100 forintot, Debreczen város adta. Ezen szobor oly sikerült, hogy műértők egyhangu itélete szerint, hazánkban nála sikerültebb nincsen. A szobor állása könnyü és nyugodt s legszebb részletet nyujt a collégium felől tekintve, honnan azon mozdulat egész kellemében látható, melyet az alak jobbjával a lantfelé tesz. A szobor Darabos-utcza (hol a költő lakott) és collégiumfelé néz. Baljában, egy czimbalom mintájára készült lantot tart, melynek hurjait épen jobbja készül érinteni. E mozdulatban a balválltól kezdve, az előre nyujtott jobbkézig igen szép hullámzatos vonal formálódik, mi, a szobor felső részének

egyik szépsége. Az arcz kissé emelten áll, s ennek vonásait Izsó, az eredeti épen nem szép vonások után tapintatosan ideálizálta a nélkül, hogy a felismerhetőséget megnehezitette, vagy a hűség ellen vétett volna. A balláb előre lép s a suly egészen a jobblábon áll. Öltönye magyaros, s itt nem kis feladat volt a feszes jelleg közt, festőibb redőzet által adni meg a szobor tömörségét. Ezt egész compositióval kellett elérni. Izsó a század elején divatozott hosszu bőmellényt és prémes bekecset vette alapul. A bekecs alatt kilátszó mellény és gombsorozat az igy betöltött helyen elég redőt nyujt, a prémes bekecs által az van elérve, hogy a test előrésze ne legyen sivár. Mindezt a köpeny egészíti ki, mely az alak válláról hullámzik alá, s hátratüretik a müködésben lévő két kéz által. A lábszárak közeit szőlőtőke tölti ki, melyre hátul a köpeny borul, elől csinos staffaget alkot.

A szobor leleplezése 1871. október 11-kén nagy ünnepélyességgel történt. A magyar académia, Kisfaludi-társaság, s több hazai tudományos intézetek meghivatván, azok képviselőik által vettek részt ez ünnepélyen, hol debreczeni főiskolai magyar irodalmi tanár Imre Sándor által készitett emlékbeszédet főiskolai tanár Buzás Pál olvasta föl; az ez ünnepélyre készült s pályázat útján 40 aranynyal jutalmazott költeményét pedig maga a szerző Szász Károly szavalta el. Ez nap öröm és lelkesedés napja volt Debreczenre nézve, annyival inkább, mert e város nemcsak Csokonait mondhatá szülöttjének, hanem azon önérzettől is átlehetett hatva, hogy a szobrot saját maga erejével állitotta fel, idegen segitség nélkül, erős akarattal ernyedetlen buzgóságból. Az emlékkert-társulat elnöke Sombory Imre elhaltával Könyves Tóth Mihály lett. Jegyzője folytonosan Tóth Antal.

11. Czukorgyár. Ennek létesitése eszméje 1861. évben keletkezett. Kezdeményezők: szellemileg Leidenfrost Gyula, anyagilag pedig Kádár Ferencz valának. Azonban a gyár létrejöttének érdeme Robert Florent bécsi lakosé. Az 1869-dik évben az addig Robert Florent tulajdonához

tartozott üzletet, Debreczeni czukorgyár-részvénytársulat czim alatt egy consortium vette át, melynek 500,000 forintot tevő betételében 118,000 forintig debreczeni, 100,000 forintig brünni részvényesek vannak, a többi, Róbert családé. Czélul van kitüzve, a czukor-répának gyári kezelése. Alapszabályai erősitést nyertek 1871. febr. 13-kán a földmivelés- ipar és kereskedelmi minisztérium által. Elnöke a társulatnak Váradi Szabó János, ügyvivője Simonffy Sámuel.

12. Ügyvéd-egylet. Alakult 1868-dik évben, a midőn alapszabályai is megerősitést nyertek. Czélja az ügyvédtestületet megillető erkölcsi hitel és tekintély feltartása, tudományos képzettségnek előmozditása, jog és államtani ismeretek fejlesztése és terjesztése, különösen a hazai törvénykezés terén felmerült jogkérdések fejtegetése, egyes felek kérelmére ezeknek fontos jogügyeiben egyedül saját tájékozásuk végett, szakbizottmányilag jogivélemény adása, a törvénykezési hiányok feletti véleményezés, a czélszerüeknek mutatkozó javaslatoknak illetékes helyeken előterjesztése, s ekkép a hazai jogélet egységes fejlesztése és javitására egyleti közremüködés; végre a betegség vagy egyéb szerencsétlenség által sujtott, s megszorult egyleti tagoknak, ezek özvegyeinek és árváinak segélyezése, — szóval az ügyvéd-testület társodalmi összes érdekeinek előmozditása. Alapitó tagjai egyszer mindenkorra 200 forintot, rendes beltagjai évenkint 12 frtot., kültagjai 8 frtot fizetnek. Az egylet elnöke Simonffy Sámuel, jegyzője Kovács Sándor.

13. Lövész-társulat. Alakult 1867-dik évben. Czélja a társulat tagjainak a lövőldében czélbalövés, a lőfegyverek czélszerü kezelésében való gyakorlat és egyéb e társulathoz illő mulatságok végetti összejövetele. Tagjai vagy állandók, ezek 25 osztr. forintot fizetnek egyszer mindenkorra, vagy rendesek évenkint 3 forinttal, vagy müködvelők évenkint 1 osztr. forinttal segitvén a társulat pénztárát. Elnökei a társulatnak jelenben gróf Zichy

Ernő mint 1-ső főlövész-mester, és Simonffy Sámuel mint 2-dik főlövész-mester.

14, Torna-egylet. Ennek felállitásában (főiskolai testgyakorlati tanár Örvényi Vilmos kezdeményezésére) főtényezők voltak Simonffy Sámuel, Csanády István és Csanády György. Az alapszabályok 1867-dik év mártius 10-kén a m. k. helytartótanács által megerősittettek. Ez egylet 1869-dik év folytán a főiskolai tüzoltó-egylettel egyesülvén, uj alapszabályai f. é. julius 17-kén nyertek a m. k. belügyministeriumtól megerősitést. Mint a többi, ugy ez egylet is, eleinte a kezdet nehézségeivel küzdött. Az egylet czélja az általános egésség feltartására, az erő és ügyesség fejlesztésére, s a test edzésére szolgáló szabatosan meghatározott rendszeres testgyakorlatnak sikeresitése. A pártoló s illetőleg alapitó tagok évenkint 3 forintot, a müködő tagok havonkint 50 krt. fizetnek. Még 186$^{8}/_{9}$-ik évben ez egyletnek csak két alapitó tagja volt; az 1870-ik évre Varga Lajos választatván elnökül, az ő lelkes buzditására az alapitó tagok száma 113-ra szaporodott, müködő tag pedig a tüzoltókkal 200-on felül van. Az 1868-dik évben az egylet zászlót készittetett; 1870-dik évben, junius 18-kán tornázással egybekötött ünnepélyt rendezvén a Népkertben, s azt 1871-dik évben is ismételvén, amaz 500 forinton felül, emez 400 forint tiszta jövedelmet eredményezett. Az egylet művezetője kezdettől fogva Örvényi Vilmos volt, ki most már 8 előtornász közreműködésével vezeti nagy buzgalom s kitartással a gyakorlati oktatást. Ez egylet tőkéje 4000 forint. Jelen 1871-dik évben az iskolai szünidő alatt torna tanfolyam a m. k. oktatásügyministérium által itten oly sikerrel rendeztetett, hogy a vidék 13 jól kiképezett tornatanitót nyert általa.

15. Reál-kereskedelmi-tanoda. A városi hatóság pártfogása mellett felállittatott 1871-dik évben a helybeli kereskedői testület által. A tanintézetnek kettős czélja van. Egyik a tanulókat a főreáltanodára előkésziteni; a másik pedig azokból értelmes és szakmájokban mivelt kereskedőket képezni, oly formán, hogy három évi tanulás

után, e tanintézetben szerzett általános és egyszersmind behatóan részletes kereskedelmi tanulmányok alapján, az illetők maguk további képzése végett, ne csupán a kereskedelmi académiába beléphetésre legyenek minősitve, hanem annak biztos reményével, hogy szorgalmuk kamatoztatását egyes kereskedő-házak, gyáripar-vállalatok, hajózások és vasútaknál stb. sikeresen eszközölhetik; azonnal a gyakorlati életbe is kiléphessenek. Az intézet igazgatótanára Lovassy Sándor.

16. Debreczeni gazdasági egylet. Keletkezett 1865-dik évben. T. i. Kiss Lajos és többeknél egy gazdasági egylet alakitásának nemes eszméje megszülemlvén, miután Kiss Lajos a „Hortobágy" czímü hirlapban a város polgáraihoz ide vonatkozó lelkes felszólitását intézte, oly számmal jelentkeztek tagok, hogy 1865-dik év junius 11-kén tartott közgyűlés az egyletet megalakultnak nyilvánitván, Kiss Lajost ideiglenes elnökül, Nagy Ferenczet ideiglenes jegyzőül kérte föl. Az 1866-dik év deczember 9-kén véglegesen megalakult egylet Kiss Lajost elnökül; első alelnökül Molnár Györgyöt, másod alelnökül Harsányi Gábort, pénztárnokul Makó Istvánt, jegyzőül Nagy Ferenczet megválasztotta. Czélja az egyesületnek, Debreczen határterületén a mezőgazdaság minden ágának előmozditása. Az egylet jelenleg számlál 85 alapitó tagot 50 forint, s egy alapitó tagot 100 forint alapitványnyal; rendes tagja van az egyletnek 237, kik évenkint 5 frt. fizetésre magukat 6 évre kötelezték. Jelenben elnöke ez egyletnek: Molnár György, első alelnök: Harsányi Gábor, másod alelnök: Tormay Béla, pénztárnok: Makó István, jegyző: Deininger Imre. Az igazgató-választmányban van 66 tag. Az összes tagok száma 323.*)

*) Tárgyrokonságnál fogva ide irjuk — jelen III-dik kötet 1052. lapjára hivatkozással — a debreczeni m. k. felsőbb gazdasági tanintézet tanárai névsorát. Igazgató: Tormay Béla. Tanárok: Lakner József, Deininger Imre, dr. Schwarczer Viktor, Domokos Kálmán. Rendkivüli tanár: Pekár Imre. Segédtanárok: Máté Sándor és Virág Elek. Kertész: Böllman János. Az e tanintézethez csatolt földmives iskolában tanár és gazdasági intéző: Molnár Lajos, tanár-segéd Szecsey István.

17. Debreczeni kereskedő-testület. Az ebbe kebelezett czégek jelen létszáma 1871-dik évben: Termény-bizományi és szállitási kereskedésnek van 37 tagja. Füszer-kereskedők: 51 czég (52 tag). Divatáru-kereskedők: 9 tag. Posztó-kereskedők: 3 czég (4 tag). Rőfös és divatáru-kereskedők: 17 czég (19 tag). Vászon-kereskedők: 5 czég (5 tag). Norinbergi és diszmüáru-kereskedők: 10 czég (12 tag), ezek közől 1 kalap és 1 lábbeli kereskedő. Vasáru-kereskedők: 7 czég (9 tag). Bőráru-kereskedők: 3 czég (6 tag). Könyvkereskedők: 2 czég. Papir és iróeszközökkel kereskedők: 1 czég (egy nincs bekebelezve). Elnöke a testületnek Szepessy Antal, titkára Mayer Emil. Itt emlitjük meg a debreczeni kereskedő ifjuság önképző egyletét. Elnöke Makó István, alelnöke Berger Henrik. Az egylet összes vagyona 3600 forintra tehető. Van az egyletnek jelenleg 5 alapító és 193 rendes, és igy összesen 198 tagja.

A mi a kézmüvesek 1870-dik évi népösszeirás szerinti létszámát illeti, az iparüzlet 80 ágában van Debreczenben jelenleg: Ácsmester 12, segéd 47, tanuló 7. Aranyműves 7, segéd 2, tanuló 7. Aranyozó 1. Asztalos 64, segéd 52, tanuló 59. Bádogos 15, seged 7, tanuló 10. Borbély 5, segéd 7, tanuló 2. Czipész 46, segéd 38, tanuló 59. Csizmadia 415, segéd 137, tanuló 117. Czukrász 5, segéd 4, tanuló 4, napszámos 2. Csutorás 8, segéd 3, Épitész 13, segéd 127, tanuló 118, napszámos 92. Esernyőkészitő 3. Esztergályos 3, segéd 2, tanuló 2. Fazekas 40, segéd 5, tanuló 7. Fényképész 2, segéd 1, napszámos 1. Fénymázkészitő 1. Festő (olaj vagy arczképfestő) 2. Festő (szobafestő) 12, segéd 15, tanuló 4. Füsős 16, tanuló 1. Fodrász 2, segéd 7, tanuló 3. Gépész 2, segéd 7, tanuló 3, napszámos 3. Gombkötő 6, segéd 4, tanuló 6. Gubás 81, segéd 8, tanuló 3. Harisnyaszövő 2, segéd 6, tanuló 1, napszámos 5. Húr (marhabél) tisztitó 1, segéd 1, Kalapos 10, segéd 6, tanuló 4. Kalaptisztitó 1, Kárpitos 6, segéd 1, tanuló 4. Kaskötő 1. Kályhás 2. Kefekötő 2, segéd 22, tanuló 14. Kéményseprő 3, segéd 6.

Kerékgyártó 24, segéd 9, tanuló 8. Késes 4, segéd 2. Keztyüs 2. Kocsigyártó 7, segéd 10, tanuló 7, napszámos 5. Kovács 40, segéd 47, tanuló 40. Könyvkötő 5, segéd 5, tanuló 5. Könyvnyomdász 2, segéd 16, tanuló 7. Kőrajznyomdatulajdonos 2, segéd 1, napszámos 14. Köszörüs 4. Kötélverő 22, segéd 5, tanuló 10. Kutfúró 2, napszámos 13. Lakatos 29, segéd 32, tanuló 42. Mészáros 45, segéd 12, tanuló 6. Mézes-kalácsos 6. Molnár 31, segéd 8, tanuló 12. Női díszkészitő 5. Órás 4, segéd 3. Orgonakészitő 1, segéd 2. Olajütő 11. Paplanos 5. Pintér 18, segéd 6, tanuló 6. Piparezező 11, segéd 2, tanuló 2. Pipaszárfúró 4, Posztónyiró 1. Puskamüves 2, segéd 1, tanuló 2. Rézmüves 8, segéd 1, tanuló 1. Rostás 4, segéd 1, tanuló 1. Ruhatisztitó 1. Sertésvágó 61, segéd 18, tanuló 4. Sütő (pék) 11, segéd 12, tanuló 4. Szabó (férfiruha-szabó) 75, segéd 80, tanuló 46. Szabó (nőiruha-szabó) 10, segéd 3, tanuló 2. Szalámikészitő 3, segéd 3, tanuló 2. Székcsináló 1. Szekérkenőcskészitő 1. Székkötő 1. Szeredásszövő 2, segéd 2, tanuló 1. Szitaszemszövő 4, segéd 1, tanuló 2. Szijjgyártó 27, segéd 10, tanuló 5. Szücs 61, segéd 23, tanuló 31. Szürszabó 17, segéd 14, tanuló 12. Szappanos 19, segéd 7, tanuló 6. Vattakészitő 1. Timár 159, segéd 64, tanuló 25. Üveges 4, segéd 4, tanuló 5. Virslikészitő 3, segéd 1. Téglavető 38, segéd 29, napszámos 54. Reszelővágó 1. Tehát a kézmüvesek összes száma 1587, a segédeké 538, tanulóké 738. Az ide tartozó napszámosoké 260.

Különböző áruczikkekkel kereskedő (béles-, kalács-, kenyér-, perecz-sütők, zöldség-, gyümölcs-áruló stb.) kúfárok és kofák, összesen 1104.

18. Debreczen-Biharmegyei gyógyszerésztestület. Ezen, hazánkban legnagyobb — mert 31 gyógyszertár tulajdonosaiból álló — gyógyszerész-egylet czélja a szakbeli tudományok emelése és a jótékonyság. Elnöke Tamássy Károly Debreczenben. Alelnöke Bercsinszky Károly Nagy-Váradon.

19. Debreczen városi könyvnyomda. Az irodalom emberei, müveik belértékéhez képest, a méltány-

lásnak kisebb nagyobb mértékében részesülnek; azokról pedig, kik az irodalmi termékeknek világ elé kerülésében közreműködtenek, rendesen sejtelme sincs az olvasónak. A debreczeni városi könyvnyomda keletkezéséről, s annak 1561-dik év ótai működéséről már emlékeztünk. E sorok által a városi nyomda jelenlegi személyzete legyen megemlitve:

1. Fries József nyomdai igazgató. Mint betüszedő 1841-dik évben Miskolczon csöglei Tóth Lajosnál lépett nyomdász pályára; tanulmányait s tapasztalását a fővárosi első rendü nyomdai intézeteknél — és pedig kitünő bizonyitványok tanusága szerint — szép sikerrel öregbitette. Szakösmereteinek gyarapitása végett, külföldi nevesb nyomdákat is meglátogatván: 1859-dik évben az akkor üresedésbe jött debreczeni nyomda-vezetői állomásra ugy a városi tanács, mint községtanács által egyhangulag megválasztatott. Ő a bizalomnak megfelelendő, oly szinvonalra emelte ügyes vezetése s tapintatos eljárása által a nyomdát, hogy az, a fővárosi lapokban számtalanszor halmoztatott el dicséretekkel. Igy többek között 1868-dik évben a pesti nyomdászok által tervezett műkiállitásban, a Debreczen városi nyomdai művek jutalmaztattak első rendü dicsérő oklevéllel. Nemkülönben az utóbbi időkben Londonban tartott nemzetközi műkiállitáson is szerepeltek művek a városi nyomdából, s azok a lapok igen kedvező elismerésében részesültenek. Ohajtandó, hogy az ily eredményeket fölmutató nyomdai művezetőt, a városi előljáróság kellően méltányolva, állandóul lefoglalja nyomdai intézete számára. A városi nyomda el van látva jelenleg három gyorsgéppel, két kézi-sajtóval, vas-szoritó és simitó-géppel.*)

2. A városi nyomda többi személyzetének névsora,

*) E nyomdában jelennek meg hetenként a következő hirlapok: Debreczeni Értesitő, Alföldi Hirlap, Tiszavidék czimü hirlap, leginkább szabolcsmegyei tudnivalók közlönye; (szerkesztője elébb Börkey Imre, később Szabó Antal, majd Básthy Imre voltak; legujabban szerkeszti maga a laptulajdonosa Csáthy Károly) és számtalan más vállalatok.

szolgálati idő rendszerint, im itt következik: Ujvárossy József 1815-dik évben, Csontos Ferencz 1820-dik évben, László Lajos 1824-ik évben, Szarvas László 1827-ik évben, Pintér Károly 1830-dik évben, Veszprémy Lajos 1833-ban Juhász Károly 1839-ben, mindnyájan mint nyomtatók kezdették meg tanulmányaikat a Debreczen városi nyomdában. — Faházy János mint betüszedő 1820-dik évben Esztergomban, Hegedüs István ugyancsak mint betüszedő 1839-dik évben Debreczenben, lépett a nyomdai pályára, Kenderessy Lajos és Kuttor László 1845-dik évben, Török Ferencz 1855-dik évben, mindhárman mint betüszedők Debreczenben kezdették tanulmányaikat, Schepátz Nándor 1855-dik évben Pesten, Katonka Sándor 1861-dik évben Telegdi K. Lajos debreczeni nyomdájában, Papp István 1860-dik évben, Furman Lajos 1867-dik évben, mindnyájan mint betüszedők, és pedig a két utóbbi a városi nyomdában kezdették tanulmányaikat. — Ember Lajos, Szabó Dániel 1868-dik évben, Lengyel Lajos és Farkas Ágoston 1870-dik évben, mint betüszedő tanonczok léptek a városi nyomdába, Hódy Béla 1870-dik évben, Nemes Kálmán és Kiss Ferencz 1871-dik évben, és pedig a két előbbi mint betüszedő gyakornok, az utóbbi mint betüszedő tanoncz léptek be. — Úszó Juliska, Hegedüs Mari, Erőss Julcsa mint gyors-gépnél berakók 1868-dik évben kezdették tanulmányaikat. — Cseresznyés Mihály, Sárkány Sándor, Klutz György, mint gép-kerékhajtók 1871-dik évben léptek szolgálatba.

20. Részvény-társulat. Telegdi K. Lajos, — ki mint fentebb volt emlitve — nagyobbszerü könyvkereskedését 1840-dik évben kezdette volt meg Debreczenben, azt, pesti könyvkiadó Heckenast Gusztáv pártolása mellett, bár az akkori szigoru sajtó viszonyok miatt sok nehézséggel kellett is megküzdenie, kitartó tevékenysége által igen keresetté tette. A magyar irodalmi termékek kelendőségének e magyar alföldön azáltal adott nagy lendületet, hogy több jeles irók műveinek kiadására is vállalkozott, s ez ideig már több mint 200 féle maradandó becsü

művet nyujtott az olvasó közönségnek, s ezenfelül számtalan a nép számára irt kisebb nyomtatványt is bocsátott közre, melyeknél az érdemel különösb figyelmet, hogy azok erkölcsi és oktató irányuak voltak. Hogy e müvelet annál sikeresben eszközöltethessék; 1859-dik év mártius 5-kén ugyancsak Telegdi K. Lajos Debreczenben egy második könyvnyomdát állitott fel Okolicsányi és Társa czég alatt. Azon időben t. i. a könyvnyomda felállithatására szükséges engedély csak kevesek által nyerethetvén meg; a több tekintélyes családokkal rokonságban levő Okolicsányi Gyula, — az engedélynek biztosb kieszközölhetése tekintetéből is — vétetett társul fel. Az ujonnan fölszerelt nyomda, a mellett hogy a nagy közönségnek is rendelkezésére állott, legnagyobb részben Telegdi K. Lajos saját könyvkiadásaival lett eltoglalva. Az Okolicsányi és Társa czég alatt levő társas üzlet 1867-dik év végéig vezettetett; a mikor Okolicsányi Gyula, gyógyithatlan betegsége miatt megszünvén társ lenni; azon időtől kezdve, 1871-dik év augustus hó végéig Telegdi K. Lajos könyvnyomdája czég alatt kezeltetett az. Ekkor a jelzett intézet, egy könyv- kőműnyomda- és kártyagyár-részvény-társaságba olvadt be, s a könyvnyomda teljes értékéig lett annak előbbi tulajdonosa részvényes. Kutasi Imre jól rendezett kő- és műnyomdáját és Aufhalter Lajos kártya-gyárát is szinte a Részvény-társulat vette által. A részvényesek 50,000 forintnyi alaptőkével rendelkezvén, e társult üzletet a kor kivánatához képest nagyszerüsitették; s már kezdetben is virágzásnak indult ez intézet, melyből keletkeztek jelen műhöz mellékelt ábrák is. Az egylet alapitói: Telegdi K. Lajos elnök, Kutasi Imre igazgató, Aufhalter Lajos kártyagyári intéző, Balogh Imre, Engländer Miklós, Holländer Gyula, Holcsy Arnold, Szepessy Gusztáv és Vecsey Imre. A részvény-társulat ügyeit 10 választmányi tag intézi, azok közől Hoffman József és Stegmüller Sándor igazgató választmányi tagok. A részvény-társulat létrejötte körül dicséretes erélyt fejtett ki Zivuska Ferencz ügyvéd és a társulat jegyzője. Könyvnyomdai művezető Erdei Ist-

ván. Kő-műnyomdai művezető Kleinteller Károly. Az intézetben naponkint 75 egyén foglalkozik.

Bővségesen volt a közelebb leirtakból alkalmunk észlelni, hogy miként köpűben a mézet szép csendesen gyüjtögető méhraj, csak zsongásával jelzi áldásduzs müködését; oly észrevétlenül munkál egyletek alakitása által Debreczen értelmisége is a közjó előmozditásán. Igen, mert ösztönszerüleg érzi e város értelmisége, mikép az európai nagy mozgalom — melynek eddigelé békés nézője volt Debreczen — e várost is körébe ragadta, hogy részese legyen a nyugoti civilisátió vivmányai elsajátitásának. És valóban, mai időben, — midőn napsugárral festenek, delejjel irnak, légszeszszel világitnak, gőzzel útaznak s levegőben hajóznak — ha tulszárnyaltatni nem akar, — haladnia és a korral egyenlépést kell e városnak is tartania. Tapintatosan jegyezte meg Debreczen város jelenlegi derék polgármestere Kovács Lajos, 1870-dik évről szóló hivatalos jelentésében azt, hogy Debreczenre küzdelmes jövendő vár; s ha régibb tekintélyét s fontosságát feltartani, sőt előre is akarja vinni e város; kell, hogy figyelembe vegye az idők jeleit. Azon kedvező anyagi helyzet, melynek e város örvend, ha eddig képesitette ezt arra, hogy a magyar alföld érdekeit jelentékeny áldozatok árán magáéival egyesitse; még több erőfeszitést igényel, ha jövendőben is meg akarja a vezér szerepét tartani e vidéken Debreczen. A vasútak létrejötte előtt a magyar alföldnek s a Királyhágón tul levő részeknek is erős központjául s vásárpiaczául szolgált volt e város. Most már az alföldi vidékeknek a fővárossal s külfölddel nyert vasúti összeköttetése folytán, változás alá jött ama kedvező helyzet. E város gazdászati- ipar és kereskedelmi veszteségei — ha a még javában látogatott baromvásárokat leszámitjuk — nem jelentéktelenek, s azok oly intézményekkel ellensulyozandók, melyek e nagy vidék érdekeit Debreczenhez kössék, s ezt látogatottá tegyék. A nagy világ miveltebb nemzeteivel gyakoriabb érülközés, a civilisátiónak európa-

szerte nagy mérvbeni terjedése, elodázhatlanul igényli e város csinositására, utczáinak tisztaságára, országútainak járhatóságára különösebb gondnak fordítását. A telepedhetési szabadság megnyiltával, gondoskodnia kell az illetőknek, hogy e város tősgyökeres magyar őslakói, az élelmi keresetmód tekintetében, jövevények által túl ne szárnyaltassanak. Ez pedig az alsóbb osztályuaknál a reál-kereskedelmi ismereteknek minél szélesb körben terjesztése által, az értelmesbeknél pedig az európai miveltebb nemzetek nyelve elsajátitásának,*) általában pedig minden rendüeknél az idő megbecsülésének, az élelmességnek, a becsületességgel párosult ügyességnek, a kitartó munkakedvnek, takarékosságnak s okszerü háztartásnak hathatós ajánlása s meghonositása által eszközölhető. Sőt szükség, hogy a város közönsége a gyár- és kézműipar-kereskedés és gazdászat érdekeit felkarolva, azokat védelme alá vegye, s az e tekintetben napirendre került mozgalmaknak, az egyetemes Debreczen mint erkölcsi testület óltalmat s támogatást biztositson, s eként a vele eddig összeköttetésben volt nagy vidéknek mind anyagi, mind szellemi tekintetben erős központjává izmosodjék. Egyedül csak igy és nem máskép leend eszközölhető az, hogy Debreczen ezentul is megtartsa vezérszerepét a magyar alföldön, s hogy miként eddigelé volt, ugy ezentul is legyen, e város tehetős polgárainak jelzője: Emelkedett lélek, gondolkozni szerető tiszta fő, szabadelvü s minden fonákságon felül szárnyaló szellem, jóra, szépre, nemesre hevülő kebel, derült kedély, minden felebarátai de kivált a szerencsétlenek sorsáért melegen verő szív, közügyekérti érdekeltség, tettekben — s ha kivántatik, áldozatokban is — nyilatkozni kész hazafiság, s az összes emberiség jólétére irányzott szent törekvés.

*) E tekintetben a főtanodai ide vonatkozó előadások mellett, különösen érdemes ajánlásra Psenyeczki Nagy Sándor angol és franczia nyelvtanitó magán-intézete.

ZÁRSZÓ.

A függöny legördülő félben van. Szerepem végére járt. Búcsut veszek tőled nyájas olvasó! talán mindenkorra. A végzet útai kifürkészhetlenek.

Camoens, halhatatlan emlékü dalnoka Portugalliának Kelet-Indiákon bujdosása közben, többire egy barlangban készité „Lusiad" czimü örökhirü művét. Majd tengerre szállva, hajótörést szenvedett, s mindene oda veszett. És ő, éltét uszás által megmentendő, költeményét tartalmazó iratait, nehogy azok az irigy habok martalékává váljanak, jobbkezében magosan fentartva, a haragos oceán tajtékzó hullámai között, baljával eviczkélt ki nagy nehezen a száraz földre. Végre hazájába jutva, közrebocsátotta művét, s azzal megalapitotta a portugalli irodalom dicsőségét. Mellesleg legyen emlitve, Camoens nagy inségben halt el, és mert szemérmes volt érdemeinek bérét nemzetétől kérni; hazájának pedig nem jutott eszébe, önszántából adni jutalmat; végnapjaiban utczánkint házról-házra kéregetéssel tengette nyomoru életét. Szjah! ez volt sorsa sok nagy embernek e világon! Socratesnek börtönében bürök-poharat kellett üritnie. Belizárnak pedig elvettetett állapotjában könyöradományért kellett zörgetnie. Cortez Ferdinánd, az, ki Mexico arany tartományát, kisded de merész csapatával a spanyol uralomnak meghóditá, alig végzette be hős tetteit, és már is a kaján irigység folytán visszahivatva hazájába, ottan senkitől sem vétetve fel, nagy szegénységgel küzdött. A midőn V. Károly német császár és spanyol király, fényes udvari kiséretével, azon aranynyal elboritott kocsiban — mely aranyat Cortez, Mexico város kapuiról szedetett volt le — drágakövekkel boglározott fogatokon Madridból kiindulva, az országúton végig robogott; egy koldus vetette magát az uralkodó kocsija elé, ily szavakkal: „Felséges ur! több és gazdagabb tartományokat hóditottam meg Felségednek, mint a mennyit őseitől örökölt, és imé éhel halok meg!" S e koldus — Cortez volt.

Kepler, ki egyéb roppant tudományossága mellett, a csillagászat terén addig soha nem hallott, még csak nem is álmodott örök igazságokat fedezett fel, élte végén az éhenhalás ellen a gráczi és ingolstadti jezsuitáknál talált menedéket, kik a nagy tudóst, daczára annak, hogy az, élte utólsó perczéig hű protestánsnak megmaradott, — nagy kegyelettel ápolták. A nagy emlékü Sinay Miklós, ki végnapjaiban — mert lábköszvényben szenvedett — szobája közepén el-

terülve irogatá Analectáit, sorsában meleg résztvevő némely pap és professor volt társainak asztaláról nyert délenkint ebédet, melylyel nyomoru életét tengette. Lehet, hogy e férfiak egyben vagy másban eltéveszthették életirányukat, (hiszen nagy emberekkel is közös a gyarlóság); ámde a nagy embereket hibájukban is, — mint a napot foltjai és fogyatkozásai mellett — méltányolni kellene.

Mindezeket én, minden egyéb vonatkozás nélkül tisztán és egyedül azért hozom fel, hogy küzdelmes éltem viszontagságos napjaiban én is hiven gyüjtögettem, s a nem kevés fáradsággal és sok utánajárással összeszerzett adatokat gondosan megőriztem és megtartottam. És azokból dolgoztam én jelen művemet.

Igyekeztem, feladatomhoz képest Debreczen város történeti multját*) hiven, pártszinezet nélkül, objectiv szempontból ecsetelni, szemelőtt tartva a hires római irónak ime mondatát: „Historici est, ne quid falsi dicere audeat, et ne quid veri dicere non audeat.“ (A történész kötelessége semmit nem merni állitni, a mi nem való, és mindent kimerni mondani a mi való).

Minden jelentékeny város, mely az emberiség emlékezetében felmarad, kell, hogy valamely eszmének typusa (kinyomata) legyen. Athene, az ó világ legkiválóbb tulajdonát a szóló (költészet, szónoklat és zenészet) és képző (épitészet, festészet, szobrászat) művészeteket és pedig azokat minden ágában testesité meg. Róma, az ó-korból a hóditást képviseli, mig a későbbi időkben a r. cath. egyház dicsősége lengette azt körül. Jeruzsálem a megváltó sirjáról leve örökre emlékezetes. Ujabb korban London a világkereskedelemnek a hazája, mig az életszokások és az illem, a tündöklő és vidám Szajna-városban találták székhelyöket. Wittenberg a reformátiónak, Geneva közelebbről a cálvinismusnak a bölcsője, s ez utóbbi Rousseau, Necker, Guizot, Constant Béniámin, Fäzy és Dufournak a Sonderbund legyőzőjének is szülőföldje. Tigurum vagy Zürich Zwingliusról, a Helvetica Confessióról, és ujabb időben világhirü egyeteméről lett emlékezetes. München az ujabbkori képzőművészeteknek, Berlin a német tudományosságnak vált honává. Hejdelberg a reformátusok kátéjáról, és ujabb időben számos jogtudósáról lett nevezetes. Augsburg egyebek között a Fuggerekről és az ágostai vallástételről emlékezetes. Franecquera, Leyda, Utrecht, Göttinga, Hála, Lipsia, Márburg, Jéna, Tubinga protestáns magyar ifjaink által látogatott egye-

*) Ugy esett értésemre, hogy Debreczen város történetén Kulini Nagy Benő hazánkfia is dolgozott, és hogy az ide vonatkozó kézirat bizonyos okokból Debreczen város tulajdonává lett. Én mindent elkövettem, hogy ezen kéziratot láthassam, de annak nyomába akadni nem vóltam képes.

temeikről nevezetesek. — Bécs egyebek között orientalis académiájáról, keletre terjedő nagy kereskedéséről, páratlan josephinumi viasz gyüjteményéről, szinházi finom élvezeteiről, regényes környékén kinálkozó szórakozásokról, és lakosainak kedélyességéről hires. — Buda-Pest szive a magyar hazának, székhelye a magyar hongyülésnek, magyar parlamentaris kormánynak. magyar académiának stb., — középpontja a hazai tudományos müveltségnek és kereskedelmi forgalomnak. De vajjon középpontja-e a magyar nemzetiségnek, vagyis szabatosabban szólva, a magyar nyelv beszélése kedvelésének? (nem a tudományos intézetekről, sem az uri és tudományos osztályról, annál kevésbé a nagy kisebbségben levő lelkes magyar polgárságról, hanem a lakosság nagy zöméről van itten szó).

Debreczen*) a tősgyökeres magyar lakosságnak, közelebbről a helv. hitv. felekezetnek volt eddigelé typusa. Mondják, hogy a r. cath. vallás religio obedientiae, a protestáns vallás pedig religio examinis; és hogy a protestantismus nemcsak autonomiát (önkormányzatot), hanem autopsiát (önszemlélődést) is igényel. Mondják továbbá, hogy az elsőbb helyen emlitett vallásfelekezet körében inkább meg van az egyénnek lelkiszabadsága szoritva, s ottan minden tag, minden vizsgálódás nélkül köteles hinni az egyház tanait, s követni annak parancsait; — nyilvános istenitisztelete is nagyrészben szertartásokból áll: mig ellenben az utóbbi helyen emlitett vallás, az egyént önálló vizsgálódásra kötelezi; istenitiszteletén is a szentirás csaknem mindennap magyaráztatik; sőt egyházi szószékből figyelmeztetik a nép, édes idvezitőnk ime szavaira: „Vizsgáljátok az irásokat“ és „mindeneket megpróbáljatok, s a mi jó, azt megtartsátok.“ Mondják végre, hogy épen ez az ok, a miért a protestáns szer-

*) E város székhelye egy dandárparancsnokságnak; a 39-dik számu gyalog sorezred hadkiegészitési kerületi parancsnoksághoz tartozó tartalék ezred parancsnokságnak 2 zászlóalljjal; a 8-dik számu dzsidás ezred törzsének 2 századdal; a főherczeg Károly Ferdinánd nevét viselő gyalog sorezred Nagy-Váradon fekvő törzse egy zászlóaljának; a 46-dik számu honvéd gyalog zászlóalljnak, és a 16-dik számu honvéd huszárságnak; a katonaság száma összeséggel 2000. — Ezenfelül székhelye e város a magyarországi 14 pénzügyigazgatóságok egyikének, melynek hatásköre Debreczenen kivül kiterjed a hajdu-városokra, Bihar, Kraszna és Szabólcs vármegyékre; s e debreczeni pénzügyigazgatóság magába foglalja a belényesi, debreczeni, derecskei, élesdi, kis-várdai, margitai, mező-keresztesi, nagy-kállói, nyiregyházi, püspök-ladányi, székelyhidi, szilágy-somlyói, tenkei adóhivatalokat: a belényesi, kis-várdai, nagy-váradi, nyir-bátori, nyiregyházi, szilágy-somlyói, tenkei pénzügyőrségi biztosi kerületeket; a nagybáródi, hajdu-böszörményi, debreczeni, nagy-váradi, püspök-ladányi, székelyhidi önálló szemlészi állomásokat, és a debreczeni s nagy-váradi dohány-raktárakat. Ugyancsak Debreczenben van főposta-állomás, távirdaigazgatóság, s álladalmi sóraktár.

telett ragaszkodik saját felekezetének vallásához, mert meggyőződése szerint értelmét és szive vágyait ezen vallás elégiti ki legalkalmasabban. Én nem vitatom Elég az hozzá, hogy ha a debreczeni ref. polgár, naponkint délelőtt 11 órakor*) az öreg Rákóczit**) szomorúan kongani, avagy vasár- és ünnepnapokon több kisebb testvéreinek zenéjébe azon ódon harangot mélabus hangjaival bevegyülni hallja; elmerengve komolyan meg-megáll, és kegyeletes visszaemlékezés közben kalapot emelint annak adományozójának, a bibliát uralkodó gondjai között is nagy szorgalommal olvasgató I. Rákóczy György fejedelemnek, az egykor zaklatott protestáns vallás hatalmas pártfogójának, a linczi békekötés szerencsés létrehozójának.

De azért, hogy a debreczeni református ember vallásához s magyar nemzetiségéhez hiven ragaszkodik; egyáltaljában nem tűrödelmetlen ő sem más felekezet, sem más nemzetiség irányában. Igaz, hogy nem igen kapkod biz ő, idegen nemzetek viseletén, sem nem töri rontja — ok és szükség nélkül — beszédével az idegen nyelveket. De békében s jó egyetértésben megél bárkivel is, csakhogy őt nemzeti szokásaiban ne háborgassák. E mellett minden jó és nemes eszmének pártolására fogékony és arra áldozni erejének megfeszitésével is kész.

Horváth Jakab, egyike a XVIII-dik század végén a pesti ügyvédikar protestáns nevezetességeinek, azon férfiu, ki (debreczeni születésü) Sárói-Szabó, továbbá Tóthpápai, Véghélius ref. kartársaival együtt pártfogó ügyvéde volt a Martinovicsféle összeesküvés vádjával terhelt hazánkfiainak, — érezvén közeledni éltének végét — miután elég alkalma volt a mulandó világ hiábavalóságát észlelni — meghagyta, hogy sirirata ezen egyszerü szóból álljon: „Fuit.“ Ugy is történt.

Bármi sors érje a viszontagságos idők folyásában Debreczen várost; az el nem fogult történész, nemcsak azt mondhatja el, hogy e város létezett, hanem azt is köteles leend elismerni, hogy e város a magyar nemzeti nyelv pártolása, s a haladás és emberiség magasztos eszméinek megtestesitése ügyében eddigelé mindenkor becsülettel betőltötte helyét.

---

*) Az 1855-dik év végéig Debreczenben a reformátusoknál, az uralkodó, a superintendens és a városi főbiró halálozása esetét kivéve, a harangokat sohasem volt szokás meghuzni a meghaltaknak. Egyházgyülési határozatnál fogva, 1856-dik év elejétől kezdve jött szokásba, hogy a harangok az illető felek által fizetendő dijj mellett, megszólalnak a meghaltakért.

**) Később kezeimhez jött okmányból lettem értesülve, hogy a Rákóczy-féle harang mostani hézagján e szavak előtt „de suis usibus“ (lásd 1. kötet 295. lapon) e szó állott „campana.“

Régen tul van már e város a műveltség kezdetleges fokán. Nemcsak Hortobágy pusztáján elterülő baromnyájairól, juhászai pásztordalairól és talyigásairól*) ismeretes e hely. Nemcsak kenyér-, béles és pereczsütőinek készitményeiről s országszerte hires szalonna-, kolbász-, sódor- és szappan-termeléséről nevezetes e város. Kereskedelmi piacza s országos vásárai erősen keresettek, s nemcsak Magyar- és Erdély-, hanem idegen országok lakói által is sürüen látogattatnak.

De ez még nem mind érdeme Debreczennek. Ezen a hazai alföld rónáinak kellő közepében épült nagy magyar városnak nincsen ugyan sem termés-köve, sem folyó-vize (két oly attributum, a mely, nélkülözhetlen kelléke minden jelentékeny városnak). De mit megtagadott a természet, az tőle telhetőleg áldozattal is kész e város pótolni. Gyalog járdáit téglával, főbb utczáit részint fakoczkalapokkal, részint gránit kövekkel — költségesen kiburkoltatta. — Van csinos fördőintézete, ártézi kutakból felbuzgó jó ivóvize. Utczáin**) az éj sötétét légszeszszel világító lámpák deritik fel. Van roppant áldozattal létrehozott szép szinháza. A polgárság teljességgel nem levén barátja a ledérségnek és léhaságnak, a hasznos könyvek és hazai hirlapok olvasásában nagy élvezetét találja. Eszméket nyer azokból. És az eszmék, vetőmagvai az időnek. Inségre jutott szükölködő polgárai fentartása végett á p o l d a néven két jótékony intézetet, a betegségben sinlő szegény ügyefogyottak számára közkórházat, a szállásoló katonaság részére költséges kaszárnyát és kórházat áldozattal tart fel a város. Sétatérei s mulató népkertje a finnyásabb izlést is képesek kielégiteni. A fent elősorolt egyletek pedig szóló bizonyságai annak, hogy a városi értelmiség mily egészséges tényezőket s életképes elemeket tartalmaz. A népnevelés ugy a városi hatóságnak, mint az egyéb értelmiségnek is kiváló gondjai közzé tartozik. Az ingyen iskoláztatás nagyszerü eszméje életbe léptetett. A város különböző hitfelekezetei között a legszebb egyetértés létezik.

A helybeli főtanodában a főgymnasium tulnépes s abban a tudományok szakavatott tanárok által a lehető legjobban adatnak elő. Tanitóképezdéje szintén dicséretre méltó. — A felsőbb tudományok a legjobb hirben álló académiai tanárok által tanittatnak. A főiskolai tanuló ifjuság szelleme a legjobb, és hogy az ifjuságnak nemcsak

*) Van Debreczenben 300 talyigás. A bérkocsi intézet 1855-dik évben honosulván itten meg; van jelenleg 51 bérkocsi.

**) Az 1861-dik év elején azon utcza, mely addig Német-utcza névvel neveztetett, Széchenyi-utcza nevet nyerte. A Harminczados- és Sántaközök közől az első Batthiányi-utcza nevet kapta, az utóbbi pedig Teleky-utczának neveztetett el. Ugyanez, előbb Szép-utczának is hivatott volt.

esze, hanem izlése és szive is mivelt, azt jeles énekkara, mely a városi nép izlésének fejlesztésére s szive érzéseinek nemesitésére igen nagy tényező, tanusitja. Tanusitja továbbá a kebelében régtől fogva alakult tüzoltó társulat, mely már igen sokszor mondhatlan előnyére vált a tüzvész által sanyargatott városi polgárságnak. Ezekhez számitandó ugyancsak a tanuló ifjak önképző és olvasó egylete.

De ha ily sok tekintetben mutathatja fel e város polgársága miveltséghezi ragaszkodását; bizonyára vallásosságát sem mellőzi az külsőkben is tanusitni. Az egy lélekemelő látvány, mint tódul innepnapokon a különböző felekezetü nép, mindenik saját egyházába, hogy köznapi gondok között elfásult érzéseit buzgó éneklés, és az Ur igéjének hallása által nemesbitse.

Valóban megható közelebbről az, midőn a reformátusok templomában 3—4 ezer torok áhitattal énekli Dávid zsoltárait, vagy azon dicséreteket, melyeket egy Lengyel József, Nagy István, Keresztesi József, Szentgyörgyi József stb. ily czélból készitettek. Mind remekei azok az egyházi ének-költészetnek, magasztosok ugy gondolatban, mint kifejezésben.

És berekesztésül épen azon dicséretek közől idézem én fel alkalomszerüleg a nagy emlékü Lengyel József által készitett ime sorokat:

Azon összes népen, mely e helyre telepedett
Könyörülj Ur Isten! bővitsd rajta kegyelmedet,
Áldd meg nagyjait kicsinyeit,
Mind köz mind tanácsos rendeit,
Töröld el a sirók könyeit.

Vigyázz e hazára, hab közt hánykódó hajódra!
Vigyázz királyunkra, s minden előljáróinkra!
Kiktől néped ugy legeltessék,
Hogy az igazság és békesség
Egymást csókolva ölelhessék!

Sajtó-hibák.

lap	sor	felülről	hiba	javitás
664	21	„	Lyaeus	bakarnak
672	33	„	58	38
674	3	„	42	41
700	20	„	igértetett	igérgetett
760	28	„	János	József
798	9	„	ménéses	méneses
799	5	„	(sectio)	(turnus)
804	16	„	helyeken	részeken
819	35	„	leginkább	legalább
821	10	„	alatti	előtti
860	26	„	1835	1832
878	14	„	80,000	62,000
„	16	„	55,000	48,000
„	„	„	25,000	14,000
881	15	„	471	1471
882	28	„	54	14
928	7	„	kiküldött, tanácsnok	kiküldött tanácsnok,
936	15	„	azoknak	annak
942	30	„	Márton István, utána teendő:	Hetényi János,
944	23	„	1783	1794
964	33	„	1790	1789
981	7	„	1791	1795
„	23	„	1805	1810
983	35	„	szim	czim
984	23	„	keseredés	keserédes
993	18	„	a negyediknek 134-ik lapján	= az ötödiknek 135-ik lapján
1005	19	„	kihivő	kihivó
„	30	„	junius 24	junius 4
1008	36	„	felkelése	felkelésre felhivása
1080 lap helyett olvasd				1088.

A netalán észlelendő kisebb hibákat, maga is kijavitandja a jóakaratu olvasó.